

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

YANOMAMÖ

Napoleon A. Chagnon

YANOMAMÖ

SAVAŞA DOĞANLAR

Napoleon A. Chagnon

TOPLUMLAR & İNSANLAR

epsilon

DÜNYADA
1.000.000 DAN
FAZLA SATILDI

YANOMAMÖ
SAVAŞA DOĞANLAR

TOPLUMLAR VE İNSANLAR DİZİSİ – 15

YANOMAMÖ SAVAŞA DOĞANLAR

Orijinal Adı: Yanomamö

Yazan: Napoleon A. Chagnon

Yayın Yönetmeni: Şemsa Yeğin

Çeviri: Burcu Bölükbaşı

Düzeltili: Nursel Calap

Düzenleme: Nergis Şannan

Montaj: Kaya Güler

Kapak Tasarımı: Pınar Kazma

Film-Grafik: Ebru Grafik

Baskı: Şahinkaya Matbaası

Cilt: Güven Mücellit

1. Baskı: Ocak 2004, İstanbul

ISBN: 975 331 521-x

© 1992, 1983,1977,1968 by Holt, Rinehart and Winston, Inc.

© Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. San. Ltd. Şti.

Yayımlayan:

Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. San. Ltd. Şti.

Osmanlı Sk. 24/4 80090 Taksim/İstanbul

Tel: 0212 252 38 21 pbx Faks: 252 47 29

İnternet adresi: www.epsilonyayinevi.com

e-mail: epsilon@epsilonyayinevi.com

Genel Dağıtım:

Yeni Çizgi Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Gürsel Mah. Alaybey Sk. No: 7

Kağıthane/İstanbul

Tel: 0212 220 57 70 pbx Faks: 222 61 55

İnternet adresi ve on-line alışveriş: www.yenisayfa.com

Napoleon A. Chagnon

YANOMAMÖ

SAVAŞA DOĞANLAR

Çeviri

Burcu Bölükbaşı

@psilon®

İÇİNDEKİLER

Yazar Hakkında	9
Yazarın Dördüncü Basıma Önsözü	15
Teşekkürler	27
Öndeyiş	35
Ruwâhiwâ'nın Öldürülmesi	36

1. Bölüm

Yanomamöler Arasında Alan Çalışması Yapmak	41
Giriş	41
Alanda Bilgi Toplamak	47
En Uzun Gün: Birincisi.....	50
Beni Nasıl Kabul Ettiler?.....	52
Vahşi Ormanda Yaşam:	
Yulaf Ezmesi, Fıstık Ezmesi ve Böcekler	55
Yanomamölerin Soy Haritalarını ve	
Çoğalma Tarihçelerini Toplamak	66
Rerebawâ'ya Giriş:	
Evlenmemiş Sert Adam	71
Kaobawâ: Bisaasi-teri Reisi Bana	
Yardım Etmeye Gönüllü Oluyor.....	77
Bisaasi-teri'nin Ötesindeki Çok Uzak Köyler	87
Ortaya Çıkan Bilimsel Sorun	87

2. Bölüm

Kültürel Ekoloji	109
Fiziksel Çevre	110
Yollar ve Yolculuk.....	111

Toplumsal Davranışın Demografik Temeli.....	277
Çokeşlilik, Soy Yapıları ve Yakın Akrabalık	285
Akrabalık Kuralları, Üreme ve Kuralları Çıgneme	290
Çekirdek Ailenin Çürümesi	293

5. Bölüm

Siyasal Anlaşmalar, Alışveriş ve Ziyafet	301
Siyasal İşbirliğinin Genel Özellikleri	302
Birleşme Oluşumunda Alışveriş ve Ziyafet	306
Belirli Bir Ziyafetin Tarihsel Zemini	312
Şölen	319
Göğüs-Dövme Düellosu	332

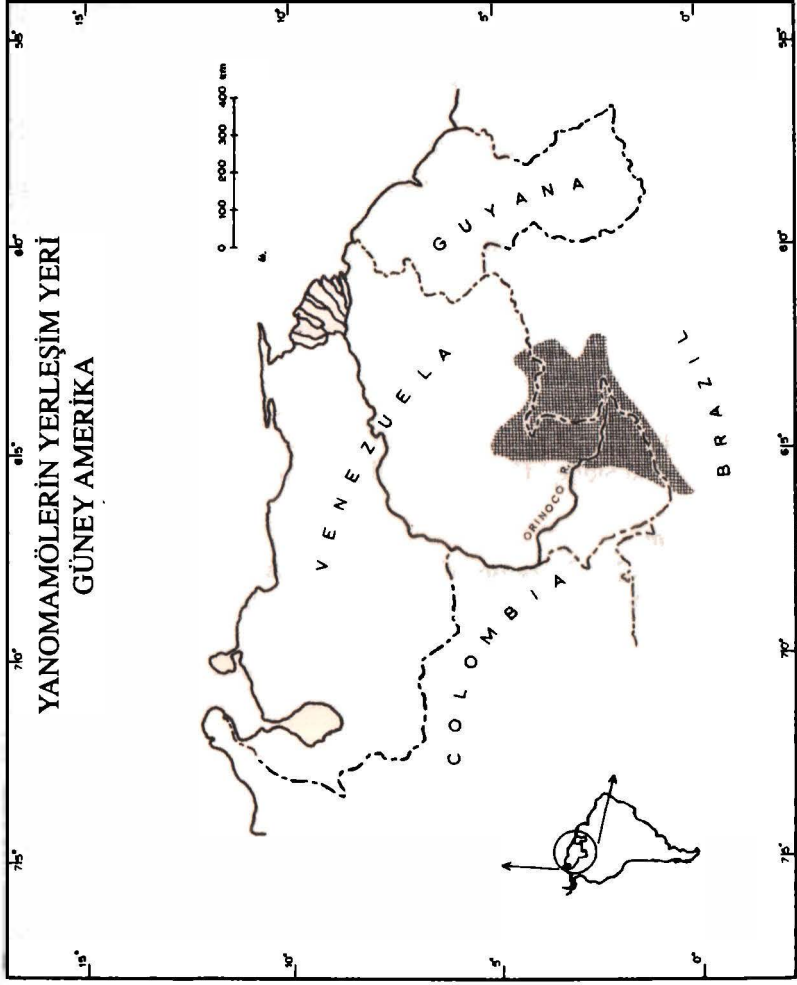
6. Bölüm

Yanomamö Savaşları	341
Şiddet Dereceleri	341
Yağma ve Nomohori	347
Özel Bir Savaş	351
Yanomamö Şiddeti Üzerine Genel Yorumlar	373

7. Bölüm

Değişimin Hız Kazanması ve Doğan Krizler	377
Dereceli Değişime Karşı Felaket Boyutlarında Değişim	377
Değişimin Doğasındaki Değişim	377
Bağlantının Derecesinde ve Türünde Değişim	379
1987 Brezilya'da Altına Hücum	384
Kaobaw'a'nın Köyü	395
Köylerin Küçülmesi ve Yoğunlaşması	406
Yaş/Cinsiyet Dağılımları ve Ölüm Oranları	415
Eğitim ve Dış Dünyanın Artan İlgi.....	421
Çarpışan Etkiler ve Çelişen Bilgiler	427
Siyasal, Ahlaki ve Felsefi İkilemler	435
Platanal'daki 1968 Kızamık Salgını	436
Yanomamölerin –ve Tüm Kabile İnsanlarının- Geleceği?	441

Ek Sözlük	447
Kaynakça	450
Yanomamöler Hakkında Etnografik Filmler	459

YAZAR HAKKINDA

Napoleon A. Chagnon 1938'de, Port Austin, Michigan'da on iki kardeşin ikincisi olarak dünyaya geldi. Evli ve iki çocuk babası. Akademik eğitimine, Sault St. Marie, Michigan'da, Michigan Maden ve Teknoloji Üniversitesi'nde (şimdiki adı Lake Superior Eyalet Üniversitesi) fizik eğitim programında başladı. Bir yıl devam ettikten sonra Michigan Üniversitesi'nde Antropoloji Bölümü'ne geçti ve antropoloji alanında lisans diplomasını (1963), yüksek lisans diplomasını (1963) ve profesörlük (1966) unvanını bu üniversitede aldı. Daha sonra Michigan Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde İnsan Genetiği Bölümü'nde çalışmalarda bulundu ve bu çalışmalar çerçevesinde Venezüella ve Brezilya'daki Yanomamö yerlileri üzerine kapsamlı, bilimler arası bir incelemeye katıldı. Bu süre boyunca, Michigan Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde ders vermeyi sürdürdü.

Birleşik Devletler Bilim Vakfı, Birleşik Devletler Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsü ve Harry Frank Guggenheim Vakfı tarafından sağlanan sermaye ile uzun süreli bir proje geliştirerek, 1972'de Yanomamöler arasındaki veri çözümleme ve alan araştırmasına devam etmek için Pennsylvania Eyalet Üniversitesi'ne geçti. Bu proje çerçevesinde, 1974 ve 1976 yılları arasında çeşitli zamanlarda bu halkın yaşadığı bölgeye giderek birkaç yüksek lisans öğrencisiyle birlikte alan çalışmaları gerçekleştirdi.

1968 ve 1971'de sinemacı meslektaşı Timothy Asch de inceleme alanına gelerek Changon'a katıldı. Bu dönemde, daha sonra Yanomamö üzerine 21 etnografik filmin üretilmesine olanak veren bir belgesel çektiler; bu filmler, antropoloji derslerinde kullanılmak üzere -kâr amacı güdülme-sizsin-okullara dağıtıldı. Bu filmlerden çoğu ulusal ve uluslararası film yarışmalarında ödüller kazanmıştır.

1980'de, Chagnon, Cambridge Üniversitesi, King's College Araştırma Merkezi'nde araştırmalara katılmak üzere çağrıldı, ayrıca Cambridge Üniversitesi Toplumsal Antropoloji Bölümü'nde bir Konuk Öğretim Görevlisi olarak dersler verdi.

Chagnon, daha sonra, 1981'de Northwestern Üniversitesi'nde fakülteye katıldı ve 1983'te Antropoloji Bölümü Başkanlığı'na atandı.

Chagnon 1984'te Santa Barbara'daki California Üniversitesi'ne geçti, bu kampusta Yanomamöler üzerine birkaç alan çalışması başlattı. Bunların ilki, ABD Ulusal Bilim Vakfı ile, o anda tasarladığı araştırma projelerinde ilerde kendisiyle birlikte çalışacak olan Raymond Hames'in desteklediği 3 yıllık bir araştırma projesiydi. Şimdilerde Venezüella'nın en güneyinde yaşayan Yanomamöleri her yıl ziyaret ederek kültürel ekoloji, köyler arasındaki kültürel bağlar ve şimdi bu insanların kültürel ve biyolojik devamını tehdit eden salgın hastalık ve sağlık konularını incelemeyi tasarlamaktadır.

Bilimin ilerlemesi İçin Amerikan Birliği, Amerikan Antropoloji Birliği ve Güncel Antropoloji derneği üyesidir. Pennsylvania Üniversitesi'nin kâr amaçsız film yapım birimi, Psikolojik Sinema editörü olarak hizmet vermiştir; *Etnoloji* ve *Sosyobioloji* dergisinin yayımcı yönetim kurulundadır. Ayrıca, kâr amaçsız bir film yapım grubu olan Belgesel Eğitici Kaynaklar'ın yönetim kurulundadır. Chagnon, 1988'de Yanomamölerin kültürel devamını ve haklarını savunan kâr amaçsız

bir örgütü, Yanomamö Yaşamının Sürdürülmesi Fonu'nu kurdu. 1990'da, yerli Venezüella toplulukları ile köylü toplumların sosyal, eğitimsel ve sağlık durumlarının gelişimini destekleyen kâr amaçsız bir Venezüella kuruluşuna, *Fundacion Para Las Familias Compesinas e Indigenas*'a (FUNDAFACI) Bilimsel Danışman olarak atandı. Chagnon, 1991'de, iki yerli hakları grubunun daha –Venezüella Yerlilerinin Amerikan Dostları (AVFI) ile Plains yerlileri için kültürel, ekonomik ve eğitimsel fırsatları destekleyen Wyoming esaslı bir grubun, Yerli Amerikan Mirasını Koruma Derneğinin kurulmasında yer aldı, hâlen bu kâr amaçsız kuruluşların yönetim kurulunda çalışmaktadır.

Chagnon, Yanomamöler arasındaki çalışmasının çeşitli yönleri üzerine birçok makale ve kitap bölümleri ile etnografik yayımlarının çoğunun temel aldığı unsurlar üzerine bilgi toplamak için alanda kullandığı yöntemlerin ayrıntısını açıklayan bir yöntem çalışması (1974) yayımladı. Bazı yayımlarına yazıda değinilmiştir ve bunlar 'Referanslar' bölümünde listelenmiştir. 1975'ten bu yana ilgi alanı, bireyler tarafından akrabalık ve evlilik davranışlarında kullanılan stratejilere doğru kaymıştır; bu çalışmanın bir bölümü, 1979'da William Irons ile birlikte hazırladığı kitabında bulunabilir.

BU ALAN ÇALIŞMASI HAKKINDA

Elinizdeki kitabın 4. Basımı, antropologlar ile öğrencilerinin yanı sıra pek çok Yanomamö dostunun da hizmetine sunulurken, dünya birinci basımın yapıldığı 1968 yılındakinden çok daha hızlı değişmektedir. Değişimler, Yanomamölerin yaşadığı tropikal ormanlarda neredeyse felaket boyutlarındadır. Her birinin etkisi farklı olsa da altın madencileri, misyonerler,

tıbbi personel, ara sıra gelen turistler, hükümet temsilcileri ve hatta antropologlar değişimin etmenleri olmuşlardır. Bunlardan altın madencileri, Yanomamölerin sağlıkları, toplum yaşantıları ve doğal ortamları üzerindeki en yıkıcı darbeyi indirmişlerdir. Bir kez saf nehirler cıvayla zehirlenmiş, uçak pistleri ormanları bozmuş, genelevleri ve barlarıyla maden kamplarını alelacele inşa edilmiş ve Yanomamölerin direnemeyeceği yeni hastalıklar bu insanlar arasında çok sayıda kayba neden olmuştur. Siyaset ve Brezilya hükümetinin politikaları nedeniyle Brezilya topraklarında yaşayan Yanomamöler için durum, Brezilyalı madencilerin sık sık yasadışı olarak geçtiği Venezüella'nın komşu bölgelerinde yaşayanlar için olduğundan çok daha kötü olmuştur. Her iki hükümet de son zamanlarda, Yanomamöleri soykırımdan korumak için adımlar atmış, bölgede yaşamlarını sürdürmelerini ve olanaklardan yararlanmalarını sağlamak üzere geniş alanları bu halka ayırmıştır.

Chagnon değişimleri ve değişim politikalarını kitaba yeni eklediği 7. Bölüm'de anlatıyor. Yanomamö kültürünün yaşamını sürdürmesi konusundaki gelişmeler öyle hızlı olmuştur ki geri kalmamak için bölüm birkaç kez baştan yazılmıştır. Öyle görülüyor ki, 5. baskının gelmesi uzun sürmeyecektir.

Bu dizide, bu alan çalışmasından daha iyi belgelenmiş bir çalışma yoktur. Chagnon, 1968'de başlayıp şimdiye kadar devam eden 20 alan gezisi boyunca alanda, Yanomamölerle aşağı yukarı beş yıl geçirmiştir. En son gezilerini helikopterle, henüz dokunulmamış Yanomamö gruplarına –varlığı bilinen ancak dış dünyayla ve *nabä*larla (yabancılarla) doğrudan doğruya yüzleştirilmemiş gruplara– yapmıştır. Okuyacağınız alan çalışmasında, henüz bilinmeyen yerleri ve kültürel çeşitlilikleri keşfedecektir.

Yanomamölerle kurulan ve sürdürülen bu çok yakın bağlantı, geri alınamaz şekilde değişmeden önce gözlemlenebilen

bir yaşam tarzı ve zaman içindeki değişim süreci hakkında önemli veriler sağlamıştır. Bu uzun erimli görüş açısı antropolojide alışılmışın dışındadır.

Bu genişletilmiş araştırma, sosyopolitik örgütlenmeye ve çevre ile çevrenin yerel çeşitliliklerine kültürel uyum sağlamaya dair yeni, önemli veriler sağlamıştır. Özellikle 2. Bölüm'de geliştirilen bu kültürel-ekolojik yaklaşım, bu ilişkileri inceler ve hem kurama hem de etkili antropoloji uygulaması olasılıklarına katkıda bulunur. Yanomamö yaşamının her yönü, ama özellikle köy boyutları ve bileşimleri, evlilik modelleri, savaşma ve akıncılık, kadınların kaçırılma oranları ve şiddet yoğunluğu, Chagnon'un çözümlemesinin iskeletindeki ekolojik sıkıntılardan ve fırsatlardan etkilenmiştir.

Bu alan çalışması, çevresel ve kültürel korunmayla, yerli haklarıyla, bu hakların korunmasında hükümetlerin sorumluluklarıyla ve antropolojiyle ilgilenen herkes için can alıcı konular ortaya koyar. Bilgi dahımız hem farklı yaşam tarzlarını tanımlayıp anlatmakla hem de bu kültürlerin devamını savunmakla yükümlüdür. Bu çifte sorumluluk ağır ve bazen de içten içe çelişkilidir. Daha yakınlara dek, biz antropologların ereği, diğer kültürleri tarafsız bir şekilde tanımlamak ve çözümlemektir. Değiştik ama bedel ödemedik değil. Bununla birlikte, soykırım meydana gelirken ya da insan kültürleri düzilemeyecek şekilde hasar görürken öylece duramayız. Chagnon durmamıştır. O, etkin bir Yanomamö hakları savunucusudur, diğerlerine de bunun bir parçası olmayı önerir ve okuyucuya bu işin nasıl yapılacağını gösterir. Bu noktada, Brezilya hükümetine Yanomamöleri ve doğal ortamlarını kurtarmak için önemli bir baskı uygulayan geniş bir topluluk yaratma yolunda, Yanomamöler üzerine diğerleri tarafından yapılan çalışmalar kadar bu önemli çalışmanın da büyük bir katkıda bulunduğunu belirtmek gerekir.

Bu alan çalışması sadece Yanomamöler ve tehdit altındaki diğer yerli toplulukların yararına uyarıcı bir hareket olmakla kalmamakta, dünyanın kültürel çeşitliliğinin korunmasına da katkıda bulunmaktadır. Bu çeşitliliğin tanınması batılı düşünce üzerinde çok derin bir etki yaratmıştır ve geçirgen sınırlar ile değişen nüfusların –ve dönüşken değişimin– olduğu modern bir dünya için artan öneme sahip çok kültürlü bir toplum görüşü için bir temel sağlar. Bu çeşitlilik, antropologların etnografik yazılarında korunur; korumanın bu şekli antropolojinin temel ürünüdür. Bu çeşitliliği yaşayan biçimiyle korumakla da yükümlüyüz.

Son söylenen amaç için kaygılanmamız konusunda bir ikilemle karşılaşıyoruz –“koruma” demek, herhangi bir insan nüfusunun değişme ve modern dünyaya uyum sağlama “hakkını” yadsımak mı demektir? İstesek de istemesek de, bütün insan toplulukları karışık, küresel bir etkileşimin parçalarıdır. Dolayısıyla, yönetilebilir ve insancıl bir uyarlanmaya elverişli değişiklikleri incelemek ve desteklemek, aynı zamanda da çeşitliliği incelemek ve korunmasını savunmak üzerinde durmamız gereken bir noktadır. Changon bu antropolojik yükümlülüğün ne denli karmaşık olduğunu bilmektedir.

George ve Louise Spindler
Dizi Editörleri

YAZARIN DÖRDÜNCÜ BASIMA ÖNSÖZÜ

Bu monografinin 1968'deki ilk baskısında kullanılan bilgiyi edinmek üzere, Yanomamöler arasında geçirdiğim ilk 15 aydan sonra alan çalışmalarımı genişletmek için yaklaşık yirmi kez daha bölgeye gittim. Aşağı yukarı 60 ayımı onlar arasında, bu zamanın çok büyük bir bölümünü Venezüella'daki köylerinde geçirdim. Bir yandan yeni veriler toplamanın sonucu olarak, bir yandan da Yanomamöler arasında meydana gelen değişimleri anlatmak için gözden geçirilip düzeltilmiş baskılar yayımlandı (1977 ve 1983). Bu 4. baskı, aynı iki düşünce ile tam zamanında hazırlandı. En son baskı yayımlandığından bu yana Yanomamölere 10 alan gezisi daha yaptım ve yaptığım 17 aylık yeni alan çalışması, ilerleyen bölümlerde de anlatacağım gibi, kültürlerinin çeşitli yüzlerini daha iyi anlamamı sağladı.

Şimdi bu monografiyi yeniden gözden geçirip düzeltmemin arkasında yatan en önemli neden, 1987'de Brezilya Yanomamölerinin arasındaki büyük altın koşuşturmasının gelişimi ile bunu izleyen korkunç ve üzücü sonuçlardı. Tek kelimeyle, bu tek olay beni sadece Yanomamölerin kültürel devamlılığının ve insan haklarının değil, aynı zamanda dünyanın her yerindeki yerlilerin haklarının ve doğal kaynakları koruma konularının sadık bir savunucusu haline getirdi. Bu konulardan bazıları, bu baskının son bölümünde ele alınmıştır.

Yanomamöler bir bakıma kendileri hakkındaki bu özel monografi sayesinde, didaktik antropoloji tarihinde –ayrıca

Birleşik Devletler ve Avrupa'daki toplum çevrelerinde– en iyi gözlemlenebilen, en çok bilinen kabile topluluğu haline geldiler. Diğer araştırmacılar da, Yanomamö topraklarının diğer alanlarında gerçekleştirdikleri kendi özverili alan çalışmaları ve bu incelemelerini yayımlamakla bu tanınmışlığa pek çok katkıda bulunmuşlardır. Bu çalışma ve yayınlar sayesinde, 1987'de Brezilya'daki Yanomamö topraklarına yapılan altına hücum sonucunda Yanomamölerin başına gelenlere kaygı ve protestoyla karşılık veren iyi bilgilendirilmiş uluslararası bir topluluk gelişmiştir. 1987 altın avcılığını izleyen üç yıllık süreç, o zamanlar birçok köyün dokunulmamış olduğu Brezilya tarafındaki Yanomamölerin geleneksel âdetlerinin geniş ölçüde yıkımı ile tanımlanırdı. Madenciler tarafından getirilen yeni hastalıklardan, 40.000 kadar madencinin akın etmesiyle salgın hale gelmiş eski hastalıklardan kaynaklanan ölümlere ve madenciler tarafından sınırsızca öldürölmelerine bağli olarak altına hücumun doğurduğu etkilerin Yanomamöler için ne kadar ciddi olduğunu henüz tam olarak bilmiyoruz. Venezüella'nın uzak güney bölümünde, ya Brezilya'daki misyon yerleşimlerini –yabancılarla bağlantı kurdukları en yakın nokta– ziyaret eden ya da sık sık Venezüella'ya yasadışı yollardan geçen altın arayıcıları tarafından ziyaret edilen Yanomamö köylerinde salgın hastalıkların ne gibi sonuçlar yaratacağını da bilmiyoruz. Bu konuları –ve bu olayların neden olduğu sağlık sorunlarıyla ilgili olarak 1990 ve 1991'de topladığım bazı demografik veriler ile 1991'deki birkaç etkileyici siyasal dönüm noktalarıyla ilgili umut verici haberleri– son bölümde ele alacağım.

Ağustos 1990 ile Eylül 1991 arasında aşağı yukarı altı ayımı, geçmişte hiç ziyaret etmemiş olduğum alanlardaki Yanomamöler arasında geçirdim. Bu köylerden bazıları daha önce hiçbir yabancı tarafından ziyaret edilmemişti. Bununla birlik-

te, geçen 25 yıl boyunca, en yakın komşu alanlarda önceki çalışmalarım beni bu köylere vardığımda bulacaklarıma hazırlamıştı. Bu köylere ulaşp, onlar ve ataları hakkında bana önceden anlatılmış olanları doğrulamak ve bu bilgiyi uzak köylerdeki bilgi kaynaklarından gelen verilerle genişletmek, hem kişisel olarak heyecan verici hem de bilimsel olarak denemeye değerdı.

Bu geziler, daha önce benim için uygun olmamış iki ileri teknoloji ürününün, değişik türlerde veriler toplamama ve önceden yapabildiklerimden nitelikçe farklı gözlemler yapabilmeme olanak sağlayan ürünün kullanımını gerektirdi. Bu, Yanomamölerin yerleşim modellerine ve siyasal sistemlerine yönelik daha önemli kavrayışlara yol açtı.

Bunlardan ilki, bu uzak alanlara erişmek için Venezüella Hava Kuvvetleri'nce sağlanan helikopterlerin kullanımındı ve meslek yaşıamımın büyük bölümünde yapmış olduğum araştırmam için hem lüks hem de güçlü bir araçtı. Bir anlamda lkst; bir araştırmaya mevsiminde, sersemletici bir zaman kaybindan ve kürek çekmeyle ya da yürümeyle harcanması gereken enerji kaybindan kaçınarak aşırı uzak köylere çabucak ulaşabiliyordum. Biraz acı olarak hatırlıyorum da, Shanishani Nehri'nin ağzından Hiomöta-teri denen bir köye helikopterle uçmak yaklaşık 20 dakikalık bir yolculuktu. Aynı yolculuğu yaya olarak yapmak, 1987'de tam üç günümü almıştı –geri dönmek için de bir  günümü daha. Helikopterle yolculuk başka açılardan da çok yararlı oldu. Venezüellalı araştırma rehberim, Dr. Charles Brewer-Carias'la ikimiz, yerdeki bilgi vericilerimizin sözünü ettiği köyleri araştırmak üzere bu başarısızca haritalanmış ve aslında keşfedilmemiş bölge üzerinde saatlerce utuk. Bu alanın büyük bölümünü havadan görmeli ve oldukça tanır hale gelmeliydik. Yüzey şekillerini ve toprağı yerden görüp anlamak olanaksızdı, çünkü sadece birkaç

yüz metre kadar ötesini görebilir ve o kadar yürüyebilirdiniz, ya da 1200 metre yüksekliğinde bir dağın eteğinden kanoyla geçebilir, dağın varlığını bile fark etmeyebilirdiniz, dağın hangi yönde olduğunu saptayamazdınız, başka Yanomamö köylerinin bulunduğu alanla tepelerden oluşan dağlık bölge geniş olduğundan, bir sonra varacağınız köyü bilemezsiniz. Bu geniş alan üzerinde uçabilmenin sonucunda, şu anda orada yaşayan, yakın zamana dek yaşamış olan ya da ataları yıllar önce buradan sürülmüş olan Yanomamölerin uzun vadeli yerleşim kalıplarında coğrafyanın, yeryüzü şekillerinin ve toprağın oynadığı roller konusunda yepyeni izlenimler edinmek mümkün oldu. Örneğin, özel bir coğrafi bölgede yer alan Shanishani Nehri'ni besleyen kaynakları bilmek tek başına kullanışlı bir bilgi değildi; ancak, havadan bütün alanın topografik olarak nasıl görüldüğünü görebildiğim ve ovalarda mı, bayırlarda mı yoksa dağlık bir bölgedeki bir dağın tepesinde mi olduklarıyla ilgili çok eskiden kalma, özellikle önemi olan yerleri keşfedebildiğim zaman, önceki 25 yıllık araştırmamdan Yanomamö tarihindeki birçok önemli olayı ve bu olayların, suyun çekilmesiyle oluşan bu çok önemli alanda meydana geldiğini bilmek büyük ölçüde yararlı oldu.

1990 ve 1991'deki araştırmam için yeni olan ikinci teknolojik araç, dünya üzerindeki herhangi bir yerde, aşağı yukarı 30 metre içindeki bir coğrafi yeri saptayabilen pilli bir yön bulma el aleti, GPS'ti. Bu aletler bir dizi uydudan sinyaller alırlar ve onları enlem-boylama çevirirler, eğer aynı anda dört ya da daha fazla uydudan sinyal alıyorsanız deniz seviyesinden ne kadar yüksekte olduğunuzu gösterirler. Bu 'küresel yer bulma sistemi' (*global positioning system, GPS*) aletleri, Yanomamölerin siyasal ve coğrafi çevrelerine, kültürel ve ekonomik olarak uyum sağlamalarına yeni ve sınırsız umut verici bir yorum geliştirmemi ve neden savaş yoğunluklarında, ka-

çırma oranlarında ve şiddet uygulamada bir bölgeden diğerine büyük değişikliklerin olduğunu belirtmemi olanaklı kıldı. Neredeyse 30 yıldır, tanıştığım her Yanomamö'nün doğum yeri hakkında ve ölmüş olanların da öldükleri yerler hakkında ayrıntılı bilgi topladım. Ayrıca, bilgi kaynaklarım tarafından tanınınca, göçlerini, köy bölünmelerini, komşularıyla çatışmalarını ve yeniden yer değiştirmelerini tanımlamadaki ana bilgiyi, yani geçen 27 yıl boyunca ulaştığım tüm Yanomamölerin bütün atalarının doğum ve ölüm yerlerinin adlarını derledim. Araştırmamda en yoğun çabalarımın odaklandığı yirmi kadar köy için, elimde şu an 6,000'in üstünde yaşayan ve ölü Yanomamö'nün adları ile yaşam öyküleri var. Bu noktada, bu bilgiler çok eskiden kalma aşağı yukarı 500 bahçe ve köyün adlarıyla ilişkili; 1990'a kadar bu yerlerin çoğunun yeryüzünün neresinde yer aldığıyla ilgili çok kesin olmayan sanılarım vardı. Bu aletler ve helikopterlerin desteğiyle çok uzaktaki köylere ulaşma, bu çok eskiden kalma yerleri kesin olarak saptamayı ve çoğu kez hangilerinin ovalarda, bayırlarda ya da erişilmesi güç dağlık bir arazide yer aldığını belirlemeyi olanaklı kıldı. Bu yeni veriler ve bunların olanaklı kıldığı kültürel-ekolojik yorumlamalar 2. Bölüm'de ele alınacaktır. Yaşayan tüm Yanomamölerin aşağı yukarı yüzde 25'i ya bu bölgeye yakın geçmişte göç etmiştir ve şimdi bu bölgede yaşar ya da Brezilya'da, Cauaburi, Marauia ve Padauri havzalarında bulunan neredeyse tüm Yanomamölerin durumunda olduğu gibi, orada yaşayan anne-babaları ve büyükleri vardır. Bu, Yanomamölerin küçük bir örneği değildir.

Dikkate değer olan ise, bu yeni verilerin, başka Yanomamö bölgelerinde çalışmış olan antropologların belgelemiş olduğum şiddet, savaş ve kadın kaçırma olaylarının çokluğuna neden kuşkuyla yaklaşmış olduklarını daha iyi anlamamıza yardım etmedeki önemidir. Bu diğer antropologlar bazen, ça-

lıymış oldukları köyler için çok farklı kalıplar belirler ve bu tür olayların sıklık derecesi hakkında farklı bilgiler verirler.

Meslektaşlarımdan bazı yayımlanmış bulgularına kuşkuyla bakmalarının veya güvensizlik göstermelerinin çeşitli nedenleri vardır. Bazıları ilkel kültüre romantik açıdan, Rousseaucu bir bakış açısını koruyarak bakarlar ve böyle şeylerin meydana geldiğini reddeder ya da eğer bir gözlemci tarafından bildirilmişse, onun bunları gördüğünden kuşku duyarlar. Diğerleri, Yanomamö topraklarının farklı bölgelerindeki kendi alan çalışmalarından dolayı bunların meydana geldiğini bilirler ancak çalıştığım alan için bildirdiğim şiddet olaylarındaki sıklık ölçülerinin abartıldığını öne sürerler. Yanomamö topraklarının farklı bölgelerindeki savaş yoğunluğu, şiddet ve kaçırma çeşitlilikleri uzun süredir bana yabancı değildir, çalışmamın en başından beri buna dikkat çekmişimdir (örneğin, Chagnon, 1968b). 2. Bölüm'de, neden bu çeşitliliklerin ortaya çıktığını ve Yanomamö topraklarının diğer alanlarında bunların nasıl inceleneceğini açıklamaya yardım edebilecek bazı temel ekolojik ve coğrafi hipotezler öne süreceğim. İnanıyorum ki böyle karşılaştırmalı araştırmalar, bu çeşitlilikleri bilimsel olarak daha iyi anlamamıza yardım edecektir. Bununla birlikte, örneğin bunların meydana gelmediğine olan inanca dayanan yorumlar değişmeyecektir.

Meslektaşlarımdan birkaçı, 2. Bölüm'deki yeni malzemelerin ele alınışının kuramsal bakış açımında önemli bir değişimi gösterdiğini öne sürebilirler. Göstermez. En son çalışmam, Yanomamölerin kültürel uyarlanmalarındaki daha önce farkına varılmamış çeşitlilikleri, yani Yanomamö ekolojisi, bahçivanlık uygulamaları, demografik özellikleri, avlanma ve toplanmanın önemi, coğrafya ve birçok diğer etmen üzerine yapılan son derece ayrıntılı, nicelikli ve karşılaştırmalı çalışmalarla sağlamlıkları ve açıklayıcı değerleri belirlenip, henüz belge-

lenmekte olan bir çeşitlilikler kümesini açıklamakta kullanılabilecek önemli değişkenleri tanımlamış olabilir. Önümüzdeki birkaç heyecanlı yıl, meslektaşlar ve yüksek lisans öğrencileriyle kendimizi adayacağımız araştırma hedefleri bunlardır.

Bu monografinin adını, 'Vahşi İnsanlar' alt başlığını eyleyerek değiştirmeye karar verdim. Bu kararda birkaç farklı etmen yer aldı. Bunlardan biri, İngilizce 'fierce' (vahşi, hiddetli...) sözcüğünün, doğrudan doğruya İspanyolca, Portekizce, Fransızca ve diğer dillere çevrildiğinde, İngilizce'de bulunmayan bir yan anlam taşımasıdır. Bu sonuçta, meslektaşlarım bu sözcüğü kendi konuştukları dillere 'çevirdikleri' zaman, örneğin 'feroz', 'hayvanlık', 'kötülük', 'vahşet' ve benzerlerine yakın bir anlam belirtir. İngilizce konuşan birkaç kişi, örneğin insanın, ülkesinin askerlerinin tutma girişiminde bulundukları konumu savunmak için 'vahşice' dövüştüklerini söylemesini hakaret olarak nitelendirirler. Başka bir etmen ise birkaç meslektaşın, bu monografiyi kullandırdıkları öğrencilerinin 'vahşi' olmanın, diğer duygulara ya da merhamet, adalet, yiğitlik vs. gibi kişisel özelliklerle karşıt olduğu izlenimine kapılabileceklerinden dolayı veya örneğin Brezilya'daki hükümet görevlilerinin 'vahşi' ve dolayısıyla 'hayvan gibi' oldukları savunmasıyla Yanomamöler aleyhine olan ezici siyasetlerini haklı çıkarmaya çalışabileceklerinden dolayı, 'vahşi' sözcüğünün kullanımına karşı çıkmalarıdır. 'Vahşi' sözcüğünün devamlı kullanımının, öğrencilerin Yanomamölerin 'hayvan gibi' oldukları yanlış sonucuna varmalarına neden olabileceğinden, bu monografinin öğrenciler için uygun olmaması için bir neden sunmaktansa, 'vahşi' sözcüğünü çıkarmayı yeğlerim. Geçtiğimiz 20 yıl boyunca, bir çok öğrenci, Yanomamölere olan hayranlıklarını ve gelecekleriyle ilgili kaygılarını belirtmek için bana yazmışlardır. Hiçbiri bu monografinin alt başlığındaki 'vahşi' sözcüğünün kullanımına karşı çıkmamışlardır.

Geçmişte, derslerinde bu monografiyi okutan meslektaş⁴ larım nedeniyle, çoğu kez öğrencilerden şu soruyu içeren mektuplar aldım: “Rerebawā Bisaasi-teri’de bir bahçe yapıp oraya yerleşti mi?” Yanıt: “Hayır.” Orada çok uzun bir süre yaşadım ama bahçıvanlıktan kaçınmayı başardım. Sonunda Shihotama ve birkaç çocuğuyla Karohi-teri’ye döndü ama zaten belli zamanlarda ailesiyle Bisaasi-teri’ye döner ve orada birkaç ay geçirir. 1985 yılında, 10 yıllık bir ayrılıktan sonra, beni en son gördüğünden beri ne kadar ‘yaşlanmış’ olduğum onu hayrete düşürdü ve başımın arkasının kelleşmesiyle ilgili olarak bana takıldı. Kendisinin de oldukça yaşlandığından habersizdi. Shihotama’ dan olan beş çocuğunun hiçbirinin ölmemesiyle (önceden tanıdığım birçok Bisaasi-terili çocuk ölmüştü) gurur duyuyordum.

Bu baskının son bölümünü yazmak benim için çok zor oldu ve son şekline ulaşmak için metni birçok kere tekrar yazmak zorunda kaldım. Tekrar yazımlarımdan bazıları ilk taslağı bitirip yayımcıya gönderdikten sonra Brezilya’da meydana gelen olaylar nedeniyle hazırlandı.

Bu bölümü tekrar yazmamın başka nedenleri de var –antropolojik alan çalışması yapmayla çatışan bazı siyasetleri tanımlamada çok açık sözlü olmanın olası olumsuz etkileriyle, Yanomamöler, hakları ve kültürlerini yaşatma konuları belirsizliklerini korurken, bunların savunucusu olarak etkinliğimi tehlikeye atabilecek etkilerle ilgisi olan nedenler. Yanomamöler arasında çalışmak isteyen antropologlar Venezüella’da da, Brezilya’da da istenmiyor; geri döner ve yeni sorunları öğrenip bunları çözme çareleri bulmaya çalışırsam bu olumsuz yaklaşımın giderilmesine katkı olur, sanıyorum. Birçok meslektaşımın diğer yerlerdeki kendi kişisel deneyimlerinden çok iyi anlayacağı gibi, bazı alanlarda herhangi bir tür alan çalışması yapmak, tek amacın –bir keresinde Anatol Rapa-

port'un doğal ayıklanmayla gerçekleşen evrim sürecinde bütün organizmaların en önemli amacı olarak tanımladığı gibi–oyundan çıkmamayı başarmak olduğu bir tür var olma oyunudur.

Şimdi, antropolojide uzun süreli ve önemli bir gelenek olan, benim gibi antropologların mantıklı bir şekilde ve profesyonelce sadık kaldıkları önemli bir ilkeler kümesi üzerine yorum yapayım. Birçok öğrenci ve belki de genç antropoloji profesörü, kültürel antropolojinin aldığı çok sayıda ve çeşitli yönler dururken, Yanomamöler, Buşmanlar, Daniler, Çeyenler, Inuitler, Apaçiler, Arapaholar, Kriler, Kayapolar vb. gibi toplumları, kültürlerini tanımlayan özel âdetlerini, demografik niteliklerini, becerilerini, inançlarını, alışkanlıklarını ve 'akrabalık' sistemlerini öğrenmenin neden önemli olduğunu... ve neden yoğun alan çalışması yaparak onları tanımlamaya çalışma etnografik geleneğinin önemli olduğunu düşünebilirler. Bu halklar insan kültüründeki ve insan davranışındaki çeşitlilikleri simgeler. Kabile insanların ve dünyamız hakkında korudukları bilgi ve anlayışlarının yok olmasıyla, hepimiz daha zayıf oluruz, sadece onların kim oldukları ya da kim olmuş olduklarını değil, kendimizin kim olduğunu, değerimizi, ya da her şeyden önce değer vermeye değer şeylerin ne olduğunu kavrama yetisini giderek yitiririz. 20. yüzyılda hâlâ olağanüstü biyolojik çeşitlilik ve evrim zaferleriyle dolu balta girmemiş ormanlarımızın bulunmasının geçerli nedenleri vardır: Kabile insanları bu ekosistemleri yüzyıllarca, bin yıllarca bozulmamış tutmuşlardır ve geriye kalan bu çok azı için etkili bekçilerimiz olmuşlardır. Birini ya da diğerini kurtarmak ve korumak, her ikisinin de geleceğini kurtarmaktır. Yanomamölerin, Brezilya Amazon havzasının aşağı yukarı yüzde birini oluşturan geleneksel topraklarına güvence verilmesi olasılığına Brezilya ordusunun karşı çıkması, beni müthiş şaşırttı.

Ekonomik sömürden kurtarılacak önce toprağa öylesine az sayıda insanın sahip olması tepkilere neden olmuştu. Aslında, Brezilya'nın ekonomik gelişme adına Amazon'u yok etme hızına bakılırsa, gelecek yıllarda Brezilya'daki Amazon vahasının dokunulmamış tek yeri büyük olasılıkla bu kendine özgü toprak parçası olacaktır. Daha acı bir soru ise Brezilya nüfusunun hangi kısmının, Amazonların acımasızca ve düşünce-sizce yıkımından gerçekten ekonomik olarak yararlandığıdır.

Kişisel güvenliğim için bir hayli tehlikeye girerek bağlantı kurulmamış bir Yanomamö köyüne helikopterden atlamanın heyecanını, aynı zamanda da olası olumsuz sonuçlarını anlatmak benim için zor. Bunun birkaç kısa yıl içinde gerçekleşmesi olasılığı bile hızla azalıyor. Diğer yandan, böyle yaparak benim ya da benim gibi olan meslektaşlarımdan bu aynı insanların ve çevrelerinin daha etkin savunucuları olabilmemiz, inanıyorum ki *garimpeiro*ların veya ekonomik gelişme temsilcilerinin bunu yapmasından iyidir. Bu, önemli anın felsefi ve ahlaki bir sorundur. Yanomamölerin uzun süreli çıkarlarının, ödenen bedelden daha ağır bastığına inanmaya devam edeceğim. Bu monografi ve bunu yazmamın mal olduğu şeyler, sırasında Yanomamölerin geleceğini olumlu olarak etkileyecek olaylarda can alıcı bir rol oynayabilecek dünyanın Yanomamölere olan ilgisini kıskırtmada can alıcı bir rol oynamış olabilir. Bu etmenler, Yanomamöler arasındaki tasarlanmış araştırmama ve 'uygulamalı antropoloji' çalışmalarına rehberlik etmeye devam edeceklerdir.

Hem Brezilya hem de Venezüella Yanomamölerinin geleceği, Karakas ve Brezilya'daki politik gelişmeler ile Yanomamö bölgesindeki sınır olaylarının yoğunluğu ve ciddiyeti nedeniyle çarpıcı bir şekilde etkilenebilir. Örneğin, Ocak 1992'de Venezüella askerî kuvvetleri, yasadışı olarak Yukarı Orinoco bölgesinde Venezüella sınırlarına giren kaçak bir *gariempeiro*

uçağını, yolcuların en azından ikisini öldürerek vurup düşürdü. 1992 Şubatı başlarında, Ocamo'nun Salerian Misyonundan geçerken –yüksek rütbeli subaylar da dahil olmak üzere her iki ülkeden asker grupları ile birlikte –Cesetler oradaydı. Ondan kısa bir süre önce, Venezüellalı yetkililer, çok sayıda Brezilyalı madenciyi Venezüella sınırlarında yasadışı maden arama suçuyla tutuklayıp hapse attılar. Brezilyalı yetkililer, 'masum sivil uçağını' düşürdükleri iddiasıyla Venezüella hükümeti aleyhine ahlaki bir öfke uyandırma girişimiyle, madencilerin uçağının düşürülmesini kızgın bir şekilde protesto ettiler. Bu iki olay, Venezüellalıların şimdiye kadarki örnek sabrının azaldığını ve Brezilyalı yetkililerden madencileri uzaklaştırma yolundaki diplomatik ricalarının fazla etkili olmadığını gösterir.

Karakas'taki politik gelişmeler de Yanomamöleri etkileyebilir. 4 Şubat 1992'de, hükümeti devirmek üzere yapılan askerî darbenin bir parçası olarak Başkan Pérez'in yaşamına yönelik başarısız bir girişimde bulunuldu. Dört savaş destek uçağı çatışma alanı üzerinde tekrar tekrar dönüp, her geçişlerinde Karakas, La Carlota Havaalanı yakınındaki otelimin verandası üzerinde uçarken, silah sesleri duydum. Belki de Başkan Pérez hükümetiyle ilgili siyasal ve ekonomik sorunlar konusunda daha geniş kapsamlı bir hoşnutsuzluğu gösteren, askerî saflardan yükselmiş beklenmedik bir ayaklanmaydı. Söylemeye gerek yok, bu derece önemli sorunlar varken, Pérez bölgedeki Yanomamölerin sağlık ve diğer sorunlarıyla çok daha az ilgilenebilecekti, en azından bir süre için.

Teşekkürler

Bu monografinin temel aldığı alan araştırması bir çok özel kuruluş ve devlet kuruluşu tarafından yıllar boyunca desteklenmiştir. Michigan Üniversitesi'nde doktora öğrencisi olarak yaptığım ilk araştırmam Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsü tarafından desteklendi (1964'ten 1966'ya dek). Michigan Üniversitesi İnsan Genetiği Bölümü'nde hizmet verdiğim sırada (1966-1972) alan incelemelerim, er geç Japonların Yanomamöler gibi kabile insanları dahil diğer topluluklarla olan aile ve evlilik sistemlerini karşılaştırmayı gerektirmiş bir inceleme olan, atomik radyasyonun Hiroşima ve Nagasaki'den sağ kalanların torunları üzerindeki olası genetik etkilerini izlemeye devam etmek için bölümün Birleşik Devletler Atom Enerjisi Komisyonu'yla gerçekleştirdiği uzun süreli anlaşmayla desteklendi. Bu araştırma için para sağlanması, ileride Ulusal Bilim Vakfı tarafından, Uluslararası Biyolojik Program'a Birleşik Devletler yardımının bir parçası olarak sayıldı. 1987 yılı içindeki diğer alan çalışmalarımın çoğu gibi, Timothy Asch ile ürettiğimiz birçok film Ulusal Bilim Vakfı tarafından finanse edildi. 1974-1978 yılları arasında alan araştırmalarım ve veri çözümlemelerim Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsü tarafından desteklendi. Alan çalışmaları ve veri çözümlemeleri için, 1975-1989 yılları

arasında birkaç kere, Harry Frank Guggenheim Vakfı tarafından cömert destek sağlandı. En son alan çalışmalarımın birkaçı (1990 ve 1991) Santa Barbara, California Üniversitesi Araştırma Geliştirme Bölümü tarafından sağlanan kaynaklar ve bu kampusun Akademik Senatosu tarafından yapılan bir bağışla olanaklı kılındı.

1990 ve 1991 yılları boyunca bana GPS aletleri ve dış antenler ödünç verdikleri için Trimble Navigasyon Şirketi ile Magellan Sistemleri Anonim Şirketi'ne ve bu dönem boyunca bana ve benimle çalışanlara kullanışlı alan giyim eşyaları sağladığı için Patagonia Anonim Şirketi'ne teşekkür etmek istiyorum.

Fundacion para las Familias Campesinas e Indigenas (FUNDAFACI) Yönetim Kurulu üyelerine, özellikle bu grubun kurucusu Bayan Cecilia Matos'a, hem sabit kanatlı uçaklar hem de Venezüella Hava Kuvvetleri'nden sağlanan helikopterler dahil olmak üzere, 1990 ve 1991'de yaptığım altı alan gezisi boyunca sağladıkları benzeri görülmemiş destek için çok minnettarım. Beni, 1990 ve 1991'de ziyaret ettiğim birçok uzak bölgeye ustalıkla ulaştıran, beni ve araştırmada birlikte çalıştığım kişileri çoğu kez, helikopter inişlerine uzamsal hoşgörünün sınırlı olduğu yerlere indiren, Venezüella Hava Kuvvetleri helikopterlerinin tüm pilotlarına ve mürettebatına teşekkür etmek istiyorum.

Charles Brewer-Carias, Venezüellalı eski bir dost ve yardımcı, vakfın kurul üyelerinin şimdi devam eden çalışmamı desteklediği, FUNDAFACI üyeleriyle tanışmamı olanaklı kıldığı için çok özel teşekkürlerimi hak ediyor. Onun usta siyasi desteği ve koruması olmasaydı, 1990'da bu alan incelemelerine yeniden başlayıp devam etmek için Yanomamölere asla geri dönemezdim.

Apaçi kardeşim Gregory Gomez de şükranlarımı hak edi-

yor. Önemli kişisel tavsiyeleri ile bu baskıda *Vahşi İnsanlar* alt başlığını çıkarma konusundaki son kararını şekillendiren kendisine, eşi Cathy ile akrabaları ve arkadaşlarına teşekkür ediyorum. Özgün alt başlıktan rahatsız olmamışlardı ve kullanıldığını görmek isterlerdi ancak eğer bazı beyaz insanlar yigitlik, onur ve bağımsızlık belirtmeye çalışan bir sözcüğe yanlış şeyler yükleyip, bu yanlış anlama yüzünden kendi insandan nefret eden doğalarını haklı çıkarmaya çalışırlar ya da Yanomamöler hakkında bayağıca düşünürlerse, bu olasılıktan kaçınmanın daha iyi olacağını hissettiler. Bu Apaçiler, Fransızca, İspanyolca ya da Portekizce konuşanlar bilseler de bilmeseler de, Yanomamö kelimesi waiterin İngilizce çevirisiyle neyin belirtilmeye çalışıldığını biliyorlardı ve Yanomamö davasının adanmış destekleyicileriydiler.

William Irons ve Raymond Hames, yaşam boyu arkadaşlarım ve meslektaşlarım ile çeşitli Amerikan Yerli halkları üzerine duyarlı yazıları edebiyatın önemli yapıtaşlarını oluşturan, hepsi Apaçi arkadaşlarımın görüşlerini yansıtan ve bana bu sorun üzerinde aynı fikri veren Peter Matthiessen. Ayrıca, Peter Matthiessen ve Ray Hames'e bu kitabın bölümlerini okuyup değerli önerilerde bulundukları için de teşekkür etmek isterim.

Venezüella Başbakanı Carlos Andres Pérez'e, Venezüellalı Yanomamöler ve komşularına daha ümitli bir gelecek sağlamaya yardım edecek tüm çabalara –benim ve diğerlerinin çabalarına– olan desteğinden ötürü özellikle minnettarım. Ağustos 1991'de Yanomamölerin ve komşularının kültürel devamlılığını büyük ölçüde arttıracak tarihi öneme sahip bir harekete, T.F. Amazonlarının çok büyük bir bölümünü geliştirmeye ve sömürüye kapalı özel bir korunumlu biyosfer arazisi yapacak bir yasaya imzasını attı.

Yazıda kolayca anlaşılacağı gibi, Kaobawä ve Rerebawä gi-

bi Yanomamö bireylerine, araştırmamın tamamı boyunca –hatta şu ana dek– yaptıkları iyilikler için büyük minnet borçluyum.

National Geographic Kurumu'ndan Mary Ann Harrell'a anlayışlı önerileri ve bu baskının içine aldığı (ve almadığı) malzemelerin bazılarının çeşitli tasarıları üzerine yorumları için teşekkür etmek istiyorum.

1984'ten beri benim için yaptığı harika bilgisayar programları için Dante DeLucia'ya ve daha yakınlardaki çabaları çok değerli olan Byron Viets'e minnettarım. Ayrıca Gary Crown'a, güneş panellerimin alandaki bilgisayarlarımın ve yazıcılarımın çalışmasını sağlaması için yaptığı ustaca elektriksel çalışması için teşekkür etmek istiyorum. Lesley Winders'a, fotoğraf arşivlerimden bu baskıdaki çoğu şekil çalışmasını etkin bir şekilde bir araya getirip yerleştirmedeki çabaları için teşekkür ediyorum.

Alan araştırmamın sürdüğü birçok yıl boyunca çok sayıda Venezüellalı cömertçe destek ve cesaret verdiler. Özellikle, ilk yıllarda beni yüreklendirip destekleyen Dr. Miguel Layrisse ile Dr. Marcel Rocheye ve Beatriz Fair'e minnet borçluyum. Carlos Ramirez ve Javier Mesa'ya son alan gezilerim boyunca sağladıkları uygulamalı ve lojistik yardımları için minnettarım. Çoğu Venezüellalı sosyal bilim adamının hem Yanomöler hem de onlar arasındaki çalışmam için hayret verici, inanılmaz dedikoduları onayladıkları bir zamanda, yakında gerçekleştirdiğim bazı alan gezilerimde sunduğu cesaret ve arkadaşlık için.... ve Venezüella gazetelerindeki kayıtları halk önünde düzeltmeme cesurca yardım ettiği için meslektaşım Issam Madi'ye şükran doluyum. Ayrıca, geçtiğimiz iki yıl boyunca kendilerinin sıkça gelen konukları olarak bana gösterdikleri konukseverlik için Charles ve Fanny Brewer-Carias'a minnettarım.

David Peri'ye, Yanomamö Halklarının Devamlılığı Fonu'na onaylı devlet saymanı olarak sağladığı cömert destek için ve Kathy Pratt ile Heller, Ehrmen, White ve McAuliffe'nin San Fransisco hukuk firmasına kamu yararına cömertçe çalışmalarından dolayı Yanomamöler adına teşekkür ederim.

George ve Lousie Spindler da, bu baskıda tartışılan daha ince bazı konuları nasıl ele alacağım konusundaki zekice öğütleri ve yayımcı önerileri için şükranlarımı hak ediyorlar. Bu kitaba almadığım bölümler, başka bir yerde ilginç okuma malzemeleri olacaktır.

Dirk Brandts'a, bu baskıdaki şemaların çoğunu düzenleme, biraz değiştirme ve ortaya çıkarmadaki yardımlarından, Swig Miller'a da bazı haritaları bilgisayarda yapmadaki yardımlarından dolayı minnettarım. Ayrıca metnin parçalarının eleştirel yorumu ve yararlı yayımcı önerilerinden dolayı Melodie Knutson'a teşekkür ediyorum.

Son olarak, teşekkürlerin en büyüğünü eşime, beni ondan ve iki çocuğumdan alıp Amazon Vahasının adsız, haritada belirtilmemiş, keşfedilmemiş bölgelerine götüren yaşam boyu çalışmamda, beni sabırla ve kendini düşünmeden cesaretlendiren Carlene'e borçluyum. Alan çalışanı için bunun ne kadar zor olabileceğini ve burada anlatılan türden alan çalışmasının neden olacağı kaygı ve merakı pek az kişi anlayabilir. Yanomamöleri henüz küçükken ziyaret etmiş olan çocuklarımız büyüyerek 'düzgün' insanlar oldular ve eşimin, hem anne hem de baba olmak zorunda kalmanın gerektirdiği fazladan, tükenmek bilmez çabaları sayesinde büyük ölçüde arzulanan ve hayranlık uyandıran niteliklere sahip oldular. Çocuklarımız yıllar boyunca herkesin babasının şehir dışında oldukları zaman bir yerlerde "Yerlilerle" birlikte yaşadığını düşündüler. Şimdi birer yetişkin oldular, beni çocukken onlardan o kadar sık ve o kadar uzun süre uzakta kalmaya zorlayan şeyi anlayıp

takdir ediyorlar ve ben anlayışları için onlara minnettarım. Ayrıca Carlene'e, daha duyarlı malzemelerimin bazı bölümlerini yazarken ve tekrar yazarken, bu baskının çeşitli taslakları üzerine yaptığı yerinde öneriler için teşekkür etmek istiyorum.

Oğluma, arkadaşım, yoldaşım, meslektaşım, özellikle de oğlum olarak, 1991'de çok uzak Yanomamö grupları arasında benimle üç ay geçiren Darius'a da teşekkür etmek istiyorum. İkimizin de yakalandığı sıtma ile ishale ve çok uzak bir yerde, helikopterin gelip –beklenenden yaklaşık bir ay sonra– bizi almasını beklemekle geçirdiğimiz sinir bozucu günlere karşın geçirdiğim en eğlenceli alan deneyimi oldu bu.

YANOMAMÖ

Öndeyiş

Venezüella ve Brezilya arasındaki sınır üzerinde geniş bir Tropikal Orman Yerlileri Kabilesi bulunur. Aşağı yukarı 20.000 kişiyi bulurlar ve geniş ölçüde yayılmış 200 ila 250 köye dağılırlar. Bahçıvanlık yaparlar ve çok yakın bir zamana kadar bizim kültürümüzden yalıtılmış bir şekilde yaşamışlardır. Antropologlar oraya gitmeye başlamadan önce, Brezilyalı ve Venezüellalı yetkililer onların varlıkları hakkında çok az şey biliyorlardı. Yanomamö olarak bilinen kabile hakkında en dikkate değer nokta, Amazonların çok uzak bir köşesinde yalıtılmış bir yaşam sürmeleri nedeniyle, yerli savaşma modellerini ve siyasal bütünlüklerini korumayı başarmış olmalarıdır. Birkaç yıl öncesine kadar bağımsızlıklarını korumuşlar, kendi geleceklerini kendileri belirlemişlerdir. Alan çalışmamın büyük bölümü süresince en uzak, bağlantı kurulmamış köyler bu koşullar altında yaşıyorlardı. Henüz doğrudan doğruya bağlantı kurulmamış birkaç köy kaldı.

Bu alan çalışması Yanomamöler ve bağımsızlıkları hakkındadır. Köylerinden birçoğunda 60 ay oturmayı ve 1964'te –büyük değişim taşıyıcılarının bazı köylere tecavüz etmeye başlamalarından önce– başlayan alan araştırmamı temel alıyor. Alan çalışmamın 1964 ile 1966 arasındaki ilk 15 ayı, kültürle-

ri, coğrafi dağılımları, kabile boyutları ve kültürel tarihleri ile ilgili çok az doğru bilgi varken yürütüldü. Bu bölgenin hükümet haritaları çok hatalıydı; örneğin, Siapa Nehri'ni besleyen kaynakları, çalışmalarımın çoğu bölümünün yoğunlaştığı Mavaca Nehri'ni besleyen kaynaklar olarak gösteriyorlardı.

Yanomamölerle yaşamaya gitmemden 15 yıl önce meydana gelmiş bir olayla, dillerini öğrendikten sonra birçok Yanomamö tarafından verilen bilgi kırıntılarıyla parça parça incelediğim bir olayla başlamak istiyorum. Oraya ilk gittiğimde kendi dillerinden başka bir dil konuşmuyorlardı. Aşağıda anlattığım olay ben oradayken, birçok Yanomamö köyü arasındaki siyasal ilişkilerin, dostlukların ve savaşların gelişimine neden oldu ancak olayla ilgili hiçbir şey bilmediğimden, bilgisizce ilerlemek zorundaydım.

Hikâye bir yandan antropolojik alan çalışmasıyla, diğer yandan da Yanomamölerin siyasal örgütlenme doğalarıyla ilgili bir mesaj içerir. Alan çalışmasıyla ilgili olarak verilen ders, bazı durumlarda, her topluluğun komşu gruplarla olan siyasal bağlara ve bu bağların onlara zorla kabul ettirdiği yükümlülüklerle ve baskılara bağlı olup karşılık vermesinden dolayı bir toplumun 'toplumsal örgütlenmesini' o toplumun sadece bir köyünü ya da bir topluluğunu inceleyerek anlamamanın olanaksız olmasıdır. Yanomamölerin siyasal örgütlenmesi hakkındaki ders ise, geçerli gözlemlenebilir modelleri kavramak için geçmişte yaşanan olayların ve tarihin anlaşılması gerektirir.

Ruwāhiwā'nın Öldürülmesi

Bisaasi-teri köyü halkı, güney komşuları Konabuma-teri'den yürüyerek birkaç gün sürecek bir uzaklıkta yaşamaktaydı. Bu monografinin büyük bölümünün hakkında yazıldığı

Bisaasi-teri çok daha büyük bir köy olan Patanowä-teri'nin bir bölümünü oluşturmaktaydı. Daha büyük olan 'ana' köyle araları açıldı ve kendi yeni kimliklerini oluşturarak, yeni yandaşlar arayarak onlardan uzaklaşmaya, kopmaya başlamışlardı. Güney komşuları Konabuma-teri halkının dostluğunu kazanmaya çalışarak siyasal geleceklerini güçlendirme fırsatı yaratmaya çalışıyorlardı.

Geçen savaşlar ve geçerli dostluklar, köylerinin belirli aralıklarla Tropikal Ormanın yeni, el değmemiş bölgelerinde yeniden yerleştirilmesine neden oldukça, iki grubun da (Patanowä-teri/Bisaasi-teri ve Konabuma-teri) yakın tarihi, kuzeydoğudan güneybatıya yavaş yavaş, genel bir göç gerektirdi. Yanomamö dilinin biraz farklı ağızlarını konuşuyorlardı ancak bu Kuzey Carolina İngilizcesi ile New York taşrası İngilizcesi arasındaki ayrım kadardı. Her gruptan avcılar, köylerinin arasındaki topraklarda birbirlerine rastlamaya başladılar ve sonuç olarak, 1940'ların sonunda birbirleriyle görüşmeye ve alışveriş yapmaya karar verdiler. Anlaşılan alışveriş ziyaretlerinin düzeniyle sıklık derecesi arttı ve iki grubun üyeleri birbirlerini iyice tanıdılar.

Yanomamö siyasetinde, birleşik köyler çoğu kez birbirlerinin desteğine ihtiyaç duyarlar ancak –özellikle buradaki durumda olduğu gibi, dostlar tarihsel olarak ve dolayısıyla kan bağıyla bağlı değillerse, çoğu kez de birbirlerine fazla güvenmez ya da güvenemezler.

Açıkça insan ya da hayvan aracılığıyla gerçekleşenler –örneğin, okla öldürülme ya da jaguarların saldırısına uğramadışındaki hemen hemen tüm ölümler zararlı büyülere yorulur. Yanomamöler ve tüm kabile nüfusları, yüksek orandaki çocuk ölümlerinden çok çekerler. Bebeklerin çok fazla yaşama şansı olmaz, çoğu kez birçok nedenden dolayı ölürler. Biz, hastalıkları teknik tıp bilgimizle araştırıp, kesin, mekanik bi-

yomedikal terimlerle tanımlayabiliriz ancak Yanomamölerin böyle bir bilgisi yoktur ve onlara göre bebekler ölürler çünkü birileri onların ruhlarını çalmak için büyüler ve kötü ruhlar –hekura– göndermiştir; ya da birisi çok uzaklardan, bebeklerin hastalanıp ölmesine neden olan tılsımlar üflemiştir. Böylece her köyde, şamanlar hasta çocukları ve yetişkinleri tedavi etmeye çalışıp hastalanmalarına neden olan kötü niyetli güçleri kovmakla, karşılık olarak da intikam için kendi ruhlarını ve büyülerini uzak köylerdeki çocuklara göndermekle saatler harcarlar.

Konabuma-teri insanlarıyla dostluk gelişip olgunlaşırken, Bisaasi-teri köyünde birkaç çocuk öldü. Bisaasi-teri'deki şamanlar Konabuma-teri'deki erkeklerin gizlice onlara karşı zararlı tılsımlar ile büyüler gönderdiklerinden kuşkulunmaya başladılar ve sonunda kendilerini yeni dostlarının gerçekten düşman olduklarına inandırdılar. Bundan habersiz, Konabuma-teri'nin önemli adamlarından biri, ziyaret ve alışveriş amacıyla Bisaasi-teri'ye vardı. Adı Ruwāhiwā'ydı ve yalnız başına gelmişti. Ziyaretçi tavrıyla meydana girdi: dimdik, mağrur, hareketsiz ve hiç korku göstermeden. Onu inceledikleri gibi, alkış tutup, yuhalayıp, sembolik tehditler ve göz korkutucu hareketlerle hırlayarak silahlarıyla meydana çıkan ev sahibi erkekler tarafından karşılandı. Birkaç dakika sonra, kendisi için yemek hazırlanana kadar bir hamak almaya davet edildi. O anda, sukabağından yapılmış bir kap içinde *plantain* çorbası hazırды ve yerel reisin evinin önünde, bu çorbadan biraz içmesi için davet edildi. Adam, çevresinden habersiz, âdet olan bu yolla karşılanmaktan mutlu olarak kalçalarının üstüne çömeldi, sukabağından kabı kaldırdı ve içmeye başladı.

Arkadan sessizce bir adam yaklaştı, Mamikiniwā, kararlarına pek kimsenin karşı koymayacağı 40 yaşlarında olgun bir adamdı. Çelik bir baltanın yıpranmış, eskimiş kalıntılarını

taşıyordu, baltayı hantalca kalın, kısa sapına taktı. Ruwāhiwā ona hiç dikkat etmedi ve *plantain* çorbasını içmeye devam etti. Mamikininiwā baltasını kafasının üzerinde yukarı kaldırdı ve sonra, keskin kenarı öndeyken şiddetle Ruwāhiwā'nın kafatasına indirdi. Ruwāhiwā ayakta durmaya çalışarak öne doğru sendeledi ancak ölümcül bir şekilde yaralanmıştı. Yere düştü ve kendi kanından bir havuzun içinde öldü. O gün daha sonra, birkaç yaşlı kadın cesedi dışarı, adamın köyüne taşıdı.

Böylelikle, Bisaasi-teri ve Konabuma-teri köyleri arasında, daha sonra Yanomamölere gittiğimde 15 yıldır sürmekte olan ancak habersiz olduğum savaş başladı.

Sonrasında, Ruwāhiwā'nın grubu bu ölümün intikamını almaya koyuldu. Bisaasi-terililer ile dostça ilişkileri olan üçüncü bir köyün desteğini sağladılar ve onlara Bisaasi-terililerin onur konluğu olacakları bir ziyafet verdirtmeyi başardılar. Dördüncü bir köyden, köyün dışında onlarla birlikte gizlenecek adamlar davet ettiler. Hiçbir şeyden kuşkulananmayan Bisaasi-terililer özel gün için topluca gelmişlerdi: Erkekler, kadınlar ve çocuklar. Ziyafet başladıktan kısa bir süre sonra, Bisaasi-teri erkekleri ev sahiplerinin hamaklarında hareketsiz ve savunmasız yatarken, birisi işareti verdi. Ev sahipleri birden bire sopalar, yay ve oklarla üstlerine saldırdılar. Birçoğu anında öldü ancak bazıları dışarı kaçmayı başardı. Orada da, gizlenmiş okçuların ok yağmuruyla karşılaştılar. Birçoğu öldü ve daha da çoğu, bazıları daha sonra ölecek kadar kötü bir şekilde olmak üzere, yaralandı. O öğleden sonra yaklaşık bir düzine adam öldü. Birçok kadın ve ergenlik çağında kız bir daha asla aileleri tarafından görülmemek üzere esir alındı. Kurtulanlar kuzeye, vahşi ormanın derinliklerine çekildiler ve yaralıları yürüyecek kadar iyileşene dek günlerce saklandılar. Kurtulanlar kederli ve acı içinde yürüyerek kuzeye doğru bir köyde, Mahekodo-teri'de sığınacak bir yer aradılar. Bu olaydan

birkaç ay önce, Yanomamölerle kuvvetli bir bağlantı kuran ilk misyoner olan James P. Barker tarafından kaydedilen bir tarihte, 1951 yılının başlarında oraya vardılar. Barker, Bisaasi-terilileri, misyon durağı olarak seçtiği köye –Mahekodo-teri'ye– varırken gördü.

Bisaasi-terililer Mahekodo-teri'den yaklaşık bir yıl sonra taşındılar ve daha uzağa, Orinoco Nehri'nin aşağısına yerleştiler. Bunlar, Yanomamö'ye ilk defa gittiğimde aralarında yaşamayı tasarladığım insanlardı. Alan araştırmama başlamak için onlara katıldığımda, yakın tarihlerindeki bu korkunç ve acı olay hakkında hiçbir şey bilmiyordum ancak dillerini daha fazla öğrenip, tarihleriyle ve yakında oluşmuş yerleşim modelleriyle ilgili bir şeyler keşfetmeye koyuldukça, bu olayın önemi aylar sonra çözüldü. Sadece o zaman ilk başta tanık olduklarımın çoğu anlam kazanmaya başladı ve sadece o zaman komşularına yaptıkları yağmalar ve siyasal davranışlar anlaşılabilir hale geldi.

Bu kitapta yer alanların çoğu Bisaasi-teri ile ve bu köyde yaşayan insanlarla ilgilidir.

1 / Yanomamöler* Arasında Alan Çalışması Yapmak

GİRİŞ

Yanomamöler, engin, yeşil bir tropik ormana seyrekçe dağılarak birbirinden kilometrelerce boş arazilerle ayrılan küçük köylerde yaşarlar. Yazıları olmasa da, zengin ve karmaşık bir dilleri vardır. Giysileri koruyucu olmaktan çok süslüdür. İyi giyinen erkekler en fazla el ve ayak bilekleri ile bellerini çevreleyen birkaç pamuklu iple gösteriş yaparlar. Penislerinin sünnet derisini bellerindeki iplere bağlarlar. Kadınlar da aşağı

* Yanomamö sözcüğü ' , ' fonetik işareti ile belirtilen bir sesle, tümüyle genizden okunur. Herhangi bir Yanomamö sözcüğü üzerinde bu işaret görüldüğünde, bütün sözcük genizden okunur. 'ö' sesli harfi İngilizce'de olmayan bir sesi temsil eder. Almanca'daki 'ö' sesi ile benzer veya şair Goethe'nin ismindeki 'oe' sesi ile denktir. Ne yazık ki, birçok basımevi ve dizgici fonetik işaretleri basitçe eler ve Yanomamö sözcüğünün birçok şekilde yazılmasına –ve birçok şekilde söylenmesine- neden olurlar. Yanomamöler hakkında yazmaya başladığımdan beri bazı antropologlar bu sözcüğün, biraz farklı bir yazılışını ortaya çıkarmayı seçmişlerdir. Örneğin Yanomami, böylece okuma işaretlerinin basımevleri tarafından elenmesiyle yeni yanlış yazılımların eklenmesine, ve 'Yanomamii' şeklinde yanlış bir okunuşa neden olur. 'ä' ile belirtilen sesliler 'duck' kelimesindeki 'uh' sesi gibi okunurlar. Böylece, Kaobawä adı 'cow-ba-wuh' şeklinde, ancak tamamen genizden okunarak söylenir.

yukarı aynı şekilde giyinirler. Günlük yaşamları genellikle bahçıvanlık, avcılık, yabani yiyecekler toplama, yakacak odun toplama, su getirme, birbirleriyle görüşme, dedikodu yapma ve ellerindeki birkaç eşyayı (sepetler, hamaklar, oklar, yaylar ve vücutlarını boyadıkları toz boyalar) yapma çevresinde döner. Günde yaklaşık üç saat çalışarak ‘yaşamlarını kazandıkları’ düşünülürse, yaşamları göreceli olarak kolaydır. Yiyeceklerinin çoğunu bahçelerinde yetiştirirler, ve bu yiyeceklerinin çoğunu *plantain*ler –genellikle kömürde kızartılan ya da toprak kaplarda haşlanıp yeşil olarak yenilen bir tür yemeklik muz– oluşturur (Şekil 1.1). Yedikleri etler, her gün erkekler tarafından avlanan çeşitli av hayvanlarından gelir. Etler genelde kömürde kızartılır veya tutsülenir ve her zaman iyi pişmiş olur. Köyleri daire şeklinde ve açıktır –ve çok geneldir. Bir insan, köyde herhangi bir yerde olan, neredeyse her şeyi duya bilir, görebilir ve koklayabilir. Gizlilik az görülür, ancak cinsellikte sakınmak, bahçede ya da gece diğerleri uyurken olanaklı olabilir. Köyler 40-50 kişilik olacak kadar küçük ya da 300 kişi alacak kadar büyük olabilir, ama ne olursa olsun, yetişkinlerden daha çok bebek ve çocuk vardır. Bu, ilkel halkların çoğu ve kendi demografik geçmişimiz için doğrudur. Yaşam beklentisi kısadır.

Yanomamöler, Tropik Orman Yerlilerinden ‘yaya insanlar’ denen sınıfa girerler. Büyük nehirlerden kaçınırlar ve önemli nehirlerin arasında kalan düzlüklerde yaşarlar. Kuzeyde bir komşuları vardır, Karayib Kızılderilisi dilinde konuşan, gerçek ‘nehir insanları’ Ye’kwanalar: İçi oyulmuş kütükten şık, geniş kanolar yaparlar ve genellikle büyük su yolları boyunca yolculuk ederler. Yanomamöler için, geniş bir akarsu engel oluşturur ve sadece kuru mevsimde geçilir. Böylece, geleneksel olarak büyük nehirlerden, dolayısıyla da nehir yoluyla gelen yabancılarla bağlantı kurmaktan kaçınmışlardır.

Resim 1.1 Bahimi, Bisaasi-teri reisinin eşi, Yanomamölerin günlük besinlerinin büyük bir oranını kapsayan, bir tür yemeklik muz, plantainleri topluyor.

Vahşi ormanda olgunlaşmış, mevsimlik yabani meyve ve sebze bol olduğu zaman gezintiler yapmaktan hoşlanırlar. Bu durumda, büyük köy –şabono– birkaç haftalığına bırakılır ve herkes günöbirlik ya da birkaç günlüğüne köyden ve bahçeden uzakta kamp kurar. Bu gezintilerde, seren direklerinden, bağ kütüklerinden ve yapraklardan her aileninki ayrı olmak üzere barakalar yaparlar.

Yıllık döngülerinde iki ana mevsim egemendir: Alçak seviyedeki vahşi ormanı su ile kaplayan, yolculuğu zorlaştıran ıslak mevsim ile kuru mevsim –ziyafet vermek, alışveriş etmek ve dostlarla siyaset yapmak için diğerköyleri ziyaret etme zamanıdır. Kuru mevsim, aynı zamanda, yağmacıların yolculuk edebildikleri ve hiçbir şeyden kuşkulanmayan düşmanlarına sessizce darbe indirdikleri zamandır. Yanomamöler hâlâ, sosyal örgütlenmelerini, yerleşim modellerini ve günlük alışkanlıklarını her şekilde etkileyen bir fenomen olan, köyler arası savaşları yürütürler. Bu sadece ‘küttörensöl’ (ritüel) bir savaş değildir: Yaşamış olduğum bölgede bütün yetişkin erkeklerin en az dörtte biri şiddet yüzünden vahşice ölmektedir.

Toplumsal yaşam, bütün kabile bireylerinin yararlandığı aynı ilkeler çerçevesinde düzenlenir: Akrabalık ilişkileri, atalardan gelen soy, akraba/soy grupları arasında evlilik takasları, ile köydeki düzeni sağlamaya çalışan ve sorumluluğu köydekilerin diğerköydekilerle ilişkileri belirlemek olan seçilmiş reisin geçici etkisi. Reislerin konumları çoğunlukla akrabalık ve evlilik kalıplarının sonucudur; köy içindeki en geniş aile gruplarından gelirler. Kendi kişisel zekaları, bilgelikleri ve etkileme yetenekleriyle otokrat olabilirler, ancak reislerin çoğu, eşitler arasında ‘daha büyük’ olandır. Onlar da bahçeleri temizlemeli, ekinleri ekmeli, yabani ot toplamalı ve avlanmalıdırlar. Barış sağlayıcı oldukları gibi, aynı zamanda da yiğit savaşçılardır. Barışı sağlamak genellikle tehdidi veya gücün ger-

çek kullanımını gerektirir ve birçok reis *waiteri*: Vahşi olmakla bir ün kazanmıştır.

Evlenilebilir kızların alınıp verilmesi köylerdeki toplumsal dinamiklerin belirleyicisi olur. Evlilikler daha yaşlı akrabalar, genellikle erkekler, ağabeyler, amcalar ve baba tarafından düzenlenir. Henüz küçükken kızlar adına evlilik sözü verilmesi ve erkeklerin bu girişimi diğer erkeklerle bir birleşme yaratmak için evlilik takaslarıyla gerçekleştirmesi, siyasal bir süreçtir. Genç yaş sınıflarındaki cinsiyet oranı dengesizliğinden dolayı kadın azlığı vardır ancak bazı erkeklerin birden fazla eşlerinin olması nedeniyle de kadın yetersizliği sorunu çıkabilir. Köy içindeki kavgaların çoğu cinsel ilişkilerden ya da söz verilmiş bir kadının teslim edilmesindeki başarısızlıktan –ya da evli bir kadının başka bir erkek tarafından tamamen alıkoyulmasından çıkar. Bu durum, bir iç çatışmaya ve kavgaya öyle bir yoğunlukla neden olur ki köyler bölünür ve ayrılır, böylece her bir grup yeni bir köy oluşturur, üstelik bunlar genellikle birbirlerine düşman olur.

Çatışmaları kör, kontrolsüz bir şiddetten oluşmaz. Göğüs dövme ve sopa dövüşü düellolarından öldüresiye ateş etmeye kadar değişen bir dizi derecelendirilmiş şiddet biçimi vardır. Bu onlara, öldürücü şiddete acilen başvurmadan anlaşmazlıkları halletmek için bir hayli esneklik verir. Buna ek olarak, şiddeti sınırlandırmaya yönelik geliştirilmiş birleşme ve arkadaşlık modelleri –arkadaş olmak için diğerleriyle alışveriş etme ve ziyafet verme (Şekil 1.2)– vardır. Bu birleşmeler, köy içinde fazladan dostluğa neden olan, evlenilebilir kadınların takaslarıyla sonuçlanabilir ve genellikle de böyle sonuçlanır. Hiçbir iyi şey sonsuza dek sürmez ve birçok birleşme parçalanır. Eski dostlar düşman olur ve duruma göre hainleşir. Her bir köy, bu nedenle, komşularının dönecek olabileceklerini çok iyi bilmek ve buna göre davranmak zorundadır. Arkadaşlık ve

Resim 1.2 Kaobawä, Yukarı Bisaasi-teri reisi, Şamatarili dostlarıyla oklar, sepetler, hamaklar ve köpekler için alışveriş yapıyor.

düşmanlık arasındaki ince çizgi, siyasal bilgelikleri ve stratejileri hem takdire değer hem de karışık olan köy liderleri ya da reisler tarafından dikkatle incelenmelidir.

Dolayısıyla her bir köy, geniş anlamda birbirinin kopyasıdır. Ancak her köy daha büyük bir siyasal, demografik ve ekolojik sürecin bir parçasıdır, köyü etkileyen daha büyük güçler ile bütün komşularıyla birlikte köyün kendine özgü tarihi hakkında bir şey bilmeden, köyü anlamaya çalışmak zordur.

ALANDA BİLGİ TOPLAMAK

Bugüne kadar Yanomamölerle 60 aydan fazla zaman geçirdim, bu süre boyunca dillerini öğrendim, bir noktaya kadar onların kültürlerinin ve yaşam biçimlerinin içine daldım*. Araştırmam ilerledikçe beni en fazla etkileyen nokta, öfkenin, kültürlerini şekillendirmedeki önemi idi. Bir yandan bireysel kinciliği, diğer yandan ise toplu dövüşkenliği açığa vurmaya yönelik birçok olaya tanık olma fırsatını buldum. Bunlar, ciddiyeti eş dövme ve göğüs dövme gibi sıradan olaylardan düellolara, düşman köylerdeki erkekleri pusuya düşürme ve öldürme niyetiyle yola çıkan birliklerin düzenlenmiş yağmalarına kadar değişir. İlerleyen bölümlerde ele alınan köylerden biri, alan çalışmamın ilk 15 ayı süresince yaklaşık olarak yirmi beş kez yağmalandı –bunlardan altısı aralarında yaşadığım grup tarafından gerçekleştirildi. 1964’ten 1991’e kadar sorduğum her bir köyün tarihi, özellikle, siyasetini şekillendirmiş olan komşularla savaşma modellerine bağlıdır ve zamanın herhangi bir noktasında nerede kurulduğu, varolan düşmanlarıyla nasıl başa çıktığına göre yön almıştır.

* 1964-1991 yılları arasında Yanomamöler içinde toplam 60 ay geçirdim. Bu alan çalışmasının ilk baskısı, Venezüella’da geçirdiğim ilk 15 aya dayanıyordu. Bu yazıyı hazırladığım sürede, Yanomamölere 20 alan gezisi daha yaptım ve bu baskı, geçen yıllar süresince edindiğim yeni bilgileri ve anlayışları yansıtıyor. Artık bir yaşam boyu incelemeye dönüşmüş olan çalışmama devam etmek için düzenli olarak buraya dönmeyi planlıyorum.

Şekil 1.3 Resmî bir ziyafet sırasında bir grup olarak şabononun etrafında dans eden ziyaretçiler.

Yanomamölerin her zaman süregelen bir savaş durumunda yaşıyor olmaları mitolojilerine, törenlerine, yerleşim modellerine, siyasal tutumlarına ve evlilik uygulamalarına yansımıştır. Buna göre, bu alan çalışmasını öğrencilerin savaşın genel olarak Yanomamö kültürü, özellikle de toplumsal örgütlenmeleri ve siyasal ilişkileri üzerindeki etkilerini görmelerini sağlayacak şekilde düzenledim.

Bir dereceye kadar yorucu ve sabır tüketen koşullar altında, ileride bazılarını antropologların “kültür şokundan” ve “alan çalışmasından” söz ederken ne demek istedikleri hakkında kaba bir fikir vermek üzere tanımlayacağım bazı bilgiler topladım. Şunu da unutmamak gerekir ki, her bir alan durumu birçok yönden eşsizdir, bununla beraber karşı karşıya geldiğim sorunlar, diğer antropologların başka alanlarda karşılaştıkları olası sorunlar dizisini ille de aşmaz. Yine de, antropolojik alan çalışanları arasında neredeyse evrensel olan, yemek, yıkanmak, uyumak, gizlilikten yoksunluk, yalnızlık veya birlikte yaşadığınız insanların hakkınızda, sizin onlar hakkında olduğundan daha az fikirleri olduğunu keşfetmek gibi birkaç sorun vardır –ya da siz kendiniz kültürel veya duygusal olarak sandığınız kadar ‘esnek’ değilsinizdir. Yanomamöler zaman zaman birlikte yaşanması zor insanlar olabilirler ancak ben çalıştıkları topluluklarda yaşamakta zorluklarla karşılaşan meslektaşlarla konuşmuştum. Böyle şeyler toplumdan topluma ve büyük olasılıkla bir antropologdan diğerine değişir. Yanomamölerin kuzey komşuları, Karayib Kızılderilisi dilini konuşan Ye’kwana yerlileriyle de sınırlı bir alan çalışması yaptım. Yanomamöler arasında edindiğim deneyimin aksine, Ye’kwana’lar çok hoş ve neşeliydi, hepsi bana yardım etmek için ve görgü kuralları sistemlerinin birçok inceliklerini herhangi bir ziyaretçiye saygıyla göstermek için çok hevesliydi. Kısacası, alan çalışması yapmadan önce hayalimdeki ‘ilkel adam’ imgesine bir tür ‘Rousseaucu’ görüşle yaklaştılar ve onlarla çalışmak tamamen zevkti. Diğer antropologlar ayrıca çalıştıkları farklı topluluklardaki keskin zıtlıklara da işaret etmişlerdi. Bunun en şaşırtıcı örneklerinden biri ilk defa Ituri Pigmelerini (1965, 1983) inceleyen ve onlarla yaşamayı zevkli bulan ancak daha sonra Kenya/Uganda/Sudan sınır bölgesinde bulunan ıssız kayalıklardaki, zihinsel, duygusal ve fizik-

sel olarak başa çıkmakta zorluk yaşadığı İlk halkını inceleyen (1972) Colin Turnbull'un çalışmasıdır. Antropoloğun belirli bir topluma tepkileri kişisel ve özel olabilir, yine de bütün toplumlar arasında olağanüstü farklar –antropologu çoğunlukla çarpıcı şekillerde etkileyen farklar, olduğu gerçeği değişmez.

Bundan dolayı, deneyimlerimden bazıları hakkında söylediklerim büyük olasılıkla diğer birçok alan çalışanın deneyimleriyle eşit derecede gerçektir. Bunlardan bazılarını gelecekteki antropologlara yardımcı olmak amacıyla tanımlıyorum –çünkü geçmişte öğretmenlerimin alandaki sorunları ve çektikleri zorluklar hakkında okuyarak bunlardan yararlanabilirdim diye düşünüyorum. En azından, yaptığım daha aptalca hataların bazılarından sakınabilirdim. Bu bağlamda, alan araştırması üzerine bir meslek yaşıntısı sürdürmeyi planlayan öğrenciler, varolan etnografi içindeki geniş bir alan durumu dizisini kapsayan bu çalışmaları göz önünde bulundurmalıdır.*

En Uzun Gün: Birincisi

Alandaki ilk günüm bana, öğretmenlerimin 'kültür şokundan' söz ederken ne demek istediklerini gösterdi. İki buçuk gün, büyük bir takma motorla itilen küçük, alüminyum bir sandalla yolculuk ettim. Bu beni Orinoco Nehri üzerinde küçük bir şehir olan, bölgeye ait bir başkentten alıp Yanoma-

* Diğer kültürlerde çalışmış olan antropologların alan araştırmalarının genel bir incelemesi için Spindler (1970)'a bkz. Nancy Howell yakınlarında, alan araştırmasının bazı tıbbi, kişisel ve çevresel tehlikeleri hakkında, diğer alan çalışması sorunları üzerine seçkin bir bibliyografya da içeren çok yararlı bir kitap (1990) yazmıştır.

mö vatanının derinliklerine götürdü. Üçüncü günün sabahında, iki Yanomamö köyünde çalışan bir grup Amerikalının 'karargâh' alanına, küçük bir misyon yerleşimine ulaştık. Ben oraya vardığımda misyonerler çalışmalarının gelişimi üzerine yıllık konferanslarına devam etmek için köylerden çıkmışlardı ve toplantılarını yürütüyorlardı. Misyon merkezinden bir yolcuyu, Yanomamö olmayıp da, kabileyle dayanıklı, kalıcı bir bağlantı yaratmış (1950'de) ilk kişiyi, James P. Barker'ı aldık. Yıllık izni için gittiği Birleşik Devletler'den, daha önce Venezüella'ya gitmeden onu ziyaret ettiğim yerden, yeni dönmüştü. Beni tanıştırmak üzere, işlerimin temeli olarak seçtiğim köye kadar eşlik etmeyi kabul etti. Bu köy, onun da ana merkeziydi ancak bölgeye bir yıldan fazla süreden beri uğramamıştı ve bir üç ay daha bana katılmayı planlamıyordu. Bay Barker bu belirli grupla yaklaşık 5 yıldır yaşıyordu.

Köye, Bisaasi-teri'ye, öğleden sonra 2:00 civarında vardık ve botu Yanomamölerin içme sularını alıp götürmek için kullandıkları patikanın sınırındaki çamurlu kıyıya yanaştırdık. Hava sıcak ve boğucuydu, giysim de terden sıırılsıklamdı. Vücuduma rahatsız edici bir şekilde yapışmıştı ve geri kalan çalışma boyunca da yapışık kaldı. Kuru mevsimin başlangıcı olduğundan küçük, ısırıcı sivrisinekler, *beretolar*, inanılmayacak kadar çoktu. Sayısız iğnelerinin zehrinden dolayı yüzüm ve ellerim şişmişti. Kısa bir süre sonra ilk Yanomamömle, ilk ilkel adamımla tanışacaktım. Neye benziyor olacaktı? Kafamda köye girmekle ve fedakârca koşuşturan, birbirlerini akrabalık terimleriyle çağırıp yemeklerini paylaşan, her biri soylarını incelemem için hevesle bekleyen 125 toplumsal gerçeği görmekle ilgili hayaller vardı. Onları sırayla incelerdim. Benden hoşlanırlar mıydı? Bu benim için önemliydi; beni sevmelerini, öyle ki, beni akrabalık sistemlerine ve yaşam biçimlerine kabul etmelerini istiyordum. Başarılı antropologların her

zaman toplulukları tarafından kabul edildiklerini duymuştum. Michigan Üniversitesindeki yedi yıllık antropoloji eğitimim süresince akrabalığın ilkel kabilelerde toplum anlamına geldiğini ve ahlaki bir yaşam biçimi –‘ahlaki’, ‘iyi’ ve ‘arzu edilir’ demek– olduğunu öğrenmiştim. Ahlaki akrabalık sistemleri içinde kendi yolumla çalışmaya ve toplumlarının üyesi olmaya –onlar tarafından ‘kabul edilmeye’– kararlıyım.

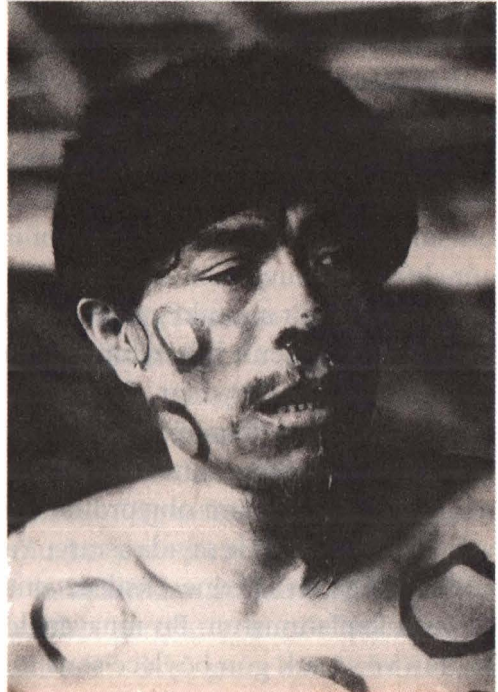
Beni Nasıl Kabul Etiler?

Köye yaklaştıkça ve içinde yapılar bulunan duvarlarla çevrili dairesel arazideki etkinliklerin vızıltısını duydukça kalbim çarpmaya başladı. Bay Barker, uzaktayken herhangi bir değişikliğin olup olmadığını görmek için çok istekli olduğunu ve yokluğu süresince kaç kişinin öldüğünü merak ettiğini belirtti. Gergin bir şekilde, not defterimin orada olup olmadığından emin olmak için arka cebimi yokladım; ona dokundugumda kendimi daha güvende hissettim.

Köyün girişi çalılıklarla ve kuru palmiye ağacı yapraklarıyla kaplıydı. Köyün alçak girişini ortaya çıkarmak için bunları bir yana ittik. Alçak geçitten köy meydanına doğru paytak paytak yürürken duyduğum, ilk Yanomamömle tanışacak olmanın heyecanı neredeyse dayanılmazdı.

Gözlerimi yukarı diktim ve bir düzine iri yarı, çıplak, terli, korkunç adamın çekilmiş oklarının ince saplarının altından bize gözlerini diktiklerini görünce nefesim kesildi. Alt dişleri ile dudakları arasına sıkışmış kocaman yeşil tütün tomarları daha da korkunç görünmelerine neden oluyordu ve burun deliklerinden koyu yeşil, yapışkan ve nemli bir maddenin iplikleri damlıyor ya da sarkıyordu –iplikler öyle uzundu ki çenelerine yapışıyor, göğüs kaslarına dek uzanıyordu. Köye vardı-

gımızda, erkekler burunlarına sanrıya neden olan bir uyuşturucu çekmekteydi. Uyuşturucunun yan etkilerinden biri burunun akmasıdır. Yeşil tozla karışan sümük, burundan öylesine sarkar, kimse de onu silmeye girişmez (Şekil 1.4). Bir sonraki keşfim, orada, bir sonraki öğünleri olacaktım gibi bacaklarıma doğru dişlerini gıcırdatan bir düzine hırçın, az beslenmiş köpek oldu. Çaresiz ve acınacak bir şekilde not defterimi tutarak olduğum yerde durdum. Derken, çürüyen bitki örtüsü ve pislik midemi bulandırdı, neredeyse bayılacaktım. Dehşete kapılmışım. Buraya sizinle yaşamaya, yaşam biçiminizi öğrenmeye, sizinle arkadaş olmaya gelen bir insan için nasıl bir karşılamaydı bu? Barker'ı tanıyınca silahlarını indirdiler ve şarkı söylemeye, gergin bir şekilde köy girişini gözlemeye devam ettiler.

Resim 1.4 Maymun kuyruğundan saç bandı ve burun deliklerinden damlayan, sanrıya neden olan bir burunotu, Ebeneyle bir Yanomamö erkeği.

Ciddi bir kavganın hemen sonrasında varmıştık köye. Bir gün önce yedi kadın, komşu grup tarafından zorla kaçırılmıştı ve bölgenin erkekleri ile onların konukları daha o sabah, neredeyse silahlı çatışmayla bitecek olan vahşi bir sopa dövüşüyle kadınların beşini geri almışlardı. Kadınları kaçıranlar, yedi yeni esirlerinden beşini kaybettiklerinden öfkeliydiler ve Bisa-asi-teri'yi yağmalayacaklarına ant içmişlerdi. Köye varıp, beklenmedik bir şekilde içeri girince, yerliler bizim yağmacı olmamızdan korkmuşlardı. Gelecek iki saat boyunca birkaç gerekçeyle köydeki erkekler sıçradılar, silahlandılar, oklarını yay kirişlerine yerleştirdiler ve köy dışından gelen gürültüleri tanımak için gergin bir şekilde beklediler. Onlar, aldıkları bir işaret üzerine saldırı konumuna geçtikçe etnografik gerçekleri toplama hevesim azalıyordu. Hatta Barker nehrin karşı kıyısında uyumamızı önerdiğinde içim rahatladı. Orası daha güvenli olurdu.

Patikadan aşağı, bota doğru yürüdüğüm sırada, daha neye benzediklerini bile görmeden bir buçuk yılını bu insanlarla geçirmeye karar vermiş olmamın akla uygunluğu üzerinde düşündüm durdum. Diplomatik bir çıkış yolu bulsaydım, alan çalışmama o an, oracıkta son verebilirdim –bunu burada itiraf etmekten utanmıyorum doğrusu. Yanomamölerle yalnız kalmış olacağım bir sonraki günü –ve ayları– iple çekmedim; dillerinden bir sözcük bile bilmiyordum, üstelik hayal ettiğimden kesinlikle farklıydılar. Durum bütünüyle moral bozucuydu; fizik ya da mühendislik okuyacakken antropolojiyi seçtiğime pişman oldum. Bütün gün boyunca hiçbir şey yememiştim, terden sıırıslam oluyordum, *baretolar* beni ısıyorlardı ve olabildiğince çok sayıda ısrarcı Yanomamö erkeğinin gerçekleştirdiği bir düzine eksiksiz muayeneden sonra kırmızı boyayla kaplanmıştım. Bu muayeneler ilk günün tek etkinliği oldu ve sönük gün böylece sona erdi. Erkekler, burunlarını

avuçlarına sümkürür, bileklerinin bir hareketiyle sümüğü atıverir, ellerinde kalanı saçlarına siler ve sonra da dikkatlice yüzümü, kollarımı, bacaklarımı, saçımı ve ceplerimin içerigini incelerlerdi. Barker'a nasıl 'Ellerinizi kirli,' deneceğini sordum; yorumlarım Yanomamölerce şöyle karşılandı: Ellerine bir miktar yapışkan ve nemli tütün suyu tükürüp birbirine sürüp 'temizlediler', sırtıp muayenelerine ya da incelemelerine devam ettiler.

Bay Barker'la nehri geçip hamaklarımızı astık. Hamağını kauçuk bir çantadan çıkardığında, küflenmiş pamuğun ve yıpranmış ahşap dumanının ağır ve hiç de hoş olmayan kokusu da birlikte geldi. Kendi kendime 'Misyonerler bile pis,' diye düşündüm. İki hafta içinde, sahip olduğum her şey aynı şekilde kokmaya başladı ve alan çalışmasının geri kalanında da bu kokuyla yaşadım. Kendi kişisel temizlik alışkanlıklarım öyle düzeylere düştü ki koşullara uyum sağladıktan sonra Yanomamölerden daha temiz olmadığımdan, onlar tarafından incelenmeyi, yoklanmayı bile umursamıyordum. Çırlıçıplakken ve mendillerin icadı bin yıllarca uzaktayken burnunuzu incelikle silmek zordur.

Vahşi Ormanda Yaşam:

Yulaf Ezmesi, Fıstık Ezmesi ve Böcekler

Bir yıllığına Amazon Vahası'na konmak ve olayların antropolojik salınımina anında kapılmak kolay değildir. Size korkunç hastalıklardan, yılanlardan, jaguarlardan, elektrik saçan yılan balıklarından, idrarınızdan penisinize yüzecek küçük iğneli balıklardan, bataklık kumlarından ve kaybolmaktan söz edilmiştir. Tehlikelerin bazıları gerçektir, ancak hayal gücünüz onları aslında olduklarından daha gerçek ve tehdit edici

hale getirir. Bununla birlikte, öğretmenlerimin bana önermek için asla zahmet etmedikleri şeyler ise günlük, heyecansız önemsiz şeylerdi –yemek, dışkı boşaltmak, uyumak, veya temizlenmek gibi. Bunlar alan araştırmamın ilk birkaç ayında yaşamım için felaket haline geldiler. Ev eşyalarımı Barker'in köyden birkaç metre uzaktaki terk edilmiş çamur barakasına bıraktım ve Yanomamölerin yardımıyla hemen kendi çamurdan/hurma ağacı yaprağından barakamı kurmaya koyuldum. Aynı zamanda, yemek yemeli ve 'alan araştırmamı' yapmaya çalışmalıyım. Kısa zamanda, Birleşik Devletler'in kuzey yöresinin görelî olarak antiseptik ortamına alışkın gelişmiş bedeni aynı şekilde korumanın aşırı derecede zaman alıcı bir iş olduğunu keşfettim. Ya görelî olarak daha iyi beslenip, temizleriyle değiştirilmiş kıyafetler içinde rahat olabilir ve çok daha az alan çalışması yapabilirdim, ya da çok daha fazla alan çalışması yapılabilir ve daha az beslenmiş, daha az rahat olabilirdim.

Vahşi ormanda yulaf ezmesi hazırlamanın ne kadar karmaşık olabileceği korkutucuydu. İlk olarak, su çekip taşımak için nehre iki gezi düzenlemek zorundaydım. Sonra, aynı anda süt tozunu karıştırıp bir kahve kupasını doldurmaya çalıştığınızda ustalık gerektiren bir işi gerçekleştirmeli, yani yanması için gaz ocağına kullanıma hazırlamalıydım. Hazneye konulan ispirto, daha gazı açmaya fırsat kalmadan yanıp tükendiğinden, en baştan başlamak zorunda kalırdım. Ya da, iyimserce Coleman elementinin hâlâ yakıtı buharlaştıracak kadar sıcak olmasını ümit ederek gazı açardım ve sıvı gaz masanın her yerine ve duvarlara fışkırıp kuru dalları tutuşturunca hurma yaprağından barakamda bir yangının çıkmasına neden olurdu. Bununla eğlenen bir sürü Yanomamö izleyicisi kısa zamanda bir İngilizce deyiş olan 'Oh, Shit!'i (Kahrolası!) öğrendiler ve bu sözün misyonerleri kızdırıp rahatsız ettiğini

keşfettikten sonra, onların ortamda bulundukları zamanlarda olabildigince fazla kullandılar. Genellikle, ispiroyla baştan başlamak zorunda kalıyordum. Sonrasında yulaf ezmesini kaynatıp içinden böcekleri çıkartmak durumundaydım. Bütün malzemelerim, doğal olarak, biri bile amacına hizmet etmeyen, fare geçirmez, böcek geçirmez, neme dayanıklı kaplarda saklanıyordu. Sadece kap çeşitliliği içinden bir şeyler almak ve daha sonra onları tekrar paketlemek bile başlı başına bir işti. Yemek pişirmekte kullanacağım suyu taşıyıp, yemeğimi boşaltıp, yulaf ezmesi, süt ve kahveyi hazırlayıp, tabaklar için su ısıtıp, tabakları yıkayıp, kurulayıp, yemekleri kaplara tekrar koyup, kapları kilitli sandıklara kapatana ve dağınıklığımı toplayana kadar kahvaltı hazırlama töreni beni neredeyse öğle yemeği zamanına getirmişti!

Günde üç öğün yemek kesinlikle söz konusu değildi. Sorunu bir ya da en fazla iki kapta hazırlanabilen tek bir öğün yiyerek, hiç temiz tabak kalmadığında bulaşık yıkayarak, soğuk nehir suyu kullanarak çözdüm ve çamaşır sorunumu da azaltmak için değiştirdiğim her bir giysiyi bir hafta süreyle giydim –tropikal bölgeler için cesur bir girişim. Karanlık bir spor salonu dolabının dibinde küflenmeye bırakılmış bir haya bağı gibi kötü kokular yayıyordum. Erzakarımı farelerle, böceklerle, Yanomamölerle paylaşmak konusunda daha az kaygılı hale gelerek, karışık depolama süreci gereksiniminden de kurtuldum. Günümün büyük bir kısmını sütlü kahveyle, beşte bir oranında sütle seyreltilmiş çokça şekerli espresso kahveyle geçirebiliyordum. Bunları akşamdan hazırlayıp, büyük bir termosta saklardım. Tek öğünüm genelde bir kutu sardalye ve bir paket sulu krakerden ibaretti. Ama, haftada en az iki ya da üç kez, bir yığın yulaf ezmesi yapmak ya da pirinç haşlayıp ton balığı veya salça eklemek gibi, ‘özel’ ve gelişmiş bir şeyler yapardım. Hatta, nehre gitme zorunluluğunu ortadan

kaldıran bir su sistemi bile kurarak zamandan kazandım. Çatı yapmada kullanılan birkaç tabaka teneke getirttim ve bir yağmur suyu kapını yaptım; suyu teneke yüzeyinde yakaladım, huniyle boş bir benzin bidonuna aldım ve sonrasında bidondan barakama plastik bir hortumla akıttım. Kuru mevsimde bidon tükendiğinde, çok kısa bir zamanda krakere oldukça düşkün hale gelmiş birkaç Yanomamö erkek çocuğuna krakerlerle 'ödeme' yaparak, nehirden kovalarla su getirtip bidonu doldurturdum.

Diğer köyleri ziyaret etmek üzere diğer Yanomamölerle yolculuk ettiğimde çok daha az yedim. Çoğu zaman, yolculuk besinim Yanomamölerden sağladığım kızartılmış ya da haşlanmış yeşil *plantain*lerden (yemeklik muz) oluşurdu, ancak kaybolma ya da planladığımdan uzun süre uzakta kalma olasılığına karşı her zaman yanımda birkaç kutu sardalye konserve taşıyordum. Fıstık ezmesini ve krakerleri bir 'yol' öğünü için çok besleyici ve hazırlamayı çok kolay buluyordum. Besleyicilerdi, taşınabilirlerdi ve öğünü hazırlamak için sadece bir alet gerekiyordu: Ağzı uygun bir yaprağa silinerek temizlenebilecek bir av bıçağı. Daha da önemlisi, bu, Yanomamölerin daha huzurlu yememe izin verdikleri birkaç yemekten biriydi. Fıstık ezmesi onlara hayvan dışkısı gibi görünüyordu, bu izlenimi ben de hiç yalanlamıyordum doğrusu... Fıstık ezmesinden bebeklerin veya sığırların dışkıları gibi söz ettim. Bunu iğrenç ve tiksindirici buldular. Sığırın ne olduğunu bilmiyorlardı, ama böyle bir hayvanın çeşitli kutulanmış ürünlerini yediğimin giderek daha fazla farkında oluyorlardı. Teneke kutuları 'machete derisinden' kaplara benzetiyorlardı, ama ineklerin içeri nasıl girdiği onlar için her zaman bir gizem olarak kaldı. Yiyeceklerimi onlara lezzetsiz gelecek bir şekilde tarif etme yolunu seçtim, böylelikle yerken biraz huzur buluyordum: Düşünmesi çok korkunç olan bir şeyden pay istemezlerdi.

Alan çalışanları alışılmadık savunma mekanizmaları ve stratejiler geliştirirler, bu da kendi alan çalışmama uyum sağlama biçimlerimden biriydi. Başka bir seferinde, bir kutu baharatlı sosis yiyordum ve izleyenlerden birinin yemeğimden bir parça istemesinden bıkmıştım. Sonunda ne yediğimi sorduğunda, ‘Biftek’ diye cevap verdim. Sonra ‘Şaki!’* Hayvanın hangi bölümünü yiyorsun?’ diye sordu. Benim cevabım ‘Tahmin et.’ oldu. Kibirlice, hoşnutsuz sözler homurdandı, ama pay istemeyi de kesti. İleride göreceğimiz gibi, daha sonra benden intikamını aldı.

Öğünler, hazırlamanın zorluğuyla ilgisi olmayan bir sorun yaratıyordu. Yanomamöler için yemek paylaşımı, sözün gelişi arkadaşlığı göstermek adına önemliydi. ‘Açım!’ genellikle onlarla selamlaşmanın bir biçimiydi. Yanımda bütün köyü besleyecek kadar yiyecek getirmiş olmam olanaksızdı, yine de yemeğimden isterken bu lojistik gerçeği gözden kaçırdıkları görülüyordu. Akıllarına iyice soktukları bir şey varsa o da hiçbir öğünde yanımda olan kimselerle –genelde küçük bir kalabalık– yemeğimi paylaşmadığım gerçeğiydi. Yemek söz konusu olduğunda, onların “karşılıklılık” ilkelerine bağlı kalmıyordum. Ne zaman içlerinden biri ‘bedavadan’ bir şey ‘verse’, ille de yemekle olmasa da bıçaklarla, oltalarla, baltalarla v.s. ‘geri ödemem’ için aylarca peşimi bırakmazdı. Böylece, eğer geziyeyken başka bir köydeki birinden bir yeşil muz kabul edersem, büyük olasılıkla gelecekte beni ziyaret eder ve beni ‘beslemesinin’ karşılığı olarak bir *machete* (pala) isterdi. Genellikle böyle isteklere bir muzla karşılık verirdim –yemeğe karşılık yemek– ancak bu, o verdiği tek bir muzun bir palaya dönüşmesi hayallerini kurmakta olan birey için bir düş kırıklığı olur-

* “Chagnon”u söyleyemiyorlardı. Onlara, sinir bozucu bir arıya verdikleri adı, şakiyi, anımsatıyordu ve bu beni çağırdıkları addı: Sinir bozucu, iğrenç arı.

du. Alan çalışmama başladıktan yıllar sonra, köyün ileri gelenlerinden biri, beş altı yıl önce bana verdiği bir parça et karşılığında bir pala istemek için yanıma yanaşmıştı.

Çoğu, ricaları üstüne yemeğimi paylaşmayacağım gerçeğini bilmelerine rağmen, bazıları ne zaman yemek yesem barakama gelirlerdi. Kendimi adım adım buna alıştırdım ve yemek yerken onların ısrarcı isteklerini görmezden gelmeyi öğrendim. Bazıları teslim olmayı kabul etmediğim için kızardı ama çoğu, bunu, onların arasında yaşamaya gelmiş olan, insandan aşağı bir yabancıнын garipliği olarak kabul etmişlerdi. Eğer yemeğimden bir pay vermeye razı olursam ya da razı olduğum zaman barakam, anında, içlerinden birine henüz vermiş olduğum yemekten kendi paylarını isteyen Yanomamölerle dolardı. Yemek için yalvarmalarına açlık değil, yeni bir şeyi deneme ve isteklere teslim olacağım zorunlu bir ilişki kurmaya çalışma arzusu neden olurdu. Eğer biri bir şey alırsa, diğerleri de kendilerinin de beni zorlayıp zorlayamayacaklarını görmek için sistemi anında sınamak zorundaydılar.

Yediğim şey daha önce deneyip beğendikleri ya da kendi mutfaklarından bir yemekse, beni hiç rahat bırakmıyordu bazıları. Örneğin bir gün fıstık ezmesi ve bal sürkÜlmüş kraker yiyordum. Yanomamöler, besinlerinin en beğenilen lezzetlerinden biri olan bal için neredeyse her şeyi yaparlardı. Alaycı izleyicilerimden biri –daha önce beni baharatlı sosis yerken izleyen adam– anında balı tanıdı; minik değerli şeyeyi paylaşmayacağımı biliyordu. Sormak bile saçma olurdu. Onun yerine, bana öfkeli bir bakış fırlattı ve öfkeli bir tavırla sordu, ‘Şaki! Yemeğinin üstüne ne tür bir hayvanın menisini döktün de yiyorsun?’ Sorusu istenen etkiyi yarattı ve yemeğim sona erdi.

Son olarak, yalnız ve kendi türünden yaratıklardan, özellikle aileden uzak olma sorunu vardı. Yanomamöler arasında kişisel dostluklar arayarak bunun üstesinden gelmeye ça-

lıştım. Bu genellikle olayları karıştırdı çünkü bütün ‘arkadaşlarım’ güvenimi, sadece barakama ve çelik eşyalarım ile takas eşyalarımı sakladığım yere ayrıcalıklı giriş izni sağlamak için kullandılar ve ben görmeden yağmaladılar. Eski dostum kişisel ilişkimizi yalnızca kilitli mallarıma ulaşma niyetiyle kurmazca kullanmaktan başka bir şey düşünmediğinde acı bir hayal kırıklığına uğradım, bunu her keşfedişimde kederim yeniden dibe vurdu. Mallarımın kaybı, çoğunun benimle arzulan parçalar için bir kaynaktan öte ilgilenmemesinin şokundan çok daha az canımı sıktı. İnsandan aşağı bir yaratık, Yanomamö olmayan biri olarak kabul edildiğimden, tutunacak bir dayanak noktası yoktu.

Öğrenilmesi en zor olan ise devamlı, hırslı ve sıklıkla saldırgan istekleriyle yaşamaktı. Zaman zaman o kadar dayanılmaz olurdu ki sadece bundan kurtulmak için belli zamanlarda kendimi barakama kilitlemek zorunda kalırdım. Gizlilik, kültürümüzün en büyük başarılarından biri, ansızın gizlilikten yoksun olduğunuzu fark edinceye dek üzerinde düşünmediğiniz bir olanak. Biri üzerine çekiçle vurana dek sol başparmağımızın ne kadar iyi olduğunu bilmemeye benziyor bu. Ancak gizliliği, gizli kalmak amacıyla istiyor değildim; yalvarmalardan düpedüz kurtulmak zorundaydım. Gece gündüz, Yanomamölerle yaşadığım tüm zaman boyunca şöyle isteklerle bıktırıldım: ‘Bana bir bıçak ver, ben fakirim!’; ‘Beni Widokaiya-teri’ye yapacağın bir sonraki geziye götürmezsen kayığına bir delik açarım!’; ‘Bizi av tüfeğinle Mavaca Nehri’nde avlanmaya götür yoksa sana yardım etmeyiz!’; ‘Bana biraz kibrit ver ki Reyaboböwei-terilerle alışveriş edeyim, bunu çabuk yap yoksa seni vururum!’; ‘Yemeğini benimle paylaş yoksa barakanı yakarım!’; ‘Bana bir el feneri ver ki gece avlanabileyim!’; ‘Bana bütün ilaçlarını ver, her yanıma kaşınıyor!’; ‘Bana bir balta ver yoksa sen yokken barakana girip hepsini çalarım!’ Her

gün, her saat bu türden istek yağmurlarına tutuluyor, sonunda zaman zaman bir Yanomamö görmeye bile dayanamayacak hale geliyordum.

Ardı arkası kesilmeyen yalvarmalara karşı umursamaz olmak, zorunluluk hissini, zırıldamaları ve ateşli ses tonlarını veya bir çok istekteki göz dağıyla saldırganlığı görmezden gelmek kadar zor değildi. Hiddetli ve korkutucu bir şekilde söylenene kadar –ki birkaç ay sonra bu da oldu– ya da söylenmediği zaman, Yanomamölerin ‘Hayır’ sözcüğünü bir yanıt olarak kabul etmedikleri gerçeğine alışmak da aynı şekilde zordu. Yalvarmaları öylesine ısrarlı ve tipik ki Venezüella Sıtma Kontrol Servisi (Malarialogia) tarafından hazırlanan ilk ‘yarı resmi’ haritalar, Bisaasi-teri köyünün yanındaki, ilk kalıcı alan merkezlerini Yababuhii: ‘Bana ver,’ adıyla gösterir. Yanomamölerle onların kurallarına göre geçinebilmek için onlar gibi olmalıydım: Biraz kurnaz, saldırgan, yıldırıcı ve zorlayıcı.

Oraya vardıkdan kısa bir süre sonra şunu iyice anlamış bulunuyordum: Böyle bir yaklaşımı benimsememiş olsaydım, altı aylık malzememi tek bir günde onlara vermek ya da vaktimin çoğunu onları kendi kanomda gezdirmek ya da uzun av seferlerine çıkarmakla geçirecektim. Gene de onları gezdirmeye bir hayli zaman harcadım ve sıklıkla baltalar ve palaları almak için beni öfkeliendiren isteklerine yenik düştüm; en azından en başında böyle oldu çünkü dillerinde daha acı olup, sözel olduğu kadar toplumsal olarak da kendimi savunmayı öğrendikçe bir şeyler değişti. Daha önemlisi, eğer belli bir noktadan sonra itilip kakılamayacağımı göstermekte başarısız olsaydım, şimdikinden çok daha saçma hırsızlıklara ve eşek şakalarına maruz kalabilirdim. Kısacası, onların kişiler arası siyaset tarzlarında belli bir ustalık kazanmak ve bana bu şekilde davranmaya devam etmeleri durumunda belki de hoş-

larına gitmeyecek, ancak açıkça belirtilmemiş bazı sonuçlara katlanacaklarını onlara incelikle anlatmayı öğrenmek zorundaydım. Bir bireyin canına tak edecek ve misilleme yapmasına neden olacak noktayı saptamak üzere birbirlerini durmaksızın dürtüklüyorlardı. Bunun farkına varıp da bu stratejiye uyum sağlamak için kendime güvenimi yavaş yavaş kazanır kazanmaz, bu göz korkutmanın benim patlama noktamı ya da ne zaman 'canıma tak ettiğini' belirlemek üzere sergilendiği açık hale geldi –ve onlarla çok daha iyi geçinmeye başladım. Doğrusu, kaybettiğim rağbeti bile biraz geri kazandım. Bu, herkesin oynamak zorunda olduğu ancak her bir bireyin er ya da geç, blöflerinin ve savurduğu tehditlerin bir yaptırımla desteklenebileceğinin kanıtını göstermek zorunda kaldığı, kişiler arası, bir tür siyasal oyun gibiydi. Erkeklerin *waiter*lerini (vahşiliklerini) sergileyebildiklerinden ve diğerlerine çok fazla şiddet kapasiteleri olduğunu 'gösterebildiklerinden' dolayı, eş dövme olaylarının sıklık derecesinin bu belirtiyle ilgisi olduğunu sanıyorum. Eşi sopayla dövmek, vahşiliğini gösteren erkeği –kadının, köyden yardımına gelecek saldırgan ağabeyleri olmadığı sürece– fazla bir tehlikeyle karşı karşıya getirmez. Görünen o ki, eş dövmede önemli bir etken, erkeğin kendisinden beklenen şiddet potansiyelini göstermiş olmasıdır ve gönderilmek istenen mesaj diğer erkeklerin ondan sakınmaları, hatta saygıyla davranmaları gerektiğidir.

Altı ay sonra, işlerimin merkezi olarak kullandığım köyde, Bisaasi-teri'de, Yanomamölerin isteklerinin derecesi dayandırılabilir olmuştu. Birbirimize biraz olsun alışmıştık ve yemek, alışveriş eşyaları ve armağan istekleri konusunda birbirimizden ne bekleyeceğimizi biliyorduk. Alan çalışmamın ilk 15 aylık süresinde sadece bir Yanomamö köyünde kalmayı seçmiş olsaydım, bu deneyim gerçekte olduğundan çok daha eğlenceli olurdu. Bununla birlikte, bu köyün toplumsal ve politik de-

gişkenlerini anlamaya başladıkça, Bisaasi-teri köyünde anlaya-bildiklerimin arkasında yatan demografik esasları ve siyasal tarihçeleri belirlemek için başka birçok köye yolculuk etmek zorunda kalacağım açıkça belli hale geldi. Dildeki akıcılığım geliştikçe bir düzine komşu Yanomamö köyüne düzenli geziler yapmaya başladım. Orada soy haritaları çıkardım veya başka yerlerde topladıklarımı tekrar kontrol ettim ya da sağlamasını yaptım. Bu yüzden, alan çalışmam süresince yalvarmaların yoğunluğu görelî olarak sabit ya da görelî olarak yüksekti, ziyaret ettiğim ve tekrar gittiğim her köyde kişisel yerimi kabul ettirmek zorundaydım.

Kendi 'vahşiliğim' çoğunlukla, Yanomamölere kendi bağdırdıkları kadar yüksek sesle ve hararetle bağırma şeklini aldı, özellikle de dillerini fazla bilmediğim ilk zamanlarda. Daha politik taktiklerini öğrenip daha rahat oldukça, blöf yapma ve belirli bir amaca ulaşmak için büyük tehlikeleri göze alma sanatlarında daha kültürlü hale geldim. Örneğin bir palmye ağacını kesmesi ve bundan tahta levhalar yapmaya yardım etmesi için genç bir adama bir palayla (o zamanlar 2,50 Dolar ediyordu) ödeme yapmışım. Bu levhaları, içi oyulmuş kütükten yapılmış kanomun dibine, eşyalarımı her zaman kanomun içine sızan ve sıçrayan sudan korumaya yönelik bir döşemelik yapmak için kullandım. O öğleden sonra köyde, bilgi kaynaklarımdan biriyle çalışıyordum. Uzun zamandır beklenen misyon erzak botu geldi ve Yanomamölerin çoğu, erzakları görmek ve tayfaya parçalardan vermeleri için yalvarmak üzere köyden dışarı koştu. Köyde çalışmaya bir saat kadar daha devam ettim ve sonra erzak botundaki adamlarla dostça konuşmak için nehre indim. Nehre ulaştığımda kızgınlık ve hayal kırıklığıyla, Yanomamölerin, erzak botuna ulaşmak için kendi kanolarıyla nehri geçmek üzere, baştan savma kürekler olarak kullanmak için bütün yeni yer tahtalarını baltayla yarıdık-

larını fark ettim*. Eğer bu kötüye kullanmayı görmezlikten gelirsem Yanomamöleri gelecekte mallarımla ilgili daha fazla saygısızlık etmeye davet etmiş olacağımı biliyordum. Kanoma bindim, nehri geçtim ve dayanıksız, sızıntılı teknelerinin ortasına yanaşım. Onlara yüksek sesle bağırarak dikkatlerini çektim. Biraz utangaçtılar ama hepsinin cin gibi suratlarında haylaz sırıtışlar vardı. İçlerinden bazıları küstahlıklarına ve aşırı serbestliklerine olan kızgınlığımı açığa vuran ateşli bir konuşma yaparak başında dikildiğim kanoma geldiler. Daha o sabah içlerinden birine palmiye odunu getirmek üzere bir pala ödediğimi, her bir tahtaya şekil verip kanonun içine yerleştirmek için ne kadar çok çalıştığımı, her birini sarmaşıklarla nasıl dikkatlice ve özenerek bağladığımı, ne kadar terlediğimi, *barreto* ısırtıklarından ne kadar çektiğimi v.s. açıkladım. Sonra, abartılmış bir üzüntü ve kararlılıkla av bıçağımı çektim; sırtımayı birden kestiler; bu kez, her birinin kanosunu bağlarından kurtardım ve hepsini anında sallanıp akıntıyla sürükledikleri Orinoco Nehri'nin güçlü akıntısına salıverdim. Arkama bakmadan ilerlerdim, çalışmama devam etmek üzere öfleyp pöfleyleyerek nehrin diğer tarafına geçtim.

Başka bir kano ödünç almayı başardılar ve biraz çabaladıktan sonra kendi kanolarını kurtardılar. Daha sonra köyün reisi, onaylayan bir kıkırdamayla, doğru olanı yaptığımı söyledi. Köydeki herkes –tabii ki suçlular dışındaki herkes hareketlerimi destekleyip savundu ve sonuç olarak toplumsal konumum yükseldi.

* Bu bölgedeki Yanomamöler, kanoları son zamanlarda elde etmişlerdi. Misyonerler kanoları kuzeydeki Ye'kwana Yerlilerinden parayla alırlardı ve daha sonra Yanomamölerle emek, ürün ya da 'bilgi verici' çalışma karşılığında takas ederlerdi. Yukarı Orinoco Nehri'nin gemi seferlerine elverişli kısımlarında yaşayan Yanomamöler, oraya ormanın derinliklerinden, misyonerlerle bağlantı kurmak ve misyonerlerin (ve erzak sistemlerinin) getirdiği alışveriş mallarını elde etmek için yakın zamanda taşınmışlardır.

Kendimi böyle savunduğumda, Yanomamölerle çok daha iyi geçindim ve yavaş yavaş bir çoğunun saygısını kazandım. Bana karşı tavırlarının çoğu, çizgiyi çekeceğim ve kendimi savunarak tepki göstereceğim noktayı saptamanın bilgisi ile yönlendi. İçlerinden birçoğu yıllar sonra, çekingen ve *mohode* (aptal) olduğum, onlardan biraz korktuğum alan araştırmamın ilk günleriyle, beni karşılığında neredeyse hiçbir şey almadan eşyalarımı vermeye kolayca zorlayabildikleri o altın günler ile ilgili anıları anlattılar.

Hırsızlık, bir tür savunmacı hareketi gerektiren en süregelen durumdu. Sahip olduğum her şeyi sandıklarda kilitli tutmıyordum ve Yanomamöler barakama istedikleri zaman gelip gidiyorlardı. Çalınan neredeyse tüm eşyalarımı geri almak için sonunda etkili bir strateji geliştirdim: Bir çocuğa eşyayı kimin aldığını sorardım ve sonra etrafta yokken hırsızın hamağına el koyup, omzumda sallanan hamakla gösterişli bir şekilde yürürken duyabilecek herkese hırsızlığın toplumsal yararlarına karşıtlığı üzerine ateşli bir nutuk çekerdim. Hiç kimse bu yaptığımı durdurmaya çalışmadı ve neredeyse hepsi mallarımı geri alma tekniğimin zekice olduğunu söyledi. Akşam karanlığı düşerken hırsız, çalınan eşyayla barakamda belirirdi ya da başka birini, hamağını geri almak üzere bir takas yapması için gönderirdi. Yakalanmış olduğu ve hamağı için benim eşyayı geri getirdiğinden dolayı utandığı için köylüler tarafından sıkıştırılırdı. Genelde açıklama, 'Baltanı sadece ödünç almıştım! Onu çalmayı düşünmezdim!' olurdu.

Yanomamölerin Soy Haritalarını ve Çoğalma Tarihçelerini Toplamak

Yanomamöler arasında yaşamaktaki amacım, sistemli olarak soy haritaları, çoğalmaları, evlilik alışkanlıkları, akrabalık-

ları, yerleşim modelleri, güçleri ve siyasetleri üzerine belirli bilgi türleri toplamaktı. Temel verilerin çoğu soya aitti –Yanomamölerin bilgileri ve bellekleri izin verdikçe, kim kimin anne babası gibi, zamanın gerisiyle ilgili bu bağlantıların izini sürmeyi amaçlamıştım. ‘İlkel’ toplum, büyük oranda, akrabalık ilişkilerine göre düzenlendiğinden, Yanomamölerin toplumsal örgütlenmelerini hesaplamak aslında soy haritaları, evlilikleri ve çoğalmaları üzerine kapsamlı veriler toplamak demektir. Bu, şaşırtıcı ve çok sinir bozucu bir sorun olup çıktı. Bu anlamda, çalışması daha zor olan bir topluluğu istesem seçemezdim. Sıkı ad tabuları vardır ve ölmüş arkadaşları ve akrabalarının adlarına olduğu kadar yaşamakta olan önemli insanların adlarına da değinmekten sakınırlar. İnsanları öyle bir şekilde adlandırmaya kalkışırlar ki, kişi öldüğü zaman adını artık kullanamazlar ve dildeki o sözcüğün kaybı uygunsuz olmaz. Bu nedenle insanları, ‘tembel hayvanın ayak tırnağı’, ‘bağırان maymunun kedi bıyığı’ ve bunlar gibi, nesnelerin belirli ve çok ufak bölümleri ile adlandırırırlar, bu suretle ‘ayak tırnağı’ veya ‘kedi bıyığı’ sözcüklerini tutabilir ancak sırasıyla tembel hayvanların ve maymunların anatomik bölümlerine işaret etmede biraz engellenmiş olurlar. Bu tabu, yaşayanlar için bile sürdürülür; saygınlığın işaretlerinden biri, diğerlerinin adınızı ortalıkta kullanmayarak size gösterdikleri inceliklidir. Bu, bu kültürde toplumsal konumları gereği rekabete kadınlardan çok daha yatkın olan erkekler için doğrudur ve erkek çocuklarının büyüyerek, topluluk içinde ya bir akrabalık terimiyle ya da ‘Himotoma’nın ağabeyi’ gibi teknonimik (Ek Sözlük’e bakınız) bir referansla çağrılmayı isteyen genç adamlar haline gelmelerini izlemek büyüleyicidir. Diğerlerinin adlarını kullanmaktan kaçınmasını sağlamada daha etkili oldukça, yüksek saygınlığa ve toplumsal dereceye ait olduklarına dair daha çok toplum onayı olur. Helena Valero, çocukken bir Yanoma-

mö yağmacı grubu tarafından kaçırılan Brezilyalı bir kadın, adamın adını öğrenene kadar bir Yanomamö reisiyle yıllarca evli kaldı (Biocca, 1970; Valero, 1984). Tabunun ardındaki yaptırımlar bundan çok daha karışıktır çünkü tabuda, korku, saygı, hayranlık, siyasal saygı ve onur söz konusudur.

İlk başta, soy haritalarını çıkarmak için tek başına akrabalık terimlerini kullanmayı denedim ancak bütün sistemlerdeki akrabalık terimleri gibi, Yanomamö akrabalık terimleri de bir noktada belirsizdir çünkü birçok olası akrabayı kapsar (kendi akrabalık sistemimizdeki 'amca/dayı' gibi). Yine, Yanomamö akraba sınıflandırma sistemleri, değişik terimler kullanarak 'ayırıldığımız' birçok akrabayı karıştırıp birleştirir: Hem kendi öz babalarını hem de babalarının kardeşini tek bir terimle adlandırırlar, oysa biz birini 'baba', diğerini ise 'amca' olarak adlandırırız. Bundan dolayı, iki anlamlı olmayan soy haritalarını ya da 'soyağaçlarını' toplamak için kişisel adların yardımına başvurmayaya zorlandım. Ne yapmaya çalıştığımı ve açık bir kural delme olmasa da, saygınlık ve görgü kuralları sistemlerine bir saldırı olan, herkesin 'gerçek adını' öğrenmedeki kararlılığımı çabucak kavradılar. Bu duruma zekice ama yıkıcı bir tavırla tepki gösterdiler: Köydeki herkes için yanlış adlar uydurdular ve bunları sistemli bir şekilde öğrenip bana herkesin 'gerçek' kimliklerini serbestçe açıkladılar. Kendimi beğenmişçesine sistemlerini kırdığımı düşündüm ve beş ay süresince, istekli bir şekilde soy haritalarını çıkardım. Beni, adlarını ve akrabalık ilişkilerini öğrenirken izlemekten zevk aldılar. Safça, toplum içinde çalışarak her soru için 'gerçeği' ve bilginin en iyisini elde edeceğimi varsaydım. Bu da ciddi projemi en görkemli, en eğlendirici hileli oyuna dönüştürmeye yetti. Her 'bilgi verici', daha önce başkası tarafından bana söylenen addan daha akıl almaz ya da gülünç bir ad uydurmak için akranlarını geçmeye çalıştı, bu zıtlıklar için açıklama ise

‘Eh, onun iki adı var ve bu da ötekisi,’ olurdu. Hatta, birinin büyükannesiyle ya da daha beteri kayınvalidesiyle evli olması gibi şeytanca ve olasılık dahilinde olmayan, Yanomamöler için dehşet verici ve garip ilişkiler uydurdular. Arzu edilen adları ve ilişkileri, bilgi vericimin kulağıma yumuşakça, kimin annesi ya da babası olduğunu, kimin çocuğu olduğunu v.s. fısıldayarak söylemesiyle toplardım. O zaman, benim çalışmamı gözlemleyen herkes, adı yüksek sesle tekrarlamam için ısrar eder, adı beceriksizce söylediğimde bazen gözyaşları yüzlerinden aşağı akana kadar isterik kahkahalarla gürlerlerdi. ‘Adı belirtilen’ kişi genellikle sıkıntıyla tepki verir ve bana bazı çevrilemez hakaretler tıslayarak adı ‘doğru’ olarak söylememe yardım ederdi. Soy haritası kâğıtlarım istenen üçgen ve dairelerin binlercesiyle doldukça tutarsızlıkların kaybolduklarını görmekten hoşnut olarak, adları ve ilişkileri birden fazla bilgi vericiyle tekrar tekrar kontrol ediyordum.

Bisaasi-terililerin soy haritalarını çıkarmaya başladıktan beş ay sonra, köyün güneybatısına doğru 10 saatlik yürüme uzaklığındaki bir köyü ziyaret ettiğimde antropolojik baloncugum patladı. Bu köyün reisiyle çene çalarken farkında olmadan Bisaasi-teri reisinin adını ağzımdan kaçırdım. Sersemletici bir sessizlik oldu, hemen sonra ise köy çapında denetlenmesi olanaksız bir kahkaha gürlemesi, soluma, nefes nefese kalma ve uluma ortalığı kapladı. Görünen o ki, Bisaasi-teri reisinin eşinin adının ‘kıllı am’ olduğunu düşünmüştüm. Bisaasi-teri reisinin adı ‘uzun sik’ ve kardeşinin adı ‘kartal boku’ idi. Bisaasi-teri reisinin ‘göt deliği’ adında bir oğlu ve ‘osuruk nefes’ adında bir kızı vardı. Böyle devam ediyordu. Kendimi adadığım soy çıkarmaya dair 5 aylık çabalarımın bir saçmalıktan başka bir şey olmadığını ve oraya, almak için gitmiş olduğum en basit veriler üzerine topladığım bilgilerin hemen hepsini atmak zorunda olduğumun farkına varınca kan beyni-

me sıçradı. O noktada, Bisaasi-terililerin bana köylülerin adlarını tekrarlattırdıklarında neden o kadar güldüklerini ve ‘adını’ yüksek sesle söylediğimde ‘adı verilen’ kişinin neden kızgınlık ve sıkıntıyla tepki verdiğini anladım.

Araştırma stratejisini değiştirmek, bu ciddi durumu tanımlamak için hafifletici bir ifade bulmak zorundaydım. Yaptığım ilk şey, topluluk toplantılarında yapılan eşek şakalarını ve dikkat dağınıklığını elemek için, bilgi kaynaklarımla özel olarak çalışmak oldu. Bunu bir kez yaptığımda, diğerlerinin bana ne söylediğini bilmeyen bilgi vericilerim birbirlerine katılmaya başladılar ve ilk olarak çocuklarla başlayıp, yavaş yavaş yetişkin kadınlara geçip oradan da dikkatlice yetişkin erkeklerle konuşarak, insanların adlarını ortaya çıkarmadaki görece dereceyi yansıtan bir diziyi oluşturmayı başardım. Kesin soy haritalarının ve ilişkilerin bir çekirdeğini kurdukça –bütün bağımsız bilgi vericilerin tekrarlayarak doğruladıkları bir çekirdek– herhangi yeni bir bilgi vericiyi sınavabiliyordum. Bu şekilde, beni aldatmada ısrarlı haylaz bilgi vericileri anında çıkarabiliyordum. Yine de, ölmüş akrabaların adlarını almada, soy haritalarını zamanın gerisine doğru genişletmedeki tek kesin yolda büyük zorluk çekiyordum. En iyi bilgi vericilerim bile, özellikle kendileriyle yakın ilişkili ölüleri olmak üzere, ölmüşlerin adlarının sahtelerini vermeye devam ediyorlardı. Bu sahte ad yaratmalar, bu noktada ciddi değildi ve görüşme yöntemlerim geliştikçe (aşağıya bakınız) kolayca düzeltildiler. Aldatmaların çoğu, bilgi vericinin ölmüş bir akrabasının ya da arkadaşının adını kullanmaktan kaçınmasını olanaklı kılan bir yanıt şeklindeydi: Bilgi verici, gerçek babası ölen bir çocuğun babasının adı olarak yaşayan bir adamın adını söylüyordu.

Soy haritasının niteliği, içerdiği kuşak sayısına bağlıdır; ad tabusu, varolan nüfusun ölmüş ataları hakkında bir şeyler

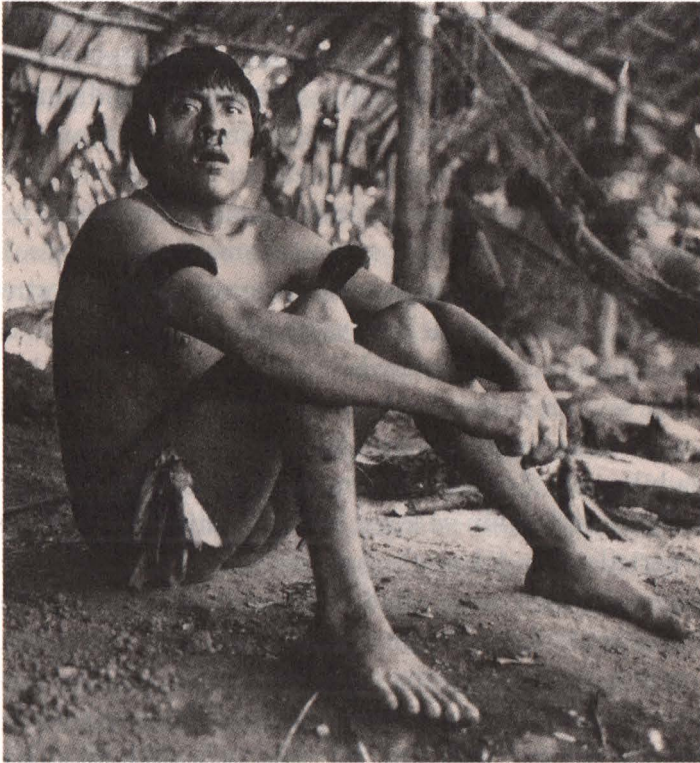
öğrenirken önemli bir ilerleme kaydetmemi engelliyordu. Bu bilgi olmadan, örneğin, evlilik kalıplarını ve aileler arasında zaman içindeki birleşmelerini belgeleyemezdim. Bu bilgi için önceki bilgi vericilerime güvenmek zorundaydım ama bunlar, bütün bu verilerin en isteksiz kaynağını oluşturuyordu. Ben dilde ve uydurmaları sezmede ustalaştıkça, bilgi vericilerim de aldatmacada ustalaştılar. Yaşlı bir adam özellikle kurnaz ve inandırıcıydı, en etkili yalanın içten yalan olduğu bir tür Mark Twain politikası izliyordu. Ölü atalarının sahte adları için tören yapmada uzmanlaşmıştı. Barakamın dışında kimsenin dinlemediğinden emin olmak için gergin bir şekilde etrafa bakardı, asla kimseye addan bahsetmememi öğütlerdi, çok sinirli, ürkütücü olurdu ve kafamdan tutarak kulağıma bir sır fısıldardı. Onunla yaptığım bir toplantıdan sonra, her zaman neşelenirdim çünkü köyün belirli üyelerinin atalarının birkaç kuşağını eklemeyi başarırdım. Diğerleri böyle bir bilgi vermeyi kesinlikle reddettiler. Minnettarlığımı göstermek için, yaşlı adama diğerlerine ödediğimin dört katını ödedim. Soy haritası ve demografik bilgi için ödemeyi artırdığım haberi duyulunca, gönüllüler, kendilerinin ve kendilerini 'gerçeklerden' yoksun bırakma yolundaki kuvvetli arzularının değiştiğine ant içerek, benim için 'çalışmak' üzere barakama dökülmeye başladılar.

Rerebawā'ya Giriş: Evlenmemiş Sert Adam

Yaşlı adamın yalan söylediğini tamamen rastlantı eseri keşfettim. Bir gün köyde, bir kadına kimin sahip olacağı üzerine çıkan bir tartışmanın sonucu olarak bir sopa dövüşü patlak verdi. Köyden genç bir adama, özellikle saldırgan bir insan olan Rerebawā'ya söz verilmişti. Bisaasi-teri'ye evlenerek gel-

mişti ve 'gelin hizmetini' –bu sürede kayınvalidesi ve kayınpe-
deri için av etini, toplayabileceği yabancı yiyecekleri sağlamak
ve onlara bahçıvanlık ile diğer işlerde yardım etmek zorunda
olduğu birkaç yıllık dönem– yapıyordu. Kızlardan biri zaten
evlilikle Rerebawä'ya verilmişti ve ikinci eşi olarak da kızın
küçük kardeşi söz verilmişti. O zamanlar 16 yaşında olan kız
kardeş gizlemek için hiçbir girişimde bulunmayarak köydeki
başka bir genç adamla, Bäkotawä'yla bir ilişkiye başladığında
Rerebawä öfkelen-di. Bäkotawä'yı bir sopa dövüşüne davet et-
ti. 300 cm uzunluğundaki sopasıyla, doğal olarak gürültülü
bir şekilde, düello için kabadayılık yaparak yürüdü. Hem Bäk-
otawä'ya hem de babasına, onları kavgaya sürmek için, haka-
ret üzerine hakaret savurdu. Hakaretleri keskin ve terbiyesiz-
ceydi. Bunlara birkaç dakika dayandılar ama Rerebawä'nın
kızdırıcı hakaretleri ikisini de öfkelen-dirip kışkırttı. Sonunda,
öfkeden köpürerek hamaklarından indiler ve çatı direklerini
söktüler, hakaretlere sözlü olarak yanıt vererek köy meydanı-
na koştu-lar. Rerebawä, uzun eşitlikteki sopalarıyla kafasına
vurdu-rmak için onları kışkırtarak hakaret etmeye devam edi-
yordu. İkisi de kafasına –vurmaları için açık bir şekilde önde
tuttuğu kafasına– vurmuş olsaydı, o zaman sopasıyla kafaları-
na vurma sırasını kullanma hakkına sahip olacaktı. Onun öf-
kesi karşısında rakiplerinin gözleri korkmuştu, ona saldıрма-
yı reddederek geri çekildiler ve tartışma bitti. Onları, boyun
eğdirecek kadar sindirmişti. Her üçü de, ayrılırken, birbirleri-
ne hakaret ederek gururla ayrı ayrı hamaklarına çekildiler.
Ancak Rerebawä kazanmıştı ve ondan sonraki her fırsatta, ar-
kalarından iki adamı aşağılayıp, kasılarak köyün içinde yürü-
dü. Onlara gerçekten, daha yaşlı olan adamın çoktan ölmüş
babasının adıyla çağırarak kadar, kızgındı. Bu olayı, doğru soy
haritaları çıkarmak için bir fırsat olarak değerlendirdim ve Re-
rebawä'ya güvenerek düşman atalarını sordum. Rerebawä bu

noktaya kadar bana karşı 'ısrarcı' olmuştu ancak kısa sürede yakın arkadaş ve sadık dostlar olmuştuk: İkimiz de Bisaasi-teri'de 'yabancıydık' ve bir Yanomamö olmasına rağmen, yine de bütün evlenmemiş 'damatlar' gibi bazı yerlilerin anlamlı kızdırmalarına ve küçümsemelerine katlanmak zorunda kalıyordu (Şekil 1.5). Ondan rica ettiğim, düşmanının atalarıyla ilgili bilgiyi neredeyse şeytani, çocuksu bir neşe ile verdi. Köydeki diğer insanların ölmüş atalarını sordum ve anında doğrulu-

Resim 1.5 Rerebawā, yazarın en yakın arkadaşlarından biri ve uzak köylere yapılan uzun gezintiler için değişmez bir yoldaş.

ğu su götürmez yanıtlar aldım: Köydeki herkese kızgındı. Onun yanıtlarını yaşlı adamınkilerle karşılaştırdığımda, birinin yalan söylediği açıklık kazandı. Sonra, biraz sıkıştırınca, bir tür ‘Seni lanet aptal, sen uyuyor musun?’ ses tonuyla yaşlı adamın bana yalan söylediğini köydeki herkesin bildiğini ve ben duyacak uzaklıkta olmadığımı bundan şeytanca bir zevk duyduklarını açıkladı. Bana vermiş olduğu adlar, hiçbir zaman güvenilir bir şekilde kontrol etme fırsatını elde edemeyeceğimi düşündüğü, çok uzak bir köyün üyelerinin ölmüş atalarının adlarıydı. Ne var ki, Rerebawä, o uzak köydeki çoğu insanı tanıyordu ve yaşlı adam tarafından verilen adları biliyordu.

Sonra, Rerebawä’yla, doğru saptandığını sandığım soyların üzerinden tekrar geçtik. Çoğu, kurnaz yaşlı adam tarafından sağlanan sayısız yalan ve sahtelikler içerdiklerinden dolayı bunların hepsinin tekrar gözden geçirip düzeltmek zorundaydım. Bir kez daha, aylar süren çalışmam sonrasında, Rerebawä’nın yardımıyla her şeyi tekrar kontrol etmek zorundaydım. Sadece çekirdek ailelerin yaşayan üyeleri doğru çıktı; ölü atalar çoğunlukla uydurmaydı.

Her şeyi en baştan kontrol etmek heves kırıcı olduğu kadar, alan çalışmamda önemli bir dönüm noktasıydı. Ondan sonra bilgi vericilerimi seçerken yerel tartışmalar ile düşmanlıklardan yararlandım ve köye, yakın geçmişte evlenerek gelen bilgi vericilerden daha çok yararlandım. Ayrıca, üyeleri, bilgi istediğim kişilerle aynı aileden olan köylere arayıp bularak, soylarını kontrol etmek için diğer köylere daha düzenli yolculuk etmeye başladım. Daha sonra Bisaasi-teri köyündeki merkeze dönerdim ve yeni bilginin doğruluğunu yerel bilgi vericilerimle kontrol ederdim. Bu çalışmada dikkatli olmalı ve yerel bilgi kaynaklarımı *onların* yakın akrabaları hakkında soruşturmayacak şekilde titizlikle seçmeliydim. Böylece, her bir

yerel bilgi vericim için, varlıklarında değinmeye kalkışmayacağım, ölmüş belirli insanların adlarının olduğu listeler yapmak zorundaydım. Ancak bu önleme rağmen, zaman zaman bazı bilgi vericileri öfkeliendirecek ya da aksi bir hale sokacak, diğer bilgi vericiler tarafından bildirilmiş olmayan bir 'ağabeyin' ya da 'kız kardeşin'* adı gibi, yeni bir ad söyledim. Bilgi verici daha fazla devam etmek için çok alıngan ve sinirli olacağından ve ben de birincisini bulduktan sonra kazara başka bir ölü yakın akraba bulmada şansımı denemek için çok isteksiz olacağımdan, bu durum, o bilgi vericiyle günün çalışması-na son verirdi.

Bunlar bilgi vericimin yaratılışına bağlı olan tatsız, aynı zamanda ara sıra tehlikeli olan deneyimlerdi. Bir seferinde, yakın zamanda düşmanlarından biri tarafından yağmalanmış olan bir köyü ziyaret etmeyi planlıyordum. O köye ait nüfus sayımı listemde adı olan bir kadın, yağmacılar tarafından öldürülmüştü. Yanomamö savaşlarında kadınları öldürmek kötü sayılırdı ancak bu kadın kasten intikam için öldürülmüştü. Yağmacılar, şafak sökerken işemek üzere köyden dışarı çıkmış birkaç kişiyi çalılıklarda vuramamışlardı, bu nedenle çatının üstünden köyün içine oklarla yayılım ateşi açtılar ve çabucak geri çekildiler. Ne yazık ki, oklardan biri bir kadını vurdu ve öldürdü, bir kaza. Bu nedenle, ölen kadının köyünün yağmacıları, kasten bir kadın bulup öldürdüler –bu kadın, adı benim listemde olan bir kadındı. Köye gitme amacım, sayım verilerimi adlara göre güncellemek ve köyde oturan herkesin yaşlarını kestirmektir. Ölen kadının adının listemde olduğunu biliyordum ama kimse kadının adını söylemeye cesaret etmezdi ki listeden çıkarabileyim. Köye gidip adı yüksek sesle söyle-

* Bu gerçek erkek ve kız kardeşler seyrek olurdu. Yanomamö akrabalık sınıflandırmalarında, belli kuzen türleri kardeş olarak sınıflandırılırdı. 4. Bölüme bakınız.

seydim başımın ciddi bir şekilde belaya gireceğini biliyordum; çaresizlik içinde adı listemden çıkarmayı istiyordum. Düzenli ve genelde işbirliği yapan bilgi vericilerimden birini çağırdım ve bana kadının adını söylemesini rica ettim. Kadının yakın akrabası olduğunu açıklayarak –ve hatta ona konuyu açtığım için bile öfkelenerek– sertçe reddetti. Sonra ondan, köydeki bütün kadınların adlarını kulağına fısıldamama izin vermesini ve ölen kadının adına geldiğimde sadece kafasını sallamasını rica ettim. Bir süredir ‘arkadaştık’ ve tepkisini önceden bilebileceğimi, arkadaşlığımızın bu yolu kullanmak için yeteri kadar iyi olduğunu düşündüm. Yöntemi kabul etti ve teker teker kadınların adlarını fısıldamaya başladım. Barakamda yalnızdık, böylece kimse ne yaptığımızı bilemez ve bizi duyamazdı. Yanıtı olumsuz oldukça bir sonrakiyle devam ederek adları yavaş yavaş okudum. Sonunda, ölen kadının adına geldiğim zaman sandalyesinden fırladı, öfkelenmiş olarak ve şiddetle titreyerek, bana saldırmak için kalkmış koluyla: ‘Seni orospu çocuğu!’ diye bağırdı. ‘Eğer ben varken onun adını bir kere daha söylersen, seni anında öldürürüm!’ Sersemlemiş, şok olmuş ve aklım karışmış bir şekilde orada oturdum. Ve de bu tepkisi nedeniyle olduğu kadar, eğer bilmeyerek daha henüz birinin öldürüldüğünü ya da son ziyaretimden bu yana yağmacılar tarafından vurulduğunu bilmeden, soy haritasının doğruluğunu kontrol etmek için bir köyü ziyaret edersem neler olabileceğini hayal edebildiğimden, korkmuştum. Bir yüksek lisans öğrencisiyken okumuş olduğum ‘soy haritası yöntemi’ açıklayan bazı makaleleri düşündüm ama bu yöntemin olası bir öldürücü girişim olduğuna dair herhangi bir şey anımsayamadım. Öfkeli bilgi vericim, bir daha asla bilgi vericim olarak davet edilmemek üzere barakamı terk etti. Farklı köylerde başka benzer deneyimlerim oldu ama söz edilenin ölmesinin üzerinden bir süre geçmiş olması ya da yasak adı

kulağına fısıldadığım bireyle yakın akraba olmaması konusunda her zaman şanslıydım. Genellikle adamlardan biri tarafından, insanları ‘kızdırmayayım’* diye daha fazla ad söylemeyi bırakmam için uyarılıyordum.

Kaobawā: Bisaasi-teri Reisi Bana Yardım Etmeye Gönüllü Oluyor

Başka biri yardımına geldiğinde soylar üzerinde yaklaşık bir yıldır çalışıyordum. Bu kişi Yukarı Bisaasi-teri’nin reisi, Kaobawā’ydı. Bisaasi-teri Köyü, her biri kendi bahçesi ve dairesel konutuyla iki parçaya ayrılmıştı. İkisi de birbirinin görüş alanı içindeydi. İç çekişmeler ile tartışmaların yoğunluğu ve sıklık derecesi o kadar yüksekti ki iki ayrı gruba ayrılmaya ama, bununla birlikte, yağmaya uğramaları durumunda koruma için birbirlerine yakın kalmaya karar verdiler. Bir grup diğerine göre ırmağın akış yönünde konumlanmıştı; o gruba ‘Aşağı’ Bisaasi-teri, Kaobawā’nın grubuna ‘Yukarı’ Bisaasi-teri diyorum, birbirlerinden ayrıldıktan sonra kendilerinin de benimsediği adlar bunlar. Zamanımın çoğunu, oraya ilk vardığımda yaklaşık 200 kişi olan Kaobawā’nın grubuyla geçirdim. Çalışmamın ilk ayları boyunca Kaobawā’yla fazla bağlantı kurmadım. Biraz çekingen, sessiz bir adamdı; herkes çevresine toplanmış itişip kakışarak ilgi çekmeye çalışırken geride kalmış tek tük sessizleri fark etmeye pek fırsat bulamaz bir yabancısı. Soyları saptamada bana yardım etmeye gönüllü olmaya

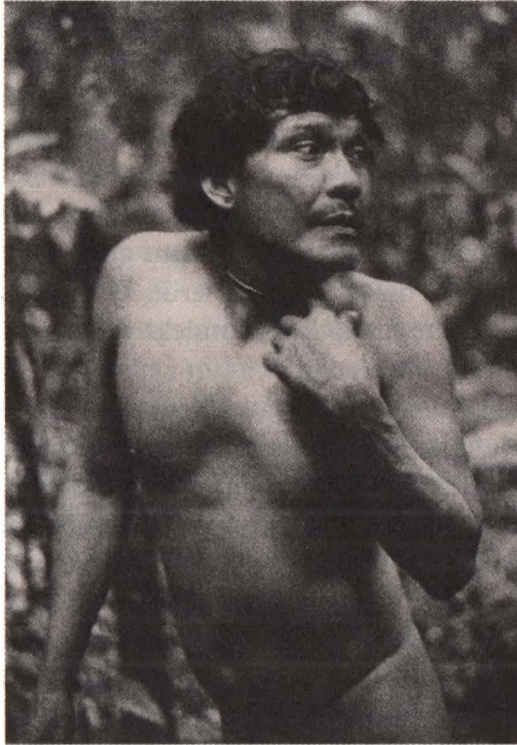
* Zamanla, Yanomamöler tarafından giderek daha fazla ‘kabul edildikçe’ soy soruşturmalarım hakkında giderek daha az kaygılı oldular, artık bu konuda çok sakıncalı davrandığım için, bu bilgiyi bana gönüllü sağlıyorlar. Artık, tanıdık köyleri ziyaret ettiğim zaman bana, “Şunun ve şunun babası hakkında bir şey sorma,” gibi şeyler fısıldayan birisi tarafından bir kenara çağırılıyorum.

gelmişti. 'Fakirdi,' ve bir palaya gereksinimi vardı. Sadece, kendi ailesi ve ölmüş yakın akrabaları hakkında soru sormamam koşuluyla çalışacaktı. Ayrıca diğerlerinin geçmişte yaptıkları gibi bana yalan söylemeyeceğini de ekledi.

Bu, alan araştırmamın ilk 15 ayındaki belki de tek en önemli olaydı çünkü bu rastlantısal durumdan çok sıcak bir dostluk gelişti ve bunu izleyen bir çok şey arasında bu rastlantı, Kaobawā'nın köyünün ve ilgili köylerin siyasal tarihleri üzerine doğru bilgi, büyük ölçüde ayrıntılı soy bilgisi, içten ve kullanışlı öğütleri ile Yanomamölerin yaşam tarzlarına yönelik yüzlerce değerli kavrayış zenginliğiyle donattı beni. Kaobawā'nın, grubunun tarihini iyice tanıması ve dürüstlüğü olağanüstüydü (Şekil 1.6). Ayrıntı bilgisi neredeyse ansiklopedik, hafızası neredeyse fotoğafikti. Üstelik, anlattıklarını doğru kavradığımdan iyice emin olmak istemesi, beni büsbütün yüreklendirdi; gerçekten de, aksi takdirde önemsemeyebileceğim bütün ayrıntıları öğrenmemi istedi. Eğer hemen oracıkta nakledemeyeceği ince ayrıntılar varsa, kendisi bunları köyden başka birinden öğreninceye dek beklememi öğütlerdi. Bunu çoğu kez, ertesi gün bana bir rapor verip kimin yeni bilgiyi açıkladığını ve onların bunları bilecek konumda olup olmadıkları hakkında düşündüklerini söyleyerek yapardı. Kaobawā ve Rerebawā tarafından sağlanan bilgiyle, köydeki karşılıklı ilişkileri anlamada ortak atalara ve siyasal tarihlere dayanan büyük kazanımlar elde ettim ve her ikisiyle de ömür boyu dost oldum. Her iki adam da, kendi yakın zamanda ölmüş akrabaları hakkındaki bilgileri diğerinden öğrenmek zorunda olduğumu biliyordu. Bu, hepimizin sahip olduğu ancak hiç birimizin sözünü edemediği o sessiz anlaşmalardan biriydi.

Bir kez daha kontrol etmek için Kaobawā'yla –bu arada hayli kabarık bir dosya oluşturan– soy haritalarının üzerinden geçtim. Dört ayrı köyden bireylerin birkaç kuşağını temsil

eden yaklaşık iki bin ad eklediler. Rerebawā'nın verdiği bilgiler çok kesindi ve Kaobawā'nın yardımı, soyların izini zamanın daha gerisinde de sürmeme olanak sağladı. Böylece, yaklaşık bir yıllık yoğun çalışmadan sonra soylar, Yanomamölerin demografik modelleri ve toplumsal örgütlenmeleri benim için bir hayli anlam kazanmaya başladı. Belli bir zaman içindeki kalıplar, ancak şimdi ortaya çıkmaya başlamıştı ve ben, akrabalık kümelerinin nasıl oluştuğunu, birkaç kuşak boyunca kadınların evlilik yoluyla değiş tokuş edildiğini anlamaya başladım ve ancak bu noktada daha büyük köylerin küçük

Resim 1.6 Reis Kaobawā, ormandan gelen herhangi bir tehlike işaretine karşı tetikte

birimlere bölünmesi, Yanomamölerin toplumsal, siyasal, demografik, ekonomik ve ekolojik uyum sağlamalarının önemli bir özelliği olarak kendini gösterdi. Şimdi artık üzerinde çalışılacak, ayrıntılarıyla anlatılacak bir model olduğundan daha incelikli soruları kesin ve açık olarak belirlemeye başlayabildim. Rerebawä ve Kaobawä'nın yardımları olmasaydı, sadece onlardan değil, düzinelerce başka bilgi vericiden de toplamış olduğum ayrıntı yumağından bir anlam çıkarmak çok daha fazla zaman alırdı.

Bu iki adamla ve aileleriyle bir hayli zaman geçirdim ve onları, bir çok Yanomamö'yü tanıdığımdan çok daha iyi tanıdım. Bilgilerimi çoğu kez, kendilerini ele alınan konuyla ilişkilendirerek aktardılar. Zaman geçtikçe yakın arkadaşlar haline geldik ve resmî 'bilgi verici/antropolog' ilişkisi arka planda kayboldu. Sonunda, çalışma ve ödeme 'ilişkisini sürdürmeyi' tamamen kestik. Her ikisi de benimle konuşarak saatler harcar ve hiçbir şey istemeden ayrılırlardı. Bir şey istediklerinde, o zaman aramızdaki karşılıklı ilişkinin görelî dengesi ne olmuş olursa olsun, o şeyi rica ederlerdi. İlerideki bölümlerde, bu dostlarımı Yanomamö kültüründeki yaşantıda 'örnek' olarak ele alacak, her ikisinden –ve ayrı ayrı ailelerinden– sık sık söz edeceğim. Antropologların nakletmeye çalıştıkları birçok alışılmış unsur için, bu iki adam 'örnek' veya 'tipik' sayılabilir. Diğer unsurlar için birçok bağlamda alışılmışın dışındadırlar; ancak okuyucu, bazı ayrı durumları bilse bile, birkaç örnek sayesinde Yanomamö kültürünü daha yakından tanıyacaktır.

1964'te köyüne ilk geldiğimde Kaobawä 40 yaşlarındaydı. '40 yaşlarındaydı' diyorum çünkü Yanomamö numaralandırma sisteminde sadece üç sayı vardır: Bir, iki ve ikiden fazla. Bilgi vericilerin dillerinde böyle bir ayrıntıyı meydana çıkarmak hiçbir araç olmadığı zaman, kesin yaşlar ya da olaylar için kesin tarihler vermek zordur. Kaobawä, bu köyün reisi, yani

diğer Yanomamö gruplarıyla olan siyasal alışverişlerde biraz daha fazla sorumluluğu var; köy düşmanlar tarafından yağmalandığı zamanlar dışında, grubunda yaşayanlar üzerinde az da olsa söz sahibi. Siyasi önderlik ve savaş hakkında, ilerideki bir bölümde daha çok bilgi edineceğiz ancak Kaobawä gibileri, çoğu kez Kuzey Amerika Kızılderili 'reisleri' gibidir ve yetkileri şöyle özetlenebilir: "Reisin tek bir söz etmesi yeter, herkes onun istediğini yapar." Yanomamöler arasında faklı siyasal önderlik 'tarzları' vardır. Bazı önderler çoğu zaman ılımlı ve sessizdir, göze çarpmazlar ancak çok beceriklilerdir, sözleri dinlenir. Bu konuda cimrice davranırlar ama konuştukları zaman insanlar onları dinler ve boyun eğerler. Diğer erkekler daha acımasız, zorba, ısrarcı, aşırı derecede süslü ve çevreye karşı daha kabalardır. Sık sık emirler yağdırırlar, eşlerini dövmeğe ya da daha zayıf erkeklere kusur bulup onları azarlamağe eğilimlidirler. Bazıları çok zorbadır. 60 Yanomamö köyü gezdiğimden, yetkilerini bu iki kutup arasında bir yerlerde uygulayan reislerle tanıştım. Kaobawä, ılımlı, sessiz ve yetenekli reisler grubuna girer. Şimdiye kadar altı karısı oldu ve daha fazlasıyla da, en azından biri halk tarafından onun çocuğu olarak kabul edilmiş bir doğumla sonuçlanan, geçici ilişkileri oldu. Onunla ilk tanıştığımda sadece iki karısı vardı: Bahimi ve Koamashima. Bahimi'yle (Şekil 1.1) ilk tanıştığımızda iki çocuğu vardı; diğer birçoğu ölmüştü. Diğerlerinden yaşlı, sürekli eşiydi Bahimi; ona bir eş olduğu kadar da bir arkadaştı. Yanomamölerin arasında (Şekil 1.7) gördüğüm kadarıyla ilişkileri, bizim kültürümüzdeki 'aşka,' yakın sayılırdı. İkinci karısı Koamashima, 20 yaşlarında bir kızdı. Onunla ilk tanıştığımda yeni bir erkek bebeği vardı, ilk çocuğuydu (Şekil 1.8). Kaobawä'nın Koamashima'yı, karısı olmayan erkek kardeşlerinden birine vermeyi tasarladığı söyleniyordu; zaman zaman erkek kardeşine Koamashima'yla seks yapması için izin verir-

di –ama ancak kardeşi önceden istediğini bildirirse. Kaobawä başka bir karısını da diğer kardeşlerinden birine vermişti çünkü karısı *beshiydi* (“azgın”). Aslında, bu önceki eş, ikisinin de onu sadakatsizlikten kovduğu başka iki adamla evliydi. Kaobawä’nin ondan bir kızı vardı. Bununla birlikte, kız her ne kadar Kaobawä’nin çocuğu olarak bilinse de Kaobawä’nin erkek kardeşi tarafından büyütülmektedir.

Birinci karısı Bahimi, kendisinden beş yaş gençtir. Kendisinin çapraz kuzeni (Ek Sözlük’e bakınız) –dayısının kızıdır. İleriki bir bölümde ele alınacağı üzere, kural olarak bütün Yanomamö erkekleri bir çapraz-kuzenle evlenmelidir. Alan araştırmama başladığımda Bahimi hamileydi ama çocuk doğduğunda –oğlandı– başka bir seçeneği olmadığını ağlayarak açıklasa da çocuğu öldürdü. Yeni bebek henüz süten kesilmemiş olan Ariwari’ye, en küçük çocuğunun sütüne ortak olacaktı. Ariwari’yi tehlikelerle karşı karşıya bırakmaktan ve süten erken kesmektense, yeni doğanın hayatına son vermeliydi. Yanomamö ölçülerine göre bu, çok sıcak, dayanıklı bir beraberlik olmuştu. Kaobawä Bahimi’yi sadece ‘arada sırada ve sadece hafifçe’ dövdüğünü, Bahimi de, hiçbir zaman diğer erkeklerle ilişkiye girmedigini iddia edmektedir.

Kaobawä sessiz, kuvvetli, bilge ve yılışık olmayan bir adamdır. Diğerleri beni çevreleyip isteklerini sıralarken o kenarda durduğundan dolayı, onun köyün reisi olduğunu öğrendiğimde şaşırmıştım. Baskı yaparak değil de, örnek olarak yol gösterir Kaobawä. Gençliğinde, dürüst ve durumun gerektirdiği ölçüde vahşi biri olarak ün salmıştı, bu yaşında böyle olmaya gücü yetmektedir ve diğer erkekler ona saygı duymaktadır. Köyünde ayrıca beş yetişkin erkek kardeşi ya da yarıkardeşi, destek için güvenebileceği erkekler vardır. Köyde, sık sık yardımına gelen ancak ‘gerçek’ erkek kardeşlerinin geldiği kadar sık gelmeyen başka birkaç olgun ‘erkek kardeşi’ (akra-

balık sisteminde 'erkek kardeş' olarak belirtmek zorunda olduğu paralel kuzenler) de vardır. Kaobawä, köydeki diğer erkeklere kız kardeşlerinden birkaçını da vermişti ve küçük kızını (8 yaşında) genç bir adamla evlendirmeye söz vermişti, bu nedenle genç adam ona yardım etmek zorundaydı. Kısacası, 'doğası' ya da 'akrabalığı' geniştir ve özellikle bu destek nedeniyle akranlarına konumunu hatırlatmak için saldırganlığını göstermek zorunda değildir.

Rerebawä çok farklı biridir. Çok daha gençtir –belki de yirmilerinin başında (Şekil 1.5). Sadece bir karısı vardır ancak şimdiden üç çocukları olmuştur. Orinoco'dan yukarı yaklaşık beş saatlik yürüme uzaklığında, nehrin doğusuna göre ileride, az içeriye doğru yer almış Karohi-teri adında bir köyden gelmektedir. Kaobawä'nın köyü, Rerebawä'nınkilerle olan dostça ilişkilerden hoşlanır. Rerebawä'nın evlenerek Kaobawä'nın köyüne gitmesiyle simgelenen türden, evlilik birleşmelerinin

Resim 1.7. Kaobawä ile ilk ve en sevdiği eşi Bahimi. Kocasının annesinin erkek kardeşinin kızıdır.

Resim 1.8. Kaobawā'nın genç eşlerinden Koamashi-ma, ilk çocuğuyla. Genç olduğundan kocası onunla daha sık görüşüyor.

iki grup arasında meydana gelmesi bu nedenledir. Rerebawā, Bisaasi-teri'ye geldiğini çünkü kendi köyünde ona uygun kadın olmadığını, onun köyünün bir sayımını ve köyün toplumsal örgütlenmesi için bir başlangıç çözümlemesi yaptığım zaman belgeleyebildiğim bir gerçeği söyledi. Rerebawā, saldırgan erkek ününü korumak için büyük bir çaba harcadığından ve fark edilmek için kaba davranmak pahasına yapmadığını bırakmadığından Kaobawā'dan daha tipik sayılabilir. Alan çalışmamın ilk zamanlarında gözümü korkutarak, beni kızdırarak ve çoğu kez aşağılayarak bana zor anlar yaşatmıştı. Bununla birlikte, kendisiyle aynı yaştaki diğer erkeklerden çok daha cesurdur ve tehditlerini ani eylemleriyle desteklemeye hazırlıklıdır –hemen yukarıda anlatılan sopa dövüşü olayında olduğu gibi. Dahası, politik ilişkilerle büyülenir ve kabilenin

büyük bir alanı üzerindeki köyler arası ilişkilerin ayrıntılarını bilir. Bu bağlamda, köyünde önderlik konumuna kolayca geçmesi beklenecek çok sayıda işinin ustası erkek kardeşi olmasına rağmen, bir reis olmanın bütün niteliklerini gösterir.

Kaobawā'nın grubunda kalmayı tasarlamaz ve kendini bahçe Édinip ekip biçmeyi reddeder –bu davranış onun orada uzun süre kalmaya niyetli olduğunu gösterecektir çünkü. Eşinin ailesine birkaç yıl boyunca taze av eti sağlayarak onlara olan yükümlülüğünü uygun bir şekilde yerine getirdiği görülmektedir. Karısını almasına ve onunla kendi köyüne dönmesine izin vermemeleri için bir neden yoktur, ne var ki buna razı olmazlar, yaşlandıkları zaman onlara av eti getirmesi, Bisaasi-teri'de yerleşmesi için ayartmaya çalışırlar. İkinci kızlarını, geriye kalan tek çocuklarını, onunla evlendirmek için söz vermelerinin nedeni budur. Ne yazık ki, kız evlenmeye karşı çıkmış ve başka bir adamla evlenmiştir; aslında kadın kocasını seçmede bu kadar özgür değildir, ancak bu seyrek görülen bir örnek oluşturmaktadır.

Rerebawā vahşiliğini birçok yolla kanıtlamıştır gerçi ama, özellikle bir olay, neler yapabileceğine iyi bir örnek oluşturur. Bisaasi-teri'deki yeni eşini almak için kendi köyünden ayrılmadan önce, bir ağabeyinin karısıyla ilişkisi vardı. Bu keşfedildiği zaman, ağabeyi ona bir sopayla saldırdı. Rerebawā öfkeyle karşılık verdi: Bir balta kaptı ve tek parça baltanın kör tarafıyla tamamen dövdükten sonra ağabeyini köyün dışına kovdu. Ağabeyi dayaktan ve daha fazlasının geleceği sözünden o kadar korktu ki birkaç gün boyunca köye dönmedi. Bu olay meydana geldikten kısa bir süre sonra, Kaobawā'yla bu köyü ziyaret ettim; Rerebawā rehberim olarak benimleydi. Beni bu adamla tanıştırmaya kararlıydı. Hamağına yaklaştı, onu bileğinden yakaladı ve yerde sürükledi: 'İşte o ortalıkta 'yokken karısını becerdiğim ağabey'! Ağır bir hakaret, daha ce-

sur Yanomamöler arasında genelde kanlı bir sopa dövüşünü kışkırtacak bir hakaret. Adam hiçbir şey yapmadı. Sıkılınca hamağına geri sıvıştı, utandırılmıştı ama Rerebawā'nın peşini bırakmasından dolayı gönlü ferahlamıştı.

Vahşi ve huysuz olmasına karşın, Rerebawā'nın neşeli, esprili bir yanı da vardır. Keskin bir espri anlayışı vardır ve şakalarla, dili zekice çarpıtarak grubu saatlerce eğlendirebilir. Ayrıca güvenebileceğimi hissettiğim birkaç Yanomamö'den biridir. Bir yıl ayrı kaldıktan sonra Bisaasi-teri'ye dönüşüm, Yanomamölere yaptığım ikinci alan ziyaretini asla unutamam. Bisaasi-teri'ye ulaştığımda, Rerebawā kendi köyünde akrabalarını ziyaret ediyordu. Döndüğüm kulağına gitti ve hemen beni görmek için akıntı yönünde kürek çekti. Beni kocaman bir kucaklamayla selamladı ve gözlerine dolan yaşlarla ansızın bağırıp çağırırdı, “Şaki’! Neden bu kadar uzun süre uzaklarda kaldın? Sen yokken hasretinden yemeden içmeden kesildiğimi bilmiyor musun?” Ben de ona karşı aynı duyguları besliyordum –o zaman ve şimdi.

Bildiğim tüm Yanomamöler içinde, o en gerçek ve kültürünün tarzına ve değerlerine kendini en adanmış olanıydı. Bu değerlerin bazılarını onayladığımı ya da uygun bulduğumu söyleyemem gerçi ama, bu özelliklerinden dolayı ona hayranım. Öte yandan Kaobawā daha yaşlı ve parlak bir diplomatıdır. Kendi kültürünü biraz farklı bir ışık altında görür, hatta bunun özelliklerini sorguluyormuş gibi görünür. Nitekim, akrabaları çoğu efsanelerde sözü edilen noktaları ‘açıklamayı’ istekle kabul ederken o, ara sıra bunların yanlış olduğunu söyler –hatta içlerinden daha akıl almaz olanlarına güler. Büyük olasılıkla Yanomamölerin çoğu Kaobawā’dan çok Rerebawā gibidir, ya da en azından öyle olmaya çalışırlar.

BİSAASI-TERİ’NİN ÖTESİNDEKİ

ÇOK UZAK KÖYLER

Kaobawā, Rerebawā ve diğer birçok kaynakla çalışmaları geliştikçe, çok önemli bilimsel bir sorun ortaya çıkmaya başladı: Ancak oradaki insanlardan soy haritaları, demografik veriler ve yerel tarihçeleri toplamak için çok uzak Yanomamö köylerini ziyaret ederek çözülebilecek bir sorun. Ne var ki bilimsel sorunu çözmek için gerekli alan araştırması, tamamen bilinmeyen Yanomamölerle –daha önce hiç yabancı görmemiş insanlarla– bağlantı kurmak demek olduğundan, bazı heyecanlı ve hatta tehlikeli maceralara yol açtı. Dünya küçüldüğünden ve ‘bilinmeyen’ kabileler ya da köyler artık çok seyrek olduğundan, ilkel bir toplulukla ‘ilk bağlantı,’ olma olasılığı giderek azalan bir fenomendir. Aslında, bizim kuşağımız büyük olasılıkla ilk bağlantının nasıl bir şey olduğunu bilme fırsatını elde edecek son kuşaktır. Bu nedenle, bu türden bir ilk karşılamayı burada betimlemek ve bilinmeyen Yanomamö alanına gitmenin bilimsel nedenleri çerçevesinde olayı size aktarmak istiyorum.

Ortaya Çıkan Bilimsel Sorun

Her bir Yanomamö köyünün ‘yeni’ bir koloni ya da daha büyük bir köyden bölüntü bir grup olduğu ve büyüleyici bir modeller –ve sorunlar– kümesinin ortaya çıkmaya başladığı giderek daha açık hale geldi. Bir takım değişkenler arasında neden-sonuç ilişkileri olduğunu görebiliyordum. Bunlar, köy boyutlarını, köylerin soy bileşimlerini, yaş ve cinsiyet dağılımlarını, ekolojik, coğrafi değişkenleri ve evlilik bağlarını ya da ‘aileler’ arasındaki ‘birleşmeleri’ kapsar. Üstelik köyler arası savaşların, köy boyutlarını ve köy dağılımını etkileyen bir güç

olduğu ortaya çıktı. Köylerin 'bölünmeden' önce ne kadar genişlediklerini, iki gruba bölündüklerini, yeni meydana gelen grupların, eski düşmanlarından sakınmak, henüz ayrılmış olduklarından uzaklaşmak ya da uzak yerlerde yeni birleşmeler aramak üzere nereye gidecekleri bilinmeliydi. Bu sorunun ayrıntılarını daha sonraki bir bölümde ele alacağım ancak modelin keşfi, alan çalışmamı büyük ölçüde etkiledi: Yani, modelin soyla ilgili yönlerini belgelemek, ayrıntılı sayımlar yapmak, ilgili tüm gruplardan 'tarihî gerçeğin' yerel uyarlamalarını toplamak ve bazen yeni, balta girmemiş, bilinmeyen ormanlara, kendi nüfuslarının genişleyen cephesinde öncüler olarak girerek yakın geçmişte terk ettikleri yerlerin ve var olan köylerin konumlarını yapabileceğim en iyi şekilde haritalandırmak için birçok köye yolculuk etmek zorunda kalacaktım. Bununla ilgili heyecan verici olan, tarımın keşfedilmesinin ilk yüzyılları boyunca önerdiği biçimsel ve ekolojik benzerlik ile bizim Avrasya'daki ve Afrika'daki kendi atalarımızın nasıl yeni topraklara, avcılar ve toplayıcılar tarafından daha önce oturulur hale getirilen topraklara ya da hiç işgal edilmemiş topraklara tarımı yaydığıdır.

Bu yeni köylerden bazılarına gitmek bir takım nedenlerle sersemletici bir sorun oldu. İlk olarak, Bisaasi-teri'de yaşıyordum, eski savaşlar ve varolan düşmanlıklar, güvенеbileceğim, uzak köylerden bazılarını siyaset bakımından ziyaret edebilecek veya edebilecekse de bunu isteyecek rehberleri kolayca bulmama engel oluyordu. İkincisi, köydeki daha yaşlı olan, bana bütün eşyalarımı ve hediyelerimi *onların* köyünde dağıtırmayı ve onları iç kısımlara, diğer Yanomamö'lere götürmemi tercih edecek adamlar tarafından rehberlerimden herhangi birine yapılan siyasal baskılarla uğraşmak zorundaydım. Daha yaşlı adamların bazıları rehberlerime geri çekilmeleri ya da geri dönmeme neden olmaları için baskı uygulaya-

rak diğer köyleri ziyaret etme planlarımı baltalamada başarıya ulaştılar. Üçüncü olarak, köylerin bazıları çok uzaktaydı ve tam yerleri rehberlerimce bilinmiyordu: Yürüyerek günlerce sürecektir uzaklıkta bağlantı kurulmamış köylerdi ve genellikle aralarında yaşadığım –ve çevreleyen tüm köylerce onlarla özdeşleştirildiğim– Yanomamölerin amansız ve ölümcül düşmanlarıydı. İlk yılımın, geçmiş savaşların, öldürmelerin ve ihanetlerin birçok ayrıntısını ortaya çıkaran araştırması beni, Bisaasi-terililerin bazı uzak komşularına, özellikle de toplu olarak ‘Şamatari’ diye bahsettikleri köylerin üyelerine yönelik kınayıcı, düşmanca bir tavır takınmakta haklı olduklarına ikna etti. Bisaasi-terililere göre Şamatari, güneye doğru, birbiriyle ilişkili, bazılarının Bisaasi-teri’yle uzun ve acı bir savaş tarihleri olan birçok köyden oluşan bir yığındı. Bütün Şamatari köyleri birbiriyle ilişkiliydi ve küçük olanlara bölünmüş büyük köyler olarak meydana gelmiş, büyümüş, tekrar bölünmüşlerdi ve genel bir yönde, kuzeydoğudan güneybatıya ilerleyerek yeni topraklar işgal etmişlerdi (Bölüm 2’deki haritalara bakınız). En yakın iki ‘Şamatari’ köyü Bisaasi-teri’nin hemen güneyinde uzanır, ikisini de alandaki ilk yılımda yürüyerek –en yakın olana 10 saatlik bir yürüyüş, daha uzak olana da 2 günlük bir yürüyüş– ziyaret ettim. Bu iki grup Bisaasi-terililerle oldukça dostça ilişkiler içindeydi ve son zamanlarda aralarında bir takım evlilikler olmuştu. Kaobawā’nın dostlarıydılar ancak karşılıklı kuşku ve zaman zaman küçük görme ifadeleri ilişkilerini bir hayli etkilemişti.

Bu iki Şamatari köyünün güney ve güneydoğusuna doğru uzakta diğer Şamatari köyleri uzanır, Bisaasi-teri’nin amansız düşmanları. Yerleşim modeli, soy ve demografik tarihçelerim biriktikçe, onları ziyaret etmek zorunda olacağımı daha açıkça anladım. Daha önce hiç yabancı görmemişlerdi ve Bisaasi-terililer, özellikle de gerçekten içten olarak benim kişisel gü-

venliğimi isteyen Kaobawā ve Rerebawā, sürekli olarak onların hainlikleri ve kötü niyetlilikleri konusunda bana öğütler verdiler.

Bu bölgeye olan ilk akınında ulaşmak istediğim Şamatari köyü Bisaasi-terililerce 'Sibarariwā'nın' köyü olarak biliniyordu, Sibarariwā köyün reisiydi ve Kaobawā'nın babası dahil birçok Bisaasi-terilinin ölümüne neden olan bir hainliği idare ettiği için tüm Bisaasi-terililerce nefret ediliyordu (Öndeyişe bakınız). Sibarariwā waiteriye ve birçok köyde, hatta üyeleri kendisiyle ya da köyünün üyeleriyle hiç tanışmamış köylerde bile, saldırganlığıyla ün kazanmıştı.

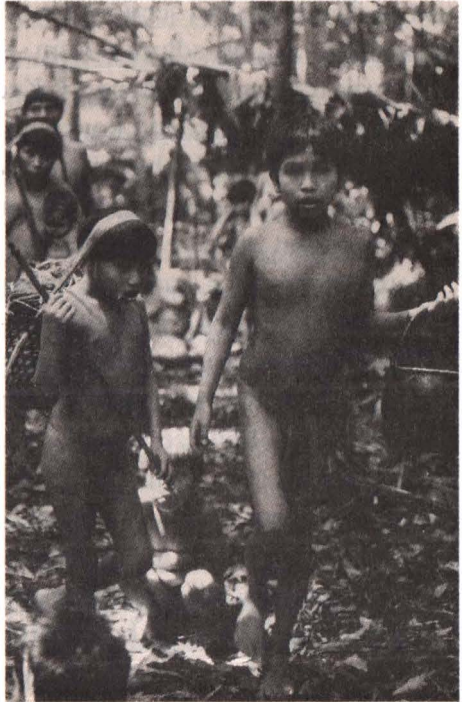
Sibarariwā'nın köyüyle bağlantı kurmak için ilk girişimim 1966'da, ilk alan gezimin sonlarına yakın bir zamanda oldu. İlk başta başarısız oldu çünkü sayıları üç olan genç rehberlerim beni geri dönmeye zorladılar. İkisi Bisaasi-teri'dendi ve üçüncüsü de dost Şamatari köylerinden birinden, 10 saatlik yürüme uzaklığındaki Mömariböwei-teri'dendi. Mavaca Nehri'nden yukarı iki günde, nehri tıkayan ve kano geçişini çok zorlaştıran büyük ağaçların ve tonlarca çalının içinden dalları baltalarla yarararak çıktık. Nehirden yukarı o kadar uzağa yıllardır çıkılmamıştı, tarihi kaynaklardaki ipuçları doğruysa, belki de 75 yıl olmuştur (Rice, 1921). Bazı maceracılar Yanomamö'lere rastlamışlardı ve bazıları ellerinde ölmüştü (Rice, 1921). Anlaşılan genç rehberlerim güçlüklerin cesaretimi kıracağı ve pes edeceğim varsayımına güvenmişlerdi. Şaşkınlıklarına karşın geri dönmeyi reddettim ve üçüncü günün yolculuğunda Şamatari avcılarının ya da Mavaca'yı son zamanlarda geçmiş yolcuların taze izlerine rastlamaya başladık. Kazıklardan ve sarmaşıklardan yapılmış dayanıksız köprülerini bulduk: Bu izlerden gitgide daha fazlasına rastladıkça rehberlerim kaygılanmaya başladı. Aynı geceye doğru daha ileri gitmeye adanmış karşı çıktılar ve hatta kanoyu çektiğim yerde uyumayı bi-

le reddettiler: Kanom, yakınlarda yürünmüş biri yolun, genç rehberlerimin yalnızca savaşçılar tarafından kullanıldığı kanısına vardığı bir yolun üzerindeydi. Öfkelenmişim, onların daha uygun gördüğü bir yere gitmekten başka çarem yoktu. Ertesi gün eve, Bisaasi-teri'ye dönmek için ayrıldık ve köye vardığımızda rehberlerin kendilerine söz verdiğim ödemeyi yapmamı istediler. Ben pek istekli değildim, çünkü beni geri dönmeye zorlamışlardı; neden ilk başta bana rehberlik etmeyi kabul ettiklerini sorduğumda şöyle yanıtladılar: 'Bize söz verdiğin palalar için! Şamatarı'ye gideceğimizi asla düşünmemiş-tik!'

O yıl içinde başka bir girişimde bulunmak için çok geç olmuştu. Bir sonraki alan gezimde tekrar Sibarariwä'nın köyüne ulaşmaya çalıştım. Bu sefer rehberlerimi daha dikkatlice seçtim ya da en azından seçtiğimi sandım. Adı 'Pirana' olarak çevrilen daha yaşlı bir adamı seçtim. Kuzeydeki uzak bir köyden-di ve yakın zamanda evlenerek Kaobawä'nın köyüne gelmişti. Böylece, ne Şamatarı'den korkmak için ne de onlar tarafından hor görülme için hiçbir kişisel nedeni yoktu ancak sonuçta Kaobawä'nın köyündendi ve Şamatarı bundan hoşlanmayabilirdi. Seçtiğim diğer rehber Karina adında bir çocuktur. Onunla tam bir yıl önce, anne ve babası ayrılıp dağılarak güneye, Kaobawä'nınkinden 10 saatlik yürüme uzaklığındaki Şamatarı köyü Mömariböwei-teri'ye gittiği zaman tanışmıştım. O ve annesi, Sibarariwä'nın grubu tarafından 10 yıl kadar önce zorla kaçırılmıştı, böylece Karina, Sibarariwä'nın köyünde büyüdü ve oradaki tüm sakinleri tanıdı. Bir önceki yıl, beni görünce dehşete kapılmıştı –Yanomamö olmayan birini ilk kez görüyordu– (Şekil 1.9), ancak Kaobawä'nın köyüne birkaç ziyaret onu oradaki misyonerlerle karşı karşıya getirdi ve yavaş yavaş yabancılara karşı korkusunu yendi. Daha 12-13 yaşlarındaydı. Aslında bu bir açıdan avantajdı: Bana doğru adları ve

daha oraya ulaşmadan tüm Sibarariwā'nın köyü sakinlerinin yüzeysel soy bilgilerini verecek kadar saftı.

1968'deki ilk girişim, "benzin"imin tamamının çalındığını ve yerine su konulduğunu gördüğüm an sona erdi; benzinin kıt olduğu Yukarı Orinoco'da olağan bir sorundu bu; benzin, sekiz günlük bir nehir yolculuğu sonucu getirtilebiliyor bu arada getirmesi için kendilerine para ödediğiniz kişiler de içinde olmak üzere yolda ona eli değen herkes tarafından tırıklanıyordu. Motor durup da yedek benzin depolarımdan birine el attığımda –depolar sade suyla doluydu– Mavaca'nın iyice yukarısına gelmiştik. Dolayısıyla Bisaasi-teri'ye, benzin stoklarımın depolandığı ve motorumu söküp, geceyi onu temizleyerek geçirebileceğim yere dönmek zorundaydık. Ertesi sabah yeni benzin stoklarıyla yine yola çıktık ve yedek depo-

Resim 1.9 Onunla ilk tanıştığım da genç rehberim Karina, –beni Şamatari topraklarına götürmeden bir yıl önce.

larımdan birini değiştirdiğimde yine Mavaca'nın yukarısındaydık. Bu seferki su değildi ama benzin de değildi. Gazyağıydı. Tekrar Mavaca'dan aşağı in, tekrar makineyi temizle ve tekrar yukarı çık. Bu arada –ilk geziye başladıktan dört ya da beş gün sonra– rehberlerim sabırsızlaşmaya ve yorulmaya başladı. Yaşlı rehberim kararlaştırıldığı gibi şafak sökerken gelmesi gereken yere gelmedi; 12 yaşındaki Karina kendini hasta hissediyordu, gitmek istemedi. Karina'yı bir gün içinde iyileştireceğime ikna ettim, bunun üzerine benimle gelmeye karar verdi.

Şimdi tek rehberim oydu. Yorgun ve canım sıkkın bir şekilde, bunu sadece 12 yaşında bir rehberle yapmaya çalışmalı mıyım diye düşünerek kanomda oturdum. Kasvetli, karanlık bir şafak vaktiydi. Dıştan takmalı motorumu her eve dönüşte söküp takma işini geceleri yapıyor, böylece vakit yitirmekten yakınan rehberlerimi susturmaya çalışıyordum, bu nedenle geceleri sadece birkaç saat uyuyordum. Orada havlu atmaya hazır oturduğum sırada, nehirde sabah banyosu yapan genç bir adam, Băkotawă göründü. Rerebawă'nın karısının kız kardeşine kimin sahip olacağı konusunda, Rerebawă'nın sopa dövüşüne davet ettiği genç adamdı bu. Diğer rehberimin caydığını ve sadece bir rehberimin olduğunu biliyordu. Ona, Sibarariwă'nın köyüne benimle gelmeyi isteyip istemediğini sordum. Bunun için bir an düşündü. 'Bir Bisaasi-teriliyim ve beni öldürebilirler,' dedi ve ekledi '... ama onlara aslında bir Patanowă-terili olduğumu söyleyebilirim, farkı anlamazlar.' Kanoda çıkınımı ve benzin deposunu destek olarak kullanarak ayarlayabileceğim en rahat 'yatakta' yayılmış yatan Karina'ya döndüm. 'Eğer bir Patanowă-terili olduğunu söylerse onu doğrular mısın?' diye sordum. Hevessizce, aldatmacaya uyacağını homurdandı ve bunun bir Bisaasi-terili olmaktan daha iyi olduğunu kabul etti. O zaman, Băkotawă'nın ikinci rehberim

olmasına karar verdik. Hamağını ve takas edeceği birkaç parçayı toplamak için şabonoya (köye) koştu ve daha yaşlı akrabalarının ayak basmaya korktuğu bilinmeyen topraklara doğru büyük bir maceraya hazır olarak birkaç dakika içinde geldi. 'Kullanabileceğini' söylediğim ikinci bir av tüfeği getirdim (fişeklerin hangi uca konulacağını bilmiyordu); bu onu gayet hoşnut etti, güvenini arttırdığını söylemeye gerek yok.

Böylece, büyük kayığın içinden geçemeyeceği yüksek Mavaca'yı aşmak için kullanacağım, daha küçük ve hafif bir alüminyum kayığı tepesine koyduğum, içi oyulmuş kütükten yapılma geniş kanomla Mavaca Nehrini besleyen ana kaynaklara doğru yola koyulduk. Dönüşte benzin ve diğer yükleri boşaltarak ağır ve büyük teknede elden geldikince yol almaktı.

Kurak mevsimin sonundaydık, nehirler alçalmıştı, o kadar alçaktı ki başa çıkılmaz bir engele ulaşana kadar, daha büyük olan kayıkla akıntıya karşı sadece bir buçuk gün gidebildik: İki çok kocaman ağaç nehrin ortasına düşmüş, yarı yarıya suya batmıştı. Daha önce de oradaydılar ama su, kanoyla üzerlerinden geçebileceğim kadar yüksekti. Ancak nehir o zamandan bu yana alçalmıştı. Baltalarla yarılmayacak kadar kalındı kütükler, ağır kayığı üçümüz kaldırıp üzerinden atlata-mazdık. Dolayısıyla, büyük kanoyu bırakmak, her şeyi daha küçük olan alüminyum kayığa geçirmek ve çok aşırı yüklü olarak Mavaca'yı besleyen kaynaklara doğru yola koyulmak zorundaydık. Karina iyileşmişti. 'Eğer gerçekten Bisaasi-terili olduğunu bilselerdi ne yaparlardı? Belki de yanlışlık yapıp onlara bir Bisaasi-terili olduğunu söyleyebilirim.' şeklinde etkili olmasını beklediği sorular sorarak Băkotawă'yı kıskırtmaya başladı. Băkotawă sessizleşti, sonra karamsarlaştı, sonra görünür şekilde gerildi. Üçüncü gün, Karina dizlerinin üzerine yükseldi, her iki taraftaki nehir kıyısına dikkatle bakmaya başladı ve sonra karmakarışık, dar nehrin doğu kıyısını göste-

rererek ansızın bağırdı: “Bu yeri biliyorum” Sibarariwā’nın köyüne yaklaşıyoruz,’ Iwāhikoroba-teri’ye giden patikaları nehirден az uzakta, işte orada!” Bu noktada akıntı o kadar zayıftı ki yolun çoğunda kayığımızı kaldırmadan döndürmek çok zor olacaktı. Birkaç saat daha akış yukarı yavaşça ilerledik, çünkü nehir hem sığ hem de dardı, yolumuzsa, hiç durmadan baltayla yarararak açmak zorunda kaldığımız kurumuş ağaçlar ve dallarla tıkanmıştı.

Öğleye doğru kıyıya yanaştık ve kayığı, erzakları indirdikten sonra karaya sürükledik. Nehir, artık bizi götürmeyecek kadar darlaşmıştı, bu noktadan başlayarak iç kesimlere yürüyecektik. Tepelik bir bölgedeydik, tamamen kalın bir bitki örtüsüyle kaplı, kayaların dik çıkıntılarının görüldüğü iki-üç yüksek tepelerinin anlık görüntülerini yakalayabiliyorduk. Mavaca’yı besleyen kaynaklardaydık ve önümüzdeki sade dağ sırasının ötesinde efsanevi Şukumöna kâ u, Papağanların Nehri ve Şamatarı anavatani –ve efsanevi Sibarariwā ile savaşçıların* inleri– uzanıyordu.

Erzakları, iç kesimlere bizimle götüreceğimiz ve geri dönüş yolculuğumuz için arkamızda bırakacaklarımız olmak üzere ikiye ayırdım. Bunu yaparken, elimizdeki yiyeceğin azlığı dikkatimi çekti. Benzin ve su saçan motorlar için kaygılanmaktan, her başarısızlıkla biten geziden sonra yiyeceği tekrar depolamayı becefelememiştim. Birkaç gün için yeterliydi ancak eğer Şamatarililerle bağlantı kurmada başarısız olursak, yemeği aramızda dikkatlice pay etmek zorunda kalacaktık.

Karina, Yanomamölerin her zaman yaptığı gibi, şimdi ay-

* Alan çalışması yaptığım yıllarda Şukumöna kâ u, yani Siapa Nehri, Venezuella resmi haritalarında bile doğru dürüst gösterilmiyordu. Doğru konumu ve yönü 1972’ye, bölgenin hava radar haritaları geliştirilene kadar ‘resmi olarak’ saptanmamıştı. Bundan önceki çoğu harita, Mavaca Nehri’ni besleyen kaynakları yanlış bir şekilde Siapa Nehri olarak gösteriyordu.

rılırsak güneşin nerede olacağını ve köye ulaştığımızda nerede olacağını göstererek uzaklığı belirtip köyün güneydoğuda olduğunu söyledi. Onun tarifine göre 4 ya da 5 saatlik yürüme uzaklığındaydı ve bu, köye karanlık çökmeden hemen ulaşacağımız anlamına geliyordu –ilk tanışma ziyaretine uygun olmayan bir saatti bu. Yanomamöler bile, yabancı bir köyü ziyaret ettiklerinde güneşli saatleri yeğlerler. Bu şekilde, dostluk kurmak ve durumu saptamak için zamanınız olur. Sırt çantalarımızla, öğleden sonra 2:00 civarında yola koyulduk ve çok geçmeden insan etkinliğinin taze izlerine rastlamaya başladık –bir gün öncesinin ayak izleri, palmiye meyvelerinin işe yaramayan kısımları, atılmış değersiz parçalar, patikada ilerlerken birinin yonttuğu ince dallar v.s. Açıkça Sibarariwä'nın köyüne yaklaştığımız kesindi, kalbim çarpmaya başladı.

Yürümeye başladıktan bir saat kadar sonra, yağmur mevsimini başlatan deli bir yağmura yakalandık; böyle durumlar için her zaman yanımda taşıdığım küçük bir naylon tentenin altına hep beraber sıkışmak zorunda kaldık. Yağmur yüzünden yaklaşık bir saat kaybettik ve geceleyin kamp kurmaya karar verdik. Köye, 'arkadaş olmak' için çok geç bir saatte ulaşmış olacaktık. Biraz haşlanmış pirinç yedik ve aylar önce bir Şamataari avcısı tarafından yapılmış, terk edilmiş bir geçici barakaya hamaklarımızı astık. Alacakaranlık çökerken Karina, Băkotawă'ya gerçekten Bisaasi-terili olduğunu, Patanowă-terili olmadığını yaramazca hatırlatarak, ona Sibarariwä'nın grubunun iğrençliği hakkında takılmaya başladı. Băkotawă hamağında somurarak, mutsuzca uzanıyordu, Karina'yı gereksiz şakaları yüzünden azarlamak zorunda kaldım Alacakaranlıkta kalktık ve toplanmaya başladık. Băkotawă sessizce daha ileri gitmeyeceğini ve kanoya geri dönmeye niyetli olduğunu açıkladı; dürüst ve açık itirafta bulundu: "Ya kirii." (Korkuyorum.)

Ona bir parça yemekle 25 fişeklik bir kutu, sonra da av

tüfeginin nasıl doldurulup ateşleneceği üzerine hızlı bir ders verdim. Ona kanoda yaklaşık ‘üç gün’ sonra katılacağımızı (süreyi üç parmakla belirterek) söyledim. Beni kanoda sağlam ve güvende olacağına, geri dönmemizi bekleyerek kampını oraya kurmak istediğine, oysa burada korktuğuna inandırmaya çalıştı. Karina ve ben güneydoğuya doğru yola koyulduk. Băkotawă sessizce kanoya doğru kuzeye yönelenip, gölgeli ormanın içinde kayboldu. Karina ve ben, Yanomamölü yolcuların taze izlerine rastlamaya devam ederek birkaç saat yürüdük. Daha o sabah yapılmış bir ayak izi bulduk, önceki gecenin yağmur suları hâlâ alçak yerlere sızıyordu. Burada bir muz kabuğu, orada atılmış bir salkım palmye meyvesi. Artık çok yakındık. Karina kolumu kaptı ve heyecanla fısıldadı: “Köy bu tepenin hemen ötesinde!” Dağ sırasına sokulduk ve aşağıdaki vadiye, o zamana kadar görmüş olduklarımın en büyüğü olan, aşırı derecede geniş, dairesel bir *şabonoyu* çevrelemiş, devasa, iyi korunmuş bir muz ormanına baktık. Karina dikkatle gözetledi ve izlemem için beni zorladı. Birkaç dakika içinde bahçedeydik ve kısa bir süre sonra *şabono* çatısının arka tarafını, köy yapısını ve meydanı görebiliyorduk. Ancak yanlış bir şey vardı: Ses yoktu. Ağlayan bebekler, hekura ruhlarına ilahi söyleyen adamlar, duman, havlayan köpekler ve seslerin vızıltısı yoktu. *Şabono brokeydi* –boştu.

Terk edilmişti, ne var ki daha yeni terk edilmişti. Karina bahçeyi gözden geçirmek için gitti, birkaç dakika sonra bir olgun-plantain yığınıyla ve plantainleri biçmek için birinin daha o sabah bahçede olduğu bilgisiyle döndü. Sibarariwă’nın grubunun kampa çıktığını ama yiyecekleri biçebilecek kadar bahçeye yakına kamp kurduklarını tahmin etti. Nehrin daha yukarısında, yılın bu zamanı sık sık kamp kurdukları bir yerde olacaklarını tahmin etti çünkü orada yetişen bazı yabani meyvelerin mevsimiydi. Eşyamızı arkada, terk edilmiş köyde

birakmaya ve onları bulmak için çıkmaya karar verdik. Güneş tepedeydi ve onları aramak için bütün bir öğleden sonramız vardı.

Bu arada üzerimde hamağım, lastik ayakkabılarım, av tüfeğim ve bir Bisaasi-teriliden ödünç aldığım peştamaldan başka bir şey yoktu –tüm yeni peştamallarımı dağıtmıştım. Bu insanlarla karşılaştığımda olabildiğince önemsiz görünmek istiyordum ve giysiler yerine peştamal giymek işe yarardı. Karina sadece yayını, birkaç oku ve alt dudağının arkasına sıkıştırılmış yenice ama eskimekte olan büyük bir tütün tomarını getirmişti –ve de kendi peştamalı. Yürürken, Sibarariwä'nın grubuna ait daha taze ve daha bol izlere rastlamaya başladık; çok geçmeden onlara rastlayacağımızı biliyorduk. Alacakaranlık düşmeye başlarken duman kokusu aldık ve birkaç dakika sonra gri ormanın içinden sürüklenen ve yavaşça ağaç tepelerine yükselen uyuşuk bir mavimsi duman bulutunu gördük. Sonra, konuşmaları ve ağlayan bebekleri duyduk. Sonunda kamplarını bulmuştuk. Kamp yerinin hemen yakınındaki küçük bir akıntının orada yıkanıp kendimizi 'güzelleştirmek' için durarak sessizce ve dikkatlice yaklaştık. Karina beni azarladı ve temizlenmem için sıkıştırdı –bacaklarım hep çamur içindeydi ve peştamalı, kaşınan dizlerimin arasında gelişigüzel sallanıyordu. Çamuru ve teri yıkayarak, peştamalı düzelterek ve lastik ayakkabılarımı bağlayarak kendimi elimden geldiği kadar 'insan içine çıkabilir' duruma getirdim. Son dokunuşlar olarak ekleyecek tüylerimiz ya da kırmızı nara boyamız yoktu. Karina yayını bana verdi ve av tüfeğimi alıp kampa yönelirken şu yorumu yaptı: "Av tüfeğinden korkabilirler, bu nedenle onu ben alacağım. Yayımı ve oklarımı sen taşı ve sana gelmeni söylememi bekle. Bir nabā (Yanomamö olmayan) görmekten gerçekten çok korkacaklar!" Vahşi ormanın içinde kayboldu, bir ziyaretçinin gelmekte olduğuna dair in-

sanları uyarmak için ıslıkla bir işaret verdi. Onu karşılarken bir alkış, ıslık ve karşılama bağırışları korosu, kararan ormanın içinden yankılandı.

Birden durumumun saçmalığının ve yaptığım şeyin büyüklüğünün farkına vardım. İşte burada, keşfedilmemiş vahşi ormanın ortasında, aşırı derecede vahşilikleri ve hainlikleriyle ün kazanmış, daha önce bağlantı kurulmamış bir Yanomamö grubundan birkaç kilometre uzakta duruyordum, 12 yaşında bir çocuk tarafından oraya götürülmüştüm ve karanlık çöküyordu. İnsan olduğuma dair tek işaretler kırmızı peştamalı, çamurlu ve yırtık ayakkabılarım, hamağım ve üç tane çok ince okla bir yaydı.

İllerideki ormanın üzerine uğursuz bir sessizlik çöktü: Karina açıkça dışarıda beklediğimi söylemişti ve onlar da şimdi ne yapacaklarını düşünüp taşıyorlardı. Hoş olmayan anılar kafamın içinde alevlendi, Kaobawä'nın Şamatariler hakkında naklettiği bazı hikâyeleri hatırladım. Onları bulmaya çalışmamın tehlikeli olacağına dair çok ciddi uyarılarını düşündüm. Arkadaşmış gibi davranacaklarını ama hazırlıksız olduğum anda yay değnekleri ve sopalarıyla üzerime saldırıp beni öldüreceklerini açıklamıştı. Belki bunu hemen oracıkta yaparlardı ama ziyaretçilerin bir hamak alıp orada savunmasızca uzanmasını da bekleyebilirlerdi. Belki bunu geceleyin, ben uyurken ya da şafak sökmesinden hemen önce yaparlardı. Sessizlik. Huzursuzluk. Şakaklarım atıyordu. Kaçmak istedim. Sessiz vızıltıları ve vahşi ormanın içinde hareket eden, yayılan insanların duyabiliyordum: Bazıları kamptan ayrılıyordu. Etrafımı mı sarıyorlardı? Karina'ya güvenebilir miydim? Şimdi birisi yayının uzun kirisinin altından bana gözlerini mi dikmişti?

Karina birden patikada görüldü ve kendimi tanıstırmak için gelmemi işaret etti. Beklenen ziyaretçi bildirisini vermeyi denedim ama kuru dudaklarımı büzmede sorun yaşıyordum

ve ıslık çalmaya çalışırken sadece anlamsız bir havanın işe yaramaz tıslaması çıktı. Karina'nın yanına yürüdüm ve meraklı bakışının farkına vardım. Bäkotawä'ya, onun bir Patanowä-terili olduğuna kefil olacağını söylediği zamanki bakışla aynı mıydı karar veremedim ama ağır imaları tartmanın, bunlar hakkında herhangi bir şey yapmanın sırası değildi.

Etrafımda gergince, kasılarak yürüyerek, güçlü yaylarının kordonlarına yerleştirilmiş uzun, bambu uçlu oklarını tehdit ederek yüzüme çeviren çıplak, süssüz, hırlayan ve bağırان bir erkek kalabalığı beni selamladı. Çaresizce dizlerimin titremesine engel olmaya çalışarak, ağır başlı, meydan okur ve korkusuz görünmeye çalışarak yerimde hareketsizce ve olabildiğince dengeli durdum. Sonsuzluk gibi gelen bir zamandan sonra, içlerinden biri boğuk bir sesle geçici barakalardan birine doğru onu izlememi söyledi. Ona doğru yürürken yeri temizlemek ve geçici olarak kullanmam için tasarlanmış *nara* renkli pamuk bir hamağı düzeltmek için acele eden genç adamları görebiliyordum. Ben yaklaştıkça çabucak, gerginlikle çalıştılar ve dağılıp gözden kayboldular. Karina, av tüfeğimi sırt çantama koydu; ben, ziyaretçi pozunda, bir elimi ağzıma götürmüş, yukarlarda bir yerlere gözlerini dikmiş bir manken gibi, Macy Mağazası'nın vitrinindeymişim de büyük bir kalabalık beni izliyormuşçasına yavaş yavaş sallanmak üzere hamağa uzandım.

En sonunda, daha cesur olanlardan birkaçı diğerlerine "Yemek hazırlayın, çabucak!" diye emirler tıslayarak yakına geldiler. Görünen en önemsiz ve en özel kısımlarımı tanımlayarak heyecanlıca birbirleriyle fısıldaşmaya başladılar. "Bacaklarının ne kadar kıllı olduğuna bak! Göğsündeki bütün o çirkin kıllara bak! Ne kadar soluk görüldüğüne bak! Acayip görünüyor değil mi ve orada dururken ne kadar 'uzun' olduğunu gördün mü? Acaba normal bir penisi var mı? Ayaklarına bağladığı o deriler nedir?" Merakları giderek karşı konulamaz

oldu. Daha cesur olanları bana doğru badi badi yürüyerek daha yakına geldiler. Bir el öne çıktı, dikkatlice ve hatta nazikçe bacağıma dokundu. Sahibinden gelen bir şaşkınlık tıslamasıyla –‘Aaahhh!’– el geri çekildi. Daha az cesur olanlardan gelen hayranca dil şaklatmaları onu izledi ve sonra da daha fazla dokunmalarla tıslamalar ve çok geçmeden her tarafıma dokunan, kıllarımı çeken birçok el. Dillerini şaklatarak ve bu kadar farklı bir insanın bu kadar benzer olmasına hayret ederek kırımızı boyalı, avuçları birleştirilmiş ellerinde kalan kokumu tekrar tekrar kokladılar. Onlardan sadece biraz daha uzun, daha kıllı ve daha hafif. Daha sonra onlarla konuştum ve tekrar hayret ettiler: Bisaasi-terililerin yaptığı gibi, Yanomamö dilinin ‘çarpık’ bir uyarlamasını konuşuyordum ama beni anlıyorlardı.

Çok geçmeden hızlı ve anlaşılmasa bir biçimde konuşuyor, uzun zamandır görüşmeyen arkadaşlar gibi sohbet ediyorduk. Beni yıllardan beri bilimeleri ve benimle tanışmak istemeleri nedeniyle, daha önce gelmediğim için bana çıkıştılar. Reyaboböwei-terililer onlara beni anlatmışlar ve kendilerinin doğrudan doğruya benimle kişisel olarak tanışmalarından bildiklerini ve ikinci elden, Mömariböwei-terililer ya da Bisaasi-terililerden öğrendiklerini aktarmışlardı. Yanomamö dili, neyin ilk elden bilindiği, neyin ikincil, söylenti, kaynaklardan gelmiş olduğu konusunda çok kesindir. Benimle ilgili bildiklerinin ayrıntılı oluşu ve doğruluğuyla hayrete düştüm. Bir eşim ve iki çocuğum olduğunu, çocuklarımla cinsiyetlerini ve yaklaşık olarak yaşlarını biliyorlardı. Birçok farklı köydeki Yanomamölerle yaptığım konuşmaları inanılmaz bir doğrulukla tekrar edebiliyorlardı. Hatta içlerinden biri sol dirseğimdeki yara izini görmek istedi. Ne demek istediğini sorduğumda, birkaç yıl önce Reyaboböwei-teri’ye bir gezimde, ıslak bir kayadan kayıp bolca kanamış olan dirseğimin üzerine indiğim

kötü düşüşümü en ince ayrıntılarıyla anlattı. O zaman söylediğim Yanomamö kabalıkları dizisini ve lanet olası yollarının daha etkili bir şekilde çevrelerinden dolaşabilecekken, onun yerine budalaca, sarp tepelerden yukarı ve aşağı gittikleri hakkında rehberlerime ettiğim şikâyetlerimi bile oldukça doğru olarak tekrarladı! Daha önce Yanomamö olmayan birini görmemiş insanlar için, en azından onlardan biri* hakkında bir hayli şey biliyorlardı!

Onlarla birkaç gün kaldım ama Karina, kayığımda alışveriş eşyalarından küçük bir hazinem olduğunu açıklayınca onları incelemek için oraya gitmek istediler. Băkotawă'nın köye gelmemesinden dolayı hayal kırıklığına uğradılar çünkü 'ona zarar vermezlerdi, dostça davranırlardı.' Karina'nın şimdiki aileler için vermiş olduğu soy verilerini sistemli olarak kontrol ettikten ve onları uzun uzun ziyaret ettikten sonra, isteksizce onları kayığıma ve orada bıraktığım hediye zulama götürmeye karar verdim.

Karina'yla, kayıktan bu yere gelmemiz yürüyerek en azından 6 saatimizi almıştı ama kayığı ve alışveriş eşyalarımı görmek için çok istekli olduklarından, nehir kıyısında tekneyi bıraktığım yere geri dönerken rehberlikleri sayesinde çok zaman kazandık. Yolun çoğunu koştuk. Sadece silahlarını taşıyorlardı. Yemek ve hamak yoktu. Kayığa gitmek için yaklaşık gün ortasında ayrıldığımızdan, sonra uyumak ya da yemek için ne yapmayı planladıklarını bilmiyordum. Sanırım, kayık-

* 1972'de, Michigan Üniversitesi Tıp Okulu'ndan birkaç meslektaşım, 1966 ve 1972 arasında ortaklaşa peşine düştüğümüz biyomedikal araştırmaya devam etmek için Brezilya Yanomamölerine bir gezi yaptılar. İçlerinde biri dikkat etmeden Yanomamö adımı, Şaki'yi, Yanomamölerin önünde söyleyince Yanomamöler anında heyecanla nerede olduğumu ve onları ziyaret edip etmeyeceğimi sormuşlar. Bu yeni Yanomamö köyü, ziyaret etmiş olduğum herhangi bir Yanomamö köyünden kilometrelerce uzaktaydı.

ta benimle bir saat geçirseler bile geceyi, büyük olasılıkla karanlık çökerken ulaşmış olacakları terk edilmiş şabonolarında geçirmeyi düşünüyorlardı.

Băkotawă'dan ayrıldığımız noktaya geldik. Çok geçmeden iki boş kovan gördük, çok geçmeden başka ikisine, sonra başka ikisine v.s. Anlaşılan Băkotawă kayığa geri dönerken birkaç dakikada bir silahı ateşlemişti, cephanesinin bittiği gün gibi ortadaydı.

Kayığı ve erzakları bırakmış olduğum noktaya gelmeden son bayırı da çıktım kayığın, motorun, benizin, tentenin ve takas eşyalarının yerinde yeller estiğini dehşetle gördüm. Băkotawă paniğe kapılmış ve bizi, hepimizi öldüreceklerinden emin olduğu insanlarla bırakarak gitmişti.

Nerede olduğumu birkaç Yanomamö'den başka kimse bilmediğinden, o noktada kesinlikle özenilmeyecek bir konumdaydım. En iyi koşullarda en az iki hafta alacağından ve oraya vardığımdan beri düzenli olarak yağmur yağdığından yürüyüp gidemezdim. Nehir hızla yükseliyordu ve bu Bisaasiteri'yle aramızdaki toprakları sel basmaya başlıyor demekti. Sorunu düşünüp, küçük tentemin altında birbirimize sokularak perişan, ıslak bir gece geçirdik. Kurtulmak için en uygun yolun nehir yolu olduğuna karar verdim.

İlk planım, Yanomamölerin köylerinin çevresinde yaptıkları kütük çitlere benzer bir sal yapmaktı. Yanımda bir pala vardı ve sal için ağaç ve sarmaşık kesmek için yola koyulduk. Günüün sonunda salı nehre indirdik ve üzerine adımımı atar atmaz battı.

Sonraki gün Plan II'ye geçtik –törensel ziyafetleri olduğunda Yanomamölerin özellikle kullandıkları türden bir 'yalak' inşa etmek. Ağaç kabuğundan bir yalak yapar ve içini tamamen plantain çorbasıyla doldururlar ama aynı yalak, birkaç çubukla desteklenince, sadece akıntı yönünde gitmeye uygun,

geçici bir kano olarak zaman zaman kullanılır (Şekil 1.10). O anda içinde bulunduğuma benzer koşullarda kullanışlı, bir tür ‘kullan-at’ kanosuydu. Yakın bölgede bir yalak yapmak için hiçbir uygun ağaç bulunamayacağını söylediklerinde bu plan da gömüldü. Bir yabancı olduğuma, yabancılar da kano yaptığına göre neden kendime bir kano yapmıyordum? Bu öneri onlardan geldi. O kadar basit olmadığını açıkladım. Kano yapımı karmaşık bir girişimdir ve ben kanolarımızı başkalarından satın almak zorunda olduğumuz o yabancı köylerden birinden geliyordum –bazı köylerde nasıl kilden kaplar yapmayı unutmuşlarsa, biz de kano yapmayı ‘unutmuştuk’. Kayıp sanatları hatırlamanın kolay olduğunda ısrar ettiler. Kano yapmak için balta gerektiğini söyledim. Köyde baltalarının olduğunu söylediler. ‘Hayır’ı cevap olarak kabul etmiyorlardı ve baltaları kapıp getirmeleri için genç adamları koşarak köye gönderdiler. Karanlık çöktükten sonra, gördüğüm en perişan ‘baltalarla’ rekor zamanda döndüler. Yıllarca, belki de on yıllarca ağır kullanımdan yavaş yavaş eskimişlerdi ve ilk yapıldıkları zamanda olduklarının üçte biri büyüklükteydiler. Ancak, güvenleri beni esinlendirdi ve böylece bulabileceğimiz en büyük, en kuvvetli ağacı –tek bir yolculuk için kolayca içi oyulabilecek birini– aramaya koyulduk. Bütün bir günümüzü aldı. Kanom, içine kare bir çentik atılmış uzun, kalın bir puroya benziyordu. Nehre sürükledik. İçine herhangi bir ağırlık konulur konulmaz yuvarlanacağını biliyordum, böylece iki direğin filika küpeştelerine bağlandığı, aynı zamanda bir çift oturulacak yer olarak hizmet eden bir uskundra sistemi tasarladım. Daha sonra kuvvetli, uzun bir direği kanonun eksenine bağladım (Şekil 1.11). Başka bir günü üç kısa kano küreğini yontarak geçirdik. Bir tane Karina için, bir tane benim için ve bir tane de yedek. Bana, çantamda taşıdığım bıçaklar karşılığında çok sayıda yay ve ok verdiler. Bunları uskundra yük-

ledik ve içine tırmandık, yavaşça. Battık. Yayıları, okları ve bütün gereksiz parçaları çantamdan çıkardık. Sadece notlarımı, hamağımı, yemeğimi, fotoğraf makinemi ve Misyon yayınlarını izlemek için küçük bir transistörlü radyoyu sakladım. Böylelikle azalmış yükümüzle tekrar içeri tırmandık ve su, beni sevindirerek, filika küpeştelerinden sadece üç santimetre yükseldi. Eğer kusursuzca dengede kalırsak, yüzebilir ve suyun üstünde kalabilirdik. Ancak Yanomamöler 'yaya' yerlilerdir, 'nehir' yerlileri değildirler ve Karina, belki de bununla anlatılmak istenene klasik bir örnekti. Yanomamöler nehir insanları olmaya karar vermiş olsalardı nesilleri tükenebilirdi. İlk iki gün boyunca, kürek çekerken çok fazla sağa ya da sola eğilmenin tehlikeli olduğuna dair hararetli açıklamalarım rağmen, büyük olasılıkla 30 ya da 40 kere saplandık ve battık. Karina ateşli uyarılarımı duymazdan geldi, bir yöne ya da diğerine çok fazla uzanırken her zaman inme inmiş gibi davrandı, biz kaçınılmaz surette batarken, heyecana kapılmadan duruşunu korudu ve suyunu boşaltmak ve en baştan başlamak için 'kanoyu' kıyıya köpek gibi yüzerek çekmek zorunda kaldık.

Daha önce büyük kanoyu bıraktığımız noktaya kadar bütün yolu gelmeyi başarmamız beni hâlâ hayrete düşürür ve Bäkotawä'nın, akış aşağı yolculuğunda her yerde durup benzin stoklarımı toplamış olmasından dolayı, oradan geçerken büyük kanoyu orada bırakmış olması beni daha da fazla hayrete düşürür.

Sonunda, en kötüsünü... Sibarariwä'nın grubunun beni öldürmüş olduğunu varsaymış olan Kaobawä ve Rerebawä'yı gerçekten ferahlatarak, Bisaasi-teri'ye döndük. Bäkotawä, bizim dönmemizden birkaç gün önce dönmüştü ve korkuları, köydeki gerginliği arttırmıştı. Aklım, onun geleceği için çok korkunç ve kinci planlarla dolu olduğundan döndüğümde, yakalayınca kadar Bäkotawä'nın peşini bırakmamamın

Şekil 1.10 Ağaç kabuğundan kanonun içindeki kadın. Bu kanolar Yanomamöler tarafından zaman zaman tek bir akıntı yönünde gezinti ya da yürüyerek geçilebilecek nehirler için yapılır. Birkaç gün sonra ıslanır, sızıntı yapar ve kullanılmayacak şekilde bozulurlar.

‘meslek standartlarına aykırı’ olacağını biliyordum. Antropolojik jargonda, pek ‘görececi’ bir durumda değildim. Sonunda, ayrıntılarını başka bir yerde ele almış olduğum, öngörülen yüzleşmemizi yaşadık (Chagnon, 1974). Bu gün hâlâ yaşıyor ve iyi, birbirimizi hoşnutça selamlıyoruz ancak artık benimle gezilere çıkmıyor.

Eldeğmemiş bir Güney Amerika Yerli kabilesiyle tanışmak, bazen böyle olur işte. Edinmiş olduğum diğer deneyimler çok daha tehlikeliydi. Bir seferinde, ev sahiplerim beni uyurken öldürmeyi neredeyse başarıyordu (Chagnon, 1974:Bölüm V). Daha yakınlarda, 1990 ve 1991’de, daha önce

Şekil 1.11 Mavaca Nehri'ni geçmek için yaptığım kano ve elde yontulmuş küreklerimizden birini kavramış olan Karina .

ziyaret edilmemiş Yanomamö köyleriyle de bağlantı kurdum ama bu deneyimler çok daha az çarpıcıydı, çünkü oradaki insanlar 'yabancılarla' ilgili bir hayli şey duymuşlardı ve çoğu durumda, bu köylerde en azından birkaç adam, misyonerlerin bulunduğu yerlere gitmişlerdi, yabancıların neye benzediklerini görmüşlerdi (Brooke,1990;1991). Sonunda beni görmelelerinden dolayı heyecanlanırken, büyük olasılıkla neye benzebileceğimi peşin olarak biliyorlardı. Bu gezintilerin sonuçları, Yanomamö kültürü ve siyasal tarihi için önemli yeni anla-

yışlara yol açan sonuçlar, ilerleyen birkaç bölümde de ele alınmıştır.

2 / Kültürel Ekoloji

Her yerdeki insanlar, yaşamak ve geleneklerini devam ettirecek evlatlar meydana getirmek üzere içinde yaşadıkları fiziksel çevrelerle uğraşmalılardır. Bununla birlikte, fiziksel çevre sadece toprakları, ormanları, kaynakları ve yiyecekleri içermekle kalmaz, başka birçok şeyi de içerir. Belki de, çevrenin en zorlayıcı boyutlarından biri de içerdiği diğer insanlardır. Belirli bir topluluğun örneğin bir köyün üyeleri için ötedeki dünya, hem fiziksel hem de sosyopolitik boyutlara sahiptir ve bu ikisiyle de uğraşmak gerekir. Antropologlar bu süreci genellikle kültürel uyum sağlama olarak ele alırlar: İnsanların, üzerlerinde etkisi olan dünyaya uyum sağlamalarına aracı olan toplumsal, teknik ve ideolojik araçlar. Farklı kültürden bir yabancıнын 'görebildiği' ve diğer gözlemciler tarafından onaylanabilecek şekilde belgeleyebildiği anlamda bu dünyanın büyük bir kısmı ontolojik olarak 'gerçektir'. Ancak bu dünyanın çoğu, kültürel gelenekleri, anlamları ve varsayımları, bu dünyayı tinsel bağlamda ele alan, ona anlamlar yükleyen ve dışardan bakan birinin ancak ve ancak dili öğrenerek, dil sayesinde de kültürün zihinsel boyutlarını kavraya-

arak keşfedeceği bir şekilde gören yerlilerin zihninde gizli olarak kalır. Bu bölüm, Yanomamölerin, çevrenin kültürel boyutlarına uyum sağlamalarını ve insanların o çevrede nasıl 'yaşamlarını kazandıklarını' inceler. Daha önemlisi, ekoloji, kültür ve yerleşim birimlerinin topraklarındaki dağılımını, yeni Yanomamö yerleşimlerinin bulunup yeni bölgelerde yerleşmelerini betimleyerek inceler. Şimdi 'tarımsal' devrim diye adlandırdığımız bitki yetiştirmenin gelişmesi ve nüfusların hızla büyümesine yol açması nedeniyle bu süreç kendi kültürümüzün tarihinde açıkça büyük öneme sahip olmuştur. Yanomamö yerleşim sürecini inceleyerek öğrenebileceklerimiz, kendi nüfusumuzun ilk tarihine, sadece arkeoloji aracılığıyla bildiğimiz bir tarihe ışık tutabilir. Bir sonraki bölüm Yanomamölerin kendi dünyalarıyla efsaneler ve ideolojiler sayesinde nasıl başa çıktıklarının 'zihinsel' boyutlarını irdeleyecektir.

FİZİKSEL ÇEVRE

Kaobawa'nın köyü Mavaca ve Orinoco Nehirlerinin, birbirlerine karıştıkları noktada yer almıştır, Mavaca diğerinden biraz daha büyüktür. Köy, deniz seviyesinden 135 metre yükseklikte, zaman zaman alçak tepelerle kesilen, genellikle düz, ormanla kaplı ovalarda kurulmuştur. Tepelerden hiçbiri dağ sayılmaz, ancak daha yakın bölgelerde arazi çok yükselttili, tepeliktir ve yaya olarak geçmek zordur. Bu tür arazinin önemini aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alacağım. Nehirlerin ve akarsuların çoğu, yılın bazı zamanlarında kuru olan tepelerde çok küçük damlalalar halinde başlar, yağmur mevsiminde bunlar tehlikeli sellere dönüşür. Hatta ani bir şiddetli yağmurun, daha geniş akarsularda çarpıcı etkisi olabilir ve Yanoma-

möler bu yüzden, bahçe ve köy yerleri seçerken geniş akarsulardan kaçınırlar. Yanomamöler, 'nehir' yerlilerinden farklı olarak 'yaya' yerlilerdir; bu iki grup, Amazon Vahası'nda temel bir kültürel bölünmeyi simgeler.

Tepeler, dağ sayılmasa da, bazı yerlerde 1000 metreye kadar yükselirler. Hemen hepsi vahşi ormanla kaplıdır ama Kabawa'nın köyünün doğusuna doğru uzakta, Parima 'dağlarında', daha fazla yüksekliklerde görel olarak büyük doğal savanlar meydana gelir; orada da, Yanomamö köyleri bulunabilir. Ovaların büyük bir bölümünü, ya oraya yolculuğu olanaksızlaştıran ya da oraya bir köy ya da bir bahçe yerleştirmeyi elverişsiz kılan ıslak mevsim boyunca sel basar.

Vahşi orman görel olarak sıktır, geniş bir palmye ve gürgen, meşe, karaağaç gibi kalın tahtalı ağaç çeşitliliği içerir. Gölge (sayvan), güneşi yere ulaştırmaktan alıkoyma; kapalı havalarda vahşi orman çok karanlık ve kasvetli olabilir. Çoğu bölgede, yaya yolculuğu zorlaştıran bodur çalılık ve sarmaşıklar yetişir. Güneş ışığının yere işlediği nehirler ve akarsular boyunca, birçok türden kuş ve hayvan için bir sığınak olan bereketli bir bitki örtüsü yetişir.

Yollar ve Yolculuk

Yanomamö köyleri bu engin tropik peyzaj üzerinde düzensiz, genelde seyrekçe dağılmışlardır. Köyler arasındaki uzaklıklar, gruplar arasındaki siyasal ilişkilere bağlı olarak birkaç saatte yürünecek kadar kısa ya da 1 hafta 10 gün yürünecek kadar uzun olabilir. Çeşitli türlerdeki (aşağıya bakınız) birleşmeler ve ortak atalardan gelen nesiller bu uzaklığı azaltma eğilimindeyken köyler arasındaki savaşlar genelde onları geniş ölçüde ayrı tutar ancak istisnalar da vardır.

Bütün köylerin ormanın içine ve ilerideki çeşitli köylere giden yolları vardır. Birçok yol, dosdoğru köyü çevreleyen bahçelere gider ve orada son bulur. Bir Yanomamö yolu, görülmesi kolay olan bir şey değildir, kendi haline bırakılmıştır, özellikle de sadece arada sırada kullanılan bir yolsa. Çoğu, çalıllıklardan, bataklıklardan, nehirlerden ve tepelerden dolaşır ama oldukça dosdoğru –antropologların seçmiş olabileceği daha uygun bir arazi izlemek yerine sarp bir tepenin zirvesine dümdüz çıkıp sonra öbür tarafa dümdüz indikleri zamanlarda da sinir bozucu– olma eğilimindedir.

Bir Yanomamö yolunu tanımak deneyim gerektirir. En belirli izler, Yanomamöler ileriye yürürken parmaklarıyla ince dalları kopardıkları için, diz boyu kırılmış sayısız ince daldır. Sık sık görülen bir diğer işaret ise bir akarsu ya da bir koyak üstünden geçen, aşınmış bir kütüktür, çoğunlukla öyle kaygandır ki en başlarda, yolculuk arkadaşlarım kahkahalarla gülerken, ellerim ve dizlerimin üzerinde titreyerek geçmek zorunda kalıyordum. Çoğu Yanomamö, genelde nehrin içinde birkaç kilometre giderek, akarsu ve nehirleri geçerler. Yolun ne zaman akarsudan ayrılıp toprak üstünden devam ettiği hiçbir zaman açık olmadığından, bu yollarda kaybolmak çok kolaydır. Alan çalışmama ilk başladığım zamanlarda Yanomamöler, sadece eğlence için bana 'Kahä wa baröwo!' ('Yolda öncülüğü sen al, biz izleyeceğiz.') derlerdi. Hemen sonra isterik bir şekilde gülüyor olurlardı –çok geçmeden yoldan çıkar ve kendimi çok sık bir ağaçlıkta bulurdum.

Dost komşular düzenli olarak görüşürler ve en çok kullanılan yol, Kaobawä'nın köyünden güneye, iki dost Şamatari köyüne gider: Reyaboböwei-teri ve Mömariböwei-teri. Kuru mevsim süresince birileri, çoğunlukla da genç erkeklerden oluşan küçük gruplar, Şamatari köylerinden birinden Bisaasi-teri'ye gitmeden ya da tam tersini yapmadan en fazla bir hafta

geçer. Genç erkekler hızlı yolculuk ettiklerinden ve yaylarıyla oklarından başka bir şey taşımadıklarından, geziyi bir gün içinde kolaylıkla yapabilirler. Sürekli devam etmeleri durumunda, bunu bir aile de başarabilir ancak kadınlar bebeklerini taşımak zorundaysalar veya erkekleri alışveriş yapmayı planladıysa, bu, şafak sökümünden gün batımına süren bir yolculuk olacaktır. Eğer tüm köy hep beraber ziyaret etmeye karar verirse, diğer köye ulaşmak için ne kadar istekli olduklarına bağlı olarak, iki ya da üç günlük bir yolculuk olabilir. Bir seferinde Kaobawā beni, Mömariböwei-teri'ye bir gezide tüm köyüne eşlik etmem için davet etti. Özenle erzaklarımı topladım ve onlarla yola çıktım. Güneye doğru, iç kesimlere 20 dakika kadar yürüdük ve kadınlarla çocukların dinlenmesi için durduk. Burası ilk gecemizde kamp kurduğumuz yer oldu –elbet müthiş şaşırdım! Bu yürüyüş hızıyla, gidilecek yere ulaşmaları en azından bir haftalarını alırdı, bu nedenle sadece bana yardım edecek genç bir adamla yola devam ettim. Gezide bir gün, bir gece geçirdim ve daha Bisaasi-terililer köye bile ulaşmadan eve geri döndüm.

Bu yolda ve bunun gibi diğer birçoklarında, yol boyunca sayısız geçici 'kamp yeri' vardır, daha önceki ziyaretçilerin birer gece geçirdikleri, çürümenin çeşitli evrelerinde, bakımsızlıktan harap olmuş bir sıırıktan barakalar koleksiyonu. Bu barakalar, sadece kuru, sızıntılı çatı yapraklarının yerlerine yenileri konularak birkaç dakikada onarılabilir ama zaten yaklaşık 15 dakikada derme çatma bir kulübe inşa edilebilir.

Yürüyüş belli risk türleri içerir. Yanomamölerin ayakka-bıları ya da giysileri yoktur, bu yüzden dikenler her zaman sorun yaratır. On adamlık bir grubun, biri aniden lanet okuyup durmadan ve okunun ucuyla ayağından dikenini kazıyıp çıkarmak için oturmadan, bir saatten fazla ilerleyebildiği seyrek görülür. Ayakları sertleşip kalınca nasır tutarken, akarsulardan

ve çamurlu arazilerden geçerek yürümek nasırları yumuşatır, böylece dikenler daha derine gömülebilir.

Yılan sokması başka bir tehlikedir. Hayret uyandıracak şekilde çok sayıda Yanomamö, yılan sokmasından ölür ve hemen hemen herkes, yeteri kadar uzun yaşarsa, er ya da geç bir yılan tarafından sokulur*. Hepsi de çok acı verici olmasına rağmen, çoğu ısırık ölümcül değildir. Çalışmam süresince, ölümcül olmayan birkaç ısırığı panzehirle tedavi ettim ama hiçbirisi ciddi durumlar değildi. Daha yakın zamandaki alan çalışmamda elektrikli bir 'sersemletici tabanca' kullandım, bir insanı birkaç dakika etkisiz hale getirebilecek, düşük amperaj, yüksek voltaj yükü veren, elle tutulan, pille çalışan bir kendini savunma aleti. Bir elektrik mühendisine voltajı 40,000'den yaklaşık 15.000'e düşürttüm, yılan sokması bölgesini 'şok' edecektim. Dünyanın diğer kısımlarından gelen rapor edilmiş durumlarda, bu tekniğin yılan sokmasının şiddetini etkili bir şekilde azalttığı bildirilir ve zehrin etkisini yok ettiği görülür. Birkaç yılan sokması, ya uzvun kaybına ya da kullanılmaz hale gelmesine neden olacak kadar şiddetli olabilir. Yanomamö arkadaşlarımdan biri alan çalışmamın başlamasından 15 yıl önce ayağını kaybetti, ayağı öylece çürüdü ve düştü. Kalan ayağının üstünde daha etkili olarak seke seke yürüdü. Yılan sokmaları bahçede ya da köyün yakınında, neredeyse uzak yollarda olduğu kadar sık olur ve insan, yığından yakacak odun alırken veya bahçede dolaşırken her zaman dikkatli olmalıdır. Bunu akıllarında bulundurarak, Yanomamöler bahçeyi ve patikaları yabani otlardan temizlerler. Terk edilmiş bahçeler kemirgenlere çekici bir ortam oluşturduğundan, yılanların rağbet ettiği yerlerdir, bu yüzden insan eski bahçeleri ölçüp haritalandırırken geniş çapta önlem almalıdır.

* Sonunda yetişkin Yanomamölerin ölüm nedenlerine dair istatistikleri toplayıp sıraya koyabildim (istatistikler için Chagnon, 1974:160'a bakınız).

Kaobaw 'nın bölgesinde, köyler arasında çoğu yolculuk eyl lden mart sonuna kadar, kuru mevsimde yapılır. Ya ı  mevsimi boyunca yolların önemli kısımları su altındadır ve bataklıklı düzlüklerin yerini küçük 'g ller' alır. Yağmurlu mevsimin zirvesinde, köyler arasındaki iletişim neredeyse durur, o zaman çoğu köye dışarıdan hiç ziyaretçi gelmez. Martta  nemsiz damlamalar olan akarsular, mayıs ve haziran'da co kulu, sel gibi akıntılar haline gelir. Eğer grup ya ı lı mevsimde yolculuk etmek zorundaysa, daha küçük akarsular üzerine basit sırik-ve-sarma ık köprüler yapacaktır ancak büyük akarsulardan kaçınmak zorunda kalacaklar, çevrelerindeki geniş dolambaçlı yollardan y r yeceklerdir. Bu köprüler aslında birbirine uzun sıriklarla (X  aprazının bacakları olduğu yerde) ve sarma ık parmaklıklarla birbirine ba lanmış bir dizi X  eklidir. Akarsuda köprü kurulana kadar her bir X'i, çoğunlukla 300 ila 450 santimetrelilik bir boşluk ayırır. Köprüler genellikle birkaç hafta içinde iptal olur ancak zaman zaman sıriklardan birkaçı kuru mevsime kadar dayanır.

Teknoloji

Yanomamö teknolojisi genelde az önce anlattığım sırik-ve-sarma ık köprü gibidir: Kaba, eldeki hazır malzemelerle  ekil vermesi kolay, var olan sorunu çözmek için yeteri kadar etkili ama sonsuza dek kullanım için hazırlanmamı . Bir arkeolo un eskiden kalma, terk edilmiş yerlerde güçlük çekmeden bulacağı belki de tek dayanıklı insan yapımı eser, Yanomamölerce geleneksel olarak kullanılan kaba, zayıfça pişirilmiş toprak kaptır ( ekil 2.1). Dipte yaklaşık 3 cm. kalınlığındadır ve kenarında neredeyse hiç incelmez. S ss z, çok kırıl an ve altı sivri uçludur. Erkekler tarafından beceriksiz sayılan kadınların, bunları kullanmasına pek izin verilmez. Kaplar genellikle

Şekil 2.1 Alan çalışmama başladığımda toprak kaplar yaygındı ama köyden köye takas edilen alüminyum eşyalar neredeyse tamamen bunların yerini almıştır.

le bir ziyafet için yemek hazırlamakta kullanılır –onun için bütün yemek hazırlığını erkekler yapar. Kap, ‘dolama’ tekniğiyle yapılır ve çevresine çalı ve tahta yığılarak pişirilir. Çoğunlukla yapıldıktan nispeten kısa bir süre sonra kırıldıkları zaman, parçalar erkekler tarafından sanrıya neden olan enfiye tozunu hazırlamak için bir öğütme yüzeyi olarak kullanılır. Alan araştırmama ilk başladığımda toprak kaplar görelî olarak yaygındı ama 1970’lerin sonlarında neredeyse ortadan kalktı. Aşağıda göreceğimiz gibi, sadece birkaç köyün üyeleri kaplar yapıp bunları komşularıyla takas etti.

Yanomamö teknolojisi çok dolaysızdır. Hiçbir alet ya da teknik, uzman bilgisi ya da ham malzeme gerektirecek kadar karışık değildir; bu nedenle her köy, malzeme kültürünün gerektirdiği her parçayı eldeki hazır kaynaklardan üretebilir. Yine de, üretimde ve alışverişte biraz ‘uzmanlaşma’ olur ancak göreceğimiz gibi, siyasal birleşmeler bununla, kaynakların asıl

dağıtımından daha fazla ilişkilidir. İnsanlar, uzak komşularıyla alışveriş etmek zorunda kalmak için 'eksiklik' yaratırlar. Yanomamö teknolojisi nerdeyse daha çok avcılarının ve toplayıcılarının özelliği olacak şekilde sınıflandırılabilir; ancak aslında Yanomamöler bahçıvanlık kültüründendirler.

Yaklaşık 15-18 cm. uzunluğundaki yay çomakları her zaman palmiye ağacından yapılır. Bir türü yabani olarak gelişir ve diğeri, tercih edilen tür, meyveleri için yetiştirilir. İkisinin de odunu kalın, kırılğan ve serttir. Örneğin, içine çivi çakılamaz. Yay kordonları, ağacın iç kabuğunun liflerinden yapılır. Kabuk, lifler uyluk kasları ile el ayası arasında gayretle yuvarlanarak kalın şeritler haline getirilir; şeritler o kadar güçlüdür ki hamak ipi olarak kullanılabilir. Yay çomağı, hammadde bir yaban domuzunun ön dişleriyle özenle rendelenerek şekillenir. Bu domuzun çıkıntı yapan alt dişleri yemekten dolayı jilet keskinliğinde yıpranmışlardır ve tüm alt çene yay yapmak için bir tahta rendesi olarak saklanır. Tamamlanmış yay, çapraz kesitte oval ya da yuvarlaktır ve çok güçlüdür –kendi avlama yaylarımızla kıyaslanamaz. Eskimeyle ve çok kullanımla kırılğanlaşır, çok sert bir şekilde gerildiklerinde de çoğunlukla parçalanırlar.

Palmiye ağacının kalem şekilli ince bir parçası ayrıca bir tür ok ucu için de kullanılır: Kürar denen bir zehre bulanmış uç –*husu namo*. İnce tahta parçası, bir ucundan diğerine kısmen kesilerek boylu boyunca yaklaşık 3 cm. aralıklarla zayıflatılır; bu, hedefin içinde kırılıp ayrılarak kürarın, kanda çözülmesine neden olur. Aslında maymun avlamada kullanılan bu zehirli ok, savaşta da kullanılır. Bir maymun sıradan bir oku çekip çıkarabilir ama ucu gövdesinin derinliklerinde kırılıp ayrılmış bir ucu çıkaramaz. Kürar, yavaş yavaş maymunu gevşetir ve maymun ağaçta, yüksek bir dala tutunarak ölmez de yere düşer. Herhangi bir şeyi vurdukları zaman kırıldıkla-

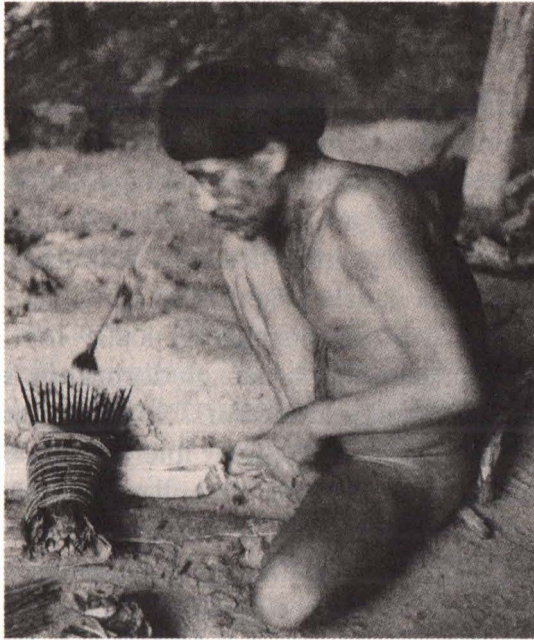
rından ve her atıştan sonra yenilerinin konulması gerektiğinden, Yanomamöler bambu ok kılıflarında fazladan birkaç kü-rar uç taşırlar. Bu ok uçları, Kaobawā'nının yakınında birkaç köyde 50 ya da 60'lık büyük paketlerle üretilirler ve çok istenen takas parçalarıdır (Şekil 2.2). Zehir, sıcak suda süzü-len bir sarmaşıktan elde edilir; bunu tahtaya yapışacak şekilde 'yapışkan' hale getirmek için diğer bitkisel katkı maddeleri eklenir. Yolculukta yağmurun zehri çözmesini engellemek için erkekler çoğunlukla zehirli ucu çevresine yaprak sarar-lar. Bazı bölgelerde, içlerinden biri sanrıya neden olan diğer bitkisel zehirler kullanılır. Erkekler zehri kazıyarak silebilir ve bunu burun deliklerinden içeri çekerek uçabilirler.

Bütün erkeklerin sırtlarının ortasında sallandırdıkları ok ucu kılıfları –*tora*– çoğunlukla yaklaşık 17,5 cm. çapında, 38 ila 46 cm. uzunluğunda bambu parçalarından yapılır. Bambu-daki doğal bir eklem yeri dip olarak işe yarar; açık uç bir hay-vanın derisiyle kaplanır, genellikle yılan, maymun ya da jagu-ar derisiyle. Bambular geniş alanlarda yabancı olarak yetişirler; bazı köylerin bambu ok kılıfı alışverişinde 'uzmanlaştıkları' bilinir. Ok kılıfı genellikle birkaç ok ucu, lifler, reçine, okları tamir etmek için kordonlar ve zaman zaman da bir büyü içe-rir. Bir parça eski yay kordonu, ok kılıfını boynun çevresine, sırtın ortasında sallandığı yere asmak için kullanılır. Bir çift *tomö nakö* (kemirgen dişi) 'bıçağı', ok kılıfının dışına bağlı mızrak şekilli, geniş bambu ok ucunu –*rahaka*– düzeltmek için kullanılır. Yaklaşık 25 cm. uzunluğunda ve mızrak biçi-minde bir parça kakao tahtası, avuç içleri arasında hızla dön-dürülen daha uzun, dairesel bir tahta parçasının sürtünmesi-yle kenarlar boyunca açılmış birkaç delik içerir: Daha aşağıda-ki parça, ayakla güvenli bir şekilde tutulur, diğeri ise sürtün-me, bir ateş yanana kadar çabucak kavla beslenerek kızaran tozu oluşturunana kadar diğerinin içinde döndürülür. Erkekler

sırayla, çiftler halinde, tahtaları sürterek ateşi canlı tutar: Biri avuçlarıyla aşağıya kadar döndürmesini bitirince diğeri tepeden başlar vs. Sürtme tahtası, kuru tutulmak için yaprağa sarılır. Bugün, yabancılarla bağlantı halindeki köylerde kibrit, takas eşyası olarak çok makbuldür, bunlar uzaktaki iç kesimlerle pazarlanır. Toprak kaplar gibi, ateş çubukları da hızla kaybolmaktadır, hatta en uzak köylerde bile.

Oklar, ince şeker kamışlarının 180 cm. uzunluğundaki saplarından yapılır. Bunları ellerine alan ya da fotoğraflarda ilk defa gören insanlar 'mızraklar' sanırlar.

Paruri (yabani hindi benzeri bir kuş) kanadından iki uzun siyah tüy, atıldığı zaman okun dönmesine neden olacak

Şekil 2.2 Parlak hözlerin üzerinde, palmiye ağacından ok uçlarına hürar zehri süren adam. Zehir, sıcak suyla süzülür ve çok katlı boyanır; su, yapışkan bir zehir tabakası bırakarak buharlaşır.

şekilde okun üzerine iliştilir. Ekili bir bitkiden ince bir lif, geleneksel olarak tüyü okun üzerine iliştmekte kullanılmaktaydı ancak şu an çoğu köyde, misyonerlerden takas edilen işlenmiş beyaz pamuklu iplikler yaygın olarak kullanılmaktadır. Okun arka ucundaki bir kertik küçük kemirgen-dişi 'bıçak' kullanılarak bir parça sert tahtalı ağaçtan oyulur. Tamamlandığı zaman içinde yay kordonu için bir çentiği olması dışında, bir golf çubuğu gibi görünür. Okun üzerindeki tüyün arkasındaki ince sapın çevresine sıkıca sarılmış ince lifler ve kara sakızla tutturulur.

Üç uçlu ok kullanımı yaygındır; 'yedekler' genellikle ok ucu kılıfında taşınır. Tapir gibi büyük bir av hayvanını öldürmek için en etkili uç, bambunun bir bölümünden yapılan mızraksı bir uçtur. Bunlar çoğunlukla kırmızıya, siyaha ya da mora boyanır ve içlerinden bazıları, eğer bir çok hayvanı avlamak için kullanılmışsa ya da eski sahibi ünlü bir adamsa, ünlü ve tarihsel nitelik kazanırlar. Bu tarihçeler, ok başka bir mal sahibiyle takas edilirken anlatılır ve yeni mal sahibi, karşısına kine böyle değerli ve uğurlu bir maldan kendini yoksun bırakmadaki cömertliğini överken kaşların kalkmasıyla, dillerin şaklaması ve hayret ifadeleri yapılan işe eşlik eder. Bambu uçlar, sivri uçlardan birini gidebileceği kadar ileri, genellikle ucun sekizde bir uzunluğu kadar, ok değneğinin dokusunun içine basitçe itilerek oka tutturulur. Ok sapının bu süreç boyunca yarılması, ince ama güçlü bir iple yaklaşık 8 cm. kadar sıkıca bağlanmasıyla engellenir. En kullanışlı ve en etkili ikinci ok ucu ise kürar sıvalı, kalem benzeri, hurma ağacı tahtasından uçtur (Şekil 2.2). Bunlar, hayvanın içinde kırılıp ayrılmaya neden olacak ve böylece kürarın çözünüp sonunda hayvanı öldürmesini kolaylaştıracak şekilde, eksen boyunca hemen hemen içeriden her birkaç santimetrede bir kesilip zayıflatılırlar. Üçüncü tür uç dikenlidir ve aslında kuş avlamada

kullanılır. Diken, kemiğin, genellikle bir maymun kemiğinin kesilmiş, ince, uzun bir parçasından yapılır. Diken, okun kuştan çıkmasını ve sapın ağırlığı ve hantal oluşu kuşun uçup gitmesini önler. Dördüncü tür ok ucu, dallanan birçok sapı olan bir sürgünden yapılır. Çoğunlukla birkaç saniye içinde hemen yapılır ve bir ya da iki kullanımdan sonra atılır. Küçük kuşlar, çoğunlukla sadece süslü tüyleri için aranır ve böyle uçlarla vururlar.

Yanomamöler balığa genel olarak güvenmezler ancak yılın belirli zamanlarında balıklar çok boldur ve kolayca yakalanırlar. Yöntemlerden biri, düpedüz yağmurlu mevsimin bitmesini beklemektir. Sonra, vahşi ormanın taşan nehirler nedeniyle sel basmış bölgeleri, küçük balık göllerini karada bırakarak kurumaya başlar. Küçük göller sığlaştıkça onlara şiddetle girmek ve elle düzinelerce balık yakalamak kolay bir iştir. Yabani sarmaşıktan yapılmış balık zehirleri, küçük akarsuları zehirlemek için kullanılır (Lizot, 1972). Erkekler, çubuklar ve çamurdan yapılmış olan küçük bir setten akış yukarı suya zehri koyarlar ve balıkların sersemleşmesini beklerler. Balıklar zehirden afallamış olarak yüzeyde, kadınların ve kızların onları elle veya geniş yuvarlak sepetlerle alarak (Şekil 2.3) daha büyüklerini öldürmek için kafalarının arkasından ısırdıkları yerde dururlar ya da yüzerler. Bazen kadınlar balık tutarken yılan balıkları tarafından çarpılırlar, çalışma devam etmeden önce yılan balığı bulunup öldürülmelidir.

Yanomamöler kafalarını tepeden kazımak ve 'muhallesi kasesi' kâküllerini kesip düzeltmek için bir kamış türünden *-sunama-* ince ufak bir tahta parçası kullanırlar. Bu kamışın ince, uzun bir parçası parmağın çevresine sarılır ve körelmiş bir jilet bıçağıyla tıraş etmenin neden olacağından daha fazla rahatsızlık vermeden, saç temizce kesilerek kafa derisi kazınır. Kafalarında sopa kavgalarında alınmış geniş, derin yara izleri

olan erkekler oldukça garip bir görüntü sunarlar, özellikle de yaralı, dazlak kafa derilerine kırmızı toz boya sürdükleri zaman. Bu, yaraları fazlalaştırır, abartır ve dikkatleri üzerlerine çeker.

Başın tepesinin tıraş edilen kısımlarının büyüklüğü bölgeden bölgeye değişir. Örneğin Şamatariler, yaklaşık 8 cm çapında, görelî olarak küçük tıraşlı bölgelerle gösteriş yaparlar. Kaobawä'nın köyünün kuzeyindeki ve doğusundaki Yanoma-

Resim 2.3 Çalılık ve çamurla set çekilmiş küçük bir akarsuda, sersemlemiş balıkları sepetlerle toplayan kadınlar. Erkekler, balıkları sersemletip kadınların onları kolayca yakalamaları için, suya barbasko zehri koyarlar.

möler kafalarının o kadar büyük bir kısmını tıraş ederler ki kafalarını çevresinde, şakakların hemen üstüne sarılmış siyah bir bant gibi sadece ince perçemleri varmış gibi görünürler. Kadınların da saç şekilleri erkeklerinkiyle aynıdır. Eğer kafa bitleri aşırı derecede iğrenç hale gelirse birini 'timar etmek' (bitlerini ayıklamak) bir hayli zaman alacağından, kafalarını tamamen kazırlar. Birini timar etmek sevgi ve arkadaşlık ifadesiyken, usandırıcı bir iş haline de gelebilir. Bitler, anne-babaların başa çıkması için çok fazla sorun haline gelince özellikle çocuklar hemen tıraş edilir (Şekil 2.4). Yanomamöler, ya onları yiyerek ya da öldürmek için ısıarak, bitlerden 'intikam' alırlar, böylece eğlenirler. İlkokuldayken ilçe hemşiresinin gelip, hepimizin ihtiyacı olsa da olmasa da, bütün öğrencilerin bitlerini ayıkladığı zamanı anımsıyorum. Kafa bitleri kendi kültürümüzün bir sağlık koruma sorunu olarak çok da eskide kalmamıştır ve Birleşik Devletler'in bazı bölgelerinde bir sorun olamaya devam etmektedir.

Resim 2.4 Çocuklar oyuna ara verdikleri bir sırada birbirlerinin bitlerini temizliyorlar. Bazen kafa bitleri o kadar çok olur ki çocukların kafalarını tamamen tıraş etmek daha kolaydır.

Sanrıya Neden Olan Uyuşturucular

Vahşi orman, sanrıya neden olan enfiye tozlarının yapımında kullanılan ve çok değer verilen birkaç tür bitki barındırır. En geniş çapta yayılmış uyuşturucu kaynağı, yumuşak ve nemli iç kabuğu kurutulup tozun içine oturtulan *yakowana* ağacıdır. Buna, başka bir ağacın kabuğundan yapılan kar gibi beyaz küller eklenir. Karışım tükürükle nemlendirilir ve daha sonra bir parça ısıtılmış kırık kap parçasına (ya da, artık bazı köylerde benzin bidonunun tepesine) elle yerleştirilip ince, yeşil bir toza oturtulan oldukça yumuşak ve yapışkan bir madde olana dek yoğrulur. Ancak daha çok arzulanan sanrı yapıcı, minik, mercimek büyüklüğündeki tohumları özenle soyulan, 25-40 cm uzunluğunda silindirik şekilli tıkaçların içine doldurulan ve geniş bir bölgede geçerli takas ürünü sayılan *hisiomö* ağacından gelir. Ağaç belli noktalara dağılmıştır; doğal koruların yakınında yer alan köyler *hisiomö* alışverişinde uzmanlaşmaya eğilimlidir. *Yakowana*'dan daha çok hoş gider ve daha güçlüdür. *Yakowana* gibi bu da, küller ve tükürükle yoğrulur, sonra da bir parça kırık kap üzerinde, yeşil bir tozun içine, ezilip toz haline getirilerek konur. Toz halinde öğütmek için pürüzsüz bir taş, çoğunlukla bir taş balta kullanılır. Birkaç başka bitki de sanrı yapıcı üretiminde kullanılır. Yanomamöler *justicia* türünden küçük çalılıklarının bir karışımını yetiştirir ve bunları koklarlar ancak bunlar diğer ikisinden daha az güçlü ve daha az makbuldür. Toz haline getirilmiş tüm uyuşturucular, geniş kapsamlı bir adla belirtilir: *Ebene* (Chagnon, Lequesne ve Cook, 1971).

Erkekler genelde her gün bir yığın *ebene* yaparlar; bazen bir köydeki birkaç erkek grubu kendi uyuşturucularını yapar. İştaha ve *hisiomö* ya da *yakowana* olmalarına bağlı olarak birkaç erkek için yeterli bir miktarı, yarım bardak dolusunu üret-

mek oldukça yoğurma ve öğütme gerektirir. Erkekler inceden inceye işleyerek, kendilerini kırmızı toz boyayla boyarlar, zarif tüylerini takarlar ve sonra konuk oldukları kişinin evinin önünde toplanırlar. Tozu burun deliklerine üflemek için uzun, boş bir boru kullanılır. Yaklaşık bir çay kaşığı dolusu küçük bir miktar, boruyu doldurmak için bir ucundan içeri parmakla itilir. Burun deliği şeklinde yapılmış diğer uca, içi boşaltılmış bir palmiye tohumu yerleştirilir ve bu arkadaşın burnuna koyulur. Sonra, yeşil toz, yavaşça başlayıp kuvvetli bir rüzgârla sona eren nefesin güçlü ve uzun süreli patlamasıyla burun boşluğuna üflenir (Şekil 2.5). Alıcı yüzünü buruşturur, nefesi kesilir, öksürür, solur ve genellikle her iki eliyle, heyecanlı bir şekilde kafasını ovuşturur ya da uyuşturucunun etkisini göstermesini bekleyerek uygun bir yere badi badi yürürken başının yanlarını tutar. Çoğunlukla her iki burun deliğiyle de bir *ebene* patlaması çeker, bazen ikisine de ikişer boru sokar, daha sonra, daha çok patlamalarla ‘tazeler’. Alıcının gözleri anında sulanır ve burnu bol bol akar –her bir burun deliğinden yeşil sümüğün uzun iplikleri damlamaya başlar. Bütünüyle kusma gibi, kuru öğürmeler de yaygındır. Birkaç dakika içinde insan düşüncelerini bir noktada toplayamaz hale gelir, beneklerle ışık akisleri görmeye başlar

Dizler lastik gibi olur. Çok terlemek de olağandır, ayrıca gözbebekleri genişler. Çok geçmeden, gökyüzünden ve dağ doruklarından dans ederek gelen, o anda, onları kontrol edebileceği –düşmanlara zarar vermek için ya da hasta akrabaları tedavi etmek için gönderebileceği– yere, vücudunun içine çağırarak için ezgili bir şekilde şarkı söyleyen insan ırkından çağırıcısının göğsüne girmek için, yollarından ritmik olarak hoplayarak inen *hekura* ruhları görülebilir. (Uyuşturucu alımı ve şamanizm üzerine etkileyici bir belgesel olduğundan dolayı kitabın sonunda listelenmiş olan *Büyülü Ölüm*’e bakınız.)

Resim 2.5 Soldaki adam, diğ erinin burun deliklerine ebene tozu üflüyor. İlk baştaki acı ş iddetlidir ancak etkileri sonunda hoş a gider.

Ben Kaobawā'nın köyündeki araştırmamı yürütürken, *hi-siomö* tohumu ticareti, değ iş en savaş modelleriyle beklenmedik şekilde kesildi. Buna bazı bireyler tarafından verilen yanıt, bütün bitki ehlileştirme sürecinin ardında yatması gereken yaratıcılığı anlattığından dolayı büyüleyiciydi. Uyuşturucuyu çok severek büyümüş olan Rerebawā, kaynağın savaşlarla kesilmemesini sağlama iş ini üzerine aldı. Ağ a ağ ların bol olduğı kuzeydoğ uya doğ ru uzak bir bölgeye birkaç yolculuk yaptı ve yanında birçok fide getirdi. Bazılarını kendi köyüne ve diğ erlerini de Kaobawā'nın köyüne dikti. Ve yine diğ erlerini iç kesimlere, Ş amatari köylerindeki erkeklere pazarladı. Çoğ u fide hayatta kalmadı ama bazıları bunu başardı –ve daha sonra bol bol tohum verdi. Yanomamöler diğ er sürgünlerin yeni ya da daha cazip çeş itlerini takas yoluyla ç abucak dağıtırlar ve uzak köylerde böyle bitkiler keş fettikleri zaman, genellikle fideleri, aş ı kalemlerini ya da tohumlarını alır, eve, kendi bahçelerine dikerler. Bir süre için, yeni tür veya bitki, belirli bir köyden

gelmiş olarak hatırlanır ancak zamanla insanlar bunun nereden geldiğini unuttur ve ona her zaman sahip oldukları düşüncesini benimseme eğilimi gösterirler. Yanomamölerin ekili yeşil muzlara, Amerika kıtasına Kolomb'dan sonra tanıtılmış olan bu ürüne büyük ölçüde bağımlı oldukları unutulmamalıdır; bugün bile bu bitkiyi kendilerinin öteden beri yetiştirmiş olduklarına inanırlar, hatta bununla ilgili doğuş efsaneleri bile vardır. Yeşil muzdan önce, Yanomamöler büyük olasılıkla kendi memleketlerine ait diğer birkaç yerli Amazon gıda maddesine, çok daha büyük ölçüde bağımlıydı.

Barınak

Tüm ev yapım malzemeleri ormandan toplanır: Direkler, sarmaşıklar ve yapraklar. Birçok insanın yaptığı gibi, Yanomamöler de 'evcil' ve 'doğal' arasında, yani Kültür ve Doğa arasında keskin bir ayrım yaparlar. Bu ayrımın odak noktası köy ve onu çevreleyen bahçedir. Burada bulunanlar *yahi tā rimō*: Köyündür, kültüre aittir. Bütün diğerleri ise *urihi tā rimō*: Ormanın, doğaya aittir.

Köy 'doğal' şeylerden inşa edilebilir, ancak insan çabasının karışması ve böyle çabaların gerektirdiği dönüştürüm aracılığıyla 'kültürel' olur. Kalıcı ev ve onun merkezî meydanı, *şabono* olarak adlandırılır ve büyük olasılıkla tüm kültürde emeğin en fazla olduğu ürünlerden biridir. Bir köy inşa etmek için yüksek dereceli bir planlama ve işbirliği gereklidir, günlerce çalışmadan söz etmeye gerek yok. Ne yazık ki, *şabono* sadece iki yıl kadar dayanır çünkü yapraklar sızıntı yapmaya başlar veya çatı malzemesi hamamböcekleri, örümcekler ve diğer haşerelerle öylesine sarılır ki onlardan kurtulmak için temelden yakılmaları gerekir. Hamamböcekleri öyle çoktur ki,

birisinin kafası çatının yakınından geçip böcekleri birdenbire korkuttuğu zaman ya da birisi çatı sazlarının içine bir şey –yaylar ve oklar– yerleştirdiği zaman, yoğunluğu artan sürekli bir vızıldama duyulabilir. Kaobawä'nin köyü bir seferinde öylesine istila edilmişti ki ne zaman biri kıpırdayacak olsa düzinelerce hamamböceği çatıdan düşer ve aceleyle kaçar. Hamamböcekleri küçük kuşlar kadar büyük olabilirler veya o kadar küçük olurlar ki fotoğraf makinesi merceklerinizdeki basit cisimlerin arasına bile girebilirler. Bir nedenden dolayı Sony kısa dalga radyomu çok seviyorlardı.

Şabono, eğitimsiz bir göze, topluma ait yuvarlak, büyük bir ev olarak görünebilir ancak ayrı evlerin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur (Şekil 2.6). Her aile, ortak bir çatının kendisine ait bölümünü inşa eder. Erkekler çoğunlukla bina iskeleti için direkleri alıp getirmek, onları yere ya da tepeye yerleş-

Resim 2.6 Demini Nehri'nin ve plantain bahçesinin kenarına yakın bir yere kurulmuş küçük bir Yanomamö köyünün havadan görünüşü.

tirmek ve damın içine girecek binlerce yaprak sapını getirmekten oluşan ağır işleri yaparlar. Kadınlar ve büyük çocuklar da, yapıyı inşa etmedeki başlıca parçaları meydana getiren yaprak ve sarmaşıkları toplamaya olduğu gibi dam yapımına da yardım ederler. Ev çitli olacaksa, bu ağır işi erkekler yaparlar.

Yeni bir *şabono* inşa etmenin ilk adımı, uygun yeri seçmektir. Eğer *şabono*, ilki yakıldıktan sonra tekrar inşa ediliyorsa, yeri ya aynı noktada ya da birkaç metre ötede olabilir –yeter ki bir alçak basınç alanında ve yağmurlu mevsimde sel basacak konumda olmasın. Eğer tamamen yeni bir yer ise, düşmanların ve dostların konumları dikkate alınır; sonra, ikinci olarak, bahçeler için toprağın uygun olup olmadığına bakılır.

Her evin dört temel kazığı, bir çubuk veya bir pala ile yere delikler açılıp, toprak elle çıkarılarak yerin içine batırılır. Yaklaşık 150 cm yüksekliğinde iki kısa direk evin gerisine dikilir ve sonra yaklaşık 300 cm yüksekliğinde iki uzun direk de öne yerleştirilir. Ön ve arka direkler aynı zamanda ikişer ön ve arka kazığın birbirinden ne kadar uzakta olduğunu belirleyerek hamaklara uygun yer sağlamak için birbirinden 240 ila 300 cm ayrı bulunurlar. Sonra, çapraz direkler yere doğru yatay olarak, dikine kazıkların* tepelerinin yakınında bunlara bağlanır. Sonrasında uzun ince fidanlar –*hantonahi*– yaklaşık 30-45 cm uzağa, bunlara çapraz olarak yerleştirilir ve sarmaşıklarla bunlara bağlanır. Bu fidanlar 6 ila 9 metre uzunluğundadırlar ve yere yakın bir seviyeden, evin gerisinden kemer şeklini alarak, kendi ağırlıklarının altında zarif bir yay şeklinde eğilerek uzanır ve uçlarında yerden 600 ila 750 cm ötede olurlar. Sarmaşıklar daha sonra uzun fidanların arasına, onla-

* Geniş bir Yanomamö şabonosunun kesin boyutlarını veren 1974 basımına bkz. (Chagnon, 1974: 257).

ra dik olarak yaklaşık her 360 santimetrede bir asılır. Bunlar çoğunlukla çatı malzemelerinde kullanılan uzun saplı yapraklardır –*bisaasi kã hena*, Kaobawä'nın köyünün adı olan Bisaasi-teri buradan gelir: Dam kaplama yaprağı insanları. Dam kaplama çalışması, çatının altından başlar. Uzun saplı bir yaprak ikinci sarmaşığın altından kaydırılır ve aşağıya ulaşıp ilk sarmaşığa dayanana kadar bükülür (Şekil 2.7). Bir başkası biraz uzağa yerleştirilir, bükülür, sonra bir başkası v.s. Tek bir evin tüm uzunluğunca devam eden bir sıra bitirildiği zaman, ikincisine, daha yukarıdaki sıraya başlanır. Çatı ilerledikçe, direklerden ve sarmaşıklardan yapılan yapı iskelesi, çalışmayı kolaylaştırmak için dikilir. Yaprakların ağırlığı fidanları daha

Şekil 2.7 Şabono çatısını bisaasi kã hena bitkisinin yapraklarıyla kaplama.

da fazla bükerek ve dam yapımı tamamlanmak üzereyken çıkıntıyı tutmak için destek direkleri eklenir. Güçlü rüzgârlar estiğinde çatının uçup gitmesini engellemek için bu destek direkleri genellikle yere gömülür ve *hanto nahi* uçlarına bağlanır. Köyde sopa savaşları patlak verdiği zaman, çoğunlukla bu destek direkleri sökülür ve sopa olarak kullanılır; böyle durumlarda, çatının sarkıp yıkıldığı olur.

Evler bittiğinde, her biri diğerinden birkaç metre boşlukla ayrılmış ayrı evlerden bir daire görünümündedir. Bu boşluklar daha sonra damla kaplanır ve köy, açık meydanı çevreleyen sürekli bir dairesel çatı gibi görünür. Zaman zaman, birkaç metreye kadar çatısız bir alan olur ve bazen de köyün, her iki uçtaki komşu evlere bağlanmamış bir kısmı olur. Bu, köyü farklı kısımlardan oluşuyormuş gibi gösterir ancak kabilenin Kaobawā'ya ait bölgesindeki kısımlar genellikle açık alanlarla ayrılmamıştır. Kuzeye ve doğuya doğru başka yerlerde Yanomamō köyleri, demin tanımlanan türde olduğu gibi seyrek, birleştirilmiş yapılardır. Hatta orada, köyün ayrı kısımları çiftte üçgen dama sahiptir, yani her evin üstünde çift sıra örülmüş çatıları vardır. Kabilenin kuzey ve kuzeydoğu sınır çizgisindeki Yanomamöler, ya Ye'kwanalarla (Avrupa kültürüyle uzun süreli bağlantı kurmuş, Karayib Kızılderilisi dilinde konuşan yerliler) ya da misyonerlerle çok daha fazla bağlantı kurmuş olduklarından dolayı bu büyük olasılıkla yabancıların getirdiği bir özelliktir.

Köyün fiziksel büyüklüğü, en azından Kaobawā'nın bölgesinde, iki önemli değişkene bağlıdır. Yapının büyüklüğü her şeyden önce kümede kaç kişinin bulunduğuyla bağlıdır. Kabilenin bu bölgesinde savaş yaygın olduğundan, köyler bölünmeye uygun büyüklüğe ulaşıncaya dek büyüme eğilimindedir. Bölünebilmek için en azından 80 ila 100 insanı içermelidir ancak bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, bazen çok daha

fazla büyürler. Açıkça, 400 kişilik bir köy, 40 kişilik bir köyden daha geniş olmalıdır. Köyün fiziksel büyüklüğünün ikinci etmeni siyasettir –bir köyün hangi üyeleri kimlerle yandaş olacak ve siyasal strateji gereği komşularla düzenli olarak görüşecektir? Bu, Kaobawā'nın bölgesinde bir gerekliliktir ve birleşme yükümlülükleri, dostunuzun köyünün tüm üyelerini sizi ziyaret etmeye davet etmenizi gerektirir. Bunları sağlamak için köyünüz fiziksel olarak, kalıcı sakinlerin boş alan gereksinimlerinden daha geniş olmalıdır. Bunun için, fazladan 100 kadar ziyaretçiye yer sağlayacak boyutlarda ev vardır. Uzun sözün kısası, köyler arasındaki dayanışma ya da işbirliğinin, Yanomamölerin siyasal stratejilerinin bir parçası olduğu durumlarda 80 kişi barındıran bir köy, kabilenin böyle dayanışmaların daha az önemli olduğu bir bölümündeki 80 Yanomamö'yü barındıran bir köyden fiziksel olarak daha geniştir.

Aynı zamanda yükseklik ve bundan dolayı da sıcaklık köy yapımını etkiler. Parima dağlıklarındaki Yanomamö köyleri yaklaşık 750 ila 900 metre yükseklikte yer alır. İlk başta, şabonolarının çatısının yüksek noktasından aşağıya –neredeyse yere– sarkan büyük muz yaprağı yığınları olduğu gerçeğiyle hayrete düşmüştüm. Böyle bir köyde uyuduğum ilk gece, bunu neden yaptıklarını keşfettim. Hava sıcaklığı yaklaşık 15 dereceye düştü ve yüksek nemle sanki 4 dereceymiş gibi hissediliyordu! Muz yaprakları, ocaklardan yükselen ısıнын çok çabuk kaçmasını engelliyordu ama, ne yazık ki, aynı zamanda dumanın da kaçmasını engelliyordu. Her sabah kendimi tüt-sülenmiş maymun gibi hissediyordum. Ama giyeceğiniz, ya da battaniyeniz yoksa, bir hayli dumana katlanmayı –eğer bu sıcak kalmak demekse– öğrenebilirsiniz.

Yeni bir şabono, içinde yaşamaktan hoşlanılacak bir yerdir. Temizdir, taze kesilmiş yapraklar hoş kokar ve çoğunluk-

la rahat, içten ve düzenli bir görünümü olur. Yeni, dallardan örölmüş çok büyük bir sepette yaşamak gibidir.

Bununla birlikte, rüzgâr yıkıcı bir sorun olabilir: Yaprakları uçurur, fırtına çıkarsa çatıyı söker ve bütün hepsini vahşi ormanın içine uçurur. Bu süregen sorunu halletmek üzere Yanomamöler, yaprakları yerinde tutmaları için yüzeyin dışına bazen ağır dallar ile direkler atarlar ve yukarıda bahsedildiği gibi uçları yere gömülmüş, çatıya bağlı uzun direkler kullanırlar. Ancak en yaygın savunma büyüselidir. Şamanlar öne atılır ve *Wadoriwā*'ya, rüzgârın ruhuna esintiyi durdurması için yalvarıp emrederek ona efsunlar mırıldanırlar. Ruh sadece arada bir işbirliği yapar. Çoğunlukla düşman köydeki bir şaman, ruhların şiddetli rüzgârlar yaratmasına neden olmakla suçlanır.

Yanomamöler başka bir köye yolculuk ettikleri veya vahşi ormanda süresi uzatılan toplama gezilerine çıktıkları zaman, yukarıda söz edildiği gibi daha basit bir ev yaparlar. Bu evcikler temelde üçgen şeklindedir: İki arka direk ve bir ön direk. Bu barakalardan birini birkaç dakika içinde dikebilirler ve tüm bir grup –bir köyün tüm üyeleri– yaklaşık yarım saat içinde böyle barakalardan oluşmuş bir kamp yeri yapabilirler. Çatı malzemesi genellikle ‘yabani muz’ *kedibanın*, birkaç gün dayanacak su geçirmez bir çatı yapmaya yetecek birkaç geniş enli yaprağından oluşur. Yolcular böyle barakalara rastlarlar ve kamp yapma zamanı gelince, çatının sızdırmayacağını umarak hamaklarını içeri asarlar. Çatı her zaman sızdırır ve eğer yağmur yağarsa, insanlar gecenin çoğunu çürümüş yaprakları suyu dışarıda tutacak şekilde tekrar tekrar ayarlamakla geçirirler.

Kalıcı şabonolar, sakinlerinin düşmanlarca saldırıya uğrayacaklarını sanmaları durumunda, çoğunlukla 3 metrelik çitlerle çevrilir. Çit kütüklerden, genellikle palmiye ağaçlarından

yapılır ve çatının alçak bölümünün biraz arkasına dikilirler. Kütükler, yere 30 cm kadar batırılır ve sarmaşıklarla birbirine bağlanır. Sadece yağma tehlikesi yüksek ise iyice tamirden geçirilir; aksi halde insanlar yemek pişirmek için onları aşırma-ya başlar. Hem köy girişleri hem de çitin içinden geçen girişler geceleyin kuru çalılarla kaplanır, en zayıf hareket, köpekleri ve de böylelikle insanları uyandırmaya yetecek gürültüye neden olur. Çiti olmayan köyler daha savunmasızdır ancak insanlar yakacak odunlarını çatının daha alçak olan ucuna öyle bir yığırlar ki bu üstünlükten dolayı, geceleri gezen bir suikastçı onlara kolayca nişan alamaz. Karanlıkta tüm insanlar benzer görünür: Yanomamöler bana, biraz kişisel güvenlik eklemem ve sözde akıncılara engel olmak için çantamı ve fotoğraf makinesi kutuları gibi diğer kaplarımı çatının arkasına yığdirttilar.

AVLANMA, TOPLAMA VE BAHÇIVANLIK

Yabani Yiyecekler

Vahşi orman, bazıları mevsimlik olan ve diğerleri de yılın çoğu zamanı bulunan sayısız bitkisel ve hayvansal yiyecek çeşidini sağlar ancak yağmur nedeniyle erişim çoğunlukla sınırlı olur. Yanomamö grupları tümüyle kendi çevrelerindeki yabani yiyeceklerle yaşamlarını sürdürebilirler ama böyle gruplar nispeten küçüktür ve sürekli olarak göçebe yaşamak zorunda kalırlar. Gerçekten, Kaobawä'nın bölgesindeki çoğu köy, genellikle 30 veya 40 kişilik gruplara ayrılarak, belirli zamanlarda uzun dönemler için *waiyumöye*, 'kampa' çıkarlar. Bu dönemler boyunca ağırlıklı olarak yabani yiyeceklere bağımlı olurlar, özellikle de Amazon hurmasıyla, av hayvanlarına ve

kamp gezilerini yabani meyvelerin olgunlaşmasıyla aynı zamana getirecek şekilde ayarlarlar. Geçici kamplarında görelî olarak yerleşik yaşarlar ama çoğunlukla kendi bahçelerinden getirdikleri yeşil muz stoklarıyla yetineceklerini hesaplayarak yola çıkarlar. Böyle kamp gezileri Yanomamöler için eğlence ve rahatlama zamanlarıdır çünkü bahçıvanlığı geçici olarak erteleyebilir ve mevsimi olduğunda yabani ürünlerin birçok çeşidiyle hayatlarını sürdürerek yiyeceklerini çeşitlendirmenin zevkine varabilirler.

Kaobawä'nin bölgesinde en yaygın olarak yakalanan av hayvanları, bizdeki sülünü ve hindiye andıran iki büyük av kuşu çeşidi (*marashi* ve *paruri*), iki yaban domuzu cinsi, birkaç maymun türü, tapirler, armadillolar, karıncayiyenler, timsahlar (Güney Amerika'ya özgü bir cins), geyikler, kemirgenler ve birçok küçük kuştur. Haşerelerin birçok çeşidi, balıklar, kurtçuklar, iribaşlar ile tatlı su yengeçleri zevkle yenir ve çok beğenilir. Bazı bölgelerde büyük yılanlar da yenir ama çok hoş oldukları düşünülmez –özellikle anakondalar ve boa yılanları makbul değildir. Büyük kara kurbağaları ve kurbağalar da bazı bölgelerde yenir. Tırtılların belli türleri, hurma ağaçlarının dallarına yumurtalarını bırakan böceğin tombul beyaz kurtları ya da birçok hurma meyvesinin tohumlarında yaşayan kurtlar gibi, çok beğenilen yiyeceklerdir. Parima bölgesinde bazı gruplar jaguar eti yer, Kaobawä ve insanların garip buldukları bir alışkanlıktır bu. Aynı şekilde, birçok Tropikal Orman topluluğunun aksine, Kaobawä'nin insanları Güney Amerika'ya özgü, kobaya benzeyen bir kemirgenin (*capybara*), ovalarda çok bulunan ve 45.5-68 kiloya ulaşan, dünyanın en büyük kemirgeninin etini çok seyrek olarak yer. Bunlar, kuyruğu olmayan dev kunduzları andırır. Yukarıda söz edildiği gibi balık, belirli mevsimlerde bir hayli boldur; yeni olta ve olta ipleriyle tanışmaları ve bunların daha yaygın

olarak kullanması, hatta balık tutma takımlarının * sunulması, balığın Yanomamölerin günlük besinlerindeki önemi artırmıştır.

Kısacası, Yanomamöler hayvansal protein kaynaklarının geniş bir çeşitliliğinden yararlanırlar ve dünya sağlık ölçütlerine göre yüksek bir yaşam standardının tadını çıkarırlar (Nebel ve diğerleri, 1974). Bölgelerine daha çok yabancı gelip kalıcı olarak oturmaya başladıkça bu durum çok çabuk değişecektir –ve personeli gece gündüz silahlar, ışıklar, kanolarla avlanan, serpme ağı ile balık avlayan kalıcı misyonların kurulmuş olduğu büyük nehir yolları boyunca çoktan değişmiştir. Et, genellikle gazyagıyla çalışan dondurucularda dondurulur ve ‘vahşi yerlileri görmek için’ misyonlara üşüşen bir çok ziyaretçiye cömertçe dağıtılır.

* Misyonerlerle sürekli ilişki içinde bulunan köylerde kanoların ve el fenerlerinin öğrenilmesi, bu köylerde gece avlanmayı olanaklı kılmaktadır, av tüfeklerinin bu köylere yakın zamanda tanıtılması (1965’ten sonra) hem gece hem de gündüz avlanmayı olanaklı kılmıştır. Kanoların, el fenerlerinin ve av tüfeklerinin kullanılabilmesi durumunda, timsahlar (Güney Amerika’ya özgü caiman), amota (aşağı yukarı küçük bir kunduz büyüklüğünde bir kemirgen) ve tapirler görel olarak daha kolayca yakalanır. 1964’te alan araştırmama başladığımda, Mavaca bölgesindeki hiçbir Yanomamö’nün elinde av tüfeği yoktu. 1975’e gelindiğinde, o yörede bulunan en az 8-10 köyün, misyonerlerle ve diğer yabancılarla teması arttı, bunun sonucu olarak bu köylerde 40 kadar av tüfeği bulundu. Av tüfekleri, 1991’e doğru daha uzak Venezüella köylerine de ulaştı. Brezilya’daki durum daha acıktır çünkü kullanılmış av tüfekleri Brezilya’da o kadar ucuzdur ki Venezüella’da çelik baltaya ödediğim fiyata –yaklaşık 5-6 dolar– mal olan takas malları olarak yaygınca kullanılabilir. Söylemesi gereksiz, bazı Yanomamö köylerinin av tüfekleriyle tanışması sadece avlanma modellerini değiştirmekle kalmadı, aynı zamanda savaş modellerini de, aşağıda göreceğimiz gibi değiştirdi.

Bitkisel Yiyecekler

Yanomamöler tarafından çok yaygın olarak tüketilen bitkisel yiyecekler birkaç tür hurma meyvesinden, sert tahtalı birkaç tür ağacın meyvelerinden, Brezilya kestanesinden, yumru köklerden, yabani ‘muzun’ tohum zarflarından ve bazı çok lezzetli mantarlar dahil bir çok daha küçük bitkiden oluşur. Palmiye özleri neredeyse durmaksızın yenebilir, hatta ben, bir keresinde bir düzine kadar insanın 15,20 kilo hurma tükettiği bir Yanomamö şenliğine katılmıştım.

En yaygın olarak yenen iki hurma meyvesi *kareshi* ve *yei* olarak adlandırılır. *Yei*, aşağı yukarı bir tavuk yumurtası büyüklüğündedir, diğeriye onun yarısı kadardır. Her iki meyvenin de kayış gibi kabukları ve içlerinde çok büyük, sert birer çekirdekleri vardır. Kabukla çekirdek arasında, çekirdekten emilip çiğnenen yeşilimsi, nemli, yapışkan, oldukça tatlı, tel tel etli ince bir tabaka vardır. Bununla birlikte, her ikisinin baskın olan tadı, ucuz bir sabun türünü andırırdı ve ne zaman bu meyveleri yesem sıklıkla boğazım yanardı. İkisinin de çekirdekleri daha sonra kavrulur, taşlarla ezilip kırılarak açılır ve içindeki beyaz, etli kısım yenir. Üçüncü bir hurma meyvesi, *ediweshi*, bataklıkli bölgelerde bol bulunur. Mandalina renklidir, büyük bir tavuğun yumurtası büyüklüğündedir ve balık puluna benzeyen yüzlerce küçük pullarla kaplıdır. *Ediweshi* meyveleri küçük kırmızı el bombaları gibi görünürler. Kuru meyve, ağaçtan ilk düştüğü zaman kayış gibidir ve soyması zordur. Yanomamöler meyveleri çoğunun genellikle hemen düştüğü küçük su havuzlarına atarlar ve iyice ıslanıp yumuşamalarını beklerler. Sonra, pullu kabuk tırnaklarla kazınır. Altında, peynir tadını andıran sarımsı, yumuşak ve bazen de yapışkan, nemli bir et tabakası bulunur. Yanomamölerle *ediweshi* meyvelerini ‘avlamaya’ çıkmak büyük zevkti.

Meyveyi bulmak için diz boyu çamurlu suda sağı solu araştırdık. Yarım kilo kadar toplayınca, yığının çevresinde toplanır, bunları yer ve dedikodu yapardık. Az önce tarif edilen bütün hurma meyvelerine genel tepkim, karnınızı doyurmak için onlardan çok miktarda gerektiği ve gereken çabanın çok büyük olduğuydu.

Yabani bal, en rağbette olan besindir ve Yanomamöler bal bulmak için her şeyi göze alırlar. Birisi bir arının yuvasını bulursa, bütün diğer planlardan vazgeçilir ve bal, günün önceliği haline gelir. Biri köye beklendiğinden geç döndüğü zaman çoğunlukla onun gizli bir kovana rastladığı düşünülür.

Çoğu bal–birçok türü vardır– petekler yuvadan; genellikle içi boş bir ağaçtan sökülerek ve yaprak tomarları yuvada kalan sıvıyla iyice ıslatılarak toplanır. Balla ıslanmış yapraklar suda durulanır. Eğer kimsenin yanında kap yoksa yere sığ bir çukur kazılır, geniş yapraklarla kaplanır ve suyla doldurulur. Petekleri sulu çukura daldırıp, kurtçuklarıyla, her şeyiyle yerler. Sulu sıvının üzerinde genellikle diğer birikintiler olduğu kadar, çok sayıda kurtçuk ve sersemleşmiş birkaç arı yüzer. Sıvıyı yapraklardan yapılmış bardaklar kullanarak çıkarırlar ya da bir pişirme kapları varsa, içmeden önce birikmiş parçaları bir yana üfleyerek bu kabı sırayla gezdirirler. Eğer yuvada çok miktarda bal varsa, balla ıslatılmış yaprakları geniş yapraklardan bir yığının üstüne sıkırlar ve eve götürmek için bunları sarıp sarmalarlar. Suyla doldurulmuş yaprak kaplı çukurlar, hurma meyvelerinin bir karışımından başka içecekler yapmak için de kullanılır. Meyveler soyulur ve yeterince tatlı olana kadar suda elle yoğrulur. İçecek, çukurdan bardaklar dolusu alınarak tüketilir.

En zekice toplama tekniklerinden biri büyük ve tombul palmiye özü kurtlarını toplama sürecidir. Yanomamöler büyük bir hurma ağacını kesip devirirler ve özünü yerler. Gün-

ler sonra, çürüyen ağacı geri getirirler ve içindeki yumuşak, süngerimsi öze ulaşmak için doğramaya başlarlar. O zamana kadar bir haşere türü yumurtalarını öze bırakmıştır ve yumurtalar gelişerek bazıları fare büyüklüğünde olan kurtçuklara dönüşmüştür! Bu kurtçuk, bir karasinek kurdu gibidir, ancak ondan çok çok büyüktür. Çukuru çubuklarla kazdıkça tombul kurtçuklara rastlarlar, iyice büyük bir ağaçta belki de 50-60 kurt bulunabilir. Kıvranan her bir kurt, kafasının arkasından ısırılır ve dişler arasında sıkıca tutulur. Güçlü bir çekiş, kafayı ayırır ve dişlerin arasından asılı olarak sallandırır. Bunlar tükürülür ve hâlâ kıvranan kalıntı, bir yaprak tomarının içine fırlatılır. Kazı çubuklarıyla zarar görmüş kurtçuklar, o anda çiğ olarak yenir. İçinde kurtçuk olan yaprak tomarları ateş kömürleri üzerine atılır, yağları erir, kuruyarak büzülen beyaz bir cesede dönüşerek kızartılırlar. Ceset tek bir lokmada yutulur, yağ da yapraklardan ve parmaklardan iştahla yalanır. Yanomamölerle birlikte değişik türlerde birkaç böcek yedim, bazıları oldukça lezzetliydi ancak bir türlü hurma özü kurtçuklarını yiyemedim. Bunları denemiş deneyimli bir misyoner, tatlarının ona çok dolgun bir domuz pastırması gibi geldiğini söyledi ancak tutsülü ateşte pişirilmiş dolgun herhangi bir şeyin domuz pastırması tadında olacağını sanmıyorum. Palmiye kurtçuğu toplama sürecinin en önemli yönü, bunun nerdeyse hayvan evcilleştirmesinin başlangıcı olmasıdır; çünkü Yanomamöler açıkça, böcek yumurtaları için besin sağlama ve arzu edilen bir büyüklüğe kadar olgunlaştıktan sonra kurtçukları toplama niyetiyle ağacı kesip düşürürler.

Bir diğer ilginç avlanma tekniği, bir tür kertenkele diyebileceğimiz *armadillo* yakalamayla ilişkilidir. Armadillolar, yerin birkaç metre altındaki metrelerce gidebilen ve birkaç girişi olan oyuklarda yaşarlar. Yanomamöler, girişin çevresinde, sadece orada bulunan bir böcek sürüsünün varlığıyla içinde

hayvan olduğu anlaşılan bir oyuk bulduklarında, armadilloyu gün ışığına çıkarmaya koyulurlar. Armadilloları ortaya çıkarmak için en cazip yakıt, eski beyaz karınca yuvalarında bulunan, çok yavaşça yanıp yoğun bir ısı ve büyük miktarda ağır duman üreten kabuklu malzemelerdir. Bunlardan bir deste, oyugun girişinde tutuşturulur ve duman oyugun içine verilir. Duman yükselmeye başladıkça, çok geçmeden diğer girişler de ortaya çıkarılır ve toprakla sıvanıp kapatılır. Erkekler sonradan, kazan veya oyukta hareket eden armadilloları dinlemek üzere kulaklarını yere dayayarak elleri ve ayakları üzerinde yayılırlar. Bunu duydukları zaman oyuga ulaşana ve bir ümit, hayvana çarpana kadar yeri kazarlar. Birkaç girişimde bulunmak zorunda kalabilirler ki bu ağır bir iştir –ona çarpana kadar yarım metre ya da daha fazla kazmaları gerekir. Bir seferinde birkaç delik kazmışlardı, hepsi başarısızlıkla sonuçlanmış; oyugu bile bulamamışlardı. Adamlardan biri büyük bir sarmaşık koparttı, ucuna bir düğüm attı ve düğümlemiş ucu armadillo girişine koydu. Sarmaşığı ellerinin arasında, deliğe yavaş yavaş iterek döndürdü. Daha ileri gidemeyeceği an, oyuk girişinde birdenbire durdu, sarmaşığı dışarı çekti ve daha sonra yere, oyugun eksenini boyunca yaydı. Düğümün olduğu yeri kazdılar ve ilk denemede, dumandan boğulmuş armadilloyu buldular.

Bahçıvanlık

Yanomamölerin, avlanmaya harcadıkları zaman kadarını ya da daha fazlasını, aslında bahçıvanlığa harcamalarına karşın yiyeceklerinin büyük bölümünü, çoğu bölgelerdeki ekili bitkilerden oluşturur (Hames, 1980'de özetlenmiştir ve baskıdadır.) Yanomamöler, bölgeye giden ilk ziyaretçiler tarafından ısrarla 'avcılar ve toplayıcılar' olarak tanımlanmışlardır ancak

bu, yanlış bilgiye veya bu kadar bilinmeyen ve bu kadar uzak bir kabilenin 'en ilkel' koşullarda var olmak zorunda olduğu, bu yüzden de avcı ve toplayıcı olmak zorunda oldukları gibi hayalci bir varsayıma dayanan bir nitelendirmedir. Çoğu bölgede, Yanomamöler tarafından yenilen yiyeceklerin yaklaşık yüzde 80 ila yüzde 90'ı bahçelerindedir (Chagnon, 1966; Lizot, 1971c) ve siyasal, ekonomik ve askerî etkinlikleri bu gerçeği çok kuvvetli bir biçimde yansıtır. Yetiştirdikleri yiyeceklerden plantainler (yeşil muz), günlük beslenmelerinde şu ana kadarki en önemli üründür. Elbette, bahçıvanlığa verilen bu önem kesinlikle bir Kolombiya sonrası fenomen olmalıdır ancak plantainlerden önce ağırlıkla manyok, darı ve ekili yumru köklerin birkaç yerel türleriyle beslendiklerini düşünmek mantıklı olacaktır (aşağıda görünüz).

Yanomamöler, avlandıkları bölgelerin gelecek köy ve bahçe yerleri olma olasılığının ve uygunluğunun her zaman farkındadır çünkü savaş modelleri, ileride köylerini böyle bölgelere taşımaları gerektiğini zorla kabul ettirir. Onlarla avlandığım zaman, kamp ateşinin çevresindeki sohbetler sık sık bu belirli bölgenin olası yeni bir bahçe yeri olarak değeri çevresinde döner. Avcılar, uzun süreli bir hareket gerektiğinde köylerinin yeni yerleri olacak bölgeleri çoğunlukla keşfeden kişiler olurlar. Yeni bir yer için toprak, temizlenmesi ve yakması zor olduğundan alçak, dikenli çalılıklarla fazlaca kaplı olmalıdır. Daha büyükçe ağaçlar bir bölgede önceden yetişmiş olmamalıdır çünkü onları kesip devirmek için çok fazla emek gerekir. İdeal olarak, yeni yerde çok hafif bir ağaç örtüsü olmalıdır, iyice kurumuş olmalıdır ve en önemlisi, ıslak mevsimde su altında kalmamalıdır. Güvenilir bir uygun içme suyu kaynağının yakınında olmalıdır. Olası yeni bahçe yerleri hakkındaki bir kavram, savan için kullandıkları sözcükte belirtilir: *Börösö*. Onlar için savan, sadece ağaçsız olan geniş bir

toprak arazisi değildir, aynı zamanda bahçıvanlık yapmak üzere temizlemesi görelî olarak kolay olacak ağaçları seyrek bir ormandır. Zaman zaman, kullanışlı olması olasılık dahilinde vahşî orman arazisini, temizlenmiş bahçe için kullandıkları bir sözcükle belirtirler: *Hikari tākā*, vahşî ormanda bir bahçenin yer aldığı bir ‘delik.’

Yeni bir bahçe yapmada ilk etkinlik, daha küçük ağaçların ve çalılıkların kesilmesidir. Daha büyük ağaçlar, *kayaba hii*, alttaki çalılar temizlenene kadar bırakılır. Sonra, daha büyük ağaçların çoğu çelik baltalarla kesilip devrilir ve dallarla yaprakların kuruması için birkaç hafta yerde uzanmış bırakılır. Özellikle çok büyük ağaçlar, yerden 3 metre ya da daha yüksekte kurulmuş yapı iskelelerinden savrulan vuruşlarla kesilip düşürülür: Kütük orada o kadar kalın değildir ve ağacı devirmek için daha az vuruş gereklidir.

Daha yaşlı bilgi vericilerim, gençliklerinde çelik baltalarının olmadığını ve büyük ağaçları, kütüğün temelinden bir kabuk halkasını kaba bir taşla kesip çıkararak veya büyük ağaçların kökleri çevresine, çalılıkları ve kuru tahtaları yığarak öldürdüklerini belirttiler. Sonrasında yapraklarını düşürüp, ekinlerin büyümesine fırsat verecek kadar ışığın yere ulaşmasını sağlamak üzere ağacı öldürmek için çalılıkları yakarlardı. Ölü ağaçların ayakta kalmasına izin verilirdi. Bilgi vericiler ayrıca, o günlerde bir bahçe yapmanın çok daha fazla çalışma gerektirdiğini çünkü daha büyük ağaçları ateşle öldürebilmek için yeterli tahta ve çalılık biriktirmek üzere çok geniş bir alanın taranması gerektiğini belirttiler. Bugün çelik baltalar o kadar yaygın ki bağlantı kurulmamış köyler bile, en çok çelik aletin geldiği misyon noktalarına kendininkilerini bağlayan aradaki Yanomamö köyleri yoluyla onlara pazarlanmış görelî olarak yeni balta başlıklarının keyfini çıkarırlar. Bununla beraber, çelik baltaların sadece seyrek olmakla kalmadığı, aynı

zamanda ellerindeki bıçak ağzının bile daha önceki kullanımlardan dolayı en az yüzde 50'sinin gitmiş olduğu çok uzak köylerle bağlantı kurmuştum. Bölgeye girmekte olan çelik aletlerin ve diğeri Batılı parçaların oranı inanılmazdır. Çok iyi tanıdığım bir Katolik misyoner, Papaz Luis Cocco, köyünün halkına –130 kişi kadar– sadece 14 yıllık dönemde tek başına 3000 çelik pala artı yüzlerce balta, alüminyum pişirme kapları, bıçaklar, yüz binlerce metre naylon olta ipliğı ve ona denk sayıda çelik olta verdi. Bu parçalar değış-tokuş yoluyla sadece bitişik köylere değıl, aynı zamanda iç kesimlere, çok uzaktaki Yanomamö köylerine de çabucak dağıldı (Chagnon ve Asch, 1974b). Şu andaki Yanomamölerle kalıcı bağlantı kurmuş diğeri misyon noktaları, sınırın hem Venezüella hem de Brezilya tarafındaki Yanomamölere de aynı parçalardan çok miktarlarda sağlar. Yanomamölerin çelik aletleri misyonerlerin gelişinden önce, Batılılarla 200 yıldır bağlantıda oldukları bilinen, Karayib Kızılderilisi dilini konuşan kuzeylerindeki Ye'kwana yerlilerinden aldıkları görülür. Ye'kwanalar, içi oyulmuş kütükten kano inşa etme sanatını, yüksek bir incelik derecesine taşıyan bir topluluk, oradaki İngiliz koloni kurucularla alışveriş etmek için Georgetown, Guyana'ya kadar uzağı geziler düzenlerlerdi –Batılılar, kalıcı bağlantılar kurmak için bölgelerin içine işlemeden çok önce, tüm Yanomamö köyleri, çelik aletleri ve diğeri parçaları, er ya da geç daha da iç kesimlere, üyeleri Ye'kwanaları hiç görmemiş uzak Yanomamö köylerine pazarlanacak olan aletleri elde etmek için, birkaç ay boyunca onlara çalışmak üzere Ye'kwana köylerinde giderlerdi. Kuzey Yanomamö köyleri ve Ye'kwanalar arasında benzer bir ilişki, zaman zaman ve yanlış bir şekilde 'kölelik' olarak adlandırılan bir ilişki, hâlâ vardır (Ye'kwana/Yanomamö politik ilişkileri üzerine inceleme için Hames, 1978; Arvelo Jimenez, 1971'e bkz.).

Dış etkenlere bağlı olarak gelişen parçaların ticaretine dikkati çekmemin birkaç nedeni var. İlki, Yanomamölerin bazı çelik aletlere 100 yıl kadar uzun bir süredir, belki de Ye'kwanalara yakın bazı bölgelerde bundan daha uzun süredir, ulaşabiliyor olduklarını netleştirmektir. Bu, geçen 125 yıl boyunca birkaç geniş Yanomamö köyü kümesi arasında belgelenmiş olduğum hızlı nüfus büyümesini anlamada büyük olasılıkla önemli olabilir; hem bir yandan etkili, verimli bir ürünün –plantain– hem de diğer yandan, bahçıvanlığı çok daha etkili ve verimli hale getiren çelik aletlerin tanınmasıyla ilişkili olabilecek bir “nüfus patlaması.” İkinci olarak, bazı köyleri nitelerken kullandığımız ‘bağlantı kurulmamış’ söyleminin görece bir anlatım olduğunu vurgulamak istiyorum: Böyle köylerin sakinleri yabancıları hiç görmemiş olabilirler ancak onlar ve ataları, Yeni Dünya’ya Avrupalılarca tanıtılmış dış etkilere bağlı gelişen aletlerden –çelik parçalar ve belirli ekili bitkiler gibi – yararlanmış olabilirler. Kullanışlı aletler genelde kültürler arasında hızla yayılırlar, böyle bir süreç ille de bağlantı kurulmasını gerektirmez. Ve böyle aletler genelde bunları yeni ve farklı kültür çeşitlerine dönüştüren alıcı kültürlerdeki değişimleri başlatırlar. Bu sürecin klasik örnekleri antropoloji edebiyatında bol bulunur. Örneğin, Kuzey Amerika Büyük Ovalarının göçebe biniciliğe ait bufalo avlama kültürü, Kanada’daki Fransız ve İngiliz tacirler yoluyla ateşli silahların ve de Meksika’daki İspanyollar yoluyla atların tanıtılmasından hemen sonra yaşam bulmuştur (Secoy, 1953). Bundan önce, hem antropoloji ders kitaplarında hem de temsili filmlerimizde vurguladığımız Büyük Ovaların kültürleri, şimdi imgelemimizde canlanan duruma benzer nitelikte değildi. Yine, Dağlık Yeni Gine’de ve Mikronezya ile Polinezya Adaları’nın çoğunda bulundan çarpıcı kültürel süreçlerin ve durumların büyük bölümü, biçimlerini ve içeriklerini, 16. yüzyılda Amerika’nın

keşfinden sonra Yeni Dünya'dan bu bölgelere getirilen bir bitkinin, tatlı patatesin yetiştirilmesine borçlulardır. Son olarak, Batı Avrupa kültürünü etkileyen birçok gelenek ve tekno-ekonomik gerçek, Amerika'dan ödünç alınmış bitkisel ürünler nedeniyle şekil almıştır. Karl Marx, örneğin, bir seferinde büyük bir emek gücü için ucuz ve etkili bir yiyecek olan beyaz patates olmadan Endüstriyel Devrim'in başarılı olamayacağını söylemişti: Patates Avrupa'ya And Dağları'ndan gelmiştir. Bir de, Kolomb'dan sonra Avrupa'ya tanıtılan bir Yeni Dünya bitkisi olan domates var; domates sosu olmadan pizza neye benzerdi?

Böylece, bugün Yanomamöler ağaçlarını çelik aletlerle temizlerler, genellikle de kullandıkları aletlerin kökenini bilmeden veya asıl soruya –‘bu baltayı Monou-terililerden aldık’ ya da ‘o pala Aruwā-terililerden geldi’ dışında fazla ilgi göstermeden. Sonra bu yerlere ilk olarak, Yeni Dünya'ya Kolomb'dan sonra tanıtılan bir ekinden ekerler (Reynolds, 1927). Onların bu tür işlerin yılın başka zamanlarında, özellikle askeri ilişkiler onlara zorunlu programları gerektirdiği zamanlarda yaptığını görmüş olmama rağmen, daha büyük ağaçlar genellikle ıslak mevsimin sonuna doğru kesilip devrilir. Genel olarak, vahşi ormanı temizlemek bir ıslak mevsim etkinliği ve de çalılıklarla daha küçük dalları takmak bir kuru mevsim etkinliği olma eğilimindedir ancak Yanomamö bahçıvanlığı, dünyanın diğer birçok bölümünde bulunan kes-ve-yak programlarından çok daha az ‘sistemattir’ (swidden çiftçiliği üzerine kullanışlı bir bibliyografya için Conklin, 1961'e; ve Amazon Vahası'nda swidden yetiştiriciliğinin kusursuz bir çözümlemesi için Carneiro, 1960 ve 1961'e bkz). Kesilip düşürülmüş ağacın yakacak olarak kullanılması, ağacın kuruması için iki ya da üç gün güneş ışığı almış olması koşuluyla yağmurlu mevsim süresince bile başarılabilir. Çalılıklar ve bodur bitki

örtüsünün yanı sıra sadece daha küçük dallar yakılır; bu nedenle büyük gövdeler kuruyana kadar beklemek gereksizdir. Yerde gelişigüzel uzanmış bırakılırlar ve farklı ailelerin sahip olduğu yiyecek ekin arazileri arasında 'sınır' ve yakacak odun olarak iş görürler.

Diğer Bahçe Ürünleri

Birçok fazladan yiyecek türü ve diğer yiyecek olmayan bitkiler, çoğu Yanomamö bahçelerinde bulunabilir. Henüz ele alınmamış daha önemli yiyecekler arasında birkaç kök bitkisi de vardır. Manyok, Amazon Vahası'nda baştan başa yaygınca bulunan başlıca nişastalı bir kök bitkisi, çoğu Yanomamö tarafından az miktarlarda yetiştirilir. Genellikle 'tatlı' cinsi, yenmeden önce manyok özünden süzülmesi gereken öldürücü bir zehir olan siyanik asidi çok az içeren veya hiç içermeyen bir türünü yetiştirirler (Cock, 182'ye bkz.). Kökünden sökölüp kabuğu soyularak zehirli manyokun özü havayla karşı karşıya bırakıldığında, toksin, idam cezasında gaz odasını kullanan o eyaletlerde kullanılan maddeyle ilişkili olan hidrosiyanik aside okside olur. Yanomamöler, hem bitkiyi hem de uygun saflaştırma tekniklerini Yanomamö bölgesine yaymış, Karrayib Kızılderilisi dilinde konuşan Ye'kwana'ların köylerinin yakınında bulunan kendi köylerinin olduğu yerdeki, kuzeydeki 'acı' (zehirli) manyoku giderek daha fazla miktarlarda kullanmaya başlamaktadırlar. Kaobawä'nın bölgesinde, tatlı manyok türü baskındır. Kökler, pürüzlü kayaların üzerinde rendelenerek bir meyve özü halinde saflaştırılır. Nemli beyaz özden yaklaşık 25 cm çapında kalın 'yassı çörekler' yapılır ve sonra çörekler sıcak bir kırık çömlek parçasının üzerine yerleştirilerek her iki yüz de pişirilir (Şekil 2.8). Ye'kwana çörek-

leri çok daha büyüktür –90 cm çapında. Genelde Yanomamöler, çok az işlem gerektiren yiyecekleri tercih ederler: Hem bitkisel hem de hayvansal yiyeceklere aynı şekilde uygulanan bir tür ‘sarmaşıktan al, ateşe at’ tutumu.

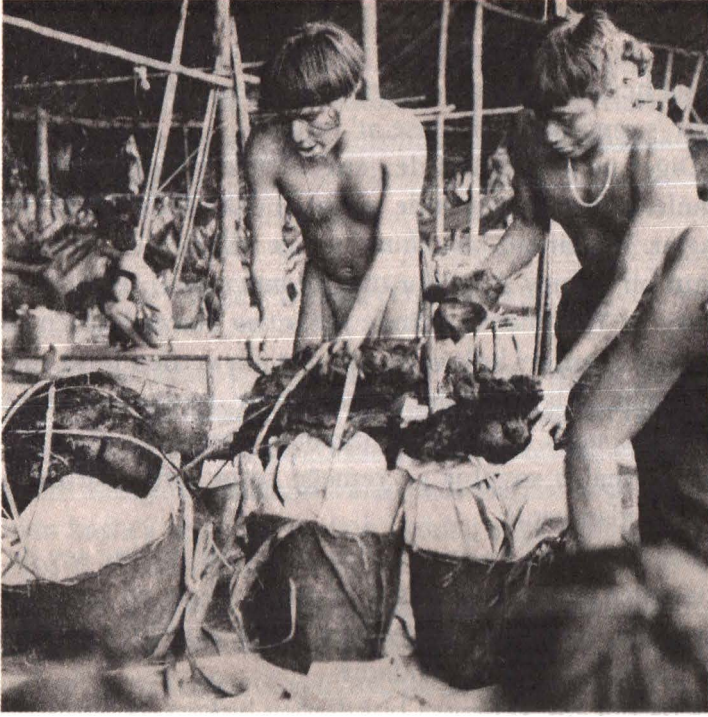
Diğer üç kök ürünü de geniş ölçüde yetiştirilir ve Yanomamölerin beslenmelerinde nispeten daha fazla kalori miktarı sağlar. Bunlardan biri *ohina* olarak adlandırılır, kulkas bitkisinin bir Güney Amerika türü (*xanthosoma*). İspanyolca’da *mapuey* ve Yanomamö dilinde *kabiromö* olarak bilinen başka bir patates benzeri kök veya *ahā akō* adı verilen biraz değişik bir tür gibi, tatlı patatesler de yetiştirilir. Bütün bunlar genelde ocağın sıcak kömürleri üzerinde kızartılır, pişirildikten sonra parmakla soyulur ve yemeğe çeşni veren herhangi bir şey* olmadan yenir.

Belki de daha az önemi olan başka bir düzine şey de Yanomamöler tarafından yetiştirilir ancak hepsi de her bahçede bulunmaz. Avokado, papaya ağaçları ve acı biber, bunlardan daha önemli olanlar arasındadır.

Çok önemli, yenemez bitkilerden birkaçı da bütün Yanomamö bahçelerinde ya da çoğunda bulunur. Ok kamışları, güneşte kurutulup av veya savaş okları –bizim standartlarımıza göre fevkalade uzun: 180cm– yapılan uzun, düz, ince sapları için yetiştirilir. Hafif ve yay gibidirler ancak atıldıklarında bir hayvanı ya da insanı delip geçebilirler.

Hiç kuşkusuz, herhangi bir Yanomamö bahçesindeki en önemli yenemez bitki, erkeklerin, kadınların ve çocukların tamamen bağımlı oldukları tütündür. Onların ‘yoksul olmak’ dedikleri, harfi harfine ‘tütünsüz olmak’ demektir: *Hori*.

* Yanomamöler seyrek durumlarda, belirli bir ağacın köklerinden tuzlu bir sıvı yaparlar ve yemeklerini buna batırırlar. Bu büyük olasılıkla, sodyum klorürden ziyade kalsiyum klorürdür. Yanomamöler tuzu ilk tattıklarında bundan tiksiniyorlar ve dişleriyle diş etlerini ‘kaşındırdığını’ iddia ederler. Yavaş yavaş buna bağımlı hale gelirler ve sık sık ısrarla tuz isterler.

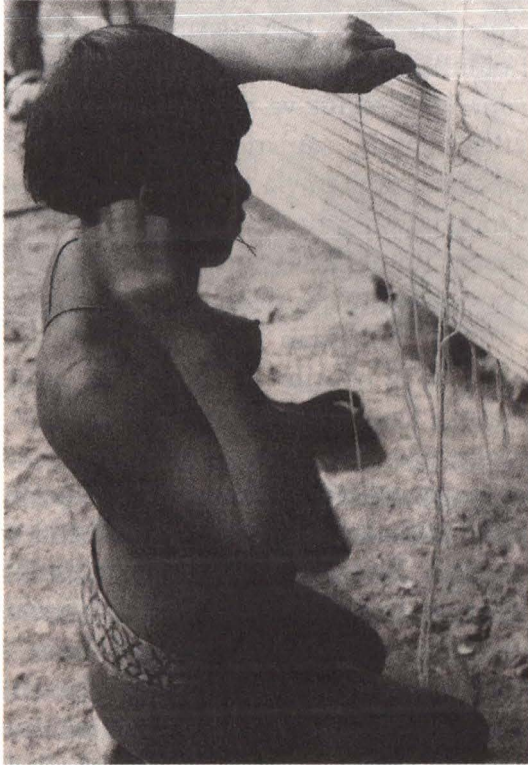
Resim 2.8. Kaobaw'a'nın erkek kardeşleri bir ziyafetin sonunda yiyecek paketlerini hazırlıyorlar. Bunlar, eve dönüş yollarında yemeleri için ziyaretçilere verilecektir. Her paket bitkisel yiyecek –bu durumda tapyoka (manyok nişastasından) ekmeği– ve tütülenmiş et içerir. (Yanomamölerin tapyoka ekmekleri, Karayib Kızılderilisi komşuları tarafından yapılanlardan daha küçük ve nemlidir.)

Tütünlerini içmekten çok 'çiğnerler' ancak çiğnemek belki de daha iyisi 'emmek' olarak tanımlanmalıdır. Her aile kendi tütününü yetiştirir ve komşuların olası hırsızlıklarından düşmanca korurlar –birisinin tütünü, ya değiş tokuş için gelen ziyaretçilere çok fazla vermekten veya ekininin başarılı olmasından dolayı bittiğinde yaşanan yaygın bir sorundur. Tütün, bazen çitle çevrilmiş olan Yanomamö bahçelerinde açıkça korunduğuna tanık olduğum tek üründür. Çit, yani yere sı-

kışırılmış ve sarmaşıklarla birbirine bağlanmış ince çubuklardan dayanıksız bir 'kuşatma,' hırsızlığı pek engellemez: Bu sadece, mal sahibinin tütün bitkilerini alışıldık çabadan daha fazlasıyla savunmaya hazır olduğunun bir bildirimidir. Hatta bazı Yanomamölerin, yasak yere giren herhangi bir kimseye şiddetli bir rahatsızlığa neden olması için, tütün arazilerine 'dikenli kapanlar' gömdüklerini bile görmüştüm: Kemigin çok sivri, uzun parçaları gömülmüştür ve kuşkulanmayan davetsiz bir konuğun ayağında uzun bir süre acı çektiren bir kıymık kalacaktır. Tütüne bağımlılık o kadar yaygındır ki görel olarak küçük çocuklar bile -10 yaşlarında- buna tutulmuştur. Tütünlerini oldukça karışık bir yolla hazırlarlar. Önce en olgun tütün yaprakları seçilir ve toplanır. Sonra yapraklar, 15-20'lik demetler halinde, saplarla birbirine bağlanır ve hem ısıyla hem de ateşin dumanıyla tütsülenmesi için ocağın üzerine asılır. Yapraklar kurudu mu, haşereleri ve rutubeti dışarıda tutacak başka yaprakların içine sarılmış şekilde büyük yumaklar yapılarak saklanır. Gerekliği zaman, tütsülenmiş tütünün birkaç yaprağı yumaktan alınır, nemlendirilmek için bir sukabağı dolusu suya batırılır ve sonra tüm yaprak çamurlu bir kül tabakasıyla kaplanana kadar kamp ateşinin küllerinde yoğrulur. Bunun için belirli ağaç külleri tercih edilir. Küllü yaprak sonra, çoğunlukla kendisini bu genel şekliyle tutması için ince liflerle bağlanan kısa, kalın, puro benzeri bir tomar şeklinde yuvarlanır. Sonra bu kalın tomar, açık bir zevkle alt dudak ile dişler arasına yerleştirilir; hazırlayıcı, neşe dolu bir iç çekişle hamağına boylu boyunca uzanıp kumlu, yeşilimsi ve çok büyük tomarı içine çeker. Ayrıca, tütün için çok girginlerdir. Birisi tomarını uzaklaştırıp bir saniyeliğine uzansa, bir diğeri derhal tütünü kapar ve sahibi geri isteyene kadar içine çeker. Ödünç alan kişi bir çocuk, bir arkadaş, bir eş, bir yabancı veya, istekli olması durumunda, antropolog olabilir. Yano-

mamöler arasında tütün kullanımının, virüslerin ve bulaşıcı hastalıkların hem köyde hem de bölgesel seviyede çabucak yayılmasına çok etkili olarak yardım ettiği açık olmalıdır.

Pamuk da önemli bir üründür. Pamuklu iplikler 'giyecek' yapımı için kullanıldığı gibi hamak yapımında da kullanılır (Şekil 2.9). Yanomamö 'giyecekleri' büyük ölçüde 'sembolik' ve süs amaçlı olduğundan, insan 'giyecek' sözcüğünün oldukça cömert bir açıklamasını anlamalıdır. Gerçekten, bazı iyi giyimli erkeler en fazla penislerinin gerilmiş sünnet derilerini

Resim 2.9. Pamuklu hamaklar, iki dikey desteğe sarılı düğümsüz pamuk ipliğinden yapılır. Her birkaç santimetrede bir çapraz 'dokumlar' örülür.

bağladıkları, bellerinin çevresindeki bir bağla gösteriş yaparlar. Genç bir oğlan büyüüp olgunlaştıkça, penisini bel bağlarına bağlayarak erkeksi davranmaya başlar. Yanomamöler bu kültürel/ontojenik evreyi, genç oğlanların yaşlarını oldukça doğru olarak tanımlamak için kullanırlar: 'Oğlum artık penisini bağlıyor.' Genç ve deneyimsiz olduğunuzda penisini kontrol etmek zor olduğundan, bu açıklamalar üzerine şakalar yapılır. Sünnet derisini uygun bir şekilde ve sımsıkı bağlamak için gerekli uzunlukta germek zaman alır; penis tekrar tekrar bağdan kayarak sahibini utandırır, çevredeki daha büyük oğlanları güldürür. Bazen daha büyük oğlanların ve yetişkinlerin penis bağları kazara "çözülür"; bu büyük bir utanç kaynağıdır, çünkü bağısız kalmak, tamamen çıplak* kalmak gibidir. Bir penis bağı rahat değildir.

Sözüme inanın. Misyon noktalarında olduğu gibi, fırsat buldukların erkekler kısa pantolon veya peştamallar giymeye çabucak alışık hale gelirler ve bunlar hemen takas malları haline gelir. Pantolon giyen erkekler penislerini bağlamayı bırakırlar. Tüm geleneklerin bunları uygulayanlar tarafından sevildiğini ya da zevk alındığını düşünmemek gerekir; aslında bu, antropolojik araştırmanın, şimdiye kadar görmüş olduğu ilgiden çok daha fazlasını hak eden bir konusu olabilir.

* Erkekler bu konuda o kadar dikkatlidirler ki ciddi bir kavga ya da düellonun hırsı içinde eğer katılanlardan bir "çözülürse", düşmanlığı bir anlayışına bırakırlar. İki erkeğin, bir göğüs dövme düellosunda birbirlerine şiddetle vurdukları, Yanomama: Çok Bilimli Bir İnceleme (kitabın arkasında listelenmiştir) filmimizde eğlenceli bir sahne vardır. İçlerinden birinin penis bağı çözülür ve ikisi de, herhangi bir tartışma olmaksızın, penisini tekrar bağlayana kadar düelloyu geçici olarak durdurup sonra tekrar yumruklamaya devam ederler. Erkeklerden daha uygun şekilde giyinmedikleri gerçeğine rağmen, kadınlar da çok dikkatli ve gösterişsizlerdir. Bu yüzden bir kız ya da bir kadın, oturduğu bir konumdan kalkarken, çıplak olan kasık kemigini gizlemek için bacaklarını çapraz tutmada çok dikkatli davranır.

Yetiştirilen pamuğun çoğu hamak yapımında kullanılır. Bükülen pamuk ipliğinden devamlı olarak gelen bir ip, tamamlanmış bir hamağın uygun genişliğine gelinene kadar iki dikey desteğin etrafına sarılır ve sonra ipleri yerinde tutmak için her birkaç santimetreye çapraz dikişler dikey olarak örülür (Şekil 2.9). Bu bitirildiği zaman, destekler yerden çıkarılır ve hamaklar, bitmiş bir hamakta 1.5-2 metre kadar kullanılan, daha güçlü bir pamuk ipliğiyle bağlanır. Herkes kalıcı bir pamuklu hamak ister ama bunlar çoğunlukla değiş-tokuşa verildiklerinden çoğu insan ellerindeki daha dayanıksız, daha az rahat, sarmaşıklardan yapılmış bir hamakla idare ederler. Kadınlar da, oldukça hoş olan ama hiçbir şeyi kapamayan küçük bir bel bandı yapmak için pamuk ipliği kullanırlar. Pamuklu iplikler aynı zamanda kol bantları ile göğüslerin ve sırtın ortasından çapraz geçirilerek kadınlar tarafından giyilen gevşek, çok ipli, bluz benzeri bir giysi yapmak için de kullanılır. Bazı erkekler, genelde dev bir sosis gibi görünen kalın bir pamuklu kemer takarlar; penislerini buna bağlarlar. Erkekler, kadınlar ve çocuklar, bileklerinin, ayak bileklerinin, dizlerinin ya da göğüslerinin çevresine pamuklu ipten tek kat bağlar giyerler. Bundan başka 'giyecek' yoktur.

Son olarak, bazı köylerde büyümlü bitki çeşitleri yetiştirilir. Çoğu, diğerleri üzerine yollanan büyümlerle ilişkilidir, genelde *suwā hārō* adı verilen 'dişi büyümler' durumunda olduğu gibi kötü niyetli olmayan büyümlerdir bunlar. Yapraklara sarılmış küçük toz paketleri, erkekler tarafından kadınları 'baştan çıkarmak' için kullanılır. Bu büyü kadının burnuna ve ağzına tutulur. Kadın nefes alırken büyümlü içine çekince bayılır ve doymak bilmez bir arzu duyar –hem kadınlar hem de erkekler için diyelim. Bazı köylerde kadınlar da, erkeklerin sözde durgunlaşmalarına ve sakinleşmelerine neden olan büyümlü bitkiler yetiştirir. Özellikle kavga ederlerken, erkeklerin

üzerine atılır, beklenen etki erkeklerin daha az sert olmasıdır.

Kaobawā'nının kuzeyine doğru olan köylerde insanlar sözde, çok uzaktaki düşmanlarına 'üfürülebilen' veya uyurken, önlem almamış erkek ziyaretçilerin üzerine serpilebilen, özellikle kötü niyetli bir bitkiyi yetiştirirler. Bunların özellikle korkulan bir sınıfı, *oka* diye adlandırılır, düşmanlara boruların içinden üfürülür ve onların hastalanıp ölmesine neden oldukları söylenir. Kaobawā'nın grubu *oka* kullanmaz ama düşmanlarının kullandığını söyler. Düşmanları, sırayla, bunun kullanımını inkâr ederler ve bunu Kaobawā'nın grubunun kullandığını iddia ederler. Düşmanın kullandığını bildiğiniz ama kendiniz uğraşmadığınız o zararlı uygulamalardan biridir. Bütün Yanomamö grupları, kendi köylerindeki hesabı verilemeyen ölümlerin düşman gruplar tarafından onlara yöneltilmiş zararlı büyü ve tılsımların sonucu olduğundan kuşku duymazlar.

Kes-ve-Yak Çiftçilik

Yaşam boyu sürececek bu etkinliğe genellikle evlendiklerinde başlayarak, her erkek bahçıvanlık için kendi toprağını temizler. Yetişkin erkek kardeşler toprağın hemen yanındaki bölümleri temizler ve eğer babaları hâlâ yaşıyorsa, onun da bahçesi onlarınkinin arasında olur. Bunun için, ileriki bir bölümde ele alınacak, diğer toplumsal ilişkiler için önemli olan erkekler arasındaki ilişkiler, aynı zamanda bahçe arsaları ve toprak kullanımının dağılımında önemlidir. Arsa büyüklüğünü belirlemenin bir ölçüsü, insanın ailesinin büyüklüğü ve akrabalık yükümlülükleridir ancak bazı erkekler başarısız planlayıcılardır ve bazen ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli yiyeceği ekmek üzere ne kadar toprak temizleme-

leri gerektiğini iyi hesaplayamazlar. Bir seferinde, köyündeki evlenmemiş erkeklerden birinin durmadan diğerlerinden yiyecek ödünç almasına kızmış bir Yanomamö reisini şans eseri duydum, bahçesini incelerken adamı kötü bir şekilde azarladı: “Karın ve çocukların için bu yeterli değil!” Uyardı, ‘Bunu daha büyük hale getirmezsен diğerlerinden plantain dilenmek zorunda kalırsın! Oradaki ağacı görüyor musun? Bahçeni oraya kadar temizle, yeterli olacaktır –daha sonra geri kalanımıza yalvarmak zorunda kalmazsın!’ Ses tonu, gelecekteki yalvarmaların susmak kadar hafif bir tepkiyle karşılanmayacağını netleştirecek şekildeydi. Bir hata dikkate alınmayabilir ama ısrarla yapılanlar alınır.

Reisler, diğer erkeklerden daha büyük bahçeler yapmaya eğilimlidir çünkü beslenmesi gereken ve belirli aralıklarla gelen ziyaretçi grupları eğlendirmek için önemli bir sorumluluğu göz önünde bulundurlar. Birleşik bir köyün tüm üyeleri birkaç gün geçirmek üzere geldiğinde, ziyafete daha fazla yiyecek katkısında bulunurlar. Kaobawā’nın bahçesi diğer erkeklerinkinden çok daha büyüktür. Bazı ağır işlerde erkek kardeşleri ve eşinin, karısı ya da ona bağımlı çocukları olmayan bir adam olan –bunun nedeni büyük ölçüde, hayvan gibi ve biraz aptal olan, çekici olmayan birisi olmasıydı– ağabeyi yardım eder. Bununla birlikte, Kaobawā’nın yılmaz bir yardımcıdır ve ona bahçıvanlıkta yorulmak bilmezcesine yardım eder. Bu adamın oğlu da Kaobawā’nın bahçıvanlık yapmasına yardım etmişti çünkü Kaobawā’nın kızlarından biriyle evlenmeye uygundu, bu da onu Kaobawā’ya iyilik ve hizmet ‘borçlu olduğu’ bir ilişkiye sokuyordu. Bu genç adam, Bākotawā, Sibarariwā’nın grubuyla ilk bağlantıyı kurduğum zaman beni Mavaca Nehri’ni besleyen ana kaynaklarda terk eden adamdır.

Bahçe arazisi yakılmak için hazır olduğunda çalılıklar ve

küçük dallar yığılıp tutuşturulur. Diğer çalılar, devrik ağaçlardan sökülerek eklenir. Bir erkeğin bahçesinde böyle birkaç ateş olabilir ve her erkek bahçesini kendisi için en uygun olan zamanda yakar. Ateşler bazen büyük, devrilmiş kütükler çevresinde yakılır ve bu onları kurutup, toplanması bütünüyle kadınların işi olan çok fazla miktarda yakacak odunlara bölünmelerini kolaylaştırır. Yakacak odunun, Yanomamöler ve ya herhangi bir Tropikal Orman topluluğu için bu kadar büyük bir sorun olduğunu değil ama çok fazla miktarda oduna gereksinim olduğunu –yemek pişirmek, geceleri ısınmak ve ölen insanların kalıntılarını yakmak için –Tahmin etmiştim. Kadınlar yakacak odun toplamak için her gün çok fazla çaba harcar ve de bunu en az zahmet ve çabayla yapmaya çalışırlar. Bunun için, bahçe arazisindeki devrik –özellikle de kolayca bölünen bir tür– ağaca kıskançlıkla özen gösterilir ve ağaç, kullanışlı bir kaynak haline gelir. Zamanla, daha kullanışlı büyük ağaçlar kadınlar tarafından yavaş yavaş yarılr, kırılır ve ya yakacak odunlara bölünür ve bahçe, olgunlaştıkça ‘daha temiz’ olur. Bir kadın, bu işe yardıma davet edilmemesi durumunda komşusunun bahçe arazisinden odun almamalıdır. Yakacak odun sadece Yanomamöler için değerli ve önemli değildir, aynı zamanda dünyanın birçok yanında da stratejik bir kaynaktır (Ulusal Bilim Akademisi, 1980).

Yenice temizlenip yakılmış bahçeyi ekmek için iki yoldan biri tutulur. Eğer yer köyden çok uzaktaysa, ekilecek kesimlerin ürün karşımı ve olgunluk durumu hakkında bir hayli stratejik planlama gerekir. Eğer yeni bahçe sadece eskisinin bir uzantısıysa, farklı bir strateji gerekir çünkü tohumların ve kesimlerin taşınması ufak bir sorundur.

YERLEŞİM MODELİNİN KÜLTÜREL EKOLOJİSİ

Köylerin ve Bahçelerin Mikro Hareketleri

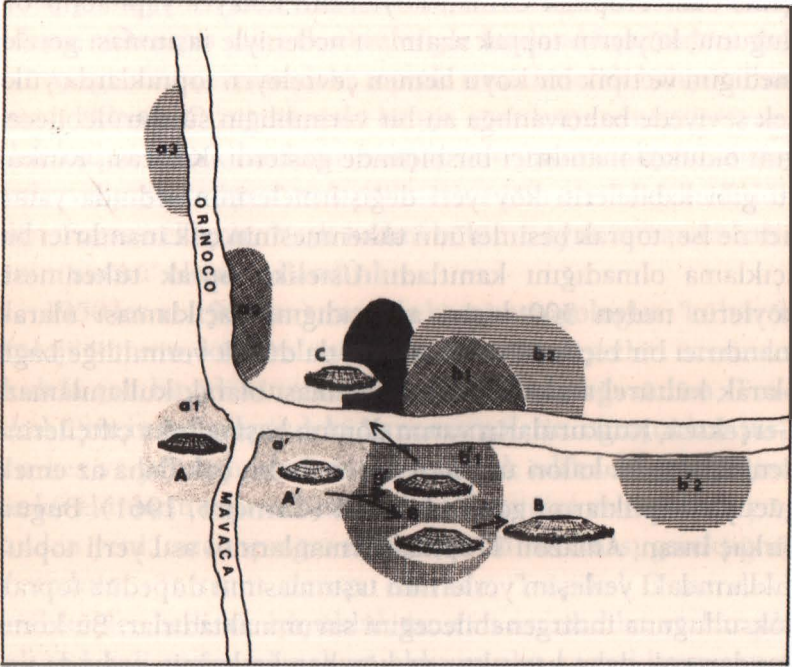
Yeni bahçeler yapmanın ilk ve en basit senaryosunu düşünelim. Bir Yanomamö bahçesi ilk ekilişinden itibaren yaklaşık üç yıl dayanır. Bahçe fundalıkla, dikenli çalılıklarla ve neredeyse tükenmiş yiyecek ekinleriyle kaplandıkça, sadece dış sınır çizgisinin çevresindeki toprak temizlenerek bahçeye bir uzantı eklenir. O zaman, eski bahçe –artık üretemeyen– ‘yaşlı bir kadın’ olarak nitelenir. Yeni uzantı ‘burun’ olarak adlandırılır ve ‘yaşlı kadının’ terk edilmesine izin verilince bu bölümün üzerine eklenir. ‘Yaşlı kadın’ bölümü aynı zamanda bahçenin ‘anüsü’ olarak adlandırılır.

1950’ler ve 1960’lar sırasında bazı antropologlar, ‘kültürel ekoloji’ kuramı, kültürel uyum sağlama incelemeleri üzerinde ilk defa çok büyük bir etki göstermeye başladığı zaman, Tropikal Orman bölgelerindeki Yanomamölerin uğraştıkları türden kes-ve-yak bahçelerinin hemen terk edilmesi gerektiğini çünkü ekinlerin toprak besinlerini tükettiğini ve bu sorun yüzünden yeni, taze toprağın tarım için kullanılması gerektiğini savundular. Tartışma devam ederken, Tropikal Ormandaki yerel köyler belli bir büyüklük sınırını aşamadılar ve karışık kültürel gelişmeler olanaksız oldu çünkü toprakların genel olarak zayıf kalitesi, süregelen hareketi ve yer değiştirmeyi gerektiriyordu. 1950’lerde Robert L. Carneiro adında bir antropolog, Brezilya Xingo bölgesindeki Kuikurular arasındaki kendi titiz alan araştırmasını kullanarak, bu tartışmayı deneyime dayanan bir teste tutmaya karar verdi (Carneiro, 1960, 1961). Çalışması, bu tür çevredeki köy yer değiştirmelerinin nedenlerinin açıklamasını gösteren ‘toprağın yoksulluğu’ tartışmasını gerçekten altüst etti. Kuikuru bahçelerindeki ürün

miktarlarını ölçerek, azalan verimlilik için toprak numunelerini test ederek ve ortalama bir aileyi ya da bir bireyi beslemek için gereken arazi alanını, ekicilerin yolculuk etmeye istekli oldukları bahçeden köye olan uzaklığı ve terk edildikten sonra eski bir bahçeyi yeni orman olarak yenilemenin ne kadar zaman aldığı gibi değişkenleri not ederek, 500 kişilikten daha geniş olan Tropikal Orman köylerinin kolayca yapılabilir olduğunu, köylerin toprak azalması nedeniyle taşınması gerekmediğini ve tipik bir köyü hemen çevreleyen topraklarda yüksek seviyede bahçıvanlığa ait bir verimliliğin sürdürülebileceğini oldukça inandırıcı bir biçimde gösterdi. Kısacası, Kuikuru gibi kabilelerin köy yeri değiştirmelerinin ardında yatan her ne ise, toprak besinlerinin tükenmesinin çok inandırıcı bir açıklama olmadığını kanıtladı. Üstelik, toprak tükenmesi, köylerin neden 500 kişiyi aşamadığının açıklaması olarak inandırıcı bir biçimde verilemez ya da düşük verimliliğe bağlı olarak kültürel ataletin bir açıklaması olarak kullanılamaz. Gerçekten, Kuikuruların yarım dönüm başına İnka çiftçilerinden daha fazla kalori ürettiklerini ve bunu çok daha az emek gücüyle yaptıklarını gösterebilmişti (Carneiro, 1961). Bugün birkaç insan, Amazon Tropikal Ormanlarının asıl yerli topluluklarındaki yerleşim yerlerinin taşınmasının düpedüz toprak yoksulluğuna indirgenebileceğini savunmaktadırlar. Bu konudan çok daha karışıktır ve köy hareketlerinin ardında yatan kararlara birçok değişken karışır.

Bahçelerin, Yanomamöler tarafından yapılan kısa hareketleri 'mikro' hareketler olarak düşünülebilir: Ya varolan bir bahçenin uzatılmasını ya da yeni bir bahçenin, var olan bahçeden başlayarak birkaç yüz metre kadar temizlenmesini gerektirir. Her iki durumda da, yeni ekinlerin ekilmesi görece olarak kolayca başarılır çünkü tohumlar ve kesimler çok uzağa taşınmak zorunda değildir. Yeni bahçeleri bu yolla yapma-

nın Yanomamöler tarafından verilen nedenleri Carneiro tarafından incelenen Kuikurular arasında bulunanlara benzerdir ve diğer Amazonlu yetiştiriciler için de belgelenmiştir. Olgunlaşan bahçelerde büyümeye başlayan bitki örtüsü sıkıtır ve genellikle çok dikenlidir, bu yüzden temizlemesi ve yakılması tatsız ve can sıkıcıdır. Hiçbir giyecek giymeyen insanlar tara-

Şekil 2.10 Yeni bahçelerin eskilere uzantı olarak nasıl eklendiğini gösteren, 1960-1968 yılları arasında Bisaasi-teri'nin 'mikro' hareketleri. Bisaasi-terililer buraya taşındıkları zaman, Mavaca Nehri'nin karşı taraflarında, birbirlerinden sadece birkaç yüz metre ileride olan iki şabono vardı (A ve A'). Kaobawā'nın grubu (A') bahçesini genişlettiği zaman iki yeni şabono (B ve B') yapmaya karar verdi, bu, bölünmenin ilk işaretiydi. Sonunda bir grup (B') ayrı bir varlık başlatmak için Orinoco Nehri'nin karşı tarafına (C) taşındı. Kaobawā'nın grubu arkada (B) ve diğer iki şabonodan sadece birkaç yüz metre ileride kaldı (Chagnon, 1968c'den.)

findan yapılmalıdır ve eğer böyle bir bitki örtüsünden çıplak geçmek zorundaysanız böyle bir çalılıktan sakınmanın anlamını anında anlarsınız. Yanomamölerin eski bahçelerde çalışmayı sevmemelerinin bir başka nedeni, önceden söz edilen yılan sorunudur.

Şekil 2.10 Yanomamö bahçelerinin hareketlerini ve bitişik yeni toprağın nasıl tarıma açıldığını şematik olarak açıklar. Önceden tanımladığım gibi, *şabono* damının her iki-üç yılda bir tekrar kaplanması gerektiğinden, bahçenin birkaç metre ilerletilmesi aynı zamanda –yiyecek ekinlerini, yakınında kullanışlı bir şekilde tutmak için– şabonoyu da taşımak fırsatı olabilir.

Yanomamöler bir genel bölgede, özellikle köyden uygun bir yürüme uzaklığında güvenilir bir av kaynağı olan birinde uzun süre kalmayı tercih ederler. Araştırmam, bir bölgede 60-80 yıl kalan ve sadece üzerlerindeki askeri baskıların karşı konulamaz olduğu zaman orayı terk eden aynı köyün birçok sorununu açığa vurmuştur. Aynı genel bölgede kalmanın ikinci bir çekici yanı, her sene, çok beğenilen meyvelerin çok büyük miktarda ürünlerini veren ehlileştirilmiş Amazon hurması ağaçlarıyla ilişkilidir. Bu ağaçlar, bahçe terk edildikten sonra uzun süre ürün vermeye devam ederler, bundan dolayı Yanomamöler meyveleri toplamak için bu eski, terk edilmiş bahçelere uygun yakınlıkta kalmak isterler. Bu hurma, daha önce yaptığım, karın doyurmak için çok fazla hurma meyvesi gerektiğine dair genelleme için bir istisnadır. Amazon hurması meyvelerinin görece olarak küçük çekirdekleri (bazılarının hiç çekirdeği yoktur) ve haşlanmış patates gibi bir dokusu olan, bol yağlı ve çok lezzetli, çok miktarda unlu etleri vardır. Bahçe her temizlendiğinde, aileler bu ağaçtan bir ya da birkaç tane ekerler ve ağaçlar, bahçe terk edildikten sonra yıllar boyunca çok miktarda meyve verirler (Şekil 2.11). Bu yüzden,

eğer Yanomamöler genel bir bölgede kalırlarsa, Amazon hurması ürünleri kolayca ve elverişli bir şekilde toplanabilir ve çok büyük miktarlarda lezzetli, besleyici meyve alınabilir.

Plantainler, muzlar ve manyok, daldırma yöntemiyle yetiştirilir, yani bir yerden alınan dallar başka bir yere dikilir: Hiç tohum ekilmez. Bir plantain 'ağacı' olgunlaştıkça, her birinin sırasıyla yeni bir verimli 'ağaç' olduğu filizler veren yer altı sürgünleri dağıtır. Her olgun plantain ağacı çoğunlukla çok büyük olan (türe bağlıdır) bir meyve salkımı ortaya çık-

Resim 2.11. Meyveyi toplamak için bir rasha ağacına tırmanan Rerebawā. Bir "A-iskeletin" üzerinde durur ve ikincisi yukarı iter, onun üstüne tırmanır ve aşağıdakini yukarı çeker. Bu şekilde, dikkatlice 20 metrelik ağacın tepesine ulaşır; meyveyi bir sarmaşıkla indirir.

rır, bu kesildiği zaman bitki işe yaramaz ve bu da, büyüyen genç sürgünler için yer açmak üzere yere kadar kesilir. Kökten ayrılıp kendi başına büyüyen bu fidanlar plantainin yeni neslidir çünkü olgunluklarında her biri yeni birer meyve salkımı vereceklerdir. Bunlar çok küçük olduklarında –birkaç metre yüksekliğinde– yerlerinden sökülüp başka yere dikilebilirler. Büyüdükçe tabii ki, daha ağır olurlar. Ancak büyüdükçe daha erken meyve verirler. Böylece, yeni bir plantain ürününü hemen isteyen bir adam, her biri 4.5 kg ya da daha fazla gelen büyük sürgünleri başka yere dikecektir. Ancak, çoğu boşa gideceğinden bütün plantainlerin aynı anda olgunlaşması istenmez. Bu yüzden, iyi bir bahçe, tüm yıl boyunca güvenilir, bol yiyecek olduğunu garanti etmek için büyümenin çeşitli evrelerinde ve olgunluğa çeşitli yakınlıklarda plantainler içerir. Yetiştirilmiş yiyeceklerdeki kaloringin belki de yüzde 80'i plantainlerden gelir ve bahçeler bu önemli noktayı, plantain yetiştirilmesine verilmiş toprak payı olarak yansıtır. Büyük bir fidanın olgun bir plantain salkımı vermesi yaklaşık dört ay alır –küçük bir sürgünün aynısını yapması ise belki de altı ay alır.

Köylerin ve Bahçelerin Makro Hareketleri

Savaş gidişatı tüm Yanomamö bölgelerinde hızlanır ve yavaşlar. Köyler arası çekişmenin olmadığı kabilenin dış sınır çizgisi gibi bazı bölgelerde yıllar gelip geçebilir. Kaobawā'nın bölgesinde olduğu gibi tüm köyler her yandan komşularla çevriliyse, etkin savaşların belirli aralıklarla meydana gelmesi aşağıda anlatıldığı gibi olur. Öncelikle, köyler arasında uzun dönem durgunluk seyrek görülür. Komşu bir grupla sorun çıkmadan birkaç yıl geçebilir ancak bunun ötesinde bir şeye

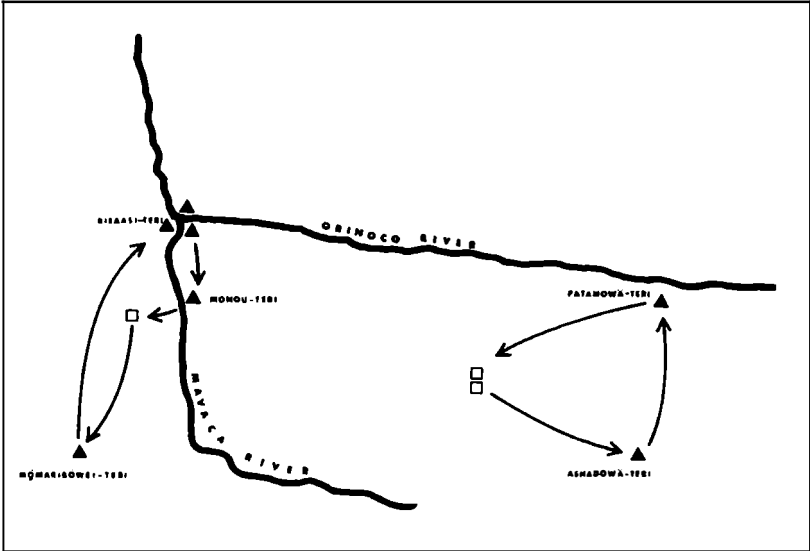
çok rastlanmaz. İkincisi, bir kere köyler arasında düşmanlıklar patladı mı ve birisi öldürüldü mü, rakipler yıllarca ölümcül ilişkilerde kilitlenir; kabilenin dış sınırındaki köylerin yaptığı gibi yeni, tamamen boş alanlara göç etmeyi seçme hakları yoktur. Bu aslında, Kaobawā'nın bölgesindeki köylerin, bazı komşularla siyasal bağlılıklar geliştirmekten başka seçenekleri yok demektir çünkü uzak topraklara taşınmak, düşmanlardan kaçmak olanaksızdır ve arkalarında insanın yakın komşularından daha zor başa çıkabileceği, daha az tanınan başka Yanomamöler olabileceğinden dolayı uzak komşuların ötesine 'sıçramak' akılsızlıktır. Ancak, Kaobawā'nın bölgesindeki Yanomamö köyleri arasındaki uzaklık çok fazladır, bu nedenle düşmanlardan kaçmak ve başka bir yerde yeni bir bahçe kurmak üzere gidilecek uzun yollar –dört beş günlük yürüyüş– bazen etkilenebilir. Aslında Carneiro'nun (1961) “coğrafi sınırlandırmasına” benzer şekilde, bu durumu *toplumsal sınırlandırma* olarak tanımladım. Carneiro, dünyanın en önemli uygarlıklarının –Mısır, Mezopotamya, İnkalar v.b.– hepsinin çöllerle, denizlerle veya genişlemeyi kısıtlayan bir coğrafi özellikle çevrelendiğini ve bu nedenle gelişmekte olan bölgede toprak kullanımının artarak güçlendirilmesinin özendirildiğini savunmuştur (Carneiro, 1961). Bunun, toplumsal örgütlenmede artan güçlülüğe yol açtığını savunmuştur. ‘Toplumsal sınırlanma’ hakkındaki savunmam benzerdir çünkü her cepheden komşuların varlığıyla hareket yeteneği kısıtlanmış Yanomamö köylerinin, el değmemiş boş topraklara göçün engellenmediği kabile sınırlarındakilerden çok daha karışık örgütlenmeleri ve daha kalabalık nüfusları olduğu görülür. Carneiro, sırasında, sosyal çevreneme ya da sınırlanma düşüncesini, devletin kökeni ile ilgili genel kuramında benimsemiştir (1970). Yanomamölerce yapılan uzun göçler tarımsal teknikler, ekin tipi, topraklar, bahçelerin olgunluğundan do-

layı bahçıvanlık üzerine yapılan talepler ya da *şabononun* çürümesi yüzünden harekete geçirilmemiştir. Ben bunları *makro hareketler* olarak adlandırıyorum. Bunlar, politikalar ve savaşa harekete geçirilir ve bu bağlamda anlaşılmalıdır. Buradaki en ilgili 'ekolojik' değişkenler insan komşulardır, teknoloji, ekonomik uygulamalar ya da fiziksel çevrenin doğasındaki böyle özellikler pek önemli değildir.

Şekil 2.12 bir grup Yanomamö, o anki üretken bahçeyi terk etmek ve çok uzakta yeni bir tanesini kurmak zorunda olduğu zaman bir makro hareketin nasıl etkilendiğini bir grafik anlatımıyla gösteriyor. Komşularla olan 'birleşmenin', neden köyler arası savaş ve çatışmalarla başa çıkmada –uyum sağlama– Yanomamöler için esnekliğe fırsat veren bir tür kültürel uyum sağlama olduğu giderek daha açık hale gelecektir. 6. Bölüm, bu modeli, belirli bir savaş ve yeni bir yerde yerleşim kurma koşullarında oldukça ayrıntılı açıklar.

Bazı makro hareketlerin ilk evresi, köyde veya bölgede sürekli oturmanın, size yakın olan ve sevdiğiniz birinin (ya da kendinizin) –sopalarla, palalarla, baltalarla ya da oklarla– çok kötü yaralanacağı ya da öleceği şiddetli bir dövüşe yol açacağının farkına varılmasıdır. Tehdidin veya tehlikenin, diğer köylerdeki saldırgan düşmanların, durmadan sizin grubunuzu yağmalayan ve yağma başına küçük bir kayba, ancak zamanla önemli bir kayba neden olan düşmanların varlığı anlamına geldiği bir harekette, bir köyün tüm üyeleri birlik olup topluca karşılık verebilirler. Yağmacıların dışarıda pusuya yatmış olabileceklerine dair devamlı korku ve kaygı, bir köydeki huzursuzluğu ve gerginliği artırmaya, hareketin ve toplumsal varlığın normal modellerini karışıklık içine itmeye yeterlidir. Yağmacılardan korkulduğu zaman kimse köyden yalnız başına ayrılmaz. Hatta, her gün yakacak odun ve suyu getirmesi gereken kadınlar bile, onlar odunu ya da tahtayı alırken yay

kirişlerine yerleştirilmiş savaş oklarıyla durmadan kımıldayarak vahşi ormandaki uyarı sesleri ve hareketleri için veya uzaktaki kuşların rahatsızlığı için gergince tetikte olan silahlı erkekler tarafından bahçeden birkaç metreye kadar ya da akıntıya kadar korunarak götürülürler. Bu zamanlar boyunca insanlar dışkı boşaltmak için bile köyden ayrılmaya korkar ve daha sonra çitin üzerinden atılan yaprakların üzerine yapmaya zorlanırlar. Böyle birkaç hafta veya ay çok yorucudur ve insan başka yerde, bilinen düşmandan çok uzakta yaşasa yaşam daha rahat olabilir. Diğer durumlarda, köy içinde birbirlerine gitgide daha düşmanlaşan, özellikle cinsel randevular ve aldatma üzerine tartışmalarda ve düellolarda giderek daha şiddetli olan bölünmeler olabilir. Ancak bu olaylar bir kere başladı mı, kötü niyetle söylenmiş yorumlar, incelikle üstü kapanmış hakaretler herhangi biri tarafından kolayca harekete geçirilebilir. Köyler genişledikçe, iç düzen ve işbirliği zorlaşır, er geç bölünmeler oluşur: Bazı akrabalar birbirlerinin tarafını tutarlar ve toplumsal yaşamın şekli bozulur. Akrabalık, nesil ve evlilik ilkeleri, yani ayırıcı nitelik olarak ilkel toplulukların düzenindeki 'bütünleyici' düzenekler tarafından elbirliğiyle örgütlenen bir grubun büyüklüğü için bir üst sınırı var olduğu görülür. Şu kadarını söyleyelim, akrabalık örgütlü gruplar sadece ayrı düşmeye başlamadan –daha küçük gruplara bölünerek– bu kadar genişleyebilirler. Büyüklük sınırının, 'stratejik kaynakların' olduğu gibi akrabalık ve evlilik birleşmesinin doğalarına ait özelliklerin de bir fonksiyonu olduğu görünür –insanlara destek olan ve onların yerleşik, sabit, büyük toplumsal gruplarda yaşamlarına fırsat veren maddesel şeylerdir bunlar. İnsan bu şekilde, yetiştiriciler olarak daha yakın zamana dair kısa tarihimiz kadar, geçmiş zamanlara ait hem avlanma hem de toplama uzun tarihimizi de, tarihimizin çoğuna damgasını vurmuş olan, örgütlenmemizin geleneksel

Şekil 2.12 Eski bahçeden/köyden oldukça uzakta (kısa dönem 'makro' hareketler) yeni bahçe/köy nasıl kurulur (Chagnon, 1968c'den.)

ilkeleri tarafından zorla kabul ettirilen grup üzerindeki sınırlandırmaların üstesinden gelmek için bir mücadele olarak görülebilir: Akrabalığı aramak ve örgütlenme ilkelerinin yeni türlerini eklemek. Avcılar ve ilk yetiştiriciler olarak toplumsal geçmişimizin birçok genel tartışması, 50 ila 100 arasındaki 'sihirli' sayılardan yakın zamandaki kültürel ve biyo-sosyal evrimin içinde meydana geldiği genel toplum nüfusu olarak söz eder (Lee & Devore, 1968'e bkz.), bu daha çok yakın bir geçmişte –son birkaç bin yıl içinde aşılmış en büyük topluluk nüfusudur.*

Bunun için, büyük köyler er ya da geç ayrılırlar ve tekrar daha küçük köylere bölünürler, genellikle büyük grup eşit büyüklükte iki küçük köy şeklinde iki, bazen de üç kola ayrılırlar.

* Büyük şehirlerin doğduğu dikkate değer oranın bir özeti için bkz. Briggs (1983). Carneiro (1970) akrabalığa ait türden olmayan yerel ötesi siyasal örgütlenmelerin ilk gelişiminin çok büyük önemine dikkat çeker.

Gruplardan biri var olan verimli bahçenin mülkiyetini –ya da onlara ait olan bölümü– elinde bulundurur; diğer küme başka bir yerdeki bahçeyi temizlemek, yakmak, ekmek ve orada yaşamaya başlamak için ileri hareket etmelidir.

Yakın zamanlarda bölünmüş gruplar arasındaki uzaklık, bölünmeye neden olan tartışmanın niteliğine bağlı olarak kısa ya da uzun olur. Nitekim, birbirlerinden sadece birkaç metre öteye yerleştirilmiş iki ayrı *şabono* inşa edip *he borarawā*, yan yana yaşayabilirler. Büyük kümenin bölünüp birbirinden uzak iki köy oluşturması, böylece düşman köylerin kolay avlayacağı bir konum alması uygun düşmüyorsa, büyük ya da birbirine yakın iki köy düşmana karşı daha iyi bir savunma gücü yaratacağından, olası bir saldırıya karşı önlem olarak bölünen köyler birbirine yakın yerde kurulur. Yine de, eğer bölünmeyi belirleyen son kavga birinin ölümüne yol açmışsa, böyle bir çözüm ya da seçenek olanaklı değildir. Bu durumda, diğer düşmanların sayısına ve kararlılığına rağmen, grup iki bölüme ayrılmalıdır ve yeni gruplardan biri uzağa gitmeli, yeni, ayrı bir bahçe kurmalıdır.

Eğer var olan verimli bahçenizi uyarısız terk etmek zorundaysanız rastgele bir bahçe yapmak ve onu bakımlı tutmak bir sorun olabilir. Eğer, örneğin, 200 kişilik bir köyden 100 kişi, birinin ölümüne yol açmış bir kavganın sonrasında ansızın köklerini çekip çıkarmak ve grubu hemen terk etmek zorundaysa sadece iki seçenekleri vardır. Geçmiş alışverişlerde onlara ‘dost’ olmuş bir köye kaçabilir ve birkaç ay için onlara ‘beleşe konabilirler’ veya yabani yiyeceklerden geçinmenin ve dinlendikleri, ev sahiplerinin yetiştirilmiş yiyeceklerinden oburcasına yedikleri, taşıyabilecekleri ya da ev sahiplerinin onlara vermeye istekli oldukları en çok yiyeceği götürdükleri dost köylere belirli aralıklarla yapılan ziyaretlerle zaman kazanabilirler. Aynı zamanda, yeni bir bahçeyi temizlemekle ve en

kısa sürede ekinlerin ürün vermeye başlamalarını sağlamaya çalışmakla uğraşırlar. İşte bu, bir 'maliyet/kâr' itibari değeri kararının verilmesi gereken yerdir çünkü biri yeni bahçeye tekrar ekilecek tüm dal, fidan ve tohumları taşımalıdır. İstenen yiyeceklerin mümkün olduğunca erken elde edilmeye başlaması burada önemlidir, bu durumda, sadece az sayıda büyük yeşil muz sürgünlerini taşırsınız (Şekil 2.13) ya da uzun ömürlü yiyecekleri uzun vadede koruma kaygısı güdersiniz, bu durumda daha hafif, küçük dallardan çok sayıda taşırsınız, ancak bunların ürün vermesi için daha uzun süre beklemeniz gerekir. Çeşitlilik sağlamak için darı uygun bir bitkidir. Plantainlerden daha az caziptir ancak tohumları hafiftir, büyük miktarları kolayca taşınabilir ve olgunlaşma süresi kısadır –iki ila üç ay. Erken olgunlaşan, az çaba gerektiren bol ürünü toplayabilir, yeşil muzların olgunlaşmasını bekle-

Resim 2.13 Plantainler, daha büyük bir bitkiden 'sürgünler' kesilerek başka bir yere dikilirler, eğer büyüklerse birkaç ay içinde ürün verirler. Ancak büyüklükleri oranında ağırlıkları artar, bunları uzun mesafelere taşımak zor ve az verimlidir.

yebilirsiniz. Bu koşullar altında kurulmuş Yanomamö bahçelerini gezdim; bunlar, yeni bahçenin çok önemli bölümünün darı yetiştirilmesine ayrılması anlamında 'standart' bahçelerden çok farklıdır. Zamanla, yavaş yavaş büyük miktarlarda yeşil muz ekimi yapılır, bahçede darı ekilen alan azalır, yerini plantaine bırakır.

Böyle bir taşınmada önemli değişkenlerden, aynı zamanda Yanomamölerin bahçe ürününe bağımlı olmalarından kaynaklanan etmenlerden biri de yeni yerleşim yerinin yönü ve kesin yeridir. İyi komşular yeni gelene ekilmek üzere fidan verebilirler, özellikle terk edilen yerle yeni yer arasındaki uzaklık fazlaysa bu yola başvurulur. Ancak değişkenlerin bileşimleri oldukça karmaşık ve karışık olabilir. Örneğin, köydeki gerginliklerde artış, grubun bazı üyelerinin, kaçınılmaz olarak bölünmeye neden olacak bir kavganın patlamasını bekleyerek, çok uzakta yeni bir bahçeyi temizlemeye başlamalarına yol açabilir. Kısacası, felaket öngörülebilir, bazı koşullarda bu öngö üye dayanarak yeni bir bahçe arayışına girilir. Böyle bir durum söz konusu değilse yeni bahçe 'kamp yapılabilecek' elverişli bir sığınak olur ve sonunda sadece bu amaca hizmet edebilir. Değişkenlerin daha yaygın bir bileşimi, yenice oluşmuş bir bölünmüş grubun (veya herhangi bir grubun) birkaç insani ve doğal kaynağı art arda sömürebileceği, Şekil 2.12'de şematik olarak gösterildiği türden bir gidişatı gerektirir. Dinlenmek için eski verimli bahçelerine belirli aralıklarla geri dönebilirler, olgun ürünlerinden oburcasına yiyebilirler ve hem yiyeceği hem de sürgünleri yanlarına alarak yeni evlerine dönebilirler. Ve de, eski bahçelerinden taşınmış yiyeceklerle, mevsimlik bulunan yabani yiyecekler ve av aletleriyle geçinerek ağaçları ve plantainleri kesip devirmek ya da yakmak için çalıştıkları yeni bahçelerinde kamp yapabilirler. Hatta genç erkekleri yemek getirmeleri için belirli aralıklarla eski bahçe-

rine ya da erzak istemek üzere dost bir komşu köye gönderebilirler. Tüm grup bir gece kadar bir süre için birleşik bir köye, oradan ürün veren bahçelerine ve tekrar yeni bahçelerine giderek devirli bir çalışma modeli izlerler.

Bununla birlikte, bu model birkaç çeşit tehlike içerir. Birincisi, eski bahçede saldırılma ya da kendi grubunuzun ayrılmakta olan grubun üyeleriyle bir kavgaya tutuşması tehlikesidir. İkinci tehlike, insanın yiyecek, sığınak ya da her ikisini birden sağlayan dostlardan yiyecek almasının ya da sığınak kabul etmesinin ‘bedelinin’ genellikle eşlerinizin, kız kardeşlerinizin ve kızlarınızın kullanıldığı, beklenen cinsel izindir: Zararlarına olan durumdaki gruplar, bir dostun nazik arkadaşlığının ve desteğinin, dost köyün erkeklerinden bazı cinsel yaklaşımları davet edeceğini ummak zorundadırlar. Buna sadece bir noktaya kadar karşı konulabilir ve sonrasında insan ya artık köyde hoş karşılanmaz ya da ev sahiplerinin, konuklarının kadınlarını baştan çıkarmaya yönelik süregelen girişimlerini dikkate almamaya boyun eğer. En iyi çözüm, dostları olabilecek en kısa süre için ziyaret etmek, en fazla ekonomik ve siyasal yardımı almak ve Şekil 2.12’de gösterildiği gibi ya başka bir dostla ilişkileri ya da bahçelerden birini onarmaktır.

Bir kere yeni bir bahçe kurulduğunda ve devamlı, güvenilir bir şekilde ürün verdiğinde, çalışma daha düzgün bir gidişat izler. Eğer düzgün bir şekilde ekilmişlerse, yeşil muz için belli bir mevsim yoktur, yıl boyunca meyva verir. Bununla birlikte Amazon hurması meyvelerinin hepsi bir kerede olgunlaşır ve bu zamanda –şubat ve mart– büyük miktarlarda tüketilirler. Bazı ağaçlar haziranda ve temmuzda daha küçük ürünler verirler.

Kuru mevsim (eylülünden marta), ziyafet verme, diğer köyleri ziyaret etme, takas yapma ve birçok grup için düşmanları yağmalama zamanıdır. Bahçe etkinlikleri yılın bu zamanında

en az derecededir ancak hırslı aileler her gün bir-iki saatlerini bahçelerini zararlı otlardan temizlemeye, plantain sürgünleri dikmeye ve ufak çalı, birikinti yığınlarını yakmaya ayırırlar. Genelde, Yanomamöler –veya avlanmaya, toplamaya ya da ekili alanı yakarak yeniden ekme yöntemiyle tarıma güvenen diğer kabile toplulukları– günde birkaç saatlik çalışmayla uygun, bol değilse bile geçinilecek bir düzeye ulaşabilirler (Lee, 1968, 1879; Hames, 1989). İlkel ekonomilerin bu yanı o kadar dikkate değerdir ki ünlü bir antropolog, avcılar ve toplayıcıların ‘gereksinim duydukları’ ile bu gereksinimi karşılama ‘aracı’ arasındaki farkın çok az olduğu gerçeğini vurgulayarak, onlardan ‘asıl zengin topluluk’ olarak söz etmiştir (Sahlins, 1968a, b). Bu çalışmaya verilen mutlak emek anlamında bu Kalahari Çölü’nün Buşmanları gibi günde sadece birkaç saat çalışarak “yaşamlarını kazanan” avcılar ve toplayıcılar için de geçerlidir (Lee, 1979, 1984) Yanomamölerin üretim çabaları da aşağı yukarı aynı gerçeği yansıtır. Bu durumla kıyaslandığında, biz sanayi toplumunda yaşayanların, piyasa güçleri tarafından ömür boyu ağır iş ve fazla mesai cezasına çarptırıldığımız söylenebilir.

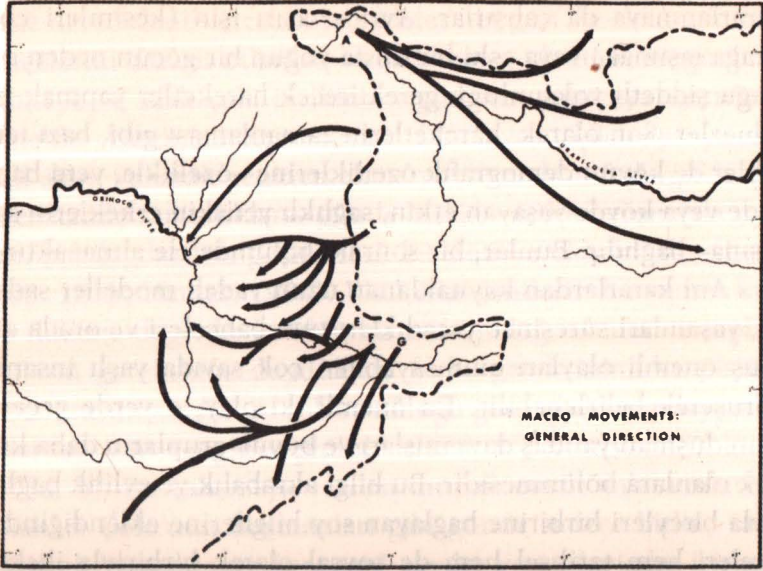
Zaman İçinde Nüfus ve Köy Dağılımı

Yanomamö köylerinin mikro ve makro hareketleri, nüfusu ve köyleri arazinin üzerine seyrekçe dağıtır. Komşularla olan savaşlar ve birleşmelerle ilgili endişeler, her birinin üyeleri bahçelerinin ve köylerinin yerini ‘en iyi şekilde kullanma’ girişiminde bulundukça, zamanın herhangi bir noktasında köyleri birbirine göre belirler. Etkin düşmanlarından olabildiğince uzakta, dostlarına ise olabildiğince yakın olmak isterler. Köyler taşındıklarında, eskiden kalma, terk edilmiş bahçelerinin yakınında kalmaya böylece Amazon hurması ağaçlarından

yararlanmaya da çalışırlar. Ayrıca, aşırı işin (kesimleri çok uzağa taşımak) veya eski bir dosta yoğun bir göçün neden olduğu şiddetli yoksunluğu gerektirecek hareketler yapmak istemezler. Son olarak, hareketlerin zamanlaması gibi, bazı tercihler de köyün demografik özelliklerine –özellikle, yeni bahçede veya köyde yaşayan etkin, sağlıklı yetişkin erkeklerin sayısına– bağlıdır. Bunlar, bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Ani kararlardan kaynaklanan uzun vadeli modeller sadece, yaşamları süresince yaşadıkları tüm bahçeleri ve orada olmuş önemli olayları anımsayabilen çok sayıda yaşlı insanla görüşerek belirlenebilir. En önemli iki olay, o yerde geçerli olan düşman/yandaş davranışları ve büyük grupların daha küçük olanlara bölünmesidir. Bu bilgi akrabalık ve evlilik bağlarıyla bireyleri birbirine bağlayan soy bilgilerine eklendiğinde, üyeleri hem tarihsel hem de soysal olarak birbiriyle ilişkili olan bir çok köyün ayrıntılı yerleşim tarihi meydana gelir.

Şekil 2.14, yaklaşık 150 yıllık bir dönemdeki aşağı yukarı 250 bahçe yer değiştirmesini temel alarak, birkaç Yanomamö ‘yoldaş grubunun’ tarihsel hareketlerini grafikte gösterir. Bu, veri bugüne kadarki bahçe yer değiştirmeleri üzerine dosyalarımnda bulunan bilginin sadece bir bölümüdür ancak yerel köylerdeki nüfus büyümesi ile hem nüfuslarının hem de tekrar bölündükleri köylerin dağılımları arasında dinamik bir ilişkinin olduğunu anlatmak için yeterlidir. Şekil 2.14, bunun için, ayrı ‘yoldaş nüfus gruplarını’ belirlemenin ve her birinin izlediği uzun vadeli güç gidişatlarını tanımlamanın olası olduğunu göstererek, bunu şematik olarak özetler. Şekil 2.14, aslında böyle olan yedi yoldaş nüfus grubunu belirler (A’dan G’ye). Eğer burada veya başka bir yerde tanımlanan hatlar boyunca alan çalışması yürütülürse, Yanomamöler arasında böyle 30-40 kadar yoldaş grubunun belirlenmesi olanaklıdır (Chagnon, 1974).

Şekil 2.14 125 yıllık bir dönemde yedi Yanomamö grubunun 'makro' hareketlerinin uzun dönem etkileri. Nüfuslar büyür, bölünür ve yeni alanlara dağılır. Zamanla, belli bir bölgede, yıllar önce aynı 'ana' köyden türemiş bir düzine kadar birbirleriyle ilişkili köy olacaktır. Kaobawā'nın yoldaş nüfus grubu 'D' olarak etiketlenmiştir; Şamatarı komşuları da 'F'. (Chagnon, 1968c'den).

Şekil 2.14'te gösterilen yedi yoldaş nüfus grubunun sadece ikisi, bu kitaptaki tartışmanın büyük bölümünün odak noktasıdır –Kaobawā'nın grubunun ait olduğu yoldaş grubu ve Şamatarı olarak söz etmiş olduğum yoldaş grubu. Kaobawā'nın yoldaş grubunu 'Namowei-teri' olarak adlandırdım, onun grubunun ve onunla ilişkili köylerin atalarının 100 yıl önce yaşadığı eskiden kalma bir yerin adı (Chagnon, 1974). Şekil 2.15, bu iki 'yoldaş nüfus grubundaki' köylerin birbirleriyle nasıl tarihsel olarak ilişkili olduklarını ve nasıl birbirlerinden ayrıldıklarını şematik olarak gösterir. Kaobawā'nın köyü bu şemada 'Köy 5' olarak gösterilmiştir.

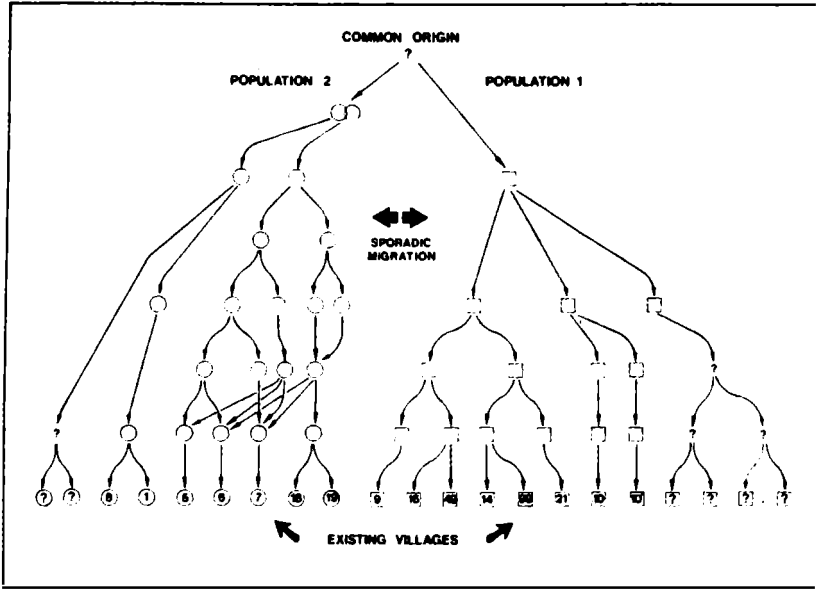
1990 VE 1991 ALAN ÇALIŞMASINDAN YENİ VERİLER

1990 ve 1991'de, o zamanlar kullanabildiğim tek yolculuk aracıyla, nehir yoluyla ya da yayan ulaşmanın aşırı derecede zor olmasından dolayı o zamana kadar gidememiş olduğum birkaç Yanomamö bölgesinde alan araştırmasına başladım. Bu çok uzak bölgelere, Venezüela Hava Kuvvetleri helikopterleri yoluyla ulaştım; önümüzdeki birkaç yıl boyunca bu bölgelerde ayrıntılı alan incelemeleri yapacağım.*

Bu geziler, adlarını ve sakinlerini sadece yakındaki gruplarda yaşayan bilgi kaynaklarımdan tanıdığım köylerde altı ay geçirmeme olanak sağladı. Yakın zaman önce yaptığım bu geziler, Yanomamö yerleşim modelleri üzerine ve şimdi yaptığım alan araştırmasında daha kapsamlı belgelenecek olan, burada ön hazırlık bulguları olarak sunacağım savaşlar üzerine yeni bakış açıları geliştirmeme yardım etti. Bunların heyecan verici bulgular olduklarını, belki de savaş ve kadın uğruna kavgalarda bilinen çeşitliliğin bir Yanomamö bölgesinden diğerine neden büyük farklılıklar gösterdiğini açıklayacağını sanıyorum.

1990 ve 1991'de bu bölgelere yaptığım altı gezide ilk defa GPS aletlerini kullandım –Birleşik Devletler Savunma Dairesi tarafından geçmiş birkaç yıl içinde fırlatılmış bir uydu şebekesinden sinyaller alan çok küçük el aletleriydi bunlar. GPS aletleri, dünya yüzeyinin herhangi bir noktasında aşağı yukarı 30 metrelik doğruluk-yanlışlık payıyla veya bunlardan birkaçını doğru (ama daha karmaşık) şekilde kullanmanız durumunda, birkaç santimetrelik yanlışlık payıyla konumunuzu belirlemenize olanak sağlar. Böyle aletler hızla ticari ve bilimsel dünyaya girmekte ve düzenli olarak kullanılmaktadırlar;

* Birlikte çalıştığım araştırmacı, yaşam boyu arkadaşım, Amazon Vahası'nın birçok yönü üzerine incelemeleriyle ünlü Dr. Charles Brewer-Carias idi.

Şekil 2.15. Namowei-teri köylerinin (Nüfus 2) ve Şamatarı köylerinin (Nüfus 1) birbiriyle nasıl tarihsel olarak ilişkili olduklarını gösteren şema. (Chagnon, 1979a'dan.)

örneğin, yat kullanan kimseler ve araştırmaları dünyanın uzak, kötü haritalanmış bölgelerindeki coğrafi yerlerde odaklanmış bilim adamları tarafından kesin denizcilik yardımı olarak kullanılmaktadırlar. 27 yıllık alan araştırmamda ilk kez büyük nehirlerin, dağların ve en önemlisi, 100 yıl önce Kaobaw'a'nın topluluğunun meydana geldiği bölgede kurulmuş, eskiden kalma 500 bahçenin asıl yerlerini saptayabiliyorum.

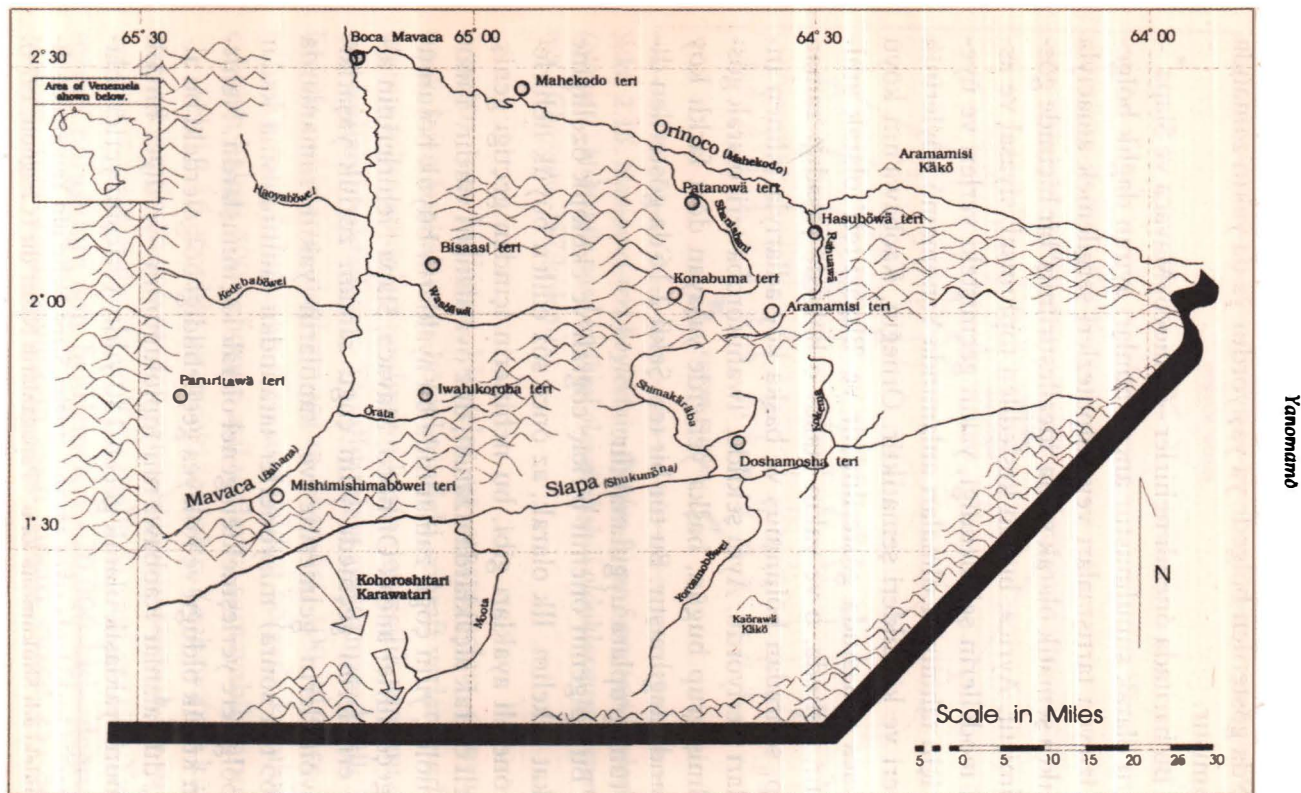
Şekil 2.16, şimdiki ve önceki sakinleri Kaobaw'a'nın köyünün tarihinde önemli sayılan geniş bölgenin şematik bir sunumudur. Eğer Brezilya'da ve Venezüella'da yaşayan tüm Yanomamö nüfusunun son belirlemeleri -20,000 kişi- doğruysa yaşayan tüm Yanomamölerin aşağı yukarı yüzde 25'i Şekil

2.16'da gösterilen bölgede ya yaşıyordur ya da yakın zamanda yaşamıştır.

Bu haritada önemli nehirler –Orinoco, Mavaca ve Siapa* – doğru olarak sunulmuştur ancak bunları ayıran dağlık bölgeler, izleyen tartışmaları veya hipotezleri sergilemek amacıyla oldukça şematik olarak ya da 'idealleştirilmiş' bir biçimde gösterilmiştir. Ayrıca, bugün keşfedilen toplumsal, siyasal ve askerî modellerin şekillendiği, yakın geçmişteki yerleri ve üyeleri için tahminler olmaları anlamında Yanomamö köylerinin yerleri ve kimlikleri şematiktir. Örneğin, Kaobawā'nın köyü Mavaca vahasında gösterilmiştir ve 'Bisaasi-teri' olarak anılmıştır. Aslında, o ve yakın ataları o bölgede yaşadığı zaman grup, sonradan bölünmüş ve başka köy adlarıyla bilinen insanları içeriyordu. Aynı şekilde, 'Iwahikoroba-teri' olarak gösterilmiş grup bugün, başka yerlerde yaşayan dört farklı köy arasında dağılmıştır. Bu tür bir tez, Şekil 2.16'da gösterilen diğer tüm gruplara uygulanabilir.

Bu bölgenin önemli birkaç coğrafi ve ekolojik özelliğine dikkat çekelim. İlk olarak, az önce söz edilen büyük nehirlerin önemli ayakları gibi, bu nehirlerin içinden geçtiği geniş, göreli olarak alçalarda uzanan, düz ova alanları vardır. Yanomamöler, yılın çoğu zamanında bu ayakların büyük bölümünü geçebilirler ancak Orinoco, Mavaca, Siapa Nehirlerinin alçak erimlerini geçmede yılın çoğu zamanı zorluk yaşarlar. Misyonerlerin gelmesine ve kanoların yakın zamanlarda (1965'ten sonra) misyonerler tarafından tanıtılmasına kadar bu bölgelere yerleşmekten genel olarak kaçınmışlardır. Nehirlerin küçük olduğu ve kolayca geçilebildiği bölgelerdeki bu alçak, düz alanlar Kaobawā'nın topluluğunun –ve diğer birçok grubun– yaklaşık olarak geçen 150 yıldır yerleşim yerleri ola-

* Önceki başlıklarda sıkça sözünü ettiğim Siapa Nehri'nin Yanomamö dilindeki adı Shukumöna kâ u, "Papağanların Nehri"dir (Chagnon, 1974).

Şekil 2.16. Mavaca, Orinoco ve Siapa vahalarının, dağlık bölgeler ile ovalar arasındaki ilişkileri gösteren şematik haritası. Nehirler tam olarak gösterilmiştir ancak dağlar şematik olarak sunulmuştur. Köyler, yakın geçmişte birbirlerine göre yayılmış oldukları gibi gösterilmiştir.

rak tercih etmiş oldukları görülen bölgelerdir ve bu alanlarda çoktan beri terk edilmiş olan yüzlerce –500 den fazla– bahçe izi görülmüştür.

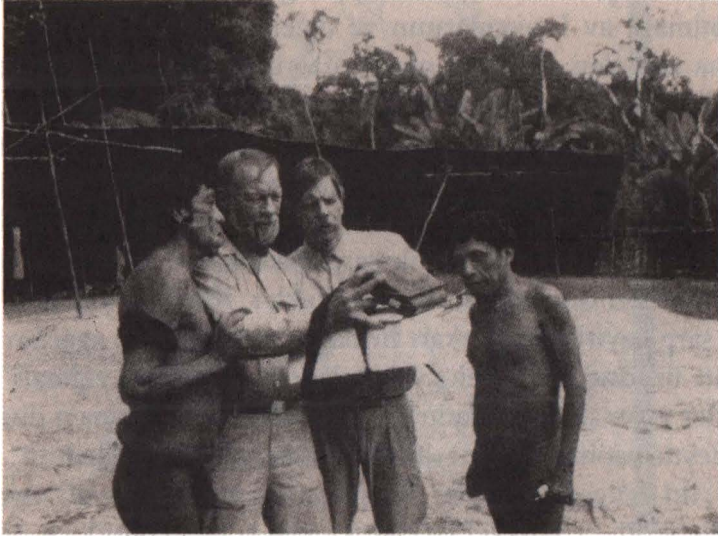
Bu alçaklarda uzanan bölgelerin aynı zamanda Yanomamölerin geleneksel olarak yararlandığı doğal kaynak türleri bakımından daha zengin oldukları görülür –av hayvanları, yemek için bitkiler, yapılar ve ürünler ile bahçeler için iyice kurutulmuş, kolaylıkla sürülüp ekilebilen toprak.

Öte yanda, bu alçaklarda uzanan cazip toprakların hemen yanında dağlık bölgeler ile inişli çıkışlı tepeler vardır ve bunlar da Yanomamö grupları tarafından işgal edilmiştir. 1990 ve 1991’de alan araştırmam kısmen bu yüksek derecede bağımsız ‘dağlık’ ekolojik bölgede yaşayan gruplardan bazıları üzerinde odaklanmıştır. Bu dağlık bölgeler geçilmesi, üzerinde bahçe yapılması, av hayvanlarının ve diğer kaynakların bulunması daha zor olan ve genel olarak üzerinde yaşam sürdürmenin enerji tüketimi açısından daha pahalı olduğu çok yükseltili arazi olarak tanımlanır. Sadece yakacak odun ve su getirmek, ovalarda yapılan aynı etkinliklerden yalın enerji anlamında aşırı derecede daha pahalıdır: Kadınlar, nehre veya odun kaynaklarına ulaşmak için çok sarp bayırlardan yukarı ve aşağı yürümek zorundadırlar. Veya erkekler, bahçeler yapmak için bu sarp bayırlardan yukarı tırmanıp aşağı inmek, ağaçları onların üzerine devirmek, yakmak için çalılıkları yıgmak gibi şeyler yapmak zorundadırlar, hepsi de, aynı çalışmayı düz bir yüzeyde yapmaktan enerji anlamında çok daha pahalıdır.

İki bölgeden köyler karşılaştırıldığında, sosyal, siyasal, demografik ve tarihsel farkların ardında bu ekolojik ve coğrafi farkların yattığı sanılabilir. Hemen görülebilir farkların bazıları köylerin büyüklükleridir. Ovalardaki neredeyse tüm köyler daha da büyümüşlerdir, ara sıra 300-400 sakini geçmişlerdir. Örneğin, 1968’de onlarla ilk defa bağlantı kurdu-

ğumda Mishimishimaböwei-teri'nin 300 sakini vardı ve sayıları 100'ü bir hayli aşan bir başka büyük gruptan yakın zamanda ayrılmışlardı (Chagnon, 1974). Öte yanda, yükseltili bayırlardaki veya dağlık bölgelerdeki köyler çok daha küçüktür –40-80 kişi– ancak bazen bazı köyler birazdan ele alınacak nedenlerden dolayı 100 kişiye ulaşır.

En ürkütücü fark ise şiddetin ve savaşın –ve bunların sonuçlarının– dağ ve ova grupları arasında yarattığı farktır. Savaş ovalarda çok daha gelişmiştir ve süregendir. Ova köylerindeki erkeklerin 'ısrarcı' ve saldırgan oldukları görülür ancak daha küçük dağ köylerinden gelen erkeklerin ağırbaşlı ve ki-bar oldukları görülür. Beklendiği şekilde, birleşme modelleri

Şekil 2.17. Uzak bir Yanomamö köyünde bir GPS'i, bir Trimble Denizcilik GPS aletiyle 'ayarlıyorum.' İki Yanomamö reisi, beraber çalıştığım Venezuelalı Charles Brewe'la ikimizi, bu köyün enlemini, boylamını ve yüksekliğini belirlerken izliyorlar.

ovalarda daha dikkatle işlenmiştir ve büyük grupların, o zamanki müttefiklerini ziyaret etmeye ve değiş tokuş yapmaya davet ettikleri hareketli, büyük, düzenli ziyafetler tipik olaylardır. Ova köylerinde daha çok sayıda kadın –dağ köyleri de içinde olmak üzere– daha zayıf, daha küçük köylerden ya kaçırılmıştır ya da ‘zorla alınmıştır.’

Dağ köylerindeyse daha az sayıda kaçırılmış kadın vardır ve olduğunda da bu kadınlar daha dövüşken, daha büyük, daha güçlü ova köylerinden değil, genellikle diğer küçük gruplardan gelirler. Ayrıca, dağ köylerindeki erkeklerin daha azı *unokai* (*unokailerin* bir tartışması için Bölüm 6’ya bkz.), yani diğer erkeklerin öldürülmesine katılmış erkeklerdir. Dağ köylerindeki araştırmam yeni başlarken, ziyaret ettiğim ve 1990’ın sonlarında ve 1991’in büyük bölümünde çalıştığım sekiz ‘dışlanmış’ köy için birtakım ön bulgular rapor edilebilir. Bu sekiz köyden üçü, ovalardan dış kesimlerdeki bölgele-re yeni taşınmıştır ve bu nedenle istatistiksel niteliklerinden bazıları büyük olasılıkla dağlarda ya da yakınlarındaki bayırlarda sığınak aramadan önce içinde yaşadıkları koşulları yansıtmaktadır. Bu üç köy (Tablo 2.1’de 64, 71 ve 72 sayılı) yakın zamanlarda bu alana ‘sürülmüştür.’ Üçünde de, komşularıyla karşılaştırıldığında daha yüksek oranda *unokai* vardır ve içlerinden birinde kaçırılmış kadın oranı çok yüksektir. Burada daha uzun dönemlerde bulunmuş, bağlantı kurulmamış dağ grupları üzerinde ileride yapılacak incelemeler belki de bu ilk devrede sunabileceğimden daha etkili bir zıtlık gösterecektir. Tablo 2.1 bu ilk bulgulardan bazılarını özetler.

TABLO 2.1. SIAPA/SHANISHANI VAHALARINDA SON ZAMANLARDA İNCELENMİŞ ‘MÜLTECİ’ KÖYLERİN SEÇİLMİŞ SOSYODEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ. Bir mülteci stratejisi izleyen köyler genellikle daha küçüklerdir, daha düşük çok eşli evlilik oranları, daha az kaçırılmış kadınları ve daha az unokaileri vardır.

Köy	Büyüklik	Çok Eşli Erkek Sayısı	Kaçırılmış Kadın Yüzdesi	Unokai Erkeklerinin Yüzdesi
69	53	1	14.3	7.7
71	43	1	33.3	36.4
64	99	2	14.5	27.6
72	28	1	0.0	57.1
59	81	2	0.0	21.4
57	81	1	15.0	15.4
68	54	1	14.3	0.0
67	40	0	0.0	12.5
TOPLAMLAR:	479	9	-	-
ORTALAMALAR:	59.9	1.1	11.7	21.2

Bitişik ovalarda bulunan daha büyük köyler için bazı karşılaştırmalı veriler öğreticidir (Chagnon, 1988a ve 1990'dan alınmıştır). Burada, başka bir insanın öldürülmesine katılmış yetişkin erkeklerin ortalama oranı iki kat daha yüksektir (yüzde 44) ancak *unokai* başına öldürülmüş kurbanların ortalama sayısı, ova köylerinden sadece biraz yüksektir –0.96'ya kıyasla 1.13. Ova köylerindeki kaçırılmış kadınların yüzdesi önemli ölçüde yüksektir: Dağ köylerinde yüzde 11.7'ye kıyasla yüzde 17.

Kavgacı ve Mülteci Stratejileri

Yeni alan incelemelerim de, hem dağ hem de ova köylerinin yerleşim yerlerinin ve yeni yerlerinin gidişatlarını açıklamak üzere başlamıştı sonuçta ortaya şöyle bir tablo çıktı: Ovalarda yaşayan gruplar, içinde yaşadıkları geniş, cazip ve ardına kadar açık olan ekolojik, uygun doğal ortamı denetim altında tutmak üzere büyük ve kavgacı olmalılardır. Komşularından kadın kaçırmak ya da zayıf komşularını kendilerine evlenme anlaşmalarıyla geri ödeyeceklerinden daha çok kadın vermeye zorlamak üzere sürekli girişimlerde bulunmalarını ve sık sık saldırılar düzenlemelerini olanaklı kılan son derece kavgacı bir yaklaşım içinde bulunduklarından komşularından hayli uzak noktalara yerleştikleri görülür. Bu savaşlarda etkili olmak için köylerini büyük tutmalıdırlar askerî güç ve tehdit, sayıca çok olmalarına bağlıdır. Ancak, Yanomamö köyleri sadece bölünmeden önce bu kadar büyük olabildiklerinden (çünkü akrabalık, soy ve evlilik birleşmesi ilkelerinin, köy büyüklüğünü ve grupları bozulmamış tutmak için gereken dayanışma üzerine sınır koyduğu görülür) tüm köyler sonunda daha küçük, daha savunmasız gruplara bölünürler ve önceki düşmanları, eğer yapabilirlerse ya da yaptıkları zaman, onları altüst ederler. Bu noktada tarihsel olarak bazı seçeneklerin izlenmiş olduğu görülür.

1. İki yeni oluşmuş grup düpedüz *he borarawā* yaşar, yani, önceki bahçelerinden yararlanmaya devam ederken yeni iki *şabon*larını yan yana yerleştirirler. Bu, komşularıyla olan askerî anlaşmazlıklarında bir birim olarak hareket etmelerine olanak sağlar; ancak grubu, *şabono*-içi tartışmaların, anlaşmazlıkların ve kavgaların çokça azaldığı daha küçük birimlere ayırır. Zamanla iki grup büyür ve gitgide daha uzağa ilerleyebilir an-

cak bu, kendilerinden büyük kaç komşularının olduğuna, kimin kimlerle anlaşması olduğuna ve kimin kimi etkin bir şekilde yağmaladığına bağlıdır. İçlerinden bazıları kendilerini ovalardaki diğer büyük köylerden koruyacak kadar büyüyebilirler.

2. Gruplardan biri ya da her ikisi 'önemsizleşir' ve daha cazip ovalardan, bayırların veya dağların içlerine doğru taşınmak zorunda kalır. Ovalardaki siyasal koşullar oraya dönmelerini olanaklı kılana kadar bu daha az cazip bölgelerde bir ya da iki kuşak geçirebilirler. Bu süre içinde sayıları artar, bu da daha az cömert olan dağlık yerlerde yaşamayı giderek daha zorlaştırır ve ekonomik nedenlerden dolayı ovalara geri dönmeyi daha mantıklı ya da gerekli hale getirir. Son zamanlarda incelemeye başlamış olduğum gruplardan bazıları, örneğin Narimöböwei-teri, bugün bu durumdadır (Şekil 2.16'da 'Aramamisi-teri' olarak gösterilmiştir). *He borarawā* yaşarlar çünkü toplam nüfusları (iki grup) aşağı yukarı 200 kişidir. Daha üretken olan ovaların içlerine doğru, bu durumda Siapa vahasına, dönme girişiminde bulunmuşlardır ancak daha güçlü komşularla savaflara girdikleri zaman yine dağlık bölgelere geri dönmeye zorlanmışlardır.
3. Yakında bulunan ve meydana gelmiş oldukları bölgelerinkine benzer ekolojik özelliklerle tanımlanan ovaların yeni, işgal edilmemiş bölgelerinde 'ilk yerleşimci' olurlar (Chagnon, 1968b). Kusursuz bir örnek, Şekil 2.16'da Mishimishimaböwei-teri, Iwahikoroba-teri ve Paruritawā-teri tarafından işgal edilmiş olarak gösterilen Yukarı Mavaca Nehri vahasının tarihidir. Bütün bu gruplar, Patanowā-teri, Hasuböwā-teri ve Konabuma-teri tarafından işgal edilmiş olarak gösterilen

bölgede ortaya çıkmışlardır ve bütün bu grupların aslının, şimdi bu ayrı gruplara bölünmüş olan tek bir büyük köy olduğu saptanabilir. Bir diğer örnek Kaobawā'nın grubunun ta kendisidir. Patanowā-teri bölgesinden gitmeye zorlanmışlardır ve Mavaca Nehri'nin ayaklarını Orinoco Nehri'nin ayaklarından, özellikle de Orinoco'nun *Shanishani kā u* olarak belirtilen kolundan ayıran bayırları geçmişlerdir. Iwahikorobaterililerle olan savaşlar ve de Shanishani Vahası'ndan gelen mülteciler nedeniyle bölgede uzun süre kalmışlardır.

Yukarı Mavaca Nehri, Shanishani Vahası'ndan gitmeye zorlanmış diğer Yanomamö grupları tarafından, Şekil 2.16'da gösterilen köylerle sadece uzaktan ilişkili olan gruplar tarafından izlenen rota olmuştur. Önceki iki göçmen dalgası da –'Karawatari' ve 'Kohoroshitari' nüfusları (Chagnon, 1966; 1974)– büyük olasılıkla yüzyılın başında aynı şeyi yapmışlardı. Brezilya'da, Şekil 2.16'da gösterilen bölgenin hemen güneyinde yaşayan Yanomamö gruplarının çoğu bu iki grubun yeni kuşağıdır; kalanlar Şekil 2.16'da gösterilen köylerle ilişkili yeni göçmenlerdir, bu da Venezüella'dan Brezilya'ya olan bu göç sürecinin hâlâ devam ettiğini gösterir.

Shanishani Vahası'nın, bir anlamda, komşu bölgelerdeki hızla büyüyen, görelî olarak kavgacı olan Yanomamö gruplarını kusan bir tür 'demografik pompa' olduğu ve olmaya devam ettiği görülür. Orada uzun dönemler boyunca kalmayı başarmış (1991'de, birbirlerine yakın yaşayan görelî olarak büyük, hâlâ kavgacı birkaç grubun temsil ettiği) Patanowā-teri gibi grupların tüm komşularına karşı kesinlikle zıt bir tutum benimseyerek böyle yapabildikleri görülür. Gitmeye zorlanmış grupların askerî niteliklerle ilgili olarak iki farklı türe

ayrıldıkları görülür. Eğer dağlık bölgelere gitmeye zorlanırlarsa, daha ziyade uysal, saldırgan olmayan mülteciler olurlar. Eğer ovaların içlerine doğru yol açarlarsa geçmişte bildikleri geleneklere devam ederler: Büyük, saldırgan ve kavgacı köyler olmaya devam ederler.

Bu senaryo veya 'model' hakkında birkaç uyarı dikkate alınmalıdır. Bunlardan birisi bu noktada aslında keşfedilmemiş, antropolojik olarak bilinmeyen Siapa Vahası'dır, Orinoco veya Mavaca Vahaları'nda bulunmayan birtakım kültürel-ekolojik özellikleri vardır. Bunlardan en göze çarpanı, Mavaca ve Orinoco Vahaları'nın hemen yakınındaki bölgelerden aşağı yukarı 300-350 metre *daha yüksek* olması gerçeğidir. Bu yüzden, çok büyük olmasına, genellikle düz olmasına ve alçaklarda uzanmasına rağmen, ekolojik olarak bitişik akaçlamalar kadar zengin olmayabilir ve bundan dolayı yaşanacak ya da geçinilecek kadar cazip değildir. Bu konu, henüz başlamış olduğum tasarlanmış araştırmam süresince açıklanacaktır.

Durumun bu olduğundan kuşkulanmak için birkaç farklı tür neden vardır. Bunlardan biri, genel olarak tür bolluğunun ve çeşitliliğin yükseklikle azalmaya eğilimli olmasıdır ve Siapa Vahası, Orinoco Vahası'ndan çok daha yüksektir. Av hayvanları ve diğer işe yarar türler burada daha az bereketli olabilir. Siapa Vahası'nın içlerine göç eden grupların, orada görelî olarak kısa dönemler için kaldıkları görülür, özellikle de bugün sadece bir köyün bulunduğu –aşağı yukarı 220 kişilik nüfusuyla Yeisikorowā-teri– bu vahanın batı bölümünde. Daha önceki iki nüfusun Mavaca vahasını terk ettiklerini –Karawatari ve Kohoroshitari– ancak güneye doğru ilerlediklerini, bu vahayı geçtiklerini ve Brezilya'ya yerleştiklerini anımsayın. Aşağı Siapa'nın içine ya da içinden ilerlemiş Yanomamölerin orada kalmalarının ikinci bir olası nedeni, nehirlerin başa çıkamayacakları denli geniş olması olabilir. Mavaca'yı

besleyen kaynakların hemen güneyindeki Siapa'nın kendisi çok geniş, hızlı ve derin bir nehirdir, yılın büyük bölümünde Yanomamölerin geçmesi zordur ve bu genel bölgedeki önemli ayakları da çok geniştir. Yine de, Siapa'nın yukarı erimleri (Doshamosha-teri olarak gösterilen köyün doğusundan ve başlayan bölgeden itibaren) henüz doğrudan doğruya bağlantı kurulmamış birkaç Yanomamö köyü tarafından işgal edilmiştir. Bunlar, tasarlanmış alan incelemelerim süresince ziyaret edilecek, incelenecektir ve siyasal, ekolojik tutumları ayırtılı olarak belgelenecektir.

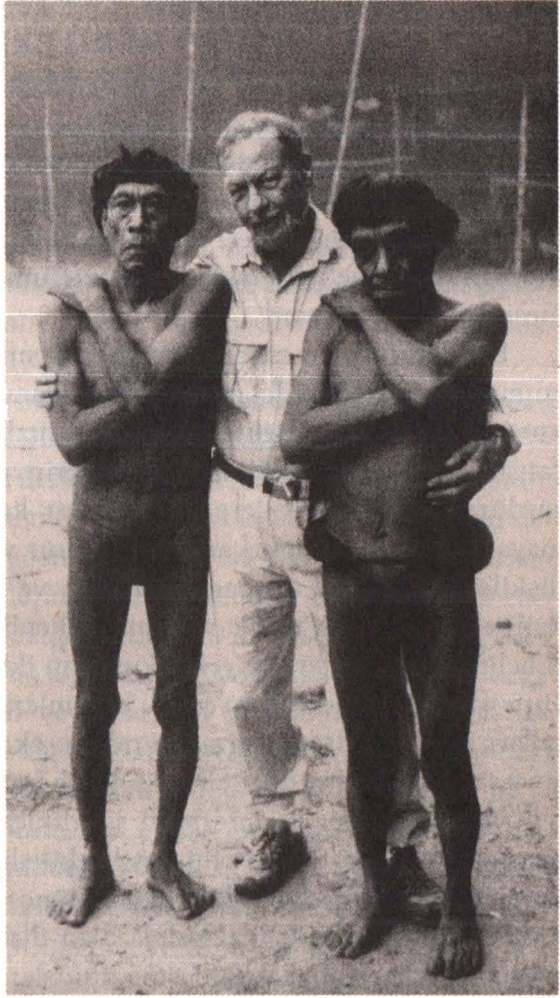
Tasarlanmış araştırmada incelenecek üçüncü bir konu, Brezilya tarafından Yanomamö topraklarına yaklaşan 'yabancıların' tarihiyle ilişkilidir. Modern Brezilya kültürünün ileri karakollarının –misyonlar, FUNAI* noktaları, criollo toplulukları– Siapa'ya kuzeyden giren Yanomamöler için bir çekiciliği olması olasıdır. Bu 'Yanomamö olmayan' insanlar palalar, metal pişirme kapları, baltalar v.b. cazip parçaların kaynağıydı. Bu çekicilikler Brezilya'da, Venezüella'da olduğundan az önce belirttiğimden dolayı, bu yabancılar Siapa Vahası'ndaki Yanomamöler tarafından 'keşfedildikleri' zaman Brezilya'dakilerin yerleşim modelleri ve hareket yönleri yabancılar tarafından çarpıcı bir şekilde etkilendi. Helena Valero'nun, Şekil 2.16'da gösterilen bölgenin hemen güneyinden aşağı yukarı 1937'de kaçırılan, yetişkin yaşamının büyük bölümünü onların arasında, çoğunlukla Shanishani Vahası'nda geçiren Brezilyalı bir kızın sürükleyici hikâyesi buna bir örnek oluşturmaktadır. (Biocca, 1970; Valero, 1984).

Şekil 2.16'da gösterilen bölgede genişçe tarif edilmiş iki tür Yanomamö köyü vardır. Bir tür, üyeleri çok kavgacı olan, müttefiklerini kadınları için zorlayarak veya onları zorla kaçırarak tarihsel olarak şiddetli bir şekilde savaşa karışan ve

* FUNAI Brezilya'nın 'Yerlileri Koruma Ajansıdır.'

ölüm oranlarındaki yükseklik şiddete dayalı köyleri kapsar. Kaobawâ'nın topluluğu bu gruptan gelir. Diğer tür, daha büyük köylerden kaçmış olan, geçinmenin daha zor olduğu ancak siyasal güvenliğin yüksek, yırtıcılığın düşük olduğu daha yükselteli dağlık arazide güven aramış olan 'mülteciler' olarak tanımlanabilir. Daha küçüklerdir, daha az kavgacılar, daha ılımlıdır, askerî bakımdan adamlarının sayısı azdır, çokeşli erkeklerin sayısı azdır, kaçırılmış kadınları az sayıdadır, şiddetten kaynaklanan ölümler de azdır. Aynı kabileye ait nüfusun farklı bölgelerinde çalışan antropologlar sıklıkla, meslektaşlarının bazı değişkenlerde rapor ettiklerinden çok daha farklı modeller ya da istatistiksel sıklık dereceleri rapor ederler. Bunlar genellikle sorumlu antropologlar tarafından, aynı kabileye ait grup içerisindeki açıklanması gereken değişkenliği betimleyen gerçek, değerli bilgi parçaları olarak kabul edilir. Benim için zor anlaşılır nedenlerden dolayı, 27 yıldır incelemekte olduğum bölgedeki şiddete dayalı ölümlerin ve yüksek kadın kaçırma oranlarının sıklık dereceleri üzerine iyi belgelenmiş istatistiksel bilgilerim, bu sıklık derecelerinin çok daha az olduğu Yanomamö dağılımının diğer bölgelerinde sonradan alan araştırması yapmış olan birtakım Fransız ve Brezilyalı antropologlar tarafından hoşgörülle karşılanmamıştır. İçlerinden birkaçı rapor ettiğim verileri uydurduğumu, şiddeti 'abarttığımı' ya da 'sembolik' bir ölümü 'gerçek' birinden ayıramadığımı açıkça iddia etti (Carneiro da Cunha, 1988; Albert & Ramos, 1988; Lizot, 1988). Meslek standartlarına aykırı bu iddiaların ardındaki dürtülerin bazıları, şimdi Brezilya Yanomamölerinin kültürel ve biyolojik devamlarını tehdit eden, 7. Bölüm'de ele alınacak, Brezilya'daki 1987 altın koşturmasını çevreleyen trajik olaylarla yakın ilişkilidir.

Şekil 2.18 1990'da bağlantı kurduğum uzak Siapa Vahası köylerinden, Doshamosha-teri ve Shokoburuba-teri'den iki Yanomamö reisi. Bu iki adam kardeşler ve köyleri yakın geçmişte birbirinden ayrılmıştır. Sağdaki daha yaşlı olan adam, Sheroroiwä, 1960'larda incelediğim gruplarda, daha önceki yayımlarda söz etmeme yetecek kadar ünlüydü (bkz. Chagnon, 1974) ancak 1990'a kadar kendisiyle tanışmamıştım.

Eğer burada ele alınan ekolojik farkların Yanomamö dağılımının diğer bölgelerinde daha geniş uygulanabilirliği varsa, o zaman değişik bölgelerdeki şiddet ve savaşın rapor edilmiş derece veya seviye çeşitliliklerinden çoğu eninde sonunda bu kültürel-ekolojik terimlerde açıklanabilir.

BÜYÜK PROTEİN TARTIŞMASI: YANOMAMÖ VERİLERİ VE ANTROPOLOJİK KURAM

Bu bölümü, kültürel-ekolojik kuramın ve çoğu kez yüksek lisans öğrencileriyle ve meslektaşlarla işbirliği yaparak toplayıp yayımladığım veri türlerinin bu kuramda nasıl önemli değişikliklere ve ilerlemelere yol açtığının genel bir incelemesiyle tamamlayayım.

Bu alan incelemesinin birinci baskısının 1968'de yayımlanması, antropolojide neyin genel olarak kültürel ekoloji kuramı olarak bilindiğine verilen ve hızla gelişen önem ile çatıştı. Bu kuram çevrenin, kültürlerin geliştirebileceği ve sürdürebileceği modellere sınırlamalar koyduğunu kanıtlamaya çalışarak, en geniş anlamda kültür ve çevre arasındaki ilişkileri inceler ve ayrıca, kültürlerin ve insan nüfuslarının fiziksel çevrelerine 'uyum sağlamada' kendilerine özgü yolları belirlemeye çalışır. Bu genel kuramın iki bileşeni ya da boyutu vardır. İlki, kültürün çeşitli bölümlerinin –akrabalık kuralları, soy kuralları, oturma kuralları, ekonomik uygulamalar v.s.– birbirlerine düzenli bir şekilde bağlı olup tüm kültürel sistemi korumak üzere nasıl 'işledikleri' ve sistem zamanla değiştikçe birbirlerini nasıl etkiledikleriyle ilişkilidir. İkincisi, genel biyoloji alanından ödünç alınmıştır, hayvan nüfuslarının kendi kaynaklarıyla olan ilişkileriyle ve belirli, ciddi öneme sahip kaynakların, nüfusların ulaşabilecekleri büyüklüğünü, dağılımlarını ve kaynakların bolluğunun önceden bilinebilirliğinin, çekiciliğinin ve güvenilirliğinin değişebileceği gerçeğiyle ulaşabilecekleri yoğunlukları nasıl sınırlandırdığıyla ilişkilidir. 'Kültür' kavramının evrimsel ekolojiye eklenmesi –yani antropolojik kavrayışların ve anlayışların genel ekoloji ilkeleriyle birleştirilmesi– böylece antropoloji-

nin bir tür kısmi ve her ikisinin de en iyi tezlerini birleştirme girişimine varır.

Antropolojide, bu meydana çıkan bireşimle merakları uyanan birçok insanın üzerinde durduğu en önemli noktalar, yiyeceklerin ve diğer ciddi kaynakların insan nüfusu kümellemelerine zorla kabul ettirdiği sınırlamalar veya olası sınırlamalar, ulaşabilecekleri büyüklük, meydana getirdikleri yoğunluklar ve tüm nüfusların dayandığı malzeme (yemek/kaynaklar) alt tabakasını yansıtan toplumsal ve kültürel kuruluşların kapsamıdır.

Ancak, aslında biyolojiden esinlenmiş antropologlardan çıkan bu bireşim, olayların elverdiğinden daha hızlı olarak ve daha büyük çabayla ilerlemektedir. Ayrıca, biyolojik kuramın antropolojik kuramlara uyması, biyolojik kuramdaki son değişimlerde kendini göstermemiştir. Biyolojiden ödünç alınan tezin parçaları, biyolojinin kendisinin tüm ekoloji alanını çarpıcı bir şekilde etkilediği, önemli bir zihinsel devrime uğradığı bir zamanda ödünç alınmıştır. Biyolojideki temel bir değişim, tüm nüfusların veya türlerin yiyeceklerine ve kaynak merkezlerine 'uyum sağladıkları' tartışmasının, nüfus içindeki bireylerin uyum sağlama birimleri oldukları ve ekolojik incelemelerdeki tam ve kuramsal olarak en uygun üstünlüğün birey olduğu, benimsedikleri tavırsal stratejilerin kişisel yaşama ve çoğalma şanslarını nasıl etkilediği tartışmasına dönüşmesidir (Williams, 1966; Chagnon ve Irons, 1979). Bu görüşte nüfusun nitelikleri, bireylerin niteliklerinin toplamıdır. Kısacası, bir filo geyik sürüsü ile bir filo geyiği sürüsü arasında temel bir fark vardır (Williams, 1966). *Grup* temel bir anlamda *bireysel* parçaların bir toplamıdır. Bu, felsefi olmasa da antropolojik düşünceenin büyük bölümüne karşıttır. İnsan eğilimlerinin ve davranışlarının grup sečilmesinin bir sonucu olduğu varsayımı artık herhangi bir sosyal bilimde haklı çıkarılamaz

ve bu konu, kuramsal biyolojideki önemli yeni keşifler ışığında tekrar incelenmelidir (bu konuların okunmaya değer, etraflı bir özeti için bkz. Williams, 1971).

Meydana çıkmakta olan tartışma, biyolojideki yeni kuramsal konuların ne hakkında olduğunu ve 'bireysel' seçilme tezlerinin neden şimdi 'grup seçilmesinin' hâlâ kuramsal avın adı olduğunu varsayan 'kültürel ekoloji' tezleri içinde düşünülmesi gerektiğini öğrenmek için bir çaba harcamış olan antropologların arasındadır. 'Grup' görüş açısı her zaman antropolojide geleneksel bir odak noktası olmuştur. Antropologlar kültürler, köyler, klanlar, yerleşmiş gelenekler v.s. üzerine odaklanırlar ve sonra bireyin bu grupları 'korumadaki' 'rolünün' ne olduğunu, bireysel hedeflerin, grubun ortak ilgi alanlarını nasıl ikinci dereceye koyduğunu v.s. çıkarmaya çalışırlar. 'Grup seçilmesi' tartışmalarının neden antropologlara, özellikle de geleneksel olarak kültürün 'süperorganik' (bireyin ötesinde veya 'üstünde') olduğunu ve bir *sui genesis* (kendine ait bir yaşama sahip olmak; ona dayanan insanlardan bağımsız; kendisi neden olarak) süreci olduğunu savunanlara hitap ettiği kimseyi şaşırtmamalıdır. Bazı koşullarda ve bazı amaçlar için bu varsayımlar kullanışlıyken, bu tartışmalara başlamanın doğru biçimi çoğu kez unutulur: Bunlar 'sanki' ifadeleridir. Kültürlere ve yerleşmiş geleneklere 'sanki' insanlar veya bireyler yokmuş gibi bakabilir ve bu şekilde, örneğin sanki insanlar yokmuş gibi, bir hayli şey öğrenebiliriz. Ancak içimizden bazıları aynı tür şeylere bakıp insanların kültürde organizmalar gibi *olduklarını* ve o zaman evrim geçirmiş doğalarının hesaba katılması gerektiğini göz önünde bulundururlar. Bu evrim geçirmiş doğa en iyi şekilde evrimsel biyoloji aracılığıyla, dünya üzerindeki yaşam üzerine olan tek ayrıntılı kuram aracılığıyla anlaşılabilir. İnsan davranışlarına bakıp onu anlamaya çalışmak istiyoruz, sade-

ce insan davranışlarının ‘ideal’ kuruluşlar biçimindeki toplu sunumlarını değil.

Kuramsal tartışmada ele alınan konulardan biri, protenin insanın kültürel uyarlanmasında ve toplumsal davranışında ‘proteinin’ ne ölçüde sınırlandırıcı bir kaynak olduğuyla ilgilidir. Protein ‘tartışmasının’ açıklamak için belirttiği değişkenlerden bazılarını savaş, çocuk öldürmeleri, saldırganlık ve nüfus parametreleri gibi ‘kültürel gelenekler’ ve daha önce geniş bir ölçüde açığa çıkmış tüm unsurlar oluşturduğundan, Yanomamöler üzerine çalışmam bu tartışmaya takıldı.*

Bu konulardan bazılarını çözümlemek için ihtiyaç duyulan en önemli verilerden bazıları Yanomamö verileridir ve bu nedenle, protein taraftarları Yanomamöleri bu kurama ‘uydurmak’ için büyük çaba harcamışlardır. Ne yazık ki, verileri topladığımdan ve uyduğuna inanmadığımdan dolayı uymanın iyiliği hakkında onlardan daha az istekli oldum. Bulunduğu tek-nedensel talepler, verilerin protein tartışmasına uymada başarısızlığı ve biyolojik kuramdaki yeni gelişmeler anlamın-

* Yayınlamamış olduğum bir hayli bilgiye sahip olmama rağmen Yanomamölerde çocuk öldürmelerini konu alan yazılar yayınlamayı bıraktım. Bu ahlaki bir sorundur. 1985’te, Venezüella Millet Meclisi kayıtlarındaki noter onaylı bir yeminli yazılı ifade sunmam, Yanomamölerin çocuk öldürme eylemleri hakkında bildiklerimi kendi ‘bakışım’la yazıp imzalamam rica edildi. Bunu yapmamı rica eden memur sözüne, bu meclisin önemli bir üyesinin Venezüella’da yeni doğmuş çocuklarının bazılarını öldürmüş yerli topluluklar olduğunu duymuş olduğu ve yasal bir soruşturma başlatmak, olaya karışan insanları tutuklamak ve onları cinayetten yargılamak istediği ifadesiyle başladı. Raporumda hiçbir zaman bir çocuğu öldüren bir Yanomamö görmediğimi belirttim, olgulara dayanan doğru bir ifade. Bu, soruşturmayı durdurmak için yeterliydi. 1985’ten sonra Yanomamölerin çocuk öldürmelerini ele almamayı seçmiş olmamda Marvin Harris’in etkisi vardır çünkü elimdeki kanıtlar onun ‘kuramını’ desteklerdi. İnsan anaların, “ekolojik yuva”yı maymunlar, armadillolar ve Güney Amerika domuzları için güvenli hale getirmek amacıyla yeni doğan bebeklerini bilerek yok etmelerinin kuramsal olarak olanaksız olduğunu belirtmem için herhangi bir deneysel kanıt gerek yoktur.

da içerdığı yıkıcı çelişmeler nedeniyle protein hipotezinin var-sayımları ve mantığı hakkında her zaman kuşkucu oldum. Özdekçi kültürel ekoloji ‘kuramı,’ zihinsel kaynağına, biyolojiye temelinden uymak için artık değişecektir ve Yanomamö verileri bu değişimin en önemli nedenlerinden biri olacaktır.

Protein kuramının en göze çarpan savunucusu Marvin Harris adında bir antropologdur. Büyük ölçüde uyuşmayız ve protein sorununu birçok kampusta halka açık olarak ‘tartıştık.’ Verilerim değişmeyecektir. O, kendi protein ‘kuramını’ –en azından hemen– değiştirmeyi reddetmektedir. Harris’in protein kuramı kurama uyan doğru verileri barındıran tek kabile olan Yanomamöleri açıklayamıyorsa, kuramı ciddi zorluklarla karşı karşıya demektir. Yanomamölerin ciddi öneme sahip bir test alanı olduğu görülür ve bu yüzden onların verileri ekolojik kuramda meydana gelecek değişimlerde önemli bir rol oynayacaktır.

Alan çalışmaları genellikle antropolojideki kuramsal sorunları açıklama ortamı olmasa da, konular, benim fikrime göre, Yanomamö verilerini, kendi kuramına daha iyi uyacak şekilde değiştiren Harris’in yazdığı birkaç popüler kitap sayesinde bu konu artık herkes tarafından biliniyor. Bu nedenle, bu alan çalışmamda ‘protein’ hipotezini ele almaktayım. Öğrenciler çoğu kez kanıtları ve kuramları bunlardan birini ya da ikisini ortaya atan tutkulu savunuculardan daha iyi yargırlarlar.

Tartışma, protein yetersizliğini savunanları Yanomamölerin protein eksikliği sorunları olmadığına ve savaşlarının (ve herhangi bir grubun savaşlarının), protein kıtlığı gibi tek bir değişkene indirgenmeyecek denli karmaşık olduğu konularında uyarmamla başladı (Chagnon, 1974). Profesör Harris, öğrencilerinden birkaçının yaptığı gibi (Gross, 1975; Ross, 1978), Yanomamölerin büyük olasılıkla nüfus başına hayvansal protein eksikliği çektiklerini (Harris, 1974; Divale ve Har-

ris, 1976) savundu. Harris, bu konudaki uyarıma şiddetle karşı çıktı çünkü bu sav, onun kabile bireylerinin birçok eyleminin büyük olasılıkla protein kıtlığından kaynaklandığına ve ‘uyum sağlama’ şeklinde yorumlanmasına yönelik daha genel önermesini sarsıyordu.

Söz konusu örnekler arasında nüfus artışını düzenlemek böylece de av hayvanlarının aşırı boyutlarda tüketilmesini engellemek üzere dişi çocukların öldürülmesi, gelecekte olabilecek protein sömürsüne engel olmak üzere “koruma alanları” olarak kullanılacak av alanlarına girilmesinin yasaklanması –ya da hatta, Hintlilerin inek sevdiklerini öte yanda Yahudilerle Arapların domuzdan kaçındıkları (Divale ve Harris, 1976; Harris, 1974) gibi kanıtlar bulunuyordu. Bu tartışmaların mantıklı, hatta etkileyici oldukları açık, ancak aynı zamanda tüm konularda savlarıyla çelişen veriyi yok sayıyorlar. Yine de, öğrencilerinin birkaçı gibi Harris de sanki birçok kültürel uyarlanmayı ve çok eski zamandan beri kültürün genel evrimini açıklayabilecek *tek* ve *en bilimsel* kurammış gibi bunu savunur (Harris, 1974; 1977). Kuram, Yanomamöler üzerine ilk yayımlarımdan bazıları meydana çıktıkça doğru ve gözlemlerimden bazıları Yanomamöler arasında protein eksikliğinin ‘kanıtını’ bulmak için cımbızla incelendi. Birkaç uyarımı dikkate almamakla kalmadılar, çok geçmeden, bunun protein eksikliğinin bir konusu olduğunu reddettiğim için daha bilimsel Kolombiya güruhuna uyup beni ‘bilimsel’ olmayı reddeden bir düzenbaz ilan ettiler. Karşılık olarak, protein kuramının –herhangi bir kuramın– kanıta dayalı olması gerektiğine ve Yanomamöler üzerine kanıtlarımdan hiçbirinin Yanomamölerin protein eksikliğinden mağdur olduğunu göstermediğini yineledim. Demografik araştırmam, Yanomamö nüfusunun oldukça yüksek bir oranda büyüdüğünü, bunun da çevrelerinin “taşıma kapasitesini” taşırdıklarının kanıtı ola-

mayacağını açıkça göstermekte. Gerçekten bu, Yanomamölerin taşıma kapasitesine henüz ulaşmadıklarının en iyi kanıtıdır (Chagnon & Hames, 1979; 1980; Chagnon, 1990a).

Yanomamöler üzerine ilk araştırmalarımın büyük bölümünde, binlerce biyomedikal, epidemiolojik ve serolojik gözlemleriyle Yanomamölerin, antropolojik/biyomedikal edebiyatta bu zamana kadar açıklanan en iyi beslenmiş nüfuslardan biri olduğu sonucuna varmalarına yol açmış olan büyük bir yetenekli, ünlü tıbbi araştırmacı grubuyla işbirliği yaptım (Neel, 1970). Bu, beslenmelerinin sınırsal veya yetersiz olduğu yorumunu kolayca desteklemez ve böyle bir bulgu, Yanomamö savaşlarının ve çocuk öldürmelerinin ardındaki önemli tetikleyici gücün beslenme yetersizliği olduğunu öne sürebilen bilginlerin konu üzerinde düşünmesini gerektirir.

Yanomamöler giderek popüler bir 'ders kitabı' kültürü haline geldikçe ve genel olarak kabileye ait uygulamaların belirli yönlerini örnek olarak göstermek için yaygın bir şekilde adı verildikçe, protein taraftarları onlardan kurtulmayı gerekli gördüler. İlginçtir, 'kuramları' kanıtların en zayıfıyla başladı. 1960'lardaki ve 1970'lerdeki 'kanıt,' ne yazık ki, belgelenmemiş izlenimleri içine almak için daha cömertçe kullanıldı; seyrek olarak istatistiksel verileri kapsadı. Çoğunlukla açlık, ölüm derecesinde açlık veya avlanmada şanssızlık hakkında dolaylı ifadeler bulmak için ayrıntılı etnografik hesapların dikkatle elenmesine, bir yığına istiflendiği zaman 'kuramsal' tartışmaya uygun bir konu olmaya vardı. Çok sıklıkla asıl etnografyacı ifadesine eşlik edecek istatistiksel gerçekler sağlanmadı ve bunlar istatistiksel ifadeler olarak tasarlanmadı ancak daha dikkate değer olarak, ifadeleri 'bilimsel' tezler olarak kullananlar da asla böyle bir bilgi toplamadı. Sonuç olarak, deneysel olmayan, anekdot tarzında bir temel üzerine kurulmuş büyük bir 'bilim' ortaya atıldı. Bir gözlemcinin onların yöntemlerini tanımladığı

gibi bu, 'önce davranılmış' bir kuram oldu (Neitschman, 1980). Yanomamö verilerine gelince, protein savunucuları, Yanomamölerin bir protein eksikliğinden çekmediklerini gösterme yükünün benim üstümde olduğunda ısrar ettiler. Tartışma, Yanomamölerin protein alımını gerçekten incelemediğim ve ölçmediğimdi ve ben bu çalışmayı yapana kadar karşıt tezlerimi onaylamayı reddedeceklerdi. Yanomamö savaşlarının nedeni olarak, Tibet sığırı yağını, yol öğelerini, ağır metalleri, güherçileyi veya beslenmelerindeki molibden eksikliğini savunular, yanlış olduklarını kanıtlamak galiba bana kalacaktı. İşte buna 'önce davranılmış' kuram ortaya atma denir.

Bu kaygıları sonsuza dek gömmek için çok ciddi bir bilimsel girişimle, 1974'te araştırmama devam etmek üzere Yanomamölere hareketimin arifesinde Profesör Harris ve Kolombiya Üniversitesi'nden birkaç izleyicisiyle buluşmayı kabul ettim. Keşif heyeti üyelerim olan üç yüksek lisans öğrencisiyle iki son sınıf öğrencisi antropolog ve ben, Harris ve yandaşlarının konuyu deneysel olarak bir karara bağlamalarına yarayacak verileri toplayacaktık. Konuyu uzun uzadıya tartıştık ve Yanomamölerin gün başına bir hamburgerdekine eşit protein tüketmeleri durumunda, Harris'in kendisi tarafından yapılan öneriyle Harris 'şapkasını yiyecekti.' Bir hamburger yaklaşık 30gr hayvansal protein içerir.

Ertesi gün, alana gitmek üzere ayrıldık. Üç öğrenci, nüfus başına her gün alınan proteinin belirlenmesi amacıyla alanda araştırmalarına başladılar. Bu konu çevresinde ilerde meydana gelen daha karanlık, ahlaka aykırı ve hayret verici olaylara –en azından bu kitapta girmeyeceğim ancak sadece sonunda herkese yayılmış olan bazı sonuçları belirteceğim. Tablo 2.2, Yanomamölerin, diğer birkaç Amerikan yerlisi grubunun ve belli sanayileşmiş ulusların nüfus başına protein tüketimlerini özetler –son söylenen veriler Harris'in kendi ders kitapların-

dan birindeki tablolardan alınmıştır. Bunun gösterdiği, Yanomamöler'in, çok zengin sanayileşmiş ulusların vatandaşlarıyla karşılaştırıldığında bile çok büyük miktarda protein tükettiğidir. Gerçekten, eğer protein tüketimiyle savaş sıklığı, yoğunluğu veya ciddiyeti arasında karşılıklı bir ilişki varsa bu, protein kıtlığının değil protein bolluğunun kavga ile savaş arasında ilişki kurmasıdır. Hatta insan –eğer savaşın ‘nedenlerini’ bu basitlik türüne indirgemek isterse– çok az değil çok fazla proteinin savaşa neden olduğunu bile savunabilir.

Birçok yayında, Yanomamölerin kavgalarının ve anlaşmazlıklarının çoğunun seksten, sadakatsizlikten, aldatma kuşkusundan, söz verilmiş bir eşin bir isteyenine verilmemesinden –kısacası kadınlardan– doğduğuna dikkat çektim.* Harris'in, savaşları üzerine kuramını Yanomamölere açıkladım: ‘Av hayvanlarıyla et için kavga ettiğinizi söylüyor ve kadınlar için kavga etmediğinizde ısrar ediyor.’ İlk başta güldüler ve sonra Harris'in görüşünü şu şekilde eleddiler: ‘*Yahi yamakö buhii makuwi, suwā kābā yamakö buhii barōwō!*’ (‘Eti sevmemize rağmen kadınları çok daha fazla seviyoruz!’) Bazı protein savunucuları Yanomamölerin –ya da herhangi bir topluluğun– gözlemcileri tarafından ‘şehvete dair kurgular’ gibi cinsel konular üzerine kavga edecekleri önermesini bir yana bırakırlar. Bu, onların doğal ayıklanmayla evrim kuramının büyük bölümünün, sadece kösnüllükle ilgili bir kurgu olduğunu düşündüklerini akla getirir. Bu eleştirmenlere, Darwin'in (1871) ‘cinsel’ ayıklanma olarak adlandırdığı olay üzerine yazılmış eserleri okumaları veya erkek geyiklerle iri boynuzlu geyiklerdeki uzun boynuzların, erkek tavuskuşlarındaki harikulade aşırı süslü tüylerin şehvete dair kurgularının bir sonucu olarak geliştiğine dair mantıklı kanıtlar göstermeleri için şiddetle ısrar ediyorum.

* Yanomamölerce aktarılan diğer önemli nedenler, güçlü intikam güdüsünü ve ölüme ‘neden olan’ sihir veya zararlı büyü suçlamalarını kapsamaktadır.

TABLO 2.2. BAZI AMAZON KABİLELERİ İÇİN NÜFUS BAŞINA HAYVANSAL PROTEİN TÜKETİMİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI VERİLER. Genel olarak, Amazon kabileleri için geçerli olan tek nicel veri, yeterli miktarlardan daha fazla hayvansal protein tükettiklerini açıkça gösterir. Bitkisel protein de, av gezilerindeyken avcılar tarafından kaçınılmaz şekilde tüketilen protein gibi hesaba katılmadığından bunlar çok ılımlı hesaplar olarak kabul edilmelidir. Parantezlerdeki veriler ya nüfus başına ya da yetişkin başına tüketim değerinin asıl kaynakta eksik olduğunu göstermektedir ve asıl istatistiklerden standart değiştirme etmenleriyle hesaplanmıştır (Chagnon ve Hames, 1979'da yeniden gözden geçirip düzenlenmiştir). Harris (1975:430) tarafından rapor edilen değerler gelişmiş ülkeler arasında nüfus başına en yüksek hayvansal protein tüketiminin Avustralya ve Yeni Zelanda'da gerçekleştiğini, günde yaklaşık 70 gr olduğunu gösterir. İkinci en yüksek değer Birleşik Devletler ve Kanada için olan, günde 66gr'dır. Amazon yerlileri, gelişmiş ülkeler arasında 64.6 değerinin altına düşen ve aşağıdaki tabloda hepsinin nüfus başına hayvansal protein tüketimi verilmiş olan S.S.C.B., Birleşik Krallık, Almanya, Portekiz ve Japonya'dan daha iyi durumdadır.

Topluluk	Nüfus Başına	Yetişkin Başına	Kaynak
Jivaro	79.3	(103.0)	Berlin & Markell, 1977
Jivaro	84.4	(116.2)	Ross, 1978
Yanomamö	29.7	36	Lizot, 1977
Yanomamö	51.9	77	Lizot, 1977
Yanomamö	52	75	Chagnon & Hames, 1979
Wayana	(77.7)	108	Herault, 1972
Boni	(82)	114	Herault, 1972
Maimande	26.3	(36.2)	Aspelin, 1975
Bari	86.8	(119.5)	Beckerman, 1978
Ye'kwana	77.3	95.5	Hames, hazırlanıyor
Siona-Secoya	<u>64.3</u>	<u>96.7</u>	Vickers, 1978
ORTALAMALAR	64.6	88.8	

'Protein' tartışması iki genel nedenden dolayı artık gömülmüştür. Bunlardan biri, daha çok insanın biyolojideki yeni kuramsal düşünceleri, bu düşüncelerin antropolojik kuram için ne anlama geldiğini, insan davranışı ve kültürel kurumları hakkında varsayımları, örneğin, çocuk öldürmelerinin, gelecekteki protein kaynaklarını en yüksek dereceye çıkarmak üzere grubun iyiliği için uygulandığını incelemek ve öğrenmek için zaman ayırmış olmalarıdır. İnsan davranışı uzmanları, bir kadının kendi yeni doğan çocuğunu, grubun gelecekteki üyeleri için ormanı maymun proteini açısından daha verimli hale getirmek üzere öldüreceğine çünkü kültürün 'görevlerinden' birinin, nüfus büyümesini 'sınırlandırma' olduğuna inanmaya giderek daha az istekli olmaktadır. Diğeri ise, özellikle Yanomamöler gibi Güney Amerika kabile topluluklarında, ilgili ekonomik, ekolojik ve demografik konular üzerine toplanmış çok kapsamlı, ayrıntılı istatistiksel veri olmasıdır (Hames & Vickers, 1983, deneysel yöndeki bu değişmeye işaret eden yararlı bir kaynaktır). Bu bölümde Yanomamöleri incelemek üzere yapılması tasarlanan alan çalışması ele alınacaktır; bu heyecan verici ve önemli kuramsal konuları anlamaya yardım edecek deneysel sonuçlara yol açacaktır.

3 / Efsane ve Evren

TİNSEL ÇEVRE

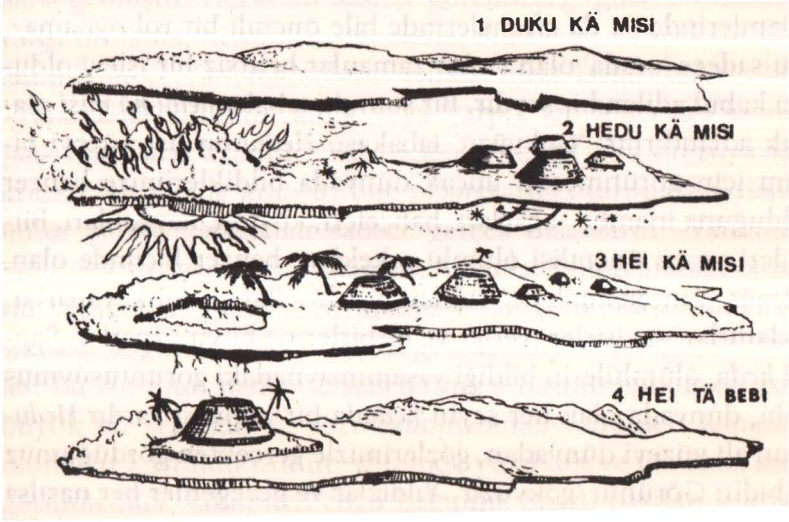
Yanomamölerin özdeksel kültürünün göreceli basitliği, evren, ruh, efsanevi dünya ve çevrelerindeki bitkilerle hayvanlar hakkındaki inançlarının zenginliği ve yaratıcılığıyla keskin bir şekilde zıtlık gösterir. Bireylerin inançları ve temaları ustalıklı idare edip incelikli işlemeleri, ama bunu inancın doğruluğunun ve 'Gerçek' olanın yerel uyarlamalarının gerektirdiği sınırlar içinde gerçekleştirmeleri entelektüel dünyalarının büyüleyici boyutunu oluşturur. Bireyler sadece sanatçılar ve yaratıcılar olarak 'deney yapmazlar', şairler ve sözel 'deneme yazarları' için de yer vardır. Yazılı bir dilin eksikliğine rağmen, zekice bir deyişimi veya durumu diğerlerinin yapabildiğinden daha incelikli bir yolla söylemek için Yanomamölerin önemli bir özgürlükleri vardır. Bazı Yanomamöler zengin dilleriyle oynarlar ve bizim okumuş veya bilgili diyebileceğimiz şekilde olmak için çabalarlar. İlkel toplumların bir sürü jest gerektiren, zayıf sözcük dağarcıkları olan hırıltıya benzeyen dillere sahip olması düşüncesi sadece bilgisizce ve çok yanlış değil, aynı zamanda ironiktir: Çoğu Yanomamö bireyinin kullandığı sözcük dağarcığı büyük olasılıkla kendi kültürümüzdeki

çoğu insanın kullandığı sözcük dağarcığından çok daha geniştir. Bizim dilimizin sözcük dağarcığının mutlak içeriğinin Yanomamö sözcük dağarcığının içeriğini büyük ölçüde aştığı doğruyken, bizim kendimizinkini, onların kendininkilerini bildiklerinden çok daha az bildiğimiz de doğrudur. Yazılı bir diliniz olmadığında, kafanızda daha çok şey saklamak zorundasınızdır. Hatta, insan, sözlüğümüzün olmasının bizi tembellettiğini iddia edebilir çünkü hatırlayamamamız durumunda 'sözlükten bakarız' ve tümüyle aynı nedenden dolayı 'hatırlamama' eğiliminde oluruz. Sıkça duyulan bir Yanomamö ifadesi olan 'Gerçeğe sahibim' yorumu bu bağlamda çok önemlidir. Yanomamölerin yapabileceği gibi belirtmek gerekirse, eğer bu kadar akıllıysak neden bedenimizde önkol ile pazı arasındaki bölgeyi tanımlamak için bir sözcüğümüz yoktur? Yapabileceğimizin en iyisi bunu 'iç dirsek' olarak adlandırmaktır. 'Arka diz' için de aynısı. Daha kullanışlı sözcükler hayal edemiyorum! Yanomamölerin zengin sözcük dağarcıkları ve karışık bir dilleri vardır, bunları evrenle ve İnsanoglunun onun içindeki yeriyle ilgili olağanüstü hikâyelerinde ve destanlarında şiirsel olarak kullanmaktan zevk alırlar.

Evren

Yanomamöler, evrenin, her biri yatay uzanan ve belirsiz ancak küçük bir alanla ayrılan en az dört paralel katmanı kapsadığını düşünürler (Şekil 3.1). Katmanlar ters çevrilmiş yemek tabakları gibidir: Hafifçe kavisli, yuvarlak, ince, sert ve bir üst bir de alt yüzeyi olan tabaklar. En azından bazı tabakların kenarlarının, sanki üzerlerinde yürümek kötü bir şekilde çürümüş bir binanın çatısında yürümeye benzermiş gibi 'çürük' ve kırılğan oldukları düşünülür. Bu bölgede bir hayli

EVREN

Şekil 3.1. Yanomamö evreninin dört paralel katmanı.

büyülü şey olur, ruhların egemen olduğu bir tür ölümler diyarı, oldukça gizemli ve tehlikeli bir yerdir burası. Kendi yakın tarihsel geçmişimizin en akıllı coğrafyacılarının ve denizcilerinin fazlaca farklı olmayan görüşleri vardı ve o zamanlar, sadece 475 yıl kadar önce, düz bir dünyanın köşesi olduğu düşünülen yerden gemileri düşmediği zaman, Macellan ne kadar rahatlamıştı!

Dört katmanın (bazı Yanomamölere göre daha da fazla olabilir) en üstte olanının 'eski' veya 'narın' olduğu düşünülür: *duku kä misi*. Şimdiki zamanda bu tabaka boş ya da geçersizdir (kırık) ancak uzak geçmişte birçok şey oradan meydana çıkmıştır. Yanomamö evrenindeki unsurlar, düşerek veya daha alçaktaki bir tabakaya inerek aşağıya doğru hareket etme

egilimindedir. Bazen en üst tabaka terk edilmiş, verimsiz bahçeler gibi 'yaşlı kadın' olarak tanımlanır. 'Nazik' tabaka günlük yaşamda veya Yanomamölerin düşüncelerinde, hatta şamanizmlerinde ya da efsanelerinde bile önemli bir rol oynamaz. Bu sadece 'orada' olan ve bir zamanlar belirsiz bir işlevi olduğu kabul edilen bir şeydir. Bir sonraki tabaka *hedu kâ misi* olarak adlandırılır: 'Gökyüzü' tabakası. *Hedunun* üst yüzeyi bizim için görünmezdir ancak dünyada bildiklerimize benzer olduğuna inanılır –ağaçları, bahçeleri, köyleri, hayvanları, bitkileri ve en önemlisi ölümlü erkeklere benzer biçimde olan, ölmüş Yanomamölerin ruhları vardır. Bahçıvanlık yaparlar, avlanırlar, sevişirler, yerler ve birbirlerine büyü yaparlar. San ki *hedu*, ölümlülerin bildiği yaşamın aynadaki görüntüsüymüş gibi, dünyada olan her şeyin *heduda* bir kopyası vardır. *Hedunun* alt yüzeyi dünyadan, gözlerimizle gerçekten gördüğümüz gibidir: Görünür 'gökyüzü'. Yıldızlar ve gezegenler her nasılsa bu tabakanın üstüne 'yapışmıştır' ve doğudan batıya, kendi bireysel yolları boyunca onunla ilerlerler. Bazı Yanomamöler yıldızların balıklar olduklarını düşünürler ancak genel olarak gelişmemiş ve burçlar olarak adlandıramayacağımız bir astronomik kavram kümeleri vardır. *Hedunun* dünyaya göreli olarak yakın olduğu düşünülür çünkü bana, uçaklarla yolculuk ettiğim zaman ona toslayıp toslamadığım tekrar tekrar sorulmaktaydı.*

* O dönemde Yukarı Orinoco bölgesinde hiç ufak havaalanı olmadığından, 1964'te alan çalışmama başladığımda uçaklar sadece seyrek olarak görülüyorlardı. Bundan kısa bir süre sonra misyonlar ufak, hafif uçaklar için küçük havaalanları açmaya başladılar, ilerleyen yıllarda bazı misyon istasyonlarında neredeyse dizginlenemeyen bir meraklı ziyaretçi ve turist akınına yol açacak hızla ivme kazanan bir süreç yaşandı. Bugün, uçaklar ve helikopterler, en uzakta yerleşmiş Yanomamöler tarafından bile, yaygın olarak görülmektedirler.

İnsan –Yanomamö– ‘bu tabakada’ oturur: *Hei kâ misi*. ‘Bu tabaka’ iri bir *hedu* parçası kırılıp aşağıya düştüğü zaman meydana gelmiştir. Herkesin basitçe görebileceği gibi, ‘bu tabaka’ vahşi ormanla, nehirlerle, tepelerle, bitkilerle, bahçelerle v.b. tanımlanır ve Yanomamölerin aslında biraz farklı türleri olan –Yanomamö dilinin ‘yanlış’ veya ‘çarpık’ bir lehçesini konuşan– insanlarla kaplıdır. ‘Yabancıların’ (*nabâ* veya Brezilya’daki bazı lehçelerde *kraiwâ*) bile *şabonolarda* oturdukları düşünülür çünkü yabancılar sadece gerçek insanların –Yanomamölerin– yozlaşmış kopyalarıdır. Aslında, Yanomamöler onların ‘yeniden doğmuş’ bir uyarlaması olduğumu düşündüler ve sıklıkla ‘boğulup’ tekrar yaşama gelmiş olup olmadığını sorarlar. Bu sorunun nedeni efsanelerinden birinin içindeydi, çok büyük bir sel oldu ve bazı Yanomamöler kütükleri kaparak ölümden kurtuldu. Akıntı yönünde yüzdüler ve bir daha asla görülmediler, tahminen çoğu boğuldu. Şimdi bazıları kütüklerin (kanoların) üzerinde yüzerek dönüyorlar, farklı görünüyorlar ve ‘çarpık’ konuşuyorlar –yabancılar. Omawâ isimli bir ruh onları akış aşağı sudan çıkardı, sıkıp sularını çıkardı, yaşama tekrar gelmelerini sağladı ve onları ‘eve’ gönderdi.

Son olarak, ‘bu tabakanın’ altındaki yüzey, *hei tã bebi*, neredeyse kısırdır. Yanomamölerin garip bir türü orada yaşar, Amahiri-teriler denen bir topluluk. Bir parça *hedu* kırılıp ‘bu tabakaya’ çarpıp, içinde bir delik açarak aşağıya doğru devam ettiği zaman meydana geldiler. Amahiri-terilerin yaşadığı yerde ‘bu tabakaya’ çarptı, onları ve köylerini aşağıya, yeni tabakaya taşıdı. Ne yazık ki sadece Amahiri-terilerin bahçeleri ve *şabonoları* aşağıya taşındı, avlandıkları vahşi orman kaldı. Böylece hiç av hayvanları olmadı ve yamyamlara dönüştüler: Ruhlarını ‘bu tabakaya’, aşağıya, köyelerine sürüklenip yenmiş çocukların ruhlarını ele geçirmek için yukarıya gönderdiler. Bazı Yanomamö köylerinde şamanlar düzenli olarak Amahiri-

terilerle mücadele ederek yamyamca saldırılarına karşı gelmeye kalkışırlar. Yanomamölerin yamyamlar haline gelmeye karşı neredeyse sanki insanlar kendi türlerinin üyelerini mideye indirmek için doğuştan bir eğilime tehlikeli bir biçimde yakınlanmış gibi, hemen hemen hastalıklı bir korkuları vardır, sadece tiksindirici buldukları bir hareket değil, aynı zamanda onlara çok gerçek görünen ve bu nedenle sürekli karşı koyulması gereken bir olasılıktır. Ne zaman onlarla avlansam ve bir tapir vursak, her zaman kalın, sulu bir fileto keserdim ve her iki tarafını hafifçe kızartırdım –keserken ve yerken sulu, lezzetli kanı damlayan az pişmiş bir biftek. Bu onları öyle tiksindirir ve korkuturdu ki beni yerken izlemeye dayanamazlardı. Beni her zaman jaguar gibi bir yamyam, iğrenç bir çiğ insan eti yiyicisi olmayı istemekle suçladılar. Onlar etlerini o kadar çok pişiriyorlardı ki neredeyse çivi çakabilirdiniz.

Amahiri-teri insanları *no badabö*lerin, asıl insanların zamanında yaşadılar. Bu asıl insanlar, bir kısım ruh bir kısım insan ve çoğu da bir kısım hayvan olmalarından dolayı –efsaneler bu dönüşümün nasıl olduğunu açıklar– yaşayan İnsanoglundan farklılardı. Asıl insanlar öldüğünde ruhlar oldular: *Hekura*. *No badabö* terimi ‘şimdi ölü olanlar’ anlamına gelir. Efsane ve evren hikâyeleri kapsamında, ‘asıl insanlar’ ya da ‘zamanın başlangıcında burada olmuş olanlar’ anlamına gelir.

Efsaneler: Zamanın Başlangıcı ve No Badabö

Yanomamölere ilk varlıkların nasıl yaratıldığını açıklattırma olanaksız değilse de zordur. Evrenin şimdiki insanlarla başladığını varsaydıkları görülür. Çoğu *no badabön*ün, kendileri var olduktan sonra ortaya çıkan yaratıcı olaylarda, örne-

gin belirli hayvanların ya da bitkilerin kökenlerini açıklayan olaylarda, özel görevleri veya rolleri vardı. Efsanelerde göze çarpacak şekilde görünürler ve çoğu, Yanomamöler için kullanışlı veya bazen saçma olan bitki ve hayvan adlarıyla anılırlar. *No badabö*ler bu yaşayan şeylerin ruhlarıdır, bazılarının efsanevi önemiyle, adlarını taşıdıkları bitki ya da hayvanın yararı arasında görelî olarak küçük bir karşılıklı ilişki vardır.

Yanomamö efsanelerindeki karakterlerden bazıları bütünü neşelidir, yaptıkları şeylerden bazıları komiktir, açık saçıktır ve köyün çevresinde gezerek, sanrı yapıcı –ya da uyuşturucuların etkisinde olarak, izleyicilerin candan keyiflerine komik yanlış anlamlar ve nüanslar ekleyerek efsanevi hikâyeler anlatan veya efsanevi destanların bölümlerini şarkıyla söyleyen adamları dinleyen Yanomamöler için aşırı derecede eğlendiricilerdir. Herkes Iwariwā'nın (Güney Amerika Timsahı Atası) ne yaptığını bilir öykünün bu bölümü değiştirilemez. Ancak bunu nasıl yaptığı, hangi önemsiz jest ve yorumları yaptığı veya bunu yaparken canını yakıp yakmadığı çeşitli biçimlerde anlatılabilir; anlatan, yazıda kurallara veya gerçeğe aykırı olduğu halde güzelliği veya tanımlayıcı niteliği yüzünden geçerli sayılan deyimlerin etkisi altındadır ve dinleyici için eğlendirici ve hoş olan da budur. Bazen dalgın anlatıcı kabul edilebilir olanın biraz ötesine geçebilir, kendi akranlarının iyi huylulukla affedebileceği bir ihlal –ancak diğer köylerdeki insanların, ben hikâyeyi banda alırken ve diğer köylerdeki insanlar bunun üzerine yorum yaparken yaptıkları gibi karşı çıkabileceği bir ihlal. 'Yanlış biliyor! Yalan söylüyor! Hiç de öyle değildi!' deyip şikâyet ederek eğer 'gerçeği' bilmek istiyorsam onlara danışmakla akıllılık edeceğimi ekliyorlardı. Genellikle birinin hikâyesine karşı çıkmanın derecesi, söz konusu köyün üyelerini küçümseme derecelerine bağlıdır –savaşlar ile efsanenin doğruluğu birbirine paraleldir.

Çoğu zaman bu, sadece etnosentrizm ve şovenizmin bir yansıması olur: Kimse hiçbir şeyi ‘benim halkım’ kadar düzgün ve inançla yapamaz, neredeyse tüm toplulukların bir dereceye kadar sergiledikleri bir inanç ve duygudur bu. Film yapımcısı meslektaşım Timothy Asch ile, belirli efsaneleri ve efsanelerin bazılarının belirli değişkenlerini kaydeden birkaç film yaptık. Bunlar, kâr amacı gütmeyen iki önemli dağıtım ajansı (kitabın sonundaki Etnografik Filmler listesine bkz.) aracılığıyla kolaylıkla bulunabilir. Esprileri ve hikâye anlatıcısının yaratıcılığını öykünün özelliğini yitirmeden korurlar, esprili içeriklerinden söz etmeye gerek yok. Aynı zamanda Kaobawâ gibi hikâye anlatıcılarının yüksek dereceli tiyatro sanatına dair yeteneklerini açığa çıkarır ve belgesel filmin, yazılı ifadelerle karşılaştırıldığında insanlar üzerindeki niteliksel farklarının etkisini anlatır. Sinema filmi kullanmadan Yanomamö efsanelerinin esprisini, kurnazlığını ve inceliğini aynen yansıtmak zor olurdu, gerçeğin, onu bir parça kâğıt üzerine kalemle yazmaktan daha fazla berbat olmayan bir saptırılması olurdu. (Kâğıt kalem savunucuları, efsanelerin kaydı için film kullanımını eleştirmek üzere arada sırada çabucak harekete geçerler.) Oldukça çok sayıda efsaneyi filme çekmemize rağmen şimdiye dek sadece birkaçı film olarak ortaya çıkarılmıştır. Bu durumda Yanomamö efsanelerinin diğer boyutlarından bazılarını, halen dağıtılmakta olan filmler aracılığıyla bulunamayacak temalar ve hikâyeler üzerine odaklanarak tanımlamak istiyorum.

Seks, Yanomamö efsanelerinde büyük bir olaydır –bir yandan görelî durum düzeyinde erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkiler, diğer yandan görelî biyolojik nitelikleri dillere dolanır. Başka yerlerde de olduğu gibi, seks, Yanomamöler arasında günlük yaşamda da önemli bir unsurdur ve esprilerinin, aşağılamalarının, kavgalarının, hikâyeye anlatımlarının,

insanlar hakkında görüşlerinin çoğu cinsel temalar çevresinde döner. Alan gezilerimde sabırla toplamakta olduğum sözlüğü resimlendirseydim, yaramaz yüksek lisans öğrencilerimin bir seferinde söylediği gibi, çok iyi pornografi olurdu! Ünlü Eskimoların kar için, herkesçe bilindiği gibi, binlerce sözcükleri vardır. Buradaki nokta, belirli bir kültürde sözcük dağarcığının o kültür için önemli olanı yansıtmasıdır. Eskimoların kar için bir sürü kelimeleri olmasını beklersiniz. Oysa, Yanomamölerin kar için hiçbir kelimeleri yoktur ancak burada bir tür tartışma ortaya atılır, eğer insanda Yanomamö dilinin temsili bir sözlüğü olsaydı, insan seksin onlar için karın dengi olduğu sonucuna varmakta kesinlikle güçlük çekmezdi!

No badabö hikâyelerinden bazıları, Yanomamölerin zihinsel hayatlarındaki duyguyu, espriyi ve temaları anlatmaya yetecektir. Diğerleri, bugün ölümlü dünyadaki şeylerin oldukları gibi olma nedenlerini açıklamak veya 'haklı çıkarmak' için anlatılır görünürken, bazılarının içlerinde 'özdeyişler' veya 'dersler' olduğu görülür. Aynı zamanda, diğerlerinin herhangi açık bir noktaları yoktur, Armadillo Atasıyla Jaguar Atasının birbirlerine kendi dişlerini verip, asıl rollerini ve doğalarını tersine çevirerek dişleriyle yaptıkları takasın basit hikâyesi gibi.

Belirli aralıklarla birden ortaya çıkan temalardan biri ise erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Erkeklerin sadece kadınlardan farklı oldukları değil, bazı konularda da onlardan üstün oldukları düşünülür. Bu konuda Yanomamöler tek değildir. Ve bazen diğer toplulukların efsanelerinde bulunduğu gibi, efsanelerinde kadın-erkek ilişkileri hakkında garip, entelektüel bir mücadele kesin olarak anlaşılır. Levi-Strauss; hayranlık uyandırıcı gayretlerinin büyük bölümünü insanoglunun efsanevi temalarıyla uğraşan bir bilim yaratma-

ya adayan ünlü Fransız antropolog, bu soruna dikkat çekmiştir ve birçok kitabında tekrar tekrar değinmiştir. Sorun, sadece cinsiyetler arası ilişkilerden daha geneldir ve efsaneler yoluyla uyuşmayan belirli insan inançlarını ve kaygılarını 'çözmek' ile geniş ölçüde ilgilidir. Bu yüzden, ünlü İngiliz antropolog Edmund Leach'ın (1970), Levi-Strauss'un efsane antropolojisi görüşü üzerine bilimsel ancak kısa olan çalışmasına kısaca eklediği gibi, bu, bir önem sırası sorunudur. İnsanlar çoğunlukla, ideolojik anlamda, erkeklerin ve dişilerin göreceli önemleri hakkındaki fazladan diğer inançları ve tutumları ne olursa olsun, erkeklerin ve kadınların az çok eşit oldukları genel önermesini dile getirirler. Ancak, insanlar aynı zamanda çekirdek aile içerisindeki enest ilişkileri de açıkça kınarlar. Bu iki ifadede sakınılması ve uzlaştırılması zor olan bir zıtlığın oluştuğunu görürüz. Eğer kadınlar ve erkekler gerçekten eşitlerse o zaman eşit ebeveynlere sahip olmalıdırlar. Çoğu yaratılış hikâyesi dünyayı insanlarla dolduran iki bireyle başlar ancak iki insanın tamamen eşit olmalarının tek yolu kardeş olmalarıdır: Kız ve erkek kardeşler. Eğer kız ve erkek kardeşlerse, o zaman tüm insanlar özgün, açık bir enest hareketin, erkek kardeşlerin kız kardeşlerle çiftleşmesinin sonuçlarıdır. Bu, çoğu kültürde oldukça çirkin bulunur ancak sadece bazıları sorunu kadınlar ve erkekler için ayrı bir yaratılış efsanesiyle çözerler. Bu, enest sorununu iptal eder ancak farklı bir soruna yelken açar. Eğer bağımsız olarak yaratıldılarsa, bu durumda tümüyle eşit değillerdir. Yanomamöler sorunu şöyle çözerler. Kadınlar için ayrı yaratılış efsaneleri vardır. Hristiyan İncili daha enest bir çözümü seçer: Havva, Adem'in bedeninin bir bölümünden, kaburga kemiğinden yaratılmıştır ve bundan dolayı geri kalanımızı yaratmak için eneste başvurmuşlardır. Kutsal kitap öncesi bir hikâye İncil tarafından benimsenebilirdi ancak benimsenmedi: Adem dölleme çalışma-

sına Lilith adında kısmen insan, kısmen düşsel bir hayvan olan bir e le koyuldu (Leach, 1970). Yaratılış öykülerini yaratanların fazla bir seçeneği yoktu, bize, enstest ya da kanda la ilişkili öyküsü d  t . Yanomamölerin İnsan ğlunun yaratılış efsanelerinden biri görünüşte belirsizdir çünkü diğer Yano-
mamöler hem kadınların, hem de erkeklerin Ay'ın kanından yaratıldığını savunurken bazı Yanomamöler bu hik yede, Ay Kanı'nın hik yesinde (kitabın sonunda listelenmiş 16mm'lik film, Chagnon ve Asch, 1975), sadece erkeklerin yaratıldığını iddia ederler. Ay Kanı hik yesinde atalardan biri Ay'ı karnından vurur. Kan dünyaya d   er ve İnsanlara, doğuştan *waiteri* (vah  ) İnsanlara dönüşür. Kanın 'en kalın' olduğu yerde yaratılan erkekler çok vah  ydiler ve savaşlarında neredeyse birbirlerinin kökünü kazıyacaktı. Damlacıkların düştüğü ya da kanın suyla karışarak 'inceldiği' yerlerde daha az kavga ettiler ve birbirlerini yok etmediler, yani daha doğuştan vah  et duyguları dizginlenebilir nitelikteydi. Bu nedenle insanlar *waiteridir*: Yani vah  idir. 'Ay Kanı' zamanı, aynı zamanda Yanomamöler tarafından 'zamanın başlangıcı' gibi bir şeyi belirlemek için sıkça kullanılan bir deyimdir. Soy haritalarını çıkartırken er geç bilgi vericimin bildiği son ataya gelirdim ve ebeveynleriyle ilgili daha ileri bir sorgulama genellikle  u cevapla kar ılanırdı: "Oooo! Bu insanlar Ay Kanı zamanında ya amı lardı!" Yani, bugün herhangi bir insanın bilebileceğinden çok daha önce ya amı lardı.

Sadece erkeklerin Ay'ın kanından geldiğini iddia eden Yanomamöler aynı zamanda di ilerin *wabu* adı verilen bir tür meyveden geldiğini aşağıda olduğu gibi savunurlar.

Ay'ın kanından yaratılanların hepsi erkekti ve hiç  iftle ebilecekleri kadın yoktu. Bir gün sarma ık toplamaya çıktılar ve on-

ları ağaçlardan koparmaya başladılar. Grubun reisi sarmaşıklardan birinde ona ilişmiş, yenice açmış bir wabu meyvesi olduğunu ve meyvenin, üzerinde gözlerinin bulunduğunu fark etti. Kendi kendine düşündü: 'Hmm. Bahse girerim bir kadın da bu şekildedir!' ve onu yere silkeledi. Meyve, anında bir kadına dönüştü ve anında büyük bir vajina gelişti. Erkekler, meyvanın kadına dönüştüğünün farkına varmadan sarmaşık toplamayı sürdürdüler. Onlar sarmaşıkları eve sürüklerken kadın arkadan geliyor ve sarmaşıkların ucuna basarak adamların beklenmeyen bu hareket karşısında irkilmelerine neden oluyordu; adamlar irkilip arkalarına baktıklarında kadın ağaçların arkasına saklanıyordu. Sonunda sarmaşıklardan birinin üzerine basıp durdu, böylece erkekler de durdu. Döndüler, baktılar ve onu gördüler. Vajinası –uzun ve kıllı bir vajinası– olduğunu görünce şaşırdılar. Vajinaya baktılar ve kösnül duygulara kapıldılar. Koştular, sırayla onunla çiftleştiler. Kadını köye getirdiler ve oradaki bütün erkeklerin onunla çiftleşmesini olanaklı kıldılar. Sonunda kadının bir bebeği, kızı oldu, sonra bir kız daha, bir kız daha. Kızlar çıktıkça herkes onlarla çiftleşti, giderek hepsi de wabu meyvasından üremiş bol bol dişi oldu, bu nedenle bugün bu kadar çok Yanomamö var.

Jaguar Efsaneleri

Yanomamö efsanelerinde tekrar tekrar görülen bir tema İnsanın Jaguarla ilişkisidir. İnsanları öldürüp yemesinden dolayı korkunç, en korkulan hayvandır. Yanomamöler kadar iyi bir avcıdır ve –tıpkı Yanomamöler gibi ormanda yaşayan insanları avlayıp öldüren birkaç hayvandan biridir. Bu anlamda İnsana benzer ancak Insandan farklıdır, Doğanın bir parçasıdır, Kültürün değil. Bu ayrım Yanomamö anlayışında esastır

çünkü Yanomamöler kendilerini hayvanlardan ayırırlar ve bizim yaptığımız gibi gururla insanların Kültürü olduğunu, hayvanların olmadığını belirtirler. Bu yüzden dünyayı *urihi tā rimō* ('ormanın nesneleri') ve *yahi tā rimō* ('köyün nesneleri') olarak iki kola ayırırlar. İlki Doğadır; ikincisi Kültürdür. Bu zıtlığın neredeyse evrensel olan dağılımı, nereden geldiği ve ne anlama geldiği hakkında düşünmek çok ilginçtir. İnsan anlayışlarında oldukça 'sabit' olan bir düşünce olduğu görülür, 'daha doğal' veya 'daha kültürel' olanın *devamlı* bir ölçüsü olarak görmeyi sadece zorlukla öğrenebileceğimiz bir karşıtlık. Büyük olasılıkla, 'öğrenme' ile 'içgüdü' veya 'kültürel' ile 'biyolojik' olanı mücadeleye sokan türden bir tartışmayla yüzleşmemiş tek bir okuyucu bile yoktur. Bu 'kafalarımızdadır', bunu basitçe Kültür/Doğa bölünmesinden daha ileri bir şeye çevirmek bir hayli çaba gerektirir ve bu belirli ikiye bölünmeyi kurmak için –insanın, kültürlerin herhangi bir şey için 'çalıştığını' söyleyebilmesi kapsamında– 'kültürler' çok özel olmalı ve çok çalışmalıdır. Çoğunlukla yaptığımız gibi, Yanomamöler de Kültür ile Doğayı mücadeleye sokarlar ve evreni birçok bağlamda bir 'ya o, ya öteki' bölünmesi olarak görürler. Böylece, vahşi ortamda tutulan bir hayvan 'ormandadır' ancak köye getirildi mi 'köyden' olur ve oldukça farklılaşır çünkü artık Kültürün bir parçasıdır. Bu nedenle aksi halde yenebilecek olan –maymunlar, kuşlar ve kemirgenler gibi– evcil hayvanlarını yemezler çünkü onlar için bu yani 'kültürel' olan bu nedenle 'insan gibi' olan bir şeyi yemek yamyamlıktan farksızdır. Hiçbir şey onları, sığırlar ve koyunlar gibi evcil hayvanlarımızı yediğimize dair 'işin doğrusu' yorumlarımdan daha fazla tiksindirmemiştir. Birçok misyoner, misyon noktalarında tavukları tanıtmaya girişiminde bulunduktan sonra hüsrarla pes etmiştir. Yanomamöler horozları seviyorlardı çünkü gün ağarırken ötüyorlardı ve esasen bu estetik nedenle hepsini elle-

rinde tutarlardı, onları öldürüp yemeyi reddederlerdi. Bununla birlikte, yumurtalara karşı farklı bir tutumları vardı ve onları zevkle yerlerdi çünkü meydana getirdikleri, tavukla tam olarak aynı şey değildi, kürtaj hakkında ahlaki ve yasal suçlamaları ele aldığımızda sahip olduğumuz bir tutum: Ceninin, sonunda oluşturduğu “insandan” farklı olduğunu kabul ederiz ve bazı çevrelerde cenine, hukukta ve tıbbi uygulamalarda farklı davranmaya hazırlıklıyızdır.

Jaguar, aynı zamanda ‘doğal’ iken birkaç insani yeteneği birleştirdiğinden dolayı onlar için belirsiz bir yaratıktır, neredeyse sanki hem jaguarlara saygı duyup hem de ondan korkarlar. Jaguarın ‘ikili’ doğası, efsaneleri, böyle zıtlıkların kendileri aracılığıyla uzlaştığı zihinsel araçlar olarak düşündüğü zaman Levi-Strauss’un aklında olan türden bir zıtlık olarak görülebilir. Yanomamölerin jaguarlar hakkında sahip oldukları hikâyelerin hepsi bir şekilde, İnsanın sonunda Jaguarın efendisi olduğuna ve ondan daha akıllı olup onu yendiğine işaret ederler. Jaguar genellikle büyük, hantal, aptal ve işleri acemice yapıp yüzüne gözüne bulaştıran bir hayvan olarak resmedilir –gerçek yaşamda nasıl olursa olsun. Gerçekten de, Yanomamöler geceyi vahşi ormanda ateşsiz geçirme olasılığı karşısında dehşete kapılılar çünkü Jaguarın gece avlandığını ve bu diyarda onun için hiçbir rakip olmadığını bilirler. Yanomamölerle çalışırken birçok kere beni uyandırıp karanlık çökene kadar dönememiş bir köylüyü aramam için yalvardılar. Köylünün bir ateş delgisi (çubuğu) olmadığını bilirlerdi veya jaguarların onu geceleyin öldürüp yemelerinden endişe ederlerdi. Yitik yolcuyu bulmalarına yardım etmek için onları kanomla ve el fenerlerimle götürmek zorunda kalırdım. Ve yolcu da, onu jaguarlardan önce bulduğumuz için her zaman minnettar olurdu. Duygularını anlıyorum, çünkü ben de birkaç kere jaguarlar tarafından izlendim ve bir seferinde nere-

deyse onlardan birinin öğünü oluyordum. Kampımıza sabah 3:00 gibi, ateşimiz söndükten sonra gelmişti ve beni kokluyordu. İyi ki el fenerimi rehberlerimden birine, uyanıp ışığı jaguarın üstüne tutan birine vermiştim, böylelikle rehberlerim kulağıma kendilerini kaybetmişçesine 'Jaguar! Jaguar! Jaguar!' diye fısıldarken jaguar çabucak ormanın içine kaçtı. Bu, asla unutmayacağım bir Yanomamö sözcüğü çünkü bu hayvanın sıcak nefesi ve korkunç büyüklüğü sonsuza dek ismiyle aklıma kazındı: *Öra*. Jaguarlar ara sıra gün ışığında avlanırlar: 1990 Ağustos'unda, büyük bir erkek hayvan, ben çalıştığım sırada bir grup Yanomamö erkeğine saldırdı ve kendisine tek bir ok bile atılmadan üçünü öldürdü. İçlerinden birini sürükleyerek götürdü ve diğerleri cesedi bulup geri kalanı yakmadan önce büyük bölümünü yedi. Birkaç yıl önce çıldırmış bir jaguar büyük bir Yanomamö köyüne girip köy sakinlerine güpegündüz saldırdı. Erkekler, o birini öldüremeden mızraklarıyla ona ölesiye vurmayı başardılar ancak o da birçoğunda bir sürü çirkin pençe izi bıraktı.

Jaguar, bu durumda, Yanomamölere göre belirsiz bir karakterdir. Avlandığı ve kurnaz olduğu için İnsan gibidir, o kadar etkilidir ki insan, Yanomamölerin onu bir parça kıskandıklarını söyleyebilir. Ancak, onun hakkındaki hikâyelerinde sürekli olarak İnsan tarafından alt edilen ve sürekli olarak İnsanın elinde en sert, saçma ve çirkin davranışlara maruz kalan aptal bir hayvan olarak resmedilir.

Bu konuda bazı hikâyeler diğerlerinden daha dolaylıdır. *Kashahewā* veya *Hoo* adındaki Jaguarın hikâyesinde, *himo* denen hurma ağacı tahtasından bir sopa kullanan adamlar tarafından ortadan kaldırılır. Bu sopalar uzundur, ağırdır ve üst kenarlardan sivriltilmiştir, *shidibasi* adı verilen kalın, siyah ve ağır bir hurma ağacı tahtasından yapılır. Dairesel saplarının büyük bölümü boyunca süpürge sapından biraz kalındırlar

ancak kenarları çok keskin olan bir tür sıska kano küreği olarak genişletilmişlerdir. Yanomamöler bazen, ağırlıklarına ve sivriliklerine göre şiddetli ve de sıklıkla ölümcül bir darbe yaratan bu sopalarla düellolar yaparlar. Bunlar, sivri kenar öne getirilerek insanların kafalarına vurmak içindir.

Jaguar, Hoo olarak bilinen bir hikâyede insanlığın büyük bölümünü yok etmiştir. Köylerden birinde yaşlı bir adam çok yüksek sesle horlayarak uyuyordur. Jaguar köye girer ve adamın, çığlık atıp Jaguarın kendisine sıradan bir av hayvanı gibi davranmasına karşı çıkan oğlunu kapıp götürür. Köyün üyeleri –Shidibasi-teri (sopada kullanılan tahta) – Jaguarın komşularını mideye indirmekte olduğunu bilerek onlara, Beribosihi-terilere, bir himo sopası götürmeye karar verirler. Ancak, köye eriştikleri zaman çoktan Jaguar tarafından yok edilmiş olduklarını ve çok büyük av kuşlarının, Jaguarın yemediği insan kalıntılarını bitirdiklerini görürler. Karanlık çökmektedir ve korkarlar. Yakındaki ormanda jaguarın kükremesini ve haykırmasını duyduklarından kaçıp yakındaki bir ağaca tırmanırlar. Bir arausi ağacına tırmanırlar ve tepeye çıktıklarında gövdeden kabuğu kazıyıp soymaya başlarlar. Ateş delgilerini çıkarıp kabukla bir ateş yakarlar, kabuğu ağaca tuttururlar ve Jaguarı bekleyerek en yüksek dallarda otururlar. Horlayan adamın kayınbiraderinin himo sopası ve dalların arasında sallanan bir sarmaşık hamağı vardır ve Jaguarı bekleyerek hamakta durur (aynen alınmıştır). Sonunda Jaguar çevreyi koklayarak gelir ve onların arkasından ağaca tırmanır. Tepeye yaklaştığı zaman sopalı adam, kafasına iyice vurarak jaguarı bayıltıp ağaçtan düşürür. Jaguar yere düşer, sonunda ayılır ve tekrar tırmanır, tekrar himo sopasıyla darbe alır. Yukarı ve aşağı, yukarı ve aşağı, tüm gece boyunca. Adamlar, ateşin çevresinde birbirlerine sokulurlar ve yanmaya devam etmesi için üflerler. Jaguar onları göremez ve yakına tırmanarak, belki de ateşten körleşmiş olarak onları gözetler. Ne-

redeyse onlara ulaşır, onları yakalamak üzere kollarını uzatır ve onlar da himo sopasının sivri kenarıyla burun kemiğine vururlar. Tekrar düşer ve hareketsizce uzanır. İçlerinden biri dikkatlice iner ve nefes alıp almadığını anlamak için Jaguarı inceler. Burun deliklerinden kan sızmaktadır ve arılar kana üşüşmeye başlamıştır. 'Aaa! Ölmüş! Ondan kurtulduk!' diye haykırırlar ve böylelikle giderler. İşte bu, Amazon Hurması Ağacı Köyü insanlarının hurma ağacı-tahtasından bir sopayla ondan nasıl kurtulduklarıdır.

Başka bir hikâyede Jaguar ilk başta insanları yemez –lezzeti yavaş yavaş alır. Bu hikâye, kırmızı biberlerin 'kimyasal savaşın' bir türü olarak kullanımını, Tropikal Orman topluluklarının düşmanlarını kırmızı biberleri kendilerinden rüzgâra doğru yakarak 'gün ışığına çıkardıklarını', sürüklenen dumanın ve zehirli buharın köy sakinlerinin, köylerinden öksürerek ve ağızlarını tıkayarak kaçmalarını sağladığını gözlemleyen ilk İspanyollar tarafından tanımlanan bir taktiği özellikle ele alması bakımından ilginçtir. Şimdiki Yanomamöler kırmızı biberi bu şekilde kullanmazlar ancak efsane onların, kırmızı biberin çok kötü ve zehirli, ölümcül bir duman olması olası bir zehir üretme potansiyelinden haberdar olduklarını açıkça gösterir.

Jaguarın adı bu hikâyede Kâyäkâyä veya Krâyäkrâyä'dır. Bu hikâyede, aslında Jaguarın damadı (veya yeğeni) alçakça insan yeme eylemini başlatır. Jaguarın her nasılsa esrarengiz bir şekilde insan olduğunu, yani insan yemenin aslında bir yamyamlık eylemi olduğuna dikkat edin.

Jaguarın damadı, Siroroma, bir gün bazı insanları avlanırken gördü. Birkaç av yakaladı ve sonra insanlardan birisinin karısına yaklaşıp eti ona verdi. Onunla çiftleşti ve onu hamile bıraktı. Kadının kocası daha sonra hamileliğe kendisinin neden olmadığını kuşkulanmaya başladı ve çok kuşkucu oldu. Karısı

eti Kawamari isimli bir kuşun verdiğini söyledi çünkü bir jaguardan hamile kaldığı gerçeğini gizlemek istedi. Adam ava çıktı ve döndüğünde karısının daha çok eti olduğunu –başka bir hindi– keşfetti. ‘Burada neler oluyor?’ diye kendi kendine düşündü. Onu daha dikkatli izlemeye başladı ve sonunda ormandan bir gürültü duydu. Bu, Jaguarın damadı Siroroma’ydı. Koca, hemen bir karara vardı: ‘Haa! İşte onu hamile bırakan kişi!’ Siroroma’dan kurtulmaya karar verdi ve tüm gün boyunca yakacak odun toplamaya koyuldu. Köyde kocaman bir ateş yaktı ve sonra Siroroma’ya yaklaşarak onu sıkı bir ayı kucaklamasıyla kavrayıp kızmak için ateşe attı. Ama Siroroma bir sıvıya dönüştü ve ateşi söndürdü, sonra da kocaya saldırarak gözlerinin içine tükürük biçiminde, acı veren bir sıvı fışkırttı. Onu kör etti ve koca da, elleriyle kör gözlerini ovuşturarak şiddetli bir acıyla kaçtı. Ateşten kavrulmuş olan Siroroma sonrasında tırnaklarıyla derisini yüzmeye karar verdi. Derisini oracıkta soydu ve kendi postunu eve, çatısına astığı yere –bugüne kadar hâlâ asılı olduğu yere– götürdü.

Siroroma derisi olmadan çok farklı görünüyordu. Kayınpederi (amcası) olan Jaguara katıldığı yere, eve gitti. Derisi yüzülmüş yeğenini gördüğünde Jaguar düşündü: ‘Oooo! Yeğenim yemem için eve bir yaban domuzu göndermiş!’ Kendi damadını yediğini bilmeyerek onu oburcasına midesine indirdi ve et için şiddetli bir arzusu oldu. Bu noktada böyle avlar avlamaya karar verdi ve Jaguar o andan itibaren insanları avladı. Ancak çok geçmeden onun niyetini ve isteğini anlamaya başladılar. Ondan sakınmaya başladılar. Jaguar mağaralarda, ailesine baktığı ve onları insan etiyile beslediği yerlerde yaşamaya başladı.

Dağlarda, Wayorewā-teri adında bir insan köyüne gitti. Köye yaklaşırken avlanma şarkısını söyledi –‘Kâyäkâyä, Kâyäkâyä, Kâyäkâyä...’ Köye girdi ve tüm yetişkinlerin gitmiş olduğunu keşfetti. Başka yere gitmiş, köylerinden uzakta naö meyvele-

rinin peşine düşmüşlerdi. Sadece yaşlı bir kadın, çok sayıda çocuk ve ilk aybaşı hastalığını geçiren ergin bir kız vardı. İçeri girdi, yaşlı kadından su rica etti ve aldığı da yakındı: Su bozuktur. Yaşlı kadın ergin kızın annesiydi ve kızı için kederli bir şekilde ağlıyordu çünkü kızı açtı ancak aybaşıyla ilgili tabular yüzünden yiyemiyordu. Jaguar küfesini yere koydu ve çocuklar kaygılandılar. Yaşlı kadına çevrede neden hiç yetişkin olmadığını sordu ve kendisine yabancı yiyecekler sağlamak için dışarıda oldukları söylendi.

Hikâye burada çok komikleşir ancak esprinin inceliğini sözcüğü sözcüğüne İngilizce çeviriyle belirtmenin hiçbir yolu yoktur. Esprinin anlaşılmasını sağlamaya çalışmak için meyvelerin ve hayvanların adlarını değiştireceğim –söz edilen asıl türlerin gerçek kimliklerinin bütünlüğü pahasına. Ayrıca birkaç beden bölümünü de değiştireceğim çünkü Yanomamölerle bizim, hangi bölümlerin daha önemli olduğuna dair farklı görüşlerimiz vardır. (Onlar için karaciğer kalpten daha önemlidir ve ‘karaciğer çarpması’ kulağa, ‘kalp çarpması’ kadar iyi gelmez. Örneğin romantik bir paragrafta; ‘karaciğerim ve gölge’, ‘kalbim ve ruhum’ kadar bizi sarmaz ancak bu uygun bir çeviri olur.) Jaguarın dürtüsü olabildiği kadar kötü niyetle aşağılamak ve yaşlı kadına karşı iğneli karşılıklarıyla olabildiğince iğrenç olmaya çalışıyordu.

‘Ne tür yiyecekler arıyorlar?’ diye sordu. ‘Hurma toplamaya gittiler,’ dedi yaşlı kadın. ‘Hmm! Eğer bunu yaparlarsa bu onların kızlarının tamamıyla tüylerle kaplanmasına neden olur!’ dedi Jaguar. ‘Ha! Bir de sert kabuklu yengeçler istediklerinden bahsettiler,’ diye ekledi yaşlı kadın. ‘Hmm! Eğer onları yerlerse meme başları zırlı kaplamaya dönüşecektir!’ dedi Jaguar. ‘Ha! Bir de kerevitlerin peşindeydiler,’ diye ekledi yaşlı kadın. ‘Hmm! Eğer onlardan birini yerlerse yaraları pembeleşip kırılacaktır!’ dedi Jaguar. ‘Ve birkaç da dere iskorbiti yakalamak istiyorlardı,’

dedi yaşlı kadın. ‘Hmm! Bu onların burunlardan tel tel dokunaçlar çıkmasına neden olacaktır!’ dedi Jaguar. * “Bunlardan başka, birkaç çizgili balık yakalamayı planlıyorlar,” diye ekledi yaşlı kadın. ‘Hmm! Onlardan yedikleri zaman zebralara benzeyeceklerdir!’ diyerek alaylı bir cevap verdi Jaguar. ‘Bazıları biraz pathcan istediklerini söyledi,’ dedi yaşlı kadın. ‘Hmm! Bir pathcanı geçirmeye çalışırken göt deliklerini yırtacaklardır!’ dedi Jaguar.

Ergen kızı ve çocukları yalnız bırakarak Jaguara daha taze su getirmek için nehre gitti. Yaşlı kadın gittiğinde Jaguar hemen kızın ergenlik barakasına girdi ve kızı öldürdü. Yaşlı kadın bir gürültü duydu ve aceleyle köye dönerek gürültünün nereden geldiğini sordu. ‘Sadece ateşi canlandırıyordum!’ diye yalan söyledi Jaguar. Kadın gitti, ikna olmuştu, Jaguar hemen çocukların üzerine saldırdı, yakalayabildiği kadar çabuk onları öldürerek minik cesetlerini sepetine istifledi. Hepsini yakaladığını düşündü, daha tuhaf iki şey fark ettiğinde gitmek üzereydi. Bunlar çocuklardı ama bitleri olduğundan kafaları tıraş edilmişti. Jaguar onların köpek olduğunu düşündü ve onları ev hayvanı olarak beraberinde inine götürmeye karar verdi. Onları kaptı ve ölü çocuklarla dolu olan sepetine sıkıştırdı, mağarasına gitmek üzere yola çıktı.

Mağaraya yaklaşırken bir sarmaşığın altından geçti. İki çocuktan büyük olanı sarmaşığı kaptı ve sepetten ağaçların arasına sallandı. Jaguar yükünün ağırlığındaki ani değişimi fark etti ve araştırdı. Çocuğu ayartmaya çalıştı ama çocuk buna uymadı, böylece Jaguar onu orada bırakıp mağarasına gitti. Jaguarın mağarası gerçekte bir armadillo iniydi. (Jaguar ve Armadillonun dişlerini takas ettiklerini hatırlayın.) İnsan eti dolu sepetiyle içe-

* Yanomamö hakaretlerinde, derinin ön kısmına ve görünüşüne yönelik kinayeleri kolaylıkla çevirmenin bir yolu yoktur. Bunlar, dillerindeki hakaretlerin en ayıplarını içerir, birine “siktir git” demek gibi!

ri girdi ve akrabaları arasında dağıtmaya başladı. Ağacların arasına sızmış olan çocuk eve kaçtı ve yetişkinlere neler olduğunu anlattı. Yetişkinler peşinden gidip onu öldürmeye karar verdiler. Büyük bir kırmızı biber yığını ve çok miktarda beyaz karınca yuvası malzemesi toplamaya koyuldular. Bunları birbirine karıştırdılar ve Jaguarın inine doğru yola çıktılar. Inin tüm girişlerini bulup çamur ve çalıyla kapladılar. Kırmızı biber ve beyaz karınca yuvası malzemesi karışımını girişlere koyup tutuşturdular. Inin içinde Jaguar, eti dağıtıyordu: 'Aaa! Baba bize birkaç yaban domuzu getirmiş!' diyerek Jaguarın çocukları hayretlerini belirttiler.* Sonra ölü çocukları pişirip yediler. Onlar yerken, kurbanların ebeveynlerinin girişlerinde kırmızı biberlerden ve beyaz karınca yuvalarından yoğun ateşler yakıyorlardı. Jaguarlar, kemiklerin iliğini emerek, bir ziyafette gibi lokmaları ve parçaları elden ele dolaştırarak yediler: 'Bu kız kardeşin için!' 'Bu kayınbiraderin için!' 'Bu annen için!' Dışarıda, yetişkinler mağaranın içine keskin dumanı üflüyorlardı. Jaguarlar tıkanmaya ve öksürmeye başladılar. Her taraf duman olmuştu ve Jaguarlar delirip dumanın acısıyla çılgılık atmaya başladılar. Birçoğu ölmeye başladı. Girişlerden şimşek parlamaları geldi. O dağda şimdi dev bir küfe vardır ve çoğu kırmızı biber orada yetişir. Küfe, ruhların çıkardığı gibi gürültü yapar: 'Dei! Dei! Dei! Dei!' Krâyâkrâyâ insanları yemeye işte böyle başlamıştır. Bugün Yanomamöler ruhlara şarkılar söylediği zaman sadece Krâyâkrâyâ'nın ruhları gelir çünkü asıl olanların hepsi zehirli gazdan dolayı yok olmuştur.

Yanomamölerin Jaguar için kinlerini ve belirsiz yaklaşımlarını en etkileyici olarak aynen yansıtan hikâyeye misinin, tosbağanın hikâyesidir. Tosbağalar ve kaplumbağalar yavaş hareket ederler ve ayakları yere değmediği zaman neredeyse çare-

* Brezilya'nın Mundurucu yerlileri de domuzları avlamayla düşmanları öldürmeyi bir sayarlar (Murphy, 1960).

sizlerdir. Gerçekten de, bazı Güney Amerika yerli grupları kaplumbağa etini, birçoğunu yakalayıp sadece ters çevirerek pişirme zamanı gelene kadar çaresizce kıvrandıkları yerde 'saklar'.

Manakae-teri köyünden Asıl İnsanlar, avlanıp ot toplayarak ormanın içinden yolculuk ediyorlardı. Bir tosbağaya rastladılar ve sevindiler. 'Ev hayvanları', 'köpekleri' olabilir. Jaguarın sistemli olarak herkesi yok ettiğini ve çok geçmeden onun kurbanları olacaklarını bilmiyorlardı. Jaguar sonunda geldi ve onları avlamaya başladı. Zarar vermesinden kurtulmak için köye kaçtılar ancak bunu yapmadan tosbağayı bir sarmaşıkla bağlayıp, özel mal varlıklarına her zaman yaptıkları gibi –onları kuru ve temiz tutmak için– çatıya astılar. Böylelikle ipten sarkıyordu ve çaresizdi, rastgele, yararsızca bacaklarını ve kafasını oynatmaktan başka bir şey yapamıyordu. Jaguar terk edilmiş köye yaklaştı ve içeri girerek yiyecek insanlar aradı. Sınır çevresinde yavaşça gezindi ama evler boştu. Sonunda misinin kafası bir yandan bir yana sallandı ve 'biyk, biyk, biyk..' gibi çaresiz bir ses çıkardı. Jaguar, koklamak için ona yaklaştı ve misi gagasıyla Jaguarın burnunu kaptı. Jaguar kendini kurtarmak için çabalarken ona daha sıkıca tutundu, Jaguar çabalarken ısırığını daha uzun ve daha şiddetli bir şekilde sıkıştırdı. Jaguar zayıf düşüp çökene kadar Jaguarın burnuna yapıştı. Sıkımayı bıraktı ve Jaguar son nefesini verdi. Jaguarın gözleri yavaş yavaş donuklaştı ve öldü. Sonra misi kişisel eşyalarını topladı (aynen alınmıştır) ve bir kamp gezisi için yola koyuldu. Yolunun üstünde büyük nehre, sahiplerinin hurma ağacı tahtasından bir köprü yapıp geçtikleri yere geldi. 'Köpeklerini' görünce fazlasıyla sevinen Manakae-terileri üstüne aldı. Onu incelediler ve gagasında kan olmasından dolayı bir kavgaya karıştığını anladılar. Hepsi köye, ölü Jaguarı buldukları yere geri döndüler ve haykırdılar: "Aaa! Ne kadar büyük olduğuna bak!" Bunu duyunca, misi düşüp öldü. Sahipleri,

Jaguarı öldürmüş olmasından dolayı o kadar minnettarlardı ki onun için yas tutmaya başladılar. Kahramanlıklarını ve başarılarını sayıp dökerken bedenini yakıp küllerini yemeye karar verdiler. Misinin ölmüş olduğu haberi diğer insanlara ulaştı ve hepsi de, küllerini içerek ona saygı gösterebilmek için sukabağından kaplarda küllerini rica ettiler. Misinin öldürdüğü Jaguarın ruhu şimdi ormanda dolaşır ve ete açtır. Bugün sadece Güney Amerika kemirgenlerini yer.

Omawā ve Yoawā İkizleri

Yanomamölerin anlattığı bazı hikâyeler eşleşmiş erkek atalarını kapsar, Omawā ve Yoawā (Yoasiwā). Birçok şey yaparlar ve birçok bikiin, hayvanın ve şimdi Yanomamölerin bildiği âdetlerin dağılımına yol açan yaratılış olaylarına karışmışlardır. İki karakter de oldukça tamamlayıcı karşıtlardır –biri akıllı, güzel, yiğit ve hayranlık uyandırıcıyken diğeri aptal, çirkin bir budaladır ve kibirlidir. Bazen hikâyelerde kimlik değişimleri olur ve sersem olan akıllı olur, tersi de gerçekleşir. Bu iki Asıl İnsanın etkinliklerini tanımlayan tüm düşsel olayların ve durumların içinde, ‘Çiftleşmenin Kökeninin’ hikâyesi en komik olanıdır. Bu hikâyenin Şamatariler tarafından anlatılan uyarlamalarında, ikisinin içinde Omawā çekici olan ve Yoawā da aptal olandır.

Yoawā bir gün balığa çıktı. Oltasına yem bağladı ve nehre attı. * Balık tutarken güzel bir bākireye rastladı. Dev nehir canavarı Raharariwā’nın kızı Raharaiyoma’ydı. O zamanlarda hiç kadın yoktu ve Yoawā çiftleşmek için onu ele geçirmek istedi.

* Yanomamöler eskiden doğal liflerden yapılmış oltalarla balık tuttuklarını söylerler. İpe bir parça yem bağlarlar ve bir balığın –genellikle küçük bir tanesinin –yutmasını beklerlerdi. Sonra da balığı sudan çekerlerdi. Onların bu şekilde balık tuttuğunu hiç görmedim.

Nehirde, yumağa pamuk sarıyordu –ve çok seksiydi. 'Vaay! Gerçek bir dişi! Güzel bir vajinası var! Denemek isterdim!' dedi kendi kendine. Kadının işbirliği yapmayacağını biliyordu, böylece küçük bir kuşa dönüşüp onu yakalayabileceği yere, yüzeye çağırmaya karar verdi. Uzun bir gagası ve ibikli bir kafası olan bir kuşa, baştan çıkarıcı olmaya çalışarak kanatlarını çırpacağı bir biçime dönüşmeye karar verdi. Kadın onu fark etti ve bu kadar uzun bir burunla, kafasından çıkan gülünç aletle çirkin görüldüğünü söyleyerek onu hakaretlerle kovdu. O zaman noktalı, benekli bir kuşa dönüştü ve seksi olmaya çalışarak üzerinde dolaşıp durdu. Derisinin her tarafı beneklerle lekelenmiş olduğundan dolayı tekrar onu aşağıladı. Başka birkaç kuş görünüşü daha denedi ancak her seferinde başarısız oldu ve acı hakaretlerle kovuldu. Sinirleri bozulmuştu ve kızgındı, öfkeyle eve gitti. Yakaladığı balıkları tütsü tahtasının üzerine fırlattı ve tiksintiyle bir köşeye çekildi. Sabahleyin güzel erkek kardeşi, neden balığının siyah, kömürleşmiş, yenilemez bir pisliğe dönüşmesine izin verdiğini ve neden bu kadar aksi olduğunu sordu. Azgın olduğunu, ilk kadını gördüğünü ve onu baştan çıkaramadığını açıkladı. Omawā acıma duydu ve kendisi de azdığı için kadını yakalamak için bir plan açıkladı. Yoawā'ya kadının nerede olduğunu söylemesi için ısrar etti ve ikisi onu bulmak için yola çıktılar. Hâlâ nehirdeydi, bu sefer kendi bitlerini ayıklıyordu. Yine, Yoawā kendini küçük bir kuşa dönüştürdü ancak kadın onu yine kovdu çünkü vücudunun her yanında çirkin lekeler vardı. Başka bir kuşa dönüştü ve derisi çok koyu olduğu için kovuldu. Bir sinekkuşuna dönüştü ve kadın tekrar hakaretlerle, gözlerinin boncuk gibi olup şaşı baktığını söyleyerek kovdu. O zaman Yoawā, Omawā'dan yardım etmesini istedi. Omawā küçük, golyan balığı benzeri bir balığa dönüşmesini önerdi, o da dönüştü ve kadının yakınındaki suda saklandı. Sonra Omawā kendini kırmızı tüyleri olan güzel, küçük bir kuşa çevirdi ve kadının üzerinde dolaştı. Kadın çok et-

kilendi ve babasına bu güzel, koyu kırmızı kuşu yakalayıp ev hayanı olarak tutmak istediğini söyledi. Kuşa erişmek için su dibinden yüze çıkarken ikisi onu, her biri bir kolundan olmak üzere tuttular ve sudan toprağın üzerine sürüklediler. Babası, su canavarı, yardımına geldi ancak kadını sürükleyerek, kurtulana kadar kaçtılar. Küçük, seksi ganimetlerini beraberlerinde eve getirdiler, onunla çiftleşmek için çok hevesliydi.

Yeğenleri onlarla yaşıyordu –Howashi, beyaz (Cappuchin) maymun. Kadının vajinasıyla kışkırtıcı kasık kıllarını gördü ve hemen şehvetle etkilendi. ‘Ona ilk benim sahip olmama izin verin! Çok azgıyım, şu müthiş vajinaya bakın!’ İlk sırayı ona verdiler. Tutkulu bir şekilde üzerine çıktı ve kuvvetli bir kalça hamlesiyle penisini vajinasına soktu– ve hemen şiddetli acıyla, kanlı parçasını geri çekerek çığlık attı. Vajinasının içinde piranha balıkları vardı ve penisinin ucunu koparmışlardı. Çığlık attı, uludu ve kanlı penisinden kalanı tutarak ormanın içine kaçtı.*

Yoawā, kancalı bir okla balıkları kadının vajinasından çıkardı ve sonra üzerine çıktı. Şehvetle yanıyordu ve uzun, tutkulu kalça hamlelerinde bulundu. Penisi ritmik bir şekilde derine girip geri geldi ve iğrenç tiksindirici bir ses çıkardı: ‘Soka! Soka! Soka! Soka!’ Omawā, kulak misafiri olabilecek insanları kızdıracak böyle hantalca bir çiftleşmeden, böyle iğrenç bir sestten dolayı küçümsemeyle pes etti. Yoawā’dan dürmasını ve inmesini istedi, böylelikle ona nasıl doğru şekilde çiftleşileneceğini gösterebilirdi. Sonra, Yoawā gözlemlerken kadının üzerine çıktı. Yavaş, dikkatli ve nazik kalça hamleleriyle çiftleşti ve devam ederken hiç ses çıkarmadı. ‘Gördün mü? İşte böyle doğru dürüst çiftleşilir, böylece kimse penisinin girip çıktığını duymaz!’ O zamandan beri insanlar sakınlı bir şekilde çiftleşebilmişlerdir.

* Howashi maymunlarının 7.5 santimetrelilik çivilere benzeyen penisleri vardır. Dümdüz, yassılaştırmış bir uç. Bu hikâye howashilerin nasıl böyle penisler edindiklerini açıklar.

Ruh

Yanomamölerin ruh kavramları dikkatlice işlenmiştir ve çok ayrıntılıdır. Ruhun ‘gerçek’ veya ‘merkezi’ bölümü irade veya *buhii*dir. Ölümde, bu, *no bareböye* dönüşür ve hamak ip-lerinden yukarı kaçıp yukarıdaki katmana yolculuk eder. Üst katmana ulaşınca, içinde çatal ayrımı olan bir yoldan ilerler. Orada, *Yaru*’nun (Gök Gürültüsü) oğlu olan *Wadawadariwā* isimli bir ruh, insan ruhuna ölümlü yaşamı boyunca cömert mi cimri mi olduğunu sorar. Eğer kişi cimri ve *pinti* olmuşsa, *Wadawadariwā* ruhu onu –ateşin yerine giden– bir yola yönlendirir: *Shobari Waka*. Eğer kişi mal varlığı ve yiyecekleri konusunda cömert idiyse diğer yola yönlendirilir –sakin, yarı ölümlü bir yaşamın devam ettiği *hedu* yerine.

Yanomamöler bunu pek ciddiye almazlar, yani ateşin yerine gönderilme olasılığından korkmazlar. Bunun nedenini sorduğumda şu şekilde bir yanıt almıştım: “Eh! *Wadawadariwā* biraz aptaldır. Hepimiz yalan söyleyip cömert olmuş olduğumuzu belirtiriz ve hepimizi *heduya* gönderir!”

Ruhun *no uhidi* veya *bore* denilen bir başka bölümünün, ölümler yakılırken salıverildiği söylenir. Dünyanın çevresinde gezinir ve vahşi ormanda yaşar. Bazı Yanomamöler çocukların her zaman *no uhidiye* dönüştüğünü ve *no barebö*lerinin olmadığını çünkü ‘iradelerinin’ (*buhii*) *mohode* –masum ve habersiz– olduğunu iddia ederler. İnsanın ruhunun, insan gelişimine paralel bir ontojeni geçirdiği ve yaşayanların belirli bir miktarının ruhun bölümleri gelişmeden oluşması gerektiği görülür. Gezinen *bore*lerin bazıları kötü niyetlidir ve geceyin vahşi ormanda yolculara saldırırlar. Parlak, ışıldayan gözleri vardır ve ölümlü yolcuları sopalarla, çubuklarla döverler. 1968’de *Rerebawā*’yı birkaç günlüğüne *Karakas’a*, otomobilleri ilk defa gördüğü yere getirmiştım –onun için gürültülü ve

neşeli ama eğitici olan bir deneyimdi. Geceleyin araba sürerken, parlak farlarıyla yaklaşan arabalar onu dehşete düşürmüştü. Bu, inanılmaz bir hızla ona üşüşen *bore* ruhlarının devamlı bir akımıydı.

Ruhun en önemli bileşeni *mōamo* olarak bilinir ve göğüs boşluğunun içinde, karaciğerin yanında (hatta belki içinde) uzanır. Bu bölüm 'tuzak kurularak' çalınabilir ve eğer bedenden ayrılırsa doğaüstü saldırıya karşı çok savunmasız olur. *Mōamosunu* kaybetmiş olan insan hastalanır ve sonunda ölür ve günlük şamanca saldırılar genellikle düşmanlarının ruhlarının *mōamo* kısımlarına veya bu ruhu geri almak ve sahibine geri vermek üzere yönlendirilir. (Kitabın sonundaki etnografik filmler arasında listelenmiş olan 16mm'lik *Büyülü Ölüm* filmi.) Çok yönlü ruhlara ek olarak tüm bireylerin bir hayvan kopyası, *noreshi* olarak bilinen bir 'ikinci kimliği' vardır. Bu ikili bir kavramdır çünkü *noreshi* sadece ormanda yaşayan bir hayvan değil, aynı zamanda insan bedeninin veya ruhunun aynı şekilde bir görünüşü veya bileşenidir. İnsanlar *noreshi*lerini 'kaybedebilirler'.

Bir erkek *noreshisini* babasından alır, bir kız da kendisini ninkini annesinden alır. Erkek *noreshilerin* 'yukarı çıktığı' ve dişi *noreshilerin* 'aşağı gittiği' söylenir. Bunun için bazı maymunlar ve şahinler yüksek yerlerde bulunurlar, oysa yılanlar ve yerde yaşayan hayvanlar, dişi *noreshi* hayvanlardır ve aşağılarda yolculuk ederler, cinsel bir üstün/bayağı denklemi. Kaobawā'nın, örneğin, ikinci kimliği, kendisinin ve tüm erkek kardeşlerinin babalarından miras aldığı siyah örümcek maymunudur: 'Hepimiz *basho mashideniz!*' derler, örümcek maymununun 'neslinden'. Kaobawā'nın karısı Bahimi'nin *mashisi*, kendisinin ve tüm kız kardeşlerinin annelerinden miras aldığı *hiimadır* (köpek). Bu Yukarı/Aşağı = Üstün/Bayağı = Erkek/Dişi ikililiği, en sıradan olanlar dahil başka alanlarda da

meydana gelir. Erkekler hamaklarını yükseğe bağlarlar ve kadınlar onların aşağısındaki hamaklarda uyurlar. Kamp ateşi sönmeye yüz tutunca, erkekler sadece hamaklarının kenarından bir ayaklarını sarkıtarak, mutsuzca homurdanıp uykulu bir şekilde ateşe başka bir tahta parçası atması için eşlerini dürterler.

Noreshi hayvanları, insan kopyalarının yaşamlarını kopyalarlar. Kaobawâ veya Rerebawâ ava çıktığı zaman, onların *noreshi* hayvanları da ava çıkarlar. Uyudukları zaman, *noreshi*leri de uyur. Eğer biri hastalanırsa *noreshi* de hastalanır. Biri için iki günlük bir yolculuk, diğeri için de iki günlük yolculuktur.

İnsan ve *noreshisinin* kuramsal olarak çok uzakta yaşamlarına ve asla bağlantı kurmamalarına rağmen, avcının kazara kendi *noreshisini* vurup öldürmesi –ve böylece kendisinin de ölmesi– gibi şanssızlıkların da ara sıra meydana geldiği söylenir. Bundan başka, eğer başka bir avcı sizin *noreshinizi* öldürürse, siz de ölürsünüz. Bir anlamda, av hayvanlarını avlamak insanları avlayıp öldürmeye benzer çünkü hayvanların bazıları insanların *noreshileridir*.

Yanomamölerin ‘ruh kaybı’ ve hastalık arasında kurdukları alışveriş en iyi şekilde insanların şamanca uygulamalarıyla örneklenir. Şaman olmaları durumunda her gün birkaç saatlerini ufak *hekura* ruhlarına ilahiler söyleyerek onlara, ya düşmanların ruhlarına saldırmalarını ya da kendi köylerindeki insanlar tarafından kaybedilen ruhları geri getirmeye yardım etmelerini emrederler. Bu süreğen bir savaştır ve erkekler, kişisel *hekuralarının* aracılığıyla düşmanlarıyla mücadeleye girmek için her gün sanrı yapıcı burunotu –*ebene*– alırlar. (Bu, kitabın sonunda listelenmiş *Büyülü Ölüm* filminde anlatılmıştır.)

Ancak, ruhun tüm yüzeyleri eşit derecede savunmasız de-

gildir. Onlara kendilerinin veya diğer insanların resimlerini gösterdiğimde, fotoğrafları *noreshi* olarak adlandırdılar. Bant kayıtlarını, zıt olarak, *no uhidi* olarak adlandırdılar. İlk başta fotoğraflar ve fotoğraf makineleri konusunda çok huzursuzdular ve gerçekten de başlangıçta fotoğrafla ilgili girişimlerimden çok rahatsız oluyorlardı. İlk başlarda bana çamur ve taş atıyorlardı, bir seferinde beni ocaktan kapılmış kızgın bir alevli odun parçasıyla dövmekle tehdit ettiler. Bir yıl kadar sonra fotoğraf makinelerimi hemen hemen görmezden geliyorlardı ancak ara sıra birkaçı söylenirdi. Ancak kendi seslerini bant kayıtlarında duymaya hiçbir zaman karşı çıkmadılar ve aslında bunu seviyorlardı –kaydetmiş olduğumu tekrarlarca dinletmem için ısrar edecek kadar.

İç Yamyamlık

Antropologlar yamyamlığı iki genel türe ayırırlar, diğer insanların yenmesini gerektiren dış yamyamlık ve kendi insanların yenmesini gerektiren –iç yamyamlık. İki tür de tüm bedenin yenmesini gerektirmez ve aslında çoğu yamyamlık sadece belirli bölümlerin yenmesini gerektirir. Uç koşullar dışında belgelenen çoğu yamyamlık olayı yüksek derecede ayinseldir ve ‘protein kuramı’ taraftarlarından bazılarının 1970’lerin başından beri Aztekler gibi topluluklar tarafından yapılan yaygın insan tüketiminin şiddetli protein kıtlığına bir karşılık olduğunu kanıtlamaya çalışmış olmalarına rağmen, dinsel veya esrarlı nedenlerden dolayı meydana gelmektedir (Harner, 1977; Harris, 1977; Ortiz de Montellano, 1978). Bu konu, kuramsal bir olayın ‘en son’ açıklamasıyla ilgilidir. Örneğin, yiğit bir savaşçı, eşit derecede yiğit olan düşmanını ölümcül bir yumruk yumruğa mücadelede alt eder. Zaferini

kutlarken düşmanının kalbini söker ve hem düşmanına saygı göstermek hem de büyük olasılıkla düşmanın cesaretinin birazını, kendisinininkine eklemek üzere ele geçirmek için bir parçasını ayinsel olarak yer. Yiğit savaşçıda protein eksikliği mi vardır yoksa bu daha mantıklı bir şekilde, simgesel bir jest olarak mı yorumlanır? Belki de tartışmayı sonuçlandırmanın en iyi yolu Kutsal Paylaşımın yapılmasının kalori eksikliğinin bir kanıtı mı yoksa sembolik, esrarlı –ve ayinsel olarak yamyamca– olarak İsa Mesih adında bir adamın ‘etini ve kanını’ yeme eylemi mi olduğunu sormaktır. Kutsal Paylaşım, yamyamlığın *teophagy*, Tanrıların Yenmesi, denilen özel bir türüne girer ve eğer kalori veya protein eksikliği anlamında açıklanırsa biraz anlam kazanır. Çoğu yamyamlık âdeti –insanların yenmesi– de buna benzer.

Yanomamöler iç yamyamsal insan eti yiyicisidir –düpedüz yerler! Kendi ölülerinin bazı bölümlerini– bir beden yakıldıktan sonra geriye kalan küller ve temel kemikleri yerler. Biri öldüğü zaman, bir yetişkin diyelim, bedeni köy meydanına taşınır ve bir odun yığınının üzerine yerleştirilir. Bedenin çevresine ve üzerine, daha fazla odun istiflenip tutuşturulur. Çocukların ve hastalanabileceklerin köyden ayrılması istenir çünkü yanan cesetten çıkan duman, zayıf ve hasta olanlara mikrop bulaştırabilir. Bir ceset yakımından sonra çoğunlukla ok ve yaylarını yıkarlar çünkü yanan cesedin dumanı böyle mal varlıklarını pisletebilir. Bir seferinde, et de yakılan cesedin dumanıyla kirlenmiş olduğundan avcılarının, bir ziyafetten geri getirdikleri tüm eti de yıkadıklarını görmüştüm.

Birisi ateşi bekleyerek bedenin tümüyle yandığından emin olur. Küller söğüldüğünde dikkatlice ve ciddiyetle elenir. Yanmamış kemikler ve dişler ayrılıp durum için hazırlanmış, içi boşaltılmış bir kütüğe yerleştirilir. Ölenin yakın bir akrabası veya iyi dostu yaklaşık 1.5 metre uzunluğunda kısa, kalın

bir sılıkla kemikleri ezerek toz haline getirir: Kemikler tümüyle toz haline getirildiğinde dikkatlice bir yaprağın üzerine dökülür ve sonra her birinin içinde küçük bir açıklık olan birkaç küçük sukabağına aktarılır. İçi boş kütükte kalan toz ve kül, haşlanmış plantain çorbasıyla çalkalanır ve bir araya gelip yere çömelmiş akrabalar ve arkadaşlar elleriyle saçlarını yolup, çok fazla ağlayıp, yüksek sesle, kendilerini kaybetmişçesine yas tutarken ciddiyetle içilir. Sonra, kütük yakılır. Ölmüş bir insanın kül kalıntıları genellikle *madohe* olarak belirtilir, normalde ‘mal varlığı’ demek olan ancak bu koşullarda insan kalıntıları anlamına gelen bir sözcük. Sukabağından kaplar beyaz unla tıkanıp kapanarak dikkatlice, nazik bir şekilde akrabasının evinin çatısında saklanır ve gelecekte, uzak köylerde yaşayan akrabaların katılabileceği daha özenilmiş bir kül içme törenine saklanır. O noktada, daha özenle işlenmiş bir ayin gerçekleşir. Çok miktarda haşlanmış olgun plantain çorbası yapılır ve küller, çorbayla dolu sukabaklarına dökülür. Kaplardaki karışım yakın akrabalarla arkadaşlar arasında elden ele gezdirilir ve izleyiciler ağlayıp sızlanırken ciddiyetle içilir.

Çocuk cesetlerinden çok daha az kül ve kemik çıkar, kalıntılar genellikle sadece ebeveynleri tarafından içilir. Birçok akrabası ve arkadaşı olan daha önemli yetişkinler, daha özenilmiş bir törenin yapılmasına neden olurlar ve küllerini birçok insan paylaşır. Normal koşullarda, tüm küller tek bir olayda içilir. Bununla birlikte, düşman akıncılar tarafından öldürülmüş erkekler özel bir şekilde işleminden geçirilir. Küllerini sadece kadınlar içer ve bunu bir intikam akınının arifesinde yaparlar. Böylece, düşmanlar tarafından öldürülmüş erkeklerin külleri köyde birkaç yıl boyunca –akrabası, ölümünün intikamının alındığını hissedene kadar– kalır. Bildiğim önemli bir adam, köyünün önderi, 1965 yılında akıncılar tarafından

öldürülmüştü (6. Bölüm). On yıl sonra küllerinin olduğu kaplar halen erkek kardeşinin evinin çatı kirişlerindeydi ve grubu, onu öldüren köyü yağmalamaya devam ediyordu –intikam için birkaç erkeği öldürmüş olmalarına rağmen.

Bir hastalık salgınında olduğu gibi bir defada birçok insan ölürse, ölmüşlerin bedenleri vahşi ormana götürülür ve ağaç kabuğuyla, tahtayla sarılarak ağaçların içine yerleştirilir. Çürüdükten sonra geriye kalan et kemiklerden kazınıp temizlenir ve kemikler yakılır, kaplarda saklanır, sonra içilir.

Şekil 3.2. Hasta insanları iyileştirirken hekura ruhlarına şarkı söyleyen üç şaman.

Son olarak, yukarıdaki efsanelerden birinin gösterdiği gibi çok sevilen bazı evcil hayvanların, özellikle iyi av köpeklerinin cesetleri yakılır. Sonrasında kemikler yakılır, yenmez. Sıradan köpeklerin bedenleri şabonodan az bir uzaklığa, bazen köpek ölmeden önce, atılır.

Şamanlar ve Hekura

Şaman kelimesi Arktik kabilesi Sibiry'a Chuckchee'den gelir ve herhangi bir kabile toplumunda ruhsal dünyayı ustalıkla idare eden; hastaları, emerek, şarkı söyleyerek veya masaj yaparak tedavi eden; hastalığı tanımlayıp büyü salık veren; ve genellikle hastalığı gidermek üzere insanlarla ruhlar arasında aracılık eden erkekleri ve kadınları tanımlamak için kullanılmaktadır (Şekil 3.2).

Yanomamöler arasında sadece erkekler şaman olurlar. İsteyen her erkeğin aday olabileceği bir toplumsal konum ya da üstlenebileceği bir roldür hatta bazı köylerde erkeklerin büyük bölümü şamandır. Yanomamö dilinde *shabori* veya *hekura* olarak adlandırılırlar, *hekura* aynı zamanda bunların denetlediği sayısız ufak tefek insana benzer ruh için de kullanılır.

Şaman olmak için gene de bir eğitim söz konusudur. Bu, uzun bir dönem için, bir yıl ya da daha fazla, oruç tutmayı gerektirir. Bu sürede çırak çok kilo kaybeder. Sonuçta sözcüğün tam anlamıyla bir deri bir kemik kalır. Daha yaşlı bir adam veya adamlar, ona *hekura* ruhlarının niteliklerini, alışkanlıklarını, şarkılarını, gizemlerini ve zevklerini öğretirler. Oruç tutma dönemi boyunca çırak cinsel açıdan kendini tutmalıdır, çünkü *hekuraların* seksi sevmedikleri ve *shami* –iğrenç– olarak nitelendirdikleri söylenir. Çıraklar bazı *hekuraları* göğüslerine çekmeyi denerler, *hekuraların* oldukça çekingen ve döneke ol-

malarından dolayı uzun bir zaman ve fazlaca sabır gerektiren bir süreçtir bu, Bu ruhlar, konduğu oldukları insanları bırakıp terk etme eğilimindedirler. Bir şamanın bedeninin içi gerçek bir nehirler, akarsular, dağlar ve *hekuraların* rahat ve mutluluk içinde yaşamaya devam edebilecekleri ormanlar evrenidir. Sadece daha hünerli şamanların bedenlerinde birçok *hekura* vardır ve o zaman bile, onları mutlu ve rahat tutmak için uğraşırlar. *Hekuralarınızla* bir kere iyi anlaştınız mı, ruhlarınız sizi terk etmeden seks yapabilirsiniz. Bazen daha yaşlı insanların şaman olmanın iyi olduğunda ve bunu herkesin denemesi gerektiğinde –ve sonra, daha uzun süreler boyunca kadınlardan vazgeçmeleri gerektiğinde– ısrar ederek genç erkekleri aldattığından kuşkulandıyım. Bu, sosyal bozulmanın devamlı kaynaklarından biri olan, köydeki cinsel kıskançlığı azaltmak ve daha yaşlı erkekler arasında daha fazla eşleşme fırsatına izin vermek için etkili bir yoldur. Genç erkekler bana sır olarak, şamanizm eğitiminden geçmek istemediklerini çünkü cinsel olarak kendini tutmayı gerektirdiğini söylemişlerdi.

Yüzlerce –belki de binlerce– *hekura* vardır. Hepsi küçüktür, büyüklükleri birkaç milimetreden 2.5 cm'ye veya gerçekten büyük olanlar için 5 cm'ye kadar değişir. Erkek *hekuraların* kafalarının çevresinde ışıldayan, *wadoshe* adı verilen halleri vardır, Yanomamölerin bazen yapıp giydiği bir tür hurma yaprağından güneşliktir bu. Dişi *hekuraların*, vajinalarından çıkan ışıltılı değnekleri vardır. Tüm *hekuralar* fevkalade güzeldirler ve her birinin kendi alışkanlıkları ve nitelikleri vardır. Çoğuna hayvan adları verilir ve çoğu, asıl İnsanı –*no badabö*–lerden birini– hem bir hayvana hem de onun *hekura* karşılığına dönüştüren bir efsanevi olay süresince meydana gelmiştir. *Hekuralar* çoğunlukla, genellikle orada asılı olarak, tepelerde veya ağaçların yükseklerinde bulunurlar ancak kayaların al-

tında ve hatta bir insanın göğsünde de yaşayabilirler. Çoğunun, saldırmak veya ruhları delip geçmek için özel silahları vardır (Taylor, 1974). Bazıları ‘kızgındır’ ve bazıları da *naiiki*; ete aç ve yamyamcadır. Bazıları hem kızgın hem de ete açtır ve bunlar çoğunlukla düşmanların ruhlarını yok etmek için gönderilenlerdir. Hepsinin, insan ev sahipleri çağırdığı zaman izledikleri ayrı yolları vardır. Yollar, gökyüzünden veya dağlardan ya da hatta ‘evrenin kenarından’ insan ev sahibinin bedene gider. Yollar, orada, insanın ayaklarından girerler ve köylerin, ormanların ve dağların bulunabileceği göğüs boşluğunda son bulana kadar bedende dolaşırlar. *Hekuralar* dağlarından ve inlerinden çıkıp, gelirken fırl fırl dönerek, dans ederek ve ışıldayarak, bir yemek parçası üzerinde dolaşan kelebek sürüsü gibi sevinçle kanat çırpırlar. Bir kere oraya geldiler mi, insan ev sahiplerinin canı ne isterse yapar, onları düşman ruhları özellikle de çocukların ruhlarını yutmaya gönderir, ya da ev sahibine köydeki hastalıkları iyileştirmede yardımcı olmalarını ister.

Şamanlar ruhlarla bağlantı kurmak için sanrı yapan burunotundan –*ebene*– almak zorundadırlar ancak çok deneyimli usta şamanlar buna çok az gereksinim duyar. Sadece bir tutam onları havaya sokmaya, ruhları çeken yumuşak, ahenkli ve güzel şarkıları söylemelerine yeterlidir. *Hekuralar* güzellik isterler ve çoğu şaman göğüslerini *nara* boylarıyla süsler, en iyi tüylerini takar ve ruhları çağırmadan kendisini güzelleştirir. *Hekuraların*, insan kopyaları *ebene* çekerken aldıkları sarhoş eden maddeleri vardır, *braki aiama uku* adında büyü bir içkidir bu.

Ebene etkisini göstermeye başladıkça şamanlar gitgide daha yüksek sesle, çoğu kez bağırarak ancak her zaman ahenkli ve ustalıkla şarkı söylemeye başlarlar. *Hekuraların* eylemlerini, yaratılış zamanını, şarkıları ve *hekuraların* alışkanlıklarını

sayıp dökerler ve birçok acayıp, inanılmaz olayı açıklarlar. Bu, her gün olurken, köydeki çoğu insanın olan biteni görmezden geldikleri görülür ancak çoğu, bilinçli veya bilinçsiz olarak şarkıları ve hikâyeleri dinler. Hatta bazıları ‘efsanevi gerçekte’ önemsenmeden geçilen veya hatalı olan ifadelere bir düzeltme eklemek veya şamana, efsanevi hikâyesinde belli bir noktaya geldiğinde özel ve tipik bir jesti yapmayı unuttuğunu hatırlatmak için sözünü keserler. Genellikle efsanevi zamanlar ortalıkta böyle açığa vurulur ve çoğu kez hikâyelerin sadece ufak parçaları anlatılır ancak hepsi tüm hikâyeyi bilirler. Bazen toy genç adamlar çok fazla sanrı yapıcı alırlar ve sanki dozu aşmış gibi ‘çıldırırlar’.

Alan çalışmamın çoğunda yaşadığım köylerde, erkekler hemen her gün *ebene* alırlardı (Şekil 2.5) ancak son zamanlarda *ebene* kullanımının çok daha az yaygın olduğu köylerde yaşadım. *Ebene* almak gürültülü, heyecanlı ve etkilidir. Bazen, aynı zamanda tatsız ve mide bulandırıcıdır çünkü her adamın burun deliklerine çektiği *ebene* tozunun güçlü etkisi kusmayı ve yeşil tozla dolu sümüğün çokça boşaltılmasını doğurur. Uyuşukluklarında erkekler bunu düpedüz görmezden gelirler ve uzun yeşil sümük ipleri çenelerinden aşağı göğüslerinden damlar veya hepsini yüzlerine sürene ya da yere şıp diye düşene kadar burunlarından sarkıp sallanır.

Bazen de tehlikelidir çünkü esrimeler çoğu kez erkeklerin hüsrانlarını hafifletmek için fırsattır. Yanomamö tavrının, insanın *hekuralarla* sohbette olması ve *ebenenin* etkisi altında olması durumunda hareketlerinden sorumlu olmadığı yönünde olduğu görülür. Böylece insan, ara sıra gürültülü ve bazen de şiddetli olma fırsatını kullanan –vahşi ve silahlı olarak köyün çevresinde uyuşuklukla koşturarak okla vurmayla veya bir palayla yaralamayla birini tehdit eden– ürkek erkekler görür. Aynı erkeklerin bunu ayıkken yapmaları beklenmez. Günlük

sanrı yapıcı nöbetlerinin başlıca görevlerinden birinin, aksi halde de hüsrana uğramış erkeklerin dışa vuramadıkları kinlerini giderebilecekleri ve sadece kısaca, yapmacık olarak, aksi takdirde zevkini çıkaramayacakları bir tutku anı yaşayabilecekleri bir yarı-kabul olunabilir araç vermek olduğundan her zaman kuşkulandım. Uyuşturucularla *waiteri* olduklarında, insanlar onlara ilgi gösterirler, onları kovalarlar, silahsızlandırır, sakınleştirirler ve durulup 'vahşi' olmayı bırakmaları için yalvarırlar. Çoğu, kaygılı akranlarının onları silahsızlandırıp sakınleştirmesine izin verir çünkü olayı çok ileri götürmenin safdilliliği zorlayacağının ve daha az şefkatli karşılıkları getireceğinin farkında oldukları görülür. Böylece, ürkekler bir an için vahşi ve korkulur olabilir, ayıkken toplumsal durumlarını anlamlı bir şekilde korusalar da korumasalar da vahşi tutku anları yaşayabilirler. Zorlu sakınma tabularının bazıları bile, insanların *ebeneyle* sarhoş olması durumunda dikkate alınmaz. Böylece, damatlar kayınpederlerine dokunabilir, onlarla konuşabilir ve onları kucaklayabilirler, böyle bir şeyi ayıkken yaptıkları asla düşünülemez. Sanki neredeyse toplumsal olarak açılmanın psikolojik boyutu, günlük yaşamının yüklediği ve doğurduğu hapsedilmiş duygular ve miza-cın salıverilme kapakçığıdır.

Ancak, kontrolden çıkıp toplum için zararlı da olabilir. Kaobawâ'nının kuzeyindeki bir köyde, erkeklerden biri palasının tek bir darbesiyle diğerinin boynunu keserek köyde şiddetli bir bölünmeyi ve ilgili iki grup arasında uzun bir savaş hareketine geçirmişti. Tahminime göre, başı kesilen adamın, katilinin devamlı bir düşmanı olması ve aralarındaki tartışmanın uzun bir tarihi olmuş olması konu dışı değildir. Biz-zat kendim, *ebenenin* etkisi altındaki gözü pek bir genç adam tarafından, o gün daha önce bir anlaşmazlık yaşadığım bir adam tarafından neredeyse vuruluyordum (Chagnon, 1974).

Yanomamö evreni, insanların bildiği, anladığı ve yaşamını sürdürdüğü ölümlü dünyaya benzer ve onu yansıtır. Öldükleri zaman, yukarıdaki tabakada başka bir yerde avlanarak, toplayarak, bahçıvanlık yaparak, sevişerek ve savaşarak yaşamı tekrar ederler. *Hedu*'da yaşam, dünyada olduğu gibidir.

4 / Toplumsal Örgütlenme ve Demografi

Bu bölümde Yanomamölerin günlük toplumsal hayatlarını ve toplumsal örgütlenmelerini birkaç alanda ele alacağım çünkü gerçekten de ilkel toplumlardaki toplumsal örgütlenmeleri anlamaya yönelik birkaç kabul edilebilir, yaygınca kullanılan yaklaşım vardır. Öncelikle Yanomamöler arasındaki etkileyici köy bölünmesi sorununa ve bunun ‘birliğin başarısızlığını’ ve akrabalık, evlilik, ortak ataların soyundan gelme ve Kaobawā gibi reislerin geçici otoriteleri tarafından köylerin bir arada tutulmasının yetersizliğini nasıl yansıttığına odaklanacağım. Eğer iç düzen sadece bu yaygın olarak bulunan bütünüleyici işleyişlerce sağlanıyorsa –akrabalık, evlilik ve soy– sadece yerel seviyede –bu durumda köy düzeyinde– bu kadar büyüebilecekleri görülür.

Ayrıca antropoloji alanında geniş ölçüde bulunan iki bakış açısını karşılaştıracam. Yaklaşımlardan biri, toplumların ‘ideal modellerine,’ akrabalık, soy ve evliliğin genel kurallarından meydana çıkmış modellere odaklanan “yapısal” yaklaşımdır. Bunlar yüksek derecede sadeleştirilmiş ancak çok düzenli modellerdir ancak bireylerin gün be gün akrabalık rollerine,

asıl evlilik uygulamalarına, yaşam hikâyelerindeki asıl davranışlarına ve bireylerin neden ideal kuralları 'izleyemediklerine' yönelik degillerdir. İkinci yaklaşım, genellikle asıl davranışlara ve soya ait büyük ölçüde gerçeklere dayalı olan ancak daha az düzenli, daha az sadeleştirilmiş modeller veren 'istatistiksel modeller' yaklaşımıdır. Yine de, böyle modeller gerçeğe daha fazla uyar. Ben son söyleneni tercih ediyorum çünkü bireysel değişimi anlamaya, böylelikle de toplumsal tutumu öngörme yeteneğine giden daha doyurucu bir yola götürür. Bu yaklaşımla uğraşabilmek için insan, tabii ki, toplulukların tutumsal seçimlerinin türediği "ideal" modellerin neler olduğunu bilmelidir.

Bu yaklaşımların farklarını açıklamak için keskin bir yol, bir seferinde ünlü Fransız antropolog Claude Levi-Strauss'un ideal modellere ve 'yapılara' neden olan ilgisini haklı çıkarmak için kullandığını duyduğum bir fıkradır. Toplumsal ve kültürel antropolojiyi kabuklu hayvanları inceleyen bir tür bilime benzetmiştir. Birinin organizmanın kabuğuyla ilgilenmesi, demiştir, mantıklıdır ve hatta övgüye değerdir. Levi-Strauss kabukları şöyle düşünmeyi tercih etmiştir: İlginçtirler, simetrik-tirler, ele alması hoştur ve onları düşünmek güzeldir. Ancak bu yaşam biçimini incelemenin başka yolları olduğunu onaylamıştır. İnsan daha çok kabuk içinde yaşayan sümüksü, şekilsiz, oldukça çirkin hayvana –istiridye veya salyangoz gibi– odaklanabilir. Bu da mantıklı ve övgüye değer bir çabadır ve diğerleri bu tür bir yaklaşım izlerlerse Levi Strauss'un buna bir itirazı yoktur. Konu, tabii ki, kabuğun içindeki şekilsiz hayvanın yalnız ve ayrı düşünüldüğünde ne kadar anlamlı olduğuy-la ilişkilidir. Kendi görüşüm, simetrik kabuğun içindeki hayvanın görüldüğü kadar şekilsiz olmadığı ve kendisinin tasarlanmış bir bütünlüğü olduğudur. Ayrıca, hayvan ile zarif bir kabuk biçiminde meydana getirdiği yapı tipi arasında neden-

sel bir tür ilişki olduğuna inanıyorum. Bu karşılaştırmadaki kabuk ‘toplumsal yapıdır.’ İçindeki şekilsiz hayvan da ‘toplumsal davranıştır.’ Bir kere sorun ortaya atıldı mı, ‘Hayvanın zarif, simetrik kabuğu yapmasının nedeni nedir?’, çok büyük bir olası yanıt çeşitliliği –ve kuramsal konular– ortaya çıkar. Bunlar, insan davranışının ve sırasıyla bu davranışın –belirli kültürlerde bireyler arasında bulunan hareketler, düşünceler, duyarlılıklar– demografik gerçekler, erkekler ile kadınlar arasındaki fizyolojik farklar ve organizmanın kendi evrimleşmiş doğası tarafından nasıl şekillendirildiği, bunu nasıl yansıttığı sorularıdır.

GÜNLÜK TOPLUMSAL HAYAT

Erkek-Dişi Ayrımı

Günlük yaşamda toplumsal durum ve fizyolojiye dayalı birkaç ayrım önemlidir. Belki de en açık ve en önemli olanı erkekler ve kadınlar arasındaki ve yetişkin olduklarında her birinin ne yapmak zorunda olduğu arasındaki ayrımdır.

Yanomamö toplumu kesinlikle eril –hatta erkek ırkçısıdır. Çoğu Yanomamö deyişi şöyledir ‘Erkekler kadınlardan daha değerlidir... oğlanlar kızlardan daha değerlidir...’ Kız çocukları, erkek kardeşlerinin katılmaya zorlanmalarından çok daha önce evdeki ödev ve sorumlulukları, kısmen yararlı ev işlerine bağlı görevleri üzerlerine alırlar. Küçük kızlar kendilerinden küçük kardeşlerini gözlemeye zorunludur ve onlardan pişirme, su getirme, odun toplama gibi diğer ufak gündelik işlerde annelerine yardım etmeleri beklenir (Şekil 4.1). Ergenliğe eriştikleri zaman kendi dünyalarının, erkek kardeşlerininkinden kesinlikle daha az çekici olduğunu çoktan öğrenmişlerdir. Zaten bu arada çoğu evlilik için söz kesilmiştir.

Şekil 4.1. Odun yükleriyle dönen kadın ve küçük kıızı. Kızlar, ekonomik olarak erkeklerden daha önce daha faydalı olurlar ve evle ilgili işlere önemli bir şekilde katkıda bulunurlar.

Kızların ve daha az bir kapsamda erkeklerin, kimlerle evlenecekleri konusunda daha büyük akrabaları tarafından varılan kararlara neredeyse hiç sesleri çıkmaz. Büyük ölçüde, akrabalarının elden çıkarmaları için birer piyondur onlar ve kendi dileklerine çok az saygı gösterilir. Çoğu durumda kız ergenliğe ulaşmadan çok daha önce bir erkeğe söz verilmiştir ve bazı durumlarda seçilmiş kocası onu çocukluğunun bir bölümünde yetiştirir. 'Oğlanların' bu süreci 'başlatmada' daha yetkili oldukları ve daha yaşlı akrabalarına evlilikle ilgili ilk soruşturmaları yaptırdıkları görülür ancak erkekler kadınlardan daha sonra evlendiklerinden, bu 'oğlanlar' aslında genç adamlardır ve ilgilendikleri kızlar çok daha küçüktür, genellikle de çocuk yaştadır. Daha doğrusu, birlik olunan akraba grubuyla olan siyasal ilişkilerde, kızlar aynı şekilde yer almazlar ve büyük ölçüde ilk evlilikteki yaş farkları ve biraz daha büyük olmanın gerektirdiği toplumsal durumdaki yükseliş nedeniyle ödevlerinin çoğunu birçok ayrıcalığın tadını çıkaramadan miras alırlar.

Evlilik 'kızın' toplumsal durumunu otomatik olarak yükseltmez veya hayatını çok değiştirmez. Bir 'evlilik töreni' yoktur ve evliliği 'babası onu şuna verdi' gibi yorumlardan fazlasıyla başlamaz. Genellikle, ilk aybaşı dönemlerini geçirene kadar, bundan birkaç yıl önce 'evlenmiş' olabilmesine rağmen, kocasıyla yaşamaya başlamaz. Bir eş olarak ödevleri, çoktan yapmaya başlamış olduğu her gün odun toplama, su getirme gibi zor ve yorucu işlere devam etmesini gerektirir. Odun toplamak özellikle zordur ve kadınlar her gün birkaç saatlerini çevrede uygun odun arayarak dolaşmakla harcarlar. Toprağın temizlendiği yıl genellikle bahçede bol malzeme olur ancak onlar da hızla ortadan kalkar. Ondan sonra kadınlar günlük odun gereksinimini toplamak için daha uzak kırlarda çalışarak bazen bunu bulmak için her gün birkaç kilometre gider-

ler. Baltası olan bir kadın şanslıdır çünkü çelik bir alet olmadan odun toplamak can sıkıcı bir iştir. Kadınlar her zaman öğleden sonra 3-4 gibi köyden ayrılırken ve genellikle bir grup içinde, küfelerinde çok büyük miktarlarda odun yükü taşıyarak akşam karanlığında dönerken görülebilirler (Şekil 4.2). Eğer bir kadın köyün yakınında iyi bir odun deposu kurarsa, aynı köyde yaşayan diğer insanlar tarafından alınmasına izin vermektense elinden geldiği kadarını çekerek taşıyıp saklar.

Kadınlar kocalarının isteklerine çabucak karşılık vermeli ve hatta onların ihtiyaçlarını önceden sezinlemelidir. Kocaları

Şekil 4.2. Bahçeden odun yükleriyle dönen kadınlar.

bir av gezisinden veya yolculuktan dönen kadınların davranışlarını izlemek ilginçtir. Özellikle eve cazip yiyecekler getirdikleri zaman erkekler, çarpıcı bir şekilde asker adımlarıyla yürürler, köyün içinden gururla geçerler ve sessizce hamaklarına çekilirler. Kadınlar, o an ne yapıyor olurlarsa olsunlar aceleyle eve giderler ve sessizce ama hızlı bir şekilde yemek hazırlarlar. Eğer kadın bunu yavaş yaparsa bazı öfkeli kocalar onları azarlar, hatta döver.

Çoğu fiziksel ceza elle veya bir parça odunla indirilen darbeler şeklindedir ancak birçok koca daha da serttir. Bazıları eşlerini bir pala ya da baltanın keskin kenarıyla keserler veya onları kaba etler ve bacak gibi ölümcül olmayan bir bölgeden kancalı okla vururlar. Bazı erkekler eşlerine bir parça odunun kızgın ucunu tutup acı veren şiddetli yanıklara yol açarak onları cezalandırır. Bununla birlikte, ceza genellikle eşin kusurlarının görülen ciddiyetiyle daha tutarlıdır, aldatma veya aldatma şüphesi için daha şiddetli yollar saklı tutulur. Bir erkeğin cinsel olarak maceraperest karısına zarar vermesi az görülen bir şey değildir ve hatta bazı erkekler aldatma yüzünden eşlerini okla vurarak öldürmüşlerdir.

Hatta, çok sert davranılmayan kadınlar kocalarının ilgisi- ni önemsiz fiziksel cezalarının sıklık derecelerine dayanarak ölçebilirler. İki kadının birbirleriyle kafa derilerindeki yara izlerini tartışmalarına kulak misafiri olmuştum. İçlerinden biri, onu başından bu kadar sık dövmesinden dolayı diğerinin kocasının onu gerçekten önemseyip önemseymediği yorumunu yaptı!

Bir kadın korunma için genellikle erkek kardeşlerine güvenir. Onu acımasız bir kocaya karşı korurlar. Eğer bir erkek karısına karşı çok sertse, erkek kardeşleri kadını ondan alıp başka bir erkeğe verebilirler. Kadınların uzak köylerdeki erkeklerle evlenme olasılığından genellikle nefret etmeleri büyük ölçüde bu nedenledir; bu koşullar altında erkek kardeşle-

rinin onları koruyamayacaklarını bilirler. Bir çapraz-kuzenle evlenen kadınların daha rahat bir yaşamları olur çünkü kocalarına evlilikle olduğu kadar akrabalığın kan bağıyla da bağlıdır. Bahimi, örneğin, Kaobawā'nın Dayısının Kızıdır (DK) ve evlilik ilişkileri çok sakindir. Ara sıra Bahimi'yi cezalandırır ama asla acımasızca değil. Bazı erkekler, yine de, sanki amaç 'sadece onu tetikte tutmakmış' gibi arada bir eşlerini dövmenin mantıklı olduğunu düşünürler.

Bazen bana Yanomamölerin 'sevgi' hakkında ne düşündüklerini sorarlar. İlk başta bizim 'aşk' kavramımıza çevrilebileceğini düşünmüş olduğum bir kavramları vardır, *buhi yabraō*. Bunu öğrendiğimde çok heyecanlandığımı hatırlıyorum. Somut örnekler kullanarak bir sürü soru sordum. Erkek veya kız kardeşlerinin adlarını vererek 'Şunu seviyor musun?' 'Evet!' Çocuklarının adlarını vererek 'Şunu seviyor musun?' 'Evet!' Eşlerinin adlarını vererek 'Şunu seviyor musun?' Şaşkınlıkla dolu bir sessizlik izledi ve sonra da kahkaha attı. 'Karını "sevmezsin" seni geri zekâlı!' Eğer kültürlerindeki 'sevgi,' yakın kan bağı olan akrabalara yönelik beslediğiniz duygular türünde sınırlandırılıyorsa, o zaman birinin kan bağı olan bir akrabasıyla –yakın bir kuzenle– evlendiği zaman, Kaobawā'nın durumunda onun yaptığı gibi, insan haklı olarak bu duyguların bazılarının eşlere karşı da duyulabileceğinin daha olası olduğunu savunabilir.

Alan çalışmamı yürütmeye başlamadan birkaç yıl önce Monou-teri'de genç bir adam karısını vurup öldürdü. Hatta ben oradayken köylerden birinde bir adam kancalı bir okla karısını karnından vurup öldürdü. Ok çıkarıldığında bir hayli zarara neden oldu. Misyonerler onu ameliyat için uçakla kente gönderdiler. Yarası mikrop kapmıştı, önlerine geldiğinde kız ölmek üzereydi. Başka bir adam karısının kolunu bir palayla parçaladı; o köydeki misyonerler kadının kolunu kul-

lanma yetisini kaybedeceğinden korktular çünkü parmaklarına giden tendonlardan bazıları çok zarar görmüştü. Ben alandan ayrılmadan hemen önce köylerin birinde bir aldatma davasını içeren bir kavga oldu. Sopa dövüşünde erkek sanık öldürüldü ve boyun eğmeyen kadının her iki gözü de öfkeli koca tarafından çıkarıldı. Birkaç başka kadının da kulakları kızgın kocaları tarafından kötü şekilde kesildi. Kadınlar delinmiş kulak memelerine kısa ok kamışları takarlar; koca bunları kolayca kavrayabilir. Bazı erkekler bunu o kadar şiddetli çekerler ki karılarının kulak memelerini yırtarak ayırırlar.

Bir kadının özellikle acımasız veya istenmeyen bir kocayla evlenme felaketinden kaçmasının oldukça seyrek görülen bir yolu vardır. Bunun için bir sözcükleri vardır: *Shuwahimou*. Bu, kendilerinin başlatmasıyla, başka bir köyde yaşayıp orada yeni bir koca bulmak için kendi köylerinden kaçmış olan kadınlara uygulanır. Seyrek görülür çünkü tehlikelidir. Kendi köyü, kaçtığı köyden daha güçlüyse kadının peşine düşüp onu zorla geri alırlar –ve kaçmış olmasından dolayı çok sert bir ceza uygularlar. Hatta onu öldürebilirler. Bunu yapmış olan çoğu kadın, acımasız bir kocanın elinde gördükleri vahşi davranıştan kurtulmak için bunu yapmışlardır.

Doğurdukları çocuklar, herbirini 3 yıla kadar emzirdikleri bebekler ve ağır işlerle dolu yıllar nedeniyle çoğu kadın 30 yaşına gelene kadar “biçimlerini kaybetmiş” olur; ve erkeklerden çok daha fazla sıklıkla ‘kötü ruh halinde’ olurlar. Bu ruh hallerinde genel olarak yaşama karşı ve özellikle erkeklere karşı daha tatsız bir tutum geliştirmiş oldukları görülür. Yabancıya, daha yaşlı kadınlar devamlı olarak kulağa ‘sızlanma’ gibi gelen bir tonda, çoğu kez küçümseyici sözler ve yakınmalarla noktalanan bir şekilde konuşuyorlarmış gibi gelir. Mutlu ve heyecanlı olduklarında seslerindeki bu ‘sızlanış’ özelliği kaybolur ve neşe ile gülerler, nükteli sözler söylerler ve hatta

erkeklere veya birbirlerine acımasız hakaretlerle ve zekice şakalarla sataşırlar.

Bir kadın yaşlandıkça artan bir saygı kazanır, özellikle ona bakıp kibarca davranacak yetişkin çocukları olacak kadar yaşlandığında. Yaşlı kadınların aynı zamanda köyler arası savaş ve siyasette az bulunur bir konumları olur. Yağmacıların saldırıları onları hedef almaz ve bir köyden diğerine kişisel tehlikeye karşı bütünüyle kayıtsız olarak gidebilirler. Bu bağlamda haberci olarak ve bazı durumlarda bedenlerin geri getiricileri olarak görevlendirilirler. Bir insan düşmanın köyü yakınında öldürüldüğü zaman, öldürülen adamın köyünden yaşlı kadınların onun bedenini geri götürmesine izin verilir.

Tüm kadınlar yağmacılar tarafından kaçırılmaktan korkarlar ve köyleri savaşta olduğunda her zaman akıllarında bu huzursuzlukla köyden ayrılırlar. Çocuklarını, özellikle daha küçük çocukları yanlarına alırlar, böylelikle kaçırırlarsa anneden ayrı olmalarından dolayı çocuğun geleceği tehlikeye atılmaz. Bu nedenle, erkeklerinin siyasal tutumlarıyla da ilgilidirler ve bazen erkekleri iğneleyici bir şekilde korkaklıkla suçlayarak onları olası bir düşmana karşı harekete geçmeye kışkırtırlar. Erkekler, kadınlar tarafından bu şekilde küçültülmeye dayanamazlar ve kadınların acımasız hakaretleriyle harekete geçmeleri için başlarının etleri yenir. Bu açıkça, kitabın sonundaki listede bulunan *Balta Kavgası* filmindeki durumdur.

Çocuk-Yetişkin Ayrımı

Her iki cinsten çocukların da zamanlarının çok daha fazlasını anneleriyle geçirmelerine karşın erkek çocuklarına babaları tarafından cinsiyete özgü birkaç rol ve tutum öğretilir ve onları izleyerek 'erkeksi' şeyler öğrenmeleri için yüreklen-

dirilirler. Erkek ve kadının toplumsal rollerindeki ayrım sosyalleşme sürecinin başında gelişir. Oğlan çocukları 'vahşi' olmaya yüreklendirilir ve ebeveynlerine veya köydeki şanssız kızlara darbelerle acı vermelerinden dolayı seyrek olarak ebeveynleri tarafından cezalandırılırlar. Bu, 5 yaşında oğlanların sadece birbirlerinin kafalarını değil aynı zamanda küçük kızları da sopalarla 'dövdükleri' *Arı Adında Bir Adam* fimindeki sahnelerden birinde görülebilir (Chagnon ve Asch, 1974a). Kaobawâ, örneğin, öfkesini ve sertliğini göstermek için Ariwari'nin yüzüne ve kafasına vurmasına, gülerek ve 'vahşiliği' üzerine yorum yaparak izin verir. Ariwari sadece 4 yaşında olmasına rağmen bir öfke patlamasına uygun karşılığın, birine eliyle veya bir nesneyle saldırmak olduğunu çoktan öğrenmiştir ve ne zaman hoşuna gitmeyen bir şey olsa babasına sağlam bir tokat patlatmak onun için olağandışı değildir. Çoğu kez, babasına rahat vermeden vurması için annesinin ve evdeki diğer yetişkinlerin neşeli alkış tutmalarıyla ödüllendirilerek yüreklendirilir.

Kaobawâ'nın grubu yolculuk ederken, Ariwari babasının etkinliklerini kendine göre –çocukça kopyalayarak onu taklit eder. Örneğin küçük çubuklardan ve atılan yapraklardan küçük bir baraka dikip kendi kampında mutlulukla oynar. Öte yanda kız kardeşleri, daha işlevsel görevlere ve faydalı işler yapmada annelerine yardım etmeye zorlanırlar. Yine de küçük kızlara yetişkinmiş gibi yaparak oynamaları ve anneleriyle veya diğer çocuklarla eğlence anları yaşamaları için biraz özgürlük verilmiştir.

Ancak, bir kızın çocukluğu, bir oğlanınkinden daha önce sona erer. Evcilik oyunu fark edilmez bir şekilde devamlı bir anneye yardım etme sorumluluğuna dönüşür. Bir kız 10 yaşlarına gelene kadar anneye ekonomik bir servet olmuştur ve bir hayli zamanını çalışarak geçirir. Küçük oğlanlarsa saatleri-

ni birbirleriyle oynayarak geçirirler ve eğer isterlerse çocukluklarını on dokuzlu yaşlarına kadar sürdürebilirler. Bu zamana kadar bir kız çoktan evlenmiştir ve çoğunun bir ya da iki çocuğu olmuştur. 'Huyalar' (genellikle bekâr genç erkekler) neredeyse tüm Yanomamö köylerinde toplumsal bir sorundur ve hemen hemen tümü evli olan genç kadınları baştan çıkarmaya çalıştıklarından cinsel kıskançlığın büyük bölümünün kaynağıdır.

Bir kızın kadınlığa geçişi bedensel özelliklerin ortaya çıkması nedeniyle çok açık olur. İlk aybaşılarında (yöbömou), Yanomamö kızları evlerine hapsedilirler ve yapraklardan bir paravanın ardına saklanırlar. Eski pamuklu giysileri atılır ve anneleri veya daha büyük kız arkadaşları tarafından yapılmış yenileriyle değiştirilir. Bu hapsedilme zamanı boyunca kız, akrabaları tarafından sakınlı olarak beslenir: Yemeğine başka bir biçimde dokunmasına izin verilmediğinden yemek bir çubukla yenmelidir. Fısıldayarak konuşur ve sonra da sadece yakın akrabalarla konuşur. Kendisini başka çubuklarla kaşımalıdır. Ergenlik hapsinden sonra bir kız genellikle söz verildiği kocasıyla oturmaya ve evli bir kadın olarak yaşamına başlar.

Kız öğrencilerim çoğu kez sorarlar, 'Kadınlar aybaşı dönemlerinde ne yaparlar? Aybaşı bezi olarak ne "giyerler?" Aybaşı için Yanomamö sözcüğü tamı tamına 'çömelmek' olarak çevrilir (roo) ve bu, aybaşı dönemlerinde ergen kızların (ve yetişkin kadınların) ne yaptığını kusursuz bir şekilde tanımlar. Aybaşılırları boyunca popolarının üzerine çömelerek ve aybaşı kanını yere damlamaya bırakarak sadece hareketsiz kalırlar. Yanomamö kadınları tampon veya aybaşı bezi dengi şeyler kullanmazlar. Ve burada bizim yaşadığımız 'çevre' ile onların yaşadığı arasında büyük bir fark olması belirleyicidir. Eğer düzenli olarak ve tekrar tekrar gereksinim duyuluyorsa veya

duyulduğu zaman aybaşı bezleri kullanışlı bir icat olabilir ancak Yanomamö kadınları görelî olarak seyrek âdet görürler çünkü yaşamlarının çoğu boyunca ya hamile ya da bebek emziriyor olurlar.

Erkeklerin erkeklîğe geçişi bir törenle belirlenmez. Yine de insan genellikle bir oğlanın erkeklerin dünyasına girme girişiminde bulunduğu zamanı söyleyebilir. En açık işaret diğçerleri onu adıyla çağırıldığı zaman öfkelenmesidir. Köydeki insanlar kişisel adını kullanmayı bıraktığı zaman genç adam bir tür yetişkin erkek konumu kazanmış olur. Genç erkekler adları konusunda genellikle çok alıngan olurlar ve kendi adlarına değinildiğinde hemen, herkesten çok alınırlar. Akrabalık konumu belirsiz olduğunda Yanomamöler *teknonimi* yapar, yani o kişinin çocuğunun adını kullanırlar. Birisi bir konuşmada Kaobawā'dan söz etmek isteyebilir ancak duruma uygun akrabalık terimi onu birkaç erkek kardeşinden ayırmayabilir. Bu durumda, Kaobawā'dan 'Ariwari'nin babası' olarak söz edilir. Bununla birlikte, Ariwari büyüdükçe bir yetişkin olarak toplumsal konumunu yerleştirme çabasıyla bunu durdurma girişiminde bulunacaktır. Böyle bir çocuk adından yararlanma söz konusu olduğunda adı kullanılmayan evlat, artık yetişkin kabul edilir. Yine de geçiş ani değildir ve zamanın belirlenebilir bir anıyla gösterilmez.

Son olarak, çocuklar doğaüstü tehlikelere karşı duyarlılıklarıyla yetişkinlerden ayrılırlar. Yanomamö büyüü ve zarar verecek büyüler yapacak mitoloji kahramanları, kötücül büyülerde çocuklara yönlendirilir. Yanomamö şamanları *hekura*larını hiç durmadan düşman köylere gönderirler. Orada, çocukların ruhlarına gizlice saldırıp ruhlarının savunmasız bölümlerini yutarak hastalık ve ölüm getirirler. Bu şamanlar düşmanları tarafından gönderilmiş tehlikeli ruhları savuşturmak için de aynı ölçüde uğraşır, saatler harcarlar. Çocuklar

savunmasızdır çünkü ruhları fiziksel varlıklarının içinde iyice yerleşmemiştir ve neredeyse istendiği an bedeninin dışında gezerler. Bir çocuğun ruhunun kaçması için en yaygın yol çocuk ağladığı zaman ağzından çıkmasıdır. Bu yüzden ruhunun kaçmasını engellemek için anlaşılmasız sözler söyleyen bir bebeği susturmada çabuk davranırlar. Çocuğun ruhu, büyük olasılıkla kaçmış olduğu yer olan çevredeki toprak süpürülerek, bu bölgeyi özel bir tür dalla süpürürken onu çağırarak geri getirilir. Bir keresinde hasta bir çocuğun ruhunu geri getirmeye bu şekilde, hasta bebeğin içine geri çağırarak yardım etmiştim. Çağırmaya ve süpürmeye ek olarak yaptığım yardımlardan biri çocuğun ishali için bir doz ilaçtı.

Günlük Etkinlikler

Kaobawâ'nın köyü oval biçimlidir. Evi, baba tarafından akrabalarının evlerinin, örneğin erkek tarafından akraba olan erkeklerinkilerin arasında yerleştirilmiştir. Evler, köyün bir yanı boyunca bir yay oluştururlar. Her biri, köyün kendine ait olan bölümünü kurmuştur, öyle ki çatılar, sadece çatı kaplaması genişletilerek birleştirilebilir ve ilıştırılabilir. Köy tamamlandığında, ayrı ayrı evlerin çatılarının birleştirilme şekli nedeniyle oval çatılı, eğimli bir büyük kulübeye benziyordu. Gene de her bir ev, onu yapan aileye aitti. Shararaiwâ, Kaobawâ'nın en küçük erkek kardeşi, Kaobawâ'nın evinin yapımına yardım etmiştir ve evi onunla paylaşır. Ayrıca Komashima'yı, Kaobawâ'nın en genç karısını da paylaşır. Kaobawâ'nın daha yaşlı olan karısı, Bahimi, çoğu zaman hamağını Kaobawâ'nın kine bitişik asar ancak ziyaretçiler olduğu zaman ve köy kalabalık olduğunda gece boyunca ateşi beslemek üzere hamağını Kaobawâ'nın altına bağlar. Ariwari hâlâ annesiyle uyur

ancak yakında kendi hamağı olacaktır: Neredeyse 4 yaşındadır. Yalnız uyumak için henüz çok küçüktür, ebeveynleri ateşe düşüp yanmasından korkarlar. Kaobawā'nın köyündeki bebeklerden birine böyle olmuştu –annesi uyurken kollarından kaydı ve kızgın ateşin içine düştü. Ciddi yanıklar yüzünden küçük çocuk öldü. Şekil 1.10'da gösterilen anne de kısa bir süre sonra üzücü bir şekilde, yılan ısırmasından öldü.

Bir Yanomamö köyünde günlük etkinlikler erkenden başlar. Ortalık görebilecek kadar aydınlanmadan önce insanların tembelce sohbet ettikleri ve çocukların ağlayışları duyabilir. Çoğu kişi soğuk yüzünden uyanır ve gün doğmadan ateşi yakar. Genellikle tekrar uyurlar ancak birçoğu görüşür ve o gün neler yapacaklarını konuşur.

Girişler tümüyle kuru çalılarla kaplıdır böylelikle onları geçmek girişimi köyün her tarafından duyulur. Her zaman, yandaki bahçede kendilerini rahatlatmak için şafakta köyü terk eden bir alay insan olur ve köye girip çıkarken çıkardıkları gürültü genellikle diğerlerini uyandırır. Girişleri çalılarla ve direklerle kaplamak aynı zamanda geceleyin köyün yakınında dolaşan, istenmeyen kötü niyetli ruhları dışarıda tutmaya da yardım eder.

Yenice odun atılmış kamp ateşleri, alevler sıçratmaya başlamadan önce için için yandığından, günün bu zamanında köy çok dumanlı olur. Hava genellikle çok sakin ve serindir ve yer de çiyden dolayı nemlidir. Duman hoşnut edicidir ve serinliği azaltır.

Bir önceki akşamdan kararlaştırılan gizli cinsel ilişkiler çoğu kez günün bu zamanı gerçekleşir. Âşıklar, köyden 'tuvalete gitme' bahanesiyle ayrılırlar ve önceden kararlaştırılmış bir yerde buluşurlar. Köye ayrı ayrı, ters yollardan geri dönerler.

Günün bu zamanı, yağmacıların da saldırdığı zamandır, yani insanlar şafakta köyden ayrılırken dikkatli olmalıdırlar.

Eğer yağmacılardan kuşkulanmak için bir neden varsa, köyü çevreleyen dikey kütük çitinin sınırından ayrılmazlar. Onun yerine tam aydınlığı beklerler ve köyden silahlı gruplar halinde ayrılırlar. Yağmacıların kolay hedefleri vurmak için yakına sinsice sokulamamalarını sağlamak üzere köyden başlayarak 25-30 metre yarıçaplı bir alandaki her çimen ve çalı yaprağını temizleyen köyler gördüm. İnsanlar köyden ayrıldıkları zaman bunu çoğu kez oklarından biri çoktan yay kirişine yerleştirilmiş hazır bekleyen öfkeleri burunlarında bir grupla birlikte giderler.

Ortalık aydınlandığında herkes kahvaltı hazırlamaya başlar. Bu büyük ölçüde, soyulmuş olarak aile ateşinin kızgın kömürleri üzerine yerleştirilerek kolayca hazırlanan yeşil muzlardan oluşur. Akşamdan kalan et alınır ve paylaşılır, genellikle erkekler en lezzetli parçaları alırlar. Et, böceklerden korunmak üzere bir sarmaşıkla ateşin üzerine asılır.

Eğer erkeklerden biri o gün ava çıkacaksa, köyden ortalık aydınlanmadan ayrılırlar. Günün bu zamanında yaban 'hindileri' (*paruri*) kolayca avlanabilir, çünkü çok açık yerlere tünerler. Kuru mevsim süresince karanlıktan önce *hashimolar* (bir tür orman tavuğu) öter ve güçlük çekilmeden yerleri bulunabilir. Eğer bir önceki gece herhangi biri duyulursa, erkekler bu kesin yerleri belirlerler çünkü bunlar gün doğarken yine öterler ve görelî olarak kolayca vurulabilirler.

İnsanlar canlanmaya başlar başlamaz tütün çiğneme başlar. Taze malları olanlar yeni yaprakları suda ıslatırlar ve ocaktan tomara kül eklerler. Erkekler, kadınlar ve çocuklar tütün çiğner ve hepsi de buna bağımlıdır. Normalde herhangi birinin tütünü yetmezse başka birinin çoktan çiğnenmiş tomarından bir pay rica edebilir veya sahibi başka bir yere koyduğunda tüm tomarı düpedüz ödünç alabilir. Tütün onlar için o kadar önemlidir ki 'fakirlik,' için kullandıkları sözcük *hori*, söz-

cük anlamıyla ‘tütünsüz olmak’ olarak çevrilir. Mal varlıklarını vermeyi istemeyişimi sıklıkla “fakir olduğum” temelinde, *hori* sözcüğünü kullanarak haklı çıkardım. Çoğu, tomarlarını tükürüp kibirli bir şekilde vererek bana uzatırdı, çünkü genellikle istedikleri parçaların çoğuna sahip olduğumu biliyorlardı. ‘Eğer *o kadar* fakirsen, *o zaman* benden tütünümlü al! En azından birimiz cömert olmaya ve fakirlikği paylaşmaya istekli!’ demek istiyorlardı bu hareketleriyle.

Kahvaltı tamamlanır tamamlanmaz çalışma başlar; Yano-mamöler sabah serinliğinden yararlanmak isterler. Hava aydınlandıktan sonra bir saat içinde erkekler bahçelerinde çalı temizliyor, büyük ağaçları kesip deviriyor, yeşil muz dallarını aktarıyor, ölü keresteleri yakıyor veya pamuk, darı, tatlı patates, yuka ya da mevsime bağlı olarak benzeri bir şeyin yeni ekinlerini ekiyor olurlar. Sabah 10:30’a kadar çalışırlar, o zaman, ağır işlerine devam etmeleri için hava fazla nemli ve sıcak olduğundan çekilirler. Çoğu, dinlenip bir şeyler atıştırmak üzere hammaklarına dönmeden önce akarsuda banyo yapar.

Kadınlar genellikle kocalarına bahçede yardım ederler ve fide ekme, zararlı otları sökmeye oyalanırlar. Böylece erkekler, kadınların başka erkeklerle ilişkiye girmemesini sağlar. Bu nedenle yeni elde ettikleri eşlerini neredeyse tüm gün boyunca gözlerinin önünde durmaları için zorlarlar. Koruyucusuz bir eşe, sonuçta diğer erkekler tarafından cinsel ilişkide bulunmak amacıyla yaklaşılabileceğini ve eşin şeytana uyabileceğini düşünürler, kaygıları yersiz değildir.

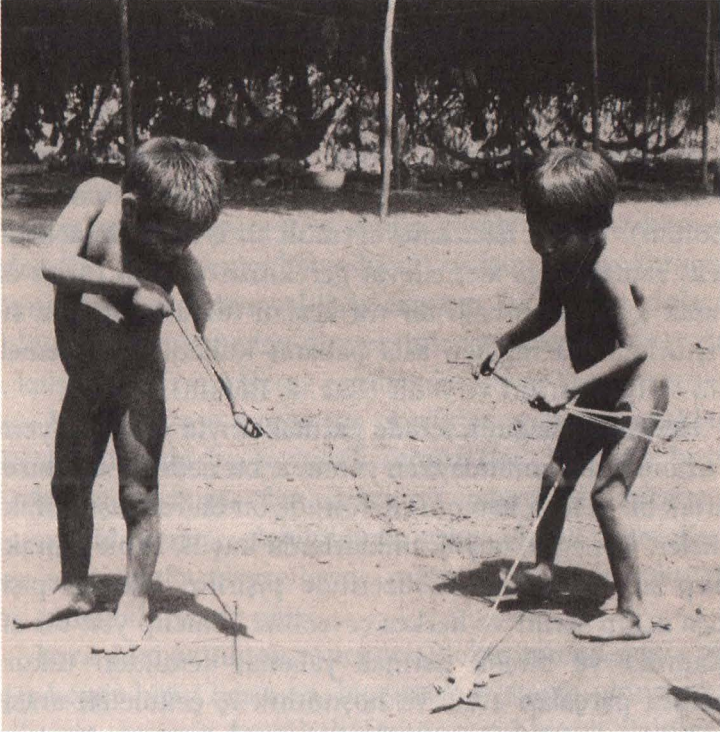
Çocuklar çevrelerindeki hayvan ve bitki yaşamının mucizelerini keşfederek bir hayli zaman geçirir ve erken bir yaşta becerikli “doğa bilgisi uzmanları” olur. Çoğu 12 yaşında oğlan, örneğin, 20 arı türünü sayabilir ve ayrımların anatomik veya davranışsal nedenlerini verebilirler, hangilerinin en iyi balı ürettiğini bilirler. Bir seferinde 8 yaşında bir kız bana, mi-

nik, ne olduğu belirlenemeyen bir yumurta getirdi ve onu kendisiyle izlememi istedi. O bana çoğalma sürecinin özel ayrıntılarını anlatırken yumurta hemen çatlayarak açıldı ve sayısız hamamböceği yavrusu döküldü.

Daha küçük çocuklar annelerinin yakınında dururlar ancak daha büyük olanlar bahçede oynayarak dolaşmak için hatırı sayılır özgürlüğe sahiptir. Küçük oğlanlar minyatür yayları ve tüysüz oklarıyla kertenkele avlar. Eğer bir tanesini canlı ele geçirirlerse onu köye getirip çevresine bir ip bağlarlar. Köy meydanında ip bir çubuğa tutturulur ve küçük oğlanlar neşeli bir şekilde, çok sayıda minik ok fırlatarak onu kovalarlar (Şekil 4.3). Kertenkeleler çok hızlı ve küçük oğlanlar da kötü nişancı olduklarından hedef alıştırması saatler sürebilir. Genellikle, bununla birlikte, daha büyük bir oğlan mutsuz kertenkenenin işini bitirmeye karar verip üzgün ufaklıklara okçuluk yetenekleriyle hava atarak yetişkin boyu oklarıyla kertenkeleyi öldürdüğü zaman eğlence sona erer. En ustaca ve zekice bulduğum oyun 'arayı yakala' oyunuydu. Çocuklar canlı arıları yakalarlar ve gövdelerine hafif pamuk iplikleri bağlayıp ipi arkalarında sürükleyerek uçmaya çalışmalarına izin verirler. Arılar uçmada zorluk çekerler ve çılginca kanat çırpımlarından oluşan çekimle ip düz dururken, peşlerinden dolanan iple çok yavaş hareket ederler. Çocuklar sonra arıları çubuklarla kovalayarak onları yere sermeye çalışırlar. Bazen çocuklar onlara nasıl yağma yapılacağını öğreten daha yaşlı erkekler tarafından örgütlenir. Genellikle, yapraklardan yapılmış bir modele sinsiçe yaklaşırlar ve daha yaşlı erkeklerin komutuyla onu oklarla vurur, sonra da sahneden 'tüyerler.'

İnsanlar ot ya da kök toplamak, avlanmak veya başka işler yapmak için dışarıda olduklarından, köy öğle saatlerinde genellikle neredeyse tamamen boş olur. Köyde kalanlar öğlenin sıcaklığı süresince hamaklarında dinlenirler.

Eğer erkekler bahçeyle uğraşmak için döneceklerse bunu öğleden sonra 4:00 sularında yaparak güneş batana kadar çalışırlar. Bundan önce veya çoğu kez bunun yerine, genellikle köyün çevresinde küçük gruplar halinde toplanırlar ve sanrı yapıcı burunotu çekerek uyuşturucular etkisini gösterirken *hekura* ruhlarına ilahiler söylerler. Çoğu erkek, kusmanın ilişkili tatsızlıklarına ve toz burun yollarından derince çekildiğindeki hava patlamasını izleyen acıya rağmen bunu yapmaktan zevk alırlar. Bu, genellikle, erkekler kusmuğu veya sümüğü bedenlerinden yıkayarak çıkarmak için banyo yaptıktan sonra bir ya da iki saat sürer.

Şekil 4.3. İple bağlı bir kertenkeleyle okçuluk alıştırması yapan küçük oğlanlar.

Erkekler öğleden sonra ne yaparlarsa yapsınlar, yine de, kadınlar yakacak odun ararlar ve karanlıktan hemen önce evlerine çok büyük, ağır odun yüklerini sürükleyerek taşırlar.

Günün en büyük öğünü akşama hazırlanır. Ana yemek yeşil muzdur, ancak günün etkinliklerinden sonra çoğu kez diğer yiyecek türleri bulunur, genellikle küçük av hayvanları veya kuşlar, bir maymun, birkaç yengeç, balık veya hatta haşarat kurtçukları gibi bir tür protein, ortaya çıkarılır. Bununla birlikte, eğer birisi tapir gibi daha büyük bir hayvanı öldürürse, o zaman çok sayıda insan akrabalık bağlarına bağlı olarak bir pay alacağından bu mutluluk verici bir durumdur. Tapir öldüren avcılar tüm eti vermeli ve kendileri hiç yememelidir. Genellikle kayınbiraderlerine veya kayınpederlerine verirler ve paylaşırma onlar tarafından yapılır.

Kadınların daha büyük bir kısmını yapmasına rağmen, her iki taraf da pişirmeye katılır. Ziyafetlerde tüm yemekleri erkekler yaparlar, bu, tören gereği verilen bir hizmettir (Bkz. 5. Bölüm). Yemek hazırlama ayrıntılı bir iş değildir ve nadiren emek, zaman veya alet edevat gerektirir. Çeşnili türler oluşturmak için bazen belli bir tür ağacın tuzlu küllerinin suyla karıştırılmasına rağmen asla baharat kullanılmaz. Yemekler tuzlu sıvıya batırılır ve yenir (Bkz. 2. Bölüm).

Herkes hamağının içinde parmaklarıyla yer. Bazı yemekler uzanma durumundayken yenmez, bu nedenle aile bireyleri ortak bir yemek kabının çevresinde bir daire oluşturarak çömelirler. Örneğin, büyük miktarlarda küçük balık yapraklara sarılıp sıcak kömürlerin üzerinde pişirilir. Balıklar pişince bohça açılıp serilir ve herkes çevresine çömelip yer. Bir araya toplanırlar ve birçok parmak yalama, kemikleri tükürme, yenemez parçaları atma ve hoşnutluk iç çekmeleri arasında bohçanın içindekileri muzla birlikte midelerine indirirler.

Hayvanların derileri hiçbir zaman pişmeden önce soyulmaz. Sadece iç organları çıkarıldıktan sonra ateşin üzerine konulup kızartılırlar –kafa, kürk, pençeler, ne varsa pişer. Pişirme süresince kürkün çoğu alazlanır veya bazı durumlarda hayvanın kürkünü tümüyle alazlamak için köy dışında bir ateş yakılır. Çoğu küçük hayvan bütünüyle pişirilir. Daha büyük hayvanlar tütsülenmeden veya kızartılmadan önce bıçaklarla ya da palalarla doğranır. Bir maymun kafası çok beğenilir çünkü beyin lezzetli bir şey olarak düşünülür. Maymun, en yaygın etlerden biridir, Yanomamöler bu lezzetten görelî olarak zevk alır. Yabani hindilerin kafaları gibi bazı hayvanların belirli bölümlerinde kadınların öncelik hakkı olduğu düşünülür. Yaşlı kadınlar çoğu kez daha genç insanların dokunmayı reddedecekleri bazı tür hayvanları yiyerek, en iyi bölümleri kimin kiminle paylaştığı listesinde çok aşağılarda oldukları gerçeğini yansıtır.

Akşam yemeği biterken hava neredeyse kararır. Akşam için ateşler hazırlanır; ateşi sönüp gitmiş biri, bir komşudan sadece iki kızgın çıta alır ve kendi ocağını tekrar tutuşturur. Köyün girişleri kuru çalılarla kapanır ki sinsice dolaşanlar tehlike işareti vermeden giremesinler ve zararlı ruhlar dışarıda kalsınlar. Hamaklarına çekilmeden önce Yanomamöler ilk önce hamaklarının üzerlerine otururlar ve çıplak ayaklarının tabanlarını birbirine sürterek temizlerler. Bu, gün boyunca üzerlerinde birikmiş olan parçaların çoğunu silip çıkarır. Herkes çıplak ve ateşe olabildiğince yakın olarak uyur. Kaçınılmaz son dakika ziyaretlerine rağmen karanlık çöktüğünde köy genellikle sessiz olur.

Karanlık çöktükten sonra ortalık her zaman sessiz olmaz. Eğer köyde birisi hastaysa, bir şaman hastalığı okuyarak kovmak için gecenin büyük bölümünü ruhlarına ilahiler söyleyerek geçirir. Veya, birisi ölmüş bir akrabasının yasını

tutuyorsa, diğerleri uyuyakaldıktan çok sonra hüngür hüngür ağlar ve feryat eder. Bazen, bir karı-koca arasında bir kavgaya patlak verir ve çok geçmeden köydeki herkes bağırmaya, anlaşmazlık üzerine görüşlerini belirtmeye başlar. Bağırış, sadece birisi soruna yeni bir bakış getirdiğinde bir daha patlak vermek için durarak, bazen saatlerce sürebilir. Arada bir birisi, genellikle ünlü bir adam, dünya anlayışını genel olarak belirten uzun, gürültülü bir söylev verir. Bu, Yanomamöler tarafından *patamou* veya *kawa amou* olarak adlandırılır –‘büyük davranmak.’ İlgiilenenler kendi yorumlarını ekleyebilirler ancak izleyici genellikle gürültü hakkında söylenir ve uyuyakalır. Dillerinde daha ustalaştıkça onlara daha fazla benzemeye çalıştım. Artık kendim çoğu kez, bir sonraki gün ne yapmayı tasarladığımı söyleyerek, ince ayrıntılara girerek ve işimi bitirdikten sonra hangi hediyeleri vereceğimi açıklayarak köyde gece ‘söylevleri’ veriyorum. *Kawa amou* söylevlerim üzerine birçok iltifat alıyorum. Bir sonraki gün kadın bilgi vericilerle çalışmayı tasarladığımda erkekler, onlara hediyeler vermem olasılığına karşı köy çevresinde oylanmak zorunda olmadıklarını v.s. bildiklerinden bu, onların kendi etkinliklerini tasarlamalarına da yardım ediyor.

Toplumsal Durum Farkları ve Etkinlikler

Bahçıvanlık, toplama ve komşu ziyareti dışındaki günlük etkinlikler mevsimden mevsime fazla değişmez. Günlük etkinlikler ancak kişinin yaşına ve cinsiyetine bağlı olarak değişebilir.

Diğer toplumsal konum ya da statü farkları vardır, bundan kaynaklanan farklı etkinlikler olabilir. Rerebawâ, örneğin, Kaobawâ’nın grubu için bir yabancısıdır ve köye kalıcı bir sakin olarak katılmaya hiç niyeti yoktur. Sonuç olarak, bahçıvanlık

etkinliklerinde yer almadı ve diğer evli erkeklere göre oldukça boş zamanı vardı. Bu zamanı karısı ve karısının ebeveynleri için avlanarak geçirdi, zaten bu işler damat olmasının gerektirdiği yükümlülüklerdendi. Kendi gıdasının büyük bölümü için onlara bağımlıydı çünkü tüm yeşil muzları veren onlardı. Belki de karısı ve çocukları için yiyecek yetiştirmede için eleştirilmesin diye avlanmaya ve et sağlamaya ağırlık vermişti. Bir *sioha* –içgüvey– olarak toplumsal konumu nedeniyle bahçe işlerinden ya da bahçe yapmaktan kaçınıbiliyordu. Gelin hizmeti sona erer ermez kendi köyüne dönmeye niyetliydi. Ancak, eşi tarafından akrabaları kalıcı olarak yerleşmesini istiyorlardı, böylelikle yaşlandıklarında onlara et ve bahçe ürünleri sağlayabilirdi. Bunları onlar için yapacak bir oğulları yoktu, hatta Rerebawā'ya köyde kalıcı olarak yaşaması koşuluyla ikinci kızlarını vermeye söz vermişlerdi. Rerebawā köyüne kendi ailesini ziyarete gittiğinde çocuklardan en azından birini tutarak Shihotama'yı, yani karısını ve çocuklarını almasını engelliyorlardı. Shihotama'nın çocuğundan sürekli olarak ayrı kalmaya dayanamayacağını biliyorlardı ve Rereabawā da her zaman çocukla birlikte olsun diye onu geri getirirdi.

Rereabawā, Yanomamö âdetlerine göre yeteri kadar gelin hizmeti yapmıştı ve karısının artık kendisine verilmesini hak ediyordu. Ayrıca, onların standartlarına göre köyde, kendi bahçesini yapma yükümlülüğü olacak kadar uzun süre yaşadı. Ancak bunu yapmayı yasal olarak reddedecek konumdaydı çünkü damatlık yükümlülüklerini kendisinden beklenenin çok ötesinde ödedi.

Kaobawā, diğer yandan, grubunun reisi olarak özel bir konuma sahiptir. Bu bir yana, Rerebawā'dan 20 yıl kadar daha büyüktür ve daha fazla sayıdaki akrabalarına karşı çok daha fazla yükümlülüğü ve sorumluluğu vardır. Rerebawā, başta bahçe yapmayı reddetmeye ek olarak, arkadaşlarını ziyaret

etmek için karısını ve çocuklarını karısının anne-babasıyla bırakarak uzun gezilere çıkmayı hiç düşünmüyordu. Çocuklara yönelik tutumu Kaobawā'yla karşılaştırıldığında oldukça farklıdır. Örneğin, Kaobawā 'yabancıların' nasıl yaşadığını görmek için bana Karakas'ta eşlik etmeyi planlamıştı, tam yola çıkacakken, Ariwari ağlamaya başlayıp babasının babalık duyarlılığine dokununca Kaobawā kanodan indi, ona ödünç verdiğim giysiyi çıkardı ve Ariwari'yi kucağına aldı. "Seninle gelemem." diye açıkladı. "Ariwari beni özler ve üzülür."

Kaobawā'nın köyde yaşayan birçok insanın ve durumların apaçık sonuçlarını tümüyle kavrama yetisinden yoksun diğer insanların yerine "düşünüyor" gibidir. Siyasi konularda gruptaki en kurnaz adamdır ancak sözünü öyle incelikle geçirir ki diğerleri alınmazlar. Birisi, tehlikeli olma olasılığı bulunan bir şey yapmayı tasarlıyorsa o düpedüz tehlikeye dikkat çeker ve parantez içinde ekler. 'Eğer yapmak istiyorsan devam et ve yap ama benden acıma bekleme.' En küçük kardeşi Shararaiwā, uzak bir köye benimle yolculuk etmeyi planlamıştı. İki köyün birbirleriyle özellikle iyi anlaşmadığını biliyordum ancak etkin bir savaş halinde değillerdi. Biz hareket etmeden Kaobawā kanoma vardı ve İyāwei-terilerin büyük olasılıkla onu rahatsız edeceklerini ve iki grup arasında düşmanlığı hızlandıracaklarını açıklayarak Shararaiwā'yı beraberimde götürmememi istedi. Benim varlığım olası herhangi bir belaya engel olacağından Shararaiwā şansını denemek istiyordu ancak Kaobawā tehlikeyi göze alamıyordu.

Başka bir seferinde Patanowā-teri'den bir grup erkek, iki köy arasında barış olasılığını Kaobawā'yla görüşmek için geldi. Onun kayınbiraderleriydiler ve onları köydeki düşünmeden hareket eden öfkeli kimselerden koruyacağından oldukça emindiler. Kaobawā'nın grubundaki hırslı erkeklerden biri bunda saygınlığını artırmak için bir fırsat gördü ve üç ziyaret-

çiyi öldürmek için planlar yaptı. Bu adam; Hontonawā, çok kurnaz, hain bir adamdı ve Kaobawā'nın bir reis olarak konumunu oldukça kıskanıyordu. Köy lideri olmak istiyordu ve gizlice bana reis olarak onu göstermemi söylemişti. Bu durumda, Kaobawā, ziyaretçileri korumaya niyetli olduğunu bildirdi. Günün büyük bölümünde köy kuşkulu bir beklenti içindeydi. Hontonawā ve yandaşları hiçbir yerde bulunamıyorlardı; kendilerini siyaha boyadıkları, vahşilikleriyle övündükleri ve iyice silahlandıkları dedikodusu köyde yayılıyordu. Kaobawā ve destekçileri, çoğunlukla kendi erkek kardeşleri ve kayınbiraderleri, bütün gün silahları ellerinin altında köyde durdular. Öğleden sonra Hontonawā ve adamları siyah boyalarıyla göründüler ve köyün çevresinde stratejik noktalar tuttular. Kendisi bir balta tutuyordu. Sanki saldırmaya hazırmışçasına baltasını kafasının üzerinde tutarak ziyaretçilere doğru kibirle ve kararlılıkla gösteriş yaparak yürüdü. Köy çok sessizleşti, çoğu kadın ve çocuk gerginlikle gözden kayboldu. Diğerleri görünür şekilde kaygılı olmalarına ve hamaklarında ters bir şekilde oturmalarına rağmen ne Kaobawā ne de Patanowā-terili ziyaretçiler, Hontonawā gözdağı vererek orada dururken gözlerini kırpmadılar.

Ancak, beklendiği üzere baltayla ziyaretçilere saldırmak yerine, baltayı yanına indirdi ve ziyaretçilerden birini onunla ilahi söylemesi için sinirli bir şekilde dışarıya davet etti. Saniyeler içinde üç ziyaretçi Hontonawā'nın grubunun üyeleriyle çiftlere ayrılmıştı ve hararetli bir şekilde onlarla ilahi söylüyor, ziyaretlerinin nedenlerini ve düşmanlık durumunun bahanelerini açıklıyorlardı.

Kriz, Kaobawā'nın ziyaretçileri güç kullanarak savunacağını belirttiği tehditleri sayesinde önlenmişti. Hontonawā'nın grubundan birkaç adam Monou-teri'den gelen ziyaretçilerdi; reisleri birkaç ay önce Patanowā-teriler tarafından öldürül-

müştü. Hontonawā bu planı sonuca bağlamada başarısız olunca, kendi köylerinde acemi bir yağma birliği toplamayı ve ayrıldıklarında ziyaretçileri pusuya düşürmeyi umarak köyü öfkeyle terk ettiler.

Kaobawā, Monou-terilerin onların yolunu kesme girişiminde bulunacaklarından dolayı ziyaretçilerin evlerine dönene kadar güvende olmayacaklarını anladı. Geceleyin beni ziyaret etti ve zaten oraya bir-iki gün içinde bir gezi planladığımı bilerek ziyaretçileri şafak sökerken köylerine geri götürmemi rica etti. Kendi planlarımı hızlandırmayı kabul ettikten sonra bana yolculuk hakkında yönergeler vermeye koyuldu: Yukarı Orinoco Nehri boyunca hiçbir köyde ziyaret amaçlı durmamalıydım çünkü hepsi Patanowā-terilerle savaştaydı ve yoldaşlarımı gördükleri anda vururlardı. Bu yolculuk boyunca Patanowā-teri erkekleri kanomun tabanında uzandılar ve bu köylerden geçerken kendilerini bir tenteye örttüler. Kıyıdaki erkekler ziyaret için durmadığım ve alışveriş eşyaları vermediğim için bana sövüp saydılar. O zaman, Patanowā-teriler yaklaşık bir düzine köy tarafından yağmalanıyordu. Yağmacı tehlikesi yüzünden çok dikkatli ilerleyerek köylerine olan yolun bir kısmını yaya gitmek zorundaydık. Bir noktada erkekler bana bir hafta önce Hasubowā-terili yağma birliğinin bir Patanowā-teri kadını öldürdüğü noktayı gösterdiler. Böylelikle, Kaobawā, ziyaretçileri sadece köyündeyken korumakla kalmadı, aynı zamanda dönüşleri için de bir 'yolculukta güvenlik vesikası' ayarladı.

İnsanlar kontrolden çıktığı zaman Kaobawā köyde düzeni sağlar. Hontonawā, örneğin, özellikle dört karısına karşı acımasızdır ve en ufak kıskırtmada bile onları şiddetli bir şekilde döver. Eşlerinden hiçbirinin köyde erkek kardeşi yoktur ve kızdığı zaman çok az insan ona karışacak kadar cesurdur. Bir seferinde Kaobawā, dost bir köyün üyeleri için bir ziyafet

düzenliyordu. Hazırlıkları, Hontonawā'nın tarafında eşit bir çabayla kopyalanıyordu, o da bir lider olduğunu göstermek istiyordu. Ziyaretçilerden bazıları erken gelmişlerdi ve Hontonawā'nın evini ziyaret ediyorlardı. Eşlerinden birine onlar için yemek hazırlamasını buyurdu ancak kadın onu hoşnut etmek için biraz yavaş hareket etti. Hontonawā öfkeye kapıldı, bir balta kaptı ve vahşice ona doğru savurdu. Kadın birden başını eğdi ve çığlık atarak evden kaçtı. Adam dengesini toparladı ve kadın kaçarken baltayı ona fırlattı ama ıskaladı. Bu arada, Kaobawā, baltanın kadının kafasının üzerinden vızıldayarak geçtiğini görmüştü; ona ağır bir zarar vermeden Hontonawā'nın elinden palayı almak için köyün içinden koştu. Yine de, Kaobawā onun elinden silahını alana kadar darbelerden biriyle iki parmağının arasından elini ardına kadar ayırarak kadına iki kere vurmayı başardı. Başka bir seferinde Kaobawā'nın erkek kardeşlerinden biri çok fazla *ebene* aldı ve saldırganlaştı. İnsanlar vurulmaktan kurtulmak için çığlıncasına evlerinden kaçarken yayı ve oklarıyla köyün merkezine kadar sendeleyerek gitti. Kaobawā elinden silahlarını alıp saklamayı başardı.

İlk gezimde alandayken meydana gelmiş olan birkaç sopa dövüşü boyunca, kavganın görelisi olarak zararsız sürdürülmesini sağlamak için Kaobawā yayı ve oklarıyla yakında durdu (Şekil 6.1). Göğüs-dövme düellolarından birinde de grubundaki herkesin sırayla dövüşmesini sağlayarak kavganın ok savaşına dönüşmesini önlemeyi başardı. (Dövüşün ayrıntıları için bkz. 5. Bölüm.) Bu kavgada Kaobawā'nın grubundan sadece birkaç adam dövüştüğünden karşı taraf adamları iyice hırpaladı. Çok sayıda erkek yakında durup seyrederken bu adamlar hızla birbirlerini izleyerek sırayla çarpıştılar. Dövüşçüler rakiplerinin gözlerini korkutup teslim olmalarını sağlamayı umarak dövüşü kızıştırıp baltalarla düelloya çevirmek

istedi. Kaobawā bu kez, seyredenleri göğüs dövme kavgasına soktu, bu şekilde zararı biraz daha tarafsızca dağıttı ve daha kanlı bir çarpışma olasılığını azalttı.

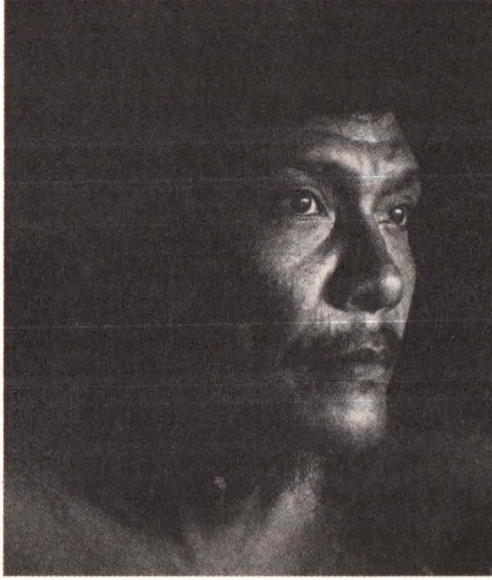
Düello bittikten sonra, onlar ilk önce yapmadığı sürece kendisinin de onları yağmalamaya niyeti olmadığını açıklayarak düşmanın grubundaki liderlerle sakın sakın dövüşü tartıştı. Köydeki birkaç adam, özellikle Hontonawā ve yandaşlarından bazıları, giden düşmanlara tekrar karşılaşılırsa onları gördükleri anda vuracaklarına dair tehditler savurdular. Hontonawā çoğu kez böyle övünürdü ancak kendisini tehlikeli olması olası bir duruma seyrek olarak sokardı. Daha sonra Pata-nowā-terilere karşı bir yağmayı yönetirken yukarıda söz edilen gruptan bir avcı birliğine rastladı. Söylediği gibi gördüğü anda onları vurmak yerine (silahlı olduklarından onlar da karşılık verebilirdi), onlarla ok takası yaptı ve çabucak geri çekildi. Bu adamları nasıl dehşete düşürdüğünü anlatarak köyde kendini övdü. Daha sonra, onların köylerini ziyaret ettim ve dehşete düşenin Hontonawā olduğunu öğrendim. Hontonawā tabanları yağlayıp eve kaçarken kendileri avlanmaya devam etmişlerdi.

Kaobawā'nın kişiliği Hontonawā'nınkinden oldukça farklıdır. Kaobawā yılışıklık yapmayan, sakın, ılımlı ve anlayışlı, diğeryise kavgacı, saldırgan, dikkat çekme meraklısı ve sabırsızdır. Kaobawā'nın köyde oluşmuş bir toplumsal konumu ve kısmen akrabalık bağları, kısmen de bilge bir lider olması nedeniyle sayısız destekçisi vardır. Hontonawā liderliği bölüşmeye çalışmaktadır ve bu konuda iyice oturmuş bir konumu yoktur. Gerçek liderin kim olduğu çok açıktır: Yukarı-Bisaasiteri'ye ziyaretçiler geldiği zaman, Hontonawā ne kadar hırsla onun konumunu aşmaya çalışırsa çalışsın, Kaobawā'yı arayıp bulurlar ve onunla işlerini görürler. Hontonawā'nın kendi grubunda, Kaobawā'nın olduğu kadar çok erkek kardeşi yok-

tur, böylece ‘doğal taraftarları’ oldukça sınırlıdır. Üstelik, erkek kardeşlerinden ikisi Kaobawā’nın öz kız kardeşleriyle evlidir ve ona karşı bağılıkları vardır. Dolayısıyla Hontonawā, liderlik niteliğinin gerektirdiği koşullardan yoksundur, bu nedenle blöf, tehdit, hile ve hainlik yolunu seçmiştir. Bunu iyi yapar ve köydeki birçok genç adamın ona bu nedenle hayran olduğu görülür. Bu adamların bazılarının desteğini, eşlerinin henüz *doğmamış* kızlarını onlara vereceğini vaat ederek kazanmıştır. Gariptir, bazıları bu sözlere tutunurlar ve onun arzularını yerine getirirler. Kısacası, o bir dolandırıcıdır.

Son olarak, Kaobawā’nın en tatsız görevlerinden biri, yağmacıların izleri bulunduğu köyün çevresini dolaşıp incelemektir. Tehlikeli ve diğer erkekler tarafından sakınılan bir görev olduğundan bunu yalnız başına yapar. Hontonawā bile buna katılmaz. Şaşılacak kadar çok sayıda reisin yağmacılar tarafından öldürülmesi işte bu yüzdendir: Çoğu erkekten daha fazla tehlikeyle karşı karşıya bırakılırlar.

Kaobawā’nın köyün reisi olarak sorumlulukları, kesin çizgilerle belirlenmiştir, bunun dışında zaman zaman duruma göre yetkisini kullanır. Genellikle köyde, liderlik yetilerini gerektiren bir olay süresince yetkisini kullanan biri olarak kabul edilir. Olay sona erdikten sonra gruptaki diğer erkekler gibi kendi işine devam eder. Ancak, o zaman bile diğerleri için bir örnek olur, özellikle ailesi ve eğlendirmek zorunda olduğu konuklar için büyük miktarlarda yiyecek üretmedeki hırsıyla. Çoğu zaman sadece örnek olarak yol gösterir ve diğerleri, isterlerse ona uyar. Dilerlerse öğütlerini ya da örnek davranışlarını görmezden gelebilirler ancak zor bir durum doğduğu zaman onun yardımını isterler (Şekil 4.4).

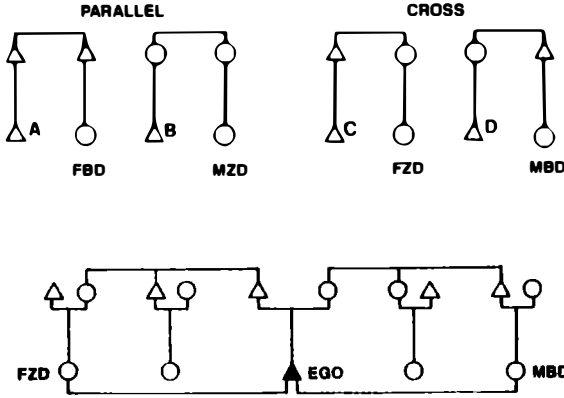
Şekil 4.4. Kaobawā, Yukarı Bisaasi-teri'nin sessiz, gösterişsiz reisi.

TOPLUMSAL YAPI

Yanomamöler gibi insanlarla aylarca yaşadktan sonra insan, içinde yer aldıkları toplumsal etkileşimleri açıklamak veya haklı çıkarmak için başvurabilecekleri 'soyut' kurallar ve ilkeler olduğunu öğrenir. Bir alan çalışanının bu bilgiyi nasıl elde ettiğini tümüyle açıklamak zordur çünkü bu yavaş ilerleyen bir süreçtir. Bir anlamda, bizim kültürümüzdeki 'kuralları' öğrenmemiz gibidir. Çoğumuz, örneğin, bir kız ya da erkek kardeşle seks yapmanın 'kötü' olduğunu 'bilmeye' nasıl vardığımızı tümüyle açıklayamayız ancak bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Oysa antropologlar, kabile topluluklarını incelemek için alan seçtikleri zaman, uygun davranış konusunda 'kuralların' olduğunu ve bu kuralların çoğunlukla (a) ak-

rabalık, (b) soy ve (c) evlilik bağlamlarında belirtildiğinin farkındadırlar. Bu yüzden, ne olduklarını ‘öğrendiklerimizin’ nasıl öyle olduklarını her zaman tümüyle söyleyemesek bile, en azından ‘kuralları’ ve ‘ilkeleri’ nerede aramaya başlayacağımızı biliriz. Böyle bir kural, örneğin, ‘kimle evlenmeniz’ gerektiği hakkındadır. Yanomamölere bunu genel bir ‘ilke’ veya ‘kural’ olarak soyut bir tür yolla açıklattırmak benim için zor oldu. ‘Kuralı’ farklı erkeklere “Şununla evlenebilir misin?” diye sormak gibi daha dolaylı bir yolla tanıtmak zorundaydım. Aldığım yanıtları bir araya getirdiğimde, genel bir kural oluşturabildim; incelediğim insanların, kimin kiminle evleneceğinin ‘bilinmeyebileceğini’ akıllarından geçiremeyecek denli benimsedikleri kuralları açıklayacak hale geldim. “Falanla evlenebilir misin?” sorusunun yanıtı örneğin şu biçimi alırdı, “Ne! Hayır! Onunla evlenemem! O benim yuhayam (çocuğumun veya kızkardeşimin kızı; torunum)!” Veya “Hayır! O benim tã-ayam (kız evlat; erkek kardeşin kızı)!” Sonunda, hem erkeklerin hem de kadınların akrabalar için ve onlar arasında yasaklanmış bir eş için kullandıkları tüm akrabalık terimlerini öğrendim. Ayrıca bu şekilde, erkeklerin sadece suaböya akrabalık sınıfına koydukları kadınlarla evlenebileceklerini öğrendim. Kimin özel yollarla kimle akraba olduğunu gösteren soy bilgilerini toplarken, o zaman herhangi bir adamın ‘evlenilemez’ ve ‘evlenilebilir’ kadın akrabalarını kesinlikle belirlemek olanaklı oldu. Ortaya çıktığı gibi, erkekler sadece ‘çapraz-kuzen’ olarak adlandırdığımız aile sınıfına giren kadınlarla evlenebilirler. Bir erkeğin bakış açısıyla bunlar dayılarının veya halalarının kızlarıdır. Şekil 4.5 ‘çapraz-kuzenler’ ve ‘paralel-kuzenler’ arasındaki farkı gösterir. Dolayısıyla, kurala göre Yanomamöler iki taraflı olarak çapraz-kuzenleriyle evlenebilirler. İki taraflı, ‘her iki taraftan’ demektir, yani ailenin baba ve anne tarafından. Bu yüzden kendi üstünlüklerine yönelik

evlilik kurallarından biri şudur, 'Erkekler suaböyalarıyla evlenmelidir.' Daha doğrusu bu 'Eşlerimizle evleniriz.' demek gibidir çünkü erkekler eşlerine ve kadın çapraz-kuzenlerine suaböya derler. Bunun için 'Kimle evlenirsin?' diye sormak onlara oldukça garip gelir. (Gerçek insanların yapması gerektiği gibi eşleriyle evlenirler.)

Şekil 4.5. Yanomamö toplumunda erkekler HK'leriyle (FDZ veya DK'leriyle) –çapraz kuzenleriyle evlenebilirler. Paralel kuzenleri olan ve 'kız kardeş' sınıfına giren AK'leriyle (FBD) ve TK'leriyle (MDZ) evlenemezler. Diyagramın üst yarısı paralel ve çapraz kuzenler ile erkeklerin (A, B, C ve D) kadın kuzenleriyle ilişkisini gösterir. Alt yarı 'ben merkezci' bir akrabalığı ve dört kadın kuzenin nasıl geleneksel olarak çizildiğini gösterir.

Buradaki ilginç gerçek, bu 'evlilik kuralının' bir 'ilke' olarak var olduğu gibi teknik akrabalık terimlerinin de içine gömüldüğüdür: Erkekler suaböya dedikleri kadınlarla evlenirler. Akrabalık sistemleri kimin evlenilebilir olduğunu ve kimin olmadığını harfi harfine ayırır ve 'eş tarafından akrabalar' için hiç terim yoktur. Uzun sözün kısası, Yanomamö toplumundaki herkes 'kan bağı olan' akrabalar şeklinde çevrilebilen bir akrabalık terimiyle adlandırılır. Bunu sağlamak için akrabalık te-

rimlerini akraba olmayan yabancılarla 'genişletirler.' Kaobawā, Rerebawā'yı bir akrabalık terimiyle çağırır ama akraba değildirler. Toplumlarının etkileyici bir yüzü, tüm komşuların bir tür akraba olması ve böylece toplumsal yaşamın bir akrabalık dizesinde meydana gelmesidir. Kimse bundan kaçamaz, antropolog bile. Kaobawā, örneğin, beni *hekemaya* –yeğen (kız kardeşinin oğlu) –olarak çağırır. Rerebawā bana *aīwa* –ağabey–der. Herkes, geniş ölçüde, insandan belirli sınıflardaki akrabaları konusunda nasıl davranmasının beklendiğini 'ilkeye dayanarak' belirleyen bir tür akrabalık dizesine konulmuştur. Hem Kaobawā, hem de Rerebawā sırasıyla kız kardeşinin oğlu veya ağabeyi olmadığını *bilirler* ama kesinlikle bir akrabalık sınıfına sokulmalıyım ki böylece uygun ve beklenen toplumsal tutumun genel bir ana ilkesi oluşsun. Akrabalık sisteminin dışında olmak demek, insan olmamak, insan-dışı olmak demektir. Gerçek insanlar şöyle ya da böyle birbirleriyle akrabadır. Antropologların, ilkel toplumun büyük ölçüde akrabalık tarafından düzenlendiğini ve örgütlendiğini söylemeleri bu anlamdadır. 'Akrabalığın,' davranışın beklenen, onunla oyalandığınız biçimlerini nasıl zorla kabul ettirdiğini oldukça komik iki örnekle betimleyeyim. Yanomamöler, evlenebileceğiniz veya evlenmiş olduğunuz kadının annesiyle arkadaş olmayı çok uygunsuz bulurlar. Gerçekten de bunu *yawaremou* yani ensest ya da kandaşla cinsel ilişki olarak tanımlarlar. Erkekler, kayınvalidelerinin yüzlerine bakmamalı, adlarını söylememeli, yanlarına gitmemeli, onlara dokunmamalı veya onlarla konuşmamalıdır. Bir keresinde, bana yardım etmek için geride kalmış iki genç adamla terk edilmiş bir köyün haritasını çıkarıyordum. Köyün çevresindeki çalışmamızda ilerlerken bir ocağa vardık. Genç adamlardan biri köyün ortasına doğru ilerledi, gittiğimiz yönde üç-dört adım attı ve geri dönüp terk edilmiş ocağın öbür tarafında dikildi. Neden böy-

le garip bir şey yaptığını sorduğumda diğeri utanarak kulağıma fısıldadı: “Kayınvalidesi burada yaşıyor.” Sonra ikisi birden kızardılar. Bir süre sonra bu tabuyla biraz ‘eğlenmeye’ karar verdim. ‘Kayınvalide’ için kullandıkları sözcük *yayadır* ama aynı akrabalık terimi ‘hala’ veya ‘büyükanne’ anlamına da gelir ve bunlar aynı derecede sakınılması gerekmeyen kadınlardır. Bir yıl, kuzey Michigan’da eşimin ailesini ziyaret ederken kasten eşimin annesine sarılıp yanağından öptüğüm bir fotoğrafımı çektim. Bir sonraki alan gezimde, ailemin ve eşimin ailesinin birçok fotoğrafının yanı sıra bu fotoğrafı da alana götürdüm. Bunları Kaobawā’nın topluluğuna gösterdim. Hayran kaldılar. Sonunda kayınvalideme sarıldığım fotoğrafıma geldim. Beni tanıdılar ve sordular: “Kime sarılıyorsun?” Karşılık verdim: “Yayama.” Bazı kıkırdamalar ve gülüşmeler izledi. Sonra içlerinden biri sordu: ‘Babaannen mi?’ “Hayır” diye düşünmeden yanıt verdim. (Bir büyükanneyle oldukça yakın olmak sorun değildir.) “Aaa! Senin anneannen olmalı!” Tekrar soğukkanlı bir şekilde “Hayır,” dedim. Mırıldanmalar ve fısıldaşmalar izledi, eğlenen gülümsemeleri yoğun kaygılı bakışlara dönüştü. Geriye sadece bir tek akla yatkın seçenek kalmıştı: “Aaa! O senin halan!” Yanıtlamadan önce duraksayarak kuşkulu durumu uzattım ve tekrar soğukkanlı bir şekilde “Hayır, o benim eşimin annesi.” dedim. Gruptan utanmış gülüşler ve protesto yuhalamaları patladı. Küstahlığıma ve enstest sakınım yasağını rezilce delmeme tepki gösteriyorlardı... Her şey bir yana ahlaksızlığımın fotoğrafı kanıtlarını oraya buraya taşımama inanamıyorlardı. Birkaç yıl sonra uzak köylerden ziyaretçiler barakama gelecek ve eşimin annesiyle ‘enstest yaptığım’ fotoğrafı görmek için yalvaracaklardı... sanki ateşli pornografik bir şeymiş gibi.

Bir ilkenin ‘keşfi’ çoğu kez diğer ilkeleri belirleyip anlama yardımı olur. Örneğin ben, *shoriwā* terimiyle çağır-

dıkları erkekler hakkında sıcak, sevecen tutumları olduğunu biliyordum. Bu erkekler evlenmiş olduğunuz, evleneceğiniz veya evlenebileceğiniz kadınların erkek kardeşleridir –aynı zamanda erkek çapraz kuzenlerinizdir. Aynı şekilde, bir erkeğin dayısıyla olan, kolayca belirlenen sıcak ilişkisi (Şekil 4.6) de evlilik kuralı anlamında anlaşılabilir: Onun kızıyla evlenebilirsiniz.

Bu genel kurallar veya ilkeler ayrıca, uzak, çoktan ölmüş atalardan gelen soylar için de geçerlidir; antropologlar, bunları da temelde akrabalık kurallarını “keşfettikleri” yöntemle ortaya çıkarırlar. Yanomamöler için –özellikle evliliğin genel ilkeleri bağlamında erkek tarafından gelen soy, dişi tarafından gelen soydan daha önemlidir. Baba soyundan gelen soy bir grubun üyeleri olarak belirtilir –*sadece erkek soyuna ait bağlantıları kullanarak* bir erkek ataya giden soyun izini, soy bağlantıları aracılığıyla sürebilen bu bireyler, baba soyundan gelen soy (ya da düpedüz baba soyu) olarak adlandırılır. Şekil 4.7 bir baba soyunu ve kimin ona ‘ait olduğunu’ gösterir. Yanomamölerde genel evlilik kuralı, soy açısından dile getirilecek olursa, sadece herkesin kendi babasoylu akrabalarının dışında birisiyle evlenmesi gerekir, demek yeterlidir. Bu yüzden Yanomamö baba soyu ‘dıştan-evlenen’ bir gruptur: Tüm üyeler kendilerinininkinden başka bir baba soyundan gelen biriyle evlenmelidirler. Kaobawâ, çapraz kuzeni olan Bahimi’den farklı bir baba soyundandır. Yanomamö toplumunda birinin çapraz kuzeni her zaman farklı bir soya ait olur ancak paralel kuzenler kendi soyuna aittir.

‘İdeal’ Bir Yanomamö Toplumu Modeli

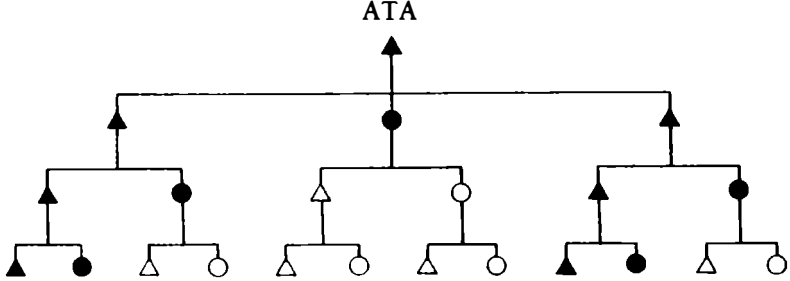
Levi-Strauss gibi yapısalcı antropologlar, ayrı toplumların yapılarını göstermek için kullanılabilecek steno gibi ‘model-

lerden' etkilenmişlerdir. Az önce tanımlanan türden soyut kuralları veya ilkeleri, akrabalık, soy ve evlilik kurallarını 'modellerinin' veya 'yapılarının' temeli olarak kullanırlar. İsteyen böyle modelleri, diğer toplumsal fenomenler hakkında daha ayrıntılı gözlemler yapmak için başlangıç noktaları olarak kullanabilir veya ideal modelleri birbiriyle karşılaştırabilir. Bu modeller, bu bölümün başında verilen örneksemeyle, işletilmesi ve dikkate alınması hoş veya hatta doyurucu olan 'simetrik kabuklardır'.

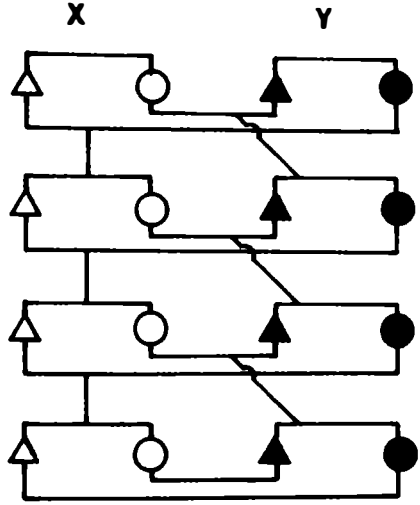
Şekil 4.6. Dayısı Ariwari'yle oynuyor –Yanomamöler arasında çok özel bir akrabalık ilişkisi

Şekil 4.8, Yanomamö toplumunun baba soylarının, iki taraflı çapraz kuzen evliliğinin ve iki taraflı çapraz kuzenlerin 'eşler' olarak sınıflandırılmasının 'genel ilkelerine' dayanan ideal modelini verir. Model ilk bakışta güzeldir, önemli 'kural-ların' tümünü içine alır. Aslında, Yanomamö toplumunun, aralarında evlenen iki 'yarı'ya veya 'yarım'a (moiety) ayrılmış olarak ideal şekilde gösterilebileceğini kanıtlar. Bir yarı, yani X'ler, kadınları diğer yarıya, yani Y'lere verir ve karşılığında evlenecekleri kadınları alır. Her birey babasının soyuna aittir ve tüm erkekler aynı zamanda Halalarının Kızları (bundan sonra HK) ve Dayılarının Kızları (bundan sonra DK) olan kadınlarla evlenirler. Böyle modeller, kavramayı kolaylaştırır ve elverişlidir, alan araştırmaları için ek soruşturma çizgileri önerirler ve gözlemcilerinin toplumsal örgütlenmeye 'holistik' (bütünsel) bir bakışla bakmalarına izin veren basit ilkeleri belirtirler.

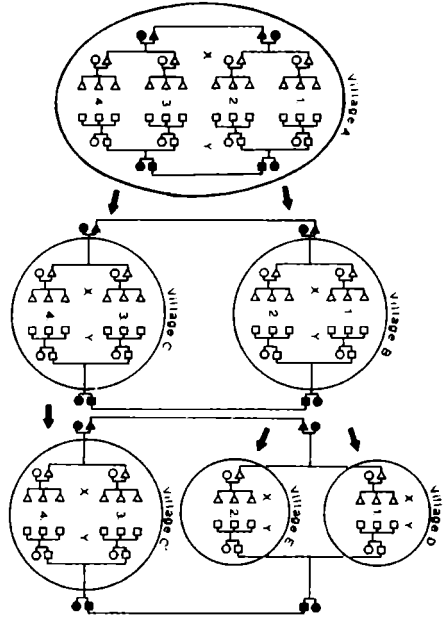

Şekil 4.7. Bir babasoyu. Üyeler koyu renkle belirtilmiştir ve babalarının babasoylu gruplarına aittirler.

Sırası geldiğinde, bu modeller diğer genel sorunları belirtmek ve köy bölünmesi gibi diğer toplumsal süreçleri özetlemek için kullanılabilir. Bu tür modelin, Şekil 4.9'daki gibi daha büyük bir Yanomamö köyünün daha küçük iki köye bölünmesini nasıl incelikte gösterdiğine dikkatinizi çekerim.

Şekil 4.8 Yanomamö toplumsal yapısının evlenecek yaşta kadınları takas eden iki soyu (X ve Y) gösteren, 'ideal' modeli.

Şekil 4.9 Daha büyük köyler daha küçük olanlara bölündüğünde yerel soy gruplarının birbirleriyle nasıl 'eş olduğu' nu ve bağlı kaldığını gösteren şema. Bu şekilde, daha geniş soylar (bu diyagramdaki X ve Y) birkaç köy (bu diyagramda D, E ve C) arasında dağıtılmıştır.

Köy A, her biri dört ‘en küçük erkek’ alt soyuna bölünmüş (1,2, 3 ve 4) iki baba soyunu (X ve Y) içine alır. Şekil 4.9 sadece erkek üyeleri gösterir. Her ‘üçgenin’ simgelediği bir erkek için, bir kadını –kız kardeşleri– simgeleyen ayrıca çizilmemiş bir “dairenin” olduğunu varsayabilirsiniz Köy A’da, birbirinin karşısına çizilmiş her iki soyun en küçük erkek dizileri, evlenecek yaşta kızları takas edebilir: X-1, kadınlarını Y-1’e verir ve karşılığında onlardan kadın alır. Aslında, bu evlilikler ‘en küçük erkek’ dilimleri tarafından, içlerindeki daha genç erkek ve kadınlar için düzenlenir: Daha büyük erkek kardeşlerin ve babanın, kız kardeşlerini ve kızlarını karşı soyun ‘en küçük erkek’ dilimindeki erkeklere vermek üzere düzenlemeler yaptıkları (söz kestikleri) söylenir (aşağıya bakınız). Kuramsal olarak, X soyundaki herhangi bir erkek, Y soyundan herhangi bir kadınla evlenebilir ancak geçmiş evlilik takasları, sadece kendi kadınlarını birbirleriyle takas etmek üzere uzun dönem bir yükümlülükle, belirli küçük kardeş dizilerini birbirine ‘bağlı’ tutar. Küçük kardeş dizileri 1 ve 2’nin birbirlerine, soysal olarak, küçük kardeş dizileri 3 veya 4’ten birine olduğundan ‘daha yakın’dır. Babadan gelen soy, artı, Yanomamö akrabalık sınıflandırması sistemi, aynı soydaki aynı neslin tüm erkeklerin birbirlerini ‘erkek kardeş’ terimleriyle çağırmasını gerektirir. Ancak, soy X, küçük kardeş dizisi 1’deki erkekler birbirlerinin ‘asıl’ erkek kardeşleridir (babaları aynıdır), oysa soy X, küçük kardeş dizisi 4’teki erkekler birbirlerinin uzak (paralel) kuzenleri ancak akrabalık sistemlerinde erkek kardeş olarak sınıflandırılmaları gereken erkeklerdir. Şemada görüldüğü üzere, ikinci kuzenlerdir. Daha doğrusu, karşı soydaki biri, evlenecek kadınlar için onlara *rakip* tir. ‘Uzak’ erkek kardeşler (paralel kuzenler) rakiptir, oysa asıl erkek kardeşler birbirinin yandaşıdır. Bir çok rekabet, kızkardeşlerin ve kız evlatların yakın grup üyelerinin geleneksel ola-

rak kadınları takas ettiği küçük kardeş soyundaki erkeklerle evlendirilmesiyle ortadan kalkar.

Köy büyüklüğü arttıkça, üyeleri arasındaki iç çatışmalar da artacaktır ve köy sonunda iki gruba bölünecektir: Köy B ve köy C. Diyagramda soy X ve Y'deki küçük kardeş dizileri 1 ve 2'nin, köy B'de nasıl bir arada kaldıklarına ve köy C'ye bölünen uzak kuzenlerinden nasıl ayrıldıklarına dikkat ediniz. Her yeni köy, hem soy X'in, hem de soy Y'nin üyelerini içerir ve küçük kardeş dizileri hâlâ evlilik bağlarıyla birbirine 'bağlıdır.' Bu şekilde, bir soyun üyeleri birkaç köye dağılır. Kaoba-wä'nın, örneğin, Aşağı Bisaasi-teri'de, Monou-teri'de ve Pata-now-teri'de 'erkek kardeşleri' vardır; ancak aslında onlar 'paralel kuzenleridir.' Asıl erkek kardeşleri kendi köyündedir; Şekil 4.9'daki model 'ideal' anlamda bunun nasıl ortaya çıktığını açık hale getirmeye yardımcı olur. Köy B zamanla bölünerek Şekil 4.9'da gösterildiği gibi iki yeni köy oluşturur, D ve E. Köy C, devam eder ve bölünmez.

Şekil 4.9, Yanomamö kültüründe belgelenebilecek önemli kuralların ve süreçlerin bazılarını ideal anlamda özetler. Bunu açıkça ve etkili olarak yapar ve toplumsal sistemlerinin ideal anlamda nasıl 'çalıştığı'nın geniş kapsamlı, iyi bir resmiyi yakalamamızı sağlar. Bu tablo, tıpkı Şekil 4.8 de olduğu gibi başka şekilde açıklandığında *belli* bireylerin evliliklerini nasıl düzenlediklerini ya da *belli* köylerdeki soy bileşiminin nasıl olduğunu hesaba katmayarak kafa karıştırıcı olabilecek bilgiyi büyük ölçüde anlaşılır hale getirmektedir. Bireylerin evlilik düzeninin nasıl olduğu ya da *belli* köylerin soy grupları açısından nasıl oluştuklarının ayrıntıları, istatistik çizimlerin temelini oluşturan istiridye benzetmesinde verilmiştir.

Şimdi bu türden 'istatistiksel' verilere eğileceğiz. Birbirinden farklı iki yaklaşımda, çok farklı alan çalışmaları yürütülebileceğini önceden belirtmek gerekir. Örneğin, bir alan araş-

tırmacısının, birkaç anahtar bilgi verici veya hatta tek bir bilgi verici tarafından sağlanan bilginin 'yapısal' çözümlemesini yapması olanaklıdır. Aslında özellikle de önceden geniş olan bir kabile salgın hastalık nedeniyle az bir nüfusa indirgenmişse ve kabilenin, bu toplumsal örgütlenmenin demografik ayaklarının hepsine sahip olduğu ancak kaybolduğu veya ortadan kaldırılmış olduğu durumlarda bu yolu izlemek çoğu kez kaçınılmazdır. Burada, parçalarının çoğu eksik olan kırılmış bir toprak kabın 'parçalarını' bulan bir arkeologun karşılaştığı soruna benzer bir durum söz konusudur. Böyle bir durumda büyük, bütün özgün kabın yapısını ya tahmin etmeye ya da yeniden oluşturmaya çalışacaktır, ama elinde ona yol gösterecek sadece birkaç küçük parça vardır.

Ancak, çok sayıda insanın olduğu ve salgın hastalıkların ve başka kültürlerin etkisi altında kalmanın zararlarının, henüz kabilenin toplumsal örgütlenmesi üzerinde belirgin bir etkisinin bulunmadığı yerlerde, 'istatistiksel' bir yaklaşım yalnızca olanaklı değil, aynı zamanda büyük ölçüde gereklidir ve yapısal bir incelemeyle birlikte yürütülebilir. Bu, soya ait verilerin, asıl evlilikler ile evlilik sona ermelerinin ve hem erkeklerin hem de kadınların üreme tarihçelerinin çok daha dikkatli ve daha ayrıntılı bir şekilde toplanmasını gerektirir. Bu alan çalışmasının ilk bölümü, bu tür alan araştırmasının birazını tanımlamıştır, aşağıdaki bilgilerse, neden her şeyden önce bu ayrıntıları topladığımızı gösterir.

TOPLUMSAL DAVRANIŞIN DEMOGRAFİK TEMELİ

Köy bölünmesi süreciyle ilgisi olduğu için, 'istatistiksel' yaklaşımı, *dayanışma* sorusuna odaklanarak tanımlayacağız.

Antropologlar uzun zamandır ‘toplumsal dayanışma’ sorunuyla ilgilenmiştir. Ünlü Fransız antropolog Claude Levi-Strauss, Fransızca’dan İngilizce’ye *Elementary Structures of Kinship* (Temel Akrabalık Yapıları) olarak çevrilmiş, şimdi klasik olan bu 1949 yılı çalışmasında, ondan önce gelen Marcell Mauss (1925) ve Emile Durkheim (1938 [1895], 1933 [1893]) tarafından geliştirilen dayanışma ve karşılıklı takas konularını ele alarak ve bunları ilkel dünyada yaygınca bulunan akrabalık ve evlilik modellerine uygulayarak, bu konuyla uzun uzadıya ilgilenmişlerdir. Savlar, temelde, ilkel toplumlarda “bağlayıcı güç” ya da “bağlılığın”, gerek bireyler gerekse birey kümeleri arasında onları büyük kümeler halinde bir arada yaşamaya götüren götüren “çekici” ögenin nereden kaynaklandığı soruları olarak ele alınabilir. Kümeleri bir arada tutan “toplumsal tutkal”ın dayanışma olduğu düşünülebilir.

Yanomamö köy bölünmesine bu bağlamda bakılabilir çünkü belirli bir büyüklüğe ulaşırlar ve sonra daha küçük, daha bağlı köylere bölünürler –‘tutkalları açılır.’ Köy büyümesi ve bölünmesi sürecini belli bir anlamda dayanışmanın ‘başarısızlığı’ olarak bile düşünebiliriz çünkü üyelerini işbirlikçi bütünler olarak bir arada tutan güçler ve ilkeler, belirli bir sınırın ötesinde bunu yapmada başarısızlığa uğrarlar. Köy büyüklüğünü etkileyen –ekolojik, demografik, askerî ve toplumsal– birçok değişken olmakla beraber Yanomamö köylerindeki iç bağlılığın büyük bölümü akrabalık ilişkileri, evlilik bağları ile toplumsal dostluk ve örgütlenmeye katkıda bulunan Kaboawâ gibi bireylerin etkileme yeteneğidir (Chagnon, 1975b).

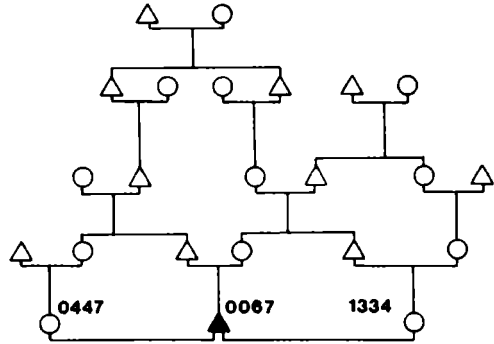
Asıl evlilik modellerine istatistiksel bir yolla bakalım ve bulduğumuz sonuçlarla, neden diğerleri yaklaşık 125 insanın ötesinde büyüyemedikleri halde belirli Yanomamö köylerinin büyük boyutlara ulaşabildiğini –300 ya da daha fazla insan– açıklama sorunu arasında bağlantı kurmaya çalışalım. Köy bü-

yüklükleri yerleşim biçimleri şöyledir: Kaobawā'nın ait olduğu köyler kümesi, güneydeki Şamatari köylerinin kümesinden birkaç önemli yolla ayrılır. Kaboawā'nın bölgesinde, onun köyünün ve onunkinin tarihsel ve soysal olarak ilgili olduğu köylerin (Namowei-teri köyleri: Bkz. 2. Bölüm, Şekil 2.16.), Şamatari köylerinden daha düşük bir büyüklük sınırında bölündükleri görülür. Acaba iki köy grubunda evlilik kalıplarının bazı özellikleri bu farkı açıklar mı? Öyleyse, evliliklerde hangi özellikleri arayacağız?

Bu soru aslında, *bütün evlilik sistemlerinin* sistem olarak az ya da çok dayanışmayı ortaya çıkardığını savunan Levi-Strauss'un sorduğu belli başlı sorulardan birinin devamıdır (1949). Bu bölümün önceki kısmında açıklanan Yanomamō 'sistemi,' Levi-Strauss tarafından ele alınan başlıca üç sistemden biriydi; ancak, bazı evlilik sistemlerinde olduğu gibi "doğası gereği" toplumsal bağlılık ve dayanışma yaratma yetisine sahip olduğu gerekçesiyle gözardı edeceği bir sistemdi.

Levi-Strauss'un eşsiz ve önümüzde yeni ufuklar açan tartışmasını farklı bir biçime çevirelim: *Tüm sistemi göz önünde bulundurmak yerine, belirli sistemin içerisindeki belirli evlilik tiplerini inceleyelim.* Bu, az ya da çok, her ayrı evliliğin biraz 'tutkal' eklediği ve köyü bir arada tutmaya yardım ettiği gibi bir şeyi tartışmaktır. Nitekim, Kaobawā ilk çapraz kuzeni Bahimi'yle evlenmiştir, bu evlilik Yukarı Bisaasi-teri'nin bağlılığına biraz 'tutkal' sürmek şeklinde değerlendirilebilir. Rerebawā, hiçbir akrabalığı olmadan, Shihotama'yla evlenmiştir ve büyük olasılıkla köyün bağlılığına daha az 'tutkal' eklemiştir çünkü zaten var olan aileleri daha yakın olarak 'bağlamamışlardır'. Köydeki diğer erkeklerin, her biri soya dair ayrıntılarla falan incelenilecek başka evlilikleri vardır. Böyle bir yaklaşım Şamatari köyleri içinde, Namowei-teri köylerinin içindekinden başka bir tür evlilik modeli olup olmadığını görme-

Şekil 4.10. Bir erkeğin
iki eşiyle olan akraba-
lıklarının soy haritası.
Soya dair ayrıntılı ta-
nımlama için Bkz.
Tablo 4.1.

mizi sağlar. Her iki grup da aynı geniş kapsamlı kurallar sistemi veya kümesine sahiptir ancak içlerindeki bireyler onları daha farklı kullanabilirler ya da her şeyden önce çok fazla olmaları nedeniyle, belirli kuzen türleriyle evlenebilirler.

Böyle ayrıntılı bir istatistiksel inceleme bilgisayar kullanımı gerektirir. Ben de bunu yaptım. İncelediğim tüm köylerde, alanda topladığım bütün soynun, evlilikle ilgili ve çoğalmayla ilgili verilerini yokladım. Her bir bireyi, hakkında 20 kadar, yaklaşık doğum yılı (buradan da yaş), doğum yeri (doğulan bahçe), anne adı, baba adı, tüm eşlerin adları, eşlerle evlenilme sırası, Ego'nun her eşten kaç çocuğu olduğu, eğer hayattaysa her Ego'nun oturduğu köy ve eğer ölmüşse ölüm yeri v.b. gibi niceliksel bilgi kalemlerinin bulunduğu bir 'Ego' olarak değerlendirdim (Chagnon, 1974). Bilgisayar her Ego'nun ilişkisini araştırır ve alan verilerinden ona sağlanan ayrıntılı soy haritasını veya soyağacını geliştirir. Ego'yu eşiyle karşılaştırır ve eğer varsa tüm soy bağlantıları tamamen ayrıntılarıyla açıklar, yani her kişinin karısı ya da kocası ile arasındaki sosyal bağı belirtir. 'İdeal' modeli açıklarken yukarıda tanımlanan karşılıklı evlilik takasları genellikle, bir adamın iki kadınla evliliğini gösteren Şekil 4.10'daki durumda olduğu gibi, birçok karışık yolla birbirleriyle ilişkili olan eşler ortaya çıkarır. Tablo 4.1, bu iki evliliğin toplumsal bağlantılarını tanımlar. Bu ör-

nek hemen, belirli akraba evliliklerini sınıflandırmayla ilişkili olan bir sorunu açığa vurur çünkü örnekteki her 'akrabalık ilmeği' bir erkek ve eşleri arasındaki bir tür çapraz kuzen ilişkisini özel olarak ortaya koyar. Bunun için, bu adamın evliliklerini 'HK' veya 'DK' tiplerinin örnekleri olarak tanımlamak zordur çünkü evlilikler iki bağı da içermektedir. Her 'akrabalık ilmeği,' burada kullandığım ifadeyle, sisteme biraz 'tutkalla' katkıda bulunabilir ve eşler arasında dört ya da beş kan akrabalığı evliliği ilmeği olan bir evlilik, sadece bir ilmeğin gösterilebildiği bir evlilikten daha fazla 'tutkal' simgeleyebilir çünkü birkaç nesil boyunca 'aileler' arasındaki sistemli takasların sonucunda meydana gelen önceki türden evliliklerle, ikinci olarak sözünü ettiğimiz evlilikler, böyle takasları ve yükümlülükleri daha az içerir.

Çoğu Yanomamö evliliği aynı genel sorunu doğurur, gerçek ve önemli olan ancak bu alan çalışmasının kapsamının ötesinde bir yöntembilimsel sorundur bu. Burada, Namoweiteri ve Şamatari köylerindeki modellerin genel bir resmini çıkarmak için akraba olan eşler arasındaki bağlantı sayısı ve türleri üzerine odaklanacağız.

Tablo 4.1. EGO 0067'NİN İLK KARISIYLA, 0447 VE 1334 EGOLARIYLA OLAN SOYSAL ÖZELLİKLERİ. Ego 0067 eş 0047'ye 4 farklı yolla ve eş 1334'e 6 farklı yolla sosyal olarak bağlıdır. Yanomamö sınıflandırma kurallarına göre, bu sosyal ayrıntıların her biri Ego 0067'nin her iki karısını da 'eş', yani, 'kadın çapraz kuzen' anlamına gelen terimle çağırmasını gerektirir.

Eş	Ego 0067 ile soysal bağ
0447	BBKK BAKK AABBKaKa AABAKakaK
1344	ABKaK AAKaK ABBKKK ABAKKK BBBKaKKaK BBBAKaKKaK

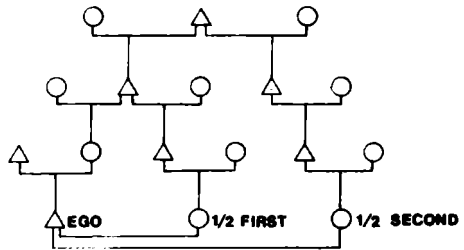
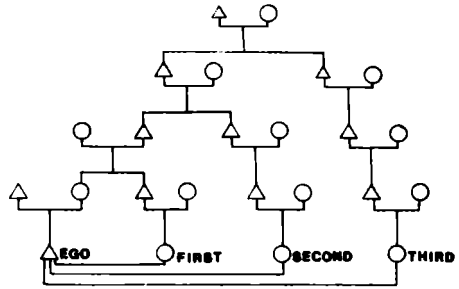
Yukarıda sunulan 'ideal' model (Şekil 4.8) her erkeğin hem DK'sı hem HK'si olan bir kadınla evlenmesini gösterir. Asıl uygulamada büyük ölçüde, gelecek bölümde ortaya konacak fizyolojik ve demografik nedenlerden dolayı bu, seyrek olarak meydana gelir. Erkekler bazen HK'leri, bazen de DK'leri olan kadınlarla evlenmelidirler. Bununla birlikte, eşler arasındaki kesin soy bağlantıları göz önünde bulundurursanız, ikisinin de birçok değişik tipi vardır: 'İdeal' modeller çoğu durumda sadece 'ideal' soy ilişkilerini gösterir. Şekil 4.11, kardeşler ile çapraz kuzenlerin uzaklığının dereceleri arasındaki yarı akrabalıkların, erkek Ego'ya göre 'HK' ve/veya 'DK' olan bir çapraz kuzen çeşitliliğini nasıl bir araya getirdiğini ve kabul ettiğini gösterir (sadece anne tarafından çapraz kuzenler Şekil 4.14'te gösterilmiştir).

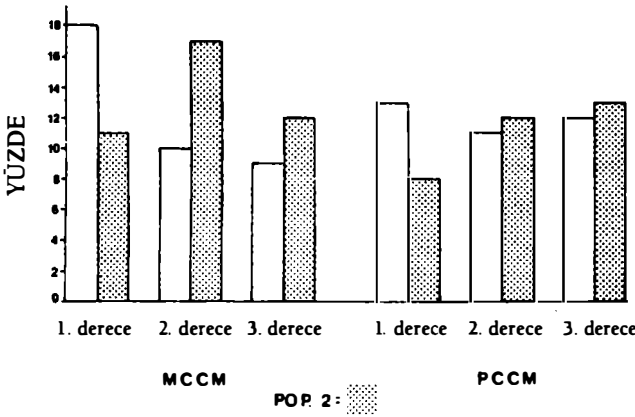
Yanomamölerin iki taraflı Çapraz Kuzenlerle evlilik sistemleri içindeki evlilik 'modellerinden' veya 'tiplerinden' söz ettiğimde bu olası takas ya da çiftleşmeleri dikkate alıyorum. Bir erkekle BBKK'sinin arasındaki bir evlilik, köydeki birleşmeye, bir erkekle AAABAKaKaKK'sinin arasındaki evliliklerden daha mı fazla 'tutkal' katkısında bulunur? İkisi de söz konusu erkeklerin 'çapraz kuzenleridir,' ancak içlerinden biri diğerinden 'daha yakın' bir çapraz kuzendir. Soru, bu durumda, asıl Yanomamö köylerinde bu tiplerin bazılarının görece sıklık derecesi ve dağılımı ve Şamatari köylerinde, Namoweri-teri köyleriyle karşılaştırıldığında bu tiplerin daha mı çok yoksa daha mı az bir kısmı olduğudur.

Bilgisayara, ilgilenilen köylerdeki eşler arasında tüm soy bağlantılarına baktırttım. Şekil 4.12 bu sonuçlardan birini sunar, erkeklerin ve tüm eşlerinin 'soyilmeklerinin' tümünün dağılımını vererek hem Şamatari köyleri (toplam nüfusu üzerinden) hem de Nmoweri-teri köyleri (toplam nüfusu üzerinden) için evlilik tiplerinin karşılaştırılmasını yansıtır. Başka

bir deyişle, ayrı evliliklerin dağılımı değil tüm evlilikler için akrabalık tiplerinin toplam sayısının dağılımıdır. Bunun ne anlama geldiğini açıklayayım. Yukarıda ele alınan Ego 0067'nin iki karısıyla evliliği, bu dağılımda sadece iki ayrı evlilik olarak değil 10 farklı tip olarak gösterilmiştir, yani, 10'u da Şekil 4.12'de hesaba katılmıştır. Burada ilgilenilen *baştan başa* modeldir, amaç, erkeklerin eşleriyle olan bu tip bağlantılarda iki nüfus arasındaki farklara geniş bir bakış elde etmektir.

Şekil 4.11. Kuzenliğin ve yarı-kuzenliğin dereceleri. Üstteki bölüm birinci, ikinci ve üçüncü kuzenlerin Ego'yla nasıl sosyal olarak ilişkili olduğunu gösterir; alt yarı ise yarı-birinci ve yarı-ikinci kuzenlerin Ego'yla nasıl ilişkili olduğunu. Yanomamö evliliğinde, bütün bu ilişkiler 'kuzenlerin' ve onlarla olan evliliğin yasal olmasıyla sınıflandırılır. Buradaki ana nokta 'kuzen' teriminin sadece tam birinci kuzen demek olmadığı, aynı zamanda çok sayıda daha uzak kuzeni kapsadığıdır.

Şekil 4.12. Şamatari (Nüfus 1) ve Namowei-teri (Nüfus 2) köylerinde yaşayan yetişkinler arasındaki tüm evlilikler için derece (birinci, ikinci ve üçüncü kuzenler) ve yanallık (anne tarafından ve baba tarafından) olarak çapraz kuzen evliliklerinin dağılımı. Şamatari erkekleri, Namowei-teri erkeklerinden daha sık olarak ailenin her iki tarafından (baba tarafından ve anne tarafından) birinci kuzenleriyle evlenirler.

Şekil 4.12’de meydana çıkan, iki nüfustaki evliliklerin önemli ölçüde farklı modeller izlediğidir. Şamatari köylerindeki erkekler, Namowei-teri köylerindeki erkeklerden daha sık olarak eşleriyle, hem HK hem de DK tiplerinden birinci çapraz kuzen olarak akraba olma eğilimdedirler. Şamatari erkekleri *daha yakın* çapraz kuzenleriyle evlenirler. Bu mantıklı olarak, tabii ki, ikinci veya üçüncü çapraz kuzenleriyle görece olarak daha az evlendikleri anlamına gelir. Bu verilerle önerilen, bir köyün ulaşabileceği en fazla büyüklüğün, bu köydeki erkeklerin, Namowei-teri köylerindeki erkeklerden daha sık ‘yakın’ kuzenleriyle evlenme eğiliminde olmaları gerçeğiyle her nasılsa ilişkili olabileceğidir. Bunun doğru olabilme nedenleriyle ilgili pek çok gerekçe ortaya konabilir ancak çoğu demografik gerekçelerdir. Demografik olmayan bir neden, erkeklerin, Şamatari köyündeki erkeklerin yakın çapraz yeğen-

lerle evlenmek için “daha çok çaba” harcadıkları olabilir, ancak bu da temelde, aslında “daha çok çaba harcayanların” evlilikleri düzenleyen *ana baba* olduğunu gösterir. Bu da birkaç nesil boyunca yerel soy gruplarının üyelerinin nasıl ve ne dereceye kadar karşılıklı evlilik takaslarına girdikleri ve devam ettikleri sorusunu doğurur. Böylelikle, ‘kuralları izlemek’ için ‘daha çok çaba harcamak,’ aslında çok daha karışık bir sorudur. Aslında, tüm erkekler bir eş bulmak için ‘çok çaba harcarlar’ ve çoğu erkek birini bulduğunda sevinir ve bu anlamda bu insanların ‘evlilik kurallarına uymak amacıyla’ çaba harcadıklarını söylemek doğru olmaz. Biraz sonra göreceğimiz üzere, olsa olsa, kurallar bir engel olarak karşılıklarına çıktığında –ki çıkıyor– evlilik kurallarını çiğnemeye çabaladıklarını kabul etmek daha doğru olur. Dağıtımdaki sıklıkların her köyün kurulmasını gerektiren demografik özelliklerin ve değişik türlerde çapraz kuzen evliliklerinin sıklaşmasına neden olan bir ‘soy’ modeli doğurmada çok eşliliğin oynadığı rol ve bireylerin, diğer belirli gruptaki erkeklerle, ağabeyleri ve oğulları için en azından birkaç kadın almalarını sağlamak üzere kadınları verme stratejileri sonucu olduğu görülmekte.

Çokeşlilik, Soy Yapıları ve Yakın Akrabalık

Bu bölümde varmak istediğim ana nokta, eğer içlerinden seçeceğiniz çok fazla çapraz kuzeniniz varsa biriyle evlenmenin çok kolay olması ve daha fazla çokeşlilik oldukça daha fazla çapraz kuzen olacağıdır. Daha kesin olarak, eğer bazı erkekler birçok eş elde etmede özellikle başarılılarsa, torunlarının, olası evlilik eşleri olacak çok sayıda çapraz kuzenleri olacaktır.

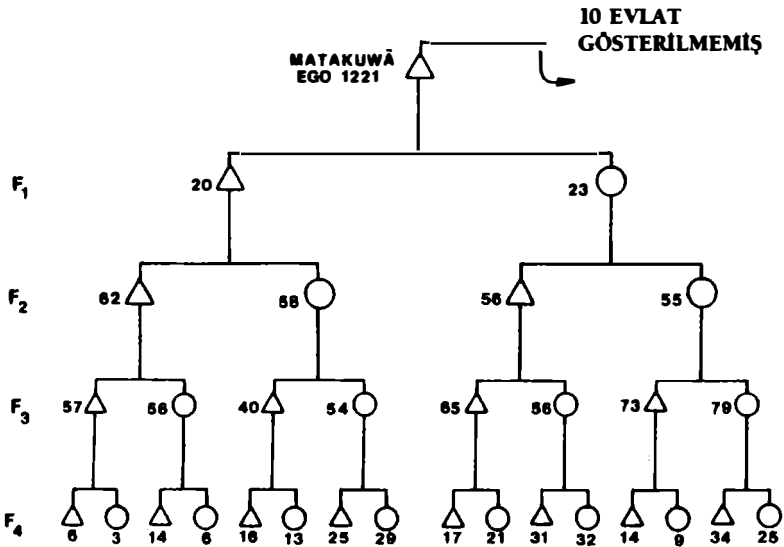
Soyun baba tarafından geldiği bir toplumda, soyun anne tarafından geldiği bir toplumdaki çok kocalılıktan, toplum-

sal örgütlenme açısından çok farklı sonuçları vardır: 10 karısı olan bir adamın, 10 kocası olan bir kadından çok daha fazla çocuğu olabilir. Bu fizyolojik farkların, Yanomamöler gibi toplumlardaki soy büyüklüklerini ve soylar arası evlilik takası uygulamalarını anlamada çok derin anlamları vardır.

Birkaç kuşak önce Şamataari nüfusunda 'İncikkemiği' adında özellikle hünerli bir adam vardı. Çocuklarından bazıları hâlâ yaşamaktadır, bu nedenle, onu kişisel olarak tanıyan birçok insan tarafından hâlâ hatırlanmaktadır. İncikkemiği'nin, insanların onları anımsamasına yetecek kadar uzun süre hayatta kalan toplam 43 çocuklu 11 karısı vardı. Çocuklarının, doğal olarak, hepsi birbirinin kardeşi ve yarı-kardeşiydi ve bu yüzden aralarındaki erkeklerin evlilikte verilecek –kendilerinin (veya oğullarının) evlenecekleri kadınlarla takas edecek– birçok kız kardeşleri vardı. O zamanlar, İncikkemiği gibi iki ya da üç adam daha vardı, birçok karısı ve birçok çocuğu olan adamların hiçbiri İncikkemiği'nin çoğalma başarısıyla yarışmadı. İncikkemiği'nin soy grubu bu erkeklerle ve oğullarıyla evlilik birleşmelerine girerek, uzun dönem evlilik takaslarıyla onlara 'bağlı' oldu. İncikkemiği'nin torunlarının birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu göz önünde bulundurmanız durumunda, hepsinin kardeş, yarı-kardeş veya, ya paralel ya da çapraz türden tam/yan kuzen oldukları açıktır. Böylece, torunlarının aralarından 'seçecekleri' birçok olası çapraz kuzenleri vardır ve çapraz kuzen evliliğinin kurallarını 'izlemek' onlar için görece olarak kolaydır (Şekil 4.13).

Namowei-teri nüfusunda, fazladan eş almada ve sonuç olarak çok sayıda çocuk yapmada çok başarılı olan birkaç erkek olmakla beraber hiçbiri İncikkemiği veya bazı Şamataari akranlarına yaklaşık olarak başarılı olamamıştır. Gerçi, Şamataari nüfusunun daha az erkek kurucusu vardır ancak bu 'kurucular,' Namowei-teri nüfusundaki bireylerden daha fazla ço-

cuk yapmışlardır. Bu, eninde sonunda, köylerin ve böylece çocukları için önceden evlilik düzenleyen erkeklerin entrikalarının doğrudan doğruya soydan olan bileşimlerini yansıtmaktadır. Gelecekteki karıları olarak, çok sayıda başka soylar arasından kadınları seçebilirler ancak bu, daha fazla anlaşmazlık ve fırsatçılıkla sonuçlanır. Diyelim, Soy Y'ye aitseniz ve birkaç yıl önce oğlunuz için Soy X'ten bir kız aldıysanız, kadınlarınızı Soy X'teki erkeklerle vermeye devam etmelisiniz. Ancak hemen bir eşe ihtiyacı olan bir oğlunuz varsa ve Soy X'te kadın yoksa, 'Z' gibi diğer bir soyla, eğer evlilik için uygun bir kadınları varsa, 'değiş-tokuş' başlamak için talep doğar. Bu, o zaman, karşılık olarak 'Z'nin' üyelerine geriye bir kadın vermek zorunda

Şekil 4.13. 'İncikkemiği'nin' tüm torunları (Ego 1221) cinsiyete göre gruplanmıştır. 20 oğlu ve 23 kızı vardır (F1 nesli). 20 oğlunusa, 62 oğlu ve 58 kızı olmuştur v.s. (F3 ve F4 nesillerindeki üst üste gelme kaldırılmamıştır; F5 ve F6 kuşaklarındaki torunlar gösterilmemiştir.)

olduğunuz anlamına gelir. Bu, Soy X'teki erkekleri kızdırır. Daha çok soy oldukça, bunun olması daha olasıdır. Uzun vadeli sözler çoğu kez, anlaşmazlığa yol açan kısa vadeli fırsatlarla bozulur. Biçimsel ve istatistiksel bir anlamda, oynanacak en iyi uzun vadeli oyun, –bu belli bir zamanda *onlara*, o zamanda geri aldığınızdan daha fazla kız vermek anlamına gelse bile– ortaklarınıza sadık olmaktır. Başka bir grupta ara sıra yapılan bir anlaşma, belirli durumlara ve karışan bireylerin etkileme, inandırma gücüne bağlı olarak zaman zaman 'gizlice ilerler'. Bazıları bunu başarmada daha iyidir.

Incikkemiği'ninki gibi daha büyük soyların üyeleri arasındaki "önceden evlilik sözü verme" ilişkilerinin bir sonucu da, köylerin 'aynı soydan olanların çiftleşmesi' diye adlandırdığımız olguyla tanımlanır. Yakın kuzenlerle evlenmek zamanla, kuşaklardaki 'aynı soydan olanlarla çiftleşme' düzeyini yükselterek, tüm bireyler arasında akrabalıkla bağlı olma oranını artırır. Eşlerin nasıl bağlantılı olduklarını göstermek için yukarıda gösterilen bilgisayar işlemleri, *herhangi bir ayrı çiftin* nasıl ilişkili olduğunu göstermede kullanılabilir. Beklenebileceği gibi, Şamatari köyleri ayrıca Namowei-teri köylerinden de ilgililik modellerinde ayrılır; bireylerin daha çok akrabaları olur ve akrabalarıyla Namowei-teri köylerindekiilerden daha yakın ilişkilidirler. Bu, özellikle dayanışma kuralları bağlamında antropologların çok ilgisini çeker. Bazı antropologlar doğrudan doğruya soydan olan torunlarla örgütlenen toplumları bağlı tutan dayanışma ve dostluğu, evlilik birleşmesinden çok akrabalığın sağladığını savunurlar, oysa diğerleri bunun soylar arasındaki evlilik bağları olduğunda ısrar eder: Edmund R. Leach (1957) ve Meyer Fortes (1959; tartışmaların bazılarını genel bir bakış için bkz. Keesing, 1975) ile diğer göze çarpan antropologlar arasındaki sözde 'birleşmeye karşı soy' tartışması.

Yukarıda tanımlanan bilgisayar işlemini kullanarak köydeki her bireyin diğerlerinin tümüyle nasıl akraba olduğunu dikkatle gözden geçirirsek, sonuçlar açıkça Şamatari köylerinin üyelerinin birbirleriyle, ortalama olarak, Namowei-teri köylerinin üyelerinden daha yakın akraba olduğunu gösterir, yani, Şamatari köyleri daha fazla 'aynı soydan türemiştir'. Bunu, antropologlar tarafından dayanışma hakkında yapılan tartışma türlerine çevirirsek, eğer dayanışma akrabalık yakınlığıyla destekleniyorsa, o zaman daha fazla 'aynı soydan üremiş' köyler daha fazla dayanışmaya sahip olmalıdır. Bunu da, çapraz kuzenlerle evlenerek başarırlar.

Bu, dayanışmanın kaynağı hakkında hangi kuramın daha doğru olduğuna karar vermeyi zorlaştırır. Dayanışma, soy gruplarını birbirlerine bağlayan kayın kuzen 'evliliklerinden' mi, yoksa kuzen evliliğinin her iki grubun üyeleriyle akraba olan döl yoluyla meydana getirdiği yakın 'akrabalık' bağlarından mı gelmektedir? Bunlar, kültürel antropolojide etkileyici konular olmakla birlikte, tanıtma amaçlı dersleri –ve bunun gibi monografilerin geleneksel olarak ele aldığı konuları– aşar. Yine de, bu konuların bazılarını daha bilimsel yayımlarda ele aldım (Chagnon, 1974; 1975b; 1980; 1981; 1982; 1982b; Chagnon & Bugos, 1979).

Kısacası, büyüyen köylerin kısmen, belirli akraba evliliklerinin türleri ve sıklık dereceleri nedeniyle büyüdükleri görülür. Bunlar 'aynı soydan olanların çiftleşme' düzeylerini artırarak harekete başlar, yani, tüm bireyler arasındaki ortalama akrabalık seviyeleri artar. Nüfus genetiği alanında ve bilgisayarlardan ödünç alınan istatistiksel işlemlerini kullanmak, bu konuları çok kesin ölçülü terimlerle ele almayı ve akrabalığın 'yakınlığı' hakkında istatistiksel ifadelerde bulunmayı olanaklı kılar. Ancak, akrabalık ilişkiliği, evlilik modelleri ve soya dayanan yükümlülüklerin, dayanışma-destekleyici işleyişler

olarak bozuldukları ve köylerin daha küçük olanlara bölünmeden önce 300 kadar kişiden daha fazla büyüyemedikleri görülür. Aynı yakın soydan olanların çiftleşmesinin etkilerini 'silip süpürecek' yeteri kadar köyler arası evlilik ve farklı gruplardan kadın kaçırılması vardır, böylece süreç zamanla şiddetli olmadan birikerek çoğalır.

Akrabalık Kuralları, Üreme ve Kuralları Çiğneme

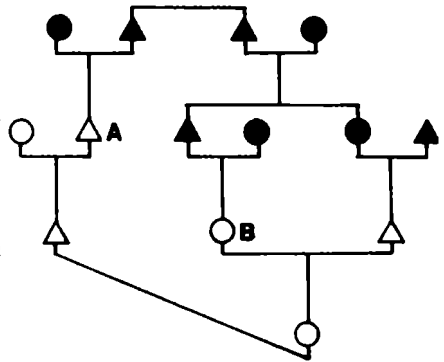
Yukarıda birçok Yanomamö'nün kuralları, özellikle de akrabalık ve evlilik kurallarını çiğnediğine değindim. İdeal modeller çoğu kez 'duragan' bir sistemi, değişmeyen veya fazla etkinliği olmayan bir sistemi belirtmeleri nedeniyle eleştirilir. Duragan modeller bu olasılığı içerir. Kural çiğnemenin en dikkat çekici olduğu alan ensest evliliktir. Yanomamöler'in, kadınların yalnızca bir sınıfını evlenilebilir olarak tanımladığını anımsayın. Tüm diğerleri yasaktır ve bu sınıflardaki kadınlarla seksin veya evliliğin ensest (*yawāremou*) olduğu düşünülür. Ensest tanımları bizimkinden daha geniştir ancak bizim yasaklarımızı da kapsar. Bunun nasıl olduğuna bir örnek vereyim.

Şekil 4.14, Kaobawā'nın köyünde bir kavgaya ve sonunda, grubunun, Aşağı Bisaasi-teri'den bölünmesine yol açan bir ensest ya da kandaşla cinsel ilişki, iyi bir örnektir. 'A' olarak belirtilen adam, Kaobawā'nın babasının soyundandır, nitekim, Kaobawā tarafından 'baba' diye çağırılır. 'A', Aşağı Bisaasi-teri'nin reisidir. Bu adamın birkaç oğlu vardı ve onlara eş bulmak istiyordu. Diyagramda 'B' olarak etiketlenen kadını zekice 'kız kardeşi' olarak tanımladı, bu şekilde onu tam bir kuşak yukarıya çıkardı. (Onu bir 'yeğen' terimiyle çağırmalıydı ve yaşamının büyük bölümünde de öyle yapmıştı.) Artık

'kız kardeşi' olduğundan, oğulları onun kızlarıyla evlenmeye uygundu –'halalarının' kızlarıydı (HK)– ancak sadece 'sınıflandırmada'. İçlerinden biri, gösterildiği gibi, onun kızlarından biriyle evlenerek, büyük bir kavgaya ve bölünmeye yol açtı. Bu konu, diğer erkeklerin evlenmeye uygun olduğu evlenilebilecek kadınları eş havuzunun dışına çıkarmakla ilgiliydi; ve doğal olarak yoğun çaba harcayarak karşı çıktılar. Bazıları, yani bu işten çıkarı olanlar, bu uydurma akrabalığı benimzediler, bazılarıysa yani çıkarı değil de kaybedecek şeyi olanlar, öyküyü benimsemediler. Hile yapan kişinin oğlu, kendisi de evlenilebilecek yaşta yasak kadınla evlenecek yaşıydı.

Bu örnek, Yanomamö toplumundaki çok daha büyük bir sorunu belirtir. Ensest evlilikler, Yanomamö tanımıyla, çok yaygındır ve az önce gösterilen türden akrabalık sınıflandırmasının hilelerine hedef olur. Kimin babası olduğu, kimin değiştirilemeyeceği gibi toplumsal gerçekler bulunmakla birlikte, akrabalık sınıflandırmaları yapılabilir ve birçok Yanomamö bunu yapar. Çoğunlukla, erkeklerin eş bulmalarının zor oldu-

Şekil 4.14. Bir ensest evlilikle çıkar hesaplarıyla uydurma akrabalık evliliğine bir örnek. Ego A aslında 'yeğen' anlamına gelen doğru terimle B olarak adlandırılır ancak kendine göre sınıflandırmasını 'kız kardeş' anlamına gelen bir terimle değiştirmiştir. Terimsel olarak 'halasının kızı' olduğundan, gösterildiği üzere A'nın oğlunun B'nin karısıyla evlenmesini olanaklı kılmıştır. Bir hayli kavga ve anlaşmazlık ortaya çıkmıştır, çünkü bu, A'nın kızını diğer erkeklerin evlenme havuzundan çıkarmıştır.

ğu durumlarda birinin eş bulma şansını artırmak üzere yapıldığı görülür (Chagnon, 1972; 1974; 1979a; 1982; 1988a; Fredlund, 1982; Saffirino, 1985).

Bu sorunun kaynağının büyük bölümü, bireylerin üreme niteliklerinde ve yaşam tarihlerinde yatar. Kadınlar genç evlenirler ve çocuk doğurmaya gençken başlarlar. Ancak üretken yaşam süreleri görelî olarak kısadır –20 yıl kadar. Erkekler daha geç evlenirler, daha geç ürerler ancak olası çoğalma yaşam süreleri çok uzundur. Incikkemiği gibi erkeklerin aralarında en azından 50 yıl yaş farkı olan çocukları vardır; aşağıdaki olay, köyünde meydana geldiği zaman 65 yaşlarında olan en iyi Şamatarili bilgi vericilerimden ve en yakın arkadaşlarımdan biri, Dedeheiwā adında yaşlı bir adamdı. Yaklaşık 10 yaşında bir kız yanından geçti ve ona ‘ağabey’ anlamında gelen bir terimle seslendi: Ona neden kızın böyle yaptığını sordum ve o da, aslında, yarı kardeş olduklarını söyledi. Babasının çok karısı vardı ve erken yaşta Dedeheiwā’nın babası olmuştu. 50 yıl kadar sonra da başka bir eşten bu kızın babası olmuştu.

Bu gerçeklerin bir sonucu, kadın soyunun erkek soyuyla karşılaştırıldığında görelî olarak kısa olmasıdır. Bu, Şekil 4.13’te özetlenen üreme istatistiklerinde, Incikkemiği’nin F4 soyundaki torunlarına bakılarak görülebilir. Erkek soyunda sadece 9 (6 erkek artı 3 kadın) vardır ancak kadınların soyunda 59 (34 erkek +25 kadın) torun vardır (Şekil 4.13’ün sağ alt ucu). Net sonuç, bireylerin kesin yaşlarının soy kimlikleriyle eş zamanlı olmasından çıkar. İnsanların, torunlarından küçük erkek ve kız kardeşleri olacaktır. Yanomamö akrabalık sınıflandırması soya göre yapıldığından, aksama olacaktır. Kızlar ergenlik çağına ulaştığında ve erkekler de 20’lerinin başlarına geldiklerinde evlilik için hazırdırlar. Doğru düşünen hiçbir Yanomamö, kız kardeşinin kızı, oğullarından biriyle evlenecek kadar büyüyene kadar 50 yıl sabırla beklemez. ‘Aksayan’

akrabalık sınıflandırmasıdır, yani akrabalık sınıflandırmasını yaşlarla ve soysal kimliklerle az ya da çok uyum içinde tutmak üzere insanlar süregelen olarak bazı akrabaları tekrar sınıflandırmak *zorundalardır*. Asıl evlilik uygulamalarının yürümesini sağlamak için akrabalık kurallarını çiğnemek *zorundalardır* (Chagnon, 1982; 1988a).

Çekirdek Ailenin Çürümesi

Kurala uymamanın gerekliliği hakkında daha çok düşündükçe, beni daha çok etkiledi ve daha fazla inceleme yapmama neden oldu. Bu incelemeler başka bir sorun kümesi olan demografik sorunlar hakkında düşünmeme yol açtı, ben de bu bölümü bunların kısaca ele alınmasıyla ve sadece Yanomamölerin toplumsal örgütlenmesi ile toplumsal davranışlarını değil, büyük olasılıkla diğer birçok kabile toplumlarında bulunabilecekleri ve büyük olasılıkla insanlar olarak *tüm kendi tarihimizi* tanımlayanları anlamak için ne anlama geldikleriyle bitireceğim.

Yanomamö ölüm ve doğum oranları Şekil 4.15'te gösterilen 'yaş/cinsiyet' piramidinde sunulan yaş ve cinsiyet sınıflarına, tipik bir şekilde dağılmaktadır. Temelde, görel olarak yüksek bir doğum oranı nedeniyle birçok çocuk vardır ancak görel olarak yüksek bir ölüm oranı nedeniyle de birçok çocuk 10 yaşına gelmeden öldüğünden piramidin basamak basamak daralmasına neden olur. En büyük 'basamak' çocuk sayılarındaki azalmadır, yani birinci (alt) yaş sınıfıyla ikincisi arasındaki basamaktır. Yine de, can kaybı oranlarının tüm yaşlarda, 'basamakların' görel olarak açık ve oldukça büyük olacak kadar yüksek olduğuna dikkat edin. Bu, birçok genç yetişkinin de, daha düşük bir oranda olsa da, öldüğü anlamına gelir.

Dağılımın, tanınan hastalıkların ve diğer dış kaynaklı

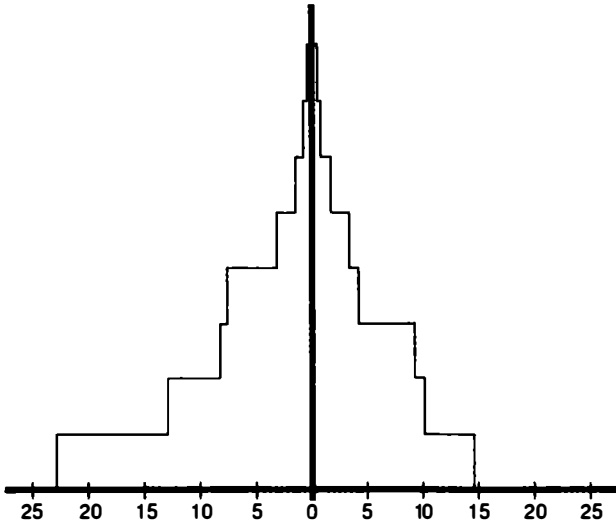
güçlerin nüfusun demografik özelliklerini henüz kökünden değiştiremediği dünyanın her yanındaki kabile nüfuslarında bu dağılım tipiktir –ve bu dağılım, büyük olasılıkla tarihimiz boyunca insan nüfuslarının özelliği olmuştur (Swedlind & Armelagos, 1976). Buna dayanarak *önceden bilinebilir* olan şeylerden biri, ebeveyelerinden biri ya da diğeri zamansız öldüğü için birçok çocuğun erken yaşta yetim kalacağıdır (Chagnon, 1982). Birçok Yanomamö çocuğu bu nedenle ‘yetimdir’.

Boşanma, Yanomamöler arasında da görülür –yaklaşık olarak yüzde 20 oranında (Chagnon, 1988b), dünya standartlarına göre düşük bir oran. Bu, ayrıca, çocukların, ebeveynlerinden birinin veya her ikisinin biyolojik ebeveyn olmadığı evlerde yetişebileceği gerçeğine katkıda bulunur.

Yanomamö ‘çekirdek ailesini’ anlamak bağlamında bunun anlamı nedir? Ya da, avcılar/toplayıcılar ve kabile insanları olarak uzun tarihimiz boyunca ‘çekirdek aile’ için bu ne anlam taşır?

İçinde aşağı yukarı 1,400 insanın yaşadığı çok sayıda köyde, ev halklarının bileşimini inceledim ve temel olarak her bir eye aşağıdaki türde sorular sordum, yani bilgisayarıma soruları ‘sordurdum’: Anne hayatta ve aynı köyde mi? Baba aynı köyde hayatta mı? Biyolojik anne ve babanın ikisi de hayatta mı ve aynı köyde mi yaşıyor? Bunların ve benzer soruların istatistiksel yanıtları, örneğin yaşamlarının her evresinde insanların ne kadar bölümünün yaşayan bir anneleri, babaları olduğu, Yanomamö çekirdek ailesinin ‘çürümesini’ yaş sınıflarıyla gösteren Şekil 4.16’da verilmiştir.

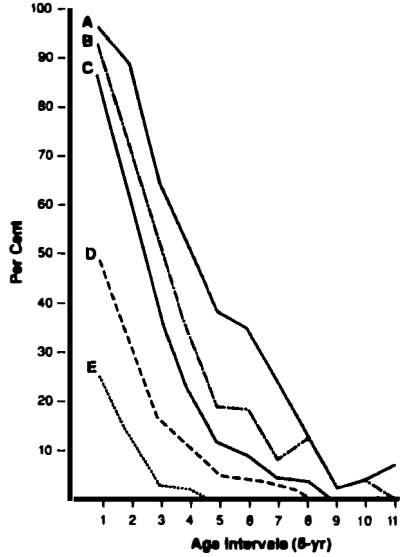
Sonuçlar beni bile şaşırttı. Antropolojide çoğu ders kitabı çekirdek aileden tüm insan toplumlarının ‘temel yapıtaşı’ olarak söz eder, toplumsal bağları anlamada ne kadar önemli ve evrensel olduğunu –Nyar gibi bir ya da iki toplumun, ‘çekirdek aileye’ sahip olmamaları nedeniyle olağan dışı olarak gö-

Şekil 4.15. 10 yaş kategorisinde, düzeni bozulmamış Yanomamö nüfusunun yaş/cinsiyet piramidi. Erkekler, diyagramın sol yarısında, kadınlar da sağ yarısındadır. Birinci yaş sınıfındaki erkek fazlalığına dikkat edin: Nüfusun yaklaşık yüzde 23'ü, 0-10 yaş arası erkek çocuklardan oluşur ancak bu sınıfın sadece yaklaşık yüzde 15'i kız çocuğudur. Bu dağılımın genel 'şekli' –altta çok geniş ve hızla daralan– küçük yaş sınıflarında görece olarak yüksek olan yüksek ölüm oranlarıyla belirlenen, görece olarak yüksek doğum oranlarının sonucudur. Bu, düzeni bozulmamış yerli toplumların ve büyük olasılıkla yakın zamana kadar tüm insan nüfusları için nüfus piramidinin tipik şeklidir. (Chagnon, 1974, Şekil 4.6, N=1466'dan tekrar çizilmiştir.)

rüldüğünün çoğu tanımda altını çizerek– vurgular. Şekil 4.16'nın gösterdiği, bir Yanomamö olgun yaşa, yaklaşık 10 yaşına geldiğinde, her üç Yanomamö'den biri hâlâ evli anne ve babasının olduğu bir ailede yaşar ve 20 yaşında, sadece on tanesinden biri böyle bir aileden gelir! Bunun, tarihimizin büyük bölümü için doğru olduğuna inanmak için iyi nedenler vardır. İnsan toplumunun sözde 'temel yapıtaşının' istatistiksel olarak bakıldığında çok kısa bir yarılanma ömrü olduğu görülür.

Şekil 4.16. Yanomamö çekirdek ailesinin zamanla 'çürümesi'. 5'er yıllık yaş aralıklarıyla düzenlenmiş, her cinsten bireylerin yüzdesi. Burada (A) anne hayatta ve aynı köydedir, (B) baba hayatta ve aynı köydedir, (C) her iki ebeveyn hayattadır, aynı köydedir veya tekeşli ya da çokeşli olarak evlidir, (D) her iki ebeveyn hayattadır, tekeşli olarak evlidir ve en azından bir büyükbaba/büyükanne hayatta olup aynı köydedir. N=1327. 'Çekirdek ailenin' herhangi bir tanımıyla (C,D veya E), çoğu Yanomamö bireyi 20 yaşına (yaş sınıfı 4) geldiğinde böyle bir ailede yaşamıyor olacaktır. Örneğin, yaş sınıfı 1'deki (doğumdan 5 yıla kadar) Yanomamölerin sadece yaklaşık yüzde 50'si D tipinde bir ailede yaşar. 15 yaşına (yaş sınıfı 3) geldiklerinde, sadece yaklaşık yüzde 18'i böyle bir ailede yaşar. (Chagnon, 1982, Şekil 14.6'dan tekrar çizilmiştir.)

Bunun, birçok toplumdaki, özellikle de genç insanların ebeveylelerinin, özellikle babanın, evliliklerini düzenlediği söylenen yerlerdeki evlilik uygulamalarını veya evlilik sistemlerini anlamadaki önemi üzerinde düşünmeye başladığımızda, konular daha merak uyandırıcı olur. Çoğu Yanomamö erkeğinin, evlenecek yaşa (yirmilerinin başlarına) geldiklerinde yaşayan bir babaları olmaz. Evliliklerini kim düzenler? Bu yine başka sorular ve, bazen de, kuramın temel düzeylerinde sert tartışmalar ortaya çıkarır. Örneğin, bir adamın biyolojik bir oğlu ve önceki evliliğinden çocukları olan bir kadınla evlendiği zaman 'evlat edindiği bir oğlu varsa, her ikisi için evlilikler düzenleme zamanı geldiğinde büyük olasılıkla 'evlat edindiği' oğlundan çok kendi biyolojik oğlundan gelecek çoğalmayla olacağını önceden bilirim, özellikle de evlenilebilecek kızlar

seyrek ise. Diğer antropologlar bunun, 'biyolojik azalımın' kabul edilemez bir biçimi olduğunu söyleyecek ve bir ilke sorunu olarak, her iki durumda da eşit derecede başarılı olduğunu öne süreceklerdir. İkinci durumu destekleyecek hiçbir anlamlı kanıt yoktur ve biraz önce yaptığım öngörüyü destekleyecek önemli miktarlarda kanıt vardır.

Bu senaryo, belki de ilk defa Yanomamöler üzerine araştırmamla açıkça ortaya koyulmuştur, kabilesel toplumsal örgütlenmenin ve davranışın diğer yönleri için, akrabalık sınıflandırması da içinde olmak üzere, anlamları vardır. Yukarıda ele alınan nedenlerden dolayı Yanomamöler yaş ve soyu bir tutmak için devamlı olarak akrabalık sınıflandırmalarını 'ayarlamalıdır'. Çekirdek aile örgütlenmeleri üzerine istatistiksel bilgi, evlenebilecek yaşa geldiklerinde çoğu erkeğin, çevrelerinde, onların bir eş bulmalarına ve bunu sağlama almalarına yardım edecek babaları olmadığını... ve diğer yetişkin erkeklerin yardımına güvenmek zorunda kalacaklarını önerir.

Bu iki genel ve önemli gerçeğe dayanarak, cinsiyetle akrabalık ve soy bilgisi hakkında ve akrabalık sınıflandırmalarının, yani 'kural çiğnemenin' kopya edilebileceği hakkında bazı öngörülerde bulunmak gereğini duyuyorum. Mantık şöyle:

1. Erkekler eş bulmada zorluk çekerler çünkü kadınlar yetersizdir. Yaşayan bir babaya güvenemezlerse, bunu yapabilecek olan erkeklere ilgi göstermelidirler –ve bu, soyları ve akrabalık sınıflandırmalarını boydan boya öğrenmek anlamına gelir çünkü bu bilgi gelecek nesilleri için gereklidir. Yanomamö erkekleri, kısacası, soylar ve akrabalar hakkında kadınlardan daha fazla şey bilmelidirler, bu, antropologlar için bile büyük olasılıkla sezgiselliğe ters düşer.
2. Kadınlar, koca bulmakta hiç zorlanmazlar ve her zaman (veya neredeyse her zaman) yaşamları boyunca evlenir-

ler. Soylarını veya akrabalık sınıflandırmalarını öğrenmek için hiçbir ek çaba bunu değiştiremez.

3. Akrabalık sınıflandırmaları, yaş ve kuşakları uyum içinde tutmak için değiştirilmesi gerektiğinde, bu şekilde, evlilik sistemleri 'işler' ve erkekler sadece *suaböya* olarak sınıflandırdıkları kadınlarla evlenebilirler; o zaman erkekler, tekrar sınıflamalarında bir önyargı göstermelidirler: Kadınları, onları tekrar sınıflandıracaklarsa üretken olarak yararsız sınıflarından "eş" sınıfına götürme eğiliminde olmalılardır.

1985'te bu düşüncelerin çok ayrıntılı bir ölçümünü yaptım (sonuçların çoğu Chagnon, 1988b'de yayımlanmıştır ve burada kısaca özetlenmiştir). Üç ayrı köyde, bana köydeki herkes için hangi akrabalık terimini kullandıklarını söyleyen her iki cinsiyetten ve her yaştan bilgi vericilerim vardı. Kimden söz ettiğimi ikimizin de bildiğinden emin olmak için, o kişinin adını bilgi vericimin kulağına fısıldarken aynı anda her kişinin bir vesikalık resmini, her bilgi vericime gösterdim ve "Şunu nasıl çağırıyorsun?" diye sordum. Tüm karşılıklarının zamanını tuttum.

Bu köylerde, önceki birkaç yıllık alan çalışmasından da, herkesin nasıl soya dair olarak dört-beş nesil öncesiyle ilişkili olduğunu biliyordum ve sınıflandırma 'kurallarını' izlemeleri durumunda onlarla saptanabilir soy yıllarıyla ilişkili olan akrabaları nasıl çağırımları gerektiğini biliyordum.

Bunu her iki cinsiyetten ve her yaştan 100 bilgi vericiyle yaptım ve her bilgi vericinin köyün tüm üyelerini sınıflandırmasının aldığı zamanın bir ölçüsünü olduğu kadar, yaklaşık 12.000 'akrabalık sınıflandırmasının' da karşılığını aldım.

Sonuçlar öngördüğüm gibiydi. Erkekler, akrabalarını sınıflandırmada kadınlardan daha hızlıydı, soy ve akrabalık hakkında kadınlardan daha fazla bildiklerini öne sürerlerdi.

Bilgi 'dillerinin ucundaydı' ancak kadınlar ve kızların sıklıkla şu şekilde bir soy denklemi kurardı: "Eh, onun babasını şöyle çağırıyorum ve kardeşini de böyle, yani sanırım onu 'koca' olarak çağırırım." Bu bilgi ayrıca, köydeki önemli sayıda kadının aslında birçok köy sakini için özel terimler kullanmadığını ancak herhangi derinlikte bir soy bilgisi gerektirmeyen 'belirsiz' terimler kullandıklarını göstermektedir.

'Yetişkin erkeklerin (17 yaş ve üstü) akrabalık sınıflandırmaları incelendiğinde, kadınları 'eş' sınıfının kadın akrabalar için yapılan tekrar-sınıflandırmalarının istatistiksel açıdan önemli bir kalıp gösterdikleri açıktı: Bu eğilim, kadınları üretken olarak yarırsız sınıflardan alıp üretken olarak yararlı olan tek sınıfa, 'eş' sınıfına koymaktı. Bu sınıfa taşıdıkları kadınların ayrıntılı bir çözümlemesi, bu kadınların çoğunun genç olduğunu ve yüksek bir üretkenlik değerleri olduğunu, yani üretken devirleri geçmiş yaşlı kadınlar olmadıklarını gösterdi.

Bu görelî olarak ince alıştırmaıyla birtakım antropolojik dersler öğrendim. Bunlardan biri, 'akrabalık sisteminin' çok hareketli, herkesin diğerleri için öğrendiği ve yaşamının geri kalanında sadakatle kullandığı bir sabitleştirilmiş terimler kümesi olmasıydı. İnsanlar evlilik sistemini yürütmek için akrabalık adetlerini değiştirmek *zorundaydılar* çünkü evlenilebilirlik büyük ölçüde çevrenizdeki insanları hangi akrabalık terimleriyle çağırduğunuzla tanımlanıyordu. İkinci ders, köydeki diğerlerinin 'ensest yaptığına' dair sık suçlamaların daha anlamlı olduğuydu –soyla ilgili olarak uygunsuz bir sınıftaki biriyle evlenmek, 'ensest' tanımına giriyordu. Üçüncüsü, ilk hilelerin kuralları başarıyla 'çiğneyeceklerine' ve birçoğu bu hareketlerden ve hilelerden çıkar sağlamış olan arkadaşlarıyla akrabalarından destek bulacağına çok büyük güveni olan erkekler tarafından yapılmış olduğuydu. Ensest, en doğrusu, başlatanın toplumsal konumu ve otoritesini yansıtan bir tür

siyasal hareketti. Merak uyandıran soru, bu ‘siyasal hareketin’ bilinçli ve bilinçsiz olarak akıldaki çoğalmaya yönelik kazanımla harekete geçirilip geçirilmediğidir. Bu tür hilelerin çoğunun genel sonucunun, genellikle çoğalmaya dair olumlu sonuçları olduğuna işaret ettiği görülür. Rerebawä bir keresinde, doğan ilk oğlu Breakosi’nin geleceğini gururla öngörerek şöyle dedi: “Vahşi bir küçük adam! O kadar vahşi ki büyüyünce büyük olasılıkla enest yapacak!” Söylediği, akrabalık kurallarını ve soyları öyle iyi bilecekti ki yoluna çıkmaları durumunda onları çiğneyecek ve birini, oraya ait olmayan bir evlenilebilir sınıfa koyacaktı... enest yapacaktı. Yanomamö kültüründe bunu başarıyla ve öngörülebilirlikle, sadece kural ihlallerinizi savunmaya hazırlıklıysanız yapabilirsiniz ve bunu yapma yeteneğiniz büyük ölçüde, gösterdiğiniz tehdidin ne kadar inanırlılığı olduğuna, yani ne kadar ‘vahşi’ olduğunuza bağlıdır. Kayıtlarımdaki en çirkin enest davaları –paralel kuzenleriyle veya, bir durumda, bir yarı kız kardeşe evlenen erkekler– sadece reislerin değil, ‘vahşilikle’ ünlenmiş reislerin davalarıdır. Biraz kişisel çıkar sağlamak için kuralları çiğneme, elde ettiğiniz veya miras aldığınız gücünüz varsa, her kültürde her zaman daha kolaydır. Yanomamö kültüründe, kısmen bireysel yigitliğin sergilenmesi yoluyla kazanılır ve kısmen de hilelerinizi ve kural-kırmalarınızı onaylayacak birçok akrabaya sahip olunarak miras alınır.

Son olarak, bütün bunları anladıktan sonra başka bir şey anlam kazandı. Onlara eşimin annesine sarıldığım resmimi gösterdiğimde, yani ‘enest yaptığımda’, bazıları atlamıştı: “Vay! Sen gerçekten vahşisin!” İlk başta neden ‘enesti’ kişisel olarak yigitlikle eşit tuttuklarını anlamadım ve birini bilerek diğerini öngörmeye yöneldim. Büyük olasılıkla, kayınvalide me sarılmaktan kurtulmak için yaptığımı varsaydıkları bir sürü etkinlik hayal etmişlerdi.

5 / Siyasal Anlaşmalar, Alışveriş ve Ziyafet

Yanomamö ziyafetleri, egemen bir grup başka bir birleşik grubun üyelerini eğlendirdiği zaman verilir. Ziyafetler siyasal olaylardır. Elbette, ekonomik ve törensel anlamları da önemlidir ancak bunlar, topluluklar arası dostlukları biçimlendirme ve koruma bağlamındaki ziyafetin işleviyle karşılaştırıldığında görece olarak önemsizdirler. “Müttefikleri” eğlendirmenin baş amacı, yemek sunumlarının genel olarak yakın ve hoşsohbet koşullarında köyler arası dostluğu, tekrar doğrularak ve kazanmaya çalışarak besleyip, bu şekilde, komşu köyü daha ileri bir tarihte, karşılık olarak kendi köylerinde bir ziyafet düzenleme yükümlülüğüne sokarak, başka bir ziyafeti ve köyler arasında daha fazla dostluğu beraberinde getirmektir. Gruplar arası savaş olasılığını azaltmaya da hizmet ederler.

Bu bölümde, siyasal birleşmenin biçimlenmesinin gelişimsel sürecinde hepsi birbirleriyle yakın bir şekilde bağlantılı ve etkileşimde olan alışveriş, ekonomik uzmanlaşma, gruplar arası tarihsel bağlar ve köyler arası evlilik takasları arasındaki ilişkilerin bazılarını tanımlayacağım.

Bölüm 2’de bağımsız köylerin üyelerinin, gevşek bir birleşik köyler şebekesinde kendilerini kabul ettirme sürecinde, birbirleriyle kazanmaya çalıştıkları dostlukları tanımladım.

Daha sonra Bölüm 4'te, Kaobawä'nın yandaşlarının onunla nasıl akraba olduklarını ve sıra ile, onun başka birkaç köyün üyeleriye akraba olduğunu gösterdim. Burada, tarihsel bağların bazı siyasal sonuçlarıyla, bunların, Kaobawä'nın grubuyla ve onunla siyasal alışverişleri olanlar arasındaki belirli güncel ilişkilerin doğasını nasıl düzenleyip şekillendirdiğini ele alacağım. Bunu anlatmak için, Kaobawä'nın grubu ile ziyafetteki konuklar arasındaki hem tarihsel hem de güncel olan siyasal bağlar bağlamında belirli bir ziyafetin ayrıntılarını tanımlayacağım. Bununla birlikte, ilk önce, genel olarak Yanomamö birleşmelerini yorumlayacağım.

SİYASAL İŞBİRLİĞİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

İttifakların (siyasal işbirliğinin) beklentilerinden ve anlamlarından biri, ne zaman içlerinden biri güçlü bir düşman tarafından köyünden ve bahçesinden sürülse, ortakların birbirlerine barınak ve yiyecek sağlama yükümlülüğü altına girmeleridir. Bazı durumlarda, kuşatılmış ortak, bir yıl ya da daha uzun bir süre, aşağı yukarı yeni bir bahçe ve bağımsız bir varlığın olanaklı olduğu üretken bir temel yerleştirmek için gereken sürede, ev sahibinin köyünde kalmak zorunda kalabilir. Kaobawä'nın grubu yakın tarihinde iki kez güçlü düşmanlar tarafından bahçelerinden sürülmüştür ve bir müttefik ya da anlaşmalı grubun köyünde sığınmaya zorlanmıştır. Her durumda da grup, komşu grupla bir yıl kadar kalarak, ancak yeni bahçeleri ürün vermeye başladıktan sonra oradan taşınmışlardır. Böylece ev sahipleri Kaobawä'nın grubundan, aynı şekilde karşılığını vermeden birkaç kadın isteyip almıştır, geçici güç konumları sayesinde kullandıkları bir yetkidir bu. Grup, ev sahiplerinin korumasından daha uzun süre yararlandıkça, kadınlar bakımından bedel daha yüksek olur, böylece, ziyaret-

iler her zaman olabildiğince hızla bahçelerini kurmaya çalışırlar ve bunlar ürün vermeye başlar başlamaz buralara taşınırlar. Dostlar olmadığında, bir köyün yeleri ya tek bahçelerinde kalıp düşmanların saldırılarına dayanacaklardır ya da birkaç kk gruba dağılıp, kadınlarının birçoğunu koruyucularına kaptırarak, kalıcı bir temeli olan daha büyük köylere katılacaklardır. Vahşi orman, büyük grupların yerleşik kalmasına yetecek kadar yabani yiyecek vermez ve savaş tehdidi kk grupların çok geçmeden düşmanları tarafından bulunup aldatılmalarına yol açar.

Her zaman var olan, insanın köyünden sürülmesi tehlikesi nedeniyle, Kaobaw'nın bölgesindeki hiçbir Yanomamö köyü, diğerk gruplarla ittifak kurmadan bağımsız bir varlık olarak var olmaya devam edemez. Savaşa, güçlü köylerin zayıf olanlardan yararlanıp onlardan zorla kadın almaları gerektiğini öne süren kavgacı bir ideoloji hizmet eder; zorla kadın almalarını önlemek için, tüm köylerin yeleri güçlüymüş gibi davranmalıdır. Böylece, asker tehdit, kylar arası birleşmeyi gerekli kılan bir durum yaratır ancak aynı zamanda böyle birleşmelerin oluşumuna engel olan bir ideoloji meydana getirir: Dostlar birbirlerine *gereksinim duyarlar* ancak gerçekten *güvenmezler*.

Kylar arasındaki anlaşmalar genellikle, günlük alışverişleri, karşılıklı ziyafet vermeyi ve son olarak kadınların takasını içeren gelişimsel bir düzenin sonucudur. En yakın dostlar, alışveriş ve ziyafet vermeye ek olarak evlilikle kadın takas edenlerdir. Gelişen herhangi bir birleşme, kadın takası evresine ilerlemeden alışveriş veya ziyafet verme evresinde denge kazanabilir. Alışveriş ve ziyafet anlaşmaları zayıf birleşmelerdir ancak bu kadar yakın ilişkili olan kylar arasında geçerli olma olasılığı olan savaşın derecesini sınırlamaya yardım eder. Kadınların zorla kaçırılması gibi özel bir olay onları harekete

geçirmediği sürece, Yanomamöler, bu köylere saldırmaktan kaçınırlar. Alışveriş ve ziyafet bağlarıyla bağlı olan dostlar, örneğin, birbirlerini zararlı büyü yapmakla nadiren suçlarlar. Dostlar, birbirlerine 'evlilikle meydana gelen akrabalık' bağlarıyla bağlıdır; bununla birlikte, birbirlerine daha çok bağımlıdır çünkü birbirleriyle kadınları takas etmeye devam etme yükümlülüğü altındadırlar. Aslında, birbirlerine bağlı olan köylerin akrabalık bağlarını genişletmeleri, kadın takası yoluyla olur.

Anlaşmalı köylerin üyeleri, birleşmenin oluşumunda son adımı atmak ve kadınları ortaklarına bırakmak için genellikle isteksizlerdir çünkü her zaman, ortaklarının sözlerini tutmayacağından kaygı duyarlar. Küçük köylerde bu tutum özellikle dikkat çekicidir, çünkü onları koruyan büyük ortakları, kadınları vererek 'dostluklarını' göstermeleri için onlara baskı yaparlar; Yanomamö siyasetinde güçlü, zayıfı baskı altında tutabilir ve de tutar. Zayıflar, bu yüzden, blöfle ve gözdağı vermeyle ve de genel olarak askerî bakımdan gerçekte olduklarından daha güçlü görünmeye çalışarak, böylelikle ortaklarını eşit olduklarına ve bağımsız bir varlık sürdürebileceklerine inandırmayı umarak sözde güçlerini göstermeye zorlanırlar. Böyle yaparak, ayrıca, ortaklarını, kadınlar için onları zorlamak üzere herhangi bir girişimin göğüs-dövme düellosu veya sopa dövüşü gibi uygun bir tepkiyle karşılanacağına dair bilgilendirirler. Yine de, her bir dost, birleşmede kadın kazanmayı bekler ve anlaşmaya bunu düşünerek girer ve her biri karşılık olarak, verdiğinden daha fazla kadın kazanmayı ümit eder.

Bundan dolayı, farklı köylerden erkek gruplarının, karşılıklı kadın takası temeline dayanan köyler arası sarsılmaz bir birleşme gerçekleştirmek üzere ara sıra yapılan gergin toplantıları için, ziyafet verme ve alışverişin uzun, zor yolu geçilme-

lidir. Kuşku, grel gvене izin vermeli ve bu karşılıklı ziyafet verme olarak gelişmelidir. Sadece o zaman köyler arası ilişki ortakların birbirlerine kadın bırakmaya başladıkları noktaya ulaşmıştır ve o zaman bile bu, istemeyerek olmasa da, çok dikkatlice yapılır.

Bu, yine de, bir birleşmenin gelişiminde sadece ‘ideal’ modeldir. Kadınların gruplar arasında takas edildiği evreye ulaşacak kadar seyrek olarak gelişir, özellikle de eğer ilgili iki köy aşağı yukarı aynı asker güce sahip ise. Kadınlar, yiyecek, görgü kuralları, cömertlik v.s. zerine kavgalar ve tartışmalar gelişir ve taraflar geçici olarak yarı düşmanca bir şekilde, belki gelecekte bir gün tekrar yakınlaşma girişiminde bulunmak üzere, geri çekilirler. Veya, eğer taraflar açıkça farklı potansiyel asker güce sahipse, ikisinden güçlü olan kendi asker gücünden yararlanarak zayıf ortağını, birleşmenin gelişiminin başında kadın devretmeye zorlamaya çalışır ve böylelikle birleşme gelişiminin gidişatını zıt yönde değiştirir.

Böyle gelişimlerin meydana geldiği evre içindeki, kadın takası evresine götüren her belirli gelişimsel düzen, dostluğun sıcak bağlarının kurulmasına yardım etmez. Taraflardan her biri, diğerini, düşmanlarını kontrol altında tutmak için gerçekten siyasal birleşmeye gereksinimleri olmadığına inandırarak üzere kendi bağımsızlığını göstermeye çalışır. Buna, geçmişteki asker zaferlerle, geçmiş sopa dövüşleri ve göğüs-dövme dellolarındaki acımasızlıkla övünerek ve insanın, grubunun her zaman, hiçbir dost anlaşmasının korkunç gücünün üstesinden gelemeyeceği çok büyük bir gücün patlak vermenin eşiğinde olduğunu üstü kapalı olarak söylemesiyle başlanılır. Köy daha kkk ve savunmasızlığı daha açık oldukça, bu olası gücü üstü kapalı olarak söylemek için baskı daha da büyüktür, özellikle de yeleri Bölüm 2’de açıklandığı gibi, arzulanan bir ekolojik ortamda bir yer sağlamaya çalışıyorsa.

Bu çevrede siyasal dalavereler çevirmek, hem ustalık isteyen hem de tehlike olasılığı olan bir girişimdir. Pazarlıktaki her taraf kendi tehditlerinin inanılrlığını sağlarken, ortağının blöfünün birdenbire harekete dönüşeceği noktayı bulmalıdır; kendisi, şiddetli olması olası bir sonuca katlanmaya hazırlıklı olmadığı sürece, dostunu daha fazla kışkırtmaması gereken noktayı öğrenmelidir. Bu, siyasette belirli bir amaca ulaşmak için büyük bir tehlikeyi göze almaktır, her bir arabulucunun, rakibinin tehditlerinin, rakibi şiddet uygulamaya kışkırtma riski altında –hemen ve şerefli bir sopa dövüşü veya daha sonra ve haince, ev sahiplerinin, adamlarını öldürmek ve kadınlarını alıkoymak için konuklarına baskın yaptığı bir ziyafet–blöf olduğunu açığa vurmaya zorlandığı bir tür siyasal tutumdur.

BİRLEŞME OLUŞUMUNDA ALİŞVERİŞ VE ZİYAFET

Özellikle birleşme henüz gelişmekteyken, bir dost, daha zayıf ortağından yararlanma fırsatı kolladığından dolayı, iki grubu birbirlerini ziyaret etmelerini özendirecek doğal çekim çok azdır. Gururun göz önünde bulundurulması ve toplumsal özgüven, sarsılmaz, öngörülebilir birleşmeleri ve askerî bağımsızlığı geliştirmek için açık girişimlere engel olur. Yanomamöler olası bir dostun köyüne durup dururken gidip de bir düşmanın akınları nedeniyle askerî yardıma gereksinim duyduklarını bildiremezler. Böyle yapmak savunmasızlığı kabul etmektir ve belki de olası dostun yırtıcılığını çağırır. Bunun yerine, alışveriş ve ziyafet verme araçlarıyla karşı tarafa yanaşarak aylar hatta yıllar boyunca anlaşma zemini hazırlarlar. Bu şekilde hem gururları korur, hem de nihai hedeflerine, köyle arasında dayanışma ve bağımsızlık kurma ereklerine ulaşırlar.

Yanomamö değiş-tokuşlarının üç ayrı özelliği birleşme

oluşumu bağlamında 6nemlidir. İlk olarak, her parça, değişik bir t6r parçayla 6denmeli ya da değiştirilmelidir; alıcı ortağına *no mraiha* denilen bir şekilde 6deme yapma y6k6ml6l6ę6 altındadır. *No mraiha* olan bir şey veren birisi, deneyimsiz g6zlemciye, onu ‘bedava’ bir hediye olarak veriyormuş gibi g6r6nebilir ancak ‘hediye’ çok sonradan hatırlanır ve bir karşılık ‘hediyesi’ istemek için bir araç olarak kullanılır. İkinci olarak, 6deme geciktirilir. Bu iki alışveriş 6zelliğinin sonucu, bir alışverişin her zaman bir başkasını beraberinde getirmesi ve farklı k6ylerin 6yelerine birbirlerini ziyaret etmek için hem bahane hem de fırsat vermesidir ve alışveriş bir kere başladı mı, devam etmeye y6nelir 6nk6 birleşme içindeki k6ylerden birinin 6yeleri her zaman diğerinin 6yelerine son karşılaşmalarından alışveriş eşyaları borçlu olur. 66nc6 6nemli alışveriş 6zelliği, alışveriş parçalarının 6retimindeki garip uzmanlaşmadır. Her k6y6n, dostlarına sağladığı bir ya da daha fazla 6zel 6r6n6 vardır. Bunlar, k6pekler, sanrı yapıcı uyuruşturucular (hem yetiştirilen hem de toplanan), ok uçları, yaylar, pamuk iplikleri, pamuktan ve yapraktan hamaklar, birkaç t6rden sepetler, toprak kaplar ve k6yler yabancılarla doğrudan veya dolaylı bağlantıda olduğunda elik aletler, oltalar, olta ipleri ve al6minyum kaplar gibi parçaları içerir.

6retimde uzmanlaşma, doğal kaynakların dağılımına dayanılarak açıklanamaz. Her k6y, ekonomik anlamda kendine yetebilir. (Uygarlıktan gelen elik aletler ve diğer 6r6nler en 6nemli istisnaları oluşturur.) Uzmanlaşmanın açıklaması, daha çok, birleşme oluşumunun sosyolojik y6nlerinde aranmalıdır. Alışveriş, bir kataliz6r olarak, karşılıklı kuşku duyan dostların doğrudan ancak cana yakın olan buluşmalarla tekrar tekrar bir araya getirildikleri ‘başlangıç d6zeneği’ olarak işler. Komşular arasında bu sık g6r6şmeler olmasaydı, bu birleşmelerin oluşumu çok daha yavaş olurdu ve hatta oluşur oluşmaz

daha kararsız olurdu. Birleşmeleri sabitlemek için önceden gereken şey, tekrarlayan görüşmeyle ziyafet vermedir ve alışveriş düzenekleri bu ziyaretlere neden olmak üzere iş görür.

Toprak kaplar, emekte uzmanlaşma için, Yanomamö üretimini ve alışverişini tanımlayan iyi bir örnektir. Mömariböwei-teriler (bkz. Şekil 5.2) hem Kaobawä'nın grubuyla hem de uzak bir Şamatari köyünün insanlarıyla dosttur, bu ikinciler, Kaobawä'nın ölümcül düşmanlarıdır. Alan çalışmama ilk başladığımda, Momariböwei-terileri ziyaret ederek, özellikle nasıl toprak kap yapıldığını bilip bilmediklerini sordum. Hiçbiri kap yapımı bilgisini kabul etmeyerek hepsi de bir zamanlar bunları nasıl yapacaklarını bildiklerini ancak uzun zamandan beri unutmuş olduklarını açıkladılar. Dostlarının, Möwaraoba-terilerin (Sibarariwä'nın köyü), bunlardan çok miktarda yapıp tüm gereksinimlerini karşıladıklarını ve böylece daha fazla yapmak zorunda kalmadıklarını açıkladılar. Köylerinin bulunduğu bölgeki kilin, kap yapımı için uygun tipte olmadığını da eklediler. Yılın sonlarında bir savaş nedeniyle kap yapımcılarıyla dostlukları soğudu ve kap kaynakları kapandı. Aynı zamanda, Kaobawä'nın grubu onlardan toprak kaplar istemeye başladı. Mömariböwei-teriler hemen, toprak kapların nasıl yapıldığını 'hatırlayarak' ve çevredeki kilin kap yapımı için gerçekten uygun olduğunu 'keşfederek' karşılık verdiler. Bir dostta, sadece parçanın yerel bir eksikliğini *yaratarak*, parça nedeniyle onları ziyaret etmek için yeterli bir neden vermişlerdi.

Uzmanlaşma çoğu kez, toprak kap yapımı durumundan daha az bireyleştirilmiştir. Kaobawä'nın grubu, örneğin, bir dostta pamuk ipliği 'ihraç eder' ama bir başkasından da 'ithal eder'. Üstelik, ihraç edilen pamuk çoğu kez, yapılmış hamaklar biçiminde geri gelir, ithalatçı bu sürece sadece emekle yardım eder. Bazı durumlarda, eksikler sadece mevsimseldir; Kaobawä'nın grubu belli bir dosttan yılın bir zamanı pamuk it-

hal edebilir. Alışverişin büyük bölümü, bununla beraber, herhangi bir grup tarafından kolayca üretilen veya yetiştirilen parçaları kapsayarak, alışverişin, ziyaret etmenin harekete geçiricisi olduğu gerçeğinin altını çizer. Konukseverliğin, yemeğin arkadaş gruplarına verilmesini öngörmesine rağmen yemek, alışveriş sistemine girmez. Ara sıra bir köyün yeşil muzları, ürünlerine zarar veren özellikle uzun, kızgın bir büyü nedeniyle kıtlaşır ve üyeleri bir hafta kadar süreyi geçirmek için yiyecek ödünç almak üzere bir dostu ziyaret edebilirler. Bu konukseverlik genellikle karşılık bulur ancak olağan alışveriş ağının bir bölümü değildir.

Köyler arası dostluklar şu üç noktanın herhangi birinde denge kazanabilir: Karşılıklı seyrek alışveriş, karşılıklı ziyafet veya karşılıklı kadın takası. Bunlar, üçüncü evrenin, ilk ikisini belirtmesi anlamında birikerek çoğalan seviyeleridir. Kadınları takas eden dostlar aynı zamanda ziyafet verir ve alışveriş yaparlar. Aynı şekilde, birlikte sadece ziyafet veren dostlar da alışveriş ederler ancak kadınları takas etmezler. Bu dayanışma ölçeğinin yukarı ucunda insanın grubunun yakın zamanda ayrılmış olduğu köyler varken, aşağı ucunda, insanın öldürmek amacıyla dövüştüğü köyler yatar. Çoğu kez ölçek, doğrusal değil de daireseldir: Bir köyün ölümcül düşmanı, ayrılmış olduğu grup olabilir. Örneğin, Kaobawā'nın grubu, Makorimateri, Daiyari-teri, Widokaiya-teri, Mahekodo-teri ve Iyāwei-teri ile ara sıra alışveriş eder. Bunlar oldukça zayıf birleşmelerdir ve hatta sınırlı dövüşe izin verirler. Kaobawā'nın grubunun, düzenli olarak ziyafet verdiği Reyabobōwei-teri ve Mömaribōwei-teri ile daha yakın bağları vardır. Hatta Reyabobōwei-terililerle olan birleşme, birbirleriyle kadınları takas ettikleri noktaya ulaşmıştır. Son olarak, ölçeğin öbür tarafında, Kaobawā'nın grubu Iwāhikoroba-teri'yle, Möwaraoba-teri'yle ve Patanowā-teri'nin bir bölümüyle savaştadır. Bu gruplardan ilk

ikisi, Kaobawā'nın en sağlam dostlarıyla, yakın geçmişte bölündükleri Reyaboböwei-teri ve Mömariböwei-teri'yle, ortak bir tarihe sahip olmalarına rağmen Kaobawā'nın grubuyla tarihsel olarak ilişkisizdir. Patanowā-teriler 2. Bölüm'de (Şekil 2.15) olduğu gibi, Kaobawā ve yandaşlarıyla ilişkilidir. Bununla beraber, onların bir bölümünün acımasız düşmanlardır ve günümüzde birbirlerini yağmalamaktadırlar.

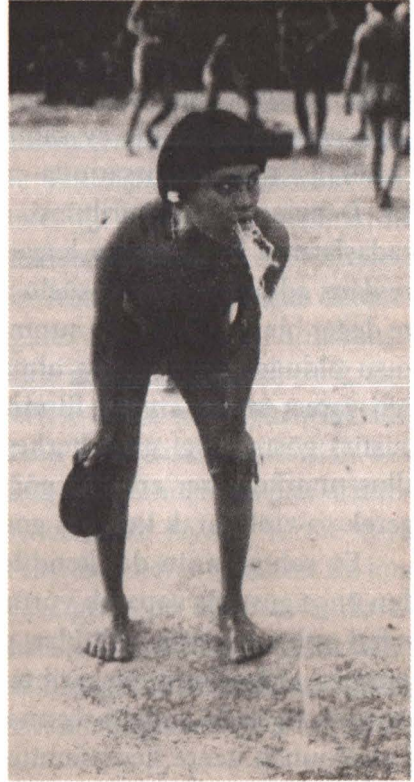
Köy yerleşim modelinden birleşmenin dayanışma derecesine yönelik hiçbir karşılıklı sağlam coğrafi bağıntı olmamasına rağmen, çevre köyler genellikle alışveriş yaparlar ve 2. Bölüm'de ele alındığı gibi, birbirleriyle etkin savaş yürütmezler. Komşular arasında savaş meydana gelecekse, taraflardan biri yerinden ayrılır ve yeni bir yere taşınır. Komşu gruplar arasındaki bağlar, kan, evlilik takası, karşılıklı ziyafet verme veya günlük alışverişten biri ise, çok sayıda etkene, özellikle de köy büyüklüğüne, daha uzak gruplara göre var olan savaş durumuna ve komşu köyler arasındaki kesin tarihsel bağlara bağlı olur. Komşular arasındaki bağların doğası her ne olursa olsun, her biri egemenliğini ve diğerlerinden bağımsızlığını korumak için uğraşır.

Yanomamöler alışverişten, daha sağlam türden birleşmelerin gelişebileceği dost bir ana temel kurmak üzere insanları devamlı bir araya getirmeye yarayan açığa vurulmamış bir düzenek olarak açıkça söz etmezler. Alışveriş ve ziyafet döngüleri arasındaki ilişkileri, köyler arası karşılıklı dayanışma olarak da kabul etmezler. Bu bağlamda, Melanezya'nın Trobriand adalıları gibilerdir. Alışveriş geleneklerinin koşullara daha fazla uyan önemli yönlerine karşı 'işlevsel bir bilgisizlikleri' vardır (Malinowski, 1922). Hem Yanomamöler, hem de Trobriandlılar için, değişik gruplardan toplulukların birbirlerini ziyaret etmeleri, sadece ziyaret olarak algılanır, ekonomik ya da siyasal olarak karşılıklı dayanışma kurmayla ilişkili görülmez.

Bir ziyafette katılımcı olan Yanomamöler için, olağanüstü miktarlarda yiyecekte, dansın heyecanında ve insanın, diğerlerini, giydiği zarif süslerle büyülemenin doyumunda –ve ümit verici bir şekilde ev sahibi kadınlardan biriyle gizli bir cinsel ilişki yaşama fırsatında– ziyafetin kendisinin önemi vardır. Dansın zenginleştirilmesi, dansçının, kısa bir an için, arkadaşlarının hayranlığını kazanan şanlı bir tavus olduğunun ve dans adımlarıyla aşırı süslü askerî yiyeceklerinin görülme-ye değer bir sergilemesini sunmanın kendi sorumluluğu ve arzusu olduğunun farkında olmasından kaynaklanır. Bu kısa, ego yapıcı anda, *Ziyafet* filminde (kitabın sonunda listelenmiştir) gösterildiği gibi, herkes izleyip, hayran olup vahşice alkış tutarken, her erkeğin göğsünü şişirip köy sınırında dönerek ve zıplayarak kendini gösterme fırsatı olur.

Ev sahiplerinin de, kendilerini gösterme ve konuklarından önce gösteriş yaparak yürüme fırsatları vardır. Üstelik, ziyafeti onların vermiş oldukları gerçeğinin ta kendisi de kendiliğinden, daha ileriki bir tarihte konuklarına eşit derecede göz alıcı bir ziyafetle karşılık vermeleri için görünür şekilde meydan okumak üzere hesaplanmış bir refah ve bolluk gösterisidir.* Gerçekten de, bazı bölgelerde o kadar çok yiyecek sağlanır ki katılımcılar çok büyük miktarlarda muz çorbasını veya Amazon hurması lapasını yarışarak içer, bunu kuser ve daha fazlası için dönerler (Şekil 5.1). Meydan hızla geniş, kaygan kusmuk havuzlarıyla benek benek olur ve insan bastığı yere dikkat etmelidir... ve de kusmak üzere olan bir tören katılımcısının hemen önünde yürümekten kaçınmalıdır! Her iyi ziyafet bir başkasını hak eder ve beraberinde getirir, bu şekilde dostlar, kuru mevsim süresince ve yıllar geçerken ziyafetlerle karşılık verdikçe birbirlerini daha iyi tanır olurlar.

* Birçok ilkel toplumda ziyafet vermenin rekabetle ilgili yönleri, Hediye (1925) başlıklı denemesi şimdi antropolojik bir klasik olan Marcel Mauss tarafından ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

Şekil 5.1 Ev sahibinin köyünde, törensel bir içme yarışmasında Amazon hurması lapası kusan bir konuk.

BELİRLİ BİR ZİYAFETİN TARİHSEL ZEMİNİ

Tanık olduğum ziyafetlerden biri köyler arası siyasetlerin tüm özelliklerini sergiliyordu. Bu ziyafeti tanımlamadan önce, olayın tarihsel geçmişini vererek Kaobawä'nin köyünün tarihi çevresinde 2. Bölümde ele alınan birtakım noktaları özetleyeceğim. Olayların önemi o zaman açık hale gelecek çünkü Kaobawä'nin grubunun, ziyafetteki grupla olan önceki ilişkileri sonuçla çok ilgilidir.

1950'de, o zamanlar Kreiböwei-täka adındaki yerlerinde yaşayan, neredeyse dostsuz olan, düşmanlar tarafından kuşatılmış ve de oldukça yalıtılmış olan Kaobawä'nin grubu, Kre-

iböwei-teri'deki kendi köylerinin güneyinde, iki günlük uzaklıktaki bir Şamatarı köyü olan Iwähikoroba-teri'yle (Şekil 5.5) dostluk kazanmaya çalışmaya başladı. Iwähikoroba-teriler başka bir Şamatarı grubuyla, birkaç yıl önce ayrılmış oldukları Mowaraoba-terilerle dostça ilişkideydiler. Kaobawä'nın grubu, diğer yandan, bu köyle savaştaydı çünkü kendi grubunun üyeleri 1940'larda dost bir Möwaraoba-terili ziyaretçiyi öldürerek bir dizi akını ateşlemişti. Bir birleşme geliştirmeye istekli olan Kaobawä'nın grubu, Iwäkoroba-terilerden bir ziyafet daveti kabul etti ve ziyafette yer almak için Amiana-täka denen bahçelerinde bu köyü ziyaret etti. Bu noktaya kadar onlarla sadece alışveriş etmekteydiler.

Iwähikoroba-teriler, bununla birlikte, arkadaşları Möwaraoba-terilerle, Kaobawä'nın adamlarını öldürmelerine ve grubun kadınlarını kaçırmalarına yardım etmek için önceden bir anlaşma yapmıştı.*

Kaobawä'nın grubu vardığında Möwaraoba-teriler köyün dışında, vahşi ormanda saklanmışlardı. Kaobawä'nın grubunun erkekleri hem tek olarak hem de hep beraber dans ettiler ve ev sahiplerinin evlerine davet edildiler. Bu noktada ev sahipleri baltalar ve çomaklarla onlara saldırarak, ziyaretçiler çitleri geçip kurtulana kadar bir düzine adam öldürdüler. Kaobawä'nın babası da kurbanlar arasındaydı. Dışarı çıktıklarında, oklarla birkaç tanesini daha öldürmeyi ve diğer birçoklarını da yaralamayı başaran Möwaraoba-terilerin tuzaklarından atılan oklarla vuruldular. Birçok kadın ve kız, ev sahipleri tarafından esir alındı. Gerçi, bazıları Kaobawä'nın grubu tarafından geri alındı. Bilgi vericilerimin, Iwähikoroba-terilerin erkekler savunmasızken kadınları kovalamaya başladıklarını öne sürmelerine dayanarak, herhangi bir yetişkin erkeğin kur-

* Hasuböwa-terilerin köyünden bir grup erkek de, Iwähikoroba-terilerin dostları olarak ihanete katıldı.

tulmasının büyük olasılıkla, ev sahiplerinin kadınları istemesi sayesinde olduğunu söyleyebiliriz. İwāhikoroba-teriler ve Mōwaraoba-terilerin birkaçı katliamda yer almayı reddettiler, hatta Kaobawā'nın grubunun birazının kaçmasına yardım ettiler.

Kaobawā ve kurtulanlar Kobou'ya, yeni bir bahçe için temizlemeye başlamış oldukları bir yere kaçtılar. Burada ok uçlarını çıkardılar ve isteksizce Kreibōwei'ye, ürün veren tek bahçelerine dönmeden önce yaralarına bakıp iyileştirdiler. Kobou, grubu besleyecek hale gelmiş değildi, açlık onları Kreibōwei'ye dönmeye zorladı: Bu yer, hain dostları tarafından iyice bilindiğinden, düşmanlarının çok zayıflamış olan gruba daha fazla kayıplar verdireceğini ve daha fazla kadını zorla kaçıracaklarını bilerek burdan olabildiğince çabuk ayrılmayı dilediler.

Hain ziyafetten bir hafta kadar sonra Mahekodo-teriler, Kaobawā'nın grubunu ziyaret eden yandaş grup, katliamı öğrendi ve yardım önerdi. Mahekodo-teri reisi şahsen Kaobawā'nın köyünü ziyaret etti ve tüm grubu sığınmak için köyüne davet etti. Öneriyi kabul ettiler ve 1951 yılının Ocak ayında, düşmanlara bir intikam akını düzenledikten sonra, Mahekodo-teri'ye taşındılar.*

Mahekodo-teriler, Kaobawā'nın grubuyla bir kuşak önce anlaşmalı dost gruplar olmuşlardı ancak Kaobawā'nın grubu Orinoco Nehrinden taşındıktan sonra birleşme etkinliği sadece seyrek alışveriş olarak azalmıştı. Yanomamō siyasal tutumuna sadık olarak, açıkça daha güçlü pazarlık konumunda olan Mahekodo-teriler, kazancı düşünerek barınak ve yardım önerdiler: Konuklarının kadınlarından birkaçını istediler ve aldılar. Yine, Kaobawā'nın grubunun üyeleri yeni koruyucularının daha fazla hainlik yapabileceğinden kuşkulandılar ve yeni bir bahçe kur-

* James P. Barker, Bölüm 1'de ele alınan Protestan misyoner, birkaç ay önce Mahekodo-terilerle yaşamaya başladığından ve kuşatılmış Bisaasi-teri sığınıklarının akınına tanık olduğundan dolayı, bu tarih kesin olarak bilinmemektedir.

mak için sürekli olarak çalıştılar. Yeni bahçeleri onları tamamen geçindirene kadar –yaklaşık bir yıl– Mehokodo-terilerle kalmak zorundaydılar. Bu zaman boyunca bile, yine de, ev sahiplerinin köylerinden uzakta, yiyeceklerini beraberlerinde taşıyarak ve yeni ekim alanlarında çalışarak haftalar geçirdiler. Yeni yiyecek erzakı sağlamak, birkaç hafta dinlenmek ve tekrar ayrılmak için geri döneceklerdi. Mahekodo-teri daha sonra üç bölüme bölündüğü zaman, Kaobawä ve grubu, içlerinden birinden, Mahekodo-terilerin erkeklerin geri kalanını öldürüp kadınları kaçırmayı tasarladığı gizli planın ayrıntılarını öğrendiler. Onların bunu yapmasını önleyen tek şey Mahekodo-teri ve başka bir köy arasında yeni bir savaşın, Kaobawä ve grubunun yardımını gerektiren bir çarpışmanın meydana çıkmakta olmasıydı.

Mahekodo-terilerden ayrıldıktan birkaç yıl sonra, Kaobawä'nın grubu orada bir ziyafete davet edildi. Bununla beraber, Mahekodo-terilerin onlara karşı kötü niyetlerle planlar yaptıklarından kuşkulanmalarından dolayı genellikle yalnız olan erkekler ziyafete katılacaklardı, böylelikle başka bir katliam olasılığını azaltacaklardı. Erkekler ziyafette oldukları süre boyunca kadınlar vahşi ormanda gizlenmişlerdi. Yavaş yavaş, birleşme tekrar soğudu ve iki grup birbirlerine karşı görelilik olarak kayıtsız ancak barış içinde kaldılar.

1960'a gelindiğinde, Kaobawä'nın grubu askerî gücünün birazını geri kazanmıştı ve üçüncü bir Şamatarı grubuyla, 1950 katliamını yapan ikisiyle ilişkili olan bir tanesiyle dostluk kazanmaya başlamıştı. Yeni Şamatarı grubu, Paruritawä-teri (Şekil 5.2'yi görünüz), Iwähikoroba-terilerle savaştaydı ancak Möwaraoba-terilerle ziyafet vermekteydi. Kaobawä'nın grubu, yeni Şamatarıli dostlarını, Möwaraoba-terileri bir ziyafete davet etmeleri için ikna etti ve 1950'dekine benzer, ancak durum tersine çevrilmiş olarak bir katliam planladı. Paruritawä-teriler köyün içinde konuklara saldırırken Kaobawä'nın

grubu pusuda yatacaktı. (O zamanlar bağlantı kurulmamış bir halk olan) Mōwaraoba–teri, bir sıtma salgınıyla uğraşıyordu ve içlerinden sadece az bir bōlümü gerçekten ziyafete gelmişti; diğerleri yolculuk edemeyecek kadar hastaydı. Yeni edinilen dostlarının yardımıyla Kaobawā'nın grubu, beř adamın üçünü öldürmeyi başardı ve kadınlarının dōrdünü zorla kaçırdı. Ziyaretçilerin diğer ikisi hainliği anlatmak için kaçtılar. Bu intikam ziyafeti sadece kısmen başarılı olarak sayıldı, Kaobawā'nın grubu sonuçtan hoşnut değildi. şamatarili dostları, Paruriwa-teriler, intikam akınlarından kaçınmak için yerlerinden ayrılmak zorunda kalarak sūre içinde iki gruba bōlündü: Her ikisi de Kaobawā'nın grubuyla dost kalan Mōmaribōwei-teri ve Reyabobōwei-teri.

1965'in başlarında, alan çalışmama başladıktan sadece birkaç ay sonra, Kaobawā ve destekçileri, Mōwaraoba-teriler için bir başka hain ziyafet verdirmeyi umarak Reyabobōwei-teri'yi, şamatarili dostlarından birini ziyaret etmek üzere ayrıldılar. Kadınları ve çocukları korumaları için geride birkaç erkek bıraktılar. Erkekler neredeyse iki hafta yoktu. Tūm bu zaman boyunca, geride kalanlar şafakta benim çamurdan barakama yığıldılar ve ayrılmama izin vermeyerek tūm gūn içinde kaldılar. Her saat av tūfeęimi gōrmek istediler. Çok geçmeden, korktuklarını ve gizli planı bildiklerinden dolayı Widokaiya-terilerin (şekil 5.2'de olmayan, kuzeyde bir kōy) kadınları zorla kaçırmak için onlara akın yapacaklarından kuşuklandıklarını anladım. Barakam, Widokaiya-terili yağmacılar tarafından gasp edilmeye en uygun yerdeydi, kalan birkaç adam geceleyin saldırırlarsa yağmacıların yolunu kesmeyi umarak kapımın yanında nōbet tuttular.

Adamlar kendi silahlarıyla aynısını geceleyin yaparken, ben, bilmeyerek, kadınları ve çocukları gūn boyu av tūfeęimle korumuř oldum. Bu olay, dostlar arasında neredeyse tam

bir güven eksikliğinin altını kesin bir şekilde çizer; Kaobawā'nın grubunun üyeleri düşmanlarından çok arkadaşlarından ve birleşik gruplardan yağma bekler!

Adamlar ayrıldıktan 10 gün sonra, başka bir birleşik köyden altı ziyaretçi alışveriş yapmayı umarak Yukarı Bisaasi-teri'nin içinden geçtiler. Erkeklerin uzakta olduğu ve kadınların büyük ölçüde savunmasız olduğu onlar için çok açıktı. Durumdan Orinoco Nehri'ndeki, içlerinden biri Mahekodo-teri olan, kendi dostlarına söz ettiler.

Erkeklerin geziden dönmelerinden önceki gece, Salezyan misyonerlerden biri, Papaz Luis Cocco, karanlıkta Ocama misyonundan Orinoco Nehri'nin yukarısına yürüyerek bana geldi –yılın bu zamanında tehlikeli bir girişim. Papaz Cocco Mahekodo-teri'deki Salezyan misyonundan, kısa dalga radyosundan bir grup erkeğin kadınları esir alma niyetiyle Bisaasi-teri'ye geldikleri bilgisini almıştı. Altı ziyaretçiden kadınların iyi korunamadığını duymuşlardı ve durumdan yararlanmakta kararlıydılar. Ertesi gün, şafakta evim yine kadınlar ve çocuklarla doluydu ve yağmacılar büyük olasılıkla yoldaydı. Zor bir durumdaydım: Bir yandan, Yanomamölere söylentiden söz etmem durumunda, bu, Kaobawā'nın grubuyla Mahkodo-teriler arasında bir savaş başlatmaya yeterli olurdu. Aldığım haber yanlışsa yazık olacaktı. Diğer yandan, sessiz kalmaya cesaret edemezdim. Eğer yağmacılar gerçekten gelmekteyseler, büyük olasılıkla kadınları esir almak için koruyucuları öldürürlerdi. Neyse ki, bir karar vermek zorunda kalmadım –Kaobawā ve erkekler öğleden sonra erkenden geri döndüler ve ben de tarafsız kalabildim. Şamatarili düşmanlarına hazırlanan tehlikeli ziyafet başarısız oldu. Kurban seçilenler daveti kabul ettiler ancak varmadan hemen önce gizli plandan haberleri oldu. Onların içinde yakın akrabaları olan Reyaboböwei-terilerin birinin konu hakkında kuşkuları vardı ve onları uyarmıştı.

Öğleden sonra daha ileri bir saatte, Mahekodo-teriler aslında köyün çevresinde, sözde bir ‘kamp gezisindeydiler.’ Kaobawā, tabii ki, hikāyelerinden kuřkulanđı ancak arkadaşlığını sergilemek için onları bir ziyafete davet etti. O ve adamları neredeyse iki haftadır uzaktaydı, dolayısıyla bahçelerinde yiyecek bolluğu vardı ve Mahekodo-teriler ile yolculuk arkadaşları, Boreta-terileri konuk etmek istiyorlardı. Konuklar –kadınlarını ve çocuklarını alıp getirdikten sonra- hep birlikte 100 kişiyi buluyordu.

Katılımcılar arasındaki özel tarihsel bağlar ve güvensizlik, şölen çağrısını anlaşılır kılıyordu. şimdi, izleyen olayların ayrıntılarını vereceğim.

şÖLEN

Belki de Mahekodo-terilerin ve Boreta-terilerin kötü niyetli olduklarından kuşkulanması nedeniyle, Kaobawā, Karohi-terileri de şölene katılmaya çağırđı. Küçük ama güvenilir bir dosttur ve kendilerini yıllar önce Mahekodo-terilerden ayırmışlardır. Bu, Rerebawā’nın geldiği köydür. Herhangi bir sorun çıkması olasılığını dikkate alarak şölende daha fazla güç dengesi kurdu çünkü hem Boreta-terinin hem de Mahodo-terinin bileşimi, herhangi bir ev sahibini kaygılandırmaya yeterli güçteydi. Karohi-terilerin yardımıyla, Kaobawā’nın grubu ziyaretçilerini daha eşitlikçi bir konumda karşılamış oldu.

şölen tatsız bir şekilde başladı. Ev sahipleri şölen günü bir haberci göndererek konukları çağırır ve Yanomamöler bu çağrıya aynı gün uyar. Oysa Mahekodo-teriler ve Borata-teriler, küstahça Kaobawā’nın onları almaya hazırlandığından yaklaşık bir hafta önce geldiler ve köye yakın bir yere, büyük bir geçici bir kamp kurdular. Onlar konuktu ve yasal olarak beslenmeyi isteyebilirlerdi. Bu nedenle, Kaobawā ve köyünde yaşayanlar onları, 100 kadar insanı, besleme yükümlölüğu al-

tındaydı. Onları bir haftayı geçirmeye yetecek plantain sağlamak üzere bahçelerine götürdüler. Kaobawä, davet edilmeden gelecek kadar kaba olmalarından dolayı biraz rahatsız olmuştu ancak durumu oldukça filozofça ele aldı. Her şeye rağmen, grubunu yılın büyük bölümünde beslemişlerdi.

Kendisi birkaç erkekle birlikte bol bol muz kesmiş, bir hafta olgunlaşmaya bırakılmak üzere dama asmışlardı, şölen günü muz muhallebisini andıran koyu tatlı bir çorba kaynatacaklardı. O öğleden sonra Kaobawä ve daha yaşlı erkeklerden birkaçı, bazılarının sorumluluğu ziyafetin ertesi günü ziyaretçilere vermek üzere çok miktarda et sağlamak olan, Kaobawä'nin erkek kardeşleri olan genç adamlardan oluşan bir avlanma birliği atadı. Şamatari köyüne yolculuktan ayakları hâlâ yaralı olduğundan, çoğu, gitmek için isteksizdi. İçlerinden birkaçı hasta olduğunu iddia etti ve avlanma birliğine katılmaktan kurtulmayı bu şekilde başardılar. Reisin evindeki plantainlerin asılmasıyla av –*heyiomou*– şöleni başladı. Şimdi-den şölen havasına girilmişti.

O akşam genç erkekler ve kadınlar avda avcılara şans sağlamak için köyde dans edip şarkı söylediler, *amoamo* denen bir olay. (Yanomamöler diğer durumlarda da *amoamo* yaparlar ancak şölende, önceden toplanan muzların asıldığı gün, mutlaka yaparlar.) Erkeklerin, bir hafta süren *heyiomou*larına çıktıkları her akşam, genç kadınlar ve kızlar erkeklerin başarısını sağlamak için köyde dans edip şarkı söylediler.

Avcılar, ertesi sabah, kızarmış ve yeşil plantainlerden, avlanırken yemek üzere yanlarına alarak gün doğarken ayrıldılar. Orada bol av hayvanı olduğu bilindiğinden, avlanmak için Mavaca Nehri'nin 2.5 km yukarısında bir yer seçtiler –bu uzak bölgeye erişmek için kanoları vardı. Görevleri, maymunlar, armadillolar, yabani hindiler, yaban domuzu, Güney Amerika timsahı, tapir veya paruri kuşları bulmaktı, konuklara bunlar

yakışırdı. Bu avın herhangi bir parçasını yemelerine izin verilmeyecekti ancak ele geçirdikleri amotalar, Güney Amerika tavşanları, küçük kuşlar, yabani hindilerin ufak türleri, böcekler veya balıklar gibi avlardan tketebilirlerdi. Ziyafet etleri, konuklara ayrılmıştı ve avcılar yarafından yenemezdi. Bu zel av gezisinde erkekler, onları av boyunca idare edecek yiyecek miktarını yanlış hesaplamışlardı ve dört gün sonra ilelerinden biri daha fazla plantain alıp getirmek için geri döndü. Ayrıca Kaobaw'ya, avın başarısı hakkında, köyde küçük bir heyecan yaratan bir rapor verdi: oktan, çok fazla sayıda *bas-ho*, özellikle büyük olan ve çok begenilen bir maymun türü, öldürmüşlerdi. Ayrıca bir kum setinde bir miktar kaplumbağa yumurtası bulmuşlardı ve yiyebilecekleri kadar yiyorlardı. Daha sonra geri döndüklerinde geri kalan yumurtaları, ziyafetilerle paylaşmamak için benim barakamda gizlediler.

Bu arada, ziyaretçiler azlce yiyorlardı ve ev sahipleri çoktan yemiş oldukları çok sayıda plantain hakkında söylenmeye başlamışlardı. Başlangıçta sağladıkları haftanın erzakı bu zamanın yarısı kadar bir sürede tkutilmişti ve konuklara, ev sahiplerinin bahçelerini bimeleri için ikinci bir sefer izin verilmişti. Konukların görgü kurallarına uymuyorlardı, çok geçmeden oburluklarıyla kasten Kaobaw'nın grubuna gözdağı verdikleri açık hale geldi. Yine de, o ve yandaşları, şikyetlerini kendilerine saklayarak onlara gereksinimleri olan tüm yiyeceği sağlamaya devam ettiler. Yiyeceklerinin bitmesinden kaygılandıklarının bilinmesini istemiyorlardı. Onun yerinde, şöleni, karşılık vermenin zor olacağı şekilde götürmeyi tasarladılar.

Avcılar döndüler ve yakaladıkları avı Kaobaw'ya sundular. Av, evine, tütsülenmiş ve yaprak tomarlarına sarılmış olarak getirildi, yere kondu. Kaobaw bir süre bunu görmezden geldi ve sonra herkesin –zellikle de ele geçirdikleri et miktarıyla gurur duyan ve 17 *basho* baymunu, 7 yabani hindi ve 3

büyük armadillo vurmuş olan avcılarının- gözü önünde bir paketi açmaya başladı.

Kaobawä ve grubu, ziyafeti, ziyaretçileri için sürdürmede ve onlara yiyecek sunmada çok istekliydiler çünkü böyle yaparak, eve gitmek, böylelikle bahçelerdeki tüketimi sona erdirmek zorunda kalacaklardı.*

Şölen, Karohi-terili dostlar henüz varmamış olsa da, avcılarının dönüşünün ertesi günü için programa konulur. O zaman, Kaobawä ve grubu, kendilerini aç konuklarından kurtarmak için o kadar isteklilerdi ki Karohi-teriler için, Mahekodoterilerin ayrılışından sonra ayrı bir şölen vermeye karar verdiler. Bu önemli miktarda ek çalışmayı içerecekti ancak bu zamana kadar Kaobawä'nın ürünlerini yiyerek yaklaşık bir hafta geçirmiş olan ilk ziyaretçi gruplarından kurtulmak demekse bunu yüklenmeye dünden hazırıldılar.

Ziyafetin sabahında masiri ağacından üç büyük kabuk parçası kesilip köye getirildi. Bunlardan, haşlanmış, olgun plantain çorbası koymak için yalaklar yapıldı. Bir gün önce avdan dönmüş olan Kaobawä'nın erkek kardeşleri plantainleri hazırlarken, kaynamış muzları yalağa dökerek çalıştılar.**

Bir hafta önce Kaobawä'nın evinin çatı kirişlerine asmış olduğu plantainler artık olgunlaşmıştı. Çorbayı hazırlamakta olan genç erkekler, çatıdan plantain demetleri kesecek, her bir meyveyi baş parmakla ayıracak, etli kısmın iki yarısını bir pişirme kabına atacak ve kabuklarını da bir yığının üzerine atacaklardı. Tütsülenmiş etin sunumuna, alışıldığı şekilde eşlik eden haş-

* Onurlarına düzenlenen bir ziyafete dayanarak onlara yarı kalıcı olarak katılan ziyaretçilerden kurtulan Yanomamö gruplarının birkaç örneğini gördüm; törensel yemek sunulduğu zaman ziyaretçiler ayrılmak zorunda bırakılırlar.

** Kaobawä'nın grubu artık alüminyum kaplara ulaşabilmektedir ve yemek hazırlamada daha çok bunları kullanmaktadır. İç kesimlere, hatta uzak köylere, takasla gelen alüminyum eşyalar hızla bunların yerini alıyor ancak 1965'te çoğu Yanomamö kaba toprak kaplar kullanmaktaydı.

Şekil 5.3 Ziyafet için avcılardan eve getirdiğı bir tutsülenmiş et yükünü açan Kaobawâ.

lanmış sebzeler olan yeşil plantainlerin neredeyse eşit bir miktarını haşlamaya ek olarak, bu iş için, sabahleyin erken bir zamandan öğleden sonra geç saatlere kadar çalıştılar. Yanomamö görgü kuralları, etin yanında sebze verilmesini gerektirir.* Örneğın, birine, yanında sebze olmayan et sunmak bir hakarettir.

* Etin yanında en çok sunulan üç sebze, yeşil plantain, haşlanmış rasha meyvesi ve manyok ekmeğidir. Birkaç misyoner ve birkaç eski bilimsel gözlemci, Yanomamö ziyafetini rasha meyvesiyle tanımlamıştır (Zerries, 1955; de Barandiaran, 1966). Eğer herhangi bir yiyecek bir tutulacaksa, bu 'plantain ziyafeti' olarak adlandırılmalıdır ancak bir ziyafeti ona bazen (rasha) veya devamlı verilen bir yiyecek (plantain) bir tutmak, ziyafetin sosyopolitik nedenlerini gözden kaçırmaktır. Rasha, ziyafet için o kadar gereksizdir ki, 1964-1966 arasında katıldığım altı ziyafetin sadece ikisinde sunulmuştur. Kısacası, Yanomamö ziyafeti bir hasat töreni değil, toplumsal ve siyasal bir olaydır ve de rasha meyvesinin bolluğundan veya uygunluğundan bağımsız olarak meydana gelir. Rasha meyvesi Şubat'ta, kuru mevsimin doruğunda olgunlaşır. Ziyafetler aslında kuru mevsimde düzenlenir çünkü yılın diğer zamanlarında yolculuk zor veya olanaksızdır. Rasha'nın olgunlaşması ile ziyafet vermenin ilişkisi günlük olmaktan çok rastlantısaldır.

Yeşil plantainleri soymak, olgun olanları soymaktan biraz daha zordur; çok sert ve kırılğandırılar. Yanomamöler bu sorunu, diğer birçok sorunun çözdükleri gibi dişlerini kullanarak çözerler. Her plantain, uzunluğu boyunca birkaç kere vurularak, sırası geldiğinde tırnaklarla ve daha çok da dişlerle çıkarılan kabuk, çatlatılır. Bu özel durumda, iki genç adam başparmaklarıyla aşağı yukarı 400 litre çorba yapmaya yetecek olgun plantaini ve dişleriyle de, bir düzine büyük küfeyi doldurmaya yetcek kadar çok miktarda yeşil plantaini soydular.

Ziyafetin olduğu günün sabahı Kaobawä, herkesin onu görebileceği köy meydanının merkezine gitti ve zararlı otları sökmeye başladı. Dans meydanı olarak kullanıldığı için, meydana ziyaretçilere düzgün görünmelidir. Daha önce de belirtildiği gibi, Yanomamö reisleri yandaşlarına bunlar gibi işleri yapmalarını doğrudan buyuramayacaklarından, genellikle bunları onlar başlatırlar ve diğerlerinin de kendilerini izleyeceğini umarlar (Ziyafet filmini görünüz). Çok geçmeden, birkaç kadın gibi, birtakım yaşlı erkekler de ona katıldı ve yeterli sayıda çalışan insan zararlı otları çekip sökmeye başladığı zaman, Kaobawä sessizce, yemek hazırlıklarını yönetip et dağılımını hesapladığı hamağına çekildi.

Saatler geçtikçe köydeki heyecan açıkça arttı ve öğleye kadar, ara sıra ziyafetin heyecanından etkilenen genç bir adamdan gelen tiz çığlıklarla ikide bir kesilen devamlı bir gülüş ve gevezelik gürültüsü vardı. Bazen ziyaretçiler, ev sahipleri ve konuklar arasında, yavaş yavaş her grup dans için hazırlanmayla uğraşmaya başladıkça azalan, kısa bir çığlık atma yarışması başlatarak çığlıklara karşılık verirlerdi.

Öğleden kısa bir süre sonra, konukların geceleyin bahçeleri yağmalayıp fazladan plantain çaldıkları söylentisi köyde kulaktan kulağa dolaştı. Birkaç insan, özellikle de daha yaşlı erkekler, bu yeni bilgi nedeniyle, konuyu açıklığa kavuştur-

mak için bir göğüs- dövme düellosu olacağı söylentisine neden olarak, görünür şekilde sinirlenmişlerdi. Konuklar, davet edilmeden bir hafta önce gelerek ve aşırı derecede yiyerek çoktan ziyaretlerinin tadını kaçırmışlardı. Ev sahiplerinin sabırlarını kasten tükettikleri tamamen açık olduğundan, ev sahipleri onlara kızıyordu: Onları yıldırıyorlardı.

Ev sahibi grubun erkekleri ziyafet hazırlıklarını tamamladılar; renkli tüyler taşıyarak bütününü kırmızı ve siyaha boyandılar. Evlerinden döküntüleri temizlemişlerdi, köy meydanından aldıkları zararlı otları atmayı bitirmişlerdi ve konuklarına vermek için çok miktarda yiyecek getirmişlerdi. Şimdi, onlar için *ebene*, sanrı yapıcı uyuşturucu, alma zamanıydı. Birkaç gruba ayrıldılar ve kahverengimsi-yeşil tozu 90 cm uzunluğunda içi boş borularla birbirlerinin burun deliklerine üfle-meye başladılar.

Erkekler uyuşturucu alırken, kadınlar kendilerini kırmızı tüylerle ve kırmızı boyayla süslemekle uğraşıyorlardı. Ziyaretçiler de aynı işlerle uğraşıyorlardı ve ziyafetin heyecanı öğle ortasında telaş boyutlarına ulaşmıştı. Kaobawā'nın erkek kardeşleri, onlara sonsuz sayıda görünen plantainlerinin sıkıcı pişirme işlemine devam ederken kadınlar hâlâ alışveriş sepetlerini bitirmeye uğraşıyorlardı.

Sonunda, ziyaretçi gruptan yaşlı bir adam köye girdi ve Kaobawā'nın grubu ona alkış tutarken köy meydanından tek-lifsizce, düzenli adımlarla geçti. Dansa katılamayacak kadar yaşlıydı ancak genç erkekler gösterilerini sergilerken arkada kadınlar ve çocuklarla beklemeyecek kadar da saygındı. Bu, ziyaretçilerin Kaobawā'nın evindeki ziyafet davetini kabul etmek için elçilerini içeri göndereceklerinin göstergesiydi.

Aşağı Bisaasi-teri'nin üyeleri, kendileri de Mahekodo-teri-lerle 'arkadaş' oldukları ve 1950'deki hain ziyafetten sonra ikinci söylenenlerin konukseverliğinden yararlandıklarından

ziyafet için Kaobawā'nın grubuna katıldılar. Bunu yanı sıra, burada başka birinin yiyeceğinden aşırı derecede yeme fırsatı vardı. Kaobawā'nın grubu Aşağı Bisaasi-teri'den ayrılmadan önce, tüm birleşik köyün bir tane reisi vardı, Kumamawā adına yaşlı bir adam. Kaobawā'nın babasının erkek kardeşlerinden biriydi; gruplar ayrıldığı zaman, yaşlı adam Kaobawā'yı Yukarı grubu yönetmesi için bırakarak Aşağı Bisaasi-teri bölümünü yönetti. Bu belirli günde, iki grup, ziyafet için geçici olarak birleştiğinde, Kumamawā'ya ziyaretçinin elçisi Asiawā'yla, Mahekodo-teri reisinin oğluyla ilahi söyleme onuru verilmişti.

Yaşlı ziyaretçi köye girdikten on dakika sora Asiawā, dansın başlamasının işaretini veren vahşi bir alkışın patlamasını ateşleyerek, meydana girdi. Işıldayan yeni peştamalı, kol bantlarında dalgalanan uzun kırmızı papağan tüyleri ve beyaz şahinle örtülü siyah maymun kuyruğundan saç bandı içinde görülmeye değerdi. Kaobawā'nın tüm yandaşları alkış tutarken, köy meydanının merkezine etkileyici bir şekilde uygun adım yürüdü ve ziyaretçi duruşunu takındı: Hareketsiz, başı dik ve silahları yüzünün yanında dikey olarak tutularak. Ev sahipleri ona hayran kalsınlar diye orada iki-üç dakika dikildi. Bu jest, barış içinde geldiğini gösterdi ve herkesin onu görebileceği yerde durarak iyiliksever niyetlerini bildiriyordu. Eğer ona kötülük besleselerdi, onu ya orada vurmak zorundalardı ya da asla bunu yapamazlardı. * Daha sonra Kaobawā'nın evine uygun adım yürüdü ve birleşik ev sahibi grubunun geçici önderi, Kaobawā'nın amcası Kumamawā tarafından karşılandı ve iki adam hemen ilahi söylemeye başladılar. Bu, ziyafete, tüm gurubu adına Asiawā tarafından resmî onaydı. Beş dakika

* Bilgi vericilerimin, ziyaretlerini bildirmek üzere meydana dururken vurulup öldürülen ziyaretçilere dair hesapları vardır. Ne zaman ilk defa yabancı köylere giderken ziyaretçilere eşlik etsem, ben de, bu törene katılmaya zorlanıyordum ve her zaman bu konuda huzursuz oluyordum. Bunun bir örneği Arı Adında Bir Adam filminde gösterilmiştir.

kadar dizlerinden, yukarı aşağı zıplayarak, bir an yüz yüze, bir an yan yana ancak her zaman canlı ve gürültülü bir şekilde ilahi söylediler. Aniden durdular ve Kumamawā hamağına çekilirken Asiawā güneşe arkası dönük olarak çömeldi. Alkış sesi kesildi. Kaobawā'nın erkek kardeşlerinden biri ona yarım sukabağı dolusu plantain çorbası getirip yere koyana kadar birkaç dakika çömeldi. Birkaç dakika uzağa gözlerini dikip silahlarını ağzının yakınında yatay tutarak, çorbayı kibarca görmezden geldi. Biraz sonra silahlarını indirdi, çorba kabını kaldırdı ve yere geri koymadan önce bir yudumda içip bitirdi. Bunu yere koyar koymaz, Kaobawā'nın erkek kardeşlerinden biri büyük bir küfe dolusu haşlanmış yeşil plantain ve tütülenmiş armadillo eti getirdi. Asiawā, sepetin kayışı başının üzerine yerleştirilip omuzlarından geçirilirken başlığı buruşmasın diye durdu. Etkili görünmeye çalışarak, ev sahipleri yeniden çılgınca alkış tutarken, yiyecek yükünün altında sendeleyerek hızla köyden çıktı. Bu yiyecek, süslenmelerini bitirdikten sonra her biri küçük bir parça alan ziyaretçiler tarafından yendi.*

Asiawā'nın ayrılışından sonra yarım saat içinde ziyaretçiler süslenmelerini tamamladılar ve köyün girişinin hemen dışında toplandılar. Kadınlar, kızlar ve genç oğlanlar da süslenmiş olarak ancak her biri bir aile mal varlığı yükünü taşıyarak sıranın sonuna gelirken, erkekler, hepsi inceden inceye süslenmiş bir şekilde topluluğun önünde durdular. Aisawā'nın babasının, Mahekodo-teri'nin gerçekte reisinin işaretiyle ilk iki dansçı ayrılarak köyün içine doğru ileri fırladılar ve Kaobawā'nın grubu onları hararetle bağırışlar ve tiz çığlıklarla karşı-larken karşı yönlerde meydanın sınırları çevresinde dans ettiler. Ziyaretçiler bir seferde ikişer kişi olmak üzere girdiler,

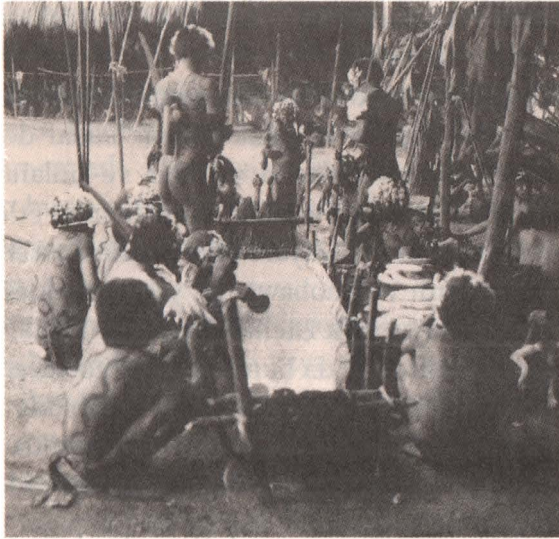
* Ziyafet filmi, Patanowā-teri ve Mahekodo-teri köyleri arasındaki bir dostluğu belgeler ve şans eseri olarak Asiawā, bu ziyafette olduğu gibi, orada da tam olarak aynı rolü oynar.

süsleri ve silahlarıyla çılgınca hava atarak karşıt yönlerde köy sınırı çevresinde zıplayıp oynadılar ve sonra şabononun dışındaki gruba geri döndüler. Her dansçının eşsiz süslemeleri ve eşsiz bir dans adımı, sergileyebilecekleri kişisel bir şeyleri vardır. Ezberlenmiş bir deymi bağırarak köye doğru fırlar, yuvarlanıp döner, oldukları yerde dururlar, yerlerinde dans ederler ve ev sahipleri çılgınca alkış tutarken bu şekilde köy çevresinde devam ederlerdi. Herkes ayrı ayrı sırayla çıkıp gösterisini tamamladığında tüm grup girdi, oklarını yaylarına vurup takırdatarak birkaç kere köy sınırı çevresinde tek sıra dans ettiler ve sıkıca örülü bir grup oluşturdukları meydan merkezinde toplandılar (Şekil 5.4). Silahlarını dikey olarak tutarak, göğüslerinin şişmesi dışında hareketsiz bir şekilde dikildiler. Birkaç dakika sonra –süslemelerinin son bir sergilemesinde– Kaobawā'nın yandaşları evlerinden çıktılar ve köy merkezine yaklaşarak her biri ziyaretçilerden birini veya daha fazlasını evine davet edip kolundan çekerek köy merkezinden alıp götürdü. Her ziyaretçi alınıp götürülerek, köy girişlerinden izleyen aileleri, yanlarında aile varlıklarını getirerek ev sahibinin evinde teklifsizce onlara katıldı. Birkaç dakika içinde dans meydanı boşalmıştı ve ziyaretçiler, ev sahiplerinin hamaklarında rahatça dinleniyorlardı. Hamaklarda bile, Yanomamö ziyaretçileri bacakları çaprazlanmış, tek kolları başlarının arkasında tavana bakarak, ev sahiplerinin onları ağaç kabuğundan oluklardan olgun plantain çorbasıyla beslemelerini beklerken, süslerinin sessiz bir gösterimini sergileyebiliyorlardı. Neredeyse bir uzanma duruşunda gösteriş yapıyorlarmış gibi.

Ziyaretçilere ilk tur çorbaları verildikten sonra, Kaobawā'nın köyünden adamlar girişin dışında toplandılar ve köyün çevresinde ziyaretçiler için dans etmek üzere girdiler. Onlar da, kendi süslerini sergileme fırsatı bulmuşlardı.

şekil 5.4 Ayrı ayrı dans ettikten sonra köy merkezinde kendilerini sergileyen ziyaretçiler. Artık belirli ev sahiplerinin evlerinde uzanmaya davet edilecekler.

şekil 5.5 Kibar ev sahiplerinin hamaklarında uzanma süresinden sonra, ziyaretçiler büyük plantain çorbası yalakhlarına gider ve içmeye başlar. Çorba yalağı, geniş akarsuları geçmek için bir kano olarak da kullanılabilir (Bkz. 1. Bölüm).

Köyde çorba dolu ağaç kabuğundan üç yalak vardı. Birincisi 100 kadar ziyaretçiye sayısız kaplar dolusu getirme sürecinde boşaldı. Bunu tükettikten sonra, ziyaretçiler ikinci yalağın orada toplandılar ve orada yemeye başladılar (Şekil 5.5). Bu yalak bitirilmenden önce grup olarak üçüncü yalağa gittiler ve dinlenmek için hamaklarına dönüp iştahlarını tekrar kazanmadan önce törensel tüketimlerini tekrarladılar. İlk dansçılar köye girdikleri zaman, ziyaretçiler üçüncü çorba yalağından çekilene kadar aşağı yukarı iki saat geçmişti. Her şeyi yiyememişler en azından 400 litre bırakmışlardı, ancak sabaha dek onu da temizlediler.

Bazı ziyafetler süresince, ölmüşlerin külleri haşlanmış, olgun plantain çorbasıyla karıştırılıp ölenin arkadaşları ve akrabaları tarafından yenir. Şölen, ayrıca, iki ya da daha fazla köyü kapsayan bir yağmaya da hazırlayıcı olarak hizmet eder. Yağmanın kefil, yağmacı grup ayrılmadan bir gün önce bir ziyafette dostlarını eğlendirir.

Karanlık çöktükten kısa bir süre sonra ilahi söyleme (wa-iyamou) maratonu başladı ve şafak sökene kadar devam etti. Sonra, ziyaretçiler alışverişlerini yaptılar ve onlara sepetler dolusu eve dönüş yiyeceği verildi: Tütsülenmiş etle birlikte haşlanmış yeşil plantainler. Ziyaretçiler, reisleri aracılığıyla isteklerde bulunurlardı ve Kaobawä da, yerel erkeklerden birine onu vermesini buyurarak isteneni sağlardı. Parça, onu isteyenin ayaklarına atılırdı. O da bunu bir süre görmezden gelirdi ve tekrar yere atarak baştan savma bir sınamada bulunurdu. Sonra, akranları, parçayı çok ayrıntılı bir şekilde incelerdi ve verici, parçanın kusurları için özür dilerken onlar da üstünlüklerini överlerdi. Özellikle bayağı bir parçaysa, tam tersi olurdu; alıcı göze çarpan kusurlarına dikkat çekerken, verici, o kadar da belli olmayan değerinden söz ederdi. Her alışverişte, ev sahipleri her zaman kendilerini fazla cömert davranmış

hissederler ve konuklar da, ayrıldıktan sonra, yeteri kadar almadıklarından yakınırılar. Alışveriş verimli bir havada ancak bir hayli tartışmayla yapıldı. Ev sahipleri en seçkin parçalarını gizlediler ve bazı eşyalara sahip olduklarını şiddetle reddettiler, konuklar da aynısını yaptılar –örneğin en güzel yaylarını ziyafete varmadan bir nehre batırarak– ve alışveriş süresince ev sahiplerinden birinin istemesi olasılığına karşı yanlarında daha bayağı bir yay getirdiler.

Bu, birkaç yıldır iki grubun ziyafette birlikte yedikleri ilk sefer olduğundan ikisinin de ödemesi gereken bir şey yoktu. Bunun yerine, ziyaretçiler sonradan ödenecek parçalar istediler ve konuklar da aynısını yaptılar.

Sabah 8'e kadar eve dönüş yiyeceği ziyaretçilere sunulmuştu ve alışveriş, ziyafet standartlarına göre çok önce yapılmıştı. Ziyaretçiler kibar davranmış olsalardı, eve gitmek için o anda ayrılırlardı. Kesinlikle kabaydılar, kalıp Kaobawā'nın Kaoheri-terilere vereceği ikinci, daha küçük ziyafete tanık olmaya karar verdiler. Büyük olay için zamanında gelmediler. Bu, ziyaretçilerin Kaobawā'nın grubuna yağdırdıkları hakaret dizilerini tamamladı. Ziyaretçiler, kalmaları durumunda, ev sahiplerinin bunu gözdağı verme olarak düşünecekleri ve onları bir göğüs-dövme düellosuna davet edecekleri hakkında uyarıldılar.

Ziyaretçilerin bela aradıkları artık çok açıktı ve Kaobawā'nın grubu tepki vermeye veya daha da fazla tehdit atında kalmaya –bundan dolayı, göğüsleri dövmeye meydan okumaya– zorlanıyorlardı: Kaobawā artık yettiğine ve bu yüzsüz, devam eden hakaretleri görmezden gelmeye daha fazla dayanamayacağına karar verdi. Bu noktada, ziyaretçiler Kaobawā'nın grubunun rahatlayıp neşelenmesini sağlayarak kampı bozup ayrıldılar. Aslında, konuklarının gözünü korkutarak ayrılmadaki başarılarından hoşnuttular ve erkekler günün geri kala-

nında bu başarıdan şeytanca bir zevk aldılar. Galiba, Mahekodo-terilerin kendilerini daha güçsüz hissetmelerinden dolayı, tehditlerinin olası düşmanlarını çekilmeye zorlamaya yetecek kadar inanılır olduğuna ikna olmuşlardı.

Kaobawā ve grubu, Karohi-teriler için aynı gün ancak önceki ziyafet sona erdikten kısa bir süre sonra ayrılmış olan Aşağı Bisaasi-terilerin yardımı olmadan bir başka ziyafet verdiler.

GÖĞÜS-DÖVME DÜELLOSU

Karohi-teriler için verilen ziyafet aslında Mahekodo-teriler ve Boreta-teriler için olanla aynıydı. Dans bitip karanlık çöktüğünde erkekler tekrar ilahi söylemeye başladılar. İlk ilahi söyleyiciler, köy çevresindeki vahşi ormanda yuhalamalar ve çığlıklar patlamasının köydeki tüm erkeklerin hamaklarından fırlayıp silahlanmalarına neden olduğu zaman daha ritmik sunumlarını bile tamamlamışlardı. Erkekler oklarını bulup hazırlanınca gizlenmiş tehditçileri de çağırıp oklarının saplarını birbirleriyle ya da yaylarla takırdattılar ve/veya baltalarının başlarıyla ses çıkarmak için odun parçalarına ya da yere vurdular. Boreta-teriler ve Mahekodo-teriler göğüs-dövme yarışını kabul etmek için geri dönmüşlerdi ve her biri baltasını, sopasını veya yay ve oklarını savurarak köye girdi. Ev sahiplerinin arasında belirli adamlara saldırır gibi görünerek köyün çevresinde bir kere dolaştılar, sonra da köy meydanının merkezinde gruplaştılar. Ev sahipleri, heyecanlı bir şekilde onları çevreleyerek silahlarını saldırmaya hazır tuttu, sonra da kinlerini gidermek istedikleri belirli bir düşmanı kapmak için beden yığınının içine girdiler. Yiyecek hırsızlığı ve oburluk üzerine hararetli tartışmalar ilerledi ve ev sahipleriyle konuk-

şekil 5.6 Ziyafetteki göğüs-dövme düellosu

lar, tehditler savurarak silahlarını birbirlerinin yüzlerine salladılar. Dakikalar içinde büyük grup iki kola ayrıldı ve göğüs-dövme başladı. Karohi-teriler, birleşmiş sayıları, karışıklığı duyduktan sonra aceleyle köye gelen Aşağı Bisaasi-terilerle daha da fazla artan Kaobawä ve yandaşlarına yardım ettiler. Kavganın her iki yanında, her biri ev sahiplerini ve konukları kapsayan iki ayrı alana bölünmüş, yaklaşık 60 yetişkin erkek vardı. Her yandan bir tane olmak üzere iki erkek, arkadaşları tarafından kışkırtılarak birbirine sokulup dönen, silah kullanan kavgacı kalabalığın merkezine yürür. Birisi öne çıkar, bacaklarını ayırır, göğsünü açar ve diğerine ona vurması için meydan okuyarak kollarını arkasında tutar (şekil 5.6). Rakip karşısındakini tartar, saldırdığı zaman kendisine en büyük üstünlüğü verecek şekilde adamın göğsünü veya kollarını ayarlar ve sonra cimri darbesini savurması için geri gider. Kolu-

nun uzunluğunu adamın göğsüne göre ölçerek kurbanına olan uzaklığını dikkatlice ayarlayıp darbesini savurmadan önce birkaç deneme koşusu yaparlar. Daha sonra bir beysbol atıcısı gibi ancak her iki ayağı da yerde tutarak, kollarını yukarı kaldırır ve tüm ağırlığını darbeye yükleyerek yumruğuyla adamın sol göğüs kasına kocaman bir tokat atar. Kurbanın dizleri genellikle bükülür ve yıldızları silmek üzere kafasını sallayarak birkaç dakika çevrede sendeler ancak sessiz kalır. Vurucunun parmaklarının oynak yerinin etine battığı alıcının göğüs kasının üzerine vurulan bir darbe devamlı ‘boğuk bir ses’ meydana getirdi –acı verici bir yumru. Her darbeden sonra, kurtarıcının arkadaşları alkış tutup dizlerinden yukarı aşağı zıplayarak silahlarını başlarının üstünde sallar ve takırdatırlar. Kurbanın destekçileri, aynı zamanda, kendilerini kaybetmişçesine savunucularını zorlayarak başka bir darbe vurması için ısrar ederler. Eğer darbe alıcıyı yere devirmeye yetecek güçle yapıldıysa bunu yapan adam kollarını kafasının üzerine kaldırır, gözlerini devirir ve kurbanın çevresinde hırlayıp bağırarak zaferle oynayıp zıplar, heyecanlı dansından ayakları neredeyse bulanık olarak –çiftleşme dansı yapan tüylerini kabartmış bir orman tavuğu gibi. Alıcı dik durur ve düşmanına vurmayı istemeden önce dört kadar darbe alır. Rakip bunu kaldırıabiliyorsa diğerinin ona vurduğu kadar rakibine saldırmasına izin verilir. Kaldıramıyorsa, arkadaşlarının cesaretlerinin kırılmasına ve rakiplerinin çlgına dönmüş sevincine neden olarak geri çekilmeye zorlanır. Hiçbir dövüşçü, bir darbe vurduktan sonra rakibinin karşılık vermesine izin vermeden geri çekilemez. Böyle yapmaya çalışırsa, düşmanı kalabalığın içine dalar ve bazen adamın kendi destekçileri tarafından yardım görerek kabaca onu dışarı çeker. Aynı karşılığı gördükten sonra geri çekilebilir. Eğer üç darbe vurduysa, üç tane de almalıdır yoksa kötü bir dövüşçü olduğu kanıtlanır. Sadece yaralanması du-

rumunda üçten azıyla çekilebilir. Sonra, arkadaşlarından biri onun yerine geçer ve yenen rakibe vurmayı ister. Yaralan adamın geriye kalan iki darbesi iptal edilir ve zafer darbesini vuran, vurduklarından da fazla darbe almak zorunda kalır. Böylece, iyi dövüşçüler vurduklarıyla görelî olamayarak daha fazla zarar gördüklerinden dolayı daha zayıf bir durumda olurlar. Tek ödülleri toplumsal konumdur. *Waiteri* –vahşî olma ünü kazanırlar.

Kaobawâ'nın grubundaki genç erkeklerden bazıları kavgada yer almada isteksizdi çünkü yaralanmaktan korkuyorlardı, kolayca görülmemek için dış sınırdaki kaldılar. Grubun saygınlığını korumak için fazladan dövüşen diğerkleri üzerine daha fazla yük bindi. Bir noktada, aldıkları yaralardan ve sonunda kavgayı kaybedeceklerinden kaygılanan Kaobawâ'nın adamları, yarışmayı bir balta düellosuna çevirmek istediler (Şekil 5.7; dövüşün bu etkileyici biçiminin bir belgeseli için Bkz. *Balta Kavgası* filmi). Kan dökülmesine yol açacağını bildiğinden, Kaobawâ, çok sert bir şekilde karşı çıktı. Bu yüzden, diğerklerinin meydana gelmesini istemekten başka hiçbir şey yapmamış olan birkaç daha yaşlı adam gibi, genç adamları da topladı, bu şekilde şiddetin derecesini artırmak isteyenler üzerindeki yükü de azalttı. Daha genç olan adamlardan birkaçı tek bir darbeden sonra geri çekilerek daha sonra bana, daha fazla dövüşmeye zorlanmadan kaçınmak için yaralanmış numarası yaptıklarını gizlice itiraf ettiler. Öfke gitgide daha artarak, dövüş bu şekilde neredeyse üç saat devam etti. Kaobawâ ve diğerk grubun reisi silahlarının yanında durarak, dövüşü kontrol altında tutmaya ancak katılmamaya çalıştılar. Dövüşçülerden bazıları, her biri üç-dört darbe olan birkaç sıra aldılar, göğüs kasları her birinin aldığı darbelerden şişik ve kırmızıydı. Kaobawâ'nın grubunun en kötüsünü aldığı görülmüne rağmen dövüşe hâlâ karar verilmemişti. Sonra, kısmen göğüş-

leri bu şekilde devam edemeyecek kadar acıdığından, kısmen de rakiplerinin onlara göre üstünlüğü nedeniyle dövüşü yan tokatlamaya çevirmekte ısrar ettiler.

Yan tokatlama düellosu, darbenin açık bir elle rakibin yan tarafının üstünden, göğüs kafesiyle kalça kemığının arasından vurulması dışında, biçim olarak neredeyse göğüs-dövmeyle aynıdır (Şekil 5.8). Göğüs-dövmeden biraz daha şiddetlidir çünkü kayıplar daha çok olur ve bir grubun savunucusu solu-yarak yere devrildiği ve bayıldığı zaman öfke daha hızlı artar. Bu olaydan kısa bir süre sonra, Karohi-teri ile bir göğüs-döv-

Şekil 5.7. Dövüş neredeyse sopalara ve baltalara kızışıyor. Kaobawā bunu, isteksiz erkekleri sırayla göğüs-dövmeyle zorlayarak önledi.

şekil 5.8. Göğüs-dövme erkeklerin birbirlerine çömelme duruşundan saldırdıkları bir biçimde değiştirilebilir.

me düellosunda yer alan bazı komşuları arasında bir tartışma çıktı. Dövüş yan tokatlamaya dönüştü, sonra da yumrukta tutulan taşlarla yan tokatlamaya! Galiba böbrekleri ezildiğinden iki genç adam öldü. Yan tokatlama Kaobawä'nin grubundaki daha sözü geçen erkeklerden biri baygın düşürölüp diğeri kızdırılmadan önce, 15 dakika kadar sürdü. Dövüş bundan sonra sadece birkaç dakika daha sürdü ancak bu birkaç dakika süresince erkekler hızla oklarının uçlarını savaş uçlarıyla değiştiriyorlardı: Kürar ve mızraksı bambu. Kadınlar ve çocuklar durumun ciddileştğini bilerek ağlamaya başladılar ve çıkışların yakınındaki evlerinin en uzak köşelerinde gruplaştılar. Erkekler birer birer geri çekildiler, evlerine geri döndüler, savaş oklarını yay kirişlerine yerleştirdiler ve tam olarak ziyaret eden rakiplerini hedefleyerek yaylarını gerdiler. Ziyaretçiler geri çekildiler ve onlar da oklarını yaylarına yerleştirip gererek, onlarla geri gelmiş olan birkaç kadın ve çocuğun çevresinde koruyucu bir çember oluşturdular. Hava, ümitle korku arası bir duyguyla doluydu. Saflar tutuldukça ve iki grup oklarıyla gergince birbirlerini hedefledikçe, köy neredeyse sessizleşti. Kaobawä, Asiawä ve kendi gruplarından diğeri cesur erkekler, silahlı iki grup erkeğı ayıran ara bölgeye geldiler ve şiddetli bir şekilde, birbirlerine baltalar ve sopalar sallayarak tartışmaya başladılar. Aniden, ziyaret eden grubun sözcülerinden birkaçı, baltalarını ve sopalarını onlara doğru savurup, yayları çekilmiş olan erkekler sırasına geri dönmeye zorlayarak Kaobawä ve destekçilerine doğru akın ettiler. Kaobawä ve destekçileri durumlarını tekrar kazandılar, her iki gruptan kadınlar ve çocuklar çığlık atıp ağlayarak köyden kaçmaya başlarken, bu noktada onları kendi sopaları ve yay değnekleriyle geri kaçırttılar, rakiplerine saldırdılar ve geri püskürttüler. Sanki Bisaasi-teri savaşçıları neredeyse oklarını doğrudan doğruya Kaobawä'nin saldırganlarını hedef alarak atacak

gibiymi ancak o ve yardımcıları, onları geri çevirdiğinde kriz bitmişti. Ziyaret eden grubun reisleri, bazıları şimdi kızgın odun parçaları alan ve silahları hâlâ çekilmiş olarak köyden geri çıkan diğer adamlara katıldılar, yolları yanan odun parçalarını sallayanlar tarafından aydınlatılmıştı. *

Kaobawā'nın grubu bu olayda daha fazla harekete geçmedi ve Mahekodo-teri'de bir karşılık ziyafetine davet edilmedi. Yılın ileriki zamanları da, başka bir köydeki bir sopa dövüşü nedeniyle, ilişkileri daha da kötüleşti ve bir süre için her iki grup da birbirlerini gördükleri anda vurmakla tehdit ettiler. Sopa kavgasından sonra, Kaobawā'nın grubundan bir avcı grubu, düşmanlarından birinin köyüne saldırmak için yoldayken, Mahekodo-teri'den bir grup avcıyla karşılaştılar (Bölüm 4'te ele alınmıştır). İki köyden erkekler birbirleriyle alışveriş etti ve dostça ayrıldılar, akıncılar akınlarını bıraktı ve daha sonra eve dönüş yolunda Mahekodo-teriler tarafından tuzaga düşürülmelerine diye köylerine döndüler. Birbirleriyle alışveriş düzeyinde kaldılar ancak ilişkileri oldukça lekelenmişti ve potansiyel olarak düşmancaydı.

Genel olarak, ziyaretler hem ev sahipleri hem de konuklar için heyecan vericidir ve karşılıklı dayanışmaya katkıda bulunur. Normal koşullar altında, birbirlerine alışıldık şekilde ziyafet veren dostlar dövüşmezler. Bununla beraber, en iyi dostla bile ara sıra önceden şölenlerini bir göğüs-dövme düellosuyla sona erdirmede anlaşır, böylelikle birbirleriyle arkadaş olduklarını ancak egemenliklerini koruyabileceklerini ve gerektiğinde dövüşmeye hazır olduklarını gösterirler. Her biri, diğerinin, kendilerinin korkak olduğu dedikodusunu yaydığını duyduğundan, Kaobawā'nın grubu 1966'da en güve-

* O zaman, okçuların sırasının arkasındaki evde çömelmiş durumdaydım, sadece Kaobawā'nın güvenliği için değil, kendiminki için de çok kaygılıydım.

nilir dostlarından biriyle bir göğüs-dövme düellosu yaptı. Yanomamölerle geçirdiğim ilk 18 ay süresince tanık olduğum ziyafetlerden ikisi dövüşle bitti.

Her Yanomamö ziyafetinin, katılımcıların davranış düzenlerinin doğası ve şiddet gösterme yükümlülükleri nedeniyle ve geçmişin uzun süre hatırlanan olayları nedeniyle şiddetle sona ermesi olasıdır. Yine de, ziyafet ve öncesindeki alışveriş, komşuların daha ciddi bir şiddet düzeyinde birbirleriyle dövüşmeleri olasılığını azaltır ve köyler arası dostluğa ve karşılıklı dayanışmaya katkıda bulunur. Ziyafetler ve alışveriş olmasaydı, siyasetlerinin nasıl olacaktı, siz düşünün.

6 / Yanomamö Savaşları

ŞİDDET DERECELERİ

Bu noktaya kadar Yanomamöler arasında meydana gelen şiddetin görece olarak yumuşak biçimlerine değindik. Ziyafet ve birleşme, egemen köyler arasında kararlı, dostça ilişkiler kurmada başarısız olabilir ve çoğu kez de başarısız olur. Bu olduğu zaman gruplar, düşmanlığın herhangi bir açıktan açığa ifadesi olmadan bir arada var olabilirler. Bu, yine de, kararsız bir durumdur ve birbirlerinden rahatça yürünebilecek uzaklıkta olan hiçbir köy böyle bir ilişkiyi süresiz olarak koruyamaz: Dost olmalıdırlar, yoksa büyük olasılıkla aralarında düşmanlık oluşur. Kayıtsızlık; bilgisizliğe veya kuşkuya yol açar ve bu, çok geçmeden, büyücülük suçlamalarının yolunu açar. İlişki bir kere bu türde oldu mu, köylerden birindeki bir ölüm, diğer köylerdeki şamanlar tarafından gönderilmiş olan kötü niyetli *hekuralara* yüklenir ve er ya da geç aralarında yağmalamalar doğar.

Yanomamö savaşının uygun biçimi yağmalamaya çıkmaktır (*wayu huu*). Çoğu tanım, savaşın 'ölümcül zarar verme' niyetiyle 'bağımsız iki grup arasında askerî bir yarışma' olduğunu vurgular. Köyler arası yağmalama da bu tanıma uyar ancak her bir 'savaşın' arkasındaki gelişimsel düzen anlaşılmazsa, Yanomamö savaşlarını anlamayla ilgili olanların çoğu kaçırılır

(Chagnon, 1988a). Köylerin –bu tanımda savaşı sürdüren grupların– bileşimleri öyle çabuk değişir ki savaşlarına, bazen yakın zamanda bölünmeyle ayrıldıkları ‘köylere’ ölümcül zarar vererek kısa süreler boyunca birkaç farklı köyde toplu yaşayabilecek akrabaların grupları arasındaki tartışmalar olarak bakmak bazen daha anlamlıdır. Bu konuya birazdan döneceğim.

Savaşla ilişkili değerlerin –dövüşkenlik, vahşilik ve şiddet– dövüşün her türünün miktarını kuşkusuz artırmasına rağmen ölümcül dövüşlerin hepsi savaş sayılamaz.

Savaş, saldırgan karşılaşmaların dereceli bir dizisindeki şiddetin sadece bir biçimidir (Chagnon, 1967; 1988a). Gerçekten de, resmî göğüs-dövme düellosu gibi, dövüşün diğer biçimlerinden bazıları savaşın doğasına karşı olarak bile düşünülebilir çünkü öldürmekten başka birer seçenek oluştururlar. Düellolar resmîdir ve darbe vurmanın ve almanın uygun yolları hakkında sıkı kurallarla düzenlenir. Yanomamö dövüşlerinin çoğu bu kurallarla zararsız hale getirilir, böylece ilgili gruplar, yakınmalarına neden olan durumu çözmek için şiddete başvurmak zorunda kalmazlar. Şiddetin en zararsız üç biçimi, göğüs-dövme, yan tokatlama ve sopa dövüşleri, yarışmacıların yarışma bir karara vardiktan sonra birbirleriyle görelilik olarak barış içinde kalmaya devam edebilecekleri bir yolla düşmanlıklarını göstermelerine izin verir. Bu yüzden, Yanomamö kültürü saldırgan davranışı beraberinde getirir, ancak aynı zamanda, şiddet ifadelerinin kontrol edilebildiği oldukça düzenli bir sistem sağlar.

Dövüşün en zararsız biçimi önceki bölümde tanımlanan göğüs-dövme düellosudur (Şekil 5.6). Bu düellolar, genellikle farklı köylerin üyeleri arasında meydana gelir ve kötü niyetli söylentiler, korkaklık suçlamaları, yiyecekte cimrilik veya alışverişte cimrilik gibi önemsiz hakaretlerden ortaya çıkar.

Bir düello kızışırsa, genellikle bir yan tokatlama karşılaş-

masına dönüşerek büyür (Şekil 5.8). Bazen, dövüşçüler palaların ve baltaların kullanımı için ‘yalvarırlar’ ancak bu seyrek görülür. Palalar kullanılsa da, karşılaşmanın hedefi yine aynı kalır: Rakibinizi karşılaşmadan çekilecek kadar ciddi bir şekilde yaralayın ancak kan akıtmamaya veya onu öldürmemeye çalışın. Bundan dolayı, rakipler palalara başvurduklarında birbirlerine sadece bıçağın düz tarafıyla saldırırlar. Tahmin edebileceğiniz gibi bu, can yakar.

Bazı bölgelerde Yanomamöler göğüs-dövme düellosunu başka bir yolla değiştirirler. Rakipler, sıkılmış yumruklarında kaya parçaları tutarlar ve çoğu kez rakipleri ‘hile yaptıklarını’ anlamasın diye kaya parçalarını saklayarak, daha da yıkıcı bir darbeye rakiplerinin göğüslerine vururlar. Taşın, dövüştükleri adamın etine değmesine izin vermemeye çalışırlar. Bununla birlikte, taşlar kullanılmadan bile darbelerini, katılımcıların bazılarının düellodan günler sonra kan tüküreceklerine neden olacak bir güçle vurabilirler, bazen de ölenler olur.

Sopa dövüşleri, şiddetin bir sonraki derecesini gösterir (Şekil 6.1). Bunlar hem köy içinde hem de köyler arasında meydana gelir. Sopa dövüşlerinin çoğu kadınlar üzerine tartışmalardan çıkar ancak bazıları yiyecek hırsızlığıyla ilgili tartışmaların büyümesi sonucu oluşur. Dikawä, 20 yaşlarında genç bir adam, bir gün eve geldi ve aşağı yukarı 55 yaşında olan babasının, olgunlaşması için evinde, ocağının üzerine asmış olduğu bir salkım yeme muzunu buldu. Dikawä, bununla birlikte, onlardan birkaçını babasının izni olmadan yedi. Babası hırsızlığı anladığı zaman evinden bir direk söktü ve Dikawä’yi dövmeğe başladı. Bu, oğlun, bununla başa çıkmak için fazla yaşlı olan bir baba tarafından cezalandırılmak için fazla büyük olduğu rahatsız edici durumlardan biriydi. Dikawä benzer bir sopa buldu ve babasına saldırarak çok geçmeden, her birinin babanın ya da oğlun tarafını tuttuğu, köydeki çoğu erkeği kapsayan

genel bir meydan dövüşüne yol açtı. Ancak, akrabalık ilişkileri çoğu dövüşte önemli bir rol oynar (Chagnon ve Bugos, 1979). Eğer bir grup sayıca çok azsa, konu ne olursa olsun adalet anlayışlarıyla taraf tutmaya kışkırtılan daha uzak akrabalar ve arkadaşlar onlara katılırlar. Yukarıdaki dövüşün kesin sonucu, birkaç kırık kafatası, kopmuş parmaklar ve yaralı omuzlardı. Katılımcılar birbirlerinin kafalarının tepesine vurmaya çalışırlar ancak dövüş kontrolden çıktığında katılımcılar çılgınca koşturmaya başlarlar ve seyrek olarak rakiplerinin kafataslarına vurular. Daha sık olarak, darbe omza veya kola iner. Dikawā büyük olasılıkla babasının muzlarını yememeyi öğrenmiştir ve kendisinininkini ekmeye başlamıştır, babası da büyük olasılıkla 20 yaşındaki oğullarını dövmemeyi öğrenmiştir.

Bu dövüşlerde kullanılan sopalar, ideal olarak, 2.5-3 met-

Şekil 6.1 Aldatma üzerine bir gece sopa dövüşü. Merkezdeki (karanlıkta) ve sol ortadaki adamların kafalarına henüz vurulmuş ve saçlarından, boyunlarından ve sırtlarından aşağı kan akıyor.

re uzunluğundadır. Çok esnektirler, oldukça ağırdırlar ve ağır bir darbe vururlar. Genel biçim ve boyut olarak, bیلardo istekalarını andırırlar ancak yaklaşık iki katı uzunluktadırlar. Sopa, dövüşün, sopanın ters çevrilip bir mızrak olarak kullanıldığı mızrak sokma mücadelesine dönüşmesi olasılığına karşı sivriltilmiş uzun, ince bir uçtan tutulur. Çoğu düello iki erkek arasında, genellikle birisinin diğerini karısıyla randevulaşmakla suçlamasından veya birinin suçüstü görülmüş olmasından sonra başlar. Öfkeli koca rekibine, onu bir sopayla, kafasına vurmaya davet ederek meydan okur. Kendi sopasını dikey olarak tutar, ona dayanır ve rakibinin vurması için kafasını öne uzatır. Kafasına bir darbe aldıktan sonra bir tane sanığının kafasına vurabilir. Ancak kan akmaya başlar başlamaz, neredeyse herkes evin iskeletinden bir sopa söker ve karşılaşmacılardan birini veya diğerini destekleyerek dövüşe katılır (Şekil 6.1)

Söylemeye gerek yok, çoğu erkeğin kafalarının tepeleri, bunları taşıyan kimselerin pek gururlandıkları derin, çirkin yara izleriyle kaplıdır. Bazı erkekler, aslında, bu yara izlerini sergilemek için kafalarını tepeden açık bir şekilde tıraş ederek, bunları tamamen göstermek için çıplak kafa derilerine kırmızı boya sürerler. Tepeden görüldüğünde, 40 yaşlarında usta bir yaşlı adamın kafatası, topografik bir yol haritası gibi görünür çünkü 20 kadar yara iziyle çapraz hatlar çizilmiştir (Şekil 6.2). Diğerleri, taşıdıkları yara izlerinin sayısına bakmaksızın sadece süsleme amaçlı olarak kafalarını tıraş edilmiş tutarlar. Bazıları ise kafalarını hiç tıraş etmez.

Öncelikle, erkeklerin yakalanmadan evlilik dışı gizli cinsel ilişkiler kurmaları için daha fazla fırsatları olduğundan, sopa dövüşleri büyük köylerde daha sık meydana gelir. Çoğu ilişki, bununla birlikte, er ya da geç ortaya çıkar. Köy daha büyük oldukça, sopa dövüşü daha sık olur; ve dövüş sayısı arttıkça, köyün bölünmesi ve iki ayrı grubun ortaya çıkması ola-

Şekil 6.2. Birçok sopa dövüşünde bulunmuş daha yaşlı adamların kocaman –pek gurur duydukları– yara izleri vardır.

sılıkları da artar. Araştırdığım çoğu köy bölünmesi, bir kadın üzerine yapılan özel bir sopa dövüşünden, benzer atışmaların büyük bir dizisi içinde, nedeni bu tür bir tek olay olan bir dövüşten kaynaklanır. Büyüklüğe ek olarak, köylerin soy yapısı ve akrabalık bileşimleri de anlaşmazlıkların sıklaşmasında rol oynar (Bölüm 4).

Patanowā-teri köyü, ilk alan gezimin son ayı içinde bölündü. Genç erkeklerden biri, diğerinin karısını aldı, çünkü sözde, kocası tarafından kötü davranılıyordu. Söz konusu kadının kocası, rakibi tarafından kadına mızraklandığı ve kötü şekilde yaralandığında dövüş, sopaların sivriltilmiş uçlarını saplamaya varacak kadar kızıştı. Köyün reisi, Kaobawā'nın bir 'erkek kardeşi' (paralel kuzeni), dövüşü sopalarla sınırlı tutmaya çalışıyordu. Kocanın rakibi karşısındakine mızrakla vurduğu zaman reis öfkeleni ve karşılığında kendi sivriltilmiş çubuğunu genç

adamin bedeninden tamamen geçirerek onu mızrakladı. Silahı çıkarmaya çalıştıklarında adam öldü. Sonra kadın, palasıyla her iki kulağı keserek onu cezalandıran yasal kocasına geri verildi.

Ardından ölen erkeğin akrabalarına daha fazla kan akmadan köyü terk etmeleri buyuruldu. Haksızca yargılanmış bölüntü, Monou-terilere ve Bisaasi-terilere katıldı çünkü bu iki grup, doğdukları köyleriyle savaştaydı ve intikam almak üzere kendi köylerini yağmalamak için bir fırsatları olacağını biliyorlardı. Monou-teriler ve iki Bisaasi-teri grubu bu yeni gelenleri kabul etti; akrabalarıydılar ve Patanowä-teri'ye karşı savaşı etkin bir şekilde ilerleteceklerdi. Ev sahipleri, doğal olarak, mültecilerden birkaç kadın aldı: Savunmasız bir grubun korunma için ödemek zorunda olduğu bir bedel.

Mızraklar, Yanomaöler tarafından sıkça kullanılmaz. Bununla birlikte ender yapılan bir dövüş biçimi, bu silahların kullanımını kapsar. Bu dövüş, önceden ayarlanması ve katılımcıların önceden yay ve oklarını kullanmadan sakınmak için anlaşmış olmaları anlamında, yasal bir karşılaşmadır. Bunlar gibi dövüşler, iki köyün üyeleri birbirlerini vurup öldürecek kadar birbirlerine kızgın olmadıkları ancak göğüs-dövme veya sopa dövüşüyle kinlerini doyuramayacak kadar öfkeli oldukları zaman ortaya çıkar.

YAĞMA VE NOMOHORI

Yağma, şiddet ölçeğinde bir sonraki derecedir; tam anlamıyla savaşa özgüdür. Yağmanın hedefi bir veya daha fazla düşman öldürüp keşfedilmeden kaçmaktır. Eğer, bununla birlikte, yağmanın kurbanları saldırganları keşfeder ve içlerinden birini öldürmeyi başarırsa, tek kayıplarını vermeden önce yağmacılar ne kadar fazla insan öldürmüş olurlarsa olsunlar, sefer başarılı sayılmaz. Rerebawä bana, ben gelmeden birkaç yıl önce gittiği bir yağmadan söz etti. Yağmaladıkları köyün reisi-

ni öldürmeyi başarmışlardı, küçük oğlunu kaçırmışlardı ve yardım toplamak için köye kaçarken bir tane daha adam öldürmüşlerdi. Neredeyse iki gün boyunca kovalanmış ancak peşlerine düşenlerden ileride durmuşlardı. Peşlerine düşenler, ikinci gün, karanlık çöktükten sonra onları yakaladı ve uyurken saldırdılar. Hamağında uyurken bir adamı öldürdüler ama bunu yaparken diğerlerini uyandırdılar. İki grup arasında hafif bir çatışma meydana geldi ve yağmacılar bu boğuşmada iki tane daha düşmanı öldürmeyi başardılar. Yine de, Rereba-wa'ya göre, yağma iyilerinden biri değildi, çünkü kendi adamlarından biri öldürülmüştü. Öldürülen adamın 10 yaşındaki oğlu daha sonra, şimdi Monou-teri'de yaşayan bir adam tarafından vuruldu. Küçük oğlan diğer çocuklarca sıkıştırıldı ve işkence edildi. Sonunda, adamın bunu görmekten midesi bulandı ve akarsuda yıkanırken küçük oğlanı vurdu. Küçük oğlan da ona düşmanlarını anımsatmıştı.

Bazı yağmaların yalnızca kadınları esir alma niyetiyle başlatılmasına rağmen, bu her zaman istenen bir yan kârdır. Birkaç savaş, bununla birlikte, zorla kadın kaçırma niyetiyle başlatılmıştır. 1967'de, tehlikeli derecede kadın kıtlığı olan bir köyü ziyaret ettim. Bir grup misyoner bu köye birkaç yıl önce taşınmıştı ve daha sonra kadınlarının bir kısmını elde etmek için yaptıkları bir hainliği öğrenmişlerdi. Misyonerlerden biri bana bu hikâyeyi anlattı. Grubun reisi, uzak bir köyden kadın kaçırmak için bir yağma grubu düzenledi. Orya gittiler ve dualara yanıt olarak böyle parçalar veren bir ruha dua eden bu insanlara yabancılardan gelen palalarının ve pişirme kaplarının olduğunu söylediler. Sonra da bu insanlara nasıl dua edileceğini öğretmeye gönüllü oldular. Erkekler diz çöküp başlarını eğdikleri zaman, yağmacılar palalarıyla saldırıp onları öldürdüler. Kadınları esir aldılar ve kaçtılar.

Böyle bir ihanet, *nomohori* (alçakça hile) olarak adlandırılır.

lır ve şiddetin son biçimidir. Daha önce söz ettiğim gibi (bak. “Öndeyiş”) Kaobawä'nın grubu 1950'de bir katliama maruz kaldı ancak bu durumdaki hainlik daha önceki öldürmenin intikamıydı. Yine de, saldırganlar hainliklerinin hedefine ulaştıktan sonra kadınları kaçırma girişiminde bulundular. Kadınları zorla ele geçirmeyi hırs nedeniyle istemiş olmasalardı, katliam daha da kötü olurdu. Genel olarak, bununla birlikte, kadınları kaçırma arzusu karşılıklı yağma geçmişleri olmayan gruplar arasında düşmanlıkların başlamasına yol açmaz. * Yeni savaşlar genellikle başka bir grubun üyelerine karşı büyük saldırıları yöneltildiğinde oluşur. İki köy arasındaki yağmalama bir kere başladı mı, bununla birlikte, koşulların keşfedilmeden kaçmak için uygun olması durumunda, tüm yağmacılar kadınları ele geçirmeyi ümit ederler.

Eğer köyden uzakta bir adamla karısını yakalarlarsa, çok büyük olasılıkla kocasını öldürdükten sonra kadını alırlar. Eğer, yine de, yağmacılar köyün yakınındalarsa, kurbanlarının cesedi hemen bulunacağından ve kovalamaca çok çabuk başlayacağından, yanlarında bir kadını sürüklemekten kaçabilirler. Bundan dolayı, yanlarında isteksiz bir esiri sürükleyerek kaçışlarını engellemeyi göze alamazlar. Esir alınmış bir kadına yağma grubundaki tüm erkekler tarafından, sonra da köydeki, istemiş olmalarına rağmen yağma grubuna katılmış erkekler tarafından tecavüz edilir. Sonra da erkeklerden birine eş olarak verilir.

Çoğu savaşlar, sadece intikam güdülerıyla harekete geçi-

* Salezyan misyonlarının Yukarı Orinoco boyunca iş gördükleri köylerde av tüfeklerinin daha yaygınlaşması gibi, bu da değişmektedir. 1990'da Mavaca'dan bir grup Yanomamö misyonu, av tüfekleriyle silahlandı ve Patanowä-teri'yle arkadaş olmaya başlayan uzak bir köye haince saldırdı. Av tüfekleriyle iki adam öldürdüler ve yedi kadın kaçırdılar. Av tüfeklerinin olduğu gerçeği büyük olasılıkla, neden bu kadar uzağa yolculuk ettiklerini ve önceden hiç çekişmeleri olmayan bir gruba neden keyfi olarak saldırdıklarını en iyi şekilde açıklar.

rilen önceki düşmanlıkların uzatılmasıdır. Düşmanlıkların birinci nedeni büyücülük, öldürmeler veya birinin kötü şekilde yaralandığı ya da öldüğü kadınlar üzerine sopa dövüşleridir. Bazen, ilişkili köyleri kapsayan yiyecek hırsızlıkları da, bir ölüm olması durumunda yağmaya yol açan dövüşleri meydana getirir. Bu, Kaobawä'nın grubu ve Patanowä-teriler arasındaki ilk yağmaların nedeniydi; kadınlar üzerine bir dizi sopa dövüşünden sonra birbirlerinden ayrıldılar. Her bir grup yeni bir bahçe yaptı ve bahçe zararlı otlarla kaplandıktan çok sonra bile ürün vermeye devam eden bir ekin olan Amazon hurması toplamak için belirli aralıklarla eskisine geri döndüler. Birisi, diğer gruptan bir adama ait olan Amazon hurmalarından çalarak intikam amaçlı bir başka yiyecek hırsızlığına, bir sopa dövüşüne ve sonra yağmaya yol açtı ancak yağmanın, gruplar arasındaki çatışmaların uzun tarihinden sonra gerçekleştiğini söylemek gerekir; yiyecek hırsızlığı sadece sonunda düşmanlıkları başlatan bir olguydu. Yiyecek hırsızlığına genellikle açlık değil, gözdağı verme eğilimi neden olur.

Yanomamöler, savaşlarına yol açan öldürmelerin asıl nedenleri olarak kadınlar üzerine dövüşleri kabul ederler. 1967'de, daha uzak köylerden birinde, ilk alan gezimde tanışmış olduğum insanlarla görüşüyordum. Köyün reisi Säsawä, İngiliz komando bıçağıma göz dikti ve ona vermem için bana yalvarmayı sürdürdü. Bıçak hakkında her şeyi, kökenini ve ne kadar sıklıkla alışverişlerde takas edildiğini söylememi istedi. "Grubumun" insanları tarafından düşmanlarına karşı yağmaya çıktıklarında kullanıldığını söylediğim zaman, ilgisi askeri maceralarımıza yöneldi.

'Kimi yağmaladınız?' diye sordu.

'Almanya-teri.'

'Sen yağmaya gittin mi?'

'Hayır ama babam gitti.'

‘Kaç tane düşman öldürdü?’

‘Hiç.’

‘Akrabalarından hiçbiri düşman tarafından öldürüldü mü?’

‘Hayır.’

‘Büyük olasılıkla kadın hırsızlığı nedeniyle yağmaladınız, değil mi?’

‘Hayır.’

Bu yanıtla şaşkına döndü. Yanıtımdan kuşkulanır görüne-
rek bir an için arkadaşlarıyla konuştu.

Sonra, ‘Büyücülük nedeniyle miydi?’ diye sordu.

‘Hayır,’ diye tekrar yanıtladım.

‘Aaa! Birisi diğerinden yetiştirilmiş yiyecek çaldı!’ diye heyecanla bağırarak savaşı sürdürmek için insanı kışkırtmaya yetecek kadar ciddi sayılan diğer tek olayı kuşku duymadan söyledi.

Säsawä, bir sonraki yıl Platanal Salezyan Misyonu’ndan yağmacılar tarafından öldürüldü. O köydeki reisin oğlu misyonerlerden sağladığı bir av tüfeğiyle kafasını uçurdu, bu bölgedeki Yanomamöler tarafından ele geçirilen ilk av tüfeklerinden biriyle.

Yanomamö savaşlarını, nedenlerini ve bir yağmanın tekniklerini tanımlamanın belki de en iyi yolu, 1950’lerin ortalarında Kaobawä’nın köyünden bölünmüş küçük bir köy olan Monou-teri’nin yakın zamandaki askerî etkinliklerinin tarihçesini vermektir.

ÖZEL BİR SAVAŞ

Köyün reisi, Matowä, özellikle saldırgan bir adamdı. Re-rebawä ve Kaobawä’ya göre Matowä tüm köydeki tek vahşi adamdı, grubun gerçek *waiterisiydi* (vahşi olanı). Onunla 1964’te kısa süren bir tanışıklığım olmuştu.

Matowä çoğu kez diğer erkeklerin eşlerini baştan çıkardı, köyde düzenli kan davalarına yol açan ve bir takım sopa dövüşleriyle sonuçlanan bir etmen oldu bu. Yaşadığı sayısız ilişkilerden özellikle ikisi, olası sonuçların doğasını betimler. En küçük erkek kardeşi, kaçırılmış bir Şamatarili kızla evliydi. Matowä onu baştan çıkararak böylece erkek kardeşini öfkelendirdi. Genç adam kızgınlığını gerçek suçludan, ağabeyinden çıkarmaktan korktu, böylece onun yerine, karısını bir okla vurdu. Onu sadece yaralamak istemişti ama ok onu ölümcül bir noktadan vurdu ve o da öldü.

Manasinawä, bu olayı öğrendiğimde 55 yaşlarında olan bir adam, karısı ve küçük kızıyla Matowä'nin grubuna katıldı. Kendisine yaptıkları bir haksızlığın intikamını almak istediğinden, kendi köyünü yağmalayan bir gruba sığınmak üzere köyünden kaçtı. Zaten birkaç karısı olan Matowä, Manasinawä'nin karısını ondan almaya ve kendi ev halkına katmaya karar verdi. Bu, Kaobawä'nin grubunun Monou-terilerden ayrılmasına yol açan son sopa dövüşüyle sonuçlandı. Manasinawä'nin karısı, kızını alıp bir başka köye kaçtı. Koruyucuları onları geri vermeyi reddettiği zaman, kadınla çocuğu geri almak için, Kaobawä, bir yağma düzenledi. İkisi, Kaobawä'nin savaşçıları tarafından bir gruptan zor kullanılarak alındı. Olayda kimse ölmedi. Manasinawä, karısı ve kızı, Kaobawä'nin grubuyla kaldı ve sonunda kızını Kaobawä'ya ikinci karısı olarak verdi. Kaobawä hâlâ onunladır (Şekil 1.8).

O zaman, Matowä ve Kaobawä'nin grupları, sırasıyla, 15 yıl kadar önce ayrılmış oldukları Patanowä-terilerle hâlâ savaştaydılar. Kaobawä'ninkinden ayrıldıktan sonra Matowä'nin grubu, artık savunmasız olduklarından ve onlarla düşman kalmayı güçlkle kaldırabildiklerinden, Patanowä-terilerle barış yapma girişiminde bulundular. Matowä'nin grubu ayrıca, geçen bölümde ele alınan haince ziyafet intikamını sahne-

ye koyduklarında onlara yardım eden iki Şamatarı köyüyle dostluk kurdular. Yaklaşık beş yıl kadar, Matowä'nin grubuyla Patanowä-teriler arasındaki ilişkiler görelî olarak dostçaydı ancak öncekinin Şamatarilerle dostlukları güçlendikçe, Patanowä-terilerle ilişkileri bir kez daha sogudu.

Patanowä-teriler sonra Orinoco Nehri üzerindeki birkaç köyle yeni savaşırlara karıştı ve eski sorunlarında uzlaşmayı ve barış içinde kalmayı umarak Kaobawä'nin grubundan yardım istedi. Alan çalışmama başladığım ilk gün Kaobawä'nin grubu ile Patanowä-teriler arasında tam bir barışın başlatıldığı gün oldu. Bisaasi-teri'de birlikte bir ziyafet veriyorlardı. Matowä'nin grubu, Monou-teriler, ziyafete katılmıyorlardı ancak bir takım adamlar yine de gelmişlerdi. Ana köyün dışında yedi Patanowä-terili kadın buldular ve isteklerine karşı koyamadılar; zorla onları Monou-teri'ye götürdüler. O gün daha sonra, Patanowä-terili erkekler kadınların kayıp olduklarını anladı ve çevreyi araştırıp boğuşmanın izlerinin çok olduğu kaçırma yerinin izlerini buldular. Bir sonraki sabah sopalarla silahlanmış olarak Monou-teri'ye gittiler; kesinlikle kadınlarını geri alacaklardı ancak Monou-terilerle bir başka vurma savaşı başlatmak istemiyorlardı. Hararetli bir boğuşma ile kadınlardan beşini Monou-terilerden aldılar ancak vurarak öldürmeye istekli olmadıklarından geri kalan iki kadını almadan geri çekilmek zorundaydılar, çünkü Monou-teriler ne pahasına olursa olsun iki kadını tutmaya kararlıydılar.

Bu olayın önemi, Monou-teri reisinin, Patanowä-terilerin rahatça başa çıkabileceklerinden daha fazla düşmanları olduğundan bir vurma savaşına girme tehlikesine atılmayacaklarının farkına varmasındaydı. O andan başlayarak bu, Monou-teriler için görelî olarak bir misillemeye vurulma olasılığıyla kadınları kaçırmak için kusursuz bir fırsat sağladı.

Matowä, Monou-teri reisi, öfkeliydi çünkü Patanowä-teri-

ler kadınlarının bu kadar çoğunu geri almıştı. Sonra, Bisaasiteri'deki ziyafet bittikten sonra Patanowä-teriler eve dönmek için ayrıldıkları zaman onları tuzak kurmakla tehdit etti.

Patanowä-teriler, bunun karşısında, ziyaretlerini kısa kes-tiler ve Monou-terilerle beladan kaçınmayı umarak ziyafet bitmeden önce eve gitmek üzere ayrıldılar.

Bununla birlikte, Matowä'yi, Patanowä-terileri teslim olmaya –evden ayrılmaya– zorlamış olmak tatmin etmemişti. Onları yağmalamaya karar verdi. 1966 yılının Ocak ayında o ve Monou-teri'den bir grup erkek, köylerinde Patanowä-terileri yağmaladı. Bosibre'i'yi, yavaşça ve ağacın gövdesinden çıkan iğne gibi sivri dikenler tarafından delinmekten kaçınmak üzere bir çift taşınabilir çubuk iskeletin yardımıyla tırmanılması gereken dikenli bir hurma ağacı olan *rasha* ağacına (Şekil 2.11) tırmanırken yakaladılar. Yağmacılar onu yakaladığında, Bosibre'i neredeyse ağacın tepesindeydi; gökyüzüne karşı kusursuz bir gölge şeklinde hedef oluşturdu. Amazon hurmasına yetişirken bir ok yaylım ateşiyle onu vurdular ve öldürdüler. Ironik bir şekilde, aynı zamanda bu yağmada yer alan Matowä'nın erkek kardeşlerinden biri, Bosibre'i'nin kızlarından biriyle evliydi.

Monou-teriler, önceden, Patanowä-terilerin önlenemez intikam yağmaları başladıktan sonra sığınmayı umdukları, Mavaca Nehri'nin karşısında yeni bir bahçe yeri temizleyerek yağmalanmayı beklediler. Mavaca Nehri, Patanowä-terili savaşçılar için doğal bir engel oluşturmuş olacağından, yağmalar yoğunlaşmadan bahçelerini tamamlamayı ümit etmişlerdi. Patanowä-teriler, bununla birlikte, bu cinayete çok öfkelenmişlerdi ve anında Monou-teri'yi yağmaladılar. Yağmacılardan ikisi Matowä'nın paralel kuzenleriydi, 'kardeş' diyebileceği adamlar. Yağmacılar Matowä'yi yeni bahçenin dışında bal ararken yakaladılar. Bu, Şubat 1965'nin ilk haftasında oldu. Yanında iki ka-

rısı ve bir çocuğu vardı. Yağmacılar onu, en azından beş tane-si karnına gelen oklarıyla vurdukları zaman bir ağaçtan yukarı bakıyordu. Büyük olasılıkla ölümcül şekilde yaralanmış olma-sına rağmen meydan okurcasına onlara sövüp sayarken, okla-rından birini yay kirişine yerleştirmeyi ve yağmacılara atmayı başardı. Sonra Bishewā, yağmacılardan biri, Matowā'ya son bir ok atarak boynunu kulağının altından deldi. Bu okla vurulduk-tan sonra Matowā yere düşüp öldü.

Monou-teri kamp yerine yakın olduklarından ve kaçmak için Mavaca Nehri'ni geçmek zorunda olduklarından, yağma-cılar kadınları kaçırmaya çalışmadılar. Kadınlar neler olduğu-nu diğerlerine anlatmak için köye koştular. Kaobawā ve Bisa-asi-teri'deki diğerlerine göre yapmış olmaları gerektiği gibi kovalamak yerine Monou-teriler vahşi ormanın içine kaçtılar ve yağmacıların geri dönebileceklerinden korkarak karanlık çökene kadar saklandılar. Korkunç önder Matowā ölmüştü ve artık cesaretleri kırılmıştı.

Öldürücü oku Matowā'nın boynuna atan adam, yağmala-rında Monou-terilerin vurduğu adamın oğluydu. Matowā'yı vuran adamlardan ikisi aynı sınıfın erkek kardeşleri (aynı so-yun üyeleri), üçü kayın biraderi (öldürücü oku atan adam da olmak üzere) ve biri de çocukken annesiyle uzak bir Şamata-ri köyünden kaçırıldıktan sonra Patanowā-teri köyünce evlat edinilmiş olan bir adamdı.

Monou-teriler Matowā'nın cesedini ertesi gün yaktılar. O hafta ölüm töreni düzenlediler ve dostlarını, iki Şamatarı kö-yünün üyelerini ve iki Bisaasi-teri grubunu katılmaları için davet ettiler. Kendilerinin içemeyeceği ancak intikamdan so-rumlu olacak dost köylerden birkaçındaki belirli adamlara kaplar dolusu küllerinden verildi, dayanışma ve arkadaşlığı tekrar doğrulamak için düzenlenen bir incelik. Matowā'nın dulları, yaşayan en büyük iki ağabeyine verildi.

Kaobawä, Matowä'nın aynı sınıfa mensup bir kardeşi, bir intikam yağmasının düzenlenmesi sorumluluğunu üzerine aldı. Matowä'nın kendi erkek kardeşleri bu sorumluluğu üzerlerine almak için öne atılmadılar ve bir süre için Monou-teri'de hiçbir önderlik yoktu. Sonunda, Orusiwä, köyün en yaşlı ve en yetenekli üyesi, *edimli olarak* köyün önderi oldu; birisi önderlik sorumluluğunu almak zorundaydı. Öldürülen adamla kayınbiraderi olarak akrabaydı ve ayrı soy grupları köy siyasetini yönetimi altında almıştı. Bundan dolayı Monou-teri'deki önderlik bir soydan, eşit derecede büyük olan diğer soya geçti.

Kaobawä, Monou-terilere bahçelerini genişletmeleri için zaman vererek intikam yağmasını erteledi. Bu tarih, yağmurların başlamasıyla da aynı zamana geldi, böylelikle bir sonraki kuru mevsime kadar bir misilleme olasılığını azalttı ve Monou-terilere yeni bahçelerini genişletip eskisini terk etmeleri için daha da fazla zaman kazandırdı.

Monou-teriler, ürün veren bahçelerine dönmeye korkuyorlardı, bu yüzden zamanlarını kereste kesip yaktıkları yeni temizlenmiş bahçeleriyle, enerjilerini geri kazanmak için fırsat buldukça dinlendikleri Kaobawä'nın köyü arasında böldüler (Bu hareketlerinin resimle gösterildiği "Makro" Hareketleri için, bak. Şekil 2.12.). Eski yerlerine sadece, yeni yerlerine taşıdıkları yeşil muzları toplamak için döndüler. Kaobawä'nın grubu sonra, kaçınılmaz olacağını bildikleri savaşı bekleyerek yeni bir *şabono* yapıp sağlamlaştırdı. Bu noktaya kadar Kaobawä'nın grubu, Yukarı Bisaasi-teri, birbirinden birkaç metre ötede iki küçük *şabono* sürdürdü: *He borarawä*. Savaş beklentisiyle, tek bir büyük grupta birleştiler ve tamamlandığında yeni *şabonolarına* taşındılar. Ziyaret eden Monou-teriler de, yeni yapıları üzerinde çalışmalarına devam ettiler.

Aynı zamanda, Patanowä-teriler de, Monou-teriler ve dostları tarafından yağmalanacaklarını bilerek yeni bir bahçe

temizlemeye başladılar (Şekil 2.12). Orada hâlâ Amazon hurması ağaçlarının ürün verdiğini bilerek yıllar önce Kaoba-wa'nın grubu tarafından terk edilenin yanında bir yer seçtiler. Bu zamanda, Patanowä-teriler daha ümitsiz, zor bir durumdaydılar. Eski düşmanları, Orinoco Nehri üzerindeki birkaç grup, Monou-terilerin ve Bisaasi-terilerin tekrar onlarla savaşta olduğunu öğrendikten sonra onları daha da sık yağmalamaya başladı. Patanowä-terilerin hepsine karşı misilleme yapmak için çok fazla düşmanı olduğunun farkına vararak fazladan birkaç köy, hınçlarını almak için Patanowä-terileri yağmalamaya başladı. Zayıf bir düşmana 'saldırmak' Yanomamö siyasetinin ve savaşlarının önemli bir özelliğidir ve büyük köyler için, daha küçük, daha savunmasız olanlara bölünmeden önce iki kere düşünmeleri için ciddi bir hatırlatmadır.

Patanowä-teriler sonra, düşmanlarından sakınıp onları şaşırtmayı umarak bir yerden diğerine taşınmaya başladılar. Kuru mevsimi sırasıyla ürün veren ana bahçelerinde tek dostları Ashidowä-terilerle ve yeni bahçelerinde geçirdiler. Onları yağmalayan her grup, Patanowä-terilerin yerini diğer köylere ilettiler. Bir yerde değillerse, diğer ikisinden birinde olmak zorundalardı. Yağmalar sık oluyordu ve çok sayıda kayıp verilmesine neden oldular. O yıl, yağmalar nedeniyle en az sekiz kişi öldürüldü ve diğerlerinden birkaçı da yaralandı. Ölenlerin bazıları kadınlar ve çocuklardı, Patanowä-terilerin bizzat düşmanlarından birinin köyünü ağır bir ok yaylım ateşine tutup bir kadını öldürmüş olmaları gerçeğinin bir sonucu. Normalde kadınlar, yağmacıların oklarının hedefi olmazlar. Nitekim, ilk alan çalışmamı yürüttüğüm sırada Patanowä-teriler en az 25 kere yağmalandılar. Kendileri de olabildiğince sık misilleme yaptılar ancak kısasa kısas yapamadılar. Ana düşmanlarından Hasuböwä-terileri, Orinoco'nun ötesine geri çekilmeye zorlayarak kovmayı başardılar. En waiterilerin (vahşi

olanlar) çoğunu öldürene kadar bu grubu yağmalamaya devam ettiler. Bunda o kadar başarılılardı ki Hasuböwä-teriler sonunda, neredeyse Monou-teriler kadar cesaretleri kırılmış şekilde savaştan çekildiler. Bilgi vericilerimden birkaçı, vahşi olanların hepsinin ölmüş olması ve kimsenin Patanowä-teri kadar vahşi bir köye karşı savaşı daha fazla ilerletebilecek olmaması nedeniyle böyle yaptıklarını iddia ettiler.

Hauböwä-teriler yağmadan çekildikleri zaman, Patanowä-teriler, Monou-terileri yağmalamaya başladılar. Ana yerlerine her dönüşlerinde, Monou-teriler, köyü ziyaret etmiş olan sayısız adamın izlerini buldular, her zaman Patanowä-teri'nin doğrultusunda gelen izler. Sonuç olarak Monou-teriler, vahşi orman yağmurları nedeniyle sel basana kadar eski yerlerine dönmekten korkarak korunmak için Kaobawä'nın grubuna taşındılar. Kaobawä'nın grubu buna oldukça alındı ve bahçelerinden çok miktarda yiyecek yediklerini açıkça hatırlattılar. Şikâyetler yoğunlaşınca, Monou-teriler Aşağı Bisaasi-teri köyüne taşındılar ve onlar da yakınmaya başlayana kadar ürünlerinden geçindiler. Sonra Mömariböwei-terilere yolculuk ettiler ve bir süre onlarla yaşadılar, dostları ziyaretçilerden usanınca Kaobawä'nın köyüne geri döndüler. Ev sahipleri, örneğin, onların şerefine bir ziyafet verirlerdi. Eve dönüş yiyeceği onlara sunulduğu zaman ayrılmaktan başka seçenekleri olmazdı. Yiyecek sunulduktan sonra kalmak hakaret olurdu. Taşınmaları arasında yeşil muz toplamak için kendi ürün veren bahçelerine döndüler ve onları yeni bahçelerine taşıdılar. Yanlarında taşıdıkları yiyecekleri orada tükettiler.

Monou-teriler çok geçmeden dostları tarafından paryalar gibi davranılmaktan dolayı sinirlendiler ve cesaretlerini tekrar kazanmaya başladılar. Bu davranışın nedeni büyük oranda Matowä öldürüldüğünde yağmacıları kovalamayarak, vahşilik yerine korkaklık sergilemiş olmalarıydı. Bisaasi-teri gruplarındaki

erkeklerin çoğu bu yüzden Monou-terilere kızdı ve tiksintilerini gösterme konusunda hiç çekinmedi. Bisaasi-terilerin bahçelerini genişletmelerine seyrek olarak yardım ettiklerinden ve çok fazla yiyecek yediklerinden dolayı Monou-teriler bir yükütlü.

Matowā'nın ölümünün intikamını almak için Kaobawā'nın düzenlediği yağma, Nisan'ın sonunda meydana geldi. Şamatarili dostlarını, Mömariböwei-teriler ve Reyaboböwei-teriler, katılmaya davet edilmişlerdi ancak bir grup göndermediler. Dostlar asla birbirlerine gerçekten güvenmediğinden yağma ertelendi çünkü Bisaasi-terilerin bazıları dostlarının, yağmacıların gelmesini bekleyip böylece az korunan kadınlara saldırıp esirlerle kaçabileceklerinden kuşkulandılar. Sonunda, birkaçı ulaştı ve wayu itou (savaşçı grubu) yola çıktı. Yine de, Bisaasi-teriler Şamatarili arkadaşlarından gelecek hainlikten korktular, böylece Aşağı Bisaasi-teri erkekleri evde kalıp Monou-teriler ve Yukarı Bisaasi-terilerin arkada bıraktıkları kadınları korumaya karar verdiler.

Ziyafet gününün öğleden sonrasında no owā –düşmanın heykeli– köyde kuruldu ve yağmaya katılacak bazı erkekler tarafından, belirli bir Patanowā-teri erkeğini simgelemesi gereken çalıdan kuklaya sahte bir saldırı düzenlendi. Kendilerini siyaha boyadılar ve düşmanın izlerini arayarak, yayları ve okları hazırda, köyün çevresinde yavaşça süründüler. Bir noktada birleştiler, yayıldılar, kuklaya doğru süründüler ve Kaobawā'nın işaretiyle oklarını fırlatmaya başladılar. Yanomamöler iyi okçulardır. Oklardan hiçbirisi hedefini ıskalamadı ve bir iğnedenlik gibi görünen kukla, içinden bir düzine veya daha fazla bambu uçlu ok çıkararak uğursuzca yere devrildi: Sonra, yağmacılar çılgılık attı ve düşmanlarının önünden çekilmelerini taklit ederek köyden dışarı koştular. Birer birer veya küçük gruplar halinde köyde toplandılar ve karanlığı beklemek üzere hamaklarına çekildiler.

Karanlık çöktükten sonra köy alışılmışın dışında sessizleşti. Aniden sessizlik, ilk yağmacı oklarını yayıyla takırdatarak, kendine özgü vahşi sesiyle hırlayarak köy merkezine yavaşça düzgün adım yürürken yarı çığlık yarı uluma gibi hayvansı bir sesle bölündü, genellikle bir etobur taklidi: Bir şahin; veya bir yabanarısı. Bu işaretlerle, ne bekleyeceğimi tam olarak bilmeden ve biraz sinirli bir şekilde kendi hamağımdan sürünerek, teybimle köyün merkezine gittim. Kısa aralıklarla birer birer gelen diğer yağmacılar her biri oklarını takırdatıp korkunç bir sesle hırlayarak ilk adama katıldılar. El fenerimi birkaç saniye açtım ancak sonunda bunun büyük olasılıkla kötü –veya hatta tehlikeli– bir fikir olacağına karar verdim. Kaobawā'nın ayakta durup sıranın düz olmasını ve düşmanın geliş doğrultusuna bakmasını sağladığını gördüm; kusursuz bir düz sıra oluşurana kadar her bir savaşçıyı itiyor veya çekiyordu, sonuncusu da yerini alınca onlara katıldı.

50 kadar erkek katıldığından, sıranın oluşturulması yaklaşık 20 dakika aldı (Şekil 6.3). Sonuncusu da sıraya girdiğinde, çocuklar ve kadınlar arasındaki mırıldanmalar durdu ve köy bir kez daha tamamen sessizleşti. Orada çömeldim, neler olup bittiğinin büyük bölümünü göremiyordum, her geçen saniye daha da gerginleştim, savaşçıların kutsal bir ayini teybe kaydetmem nedeniyle sinsice bana sokulduklarından biraz kuşkulanıyordum. Tek bir adam derin bir bariton sesle şarkı söylemeye başladığında sessizlik bozuldu. “Ete açım! Ete açım! Etini şiddetle arzuladığım leş yiyen şahin gibi!” Bu Torokoiwā'ydı, Matowā'nın erkek kardeşlerinden biri. O son dizeyi de tamamladığında geri kalan yağmacılar, şarkısını tekrar ederek kollarımdaki ve kafa derimdeki tüm tüyleri diken diken eden, kulak zarını patlatacak yüksek perdeli bir çığlıkla son verdiler. Tekrar Torokoiwā tarafından yönetilen bir koro çığlığı izledi. Bu seferki etobur bir yabanarısının özelliği olan

et arzusundan söz ediyordu. Açıkça daha öfkeli hale gelerek tekrar çılgık attılar. Üçüncü koroyla, tekrar şahinin arzusundan söz ettiler ve birkaç adam aynı zamanda “Öyle vahşiyim ki düşmanı vurduğumda, okum öyle bir güçle vuracak ki kan, evindeki tüm maddi varlıkların üzerine sıçrayacak!” gibi vahşiliklerinin benzer tanımlamalarını söz arasına yerleştirdiler. Sonra, savaşçıların sırası bozuldu ve erkekler, silahlarını kafalarının üzerinde tutarak sıkı bir biçimde toplandılar. Gösterişsizce başlayıp üçüncü çılgıllıklarının sonunda bir doruk noktasına ulaşana kadar seslerini artırarak üç kere bağırdılar: ‘Vaaaa! Vaaaa! VAAAA!’ Vahşi ormanda son çılgıllıklarının, onlar arasında düşmanın ruhu olarak tanımlanan yankısını dinlediler. Yankının geldiği yöne dikkat ettiler. Bunu duyunca, tıslayıp inleyerek, silahlarını sallayarak, Kaobawä onları sakinleş-

Şekil 6.3 Düşmanlarına saldırmaya gitmeden önce şafakta sıraya dizilen yağmacılar. Bacakları ve göğüsleri gibi gözlerini de dişlerle çiğnenip ezilmiş kömürle boyarlar.

tirene kadar kendilerini kaybetmişçesine zıplayıp oynadılar ve çılgınlık iki kere daha tekrarlandı. Üçüncü tekrarın üçüncü çılgılığının sonunda oluşum bozuldu ve erkekler kendi evlerine koşarak, her biri, koşarken bir ses –Bubububububububu– çıkardılar. Hamaklarına ulaştıkları zaman, simgesel olarak sırada hırsla yedikleri düşmanın “çürük etini” ağızlarından ve bedenlerinden çıkararak kusma taklidi yaptılar.

Gecenin kalan kısmını uyuyarak geçirdiler. Arkadaşları ve akrabaları Matowā'nın kaybının yasını tutup ağlayarak ve hüzün şarkıları söyleyerek ondan sevecen akrabalık terimleriyle, şefkatle söz ettiler. Şafak sökerken kadınlar bahçelere gidip çok miktarda yeşil muz topladılar. Bunlar sarmaşıktan hamaklarına sarılarak yağmacılara taşındı ve tek sıra halinde, savaşmak için uygun adım yürürken erkeklerin toplaması için köy dışına bırakıldı.

Erkekler kendilerini tekrar siyaha boyadı (Şekil 6.3). Hatta bazıları, savaşçı sırası, genç erkeklerin kızlara gösteriş yapabildikleri bir gösteri olduğundan, onlara satmış olduğum parlak kırmızı peştamalları giydiler. Erkekler ayrıldığında peştamallar geride bırakıldı. Yaylarını kurcaladılar ve yay saplarının herhangi bir noktada zayıf olup olmadığını görmek için kontrol ettiler, en iyi ok uçlarını sivriltiler ve gergin bir şekilde, sabırsızca sıranın tekrar dizilmesi için Kaobawā'nın işaretini beklediler. Her erkek, köyün merkezine uygun adım yürüyüp sıradaki yerini alırken *wayu itou* tekrarlandı. Bu sefer, bununla birlikte, savaş şarkısını söylemediler. Önceki gece yapmış oldukları gibi sadece çılgık attılar, yankılanmasını beklediler ve öfkeyle, kararlılıkla dolu olarak köyün dışına etkileyici bir şekilde uygun adım yürüdüler. Köyden ayrılırken anneleri ve kız kardeşleri bağırarak son dakika öğüt parçaları verdiler: 'Kendini vurdurma!' 'Çok dikkatli ol!' Ve sonra yağmacıların güvenliğinden korkarak, kadınlar ağladılar. Kadın-

ların istiflediği yerden yiyecek erzaklarını aldılar ve Patanowä-teri'ye gittiler.

Kaobawä yıl boyunca sırtının aşağısındaki, karnındaki ve idrar bölgesindeki şiddetli ağrılardan yakınıyordu ve yürüdüğünde çok acı çekiyordu. Yine de, öncülük etmezse diğerlerinin döneceğinden kuşkulanarak yağmaya gitmekte ısrar etti. İlki, palavracı genç bir adam, ayağının yaralı olduğundan ve diğerlerinden geri kalacağından yakınlardan geri geldiğinde yağmacılar gittiğinden beri daha beş saat olmamıştı. Sonraki gün sıtımları ve karınlarında ağrı olduğundan yakınlardan birkaç genç adam daha geldi. Kadınları etkilediğinden, *wayu itou* oyununa katılmaktan hoşlanmışlardı; ancak içten içe korkmuşlardı.

Yağmacılar köyden uzaktaki ilk günlerinde yavaş hareket ederler. Ağır yiyecek yükleri vardır ve yiyecekleri tükendiğinde düşman topraklarına varmak için kendilerini belirli bir yürüyüş düzenine sokmaya çalışırlar. Ayrıca düşmanın çevresinde, köye gün doğarken ulaşmalarına izin verecek bir noktaya erişmeye çalışırlar –düşman avcılarının, varlıklarını keşfedemeyecekleri kadar uzak ancak son kamp yerlerinden bir saat kadar kısa bir süre içinde erişebilecekleri kadar köye yakın. Erkekler ateşi sadece düşman topraklarından önemli ölçüde uzakta kullanırlar. Hedeflerine yaklaştıkça daha fazla önlem alırlar. Son akşamları, kendilerini ısıtacak bir ateş yakmaya cesaret edemeyeceklerinden, karanlıkta titreyerek geçirilir. Ateş olmadan uyumak hem tehlikeli hem de rahatsız edici olduğundan, yağmacıların çoğu bunu vurgulamıştır. Tehlike, jaguar saldırısı olasılığında ve ruhların korunmasız yağmacıları rahatsız edeceği korkusunda yatar. Son akşam, yağmacı birliğin vahşileri, daha genç erkeklerle zorluklar yaşar; çoğu korkar, üşür ve her tür tehlike için kaygılanır ve hepsi de hayal ettikleri kurbanlarıyla karşılaşmaktan kaçmak için bir bahane bulmaya çalışarak, yaralı ayaklardan ve karın ağrılarından yakınırlar.

Yağmacılar önlem almamış düşmanlarına saldırmak için her zaman bir strateji geliştirirler. Genellikle iki ya da daha fazla gruba bölünüp kendi köyleriyle düşmanınki arasında bir noktada önceden belirlenmiş bir yerde daha sonra buluşmak üzere anlaşırlar. Bu daha küçük gruplar en azından dört erkek içermelidir –mümkünse altı– çünkü yağmacılar bir düzen içinde geri çekilirler. Diğerleri kaçarken, iki erkek tuzak kurarak izleyebilecek herhangi bir kovalayıcıyı vurur. Sırası geldiğinde, arkadaşları kovalayıcılarını vururken onlar kaçarlar. Yağma birliğinde çıraklar varsa, daha yaşlı adamlar onlara nasıl katılacaklarını göstererek sahte yağmalar yönetirler. Yağmacıların ayrılmasından önceki gün köyde düzenlenen *wayu itou* durumunda olduğu gibi, bunda sık sık çalılardan bir kukla veya yumuşak kütük kullanılır. Yağmacıların oluşturduğu tek sıranın ortasında bir yerde, hareket birliğinde özellikle genç erkekler yerleştirilir, böylece yağmacılar kendilerin tuzağa düşürdüklerinde tehlikeyle karşı karşıya ilk kalacaklar onlar olmazlar. Bu genç erkeklerin ayrıca en önce geri çekilmelerine izin verilir. Matowä öldüğünde 12 yaşında bir oğlu vardı. Bu oğlan, Matarawä, babasının ölümünün intikamını alması için bir fırsat vermek üzere yağma birliğine alındı. Bu onun ilk yağması olduğundan, yaşlı erkekler onun en az tehlikeyle karşı karşıya kalmasını sağladılar.*

Ayrılmış yağmacı gruplar, şafak sökerken köye yaklaşırlar ve içme suyunun kaynağına giden, çoğunlukla kullanılan yolların yakınında kendilerini gizlerler. Düşmanın onlara gelmesini beklerler. Yağmaların kurbanlarının çoğu köy dışında su alırken veya idrar çıkarırken vurulur.

* Birkaç yıl sonra, 1979'da, Matarawä, köylerinde yaşayanlardan ikisinin birkaç hafta önce Kaobawä'nin topluluğuyla yapılan bir göğüs dövme düellosunda ölmesinin intikamını alan bir grup Daiyari-teri erkeğinin oklarıyla öldürüldü. Bu bir başka sa-vaşa yol açtı, Kaobawä'nin yönettiği sonunculardan birine. O ve dostları, Daiyari-terileri bölünmüş olduklarından daha büyük köylere katıldıkları doguya doğru çekilmeye zorlayarak, onları bölgelerinden kovdular (Chagnon, 1990).

Çoğu kez, düşman uyanıktır ve devam eden etkin bir savaş olduğunda sürekli savunmacı davranır. Sadece geniş insan grupları köyden ayrılabilir ve bunlar da iyice silahlanmışlardır. Yağmacılar bunun gibi geniş bir gruba saldırmazlar. Düşman bu kadar sakıngan olduğunda, yağmacıların geri çekilmekten veya uzakta birini vurmayı umarak köye ok fırlatmaktan başka seçenekleri olmaz. Oklarını attıktan sonra, oklarının hedeflerini bulup bulmadıklarını öğrenmek için diğer köylerin söylenilerine güvenerek geri çekilirler. Seyrek olarak, yağmacılardan biri geceleyin köye girip, uyuduğu sırada birini öldürmeye çalışır. Matowä'nin erkek kardeşi bir yağmada bunu yapmayı sözde başarmıştı ancak çok az insan bunu deneyecek kadar cesurdur. Çoğu zaman yağmacılar bir tek bireyi tuzağa düşürüp öldürmeyi ve fark edilmeden önce kaçmayı başarırlar. Bu, yağmanın en istenen sonucu olarak düşünülür.

Erkekler uzakta olduğunda kadınlar gergin, korkmuş ve huzursuzdular ve devamlı olarak diğer köylerden yağmacıların gelmesini bekliyorlardı. Kadınlar yetersiz korunduğunda, birleşik gruplar bazen dostlarına düşman olarak, kocaları uzaktayken olabildiğince çok kadın kaçırdıklarından dolayı bu, her zaman için yağmacılardan kuşkulama zamanıdır.

Birkaç gün sonra kadınlar o kadar sinirli ve gergindi ki aralarında kavgalar patlak vermeye başladı. Bir kadın sinirlendi, çünkü bir başka kadın, onun kardeşi ve kuması, bakması için ona küçük bir bebek bıraktı. Anne geri dönüldüğünde kızgın olanı, bir parça odun alıp kafasının kenarına hızla vurarak onu baygın yere serdi ve kulağının bol bol kanamasına neden oldu.

Kaobawä ve en küçük erkek kardeşi Shararaiwä, neredeyse yorgunluktan ölmüş bir şekilde sendeleyerek köye girdiklerinde yağmacılar yaklaşık bir haftadır yoktu. Kaobawä'nin acıları o kadar kötüleşmişti ki Patanowä-teri köyüne varmala-

rından hemen önce geri dönmeye karar verdi. O zamana kadar zar zor yürüyebilmişti ve düşman kovalamış olsaydı kovalayıcılardan kurtulamazdı. Bir grup Patanowä-teriliye rastlaması veya durumunun daha da kötüleşmesi korkusuyla, Shararaiwä ona eşlik etmeye karar verdi.

Yağma grubundan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Shararaiwä bir yılanı bastı ve ısırıldı. Yağmurlar başlamıştı ve yılanlar daha yüksek zeminlere çıkarak yürümeyi bir tehlike haline getirmeye başlamışlardı. Bacağı anında şişmeye başladı ve yürüyemiyordu. Bundan dolayı, kendisi zar zor yürümesine rağmen, Kaobawä, onu sırtında taşımak zorundaydı. Onu yaklaşık iki gün boyunca taşıyarak Orinoco Nehri'ne ulaşmayı başardı. Burada, ağaç kabuğundan bir kano yapıp yolun geri kalanını su üzerinde geçmeye niyetlendi ama birinin gizlemiş olduğu içi oyulmuş bir kanonun yerini buldular böylece bunu ödünç alıp, Shararaiwä'nın ısırılmasından üç gün sonra karanlık çökmek üzereyken eve ulaştılar.* Yılan ısırığından ölmedi ama Kaobawä da yolculuktan çok yorulmuştu.

O gece, yağmacıların ilerlemiş bir birliği geri döndü, Kaobawä'yla kısaca ilahi söylediler ve Patanowä-teri'ye ulaştıklarını, bir adamı vurup öldürdüklerini ve kaçtıklarını açıkladılar. Patanowä-teriler onların peşine düştü, bir yerde onların önünden geçtiler ve geçtiklerinde de onlara tuzak kurdular. Monou-teri'den Konoreiwä'yı bambu uçlu bir okla kalbinin hemen üstünden, göğsünün tamamen içinden vurarak yaraladılar.

Ertesi sabah yağmacıların ana bölümü bir direk-ve-sarmaşık sedyyle Konoreiwä'yı yanlarında taşıyarak köye geri döndü. Oku çıkardılar ancak çok güçsüzdü ve sürekli öksürüp ağız dolusu kan çıkardı. Onu bir hamağa yatırıp, onun için ateşini yaktilar. Benden onun yarasını iyileştirmemi rica ettiler.

* Kano, Kaobawä'nın, Orinoco'nun yukarısında bir köyde yaşayan yeğeni tarafından çalılıklara saklanmıştı. Ziyaret etmek için o gün Bisaasi-teri'ye gelmişti ve Bisaasi-teriler onu ödünç almasınlar diye kanosunu saklamıştı.

Bütün bu süre boyunca yiyip içmeyerek, bir hafta boyunca hamağında yattı –Yanomamölerin, bambu uçlu bir okla yaralandıkları zaman su içmeye karşı bir tabuları vardır, Kono-reiwā da yavaş yavaş eriyip gidiyor ve tehlikeli bir şekilde susuz kalıyordu. Sonunda, buna daha fazla dayanamadım ve bir dolu limonata yaptım. Onları bir araya toplanmaları için çağırdım, törensel bir şekilde limonatanın içine bir asprini ezip attım ve bunun çok güçlü bir ilaç olduğunu açıkladım. O kadar güçlüydü ki çok miktarda suda çözülmesi gerekiyordu. Sonra, hoşnutlukla yaptığı gibi biraz almasını istedim, diğerleri karışmadılar. O zaman, o kadar zayıftı ki oturamıyordu, böylece ben de sıvıyı ona kaşık kaşık verdim. Tatlı sıvının ilk kaşığını yutuverirken aramızda kurnazca bir bakışma geçti. Sonunda iyileşti.

Patanowā-terilere ölümcül okları atan iki adam da, öldürülen Matowā'nın erkek kardeşleriydi. Onlar insan katiliydi ve *unokaimou* töreninden geçerek kendilerini saflaştırmaları gerekiyordu.

Hamakları için onlara Kaobawā'nın şabonosunda yer verilmişti. Her bir adamın bulunduğu alan, bitişik evlerden palmiye yapraklarıyla ayrıldı ve bu küçük bölgede kapatıldıkları hafta için onlara yiyecekleri getirildi. Bedenlerini kaşımak için her biri bir çift çubuk kullandı ve yerken yemeklerine dokunmayarak, yemeklerini kaptan alıp ağızlarına aktarmak için çubuklar kullandılar. *Unokaimou* ayinsel arınmaları ile ergin kızların ilk adet törenleri arasındaki benzerlik dikkatimi çekmişti.

Kapanmalarının sonunda, yağmadayken kullandıkları sarmaşıktan hamaklar, kaşıma çubuklarıyla birlikte köyden dışarı çıkarılıp özel bir tür ağaca bağlandı. Hamaklar yerden yaklaşık 180 cm yukarıya yerleştirildi ve birbirinden yaklaşık 30 cm ayrıldı. Bu yapıldıktan sonra, erkekler normal etkinliklerine yeniden başladılar ancak saçlarını uzamaya bıraktılar.

Kaobawä, Matowä'nın ölümünün intikamını alma yükümlülüğünü yerine getirdiğini hissetti. Monou-teriler, bununla birlikte, savaşı daha ileri götürmek ve yağmalamaya devam etmek isediler. Kaobawä'nın grubundan Hontonawä'nın köydeki en göze çarpan erkeklerden biri olarak ortaya çıkması bu noktada oldu. Öne çıktı ve Monou-terilerin ona gösterdikleri saygıdan cesaret alarak Patanowä-terilere karşı savaşı etkin bir şekilde ilerletti. Yine de, Monou-teriler için yeteri kadar istekli değildi: Sonradan yönettiği bir yağmada, Patanowä-teriler ana bahçelerinde bulunmadığında geri dönerek eve gitmeyi seçti. Monou-teriler düşmanın yerini bulana kadar birliğin devam etmesi gerektiğinde ısrar ettiler ancak Hontonawä daha ileri gitmeyi reddetti. Geri döndüğü zaman, birlik de aynısını yaptı.

Onlarla yaşadığım sürede Monou-teriler ve Bisaasi-teriler, Patanowä-terilere altı kez yağma yaptılar ve her seferinde yağma hazırlıkları yukarıda verilen tanımlamayı yakın bir şekilde izledi. Monou-teriler sadece vahşi orman sel bastığında ürün veren yerlerine geri döndüler; sadece o zaman dostlarının desteği olmadan varolabiliyorlardı. Yılın geri kalanında dost köylerin üyelerine sığınmak veya kendi ürün veren bahçelerinde kalarak kendilerini, daha üstün güçler tarafından saldırılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmak zorundalardı.

Monou-teriler, Patanowä-terileri, dostlarının yardımı olmadan da yağmaladılar. Yağmalardan biri, yağmurlu mevsimin sonuna doğru yapıldı, yağmanın yapıldığı sırada köylerinde kalıyordum.

Yağmadan önceki gün özel bir tören yapıldı. Öldürülen Matowä'nın küllerini içeren sukabağından kaplar erkek kardeşinin evinin önünde yere konuldu. Köydeki herkes küllerin çevresinde toplandı ve yüksek sesle, şiddetli bir şekilde ağladı. Matowä'nın bambu ok kılıfı sukabağından kaplara getirildi, ezildi, uçlar çıkarıldı ve ok kılıfı yakıldı. Bu olurken, yas

tutanlar bir taşkınlık durumunda saçlarını çekip kendilerine vuruyor, çığlık atıp feryat ediyorlardı. Erkek kardeşlerinden biri, bir burunotu borusu alıp uyuşturucunun birazını külleri içeren sukabağından kaplara üfledi (Şekil 6.4). Sonra boru ikiye bölündü, ölen adamın ok uçlarından biri, burunotu borusunun kesildiği noktayı ölçmek için kullanıldı. Ok kılıfından alınan ok uçlarının Matowä'nin malı mı yoksa, aslında, bedeninden çıkarılan uçlar mı olduğunu asla belirleyemedim: Onlardan 10 tane vardı ve bilgi vericilerim çok fazla soru sorabilmem için konu hakkında çok fazla alınganlardı; her iki soruya da olumlu baş sallamaları aldım. Ne olursa olsun, 10 bambu ucu onları bağışlarına basıp dikkatlice inceleyen yağmacılara dağıtıldı. Her erkek, bu töreni izleyen yağmada bir tanesini beraberinde götürdü. Kırılmış burunotu borusu ve kaplar dolusu kül, yapraklara gevşekçe sarıldı ve erkek kardeşinin evinin damına geri konuldu.

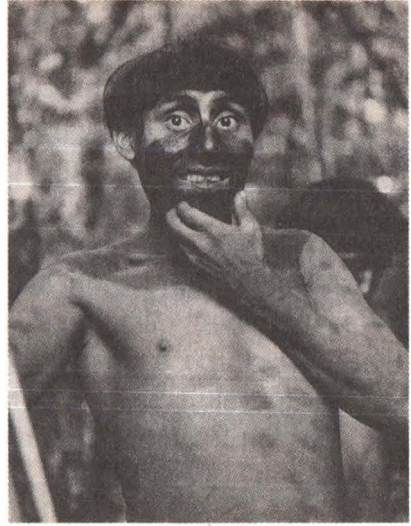
Sanırım o gece, yeni bir yolla Yanomamölere duygusal olarak yakınlaştım. Hamağımda kaldım ve soy bilgilerini toplamayı bıraktım. Karanlık çökerken Matowä'nin erkek kardeşleri hamaklarında ağlamaya başladılar. Orada uzandım ve dinledim, bunu kaydetme, fotoğraf çekme veya notlar alma kaygısı duymadan. Diğerlerinden biri neden her zamanki gibi onları sıkmadığımı sordu ve ben de ona en içteki varlığımın (*buhii*) soğuk olduğunu söyledim –yani üzgün olduğumu. Bu, köyde fısıltıyla yayıldı ve her biri duydukça beni gözleriyle yokladı. Kaçınılmaz şekilde hamağımın çevresinde toplanan çocuklara, büyükleri tarafından eve gitmeleri ve artık beni rahatsız etmemeleri söylendi. *Hushuoydum*, duygusal bir dengesizlik içindeydim ve sonunda, bildikleri kadarıyla, bir insan gibi davranmaya başlamıştım. Benimkine yakın hamakları olanlar, beni derinden etkileyerek, uzanıp şefkatle bana dokundular.

Ertesi gün yağmacılar sıraya girdiler, Patanowä-terilerin

olduğu yönde bağıldılar, yankının gelişini duydular ve erzaklarıyla hamaklarını toplamak için köyden ayrıldılar. Tüm yağma birliğini kanomda Mavaca Nehri'nin yukarısına götürmem için bana dil dökmelerine izin verdim: Orada, yüksek bir zemin bulabilir ve geçmek zorunda kalmadan erişebilirlerdi. Yağma birliğinde sadece 10 adam vardı, olabilecek en küçük savaş birliği ve yine de en büyük etkiye sahip. Nehirden yukarı yolculuk ettikçe, daha genç erkekler yakınmaya başladılar. Bir tanesinin ayakları yaralıydı ve diğerlerinden ikisi ya da üçü sıtmalarının olduğunu iddia ettiler. Söz vermiş olduğum gibi

Şekil 6.4. Matowā'nın erkek kardeşleri, kalıntıları çevresinde bir araya gelerek küllerinin olduğu kaba Ebene üflüyor.

Şekil 6.5 Hukoshikuwā gitmemi bekliyor, böylece savaşçıları vahşi ormanın içine, düşmanları Patanowā-terilere götürebilecek.

sıtma haplarını getirmeyi unutmuş olmam nedeniyle geri dönmek istediler. Hukoshikuwā (Şekil 6.5), Matowā'nın erkek kardeşlerinden biri, onların yakınmalarını, korkaklıkları hakkında kızgın paylamalarla susturdu. İzlemeyi tasarladıkları akarsuyun ağzında hepsini bıraktım. Görünüşte çok fazla olan yeşil muz erzaklarını boşalttılar ve kibarca ayrılmamı beklediler. Aralarında oturdum ve onlar oklarıyla oynayıp erzaklarını bağlarken asıl görevlerini yaptıklarını düşünerek onlarla sohbet ettim. Sonunda, içlerinden biri gitmem gerektiğini çünkü çok uzun bir yolumun olduğunu ve karanlık çökmeden eve ulaşamayabileceğimi üstü kapalı olarak söyledi. O zaman, oyalandıklarını, bana karşı kibar olmaya çalıştıklarını anladım. Onları kanomla akış yukarı götürdüğüm için hepsi teşekkür ettiler –Yanomamölerin bana minnettarlıklarını belirttikleri birkaç seferden biri– ben de gitmek üzere kanoma bindim. Hukoshikuwā benim için ipimi çözmeye indi ve beni kıyıdan itti. Kanom akıntıya kapılıp sürüklenirken sessizce izledi. Korkmuş, isteksiz, gergin ancak kararlı görünüyordu. Mo-

torumu çalıştırdıktan ve yola çıktıktan sonra onun dönüp yeşil muzlarıyla silahlarını alıp vahşi ormanın içinde gözden kaybolmasını görmek için tekrar geriye baktım. Birliğin daha genç üyelerini açıktan açığa isteksizlikleri ve korkaklıkları hakkında azarlamasına rağmen, o bile yağma yapma konusunda istekli değildi. Bununla beraber, daha yaşlıydı, yetişkin erkeklerin göstermeleri gereken cesareti sergilemek zorundaydı. Kısacası Hukoshikuwä'nın büyük olasılıkla yağmada yer almak için bir birey olarak çok az isteği olmasına rağmen tüm sistemin baskıları nedeniyle böyle yapmak zorunda bırakılmıştı. Kendi yakın akrabaları –hatta Kaobawä– söz ve hareketlerle ağabeyinin ölümünün intikamını almamasının tiksindirici olduğunu dolaylı yoldan belirtmelerinden dolayı tarafsız kalamazdı ve diğer köylerdeki bazı akrabaları onu, Matowä'yi vurduklarında yağmacıları kovalamamakla açıkça suçlamışlardı. Yine, eski dostları, onu ve akrabalarını beslemek zorunda kalmaları hakkında yakınırken duygusuz ve kabaydılar. Monou-teriler birleşmenin üst-alt düzeninde üstün oldukları zaman, Şamatarili dostları, daha önce onlara vermiş oldukları kızların karşılığında Hukoshikuwä'nın grubundan birkaç kadın istemeyi bile başarmıştı. Kısacası, Hukoshikuwä askerî bir kararlılık ve kincilik ortaya koyamasa da, birleşik köylerdeki arkadaşlarının daha da fazla küstahlık etmesi ve daha fazla kadın istemesi çok sürmezdi. Bu yüzden, sistem ona karşı çalıştı ve istese de istemese de onu vahşi olmaya zorladı. Kendi grubu küçük olduğundan, ya egemenliğini daha da sert bir şekilde korumak ya da koruması kadın verme bedeliyle sağlanan açgözlü bir dost tarafından ele geçirilmek zorundaydı.

Bir haftadan uzun bir süre aramalarına rağmen, Hukoshikuwä ve yağmacıları, bu yağmada Patanowä-terilerin yerini belirleyemedi. Büyük ölçüde geçilmez bataklıkların çevrelerinden dolaşmaları gerektiğinden, onları yağmurlu mevsimde bulma-

nın zor olacağını biliyorlardı. Normalde getirdikleri yeşil muz erzaklarından daha fazlasını, bunu düşünerek getirmişlerdi.

Bir yıl sonra Monou-teri'ye döndüğümde savaş hâlâ sürdürülüyordu ama daha az hırslı bir ölçüdeydi. İki Patanowä-teriliyi öldürmeyi ve iki kadın kaçırmayı başarmışlardı. Patanowä-teriler sadece bir Monou-teriliyi; reisi öldürmüşlerdi. Bisaasi-teriler 10 yıl sonra hâlâ Matowä'nın ölümünün intikamını almaya çalışıyorlardı ve Patanowä-teri'yi etkin bir şekilde yağmalıyorlardı ancak o zamana dek av tüfekleri elde etmişlerdi ve bunları yağmalarda kullanıyorlardı. Kumaiewä, reis, *Ziyafet* filminde gösterilen önder de olmak üzere, en az iki Patanowä-terili av tüfekleriyle öldürüldü.*

Patanowä-terili bir grup bölündü ve sonradan büyüklük üstünlüklerinin önemli bir bölümünü kaybettiler. Monou-teriler yeni bahçelerine taşınmalarını tamamladılar ve birkaç yıl orada yaşadılar ancak sonunda Bisaasi-terilerle birleşerek ayrı bir egemen varlık olarak yaşamlarını sona erdirdiler. Asıl olarak bölünmüş oldukları toplulukla 'kaynaştılar' (Şekil 2.15) ve 1992'de hâlâ onların arasında yaşamaktadırlar.

YANOMAMÖ ŞİDDETİ ÜZERİNE GENEL YORUMLAR

Bölüm 2'de, artık Yanomamö topraklarının farklı bölgelerini tanımlayan şiddet, savaş ve kaçırımların derecelerindeki önemli bir farka benzemeye başlayanı ele aldım. Son alan araştırmam henüz yeni bölgelerde başlamış bulunmaktadır ve bu konularla ilgili öğrenecek hâlâ çok şey var.

1990'a kadarki alan çalışmamın büyük bölümü, Kaobawä'nın bölgesinde yürütüldü ve çalışmama 1964'te başladığımda çok yaşlı –belki de 70'lerinde veya 80'lerinde– olan bil-

* Kumaiewä'nın kafası, o zaman Mavaca'nın Salezyan Misyonu'nda yaşayan bir adamın kullandığı bir av tüfeği ateşiyle uçuruldu.

gi vericilerimle olabildiğince geriye izini sürdüğüm tarihlerinde, savaş, şiddet ve kadınların kaçırılması aşırı derecede önemli etmenler oldular. Çoktan öldüler, neredeyse 30 yıldır Yanomamöleri incelemekteyim.

1988'de aylık konulardan biri için başmakaleye yardım etmek üzere saygın *Bilim* dergisinin editörü tarafından davet edildim: Alan gözlemlerimin yaklaşık 25 yılını kaplayan bir sürede Yanomamöler arasındaki savaşlar ve şiddetle ilgili bildiklerimi özetledim (Chagnon, 1988b).

Sadece o zaman hayatta olan erkeklere, 1964-1987 arasında incelemiş olduğum birçok köyde yaşayan erkeklere odaklandım. Toplam nüfusları 1987'de yaklaşık 1,400 kişiyi bulan bir düzine kadar köyü ele aldım. Her bir erkeğin o zamana kadarki yaşamları süresince kimleri öldürdüklerini, bu ölümlerin nerede meydana geldiğini, hangi silahların kullanıldığını ve dört-beş nesildir bütün bu erkeklerin soy bilgileriyle kurbanlarını biliyordum –diğer şeyler arasında.

Birçok düşman öldürmüş birçok aşırı derecede önemli erkek –Matowā gibi– bu çözümlemede dikkate bile alınmadı. Yakın bir şekilde tanıdığım bir Şamatarili erkek, Möama da dikkate alınmadı çünkü 1987'de ölmüştü. Başka 22 kişiyi de tek başına öldürdü veya öldürülmelerine katıldı, bu zaman kadar bir tek erkek için kaydetmiş olduğum rekor kurban sayısı. (Bu özellikle istenmeyen adamı ve onunla yaşamanın benim için ve onunla aynı köyde yaşayanlar için ne kadar zor olduğunu Chagnon, 1974, Bölüm 5'te ele aldım.)

Çözümlememin daha önemli sonuçları arasında, Kaoba-wā'nın topluluğu içindeki şiddetin doğasını ve bağlamını bölgesel görüş açısına koyan, şu gerçeklerdi:

1. Yetişkin erkeklerin aşağı yukarı yüzde 40'ı bir başka Yanomamö'nün öldürülmesinde yer aldı. Büyük çoğunluğu (yüzde 60) sadece bir insan öldürdü ancak bazı er-

kekler sürekli bir şekilde başarılı savaşçılardı ve 16 kadar başka insanın öldürülmesine katılmışlardı.

2. Yetişkin erkekler arasındaki tüm ölümlerin aşağı yukarı yüzde 25'i şiddet kaynaklıydı.
3. 40 yaş ve üstü tüm insanların aşağı yukarı üçte ikisi şiddet yoluyla, aşağıdaki çok yakın *biyolojik* akrabalarının en azından *birini* kaybetmiştir: Bir ebeveyn, bir kardeş ya da bir evlat. Çoğu (yüzde 57) iki ya da daha fazla akrabasını kaybetmiştir. Bu, neden çok büyük sayıda bireyin intikamla harekete geçtiğini açıklamamızı sağlıyor.

En seyrek ve etkileyici bulgu, basında ve akademik dergilerde sonradan ele alınmış ve tartışılmış olanlardan biri, Yanomamöler arasındaki askeri başarı ve üretken başarı arasındaki karşılıklı ilişkidir. *Unokailer* (öldürmüş erkekler) eşler elde etmede daha başarılıdır ve bir sonuç olarak, *unokai* olmayan, yaşlıları erkeklerden daha fazla çocukları vardır.

Bu karşılıklı ilişki için en mantıklı açıklamanın, *unokaile*rin toplumsal bakımdan ödüllendirilmiş ve diğer erkeklerden daha fazla saygınlığa sahip oldukları ve bu nedenle çoğu kez ortalamadan daha fazla sayıda çocukları oldukları fazladan eşler elde edebildikleri görülür. Bu yüzden, bu 'kültürel başarı', böyle bir kültürel/tarihsel durumda, biyolojik başarıya yol açar (Irons, 1979; Borgerhoff Mulder, 1987).

Unokailerin, ortalama olarak, *unokai* olmayanların sahip oldukları eşlerin iki buçuk katı kadar eşleri ve üç katının üstünde çocukları vardır. Yanomamölerin sadece istisnai bir örnekten fazlasını sunmaları durumunda veya bu bağlamda, birçok insan rahatsız olur, özellikle de şiddete dayalı ölüm oranlarının en azından bu istatistiğin bilindiği ancak ilişkili üremeye dair gerçeklerin bilinmediği diğer kabile grupları için rapor edilenden çok daha düşük olduğunu karşılaştırmalı etnografik ölçütlerle (Knauff, 1987) öğrendikleri zaman. Bazıla-

rının, bunun bir tür olarak tarihimizde daha genel bir model olabileceğinden çok kaygılandıkları görülür, bana göre, Yanomamölerin yemeğimizi iyi pişirmezsek hepimizin jaguarlar gibi yabaniler veya yamyamlar olabileceğimize dair korkularını andırır. Eğer kültürel başarı, biyolojik başarıya götürüyorsa, insan, uzlaştırmacı bir dinî önder olmanın devamlı olarak daha fazla erkek üretkenliğine götürmesi durumunda, o zaman daha fazla erkeğin rahip veya şaman olacağını öngörür.

Daha uygun olan soru, insanların tarihin başından bu yana diğer gruplarla olan ilişkilerini yağmacılık stratejilerine karşı dinsel veya özgecil stratejilere dayandırmış olmalarıyla ve birini ya da diğerini yaptıklarında karşılığın ne olması gerektiğinin kâr-zarar boyutlarıyla ilişkilidir. Her iki stratejiyi de benimseyecek gelişmiş gücümüz vardır. Eğer kendinizin –ve grubunuzun– hayatta kalmasını ilgilendiriyorsa, genellikle de ilgilendirir, Matowä gibi erkekler tarafından yönetilen komşulara diğer yanağınızı dönmek en iyi strateji olmayabilir. Bu şeyleri yapan erkeklere genel olarak savaşçı veya asker denir ve tarihsel olarak, aralarında daha fazla yaşamış olanların toplumsal konum, zenginlik, güç veya toplumlarının değerli saydığı diğer şeyleri elde ederek işleri için cömertçe ödüllendirilmişlerdir. Biz böyle adamları Meclis'e veya Başkanlık'a seçeriz ve onlara madalyalar veririz. 'Hükümetin,' yasamalı ve yetkili kişileri olan yapıları veya metalurjiyi içermediği Yanomamöler arasında, sadece daha çok eş alırlar ve daha çok çocukları olur. Biyolojimizin önemli yönleri benzerdir ancak kültürlerimiz farklıdır... Ancak hepimizin onları önemli olaylarda uygun olan nişanlarla ödüllendirdiğimiz görülür.

7 / Değişimin Hız Kazanması ve Doğan Krizler

DERECELİ DEĞİŞİME KARŞI FELAKET BOYUTLARINDA DEĞİŞİM

Değişimin Doğasındaki Değişim

Antropologlar geleneksel olarak, bir kültürün diğerine *kültür etkisi* olarak işlediğinde ortaya çıkan değişimin sürecini ele almışlardır. Bu monografinin önceki basımları, birkaç Yanomamö köyünün üyeleri yabancılarla devamlı bir bağlantı içine girmeye başladıkça ortaya çıkan değişimlerin bazı türlerini ele aldı ve bu değişim türleri için *kültür etkisi* deyişi büyük olasılıkla uygundu. Bu dereceli değişimler ortaya çıkarken birkaç bireyin geçirdiği deneyimler, örneğin 1960'ların sonlarında Rerebawä'yı askeri bir uçakla Karakas'a götürmem gibi, komikti ve antropolojik olarak da eğiticiydi. O zaman, o ve onun köyünde yaşayanların çoğu sadece, o zaman çoğu tarafından evrendeki tek Yanomamö-olmayan ve Ye'kwana-olmayan topluluk olarak düşünüen komşu Ye'kwana Yerlilerini ve sadece 'Caraca-teri' adını biliyorlardı: Maracay'daki Venezüella Hava Kuvvetleri üssüne indiğimiz zaman, hiç duymamış ve görmemiş olduğu bir araca, arabaya binmesini söyledim, ona doğru yürüdü, kafasını kaşdı ve ısrarlı isteğimle arabaya bindi, ona en yakın açık pencereden içeri daldı. Açılabilir kapıların olduğu dışarıdan anlaşılmıyordu. Geceleyin ara-

bayı Karakas'a sürdük ve olağanüstü hızlarla bize doğru akan parlak araba farı çiftleri onu dehşete düşürdü çünkü onların, geceleyin vahşi ormanda parlak gözleriyle sinsice dolaşan doğaüstü varlıklar olan *bore* ruhları olduğunu düşündü.

Bir Salezyan misyon köyündeki belirli bir Yanomamö'nün neden o kadar uzaktaki, kendi köyüyle hiçbir bağlantısı olmayan bir köyü yağmalayıp, bir av tüfeğiyle bir adamı öldürdüğünü sorduğum sırada, değişimin bu erken işaretlerinin bazıları daha da uğursuzdu. Rerebawā dedi ki, "Eğer vahşi bir Yanomamö erkeğine av tüfeği verirsen, onu, öldürmek için kullanmak isteyecektir –sadece, ona sahip olduğu için." Gitgide daha fazla Venezüellalı Yanomamö çeşitli misyonerlerden av tüfekleri elde ettiğinden, bunlar artık daha sıradan olaylar olmaktadır ve hızlanmış bir gidişatla, başka kaynaklardan, daha da fazlasını elde etmeye devam etmektedirler. Av tüfeklerinin çok ucuz olduğu ve palaları neredeyse Yanomamölere bırakacağım aynı fiyata satıldığı Brezilya'da durum çok daha kötüdür.

Artık komik veya hatta tarafsız şekilde ortaya çıkan değişimleri tanımlamak mümkün değildir. Bu bölümde bazı söylediklerim bu nedenle basitçe geleneksel olarak 'öğretici' sayılanın ötesine geçmektedir, yani bu bölüm önemli siyasal konuları anlamlı şekilde ortaya koyar ve bunların nereden geldiğini gösterir. Brezilyalı antropolog Alcida Ramos'un yakın zamanda savunduğu gibi (Bak. Booth, 1989; Chagnon 1989a'da verdiğim cevap), Brezilya'da antropoloji çalışmak, tanımıyla, politik olmaktır... Ve belirli siyasal hedeflerini ilerleten her hareket ile uğraşmaktır.* Bu, neredeyse her yerde doğrudur.

* Bu tartışmaya bir noktaya kadar katılabilirim –akademik sorumluluğun karalama, iftira veya yalanlarla yer değiştirdiği noktaya kadar. Ramos ve meslektaşları Yanomamö savaşlarının ve bunun kültürel değişkenlerdeki rolünün ayrıntılı etnografik nedenlerini yayımladığını tekrar tekrar açığa vurarak beni Brezilyalı Yanomamöler arasında 'akademik' soykırımı neden olmakla suçladılar (Albert & Ramos, 1988; 1989; Albert, 1989; Carneiro de Cunha, 1989).

Hızla değişen bu dünyada tarafsız kalmak antropologlar için giderek daha zor ve mantıkdışı olmaktadır. Hepimiz aralarında yaşamış olduğumuz toplulukların haklarının savunucuları olmaktayız, bazen çok sessizce ve diğer zamanlarda da çok açık bir şekilde. Sahip çıkılanlar tüm bu insanların hayatta kalma haklarıdır, bu durumda Yanomamöler'in –artık yok olan kuşatılmış kabile adamlarının sanal bir simgesiye de– ve onların haklarını savunduğum artık çok açıktır.

'Kültür etkisi' deyişi Yanomamö topraklarının birçok bölgesinde neler olduğunu tanımlamak için ve Venezüella ve Brezilya'daki nüfuslarını da içeren 200 kadar Yanomamö köyünün çok büyük bölümü için fazla iyimser veya antiseptiktir. Eğer 'kültür etkisi' deyişi bağımsız, egemen, yerli yaşam tarzlarından daha geniş kültürel, siyasal ve ekonomik alanlar tarafından içerilmeyen geçişi belirleyen yavaş, devamlı, genel olarak aşındırıcı olan süreci tanımlamak için kullanılabilirse, şu an Yanomamölerin biçimini değiştiren ve hem biyolojik hem de kültürel kalımlarını tehdit eden sarsıcı, feci olaylar kümesini tanımlayan başka bir sözcüğe veya kavrama gereksinimimiz olur. Belki de *felaket boyutunda değişim* bunu tanımlamak için gereksinim duyulana yaklaşıp.

BAĞLANTININ DERECESİNDE VE TÜRÜNDE DEĞİŞİM

Bu monografinin 1968'de ortaya çıkan ilk baskısından beri Yanomamö gruplarının değişmiş olmalarının derecesi bir yerden diğerine ve gitgide artarak bir ülkeden diğerine kökünden değiştiğini anlamak önemlidir. Venezüella'da, misyonerlerle doğrudan bağlantıda olan Kaobawā'nınki gibi gitgide artan sayıda Yanomamö köyü vardır. Kaobawā'nınki gibi bazı köyler, 35 yıl kadar doğrudan misyon bağlantısında olmuşlar-

dır. Sonuç olarak kültürel durumları da çarpıcı bir şekilde değişmiştir. Ancak en azından doğrudan doğruya hâlâ bağlantı kurulmamış Yanomamö köyleri vardır ve bu kitapta tanımlanana çok benzer koşullarda var olmaktadır.

Venezüellalı Yanomamöler arasında meydana gelen değişimlerin çoğu, Ocamo, Mavaca ve Platanal'daki birkaç ana noktalarında Salezyan (Katolik) misyon etkinliklerinin gide-rek artmasının ve etkilerinin gitgide daha fazla komşu köylere genişlemesinin sonucudur. Bu noktalar, merkezin genellikle gidiş geliş eleverişli nehirlerde ancak aynı zamanda da iç kesimlerdeki bazı bölgelerde misyon etkisinin ve bağlantısının genişlediği yerlerden uzaklaşması olarak anlaşılabilir. Bu merkezlere uzak ancak görece olarak yakın olan Yanomamö köyleri artık misyon noktalarına karşı konulmaz şekilde bağlı ve bağımlı hale gelmektedirler. Hatta bu misyonerler, uzakta bulunan bu köylerden bazılarında bu amaçla yetiştirdikleri Yanomamö'ye öğretmenler göndererek okullar ve ekonomik kooperatifler açmışlardır

Misyon noktalarına olan uzaklık arttıkça, bağlantı zayıflar ve daha düzensiz olur, özellikle de köyler, misyonerlerin ve yetiştirdikleri Yanomamö temsilcilerinin genellikle kullandıkları ulaşılabilir nehirler üzerinde veya yakınında değillerse. Bu daha uzak köyleri genişleyen çabalarına katmak için, ya onlara yürüyerek gitmeli ya da onlara, yetiştirmiş oldukları Yanomamö erkekleri göndermelidirler. Bu elverişsiz ve verimsizdir. Sonuç olarak, iç kesimlerdeki grupları, ya ulaşılabilir bir nehere ya da misyon noktasının kendisine taşınmaları için sıkıştı-

* Bunlardan ikisi Şekil 5.2 olarak adlandırılan haritada gösterilmiştir. Mavaca Salezyan misyonu, Yukarı ve Aşağı Bisaasi-teri'nin gösterildiği, Mavaca Nehri'nin Orinoco'yla karıştığı noktadadır. Platanal Köyü'nde yer almaktadır. Üçüncüsü, Ocamo, Şekil 5.2'de gösterilen bölgenin hemen kuzeyinde, Ocamo nehrinin Orinoco'ya vardığı yerdedir. Son olarak, uydu Mavaca misyonu, Mavakita, haritada Shamata Nehri'nin gösterildiği yerden hemen aşağıda, Mavaca Nehri'nde yer almaktadır.

rırlar. Aslında, Salezyanların yöntemlerinin, olabildiğince çok genişçe dağılmış, yalıtılmış Yanomamö köyünü, olabildiğince az, geniş, kolayca erişilebilen köyde yaşamaya 'azaltmak' olduğu görülür. Varolan köylerin birçoğunun Kaobaw'a'nın bölgesine taşınması bu yöntemi akla getirir: Gitgide daha fazla köy misyonların yakınına gelmektedir veya daha geniş köylerin bölümleri bunu yapmak için ana gruptan bölünmektedir.

Misyon baskısının bu dereceleri geçtiğimiz 15 yılda çarpıcı bir şekilde genişlemiştir ve şimdi güney Venezüella'daki Ocama, Mavaca ve Platanal gibi yerleri geniş ölçüde kaplamıştır. Bu noktada, bu üç misyon noktası arasında ulaşılabilir bir nehir veya akarsunun üzerinde ya da yakınındaki hiçbir Yanomamö köyünün 'görelî olarak başka kültürlerin etkisi altında kalmamış' koşullar altında yaşadığı söylenemez.

Bu yüzden, misyon etkinlikleriyle ilişkili üç farklı kültür bağlantısı ve değişim derecesi vardır: 1. Misyonerlerle günlük, yakın bağlantıda olan üç merkezî noktadaki yüksek derecede misyonlaşmış Yanomamöler ve giderek artan sayıda, artık bu misyonlarda yaşayan diğer Yanomamö olmayanlar; 2. Merkezi noktalardan motorlu botlarla kolayca ulaşılacak uzaklıklarda yaşayan ve merkez noktada misyonerler tarafından düzenli olarak ziyaret edilen az çok misyonlaşmış Yanomamöler ve 3. Merkezî noktadan elverişsiz bir uzaklıkta veya yerde yaşayan ve genellikle elverişsizliğin değişen derecelerindeki uzaklıklarda yürüyüşü izleyen, motorlu kanolarla uzun yolculukları gerektirecek ara sıra ve düzensiz olarak ziyaret edilen en aşağı düzeyde misyonlaşmış Yanomamöler. Gidişat, Venezüellalı Yanomamöler arasında Protestan misyonların işlediği bölgelerde benzerdir ancak bu misyonlar arasındaki uzaklıklar o kadar büyüktür ki etki 'alanlarının' çakışması olası değildir. Son olarak, Brezilya'da da benzer gidişatlar meydana gelmiştir ve her iki bölgeden yayılan "etki alanları" birbirine çok

yaklaşmaktadır. Örneğin, Mavaca'yı besleyen kaynaklarda, yıllardır incelediğim birkaç köyün üyeleri artık hem Mavaca'nın ağzındaki Salezyan Misyonunu hem de Brezilya'da, güneylerine doğru birkaç günlük yürüyüş uzaklığındaki Abruwā-teri'deki bir Protestan misyonunu ara sıra ziyaret etmektedirler.

Yabancıların, misyonerlerin ve diğerlerinin henüz onlara erişememiş olmasından veya eriştilerse de bağlantıların genellikle çok yeni, çok kısa ve çoğu kez bir kerelik olaylar olmasından dolayı yeterince yalıtılmış kalmaya devam eden Venezüellalı Yanomamö gruplarının olduğu sadece birkaç önemli ölçüde geniş bölge vardır. Böyle olan bir bölge, Siapa Nehri vahasının doğu yarısında ve de buranın hemen kuzeyindeki bölgede, Orinoco vahasıdır. 1990 ve 1991'de, Venezüella hükümetinin helikopter desteği sayesinde, bu geniş bölgede çalışmaya başladım ve daha önce yabancılar tarafından hiç ziyaret edilmemiş birtakım köyleri ziyaret ettim.

Bu bölgedeki Yanomamöler, içlerinden birinin Bölüm 1'de tanımlandığı, 1960'larda ve 70'lerde yaşadığım ilk-görüşme deneyimlerinden farklı olarak daha büyük bir dünyanın ve nabâların farkında olduklarından, bu ilk bakışta görüldüğü kadar romantik veya egzotik değildir. Bu gruplardan bazılarını yıllardır tanıyordum çünkü incelemekte olduğum grupların çoğunun tarihinde göze çaracak şekilde görülmektedirler. Soy haritalarımda şimdiki ve önceki sakinleri bulunmaktadır ve göç modellerini, hatta bazen önemli siyasal önderleri olan adamları ele almıştım (Chagnon, 1966, 1974). Doğal olarak, bu köylerdeki çoğu birey, düzenli olarak ziyaret etmiş olduğum diğer Yanomamölerle olan bağlantıları sayesinde beni de biliyorlardı. 1960'ların sonlarında iki fırsatta bu bölgenin üzerinde uçtum ve bu köylerin birkaçının yerini havadan belirledim. Üstelik, bu köylerin bazılarında, düzenli olarak ince-

lemekte olduğum köylerde yaşayan, çoğu kaçırılmış kadınlar olan bireylerle tanıştım. Örneğin, Kaobawā'nın köyünde Konabuma-teri, Akawaiyoba-teri, Rahakaböwei-teri gibi –yerlerini ve şimdiki köylerini sadece artık ziyaret ettiğim yerlerden gelen birtakım daha yaşlı kadınlar vardı. İncelemiş olduğum birkaç Şamata köyündeki daha yaşlı insanların bir çoğu bu uzak Siapa Vahası'nda, yakın zamanlarda bulduğum veya üzerinde uçtuğum ve GPS aletleriyle yerlerini belirlediğim çok eskiden kalma bahçelerde doğmuşlardı: Bazen de bu gruplardan incelemekte olduğum köylere evlenerek gelen veya ben oradayken bu köyleri ziyaret eden adamlarla tanıştım: Üstelik, bu uzak köylerdeki birçok adam 1990'daki ve 1991'deki ziyaretlerimden önce çoktan birtakım yabancıları görmüşlerdi, genellikle çelik aletler elde etmek için ara sıra ziyaret ettikleri Brezilyalı misyonerleri. Bazı köylerde, oraya ulaşmak için 5-6 gün yürümek zorundadırlar. 1972'de bir Venezüella Sınır Görevi takımı, Siapa Nehri üzerinde bir adaya indi ve Siapa Nehri'nin hemen üzerinde veya çok yakınında yer alan köylerin birkaçını kısaca ziyaret ederek nehirden aşağı doğru yoluna devam etti (Lizot, 1973b) ve 1974'te, hemen güneydeki yalıtılmış grupların bazılarını kısaca ziyaret eden eski yüksek lisans öğrencilerimden birini bu bölgenin kuzey bölümündeki yukarı Orinoco'ya getirdim (Good, 1989).

Bu seyrek ve devamsız bağlantılar nasıl olursa olsun, bu bölge, geleneksel Yanomamö kültürünün ve görelî olarak başka kültürlerden etkilenmemiş köylerin son önemli tabyalarından biridir. Kuzeydoğudaki Parima dağlarındaki bir bölgenin, dışarıdan bağlantılardan yalıtılma derecesinde karşılaştırılabilir Yanomamö köyü kümeleri içermesi olasıdır.

Bu yüzden, Venezüella'da, en azından dört ayrı bağlantı düzeyine veya derecesine giren Yanomamö köyleri vardır. Misyon etkinlikleriyle ilişkili olan üç bağlantı derecesi vardır

ve bir dördüncüsü geriye kalan –neredeyse hiç doğrudan bağlantı olmaksızın– birkaç uzak köyle tanımlanabilir. Bu, kültür değişimi hakkında, dış dünyayla giderek hızlanan bağlantıların tümü için, ciddi sağlık sorunları yaşatmış olduklarını söylemenin dışında genelleme yapmayı zorlaştırır. Bu sorunlar, sırasında yalıtımlarının ve erişilmezliklerinin derecesinin bir ölçütü olan, sahip oldukları bağlantı derecesinin bir ölçüsü olarak büyük oranda ayrılırlar.

Bu kitabın 1968'de yayımlanan ilk basımından bu yana birçok grubun aşırı derecede değişmiş olması 1990'larda kimseyi şaşırtmaz; bazılarının hâlâ dış dünyadan yalıtılmış ve görelilik olarak bağımsız bir şekilde varolması şaşırtıcıdır. Türlerinin son örnekleridir, görelilik olarak başka kültürlerden etkilenmemiş kabile dünyasının sonuncularıdır ve bu noktada, insanlık tarihinde, *dünyanın herhangi bir yerindeki* görelilik olarak başka kültürlerden etkilenmemiş kabile topluluklarından sonuncularıdır. Bu, bir çağın sonudur.

Çok yakın zamanda Brezilya'da benzer bir süreç yaşandı. Hepsi 1987'de değişti ve trajik bir şekilde, büyük olasılıkla Brezilya'da hiçbir yerde, Venezüella Siapa Vahası'nın doğu kesiminde ve sınırın Venezüella tarafındaki Parima yükseltilerinde henüz tanımlananlarla, yalıtılma ve bağlantı yokluğu derecesinde karşılaştırılabilecek hiçbir Yanomamö grubu kalmamıştır.

1987 BREZİLYA'DA ALTINA HÜCUM

Şu an Brezilyalı Yanomamölerin birçoğuna olan, trajedinin aşırı boyutlarındadır. Bu çarpıcı değişimler, sınırın Brezilya tarafında birkaç yıl ağır ağır kaynayan ve sonra da 1987'de patlayan bir altın koşuşturmacasının sonuçlarıdır. Bununla birlikte, Brezilyalı altın madencileri –*garimpeiros*– tarafın-

dan getirilen hastalıklar ya da maden bölgesini ziyaret eden Yanomamöler ve onların hastalığı eve getirmeleri nedeniyle, ya da Brezilyalı madencilerin yasadışı olarak Venezüella'ya geçip hastalıkları beraberlerinde götürmeleri nedeniyle, artık sınırın yakınındaki bu uzak Yanomamö köyleri arasında yayılabildi. 1991'de, kaybolmuş, aç ve çok hasta beş Brezilyalı *garimpeiro* sendeleyerek geldiğinde bu çok uzak Venezüella Yanomamö köylerinden birindeydim. Venezüellalı araştırma arkadaşım, Dr. Charles Brewerle birlikte onları helikopterle taşıyarak, onları birkaç gün için tutuklayan ve Brezilya'ya geri gönderen Venezüellalı yetkililere devrettik. Bu köydeki Yanomamöler daha önce *garimpeiro*lar tarafından hiç ziyaret edilmemişlerdi ancak bize, *garimpeiro*ların yakın zamanda hemen doğularına olan ziyaretlerinden söz ettiler.

1987 altın hücumu, yakın Yanomamö tarihineki en çarpıcı ve yıkıcı tek olaydır. Değişime neden olan önceki tüm güçler önem olarak sınırlıydılar. 1967'de kısaca ziyaret ettiğim uzak bir bölge olan Mucajai adında bir yerin yakınında başladı, Brezilya'nın Roraima Arazisinde, Mucajai Nehri'nin üzerinde bir misyon yeri. Aşağı yukarı 1991'in başlarına kadar bu altın hücumunun çok ayrıntılı bir hesabı, CCPY, *Bir Yanomamö Alanı Oluşturma Komitesi*, olarak bilinen Brezilyalı bir eylem grubundan kolayca elde edilebilir. Bu komite, antropologlardan ve Brezilyalı Yanomamöler ile geleneksel topraklarını korumak için bir yerli arazisinin oluşturulmasına kendini adanmış, aynı duyguları paylaşan diğer bireylerden oluşur. (Bu önemli örgütün adresi: CCPY, Rua Manoel de Nobrega 111, cj. 32 04001 Sao Paulo, Sp. Brazil)

Aralık 1990'da basılan (İngilizce olarak) *Urihi* adındaki kitapçıkları, altına hücum gelişip 1988 yılı süresince hızla yayıldığı ve 1989'da zirveye ulaştığında Brezilyalı Yanomamöler arasında ortaya çıkan önemli olayların kısa bir tanımı-

nı verir. 1975 yılının öncesinde meydana gelen olaylarla başlayıp 1990 yılı kadar yakın zamanlardaki olayların ele alınmasıyla sona erer. CCPY ayrıca, yine İngilizce olan eğitici bir düzenli gazete çıkarır, CCPY *Yanomamö Update*. Yaklaşık olarak haftalık bir akışla, Brezilyalı Yanomamölere neler olduğunun güncellemelerini ve Brezilya yasaları, siyasetleri ile Brezilyalı Yanomamölerin kültürel kalımlarını etkileyen şeyler yapan ve yapmayan siyasal yüzlerin adları hakkında bilgi sağlar.

Altın hücumunu ilk olarak Santa Barbara, California'da, arka bahçemde, olay başladıktan bir hafta sonra öğrendim. Evdeki konuğum John Saffirio adında, yıllardır Brezilyalı Yanomamöler arasında yaşamakta olan bir Consolata rahibiydi.* John beni Santa Barbara'da Eylül 1987'de ziyaret ediyordu ve Brezilya'daki misyonuna dönmek üzereydi. Evimden Piskoposunu aradı. Konuşmasını bitirdiğinde bembeyaz kesilmişti ve titriyordu. Piskoposu, Catrimani Misyonunun Brezilya hükümeti tarafından kapatılmış olduğunu ve Yanomamölere geri dönemeyeceğini söylemişti. Bunun nedeni, John'un ve misyondaki diğerlerinin, yasadışı altın madencilerinin Yanomamö topraklarındaki varlığını, görev bilinciyle rapor etmeleriydi, Brezilya hukukuna göre onları uzaklaştırmaları için yetkilileri zorlayan raporlardı. Altın ateşi kızdıkça, madenciler, onlar orada olamıyorlarsa o zaman misyonerlerin ve diğer 'yabancıların' da orada olmaması gerektiğinde ısrar ettiler. Hükü-

* John ile yıllar önce, 1975'te, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi'nde fakülteyken tanışmıştım. Pittsburgh Üniversitesi'nde antropoloji yüksek lisans programına henüz girmişti. Saffirio, yayımlanmış çalışmalarımı biliyordu ve doktora tezi için öğüt ve önerilerimi istiyordu. Bir konu önerdim ve tezi için gereken alan araştırmasını tasarlamasına yardım etmeyi kabul ettim. Alan çalışmasını bitirdikten sonra alan verilerini, kendi çalışmamın benzer durumları için geliştirmiş olduğum bilgisayar programlarıyla kodlayıp çözümlemesine yardım ettim. Doktorasını tamamladı (Saffirio, 1985) ve o zamandan beri iyi dost ve düzenli mektup arkadaşı olduk.

met bu baskılar altında ezildi ve misyonerler ile Yanomamölerin duygularını paylaşan diğerlerine bölgeden ayrılmalarını emretti. Sonra, çok geçmeden sayıları 40,000'i bulan madenciler, tüm güçleriyle bölgeye akın ettiler.

İlk çirkin olayın meydana gelmesi uzun sürmedi. Bir grup madenci Mucajai yakınında bir grup Yanomamö ile çarpışarak tabancalarla dördünü öldürüp, cesetlerine saygısızca davrandılar. Bir madenci, yakın zamanda tabanca ele geçirmiş bir Yanomamö tarafından öldürüldü.

Kısa bir süre içerisinde Yanomamö topraklarının derinliklerinde yüzün üstünde küçük havaalanı, madencilik çalışmalarını desteklemek üzere açıldı. Bazıları genelevleri, genel bir mağazaları ve de barları olacak kadar özenilmiş olmak üzere, neredeyse bir gecede çok sayıda maden kampı türedi. Madenciler altına dayanan maden cevherlerinin altlarındaki nehri çeken, bunu zehirli cıva bileşkelerinin altını çamurdan ayırmak için eklendiği oluklardan geçiren ve zehirli atıkları serbest bir şekilde akmaya bırakan yıkıcı hidrolik pompalar kullandılar. Bazen Yanomamö kadınlarına tecavüz ettiler ve erkekleriyle çocuklarını öldürdüler. Brezilyalı bir madencinin, bölümleri 1990'da Venezüella gazetelerinde çıkan günlüğü, 'socios' (ortaklar) grubunun Yanomamö ülkesinin geniş bir bölgesi üzerinde kamptan kampa taşınırken yer aldığı veya tanık olduğu birbiri ardına gelen korkunç olayları anlatır. ⁴ O zamanki Başkan José Sarney hükümetinin yetkililerinin çoğu bu trajediyi görmezlikten geldi ve madencilik çıkarlarının en ahlaksız isteklerini bile karşıladılar.

Daha sonra Başkan Sarney ve daha birçok Brezilya yetkilisi, Yanomamölerin haklarını korumak ve güvence altına almak yönünde kendi vatandaşlarına ve dünya kamuoyuna yap-

* "Diario de un Garimpeiro", Temas, El Diario, 1 Nisan 1990, sf. 25-31. Karakas.

tıkları açıklamaların kuşkuyla karşılandığını ve geçmişte, gelişmeye “engel oluşturan” Amazon halklarının düpedüz yokedildiği dönemdeki Brezilya vaadlerine benzer açıklamalar olarak değerlendirildiklerini anlamaya başladılar.* Brezilya hükümetinin uluslararası tepkisi ve kınaması neredeyse anında geldi. Çok fazla insan Yanomamöleri biliyor, onlar tarafından etkileniyor ve gelecekleriyle ciddi ölçüde ilgileniyordu. Örneğin, 1987’ye kadar yüzlerce, binlerce insan bu monografinin önceki basımlarını okumuştı ve birçoğu Brezilyalı yetkililere şikâyet mektupları yazmaya başlamıştı. Bilgili antropologların düzinelerce diğer yayımı, bu halkın dünyanın gözü önünde bulunmasına katkıda bulundu.

1990 başlarında yeni bir Brezilyalı Başkan göreve geldi: Ferdinand Collor de Mello. Göreve başladığı haftalar içinde Yanomamö bölgesini ziyaret etti ve büyük bir basın ordusu fotoğraflarını çekip yapmayı düşündüğü şeylerin büyük ölçüde reklamının yapılmasını sağlarken, çarpıcı bir şekilde dünyaya, bu trajediyi düzelterceğine dair söz verip madenciler tarafından açılan 100 yasadışı küçük havaalanından bazılarının ortadan kaldırılmasını emretti.

Collor de Mello göreve geldikten kısa bir süre sonra Yanomamö topraklarındaki madencilerin sayısı önemli ölçüde azaldı. Bunu, Brezilyalı Yanomamölerin geleceği hakkında dikkatli bir uluslararası iyimserlik izledi ancak Collor hükümeti daha sonra çoktan yasaya konulmuş can alıcı programların yürütmesini ertelemeye başladı ve basında çok sözü edilmiş, görünüşte yıkımı durdurmaya yönelik niyetlerinden ve Yanomamölere, yasal olarak devamlı bir toprak parçası verme vaatle-

* 1967’de bir Brezilya Hava Kuvvetleri pilotu çok olağan bir olayı aktarıncasına bana, Amazon vahasındaki Brezilyalı önderlere düşman oldukları düşünülen bağlantı kurulmamış yerli köylerinin üzerlerine bomba atmaktan söz etti. Brezilya Amazon vahasındaki diğer araştırmacılar da Brezilyalı Hava Kuvvetleri pilotlarıyla olan benzer konuşmalara değindiler.

rinden yavaşça geri çekiliyorlardı. Ondan önceden gelenler Yanomamöler için bu bölgede 21 kadar küçük, aralıklı 'ada'yı 'ayırıp' geri kalanlarını gelişime bırakmak üzere bir program harekete geçirmişlerdi. Bölgenin bu türde bölünmesi Brezilyalı Yanomamölerin kültürel ölümüne neden olacaktı.

Küçük havaalanlarının sadece 14'ü sonradan dinamitle havaya uçurulmuştu ancak birçoğu kısa bir süre sonra tekrar kullanıma alındı. 1990 yılı ilerledikçe, madenciler tekrar bölgeye girmeye başladılar. 1991'in başlarında binlerce yasadışı madencinin tekrar Brezilyalı Yanomamöler'in topraklarına girmeye başlamış olduğu rapor edildi. Collor hükümetinin yüksek rütbeli üyeleri, özellikle de askeri yetkililer, madencileri uzaklaştırmayı ve bu bölgede madenciligi yasaklamak üzere etkili yollar saptamayı reddederek bu topraklara sınır çekilmesine karşı çıkmalarında etkili olmuşlardı. Başkentte açıklanan kurallar veya programlar, çoğu madencilik patronlarından destek alan yerel politikacılar ve polis tarafından çoğu kez bilmezlikten gelinir veya küstahça engellenir. Collor'un bu duruma karşı etkin bir kontrol sağlamadaki yetersizliği hakkında uluslararası kaygı büyüdü ancak kaygı bu kez sert ekonomik tepkiler şeklinde kendini göstermeye başladı.

ABD hükümetinin üyeleri artık genel olarak Latin Amerika'daki yerli Kızılderililere ve özel olarak da Yanomamölere ilgi göstermektedir. 1991'de, Senatör Alan Cranston Senatoda, Karayiplere ve Latin Amerika ülkelerine, yardımı kısıtlayan bir yasa tasarısı sundu, bunun gerekçesi, Amerika yerli halklarının kültürel ve insani haklarının gerektiği şekilde korunmayışydı. Bu yasa değişikliklere uğrasa da 1992'de kabul edilecektir.* Sekiz ABD senatörü 1991 Haziran ortasında Başkan Bush'a, Bre-

* ABD Dış yardımını sadece Latin Amerika'daki Amerika Yerlilerine değil, dünyanın her yanındaki ülkelerdeki yerli topluluklarının durumlarını belirleyecek benzer yasalar geliştirmek için çabalar ilerlemektedir.

zilya Başkanı Collor de Mello ile olan görüşmelerinde Yanomamölerin kötü durumlarını ele almasını öneren bir mektup yazdılar.* Haziran 1991'de Collor Washington'u ziyaret etti ve ABD meclis üyeleri ile çevrecilerden 8,000 kadar madencinin Yanomamö bölgesine tekrar akın ettiğini öğrenmekten, hükümetinin doğal kaynakları koruma ve yerli hakları üzerine çoktan verilmiş olan sözlerini eyleme geçirmedi kullanılacak bir para yardımını –Brezilya'nın yağmur ormanlarını korunması için Birleşik Devletler'in 1.5 milyar dolarlık bir yardım pakedi-ni de içeren uluslararası bir fon grubuna yapılacak teklifinin arifesinde gelen haberlerden “rahatsız oldu”. Brezilya'ya geri döndüğünde hemen FUNAI'nin; Brezilya'nın resmî “Yerli Koruma Ajansının” (uzun süredir eski askerî yetkililer ve Amerika Yerlilerini korumayı taraftarı olmayanlar tarafından yönetilmekte) başkanını kovdu ve çevresel, yerli haklarına yönelik çabalarına yararı dokunacak birtakım tasarılar sundu (James Broke, *New York Times*, Uluslararası Basım, 26 Haziran 1991).

Brezilyalı *garimpeiro*ların yasadışı akınlarının kötü sonuçları artık çok büyük bir sorundur. 1,100 Brezilyalı Yanomamö çoktan ölmüş olabilir ve yüzlercesi hâlâ ya madencilerin getirdiği hastalıklardan ya da bu kadar çok madencinin akını sayesinde salgın haline gelen geleneksel hastalıklardan çekmektedirler. Çoğu Brezilyalı Yanomamö grubu için, geleneksel kültürlerinin ve toplumsal örgütlenmelerinin önemli yönleri, özellikle de evlilik, akrabalık ve soy sistemlerinde demografik değişimlere duyarlı özellikler, sonsuza dek değişmiştir. Şu an çalışmakta olduğum, Venezüella'ya bitişik bölgelerdeki geniş ölçüde bağlantı kurulmamış Yanomamö köyleri de artık Brezilya sınırına yakınlıkları nedeniyle tehlikededir. 1990 ve 1991'de ziyaret ettiğim birkaç köyde bazı yaş sınıflarında bü-

* Cranston, DeConcini, Gore, Harkin, Kennedy, Moynihan, Wellstone ve Wirth. Birleşik Devletler Millet Meclisi Arşivi, Senato, S 8048, Haziran 18, 1991.

yük olasılıkla yakın geçmişteki salgın hastalıkların sonucu çocuk sayısının az olduğunu gördüm. Bu Venezüellalı Yanomamö grubu daha çok Venezüella'daki misyon görevlileriyle bağlantı kurmuştur; ancak Brezilyalı madencilerle ara sıra dolaylı bağlantıları oldukları bilinen daha uzak köylere, Brezilya'daki maden bölgelerinden gelen hastalıklarla karşı karşıya kalacak kadar yakınlardır. Bu köylerin çoğunda topladığım yeni demografik veriler, henüz demografik özellikler açısından dokunulmamış olduklarını ve yakın zamanda önemli salgın hastalıklarla vurulmamış olduklarını, beni çok rahatlatıp sevin-direrek, gösterir (Bkz. Şekil 7.3).

Oysa Başkan Carlos Andres Pérez önderliğindeki Venezüella hükümeti Yanomamölerle komşularına ve yaşadıkları tropikal ormanlara yönelik örnek politikalar geliştirmektedir. Haziran 1991'de Başkan Pérez, çoğu Venezüellalı Yanomamö'nün oturduğu araziye, geniş bölgeleri –83,000 km²– madencilğe ve diğer gelişim programlarına büyük olasılıkla kapatacak olan ya 'özel bir biyosfer arazisi' ya da 'ulusal park' olarak tanımlayan bir yasa getirerek korumak için ilk ve övgüye değer adımları attı. Bu girişim, 1 Ağustos 1991'de Venezüella Hükümeti tarafından resmî olarak bildirildi. Bu bölgelerde tanımlanacak ve uygulanacak olan önlemler henüz belirlenmemiştir ancak bu 'kurallar,' Başkan Pérez tarafından atanan bir Komisyon tarafından saptanacaktır. Bu önemli Komisyonun yapısı –ya da hangi kuralları benimsedikleri– halk tarafından bilinmemektedir.

Pérez hükümeti ayrıca hem hükümet programları ile, hem de *Fundacion Para Las Familias Campesinas e Indigenas* (FUNDAFACI) gibi Venezüella temelli özel örgütlere ve bunların Yanomamöler arasındaki sağlık sorunlarını tanımlamak için ilerlettikleri araştırmalar ile bunların çaresini bulmak için geliştirmekte oldukları programlara sahip çıkmış, Yanaoma-

mölerin sağlık sorunlarına yakın bir ilgi göstermiştir. Haziran 1991'de, Washington, DC'de *Venezüellalı Yerlilerin Amerikalı Dostları* (AVFI) adında kâr amaçsız bir örgüt resmen işe başladı. Bir üyesi olduğum bu grup, Venezüellalı Yanomamölerin (ve diğer Venezüellalı yerli gruplarının) önemli sağlık sorunlarını tanımlamada önemli bir rol oynayabilir ve bu sorunları gidermek yönünde özel fonlar oluşturabilir. *

Brezilyalı Yanomamölere olanlar hakkında sürekli gelen moral bozucu haberler 1991 Kasım ortalarında çarpıcı bir şekilde daha iyiye döndü. Başkan Collor de Mello, 94,000 km² kadar toprağı içine alan bir araziye, gerçekte tüm Brezilyalı Yanomamöleri kapsayan bir bölgeye sınır çekmeyi gerektiren (James Brooke, *New York Times*, 18 Kasım 1991) ve onlara, geleneksel toprakları için onlara özgü haklar garanti eden yasa tasarısını imzaladı. Bunu, yüksek rütbeli Brezilyalı yetkililerden, Roraima ve Amazonas Eyaletlerinin Valilerinden, madencilik ve ekonomik gelişim gruplarından gelen güçlü karşı çıkmaya karşın gerçekleştirdi. Böylece büyük bir felaket önlendi: Brezilya ordusu tüm Venezüella sınırı boyunca yaklaşık 20 km genişliğinde bir arazi şeridini dışarıda bırakmayı ve bir 'güvenlik bölgesine' çevirmeyi istedi. Sınırın her iki yanında bitişik topraklar tutmalarına izin verilirse Venezüellalı ve Brezilyalı Yanomamölerin, Brezilya Amazonu'nu "uluslararası denetime sokmak" isteyen komünist-eğilimli kırskırtıcılar tarafından için harekete geçirilerek ayaklanmalarını ve kendilerini ayrı bir 'eyalet' ilan etmelerini önlemek amacı güttüklerini açıkladılar. **

* AVFI'nin Yönetim Kurulu, eşit sayıda Venezüella ve ABD vatandaşından oluşur ve FUNDAFACI grubu ile Venezüellalı yetkililerle yakın şekilde işbirliği yapar.

** Ironik bir şekilde, Doğu Avrupa'daki Komünist hükümetlerin yakın zamandaki çöküşü ve Sovyetler Birliği'nin dağılması Brezilya ordusunun, komünistlerin sınır bölgelerine sızmaları olasılığı nedeniyle Amazon sınırlarını 'kontrol etmek' zorunda oldukları iddiasının güvenilirliğini sarsma etkisi yarattı.

Collor'un yasa tasarısını imzalaması, yıllardır Yanomamölerin –ve diğer yerli halkların– toprak haklarını savunan Brezilyalı eylem grubu CCPY'nin en büyük amacını gerçekleştirmiş oluyordu. CCPY'nin çabaları gerçekten alkışı hak eder. Venezüella hükümeti yakınlardaki etkinlikleriyle, Brezilya hükümetine örnek oluşturmada önemli bir katalizör rolü oynamış olsa gerektir. Bunun en umut verici yönü, Brezilya Yanomamölerinin topraklarının yasal olarak onlara ait olduğunun kabul edilmesi kararında uluslararası kamuoyunun büyük rol oynamış olmasıdır. Uzun sözün kısası, bireylerin çabaları, yerli topluluklara davranışlarıyla ve Amazon insan yaşam ortamına yönelik yıkıcı politikalar güden hükümetlerin yaklaşımlarının değişmesine katkıda bulunabilir.

Brezilya hükümeti tarafından bu dönüm noktası oluşturulan bu kararı iyimserliğe kapılmamıza yeterli nedeni oluşturmaktadır, ancak bu iyimserliğin yerinde olup olmadığı, bu yasa tasarısının yakın gelecekte yerel düzeyde nasıl uygulandığına bağlı olacaktır. Brezilya hükümetinin, yerli haklarını ve doğal kaynakları korumaya yönelik planlarıyla ilgili geçmiş eylemleri, şimdilik iyimserliğimizi korumamız gerektiğine ayrıca, Brezilya Yanomamölerinin geleceği konusunda açıkça dile getirdiğimiz kaygıların şiddetini azaltmanın da pek akıllı bir yaklaşım olmayacağına inanmama yol açtı.

Önümüzdeki birkaç yıl içinde Brezilyalı Yanomamölere ne olacağı, biyolojik ve kültürel devamlılıkları için büyük önem taşımaktadır. Yukarda andığımız yasanın imzalanmasıyla kendilerine verilen toprak bütünlüğü haklarının titizlikle ve yasalar çerçevesinde korunması yaşamlarını sürdürme sorununun en önemli noktasını oluşturmaktadır. 1992'nin başlarında, neredeyse tüm madencilerin Brezilya'daki Yanomamö topraklarından çekildiği görülmektedir.

Ancak Venezüellalı Yanomamölerin arazilerinde hâlâ Bre-

zilyalı madenciler vardır. Bu, Venezüella ile Brezilya arasındaki normalde dostça olan siyasal ilişkileri karıştırmıştır, sınırın her iki yanındaki Yanomamöler için yıkıcı sonuçlar doğuracak ciddi askerî çarpışmalara dönüşebilecek bir durum. Brezilyalı madencilerin düzenli olarak altın aramak üzere Venezüella sınırını geçtiklerini ve burada yazıldığı gibi, Orinoco'yu besleyen kaynaklarda –Venezüellalı Yanomamölerin topraklarında– küçük havaalanlarıyla tamamlanmış üç ya da dört Brezilya maden kampının olduğu uzun süredir biliniyordu. Venezüellalı yetkililer şimdiye kadar bu akınlar konusunda çok sabırlı olmuşlardır ancak Brezilya hükümeti daha katı eylemlerde bulunmaması ve *garimpeiro*ların geri çekilmelerini gerekli bulmaması durumunda bu değişebilir. Çoğu Venezüellalı, Brezilya hükümetindeki saldırgan düşmanların, askerî bir olayı kışkırtmak ve Venezüella topraklarının daha hırslı bir Brezilya akınını haklı çıkarmak üzere bu sınır geçişlerini kasten cesaretlendirdiğinden kuşkulananmaktadır. 1992 Ocak sonlarında çok sayıda Brezilyalı altın madencisi Venezüella'da ele geçirilip hapsedildi ve Venezüella Ulusal Muhafızları, Venezüella içinde kaçak bir *garimpeiro* uçağını düşürerek, içindeki madencilerin en az ikisini öldürdü. Brezilya hükümetinden bazı yetkililer, Venezüella silahlı kuvvetlerinin “masum sivil Brezilya uçağına” ateş açmış olmasını ve ahlakça kınanması gereken bir suç işlemiş olmasını kızgın bir şekilde protesto ettiler. Ölen *garimpeiro*ların cesetleri sığ mezarlarından çıkarıldı ve 1992 Şubat'ının başlarında, tıbbi inceleme için Puerto Ayacucho Bölge Başkentine yükleme için Ocamo'daki Salezyon Misyonuna götürüldü. 2 Şubat 1992'de, uzak bir Yanomamö köyünden Karakas'a giderken içinden geçtiğim sırada Ocamo'da çok sayıda Brezilyalı ve Venezüellalı askerî yetkili ve *garimpeiro* cesedi gördüm.

İki gün sonra, 4 Şubat günü, Venezüellalı askerî yetkili-

lerden muhalif bir grup bir hükümet darbesi başlattı ve Başkan Pérez'e suikast düzenlemeye çalıştı, çabucak bastırılan bir ayaklanmaydı bu. Karakas'ta, La Carlota havaalanındaki olay merkezinden çok uzakta olmayan otel odamdan atışları izledim ve dinledim. Bu darbe girişiminin siyasal taraflılıklarının, Karakas'taki Venezüella hükümetinin, Brezilyalı *garimpeiroların* Venezüellalı Yanomamöler'in topraklarına daha fazla akınlar başlatmalarına cesaret vermesine neden olacağı düşünülebilir.

KAOBAWÄ'NİN KÖYÜ

Çoğu Yanomamö grubu içindeki kültürel değişim hakkında geniş genellemelerin olanaklı olmadığı açık olsa gerektir. Bu nedenle, sadece tek bir örneğe odaklanacak ve daha genel konuları tanımlamayı umarak, Kaobawä'nin köyünün bulunduğu bölgede meydana gelmiş olan değişimlerin bazılarını yorumlayacağım.

Birçok önemli değişimin meydana geldiği 1976-1984 arasında Yanomamölere gidemiyordum. 1985'te alan çalışmalarıma yeniden başladığımda, gördüklerim karşısında şaşkına döndüm. Ancak bu, sadece ilk duruma ve sonuncusuna bakabildiğiniz –ve arada meydana gelenleri, elinizdekilerle anlam zorunda olduğunuz– bir sinema filminden anlam çıkarmaya çalışmak gibiydi. O zaman yaşlanmakta ancak çok ağırbaşlı olan bir adam olan Kaobawä, bir zamanlar çok daha büyük ve güçlü olan köyü Bisaasi-teri'nin saygın önderi olmaya devam etti. Salezyanların yoğun baskısı nedeniyle, Protestan misyonerler çoktan Kaobawä'nin bölgesinden çekilmişlerdi. Venezüella'nın bu bölümü bir Eyalet değil hâlâ bir Federal Arazi olduğundan, burada farklı yasalar geçerlidir. Yıllar önce, Venezüella hükümeti Salezyalılarla, Salezya Misyonerlere

bu bölgede dinsel olmayan çok önemli yetkiler veren ve Teritorio Federal de Amazonas'ın Başkenti Puerto Ayacucho'daki Salezya Piskoposunun birçok şeyde Bölgesel Vali kadar sivil yetkiye sahip olduğu bir anlaşma imzalandı. Venezüella hukukunun özgürlüğü, dinden ayrı olarak garanti etmesi gerçeğine rağmen, T.F. Amazonas'taki Protestan misyonierler her zaman Salezya Piskoposunun bu kadar fazla sivil yetkiye sahip olması ve Salezya Piskoposlarının Protestan misyonlarını devamlı olarak, Yanomamöleri Katolikliğe döndürmek üzere çaba harcamalarında bir engel olarak saymaları gerçeğiyle başa çıkmak zorundalardır.

Salezyalı misyonierler Kaobawä'ya bir tür baba gözüyle bakarak, büyük ölçüde sadece davranışları oturmuş ve değişim getiremeyecek ölçüde yaşlı, oluşturmaya yardım ettikleri yeni dünyaya uyum sağlayamayan eski bir önder olarak gördüler. İspanyolca konuşan, yerel Salezya misyonierlere kişisel iyiliklerde bulunan, özgürlüklerden ve geleneklerden vazgeçmeye gönüllü, piyasa ekonomisine girmek ve dış dünyadan meta karşılığında emek ve ürün takas etmede istekli yeni, geleneksel olmayan etmenlerle donanmış daha genç erkekler, önderler olarak ortaya çıkıyordu. Sonuç olarak bu erkeklerle, bölgesel başkent Karakas'ı ve bazen de başka ülkeleri gezme fırsatları verilmişti. Orada, bizim türümüzden siyasal önderlerle, yerel antropologlarla, çeşitli hükümet programlarının müdürleriyle v.s. tanışır ve onlar tarafından bilinirlerdi, böylelikle dış dünyayla uğraşmak için gereksinim duyulan egzotik yeteneklerle yakınlıklarını ve bunların üzerindeki kontrollerini artırırlardı. Kaobawä'nın bölgesinde, ortaya çıkan bu genç önderler her zaman bu üç Salezyalı misyon noktalarından birinden gelmişlerdir ve dikkatlice bu roller için hazırlanmışlardır. Onları seçen Salezyanlıların işlerine gelen egzotik deneyimler ve ayrıcalıklar yerli önderlik yönlerini geliştirme sürecinde et-

kili olarak başa geçmelerini sağlar. Geleneksel önderler, hatta Kaobawā gibi adamlar, artık yerel önderlerin ani olarak ortaya çıkmasını özendirme sürecinde neredeyse tamamen önemsenmemektedirler çünkü hızla değişen durumu anlamazlar veya geleneksel olarak yakın oldukları standartlara göre önemsiz sayarlar. Genç erkeklerler İspanyolca öğrenmeye ve misyonerlerle daha çok zaman geçirmeye başladıklarında daha yaşlı önderler, önderlik modellerine neler olacağını önceden görmediler. Bu değişimler ilk başladığında genç erkekler, daha yaşlı erkekler tarafından sadece, yabancıları herkese daha fazla olta veya pala vermeye zorlayabilecek veya ikna edebilecek delikanlılar olarak görüldü. Bu genç adamlar başta genellikle böyle davranıyordu. Bir tür Robin Hood rolleri vardı –‘zengin’ misyonerlerden al ve toplumun fakir üyelerine ver.

Artık riskler çok daha yüksek; Kaobawā gibi önderler için tanıdık olmayan bir siyasal arenada neredeyse ayrıcalıklı siyasal güç gerekiyor. Ne yazık ki, bu genç siyasal rakiplerin güdülerinin ve eylemlerinin artık toplum iyiliği için olmadığı görülüyor. Örneğin, ‘Sezar’ Dimanawā adında özellikle hırslı bir adam, 1985’te Mavaca bölgesinin ‘*commisariosu*’ olarak atandı, bir maaş ve Venezüella hukuku tarafından önemli siyasal yetki gerektiren bir hükümet konumu. Bir tür Sulh Hâkimi ve polisti. Dimanawā, konumunun ona garanti ettiği polis gücünü çevresinde hoşlanmadıklarını cezalandırmak ve rahatsız etmek amacıyla kullanma konusunda isteksiz değildi. Onu, Puerto Ayacucho’dan Venezüella Ulusal Muhafızını, Kaobawā’yı ve köyündeki diğerlerini tutuklayıp hapse atmaları için aramaktan vazgeçirmek zorunda kaldım. Padamo Nehri üzerindeki uzak, yüksek kültür sahibi bir köyden Kaobawā’nın köyüne gelen bir grup ziyaretçinin, onlar orayı ziyaret ederken Kaobawā’nın köyünden birinin ondan para çaldığını iddia etmesi ortalığı karıştırmıştı. ‘Sezar’ Dimanawā’nın bundaki da-

ha çok acımasız niyeti büyük olasılıkla, bir yıl önce, Kaobawā'nın erkek kardeşinin oğluyla evli olan genç bir kıza bir çete tecavüzünü yönetmesi nedeniyle, Kaobawā'nın grubunun onu, yola getirmek üzere cezalandırması gerçeğiyle harekete geçmişti.

1985'te Kaobawā'nın bölgesinde olan çalışmama yeniden başladığımda dikkat ettiğim en çarpıcı değişimlerden biri, topluluk bölünmesinin, bazı Yanomamö ailelerinin ayrı, kare çekirdek aile evlerinde yaşadıkları noktaya kadar hızlanmış olmasıydı. Bu saçılmış evlerin dışında, bu monografide tanımlandığı gibi sadece iki tane geleneksel şabononun olduğu Mavaca'da 12 tane 'köy' vardı. Orinoco'nun kıyıları boyunca, genellikle, Mavaca'nın Orinoco'yla birleştiği Salezyan Misyonu yakınında nehir boyunca yayılmışlardı. 1985'te Kaobawā'nın grubu, 111 kişiyle, hâlâ en büyük ve en 'tutucu' olan Mavaca topluluğuydu. Örneğin, grubundaki hiç kimsenin dıştan motorlu bir teknesi veya içi oyulmuş kütükten bir kanosu yoktu çünkü S.U.Y.A.O.*'ya (Salezyanların yapımına yardım ettikleri Yanomamö 'kooperatiflerinin' adı) yakalanmaya ve ona bağımlı olmaya karşı koyuyorlardı. Böyle yapmak, sepetler, yaylar, oklar, manyok unu vs. gibi eşyalar üretmek ve bu ürünleri toplum güveni için kooperatife koymak amacıyla toplumsal çaba sarf etmek demekti. Sonunda toplum, kimin üretken olarak çalıştığına bakmayarak, tüm köy tarafından 'sahiplenilecek' bir motor 'kazanır.' Kaobawā'nın grubu, misyonerler tarafından toplu 'tembellik' olarak yorumlanarak, ayrı kalmayı tercih etti.

* Shabonos Unidos del los Yanomamö del Alto Orinoco (Yukarı Orinoco Birleşik Yanomamö Köyleri). Salezyanlar Yanomamölere bu kooperatifi getirmelerinde yardım ettiler ve varoluşunun ilk birkaç yılında, misyon olanaklarından uzaklaşarak kullanıldı. Mavaca'da, 1987'de hâlâ Salezyan Misyonundan yürütülüyordu ancak o zaman sadece birkaç yıllık. 1988'de artık misyon yakınındaki ayrı bir binaya taşındı.

1987’de Kaobawā’nın grubuna bir bot ve motor almak istedim ancak misyonerler yapmamam için beni sıkıştırdılar –bunun, Yanomamölerin istenen bir nesneyi elde etmek için üretken “çalışmayla” uğraşmanın değerini ve gerekliliğini tanımlarını sağlamak için girişimlerine zarar vereceğini hissettiler. Uzlaştık: Misyonerler ‘köy hesabına’ 500 Dolar yatırma- ma izin verdiler, böylece köyün üyeleri bütçeleri toplu bir motor alabilmelerini sağlayacak kadar çoğalana kadar parçaları elde etmek için çalışmak zorundaydılar. Misyonerlerin canını sıkarak, Kaobawā’nın grubu ‘topluma ait’ benzin alarak 500 Dolarlık krediyi harcadılar, böylece diğerlerinden ödünç almayı başardıkları botlar ve motorlarla uzun av gezilerine çıkabildiler veya uzaktaki dostlarla görüşebildiler.

Birlikte çalıştığım Ray Hames ve ben, daha sonra, Kaobawā’nın köyündeki erkeklerden birine, 1985, 1986 ve 1987’de bizim için çalıştığı birkaç ay için ödeme olarak küçük bir dıştan takmalı motor verdik. Gerçi bu motor, köy motoru oldu.

Misyon yerlerindeki ve şu an misyonerlerin ziyaret ettiği bitişik bölgelerdeki daha büyük köylerin devamlı olarak, giderek daha küçük alt gruplara bölünmelerinin iki nedeni olduğu görülür.

Bu nedenlerden biri, savaşların azalması ve misyon noktalarında yaşayanlar için giderek daha az kaygı nedeni oluşturmalarıdır. Misyonlardaki Yanomamölerin artık, sadece okları ve yayları olan düşmanları tarafından yağmalanmasının olasılığını azaltan av tüfekleri ve cephanelere giderek daha fazla erişimleri vardır.

Av tüfekleri aslında misyonerlerden ya da misyon çalışanlarından sağlanmıştır ancak son yıllarda birçoğu Brezilya’dan, Mavaca’yı besleyen kaynaklardaki ve Siapa Nehri vahasındaki birkaç yalıtılmış, orta seviyedeki köyü içeren uzun ticaret şebekesi yoluyla alınmıştır. Hatta daha yakın zamanda, bazı av

tüfekleri, yaklaşık 1989'da bunları depolamaya başlamış olan S.U.Y.A.O. kooperatifleri yoluyla gelmiştir. Son olarak, sınır güvenliği amaçları için Brezilya altın hücumu başladıktan sonra bölgede iki tane Venezüella Ulusal Muhafız kalesi kurulmuştur. Bunlardan biri, Platanal'daki Salezyan Misyonunda olanı, bölgedeki Yanomamöler için bir av tüfeği kaynağı olmuştur. Üçüncü bir askerî üssün yapımına 1991'de başlanmıştır. Dolaylı bir şekilde, Brezilya altın hücumu Venezüella hükümetini, Yanomamöler arasına, sağlık tehlikelerini ve başka sorunları artıracak askerî personel yerleştirmek üzere harekete geçmeye itmiştir.

Av tüfekleri artık misyondakilere, sadece yayı ve oklu uzak komşularıyla olan kavgalarında çok fazla üstünlük sağlar. Bu yüzden, bu misyon yerlerinde daha büyük ölçüde bir güvenlikle yaşarlar ve komşuları, tabancalarla vurulma korkusundan ve eşit derecede önemli olarak, dıştan takmalı motorlar ve kanoları olduğundan onların önüne geçebilecek kovalayıcıların yandan geçip arkalarına varmaları korkusundan, onları yağmalamazlar. Bu yüzden, güvenlik için daha büyük, sınırları belirlenmiş *şobonolarda* yaşama gereksinimi, misyonlaşmış köylerde yok olmaktadır.

Ne yazık ki, av tüfekleri sadece korkutmak veya avlanmak için kullanılmaz. Uzak köylerdeki önemli sayıda Yanomamö, artık silah üstünlükleri olan, uzak gruplardan 'intikam' almak için nedenler uyduran, bazılarının onlarla hiçbir tarihsel ilişkisi olmadığı misyon köylerindeki yağmacılar tarafından öldürülmektedir.

Misyonerlerin, savaşlarda kullanımını özendirmek veya buna neden olmak için Yanomamölere av tüfekleri ve cephaneye sağladıkları düşünülmemelidir, Salezyanlar ve tüm misyonerler buna çok sert şekilde karşı çıkarlar. Gerçekten de, Yanomamöler bu bilgiyi misyonerlerden sürekli olarak gizler ve

tabancaları sadece ‘avlanmak’ için kullandıklarında ısrar eder. Diğer yandan, bazı misyonerler, kendi misyonlarından gelen tabancaların veya cephanenin diğer Yanomamöleri öldürmek için kullanıldıklarına inanmayı reddederler ve çoğu kez bu bilgiyi ‘söylentiler’ olarak düşünüp kulak asmazlar. 1960’ların sonlarında, o zaman Papaz Luis Cocco tarafından yönetilen Ocama’daki Salezyan misyonunun hemen doğusundaki bir grup köy üzerinde soy çalışması yapmaya başladım (Bak. *Ocama Benim Kentim* adlı film). Misyonunda, Yanomamö erkeklerine birkaç silah verdi. Soy çalışmam ilerledikçe, son zamanlarda uzak köylerdeki bir takım adamların av tüfekleriyle, Ocama misyonundan yağmacılar tarafından öldürüldüğünü ortaya çıkardım. Hemen Papaz Cocco’yu ziyaret ettim ve elimdeki bilgiyi onunla paylaştım. İlk başta misyonundan insanların, diğerlerini öldürmek için av tüfeklerini kullandıklarını inkâr etti. Böyle bir şeyi öne sürmemden dolayı rahatsız olmuş ve kızmıştı. Sonunda, genç bir Yanomamö erkeğini çağırıp bunun doğru olup olmadığını sormasını rica ettim. Genç adam yanıtladı: “Si, Padre.” Ona inanarak, Papaz Cocco köyündeki tüm av tüfeklerini hemen toplattı. Daha sonra, Yanomamöler bunları öldürmek için kullanmayacaklarına söz verdiklerinde geri verdi. 1967’de Brezilya’da, Mucajai misyonunun yakınında çalışırken, oradaki Protestan misyonundan adamların uzak bir köyden bir grup erkeğe yakın zamanda saldırıp öldürdüklerini keşfettim. Bunu misyonerlerin dikkatine sunduğumda kendilerinin de bu olayı bildiklerini gizlediler. Kullanılan yaklaşık yedi av tüfeğinin en azından bir ya da ikisinin orayı ziyaret etmiş olan Brezilyalı bir satıcı tarafından sağlandığını eklediler. Hangi silahların kullanıldığından emin değillerdi ve de bunu sormayacaklardı; şöyle söylediler: “Eğer Yanomamölere sorup bizim silahlarımızın kullanıldığını öğrenirsek, o zaman bunları Yanomamölerden toplamak zorunda kalırız. Sonra

onlar da misyondan taşınırlar. Burada misyonumuzu kurmak için ne kadar çok çalıştığımızı bilmiyorsunuz. Kocam gazla çalışan buzdolabımızı kargo uçağının bıraktığı oradaki dağın tepesinden sırtında taşıdı!”

1990’da uzak köylerden birine, Hiomöta-teri’ye, av tüfeklerine sahip olan misyon Yanomamöleriyle henüz bir birleşme oluşturmuş olan ‘dost’ komşuları tarafından haince saldırıldı. Yalıtılmış köyün üyelerinin “söz verdikleri köpekleri vermedikleri” bahanesiyle iki adamı vurup öldürdüler ve yedi kadını zorla kaçırdılar. Bu kadınlardan birkaçı şimdi Mavaca’da yaşamaktadır. O yıl daha sonra, iki tane Hiomöta-terili genç daha, Mavakita’daki Salezyan uydu misyonunun yakınındaki bir köyü ziyaret ederken vurulup öldürüldü.

Yakın zamanda çalışmaya başlamış olduğum diğer aşırı derecede uzak köylerde, yolculuk süresinin en azından yolun bazı bölümlerinde motorlu kanoların kullanımıyla büyük ölçüde azaldığı, artık onları yağmalamaya başlamış misyon grubundan yürümeyle birkaç gün mesafede olan köylerde de av tüfeğiyle gerçekleşen bazı yeni ölümleri öğrendikçe daha fazla kızdım ve moralim bozuldu. Özellikle rahatsız edici olan, Siapa Vahasındaki yalıtılmış köylerdeki çok sayıda Yanomamö’nün, Abruwä-teri gibi misyon noktalarından çok miktarda silah elde etmiş olan Brezilyalı Yanomamöler tarafından av tüfekleriyle öldürülmesidir. Bu av tüfeğiyle öldürmelerin gerçekleştiği şartlar, Yanomamö savaşlarının geleneksel izlenelerinin kesinlikle dışındadır.

Av tüfeklerinin sağladığı güvenliğe ek olarak, daha küçük toplumlara veya tek ailelik evlere bölünme için ikinci bir neden vardır. Bu, palalar, pişirme kapları, baltalar, giysiler, el fenerleri vs. gibi mal varlıklarıyla ve artık onları elde etmek için gerekenlerle ilgilidir; çok çalışmak, emeğini satmak. Her şeyin görölür ve yüksek ölçüde ortada olduğu açık, geleneksel *sabo-*

nolardan tamamen farklı olarak, oturanlara daha büyük ölçüde gizlilik garantisi vermek için bu daha küçük oturulur birimlerin her tarafına duvar çekilmiştir. Yanomamöler, duvarlarla çevrili bu yapılarda mal varlıklarını kolayca saklayabilirler, böylece diğer köylerden alışveriş yapmaya ve bu parçaları istemeye gelen ziyaretçilere vermek zorunda kalmazlar. Kültürel cömertlik geleneklerinden vazgeçmeleri, onları misyon noktalarında ekonomik tüketiciler haline getiren sinsi sürecin sonucudur.

Başlangıçta misyonerler bu egzotik parçaları genellikle bedavaya veya en azından önemsiz karşılıklar isteyerek cömertçe dağıttılar. Sonrasında, misyonerler bunları ayrıcalıklı şekilde, kendileriyle işbirliği yapmaya özendirmek için daha önemli erkeklere veya ailelerinin üyelerine vermeye başladılar. Örneğin, Kaobawā'nın rakibi, Hontonawā (4. Ve 5. Bölüm'de anlatılmıştır) 1968'de Kaobawā'nın grubundan kopmaya ve 100 kadar insanı bereberinde götürerek nehrin karşısına, 'Katolik' tarafa geçmeye ikna edildi. 1965'te Katolik bir rahip oraya geldi ve Hontonawā'nın grubunu Protestanlardan ayrılmaya çağırdı ve taşınmaları durumunda ona av tüfekleri ve dıştan takmalı motorlar vermeyi önerdi. Sonraki birkaç yıl boyunca çocuklar bu misyonda İspanyolca öğrendiler ve şimdi genç erkekler olarak, orada önderliğe soyunuyorlar. Yaşlı Hontonawā da, Kaobawā gibi, artık görevde değildir ve ilk başta taşınmasına neden olan kolaylıklardan veya maddi ayrıcalıklardan yararlanmamaktadır. Aynı şekilde, Ocoma misyonundaki reisine başlangıçta sunulan olanaklar da aynı akibete uğramıştır. Hontonawā kitabın sonundaki listede adı geçen *Ocoma Benim Kentim* filminde, Papaz Cocco tarafından 'Capitan' olarak ele alınan Yanomamö önderidir. Ocoma'daki Papaz Cocco 1974 civarında biraz İspanyolca öğrenmiş gençler arasında lider çıkarmayı amaçlayan farklı bir politika sonucu gö-

revden alındı. 1985'te, 'Hioduwä'yı on yıldır ilk defa gördüğümde neredeyse ağıyordu. Varlığım ona Papaz Cocco'nun görevde olduğu, kendisinin de tartışmasız lider olduğu o eski güzel günleri anımsatmıştı. Bana, duyduğum en özgün İspanyolca ve Yanomamöce karışımıyla, artık çok üzgün ve 'pobrecito' olduğunu, çünkü yeni Misyonerin ona saygı duymadığını veya ona, Papaz Cocco zamanında neredeyse tek başına yararlandığı pahalı maddi şeyleri bedavaya vermediğini söyledi.

Yavaş yavaş, bireyler istenen parçaları almak için çalışmak zorunda kalıyorlar, kuru mevsim süresince, misyon tesislerinin yapımında kullanılan çimento briketlerin yapımında kullanılacak kumu nehirden alıp getiriyorlardı. Bugün bedava pala diye bir şey yoktur ve herkes, aynı değerde parçalar üretmek için hayli çalışmak veya sahip olmak istediği mal değerinde emek harcamak durumundadır. Ayrıca, Mavaca (ve diğer misyonlaşmış) Yanomamölerin artık 'gereksinimler' olarak algıladıkları meta sayısı artmıştır ve av tüfekleri, cephane, botlar, motorlar, benzin, yedek parçalar, aletler, radyolar, saatler, gaz lambaları ile tekrar şarj edilebilir kurşun-asit pilli güçlü pupa fenerleri gibi birçok pahalı şeyi içerir. Oldukça anlaşılır bir şekilde, bu şeyleri elde etmek için çok çalışmış olan Yanomamöler, yoksul ziyaretçilerine zor kazanılmış mal varlıklarını vermede giderek daha isteksiz davranmaktadırlar. Ellerindeki malların yerine yenilerini koymaları için misyonerlerden birer tane daha isteyemezler.

Bir başka geniş kapsamlı değişim, özellikle Mavaca ve Ocama'dakiler olmak üzere, bazı misyon noktalarında meydana gelmektedir. Çok sayıda Yanomamö, bazen de tüm topluluklar, eşyaların kaynağına daha yakın olmak amacıyla misyona taşınmaktadır. Bu monografinin ilk baskısını 1968'de yayımladığımda, Mavaca'da, hepsi birbiriyle ilişkili ve hepsi aynı ana köyden (gruplardaki kaçırılmış kadınlar dışında) aşağı

yukarı 225 Yanomamö vardı. Mavaca grubundaki 1987 nüfus sayımım, 12 ayrı küçük ‘köye’ ve birkaç ayrı veya genişletilmiş aile evlerine dağılmış 485 bireyden oluşan bir nüfus verdi. Büyüklükteki artışın büyük bölümü, daha önce başka yerde yaşayan birkaç bölünmemiş grubun göçünden ve de diğer uzak köylerden çok sayıda bireyin göçünden kaynaklanıyordu. ‘Köylüleşme’ süreci burada başlıyor: Toplum, ekonomik anlamda, giderek daha kendine yetmemektedir ve akraba-olmayan ya da uzaktan akraba olanlarla giderek daha fazla uzlaşmaktadır.* Bu olurken, yeni toplumsal sorunlar, özellikle de –hem Yanomamöler arasında hem de bu yerleri ziyaret eden yabancılardan kaynaklanan hırsızlığın yaygınlaştığı görülmektedir. Bazı misyon köylerinin “özgün” ya da asıl sakinlerin, bunun hakkında da açıkça şikâyet ederek, çok sayıda Yanomamö’nün orada görüldüğü, birkaç gün kamp kurduğu, onlara yemek için yalvardığı ve ayrılmadan hemen önce çalabilecekleri her şeyi sakladıkları gerçeğine kızar. 1990 ve 1991’de, Ocama misyonundaki bazı Yanomamö arkadaşlarımla mal varlıklarını koruma çabalarına rağmen orada birkaç gece geçirdiğimde çok pahalı iki güneş paneli, çok pahalı bir teyp ve diğer çeşitli kişisel eşyalarım çalındı. Yakın zamandaki gezilerimden birinde, sabah 3:00’te, barakamdan 3,000 Dolarlık Toshiba bilgisayarımı birlikte sıvışan genç bir ziyaretçi Yanomamö’yü yakalamak için tam zamanında uyandım! Büyük olasılıkla bunun bir radyo veya teyp olduğunu düşündü ve öyle olmadığını anladığında, büyük olasılıkla nehre atmış olurdu –belleğindeki tüm verilerle birlikte.

* Sistemli araştırmamın bölümleri, ortalama toplumsal akrabalık ilişkisinin “çürümesine”, aile büyüklüklerindeki değişikliklere ve Yanomamölerin ve komşu yerli grupların hayatta kalma çabasından, piyasa ekonomisine dönüşmesinin arkasındaki ilgili süreçlere odaklanacaktır.

KÖYLERİN KÜÇÜLMESİ VE YOĞUNLAŞMASI

Venezüella'daki Salezyan misyonerler, daha uzaktaki Yanomamö köylerini, yolculuk edilebilen nehirler üzerindeki daha erişilebilir bölgelere veya onları daha etkin olarak eğitebilecekleri, onların biçimlerini değiştirdikleri, onlara İncil'i öğrettikleri ve onları 'uygarlaştırdıkları' bir avuç dolusu büyük yerleşim yerine taşınmaya özendirirler. Bazen tüm bir grubu daha erişilebilir bir bölgeye taşınmaya ikna etmede başarılı olurlar ancak bazen sadece daha büyük grubun bir bölümünü böyle yapmaya ikna edebilirler. 1970'lerin ortalarında, örneğin, Mavaca'daki Salezyan misyonu, çok daha büyük olan Mishimishimaböwei-teri'nin küçük bir bölümünü, bölünmeye ve hız motoruyla birkaç saat içinde kolayca ulaşabildikleri Mavaca Nehri'nin iyice aşağısına taşınmaya ikna etti. Bu grup, Haoyaböwei-teriler olarak bilinir oldu. Misyon daha sonra orada, sonradan diğer uzak köyleri 'küçültme' çabasının bugüne kadar devam ettiği hareket noktası olan Mavakita'da bir 'uydu' noktası kurdu. Böylece Mavaca'yı besleyen kaynaklardaki çok yalıtılmış köylerin, dış dünyayla önceki tek bağlantıları neredeyse sadece, her ziyaretimde topluluklarında bir-iki ay geçirdiğim yıllık gezilerim olan köylerin, Salezyan misyonlarıyla devamlı bağlantıda olduğu süreci başlattı.

10 yıllık aradan sonra Hames'le birlikte 1985'te Mavaca'ya döndüğümüzde, hâlâ çok büyük ve çok yalıtılmış gruplar olan Mishimishimaböwei-terilerle ve akrabaları Kedebaböwei-terilerle çalışmamıza kaldığımız yerden devam etmek için hemen Mavaca Nehri'ni besleyen kaynaklara gitmeyi planladık. Mavaca'daki Salezyan misyonerleri, bir hayli güvenle bize, böyle bir gezinin gerekli olmayacağını söylediler; her iki grubu da aşağı Mavaca'ya uzun yolculuklar yapmaya ve kullandıkları motorlu botlara göre 3–5 saat içinde ulaşılabilen Mavakita'da-

ki uydu misyon noktalarına yerleşmeye yeni ikna etmişlerdi. Bu büyük grupların her ikisinin de, Mishimishimaböwei-terinin küçük bölümü olan, taşınmaya daha önce ikna etmiş oldukları Haoyaböwei-terilere katılmak üzere çoktan Mavakita'ya doğru yolda olduklarını garanti ettiler.

Mavakita'ya gittik ve 1985 yılı çalışmamıza başladık. Birkaç Kedebaböwei-terili geldi ve 10 yıllık aradan sonra beni tekrar gördükleri için heyecanlandılar. Bir-iki gün kalıp uzak köylerine döndüler. Hiçbir Mishimishimaböwei-terili görünmedi. Kısa bir süre sonra Mavakita'dan ayrıldık ve 10 yıl önce onları en son gördüğüm yerin yakınında Mishimishimaböwei-terilileri bulduğum Mavaca'yı besleyen kaynaklara gittik. Onlarla ilk bağlantı kurduğum 1968 yılından, 1985'ten önce onlarla son kez görüştüğüm 1974 yılına kadar olan dönem boyunca sayıları neredeyse 300 kişiyi bulmuştu.

Mishimishimaböwei-teriler (1986'da 188 kişi, çoğunlukla bölünmelere dayanan bir küçülme) ve Kedebaböwei-teriler (1987'de 164 kişi) daha sonra bana, yıllık gezilerimi (ve istedikleri temel alışveriş eşyalarımın yanında her zaman onlara getirdiğim ilaçları) beklemekten vazgeçtiklerini ve Mavakita'ya ya da aşağı Mavakita üzerinde bir yere taşınmayı düşündüklerini çünkü Salezyan misyonerlerinden bu parçaları alabileceklerini söylediler. Kedebaböwei-terilerin 1987'de Mavaca Nehri'nin yolculuk edilebilir bir bölümüne taşınmaya ikna edilmiş olmalarına ve şimdi misyonerler tarafından düzensiz olarak ziyaret edilmekte olmalarına rağmen, hiçbir grup Mavakita'ya taşınmadı. 1990'da onlarla yeni yerlerinde görüştüm: Çoğu hastalıktan, ayrıca misyonerlerin, Mavaca Nehri'nin daha kolay yolculuk edilebilir bir bölgesine taşınmalarıyla ortaya çıkacağına söz verdikleri kolaylık sonucu gelmesi gereken ilaçları getirmemelerinden doğan hayal kırıklıklarından yakındılar.

Asıl metni yayımcıya gönderdikten sonra ne yazık ki aşağıdaki birkaç paragrafı ekledim. Bilgi, Ocak/Şubat 1992'de Yanomamöler'e yaptığım kısa geziden edinilmiştir. 1987-1992 arasındaki ölüm olayları trajik bir şekilde öğreticiydi. 1985'te, Salezyanların onları Mavaca Nehri'nin daha rahat yolculuk edilebilecek bir bölümüne taşınmaya zorladığını öğrendiğim zaman hem canım sıkıldı hem de kaygılandım. Canım sıkılmıştı çünkü bu, Kedebaböwei-terileri gereksiz bir şekilde Salezyan Misyonlarının 'kültür etkilemesi' politikalarının etkisi altında bırakacaktır. Salezyanlar büyük olasılıkla, hizmetlerindeki personele aynı anda kültürlerinin etkisi altında bırakmaya çalıştıkları ne kadar köy olursa olsun, bu kadar uzak ve başka kültürlerden etkilenmemiş bir başka köye 'hizmet edemeyeceklerdir.' Böyle bir taşınma sadece Kedebaböwei-terileri, sağlık sorunlarına neden olmaya yetecek ancak güvenilir ve etkin sağlık hizmetleri –veya Salezyanlar tarafından söz verilen diğer sözde kârları– sağlamaya yetmeyecek, dışarıyla dağınık ve zararlı bağlantıyla karşı karşıya getirir. Onlardan bu hareketi yapmayı ve kendilerinin artırılmış bağlantıyla karşı karşıya bırakmalarını istemek için duyduklarım, çürük bir elmayı kasten bir sepet dolusu sağlıklı elmanın arasına koymak gibidir.

Rahatsız olmuştum çünkü Kedebaböwei-teriler tarafından yapılan böyle bir taşınma onların dış dünyayla süregelen yeni bağlantıların –sadece, onlarla seyrek olarak görüşen misyonerlerle bağlantı değil, aynı zamanda onların Yanomamö temsilcileriyle, dıştan takmalı motorlu, av tüfekli olan ve daha 'ilkel' olanlarına kibirli davranmak için bastırılmaz bir istekleri olan genç adamlarla bağlantı– birçoğuyla karşı karşıya bırakır.

1987'de dönüp Kedebaböwei-terileri, üç köşeli yanolardan –genellikle kamp yaparken kullanılan geçici barakalar–

geçici bir köyde yaşayarak, Mavaca Nehri boyunca kamp yaparken bulduğumda tüm bu açılmayı görmek beni şaşırtmadı. Taşınmadan önce kocaman bir bahçeyi temizleyip ekmişlerdi ancak bu neredeyse tamamen avizeağacıydı, genellikle ekili arsaların yaklaşık yüzde 10'u olarak hesaplanan bir ekin. Salezyan tarikat üyesi Juan Finkers, onları avizeağacı ekmeleri için zorladı böylece onlara vermeyi söz verdiği makinelerle bunu manyok unu olarak işledikten sonra misyonerlere satabilirlerdi.

Ayrıca tarikat üyesinin, onların yeni yerlerinde, hatta Kedebaböwei-terilerin şabonolarını yapmalarından önce, bir 'okul' yapmış olduğunu görmekten dolayı kızmıştım. Okul çift üçgen damlı, masalar ve sandalyelerle donatılmış geniş, açık bir barakaydı ve tarikat üyesinin, çocukları derslere katılmaları için kandırmak üzere kullanmayı planladığı yiyecekler için geçici bir depolama bölgesi içeriyordu: Yulaf, pirinç, şeker ve tuz –böyle olmadığı zaman çürüksüz dişleri olan Yanomamölerin dişlerinin çürüyüp düşmesine neden olan şeyler. 1988'in başlarında, Moroko adında genç bir adamın 'okul yiyeceği' hırsızlığı suçlamaları üzerine bir sopayla ölümüne dövuşdüğü şiddetli bir sopa dövüşü meydana geldi.

1987-1990 arasında bu yerde, 'asıl yerlilerin' ölçütlerine göre olağandışı olmayan beş ölüm meydana geldi. Mavaca'ya taşındıklarında köyde 164 kişi vardı. 1990-1992 arasında başka 10 ölüm daha meydana geldi, normalden daha yüksek bir ölüm oranı: Bunlardan etkilenmeleri, sağlıklarına yansımaktaydı. Ocak 1992'de, bölgeye kısa bir ziyaret için döndüğümde Kedebaböwei-terileri büyük bir salgının vurduğuna dair korkutucu haberler ulaştı; ben gelmeden hemen önce, bir haftalık bir süre içinde 21 kişi öldü, çoğu, hepsi yetişkin ve yaşlı olmak üzere, yetişkinlerdi, çoğu erkekti ve bunların çoğu köylerindeki en göze çarpan önderlerdi. Bu kitapta daha önce ele

alınan efsanevi reis Sibarariwä, Öراسیابیرهwä köyünün reisi- nin yanısıra onların arasındaydı. Böylece, aşağı yukarı bir hafta içinde, “büyük ölçüde başka kültürlerin etkisi altında kalmamış Yanomamö köyünün” neredeyse yüzde 14’ü, Salezyan misyonierleri tarafından daha kolay kültür etkisi altında bırakabilecekleri, büyük bir nehrin yolculuk edilebilir bir bölümüne taşınmak konusunda kandırıldıklarından, karşı karşıya bırakıldıkları hastalıklar yüzünden yok oldular.

Bunlar bana göre sadece ‘ölüm istatistikleri’ değildi; bunlar, yirmi yıldır tanıdığım erkekler ve kadınlardı, tekrar tekrar ziyaret ettiğim, bağırma bastığım arkadaşlardı, eğer Kedebaböwei-teriler iç kısımlarda ve misyon bağlantısının eriminin dışında kalsalardı büyük olasılıkla meydana gelmemiş olacak ölümlerdi. Daha uzaktaki güney sınıf üyeleri olan Mishimishimaböwei-teriler söylenen ikinci yolu izlemeyi seçtiler ve burada yazıldığı gibi, az önce tanımlanan türden salgınlar yaşamadılar.

Ocak/Şubat 1992’de, Mavakita Misyonundan ‘Sezar’ Dimanawä’nın, Kedebaböwei-teri’nin yaklaşık 9.5 km doğusundaki yakın bir köy olan Washāwashā-teri’ye kısa ziyaretim süresince, köylerini, bir grup av tüfeği kullanan yandaşla yağmalamayı planladığı söylentileri çoğaldı. Bir yıl önce, misyonlaşmış gruptan av tüfekli yağmacılar tarafından, adamlarından ikisi güpegündüz öldürülmüştü. Beni ve araştırma arkadaşlarımı getiren helikopterler galiba Dimanawä’nın planlarına engel oldu. O ve yandaşları benim kim olduğumu bilerek ve büyük olasılıkla silahlanmış olarak geri döndüler ve onun yerine, erkek reislerinin çoğunun salgında öldüğünü bildikleri şiddetli acı çeken Kedebaböwei-terileri ziyaret ettiler. Köyde sadece bir avuç dolusu Kedebaböwewi-terili vardı –büyük çoğunluk vahşi ormana saçılmıştı; salgın hastalıklar vurduğunda yapılan yaygın bir uygulama. Dimanawä, yetersiz korunan kadınlardan birini baştan çıkardı ve şiddetli bir sopa dövüşü-

nü harekete geçirdi. Sonra bu dövüşü, bir takım Kedebaböwei-terili erkeğin ciddi şekilde yaralandığı bir balta dövüşüne kızıştırdı ve sonra yandaşlarıyla Mavakita'daki misyon tabyasına döndü.

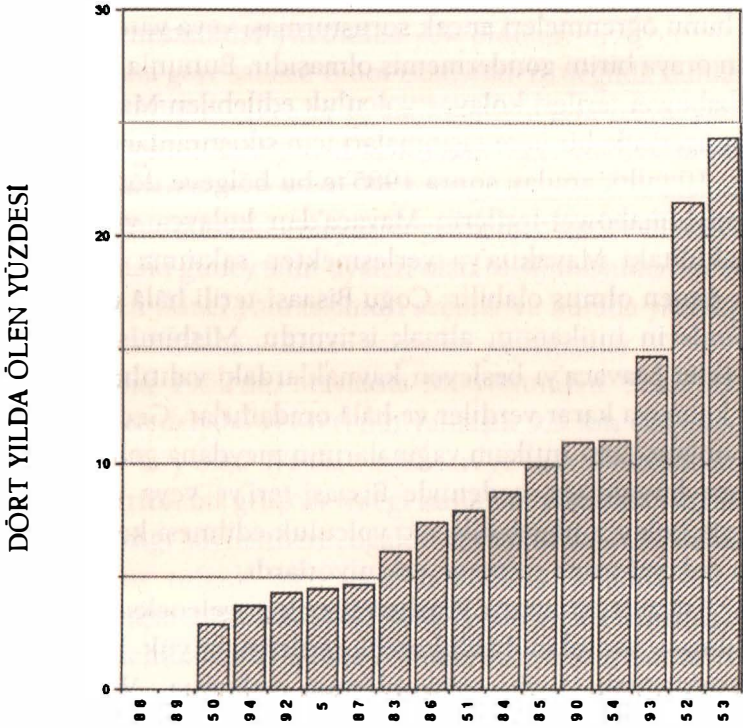
Bu trajik salgının en moral bozucu ve şok edici yüzü, Kedebaböwei-teri'den botla sadece birkaç saatlik uzaklıkta olan Salezyan misyonerlerinin salgın başladıktan kısa bir süre sonra bunu öğrenmeleri ancak soruşturması veya yardım sunması için oraya birini göndermemiş olmasıdır. Bununla beraber, Kedebaböwei-terileri kolayca yolculuk edilebilen Mavaca Nehri'nin üzerinde bir yere taşınmaları için sıkıştıranlar da onlardı.

10 yıllık aradan sonra 1985'te bu bölgeye dönüşüm, Mishimishaböwei-terilerin Mavaca'dan kolayca vurulabilecek uzaklıktaki Mavakita'ya yerleşmekten sakınma kararlarında bir etmen olmuş olabilir: Çoğu Bisaasi-terili hâlâ daha önceki ölümlerin intikamını almak istiyordu. Mishimishaböwei-terililer Mavaca'yı besleyen kaynaklardaki yalıtılmış yerlerinde kalmaya karar verdiler ve hâlâ oradadırlar. Geçmiş savaşlar ve onlara karşı intikam yağmalarının meydana gelmesi olasılığının büyüklüğü nedeniyle Bisaasi-teri'ye veya motorlu kanoyla kolayca ulaşılacak, yolculuk edilmesi kolay bir nehrin çok yakınına gelmeye çekiniyorlardı.

Salezyanlar ayrıca Washawä-terileri, geleneksel olarak anlaşılması zor olan Iwahikoroba-terilerin büyük bir kesimini Mavakita'daki uydu misyonlarının yakınına, Washawä kâ u'nun yolculuk etmesi kolay bir bölümüne, Mavaca Nehri'nin bir ayağına taşınmaya ikna ettiler. Bu onları, tarihlerinde ilk defa dış dünyayla yarı-düzenli bir bağlantıya soktu.* Bu yeni yere, 1985'teki ziyaretimden hemen önce taşındılar. 1985'te köylerinde bir nüfus sayımı yaptım ve bunu 1987'de tekrarladım.

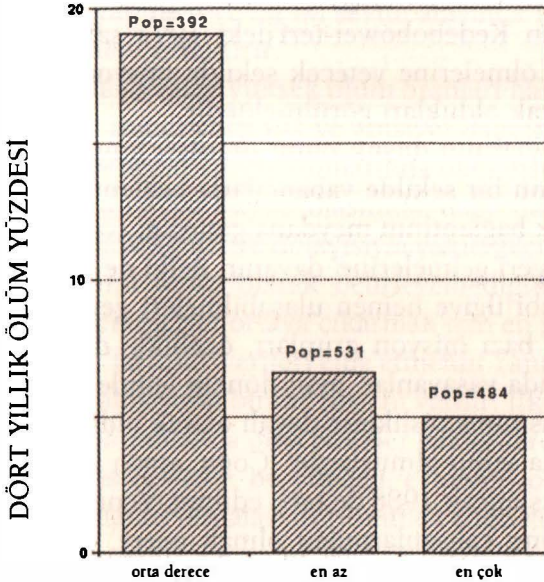
* Onlarla ilk olarak 1971'de, daha önce hiçbir yabancı görmemişlerken bağlantı kurdum (Chagnon 1974).

1987-1991 arasında yüzde 15'lik bir ölüm oranına katlandılar, onlarinkiyle karşılaştırdığım 16 köydeki ölüm oranlarının en yükseklerinden biri. Şekil 7.1, 1987'de nüfus sayımı yaptığım ve 1991'de, 4 yıllık dönem içinde bu köylerde kimlerin ölmüş olduğunu belirlediğim 17 köyün ölüm oranı verilerini özetler.

Şekil 7.1 1987'de incelenen ve 1991'de tekrar incelenen 17 köydeki dört yıllık ölüm oranları. 17 Yanomamö köyünün ayrıntılı bir nüfus sayımı 1987'de yapıldı. O zaman 1407 oturan vardı. 1991'de her köy, aradaki dört yıllık dönem boyunca kimlerin ölmüş olduğunu belirlemek üzere tekrar incelendi. Her köydeki ölüm sayısı, her köyün toplam nüfuslarının yüzdeleri şeklinde belirtildi. X-ekseninde köy sayıları ve Y-ekseninde de 4 yıllık ölüm oranları gösterilmiştir.

Eğer köyler, misyonlarla bağlantı derecelerini yansıtan bu üç sınıf altında gruplanırsa, rahatsız edici bir gidişat ortaya çıkar (Şekil 7.2). Misyonlarda yaşayanları, uzak bölgelerde yaşayanlar gibi (yaklaşık yüzde 6.5), düşük bir 4 yıllık ölüm oranları (yaklaşık yüzde 5) vardır. Ancak demin söz edilen Kedebaböwei-teriler ve Washāwā-teriler gibi sadece 'orta

Şekil 7.2 17 köydeki Salezyan misyon noktalarının derecelerine göre dört-yıllık ölüm oranları. Şekil 7.1'deki veriler, her köyün misyon noktalarıyla bağlantısının göreceli derecesini tanımlayan üç sınıfta düzenlenmiştir. "En fazla" bağlantı, üyeleri bir Salezyan misyon noktasında (sadece Boca Mavaca) yaşayan köyleri tanımlar. 'En az' bağlantı, Salezyan misyonlarının (Platanal ve Boca Mavaca) sakinleri tarafından ara sıra ziyaret edilen uzak bölgelerdeki köyleri tanımlar. 'Orta dereceli' bağlantı, Salezyan (Platanal ve Boca Mavaca) misyonlarından, bazen göreceli olarak yürüyüşlerle izlenen motorlu botlarla kolayca ulaşılabilen köyleri tanımlar. Her sınıftaki 1987 yılı sakinlerinin sayısı, her sütunun üzerinde gösterilmiştir. Orta derecede bağlantılı köyler, 4-yıllık dönem boyunca en yüksek ölüm oranlarına sahiptir.

seviyede' bağlantıdakiler aynı zaman diliminde, 1992'deki 21 ölümü saymadan, neredeyse yüzde 20'lik bir ölüm oranına sahiptir. Genellikle olağandışı bir şekilde yüksek olan bu ölüm oranının nedeninin, yeni hastalıklarla karşı karşıya gelmeye yetecek kadar misyonlarla düzensiz bağlantının etkisi altında kalmaları ancak hastalık sözü yayılmadan ve yardım gelmeden –eğer, gerçekten, herhangi bir yardım gönderilmişse, demin tanımlanan Kedeboböwei-teri'deki 1992 salgınında hiç gönderilmedi– ölmelerine yetecek şekilde misyonun tıp hizmetlerinden uzak oldukları görülmektedir.

Misyon köylerinin düşük ölüm oranları büyük olasılıkla 30 yıldır devamlı bir şekilde yabancılarla bağlantıda olmaları gerçeğine ve ilk bağlantının meydana getirdiği çoğu sağlık şokundan geçip 'geri gelmelerine' dayanır. Belki de en önemlisi, misyondaki tıbbi ilgiye hemen ulaşabilmeleri gerçeğidir. Bununla birlikte, bazı misyon grupları, özellikle de misyonun hemen aşağısında yaşayanlar, aynı dönem içinde, büyük olasılıkla sudan taşınmış pisliklere dayalı olarak oldukça yüksek ölüm oranlarına sahip olmuşlardır. Çoğu, arada 25 yılın üzerinde bulunmuş ancak 1988'de terk edilmiş Venezüella sıtma kontrol istasyonu çalışanlarından olmak üzere, Mavaca'daki misyon yerleşiminin önündeki Orinoco'ya bir hayli kirlilik doğrudan boşaltılmıştır. Bu yerde, 1986'da birkaç kere yıkan-dım ve çok miktarda kırık cam, teneke kutu, atılmış takma motor parçaları, metal çatı levhaları ve bir zamanlar temiz, kumlu bir tabanı olan Orinoco Nehri'nin bu bölgesini kirleten diğer uygarlaşmış birikintiler nedeniyle yara almamak için ayakkabı giymek zorundaydım.

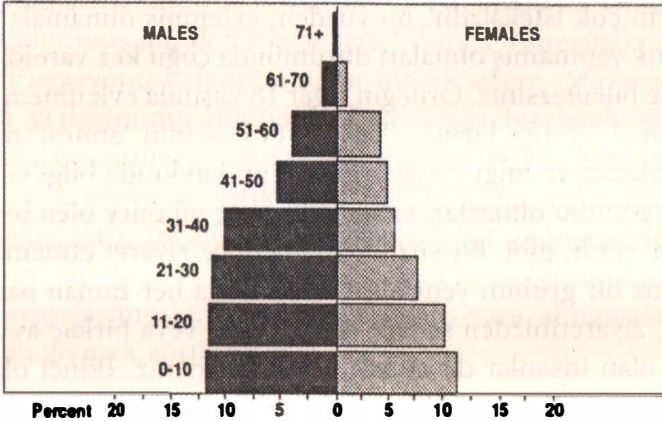
YAŞ/CİNSİYET DAĞILIMLARI VE ÖLÜM ORANLARI

Alan araştırmacısının, hastalıkların Yanomamöler gibi nüfuslar üzerindeki etkileri hakkında mantıklı sonuçlara ulaşabilmesinin iki yolu vardır. Şekil 7.1 ve 7.2'de özetlenen veriler bunu yapmanın sadece bir yoludur. Bu, iki ayrı zamanda nüfus sayımı yapmayı ve bu iki sayım arasında kimlerin olduğunu belirlemeyi gerektirir.

Alışılmadık şekilde yüksek ölüm oranları hakkında sonuçlara varmanın ikinci yolu yaş ve cinsiyet dağılımlarını incelemektir, yani, örneğin 10 yaş sınıflarında her cinsiyetten kaç insan bulunduğunu. Bu büyük olasılıkla, daha önceden bir nüfus sayımı yapmadığınız ve dolayısıyla yakın geçmişte kimlerin ölmüş olduğunu kesin olarak belirleyemediğiniz köylerdeki yüksek ölüm oranlarını ortaya çıkarmak için en güvenilir yöntemdir. Bu tür 'tarihsel' verileri elde etmenin Yanomamöler durumunda zor olmasının birkaç nedeni vardır. İlk olarak, Yanomamöler, yakın zamanda ölen bireyler hakkında sizinle konuşmak için çok isteksizdir, bu yüzden, evlenmiş olmamaları veya çocuk yapmamış olmaları durumunda çoğu kez var olduklarını bile bilemezsiniz. Örneğin, eğer 18 yaşında evlenmemiş bir kız ölürse, varlığı birinin 'karısı' veya birinin 'annesi' olarak açığa çıkmaz ve bilgi vericileriniz onun hakkında bilgi vermeye pek gönüllü olmazlar, yani, 'Şunun' üç yıl önce ölen bir 'kız kardeşi' vardı, gibi. Bu yüzden, daha önce ziyaret etmemiş olduğunuz bir grubun yeni nüfus sayımında her zaman bazı bireyleri, ziyaretinizden sadece birkaç hafta veya birkaç ay önce ölmüş olan insanlar da olmak üzere, atlarsınız. İkinci olarak, salgın hastalıklar genellikle çok küçük çocukları veya çok yaşlı yetişkinleri öldürür. Büyük olasılıkla, çocukları ölmüş olduğundan ve böylece kurtulan diğer insanların 'babaları' veya 'anneleri' olarak ortaya çıkacaklarından, ölen yetişkinleri belirle-

yebilirsiniz. Ancak, ne zaman öldüklerini kesin olarak belirlemeniz pek olası değildir –Yanomamöler zamanı kesin olarak dikkatle izlemez, en azından bazı tür demografik/epidemiolojik incelemelere yetecek kadar kesin olarak izlemezler. Büyük olasılıkla, Yanomamöler bu trajik anıları bilinçlerinden atmaya çalışmaları ve birkaç yıl sonra birçok küçük çocuğun ölümlelerini unutmaları nedeniyle, asla ölen çocukları hakkında güvenilir veriler elde edemezsiniz. Belirli annelerin ölen çocuklarını hatırlayabilmelerine rağmen, bir kadına doğrudan doğruya onları sormak düşüncesizce ve yakışıksızdır, diğer bilgi vericilere güvenmek zorundasınızdır ve çok dikkatli, sakınlı çalışmalısınız; ancak bu bilgi vericiler de ölen çocuklarının bazılarını her zaman unuturlar.

Bu yüzden, önceki bir nüfus sayımı olmadığında, alışılmışın dışında olarak yüksek ölüm oranlarını biraz anlamak için en mantıklı yol, yaş ve cinsiyet dağılımı verilerini kullanmaktır. Yanomamö nüfusu, çok sayıda çocuğun ve göreceli olarak az

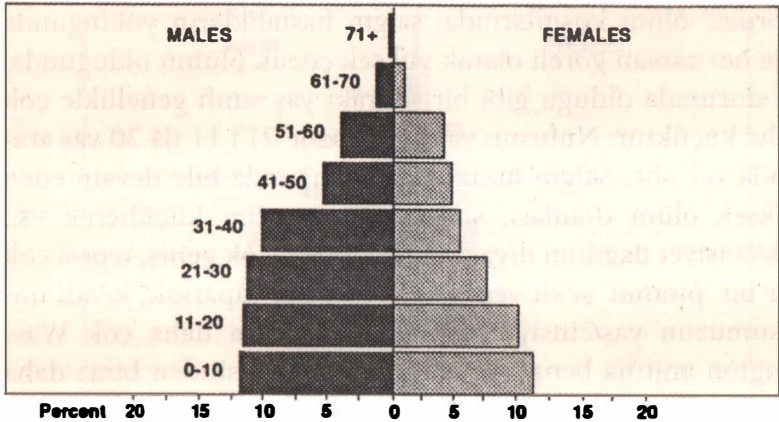
Şekil 7.3. 1991'de incelenen sekiz uzak köydeki 797 bireyin yaş/cinsiyet dağılımları. Köyler, varolan büyük salgınlardan etkilenmemiş 'normal' bir nüfus yapısı gösterir.

yetişkinin olduğu ilkel dünyayı simgeler. Bu yüzden, tipik bir köyün üyelerinin veya köyler grubunun çok büyük bölümü, genellikle nüfusun yüzde 30 –yüzde 40'ını oluşturan 11 yaşın altındaki çocuklardır. Bu yüzden, bunun doğru olmadığı bir köy veya köyler grubu bulduğunuz zaman, yakın zamanda bu çocukları ortadan kaldıracak ağır ve keskin bir şeyin olmuş olduğuna inanmak için bir neden olur. Bu, doğal olarak, 'örnek büyüklüğünüzün' alçakgönüllülükle geniş olduğunu kabul eder çünkü çok küçük olan köyleri incerseniz, çeşitli yaş sınıflarındaki birey sayılarında geniş ölçüde değişimler vardır.

Şekil 7.3 ve 7.4, yakın zamanda ziyaret etmiş olduğum ve tam nüfus sayımlarını yaptığım iki farklı Yanomamö köy kümesindeki yaş ve cinsiyet dağılımlarını gösterir. İlk küme toplam (toplanmış) 797 kişiden oluşan sekiz köyü içerir. Bu, bireylerin çok büyük bölümünün 0-10 yaş arasında çocukları olduğunu, yani varolan nüfusun yaklaşık yüzde 40'ının bu yaş sınıfına girdiği Yanomamö köyleri için 'normal' görünen bir yaş/cinsiyet dağılımı olduğunu gösterir. Kabile nüfuslarında 'normal' ölüm koşullarında, salgın hastalıkların yokluğunda bile her zaman göreceli olarak yüksek çocuk ölümü olduğunda, bu durumda olduğu gibi bir sonraki yaş sınıfı genellikle çok daha küçüktür: Nüfusun yaklaşık yüzde 21'i 11 ilâ 20 yaş arasında yer alır. Salgın hastalığın yokluğunda bile devam eden yüksek ölüm oranları, sonraki yaş sınıfını küçülterek vs., yaş/cinsiyet dağılımı diyagramına, tabanı çok geniş, tepesi çok dar bir 'piramit' şekli verir. Karşılaştırma yaparsak, kendi nüfusumuzun yaş/cinsiyet dağılımının biçimi daha çok Washington anıtına benzer (sadece tabanı tepesinden biraz daha geniştir). Bunun nedeni, tıbbi ve teknolojik bilgidaki ilerlemelerle ilkel dünyamızla karşılaştırıldığında bebekler ve küçük çocuklar arasında ölümü kökten azaltmış olmamızdır: Bizim nüfusumuzda doğan neredeyse tüm çocukların oldukça

büyük bir yaşa kadar yaşamak için çok yüksek şansları vardır. Bu, ilkel dünya için doğru değildir.

Şekil 7.3'te ayrıntılı verilen tipik özellikler, geçtiğimiz 27 yıldır salgın hastalığın olmadığı koşullarda, Yanomamö nüfusunun tekrar tekrar belgelediğim tipik özelliklerine çok benzerdir (karşılaştırmalı veriler için bak. Chagnon, 1974, sf. 158-159.). Şekil 7.3'ün temel aldığı tüm köyler uzak Siapa vahasındadır ve bu köylerin çoğundan bazı bireylerin Brezilya'ya yürümüş, orada misyonlarla –ve büyük olasılıkla da bazı durumlarda altın madencileriyle– görüşmüş olmalarına rağmen, ne misyonerlerle ne de altın madencileriyle doğrudan bağlantıları olmamıştır. 1992'de, varolan şiddetli salgınları öngören özellikler sergilemediklerinden, hâlâ 'demografik olarak bozulmamış' olmalarına rağmen, görüştükleri misyon noktalarında, yayılıp yüksek ölüm oranlarına yol açabileceği uzak

Şekil 7.4. Dışarıyla 'orta dereceli' bağlantıları olan –1991'de incelenen– sekiz köydeki 474 bireyin yaş/cinsiyet dağılımı. Bu köyler, bir çocuğun ölmesine neden olan çok önemli yeni bir salgının kanıtını gösterir.

köylerine getirebilecekleri yeni bir hastalıkla karşı karşıya kalma tehlikesinde olduklarından, yine de bir hayli tehlike altındadırlar. Yalıtılmış olmaları, Yanomamö ziyaret geleneği genellikle ‘alışveriş eşyası bol’ olan köylerin ‘alışveriş eşyası az’ olan köyleri ziyaret etmesinden çok, tam tersini gerektirdiğinden ve Brezilyalı misyonerlerin uluslararası sınırı geçip bu uzak köyleri yasadışı olarak ziyaret ederek İncil’i öğretmeye pek çalışmayacaklarından, özellikle Brezilya’dakiler olmak üzere ‘misyonlaşmış’ Yanomamölerin onları çok düzenli ziyaret etmesi ve beraberlerinde hastalıkları getirmeleri çok olası değildir. Küçük havaalanları açılmadığı veya helikopterlerle ulaşım sağlanmadığı sürece bunlar, Venezüella misyonlarının ulaşabilmesi için fazla uzaktadırlar.

Şekil 7.4, çok farklı ve büyük olasılıkla çok daha üzüntü verici bir olayı gösterir. Bu da, dördünün 1991’de nüfus sayımını yaptığım sekiz köyü temel alır. Bu sekiz köyün toplam nüfusu 474’tür. Nüfus piramidinin genel biçimi Şekil 7.3’te verilenden çok farklıdır: Özellikle 0-10 arası yaş sınıfında olmak üzere nispeten az çocuk vardır. Bu büyük olasılıkla, çok sayıda çocuğun yakın zamanda öldüğünü, yani onları yakın zamanda bir (belki de daha fazla) salgının vurduğunu akla getirir. Bu durumda köylerin dördü için önceden tam nüfus sayımım bulunmaktadır ve en azından bu dört köyde kimlerin öldüğünü kesin olarak bilmekteyim; bu veriler, geçtiğimiz 4 yıl içinde bu köylerde, özellikle çocuklar arasında olmak üzere normalden yüksek ölüm oranlarının görüldüğünü doğrular. Aslında, bu grupta nüfus sayımı yaptığım dört köy, aynı zamanda, yukarıda ele alınan (Şekil 7.2) “orta dereceli” bağlantıya dayalı yüksek ölüm oranına sahip olanlar arasındadır. Şekil 7.4’te kaç çocuğun eksik olduğunu (yani ölmüş olabileceğini) ‘tahmin etmek’ isteseydik, 0-10 yaş arasındaki çocukların ölümlerinin tümüyle varsayımsal bir salgın nedeniyle ol-

duğunu kabul eden, aşağıdaki türden hesaplamayı yapabilir-dik. Varolan yaş/cinsiyet dağılımı Şekil 7.4'te verilen bu köy-lerde, kaç tane çocuğun olması gerektiğini bilmek isterdik. Şe-kil 7.4'te gösterilen nüfus dağılımının, Şekil 7.3'te gösterilene benzemesi için, nüfusun yüzde 38.6'sını 0-10 yaş arasında bu-lundurmamız gerekirdi ancak aslında nüfusun sadece yüzde 23'ü bu sınıfa girer: Şekil 7.4'te çocukların yaklaşık yüzde 15.6'sının eksik olduğu görülür. Şekil 7.4'ün en küçük yaş sı-nıfında Şekil 7.3'e benzemesi için başka yüzde 10.4 erkek ço-cuk ve yüzde 5.2 kız çocuk eklemek zorunda kalırdık. Bunu yapsaydık ve Şekil 7.4 için yaş/cinsiyet dağılımını tekrar he-saplasaydık, sonuç olarak çıkacak şekil, Şekil 7.3'e daha fazla benzerdi –nüfusun yüzde 38.6'sı 11 yaşın altında olurdu ve buna bağlı olarak diğer yaşların ve cinsiyetlerin oranı azalardı.

Yaş/cinsiyet özellikleri Şekil 7.4'te özetlenen sekiz köyden hiçbirinin Brezilyalı madencilerle bağlantısı yoktu; hepsi ya Shanishani vahasında ya da Washāwā vahasındadırlar ve sey-rek olan tek dış bağlantıları Mavaca ve Platanal'daki Salezya misyonlarının (yerli olmayanlarla olduğu kadar yerlilerle de) çalışanlarıyla, bu ikincisi, artık kalıcı bir Venezüella Ulusal Muhafız askerî grubunu kapsar.

Bu ölümler büyük olasılıkla yalıtılmış kabile adamları dış dünyayla olan bağlantıyla karşı karşıya bırakıldıklarında orta-ya çıkan tipik özelliktir. Genellikle, düzenli bağlantının başla-masından kısa bir süre sonra birinci çok yüksek ölüm süreci gerçekleşir. 1973'te Mavaca misyonundan düzenli ziyaretler başladığında Yukarı Mavaca'da bu olmuştur (Chagnon & Me-lancon, 1984, yukarı Mavaca Bölgesinde böyle bir salgını ta-nımlar). Devam eden bağlantı seyrek olursa fakat etkili tıbbî destek görmezse, ölüm oranları büyük olasılıkla oldukça yük-sek kalır. Devamlı bağlantı ve bunun genellikle getirdiği daha güvenilir tıbbi hizmet yavaş yavaş ölüm oranlarının azalması-

na ve sonra da sabitleşmesine yol açar. Bu gidişat, yerli toplulukların dış dünyayla ilk bağlantıyı kurdukları yerlerde büyük olasılıkla yaygın ve öngörülebilir olmasına rağmen, kaçınılmaz değildir. Burada ele alınan Yanomamö grupları için, “orta derece” bağlantıda olan köylerdeki yüksek ölüm oranının büyük bölümünün, etkili sağlık programlarının yerleştirilmesi durumunda kontrol edilebileceğine veya elenebileceğine inan-dım. Kültürümüzün temsilcileri, misyonerler gibi, uzak köy-lerle ‘seyrek’ bağlantı ile uğraşmaları durumunda, bu gruplara etkin tıbbi destek sağlama yükümlülüğü altında olmalıdır.

EĞİTİM VE DIŞ DÜNYANIN ARTAN İLGİSİ

Kaobawā’nın köyündekiler de dahil olmak üzere Bisaasi-teri’deki çocuklar artık düzenli olarak Misyondaki okula git-mektedir ve Venezüella’nın her yanında olduğu gibi bir aka-demik yıl izlemektedirler. ‘Okul servisi’ne benzer bir sistemle-ri bile vardır –her sabah okul çocuklarını almak için 12 köy-den her birine giden ve onları öğleden sonra aynı şekilde geri getiren çok büyük, içi oyulmuş kütükten bir kano.

Okul takvimi artık bu bölgedeki geleneksel Yanomamö geçinme ekonomisinin temel yönlerini etkilemiştir. 1986’da Bisaasi-terili erkeklere sorduğum soruya verilen yanıtla hay-retler içinde kaldığımı anımsıyorum:

‘Ne zaman bir sonraki *waiyumönüze* (bir hafta veya daha uzun süreli toplama gezisi) gidiyorsunuz?’

‘*Vacaciòn dāhā yamakö wiyumö huu.*’ (Toplamaya bahar tatilinde gideceğiz.)

Avlanma gezileri veya komşu köylere ziyaretler konusun-da tartışırken, planın ‘haftasonu, okul yokken’ olduğu sohbet-ler de duydum.

Misyon yerlerinde hem İspanyolca hem de Yanomamöce

okuyup yazma yeteneği kadar, İspanyolca'da akıcılık da çok hızlı bir şekilde gelişmektedir.

Daha uzak köylerdeki bazı bireyler bile Mavaca'daki misyon okuluna gitmişlerdi ve 10 yıllık aradan sonra 1985'te geri döndüğümde beni mahcup edercesine okur-yazar olmuşlardı. 1976'dan sonra Mishimishimaböwei-teri'de nüfus sayımını ve demografik verileri yeniliyordum ve uydu Salezya misyon noktası Mavakita'nın yakınında yaşıyordum. Ushubiriwä adındaki genç adam, 22 yaşlarındaki bilgi vericim yanımdaydı. Yanımda taşınabilir bir bilgisayar vardı, bu gruplarla ilgili önceki verilerimi içeren dosyayı açtım. Dosyayı tarayıp, onun yaşamındaki çok önemli olayların demografik ve soy özetini ararken büyülenmiş bir şekilde beni izledi. LCD ekrana gözlerini dikti; güvensizliğini açıklayıcı bir şekilde tıslarken yüzü aydınlandı. Bir eliyle kolumu kavradı ve diğer kolumun dirseğiyle zarar verecek şekilde, kaburgalarımı dürttü, ağzı kulaklarında sırtırken sahte bir kızgınlıkla, heyecanla fısıldadı, 'Makinende (ölmüş) babamın ismi var!'

Sonra ekrana yöneldi, parmağıyla her kaydı izledi ve fısıldayarak bana adının altındaki satırı bütünüyle okudu –babasının adı, annesinin adı, doğduğu bahçe, oturduğu köy v.s. Neyse ki, okuma ve yazma dünyasına "girişi", en azından şimdilik ölü adlarının kamu önünde kullanılması yönündeki kültürel yasağa olan hassaslığını azaltmış görünüyordu. Aslında gizemli bir beceriyi paylaşmamızdan hoşnuttu. Daha sonra yaramazca, ölmüş ebeveynelerini ikimizin de tanıdığı birkaç insanın daha 'kaydını' göstermemi istedi ve ben rica ettiği kayıtları dikkatlice çıkarırken heyecanlı ama çok sessiz bir şekilde bana güvence verdi: "Doğru bilmişsin."

Aynı alan gezisinde, Ushubiriwä ve başka bir genç adam, daha uzak bir köye gezide bana eşlik ettiler. İlk gece küçük bir akarsu kıyısında kamp yaptık. Uyumak için hamaklarımızı

yerleştirirken Ushubiriwā ile yolculuk arkadaşımız sohbet etmeye başladılar. Ne söylediklerine fazla dikkat etmiyordum ancak sesleri ve heyecanları konuştuğça artıyordu, tanıdık, ancak garip bir şekilde konu dışı şeyler duymaya başladım. Yavaş yavaş, sohbetlerinin neden bu kadar yersiz geldiği kafama dank etmeye başladı: *Jaws* filmi hakkında konuşuyorlardı! Her ikisi de filmi Salezya misyonunda görmüş ve hayran kalmışlardı. Sanki şehirden çok uzakta bir taşra budalasımıyım gibi *Jaws*'u görüp görmediğimi sorduklarında kendimi oldukça aşağılanmış hissettim. Dürüst olmayıp şöyle diyerek saygınlığımı onarmaya çalıştım: 'İzlemedim ama kitabını okudum.' Yanomamölere gösterilen tüm filmler bu tarz değildir. 1990'da, Platanal'daki Yanomamölere, oradaki Ulusal Muhafız kalesi üyeleri tarafından pornografik filmler gösterilmekteydi.*

Misyon noktalarında dünyayla, küresel sorunlarla ilgili bir bilinç de gelişmektedir. 1968'de, çok uzak bir köyde, bebekliğini bildiğim, az-çok bilgili bir Yanomamö, bir gün İspanyolca olarak şöyle bir soruyla şaşırttı beni: 'Sizin insanlarda atom bombası varmış, doğru mu?'

Dış dünyanın giderek daha fazla farkında olmaları doğal olarak Brezilya'daki yeni altına hücum gibi onları daha doğrudan etkileyen olayların artan bilgisini de içeriyordu. Aralarında Salezya misyonundan birkaçı, Yanomamölerle tanışmak ve

* Görünüşte bazı Yanomamöler bundan önce de pornografik film görmüştü. 10 yıllık bir aradan sonra, 1985'te tekrar Yanomamölere döndüğümde birkaç Yanomamö, kızgın bir şekilde, onların köylerinde başka fotoğraf çekmemi istemediklerini çünkü onlardan 'pis' resimler yaptığımı söylediler. Ne demek istediklerini sorduğumda bir 'konferans' için Karakas'a götürüldüklerini ve oradayken 'Chagnon'un sizler hakkında yaptığı' bazı filmleri görmeye davet edildiklerini açıkladılar. Gösterimci, adımı iyice görsünler diye filmi başlıklarda durdurmuştu. Sonra film gösterilmişti. Erkeklerin parmaklarını vajinaların içine soktukları ve sonra yaladıkları yakın çekim görüntülerini içeriyordu. Birisi, Yanomamölerle etnografik araştırmamın saygınlığını sarsmak üzere, belgesel filimlerimden birine pornografik görüntüler eklemişti.

onlarla bu sorunları tartışmak için Brezilya'ya gitmişti. "Altının" ne olduğunu ve bunu bulabileceklerine inandıklarında *nâbâların* (yabancıların) nasıl çıldırdıklarını artık bilmektedirler –bu *nâbâların* altın peşinde koşarken Yanomamölere vereceği zararın az da olsa farkındalar.

Venezüella'daki misyon Yanomamölerinden birkaçı, Karakas'ı ve onun da uzağındaki yerleri görmenin heyecanıyla doludur; Brezilya'da, kabile üyelerinden biri olan Davi Kobenawä Yanomamö'nün çok uzaktaki yerlere heyecan verici geziler yapmış olduğunu ve bu yerlerdeki önemli önderlerle konuşmaya davet edilmiş olduğunu bilmektedirler. Davi Kobenawä Yanomamö, Brezilya'daki Demini Nehri üzerinde, Portekizce öğrendiği bir köydeki Yeni Kabile misyonerleri tarafından eğitildi. Daha çok *bizim* kültürümüzün başka kültürlerle ilişkilerinde "liderler"in söz sahibi olması ya da onların kültürlerindeki sorunları nasıl ele alacağımızı bilmediğimiz nedeniyle, Brezilya'daki Yanomamö-olmayan iyi niyetli Yanomamö davası savunucuları onu Yanomamö sözcüsü olarak seçmeye çalışıyorlar. Davi Kobenawä hakkında bildiğim her şey olumludur ve onun içten, dürüst bir adam olduğuna inanmaktayım. Ancak genel olarak Yanomamöler açısından gelecekte güçlüklerle karşılaşmasına yol açacak zor bir konuma getirilmiş olmasından kaygı duyuyorum. Bir kere, henüz 'pan-Yanomamö' farkındalığı diye birşey yoktur ve büyük olasılıkla o, Venezüellalı Yanomamöler adına konuşamaz; orada benzer önderler doğduğunda, birçok Venezüellalı Yanomamö grubu, Venezüella'da onların yakınında yaşayan gruplarla Brezilya'daki gruplardan daha yakın ilişkide olduğunda ve tersi durumda, Venezüella ile Brezilya arasındaki tartışmalı sınırın, her grubu gözle görülür şekilde farklı yaptığı düşünülebilir. Yanomamö 'önderlerinin' çıkarıcı dış kurumlar tarafından kolayca yaratılması durumunda, her çıkarıcı gurubun, kendi özel çıkarını arttır-

mak üzere kendi önderlerini yaratıp destekleme tehlikesi vardır. 1990'da, madencilik ekonomisine egemen Brezilyalı gruplar, kendi Yanomamö liderleri Marcelo Yanomamiyi desteklediler, Marcelo Davi Kobenawä'nın, kendi taraftarlarını savunurken gösterdiği isteklilikle *madencilerin* haklarını savundu; neyse ki Kobenawä'nın destekçileri Yanomamölerin selameti konusunda daha tutarlıydı. Venezüella'daki Salezya misyonlarının yaptığı gibi çeşitli dindar guruplar, ayrı ayrı misyonlarında özel önderlerini savunmaya başladığında, sorunlar çok karmaşık olabilir. Yanomamölerin siyasal bilinçleri, birkaç temas noktasında yeni yeni başlamaktadır ve bu ilişkiler birçok güçlüğü gebedir. Böyle bir fenomenin doğuşuna ilk defa tanık olmaktayım ve çeşitli 'yabancıların' siyasal konumları akıl hocalarının görüşünü yansıttığı görülen adayları saptamada ve özel eğitim vererek siyasal göreve hazırlamada nasıl yönlendirici olabileceğine hayret etmekteyim

Siyasal bilinç geliştikçe ve 'önderler' ortaya çıktıkça, Yanomamölerin yüzleşeceği sorunlar, dış danışmanların hepsinin yerel misyonerler, antropologlar ve yakında yaşayan diğerlerinden ibaret olmadığı gerçeğiyle de çıkmaza girecektir. Brezilya'da yaşayan Yanomamö'lerin üzerinde 1987 altına hücum döneminin medyada geniş yer bulan trajik etkisi nedeniyle bu halkın geleceği uluslararası kaygı konusu olmuştur. Bu kaygı, geçtiğimiz 3-4 yıl içinde, çoğu Yanomamöler için kesinlikle şaşırtıcı olan –çoğu benim için de şaşırtıcı olan– bazı sıra dışı etkinliklere yol açtı. Artık misyonerleri, "yaşamı sürdürme" ya da "kültürün devamlılığı" gruplarını, doğal kaynakları koruma eylemcilerini, bireyleri, antropologları, hükümet temsilcilerini ve diğerlerini içeren birçok ilgili grup arasında gelişen bir tür yarışma vardır. Yanomamöleri dünyaya tüm ayrıntılarıyla sunmada –insanlara bununla nasıl uğraşmak gerektiğine dair akıl vererek ve büyük olasılıkla onları

uygarlaşma korkularından 'kurtarmaktan' dolayı saygınlık kazanmak, bu etkinliklerin tek hedefi ya da ödülüdür. Olası Yanomamö 'önderleri' bu çekişmede rehin olabilirler ve bizzat Yanomamöler, birer 'meta' olabilir.

Bu yarışmayı yaratan belli başlı olgu, Yanomamölerin dikkat çekici olmaları ve özellikle Amazon'daki yerli halklar arasında en kötü durumda olanlara örnek oluşturmaları, dolayısıyla önem taşımaları ve dünyadaki tropik ormanların özellikle de Amazon ormanlarının korunması gereğidir. Beklendiği şekilde, görünüşte tam olarak 'Yanomamö' adının programlarına ilginçlik katacağının farkında olan birçok grup, Yanomamö kültürünün devamlılığının yüksek ölçüde reklam edilmiş sorunlarıyla ilgilenmeye çalışmaktadırlar. Örneğin, 1989'da, *Dünya Vahşi Yaşam Fonu*'nun İngiliz kolu, Birleşik Devletler'de, sevilen rock yıldızının ve bir çocuk korosunun eşlik ettiği bir bağış toplama turunun giderlerini karşıladı. Yabani kuşlar, böcekler ve tropikal ormandaki hayvanlar hakkında hoş şarkılar söylediler. Programa, şaşılacak şekilde, "Yanomamö" adı verilmişti. Bildiğim kadarıyla bu turun Yanomamölerle hiçbir ilgisi yoktu, yalnız turu düzenleyenler, Yanomamö adının halkın ilgisini çekeceğini ve herhalde Yanomamöler değil de, başka yerlerdeki kültür devamlılığı davaları için harcanacak bağışları artıracığını biliyorlardı.* O zaman bir Yanomamö'nün soyu tehlikede bir kelebek veya seyrek bir sinekuşu olduğunu düşünen çoğu tur üyesinin kanısını ciddi şekilde göz önünde bulundurmak olasıdır. Bu kadar çok sayıda grubun Yanomamölerin içinde bulundukları zorlukların bilincinde olması ve onlara yardım etmek için büyük çaba harcamaları bu halkın yararınadır, ancak Yanomamö davası adına yapılan katkıların, Yanomamölere gitmesi beklenir.

* Sting, sonunda, Brezilyalı yerli grupların, özellikle de Kayapo yerlilerinin topraklarını ve insan haklarını başarılı bir şekilde ve gururla savunmaya devam etti.

ÇARPIŞAN ETKİLER VE ÇELİŞEN BİLGİLER

Belki de, Kaobawä'nın bölgesinde doğmaya başlayan modern siyasal sorunların doğasını tanımlamanın en basit yolu, Yanomamö önderlerinin –yakın zamanlarda meydana çıkanların ve geleneksel olanların– daha büyük dünya hakkında giderek daha fazla bilgilendirildikçe, artık dünyadan kimin dost olduğu ve kimin olmadığı ve onlar arasında dolaşıma konulan çelişen bilgiler hakkında önemli kararlar vermek zorunda kaldıkça yüzleştikleri zorluk türlerini tanımlayan somut bir örnek vermektir. Bu düzensizlikteki önemli bir etmen, Venezüellalı Yanomamölerin bir dış dünyanın varlığının bilincine varmaları ve bu dünyayla ilgili bilginin kültürlerine nasıl girdiği hakkında şu anda var olan aşırılıklarla ilişkilidir. Dış dünya hakkında karışık bilgi, çoğu kültürlü olan ve bunun nasıl yorumlanacağını bilen misyon noktalarından girer ancak bilgi daha uzak olan ve bu dünyaya daha az tanıdık olan gruba iletilirken bozulur, çarpıtılır ve ciddi şekilde yanlış yorumlanır. Örneğin, misyonlardaki birçok Yanomamö, biraz eğitim görmelerinden dolayı *garimpeiroların* topraktan ve çamurdan altın çıkarmak için cıvadan yararlandıklarını bilir; nehirlere atılan cıva atığının zehirli olduğunu ve balıkların, hayvanların ve insanların ölmesine neden olduğunu da bilir. Bunun olduğunu aslında görmemişlerdir ancak süreci kolaylıkla anlayabilirler. Bununla birlikte, bu bilgi diğerlerine, daha uzak köylere iletildiği zaman başka kalıba sokulur ve çok farklı kavramlara, kültürel anlamlara çevrilir çünkü Yanmamölerin konuyla ilgili teknik temelleri yoktur. Ancak 'zararlı büyüleri' ve 'tılısları' anlarlar ve düşmanların *oka* gibi maddelerle onları 'zehirleyerek' hastalanıp ölmelerine neden olabileceklerine ve olduklarına inanırlar. Karışık bilgi onlara erişene kadar, cıva, *oka* gibi, ölmenize neden olması için düşmanların size üfür-

düğü büyü bir maddeye dönüşmüştür: Yabancı bir topluluğun veya Garibero (*garimpeiro*) denilen bir köyün okasıdır. Mayıs 1991'de, Venezüellalı bir televizyon ekibine uzak Yanomamö bölgesinde eşlik etmem ve Venezüellalı izleyicilere Yanomamölerin sağlık ve kültürel devamlılık sorunlarını halka duyurmak için onlar hakkında bir belgesel yapmada yardım etmem istendi: Çalışma arkadaşım, 30 yıldır tanıdığım Venezüellalı bir meslektaş olan Charles Brewer Carias'tı; 1960'lar da ve 1970'lerde Yanomamölerin biyomedikal incelemelerinde birlikte çalışmıştık.

İlk üç günü Shanishani-teri'de, 'uzak' bir köyü görüntülemekle geçirdik. Daha sonra diğer, daha az tanınan bir-iki gruba geçmeyi denedik ama şabonolarını boş bulduk. Bunun için sonraki birkaç günü sınırlı bağlantı kurmuş ancak hâlâ uzak bir bölgede bulunan bir Yanomamö toplumu örneğini belgelemek için Dorita-teri'de geçirmeye karar verdik. Brewer'la birlikte birkaç ay önce burayı kısaca ziyaret etmiştik ve büyük bir konukseverlikle karşılanmıştık; bana geri dönmem ve geçmişte birçok kere yapmış olduğum gibi onlarla yaşamam için yalvarmışlardı.* Onlardan çok sıcak bir karşılama bekledik. Venezüella Hava Kuvvetleri helikopterleri bizi hiçbir donatımız olmadan şabononun yakınındaki terk edilmiş bahçeye bıraktı ve yakıt ikmali için hemen ayrıldı; pilota, donanımızla ve birliğimizin geri kalanıyla birlikte, iki-üç saat içinde dönme talimatı verilmişti. Yedi kişiydik: Dört Venezüella TV ekibi üyesi, ben, Charles Brewer ve araştırma asistanı Javier Mesa.

Helikopterin gürültüsü duyulur duyulmaz, yolumuzu kes-

* Bu kitabın sonunda listelenen, Yanomama: Çok Yönlü Bir İnceleme adındaki film 1968'de, ortak çalıştığımız biyomedikal araştırmacılarımızla işbirliğimiz sırasında hem benim hem de Brewer'in çektiği filmlerden oluşur. İronik olarak, bu film, sonradan bölünen ve Patanowä-teriler arasında ve bu olayın meydana geldiği, bugün Dorita-teri olarak bilinen en büyük grup içinde çekilmiştir.

mek için yerlerinden çıkan bir düzine kadar Dorita-terili adamın kızgın, şiddetli bağırışlarını duydum. Başımızın ciddi belada olduğunu hemen anladım. Benimle birlikte olanların kimler oldukları konusunda hiçbir fikirleri yoktu. Düşmanları olduğumu ve geri dönmemi istemediklerini söyleyerek beni aşağılayıp azarladılar. Beni öldürmek istediklerini söylediler. Neden bu kadar şiddetli bir şekilde kızgın olduklarını sordum. Bana küfürlerle dolu hakaretler ve suçlamalar savurarak uzaklıklarını korudular. Onlara, *şabonolarına* gelerek onlarla konuşup konuşamayacağımı sordum. *Şabononun* içinde gözden kayboldular ve diğerlerine danıştılar. Sonunda, kızgın bir bağırış duyuldu: '*Şabonoya* gir; çabuk ol! Burada konuşacağız!'

Çok alçak ve dar olan girişten ilk olarak ben geçtim. Venezüellalı yoldaşlarım da izlediler. Aramızda, tanıdıkları ve Yanomamöce konuşabilen tek ben vardım. Şiddetli kızgınlıkları bana doğrultulmuştu. Görünürde hiçbir kadın veya çocuk yoktu; yakındaki bahçeye kaçmışlardı çünkü şiddetli bir çarpışmanın meydana geleceğinden korkmuşlardı. Erkeklerin çoğu; hepsi yaylarını ve oklarını sıkıca kavramış 20 kadar adam, aşağı yukarı 50 yaşlarında bir adamın, açıkça, *patanın* (büyük olanın) çevresinde yarım daire olarak bir araya geldiler. Adı Harokoiwä'ydi ve onu gençliğinden beri tanıyordum.

Harokoiwä kirli bir beysbol şapkası ve daha da kirli bir tişört giyiyordu. Bana ateş püsküren gözlerle bakarak, kızgın bir şekilde, ona doğru gelmemi istedi. Bana yakın olarak biraz arkamda, sağda duran Brewe dışındaki yol arkadaşlarım* arkamda kaldılar. 1968'de köylerinde biyomedikal araştırma yaparken Brewer'in benimle olduğunu hatırlattım; ben bunu belirtince onu anımsadıklarını onayladılar.

* Dorita-terilerle yüzleşme ilerledikçe, bu genç adamların beni oklarla vurmak üzere gönderilmiş olduklarını öğrendik. Anlaşılan, sadece yedi kişi olduğumuzu görünce vazgeçmişlerdi.

Harokoiwä, ritmik bir şekilde sağa sola sallanmaya başladı; beni, bebeklerini öldürmek, onlara salgın hastalık bulaştırmakla suçlayıp, düşmanca demeçlerini vurgulamak için, bir yandan diğerine sallanırken kalçalarını tokatlıyordu. Açıklamalarını aktarmayı bitirdikten sonra elini aşağıya uzatıp baltasını aldı, tehdit ederek yüzüme doğru tuttu, sonra da kafasının üzerinden geri çekti, kafatasımı ezmeye hazır konumda duruyordu. Öne arkaya, bana doğru ve geriye sallanarak açıklamalarını tekrarlamaya ancak bu sefer beni baltasıyla öldüreceğini de söylemeye başladı. Uzaklığı ve bunu tek bir hamleyle yapmak için gereken salınımı ölçüyordu.

Ona doğru yaklaşımaya devam ederek etkili bir salınım yapmasını zorlaştırmaya devam ettim; o da en uygun vuruş uzaklığını korumaya çalışmaya devam etti. Bu noktada içlerinde bazıları Harokoiwä'nın şiddetinden ve iğneleyici suçlamalarıyla alevlenerek bana ve Charles'a doğru akın ettiler ancak biz yerimizi koruduk; içlerinden biri Charles'ın kolunu kavradı ancak kolunun gücünü ve korkmadığımızı dikkate alarak geriledi.* Geçtiğimiz 27 yıl boyunca onun grubu için yapmış olduğum tüm iyi şeyleri anlatarak Harokoiwä'yi sakinleştirmeyi başardım –hasta olduklarını duyduğumda getirmiş olduğum tüm ilaçları ve onları, o zamanlar çevrelerindeki tüm grupların onda birini ortadan kaldırmakta olan yok edici bir salgından kurtararak tıp dalındaki yol arkadaşlarımla uzak köylerini yürüdüğümüz ve onları kızamığa karşı aşıladığımız zamanı anlattım (Neel ve diğerleri. 1970). Onlara bu yalanları kimin söylediğini sordum. 3 günlük yürüyüş uzaklığındaki Platanal'daki Salezya Misyonunu ziyaret ettiğimde, oradaki

* Kaobawä, yaklaşık iki yıl önce bana, düşmanlarınızın karşısında korktuğumuzu belli etmek hakkında özellikle keskin bir yorum yapmıştı. "Asla düşmanına korkunu belli etme! Güçlü ve sakın ol! Korktuğunu açığa vurduğun an ölümcül tehlikesindir! İşte bu, düşmanın seni öldüreceği andır."

yeni Yanomamö önderlerinden biri olarak ortaya çıkan bir adam olan ‘Alfredo’ da olmak üzere ‘birçok insanın’ ona bunu söylediğini belirtti. Alfredo bir *policia*, bir polisti (büyük olasılıkla, yukarıda değinilen Sezar Dimanawā’nın yerini alarak artık Yanomamö *commisario* olduğunu söylemek istemişti). Alfredo’nun onlara, beni köylerinin dışında tutmalarını çünkü fotoğraflarını çekip (nüfus sayımı amaçlı kullanılan vesikalık fotoğraflar) bebeklerinin ölümüne neden olduğumu söylediğini belirtti. Köylerinde, onlarla görüşmeye başlamamdan bu yana olan tüm gizemli ölümler vesikalık fotoğraflarıma dayanıyordu. Tüm bu ölümlerin intikamını almak için beni öldürmek istemişlerdi. Alfredo ayrıca onlara, bu fotoğrafları ülkemdeki yabancıları çok büyük miktarlarda *madohe* (takas eşyası) karşılığında sattığımı ve onları da bu şekilde aldattığımı söylemişti. Onlara, sularına, onu içen balıkları ve insanları zehirleyen garip maddeler koyduğumu söylemişti. Bölgelerindeki av hayvanlarının kaybolmasına da benim neden olduğumu söylemişti –(önceden, bir keresinde) içinde geldiğim helikopterin gürültüsü av hayvanlarını korkutup sonsuza dek kaçırmış ve onların da aç kalmasına neden olmuş olabilirdi.

Charles’la birlikte onlara, Caraca-teri’deki ‘büyük’ polislerle bu suçlamaları, hatta belki de onlarla Alfredo’yu bu tartışmada yer almaya davet ederek soruşturacağımıza söz verdik.

Uçağımızın gürültüsünün av hayvanlarının kaçmasına neden olduğu suçlaması, Alfredo’nun birisi tarafından ‘yetistirildiğini’ anlamamı sağladı. Brezilyalı Yanomamölerin arasındaki altın madencilerinin varlığının çoğu kez iddia edilen bir etkisi, yasadışı maden kamplarına olan sık uçak inişlerinin bu bölgedeki av hayvanlarının kaçmasına ve seyreilmelerine neden olmasıdır. Av kıtlığının daha olası bir açıklaması, av tüfeği kullanan madenciler tarafından arttırılan avlanma baskısı olacaktır. *Garimpeiros*ların ne yaptığını bilen birinin

Yanomamölere bir *garimpeiro* olduğumu söylediğini anlamış-
tım.*

Bir süre onlarla konuştuktan sonra *şabonodan* ayrıldık. Yalnız olmuş olsaydım yapmış olabilecekleri gibi, beni ölümle tehdit etmelerinden dolayı kızgındım. Bir saat boyunca kızgın güneş altında helikopterin gelmesini bekleyerek dışarıda dururken belirli aralıklarla erkek grupları konuşmak üzere çıkıp kötü niyetli eylemlerin konusunda yayılan söylentilere kızgınlıklarını ve düşmanlıklarını belirtmeye devam ettiler ancak her seferinde biraz daha yumuşadılar. Sonunda bir grup daha yaşlı kadın sözde su alıp götürmek için çıktılar. Durup benimle konuştular. Bana yönelik belli ettikleri duygudaşıktan etkilenmişim; beni sevecen akrabalık terimleriyle çağırdılar ve yalanlara inanmadıkları konusunda güvence verdiler. Birkaç grup gelip gittikten sonra reis, Harokoiwä ortaya çıktı. Şiddetli kızgınlığı hafiflemişti ancak hâlâ soğuk ve çekingendi. *Şabonolarına* gelmemi rica edip kadınların, biri 'yeğeni', diğeri 'erkek kardeşi' ve kendi karısının da 'babası' olduğumu savunarak, bana davranışını eleştirdiklerini açıkladı. Bunu bir süre düşüneceğimi söyleyerek yalanlar nedeniyle beni öldürmekle tehdit eden insanların olduğu köylere asla dönmediğimi ekledim. Öldürücü olaylarının, birinin diğerlerini öldürmek için tılsımlar gönderdiğine dair –bu kitabın Öndeyişinde tanımladığı gibi– yanlış söylenti ve suçlamalar nedeniyle kışkırtılabileceğini ve kışkırtıldığını anlamak önemlidir. Sonunda helikopter döndü ve biz de ayrıldık.

* Sadece birkaç ay önce, köyllerine geri dönüp onlarla yaşamam için çok istekli olan Kedebaböwei-teri insanları bana, Mavaca misyonundaki Salezya tarikat üyesine kızgın olduklarını çünkü hem Brewer'in hem de benim, bölgelerinde altın aradığımızdan, yani *garimpeiro*lar olmamızdan dolayı beni köyllerinden sürmeleri gerektiğini söylediğini belirttiler.

Alan araştırmamı kapsayan yaklaşık 30 yıl boyunca birkaç kere Yanomamöler tarafından neredeyse öldürülüyordum. Bunlar yukarıdakinden tamamen ayrı durumlardı ve kendi koşullarında anlaşılabilirdi. Bu durumlarda, böyle bir olasılığın olduğu bazı yerlere gitmenin riskli olduğunu biliyordum ancak bu bilinen riskleri almaya istekliydim. Geçmişte beni öldürmekle tehdit etmiş veya bunu yapmaya çalışmış olup hâlâ yaşayan Yanomamö erkeklerinin çoğu şimdi benim arkadaşlarımdır –ve hatta, her ne kadar sakınlı olsak da, bu uzun zaman önceki durumlar hakkında şaka yaparız. Onlara gereği gibi davranmış olmam, çekişmelerinde veya savaşlarında taraf tutmamış olmam, onlara ilaç sağlamış, hastalarını tedavi etmiş olmam ve istedikleri, gereksinim duydukları malzemeleri, çoğunlukla da başka türlü ulaşamadıkları bir zamanda, düzenli olarak getirmiş olmam nedeniyle beni hoş karşılanan bir arkadaş olarak bilmeleri, kabul etmeleri, saygı duymaları ve düşünmelerinden dolayı, artık, 1990’larda bunun aşırı derecede uzak bir olasılık olduğuna inanmaya başladım.

Ağustos 1991’de, hemen güneylerindeki bir köy olan, inip araştırmamı yaptığım Ashidowä-teri’ye giderken (*New York Times*, 11 Eylül 1991’de anlatılmıştır), Dorita-teri’nin üzerinden uçtum. İki gün sonra Harokoiwä ve Dorita-teri erkeklerinden oluşan büyük bir temsilci heyeti Ashidowä-teri’ye vardı, şabononun doğrudan karşısına uygun adım yürüdü ve Ashidowä-teri reisinin yanında, köyün yaşadığım bölümünün önünde bir araya geldiler. Helikopteri görüp duymuşlardı ve benim de içinde olabileceğimi tahmin etmişlerdi. Yeni ve daha da ciddi bir olayın gelişeceğinden endişeleniyordum ve kendisi ile yoldaşlarının Ashidowä-teri ile reilerine yönelik –sanki neredeyse orada değillermiş gibi– sergiledikleri mutlak, göze batan kibarlık ve insan ilişkilerin-

de incelik eksikliğine hayret etmiştim. Harokoiwä dövüşçü bir köydendi; Ashidowä-teriler siyasal olarak açıkça boyun eğiyorlardı.

Yüksek sesle benimle konuşmak istediğini bildirdi ve hemen çarpıcı, ateşli bir konuşmaya başlayarak kendisinin ve insanların her şeyi baştan düşündüğünü, onlarla olan uzun dönem arkadaşlığımı gözden geçirdiklerini ve Alfredo ile Salezya Misyonundaki 'yabancılar' tarafından onlara yalan söylenmesine karar verdiklerini açıklayıp onları kötü olduğuma, sularına gizemli zehirler koyduğuma, helikopterimle avlarını kovaladığıma ve fotoğraflarını çekerek bebeklerinin ölmesine neden olduğuma inandıran bir rahiple bir rahibenin ve Ocam'a'daki Salezya misyonundan iki genç Yanomamö önderinin adlarını verdiler. Beni, öldürmekle tehdit ettiğinde sadece bu yalanlara göre davrandıklarına ve bunların yalan olduğuna karar verdikten sonra köyüne gelip yaşamamı ve benimle tekrar arkadaş olmayı istediğine inandırdı.

Bir hafta sonra araştırma arkadaşlarımla birlikte, helikopterle onun köyüne taşındık ve geçmişte birçok kez yaptığım gibi, onunla ve topluluğuyla çok hoş bir hafta geçirdik. Bu hafta süresince birkaç yeni şey öğrendim. Bir tanesi, misyonlardaki Yanomamölerden (ve rahiplerden) geçmeden alışveriş mallarını –palalar, baltalar, oltalar v.s.– doğrudan getirmem ve bunları onlara bedava vermem nedeniyle Platanal'daki insanların benden hoşlanmadıklarıydı. Dorita-teri'yi ziyaret edebildiğim sürece bu şeyleri almak için misyona gitmek ve palalar, kaplar, oltalar v.s. elde etmek için mal üretme çabasına girmek zorunda kalmayacaklardı. Diğer, en üzücü olanı, dört yıl önceki son nüfus sayımından bu yana Dorita-terilerin çoğunlukla çocukları ve yaşlı insanları öldüren bir salgından dolayı yüzde 25'lik bir orana ulaşan ölümlerden acı çekmeleiydi. Bu, 1987'de ve tekrar 1981'de sayım yaptığım 17 köy

için belgelediğim en yüksek ölüm oranıdır. Yabancılarla olan tek bağlantıları Platanal'daki Salezya Misyonundan *garimpeiro* olmayan insanlarlaydı; bu insanlar, bir Ulusal Muhafız grubu da olmak üzere artık giderek artan sayıda Yanomamö-dışı insanların oluşturduğu topluluklardı.

SİYASAL, AHLAKİ VE FELSEFİ İKİLEMLER

Bizim kültürümüzün Yanomamöleri değiştirmeye özendirip özendirmemesi veya bunun olmasını önlemeye çalışıp çalışılmaması gerektiği hakkında çok karışık siyasal, ahlaki ve felsefi sorunlar ortaya atılmıştır. Buradaki yorumlarım sadece Venezüella'da olanlarla ilgili bildiklerime dayanır. Yanomamölerin, Batı kültürünün en azından bazı yönlerine (yani onların, örneğin kurduğu bağlantıların çoktan yarattığı sorunları tedavi etmek için tıbbi servislere güvenilir erişimi kasten önleyen yönlerine) daha bağımlı olmaya giderek artan bir gereksinim olarak görülebilecek olanla karşıtlık göstermesi konusuyla ilgili ahlaki bir sorun vardır. Çoktan ilerlemekte olan bağlantı süreçlerini duraksatmak veya tesine çevirmek artık olanaklı değildir ve uzak köylerdeki tıbbi hizmet durumunda, bunu yapmak olanaklı olsa bile, bunun yapılması gerekip gerekmediği, çok karışık bir ahlaki sorundur.

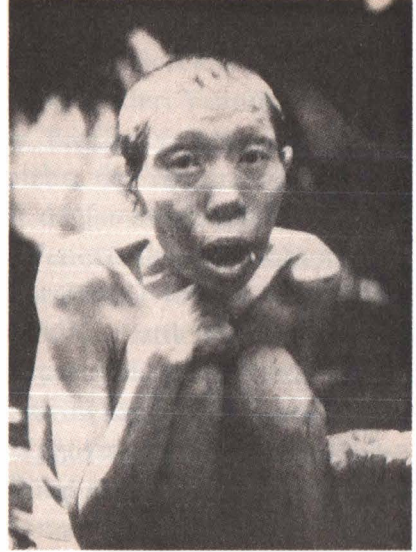
Siyasal olarak, soru şudur: Eğer değişim olacaksa, değişimlere yol göstermekle kim ilgili olmalı veya bundan kim sorumlu olmalıdır? Bunu yapanlara hangi politikalar yol göstermelidir? En derin korkum, bu süreçteki en büyük ve yasal katılımcılardan biri olan Salezya misyonlarının sağlık sorunlarına yetersiz ilgi göstermesi ve gerçekten, varlıklarının bağlantısının odağı olarak bu sorunları yaratmaya bir dereceye ka-

dar yardım etmiş olmasından dolayı onların yok saymalarıdır.*

Platanal'daki 1968 Kızamık Salgını

Salezyların ölümcül salgınlar hakkında bilgisizliği ve bunlara yönelik katı tutumları yukardaki olayla sınırlanmaz. 1967'de tıbbi ortaklarımla birlikte, o yıl topladığımız kan örnekleriyle, Yanomamölerin kızamık antikorları olmadığını belirledik. Bu son derece bulaşıcı hastalıkla karşılaşmamışlardı, dolayısıyla hastalık kabile nüfuslarını vurduğu zaman çok yüksek ölüm oranlarına yol açar. Bu yüzden 1968 alan gezimizde, kızamıkla karşı karşıya gelmesi olası grupları aşılama amacıyla yanımızda 2.000 kızamık aşısı getirdik. Ne yazık ki, kızamık, alana henüz ulaştığımız sırada Yanomamöleri vurdu. Böylece, araştırma zamanımızın çoğunu, yayılmasını engellemek için salgının çevresine bir "halka" oluşturmaya çalışarak

* Örneğin, Salezya misyonları araştırmaya giderek daha fazla karşı çıkmaktadır çünkü araştırmamanın Yanomamöler arasındaki ölümlerin nedenlerine ve oranlarına dönüktür ve misyonlardan elde edilmiş av tüfeklerinin neden olduğu ölümler de içinde olmak üzere, halka açıklamayı yeglemeyecekleri gidişatları rastlantısal olarak açığa çıkarır. Salezya misyonlarındaki veya bunların yakınındaki köylerde çalıştığım sırada, son birkaç alan gezimde bazı bilgi vericilerim, misyonerlerin onları, bana ölüm nedenleriyle ilgili bilgi vermemeleri için uyardıklarını belirttiler. Bu bağlantıda, yukarı Maraca'daki salgının bir hesaplaması ve Salezya rahibelerinden birinin salgınların uzak, bağlantı kurulmamış köylerden gelen Yanomamö ziyaretçiler tarafından misyona getirildiği tartışması için Bkz. Chagnon&Melancon, 1984. Demografik araştırmam güçlük çıkaran veya kötüleyen bireylere ya da gruba olan bir ilgiyle hareket geçmez. Ancak ciddi bir sağlık sorununu düzeltmek için, insan öncelikle varolduğunu tanımalı, bunların belgelenebileceği kalıpları anlamaya çalışmalı ve bu eğilimleri yaratan koşulları değiştirmek için adım atmalıdır. Kabile gruplarıyla kalıcı bağlantının herhangi bir noktası, önlemek için sağgörüylü yollar tutulmaması durumunda bu ölüm süreçlerini yaratabilir ve genellikle de yaratır.

Şekil 7.5 Venezüella'daki 1968 salgını sırasında kızamıktan iyileşen yaşlı bir kadın.

geçirdik. Aşılana kimse hastalanmadı ancak birçok kişiye ulaşamıyorduk ve oralardaki ölüm oranları yüzde 20 ile yüzde 30 aralığındaydı. (Şekil 7.5 ve 7.6) Bu alan gezisinin sonuna doğru, aşılanmış olduğumuz bir köy olan Tatanowa-terilerle birkaç hafta sonrasında küçük havaalanına ve eve giderken, Plantal'daki Salezya misyonundan geçtim. Plantal Yanomamölerinden hiçbiri misyonda değildi, Patanöwa-terileri ziyaret ediyorlardı ancak bizim tarafımızdan aşılınmamışlardı. Misyonda kızamık hastası Brezilyalı bir misyon çalışanının olduğunu anlayınca irkildim. Salezya rahibi Papaz Sanchez'i ve Yerli Kurulu doktorunu, Yanomamöleri geri döndüklerinde (şu an yolda olduklarını söyleyerek,) onlara kesinlikle kızamık geçireceğine dikkat çekip bu adamı hemen misyondan almaları için sıkıştırdım. Hasta Brezilyalı adamı göndereceklerini söylediler. Ayrıca Ocamo Misyonundaki Papaz Cocco'ya bu durumu haber verdim ve Platanal misyonu ile radyo aracılığıyla bağlantı kurup Brezilyalı adamın hemen alınmasında ısrar etmesi için sıkıştırdım.

Şekil 7.6 Venezüella'daki 1968 salgını sırasında kızamıktan iyileşen bir baba-oğul.

Israrlı ricalarıma önem vermediler ve Yanomamöler Plan-tal'a döndüler. Sonuç olarak izleyen ölüm oranı yaklaşık yüzde 25'ti. Bu salgın önlenebilirdi. Daha trajik olanı sonuçtaki ölü sayısı, Yanomamöler kızamıktan ölmeye başladıktan sonra Salezya rahibi ve Kızılderili Kurulu doktoru hastalara yardım etmek için köyde kalsaydı önemli ölçüde azaltılabilir olmasıydı. Her ikisi de Yanomamöleri kendi hallerine bırakarak, salgının ortasında köyden ayrıldılar.

Hiç olmazsa, böyle sorumsuz bir neden ve sonuç anlayışları olan insanlara Yanomamöleri etkileyecek gelecek sağlık programları ve politikaları için ciddi bir sorumluluk verilirse veya şimdi açıkça yaptıkları gibi kimin programları geliştirmeye katılabileceğine ve kimin katılamayacağına karar vermelerine izin verilirse, bu tıp yönünden akıllı bir girişim sayılmaz.

Venezüellalı Yanomamöler arasındaki çalışmada bir umut kıvılcımı vardır: *Parima* – *Culebra* diye anılan bir örgütte top-

lanmış, bir grup kendini adanmış Venezüellalı genç doktor. Venezüella Sağlık Bakanlığı'na uyarlar ancak temel olarak gönüllülerdir. "Parima" ve "Culebra" sözcükleri Yanomamö bölgesindeki iki yeri gösterir: Parima, Brezilya'yı Venezüella'nın en güneyinde ayıran dağlar ve Culebra da, Yanomamö topraklarının kuzey sınırındaki yüksek dağlar bölgesindeki bir vadi. Örgütleri, yeni mezun olmuş Venezüellalı tıp doktorlarına, (bir yıllık doktorluk ihtisas devrelerini) yoksul Venezüellalı vatandaşlar arasında para almadıkları pratik gönüllü tıp çalışması yaparak geçirmeleri için ulusal yükümlülüklerini yerine getirebilecekleri birkaç yoldan birini sağlar. Söylemeye gerek yok, doktorluk ihtisas yıllarını T.F. Amazonların sert sağlıklı bölgelerinde geçiren bu gönüllüler yerlilerin sağlık sorunlarıyla gerçekten ilgilidir ve Yanomamöler onlara saygı duyar. (Şekil 7.7). Örgüt iki kendini adanmış insan tarafından, 1990-

Şekil 7.7 Salezya misyonlarıyla seyrek bağlantıda olan bir köyde, hepatit yüzünden ölmekte olan bir kadın, 1987. Alan araştırmanın ilk yıllarında, Yanomamöler arasında hepatit görülmüyordu ancak şu an Venezüellalı Yanomamöler arasında önemli bir öldürücüdür.

1992 araştırma gezilerim sırasında uzak Yanomamö köylerine benimle, stajyerlerinin birkaçının yanı sıra yolculuk eden Dr. Teodaido Mercano ve DR. Hector Padula tarafından işletilmektedir.

Bunlar, Yanomamöler içindeki sağlık koşulları hakkında endişe duyan ve bunları çözmeye kararlı olan kendilerini adanmış, iyi eğitilmiş, duyarlı genç tıp uzmanlarıdır. Farklar açıktır, olanakları ve temel kaynakları hem ilkel hem de fazlasıyla sınırlıdır. Parima –Culebra’da çalışan stajyerlerin her yıl değişmelerine rağmen iki yönetici– Dr. Marciano ve Dr. Padula programın devamlılığını korur ve bunu yavaş yavaş, Yanomamöler için etkin bir halk sağlık programına dönüştürmektedir. Çok az maddi destek sağlanmıştır ve dışarıdan parasal destekle sağlık ulaştırma programlarını kökünden düzeltebilirler. Her köyde bir sağlık ve demografik kayıtlar sistemini, ölüm kalıplarındaki değişimleri belirlemelerini ve sırasında, yavaş yavaş daha etkili önleyici tıp programını geliştirerek bu bilgiyi şu anki ve gelecek tıp ilgisini yönlendirmek için kullanmalarını sağlayacak bir kayıtlar kümesini geliştirmek ve sürekli olarak izlemek zorunda olduklarının oldukça farkındadırlar.

Gelecek yıllarda çaba harcayacağım birkaç şeyden biri, benim gibi antropologların kendi araştırma çalışmalarımız için topladığımız demografik türlerinden (nüfus sayımı ve soy verileri) güvenilir bir temel elde edip sürdürmelerine yardım etmek için bu kendini adanmış grupla işbirliği yapmak olacaktır. Bu veriler, Parima –Culebra tarafından sunulan gibi tıp programları için temeldir. Yanomamö Kültürel Devamlılık Fonu veya AFVI’ye parasal yardımlar, bunlara benzer çabaları destekmekte kullanılacaktır.

Temel ikilem şudur: Yanomamöler, henüz doğrudan bağlantı kurulmadıkları veya tehdit edilmedikleri yerlerde tü-

müyle yalnız mı bırakılmalıdır yoksa salgınların onlara yayılması için çok geç olduğu anlayışıyla, tıp hizmetleri sağlamak üzere bu bölgelere girmek için önceden düşünülmüş girişimlerde bulunulmalı mıdır? İlk seçenek zarar verici salgınlarla ve nüfuslarının öngörülebilir yok edilişiyle sonuçlanabilir. İkinci seçenek onlarla Batılı bağlantıları çoğaltacak ve değişim oranına katkıda bulunacaktır.

İkisinin ortası yok mudur? Tek düşünebildiğim, uzaktaki köylerin değişim sürecine bütünüyle dahil olma veya bundan uzak durma seçeneklerinin varlığını koruduğu, yani buna katılmaya zorlanmadıkları bir tür uzlaşmadır. İstenen bir sonuçtur ve bu, kabileler dünyasının yok olmasını görmek istemeyen bizler için, “özgür” veya “bağımsız” Yanomamölerin olmaya devam edeceği romantik bir imgelem olabilir. Ancak bunlar bile, önlemek için bu bölgelere girmeyi gerektiren tıp programlarının geliştirilen evresinde getirilmiş hastalıklardan ve artan ölüm oranlarından çekeceklerdir. Olumsuz olma olasılığı olan bir yönü artık bu dünyayla birleşmeye giden gruplar gibi, bizimki gibi bir dünyayla uğraşmak durumunda bırakılan bu Yanomamölerin tüm Venezüellalı Yanomamöler için neyin iyi, neyin kötü olduğuna karar verme sorumluluklarıyla ve ayrıcalıklarıyla bırakılmalarıdır. Bu sürecin biçimlenmesini izlerken, bunun nasıl sonuçlanacağı ve kararların, tüm Yanomamölerin çıkarları düşünülerak alınıp alınmayacağı konusunda ciddi korkularım vardır.

YANOMAMÖLERİN –VE TÛM KABİLE İNSANLARININ– GELECEĞİ?

Yanomamöler gibi yerli toplulukların kültürel devamlılıkları ve gelecekteki refahlarında en önemli iki etmen toprak ve sağlıkla ilişkilidir. Venezüella Başbakanı Carlos Andres Pé-

rez, 1991 kararları yoluyla, Venezüellalı Yanomamölerin doğal ortamları üzerinde engellenmemiş, kendine özgü haklarına ve bu doğal ortamların ekonomik gelişine ve yasaklanmasına kadar, kültürel devamlılıkların büyük olasılıkla güvence altına alacak yasaları uygulamaya geçirdi. Ayrıca, gizli olarak FUNDAFACI ve AFVI gibi kâr amaçsız örgütler tarafından düşünülmekte olan uygulanabilir programları, tamamlanması durumunda, Yanomamöler için ve Ye'kwanelar, Piaroalar gibi komşuları için, uzun dönem sağlık çıkarları sağlayacaktır. Bu bölgeyi yönetmeyi ve buraya erişimi belirlemek için başvurduğu kurallar sayesinde, Yanomamöler'in var olan ve öngörülür gelecekteki sağlık sorunlarını ciddiye almasını umalım. Başkan Pérez'in ardılının bu bölgenin korunmasını savunmaya devam etmesini umalım. Bunların hiçbir engelle karşılaşmaması durumunda, Venezüellalı Yanomamölerin kültürel olarak kurtulacakları ve Brezilya'daki 1987 altın hücumunun bir sonucu olarak Brezilyalı soydaşlarını harap etmiş olan zarar verici salgın türlerinden kaçınabilmeleri konusunda iyimser olurum.

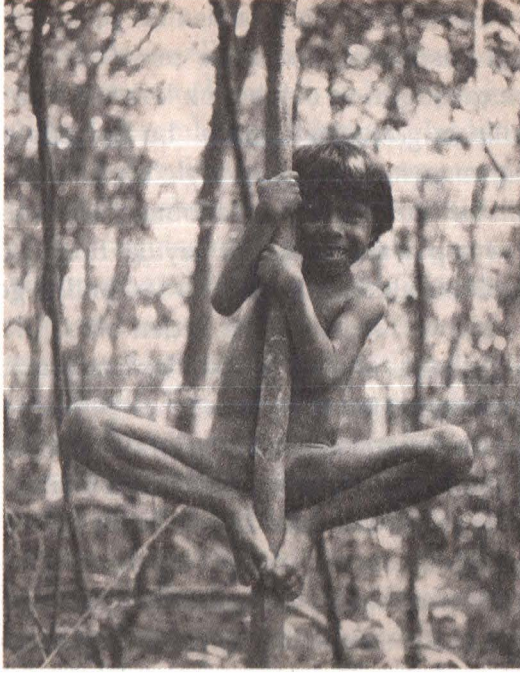
Brezilya hükümetinin, sınırın o tarafındaki Yanomamö köylerinde ne kadar zarar verici olmuş olduğu hâlâ açık değildir. Daha da çelişik bir bilgi beni şaşırtmaktadır: 1991'de, Amerika Antropoloji Birliği, Brezilyalı Yanomamöler'in kötü durumunu, özellikle de şimdiki sağlık durumlarını soruşturmak için bir kurul oluşturuldu. Raporlarındaki bir özeti (Antropoloji Gazetesi, Eylül 1991) Brezilyalı Yanomamölerin doğurganlık oranının sıfıra düşmüş olduğunu, her yıl yüzde 10'un üzerinde bir oranda öldüklerini ve birçok köyde hiç çocuk veya yaşlının olmadığını belirtiyordu. Bu istatistiklerin kaynağı raporda verilmemişti. Bu raporun yayınlamasıyla yaklaşık aynı zamanda önceden değindiğim Cansolata Rahibi ve antropolog John Saffrio'dan, bir mektup aldım. Yıllarca çalış-

miş olduğu Catrimani Nehri vahasında *gaimpeïolar* tarafından getirilen hastalıklar nedeniyle meydana gelen ölümleri belgelemeye çalıştığını ve çok büyük kültürel yıkımın meydana gelmiş olması *gerçeğine rağmen* bu bölgede aşırı yüksek ölüm oranlarını gösteremediğini söyledi.

Bununla birlikte, Brezilyalı Yanomamölerin diğer bölgelelerinden gelen toplu raporlar çok sayıda Brezilyalı Yanomamö'nün büyük olasılıkla *gaimpeïolar* tarafından getirilen hastalıklardan veya varlıkları salgına neden olan çok sayıda maddencinin akınından önceki hastalıklardan ölmüş olduğuna inanmama yol açmaktadır.

Birleşik Devletler Hükümeti yakında, Brezilya dahil olmak üzere Latin Amerika ülkelerine, Yanomamöler gibi yerli topluluklarına nasıl davrandıklarına bağlı olarak A.B.D. dış yardımı yapabilir. Bunun, Amazon vahası yerlilerine yönelik politikaları düzeltmesi için önemli, kullanışlı ve güçlü bir araç olduğunu düşünüyorum ancak ayrıca orada nelerin olmuş olduğunu ve birçok Brezilyalı Yanomamö köylerinde ve bu tür araştırmaya yeni başlamış olduğum sınır yakınındaki, şimdi çok savunmasız olan Venezüellalı Yanomamö köylerinde aşırı derecede dikkatli demografik alan incelemeleriyle belirlenebileceğini bilmemiz gerektiğine inanıyorum. Böyle incelemelerin amacı sadece bir trajediyi belgelemek değil, daha da önemlisi, hâlâ devam edip etmediğini ve bunun hangi çapta olduğunu belirlemek ve bunu durdurmak için yollar geliştirmektir.

Antropolojik meslek yaşantım artık tamamlanmıştır. Sadece, farklı bir kültürü yapabileceğim en iyi şekilde belgelemeye ve açıklamaya çalışan bir antropolog, bir bilimadamı olarak yola çıktım. Tekrar tekrar geri döndükçe ve Kaobawä, Rerebawä gibi insanlarla da yakın ilişkili oldukça, kültürlerine “karıştım” ve artık onlara ve çocuklarına, meydana gelen

Şekil 7.8 Yanomamölerin geleceğinde, 1960'ların sonunda gelen bir solunum enfeksiyonundan ölen bu çocuğun yüzünde okunan mutluluk için yer olmasını umalım.

kaçınılmaz değişimlerde bir hak tanınmasını sağlamak istiyorum. Bunu sadece Puerto Ayacucho'daki otlakçılara ve dilencilere, Karakas'taki azınlık mahallelerindeki alkoliklere ve fahişelere, dedikleri gibi karışarak –daha etkin olarak ve temiz bir geleceğe, sosyo-ekonomik merdivenin olası en aşağı basamağında aşağılık üyeler olmaya mahkûm etmeyen bir geleceğe sahip olma haklarının ve şanslarının bir savunucusu olarak– yapabilirim. Yararlı meslek yaşantımın geri kalanı buna adanacaktır.

Bu çabada birbirine bağlı iki şey söz konusudur. Biri, Yanomamölerin içinde yaşadığı ekolojik yaşam ortamının biyolo-

jik çeşitliliğinin korunmasıdır. Diğeri ise, bu bölgenin etkin koruyucuları olmuş olan bu insanların kendilerinin korunmasıdır. Birisini koruma ve değerini artırma çabaları, diğerinin de çıkarına olacaktır.

Öğrencilerim ve başkaları sık sık bana sorar: ‘Ben nasıl yardım edebilirim?’ Bunun en basit yanıtı, artık Yanomamölerin doğal ortamlarının uzun dönem iyiliğine yöneltilen çabalara etkin bir şekilde katılmaktır. Bunun gibi Alan İncelemelelerinin, böyle eylem şekillerini ayrıntılarıyla açıklamak için uygun forum olmamasına rağmen, bunların yazarlarının, burada tanımladığım türden yerli topluluklar arasındaki trajedileri yatıştırmanın olası yollarını belirtmesi uygundur. Katılmak için programlar ve olası yollar hakkında bilgi için bana yazın:

Yanomamö Survival Fund
P.O. Box 30267
Santa Barbara, CA 93105

Yanomamölerin geleceği şimdi hassas bir dengede tutunmaktadır ve kuşkusuz, tarihlerindeki bu en kritik dönem süresince nelerin olduğunu belirtmek için yakın gelecekte bu monografiyi tekrar gözden geçirip yineleyeceğim. Uluslararası ilginin büyük bölümünün buraya kadar Brezilya’daki trajik olaylara odaklanmış olmasına rağmen, Venezüella’da da eleştirel politikalar ve değişimler hâlâ biçimlenmektedir ve ilgimizi hak etmektedir. Şu anda, oradaki Yanomamöler için daha umut dolu bir gelecek sağlayabilecek birçok şey vardır. İlgilenilen, bu sözü geçen insanların, olayların ve ayarlamaların takımyıldızı kısa ömürlüdür ve çok geçmeden yok olacaktır.

Sizin ve benim yaptıklarımız, bunun gelişmesinde büyük bir fark yaratabilir. Büyük ölçüde bu kitabın birkaç basımının antropoloji derslerinde kullanılması nedeniyle, Yanomamöler,

dünyadaki en bilinen yerli topluluktur. Yanomamöler için bir şey yapamazsak, büyük ölçüde bilinmeyen başka bir yerli grubun –herhangi bir yerde– ne kadar şansı olur? Eğer Yanomamöler yenilirse, diğer birçok yerli grup da yenilebilir. Yanomamöler artık her yerdeki kabile insanların bir simgesidir, belki de sıradan ilgili, eğitilmiş ve kararlı insanların, sizin ve benim hiçbir şey yapamayacağımız yıkıcı bir süreci durduramayacağının en güçlü örnek davasıdır.

Kaobawä'nın en sevilen çocuğu, Ariwari, ben 1985'te köyüne dönmeden hemen önce öldü. O zamanlar genç bir adamdı, yeni bir eşi ve bir bebeği vardı. Yaşayacak çok şeyi vardı ancak yabancılar tarafından getirilen bir hastalıktan öldü.

Ek Sözlük

Hısımlar: Evlilikle olan akrabalar. Bunlar, örneğin, bir erkek dayısının kızıyla evlendiğinde, kan akrabalarını da içlerine alabilirler. 'Kan akrabası' deyişi, evlilikle ilişkili olan bu kan akrabalarını tanımlamak için kullanılır. Kan akrabaları, ortak bir ataları olan erkek akrabaları da içerir.

Baba tarafından akrabalar: Birbiriyle akrabalıkları erkekler yoluyla olan kişilerdir. Bu, erkek ya da kadın soyundan gelen kan bağı akrabalığından ayrıdır.

Muz, yabancı: Bilinen muzun uzak bir akrabasıdır ancak muzdan çok farklı olan bir meyve tohum zarfı bulunur.

İki kola ayrılan birleşme: Bir bireyin, baba tarafından akrabalarının, anne tarafından akrabalarından terminolojide ayrıldığı (ikiye bölündüğü) yaygın akrabalık terimini tanımlamak için kullanılan bir terim.

İki taraftan çapraz-kuzenler: Kullanılan anlamıyla, bir bireyin, hem dayısının hem halasının çocuğu. Tek taraflı çapraz-kuzenler dayı çocuğu veya hala çocuğudur ancak ikisi birden değildir. Bu iki terim, ilkel toplumlardaki evlilik kurallarının türlerinin de incelenmesinde sıklıkla kullanılmaktadır. Dayı kızı *tek* taraflı bir çapraz-kuzendir; ya da başka deyişle, anne tarafından bir çapraz-kuzendir. Yanomamö (ve Iroquois) akrabalığında bu kişi aynı zamanda hala kızıdır. Bazı toplulukların, ikinci söylenen türden kuzenlerle evliliği yasaklayan kuralları vardır, yani tek taraflı bir çapraz-kuzen evlilik kuralları vardır. Bkz. *Çapraz-kuzen*

Kan akrabaları: Birbirleriyle ya erkekler ya da kadınlar yoluyla akraba olan bireyler. Bkz. *Hısımlar, baba tarafından akrabalar*.

Kurum: Bir malı paylaşan, birbirleri hakkında ve mal konusunda belirli hakları olan ve bu gruba üyeliklerini, asker toplamayla ilgili kabul edilmiş bir kuralı dile getirerek gösteren topluluk.

Çapraz-kuzenler: Bir erkeğin çocuklarıyla ve kız kardeşinin çocukları birbirlerinin çapraz-kuzeneleridir. Bir erkeğin ve erkek kardeşinin çocukları, birbirlerinin paralel kuzenleridir. Aynı şekilde, bir kadının ve kız kardeşinin çocukları paralel kuzenlerdir.

Demografi: Doğum oranı, ölüm oranı ve aile büyüklüğü gibi çok önemli istatistiklerin belirli türlerini toplama amacıyla yapılan nüfus incelemesi.

Kanıtlanmış Akrabalık: Varsayılan biyolojik bağlantıları göstererek akrabalarla ilişkilerin izini sürmek. Bkz. Soy.

Garimpeiro: Altın madencisi veya altın arayıcısı ya da bir altın madeninde çalışan biri anlamına gelen Portekizce bir sözcük.

He borarawä: İki topluluğun (*şabonolar*) birbirine yakın köy kurduğu bir yerleşim modelini tanımlayan Yanomamö terimi. Bu, birkaç metre kadar yakın veya bir kilometre kadar uzak olabilir.

Iroquois akrabalık terimleri: Her iki tür çapraz-kuzenleri (anne tarafından ve baba tarafından) aynı akrabalık kategorisinde sınıflandırmak ve bunları, erkek ve kız kardeşler ile paralel kuzenlerden ayırmak. Çoğu Iroquois sistemlerinde, paralel kuzenler, erkek ve kız kardeşler için kullanılan terimlerle adlandırılır.

Levirate: Bir erkeğin, ölen erkek kardeşinin duluyla evlenmesini gerektiren bir kural.

Soy: Birbirleriyle, hem erkek hem kadın değil de ya erkekler ya da kadınlar yoluyla akraba olan bireyleri içeren bir akraba grubu. Yanomamöler arasında olduğu gibi, akrabalık baba tarafından geliyorsa böyle bir grup babasoylu olarak tanımlanır. Soyun ayırt edici özelliği, akrabalıkların soya dair bağlantıları belirtilecek gösterilmesidir. Bir klanda, akrabalıklar sadece söz konusu iki bireyin aynı adlı akraba kümesinden geldiği söylenerek ortaya konur. Kısacası, klan, üyeleri, birbirleriyle hangi biyolojik çizgide akraba olduklarını anımsamayan ya da bunu umursamayan adı belli bir soydur. Bkz. Kanıtlanmış Akrabalık.

Yerel soy grubu: Yanomamöler arasında, birbirleriyle baba tarafından akraba olan, aynı köyde yaşayan ve en önemli işlevlerinden biri grubun daha genç üyeleri için evlilikler düzenlemek olan bir grup insan. Evlilikleri düzenleyenler genellikle grubun daha yaşlı üyeleridir.

Pala: Güney Amerika'nın her tarafında, çalılıkları kesmek için yaygın olarak kullanılan geniş ağızlı, uzun bir bıçak.

Anasoylu: Anne tarafından gelen akrabalıklar.

Paralel kuzenler: İki erkek kardeşin veya iki kız kardeşin soyundan gelen kuzenler.

Babasoylu: Baba tarafından gelen akrabalıklar.

Plantain: Muz familyasından bir meyve. Bildiğimiz muz şeklindedir, ancak bir hayli büyüktür. Olgunlaştığında, meyvenin tadı bilinen muzu andırır ancak dokusunun ham ve kayış gibi olmasıyla ayrılır. Yeşil plantainler, pişirildikten sonra bile çiğ patatesi andırırlar. Plantainlerin Amerika'ya, Avrupalıların gelişinden sonra tanıtıldığı görülür ancak öyle bir hızla yayılmıştır ki birçok yolcu bunları yerel ekinler olarak tanımlamıştır. (Bkz. Reynolds, 1927.)

Shuwahimow: Kendi isteğiyle, başka bir köyde bir eş bulmak için ana köyünü terk eden bir kadının davranışını tanımlayan bir Yanomamö sözcüğü. Bunu yapan kadınlar, genellikle başkaları tarafından düzenlenen, istenmeyen evliliklerden kaçmaktadırlar.

Kardeş çokeşliliği: Bir erkeğin, birbirlerinin kardeşleri olan iki veya daha fazla kadınla evlendiği bir evlilik tipi.

Teknonimi: Bir bireyden, kendi kişisel adıyla değil, çocuklarından birinin adıyla söz etme uygulaması. Bir erkeğin, "....nın babası" gibi çocuğun adıyla birlikte anılması, bir akrabalık terimi.

Kaynakça

- Albert, Bruce, 1989, "Yanomami 'Şiddeti': Özgün Uygunluk mu, Etnograf-yacının Sunumu mu?" *Current Anthropology* 30:637-640.
- _____, ve Alcida Ramos, 1988, "O exterminio 'academico' do Yanomami", *Humanidades* 18:85-89. Brasília
- _____, ve _____, 1989 "Yanomami Yerlileri ve Antropolojik Etik", *Science* 244:632.
- Arvelo-Jimenez, Nelly, 1971, *Political Relations in a Tribal Society: a Study of the Ye'cuana Indians of Venezuela* (Bir Kabile Toplumunda Siyasal İlişkiler: Venezüella'nın Te'cuana Yerlileri Üzerine Bir İnceleme). Latin American Studies Program, Dissertation Series, No. 31. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Asch, Timothy, ve Napoleon A. Chagnon, 1970, *Ziyafet* (16mm film). Documentary Educational Resources, Watertown, Mass.
- _____, ve _____, 1974, *New Tribes Mission* (Yeni Kabileler Misyonu) (16mm film). Documentary Educational Resources, Watertown, Mass.
- _____, ve _____, 1975, *The Ax Fight* (Balta Dövüşü) (16mm film). Documentary Educational Resources, Watertown, Mass.
- Aspelin, Li 1975, *External Articulation and Domestic Production: The Artifact Trade of the Mamainde of Northwestern Mato Grosso, Brazil* Latin American Studies Program, Dissertation Series, No. 58. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Brandairan, Daniel de, 1966, "La fiesta del Pijiguao entre los Indios Waikas," *El Farol* 219:8-15. Caracas.
- Bates, Daniel, ve Susan Lees, 1979, "Nüfus Düzenlemesi Efsanesi." N. Chagnon and W. Irons, Eds., *Evolutionary Biology and Human Social Behavior: An Anthropological Perspective* (Evrimsel Biyoloji ve İnsan Toplumsal Davranışı, Antropolojik bir Bakış). North Scituate, Mass.: Duxbury Press, pp. 273-289.
- Becher, Hans, 1960, *Die Surara und Pakidai: Zwei Yanonami-Stämme in Nordwest Brasilien*, vol. 26. Hamburg: Mitteilungen aus dem Museum für Völkerkunde.
- Beckerman, Stephen S., 1978, "Ross'a Yanıt," *Current Anthropology* 19(1):17-19.

- Berlin, Elois A., ve Edward Markell, 1977, "Bir Aguaruna Jivaro Toplumunda Beslenme ve Sağlık, Amazonlar, Peru", *Ecology of Food and Nutrition* 6:69-81.
- Biocca, Ettore, 1970, *Yanomama: The Narrative of White Girl Kidnapped by Amazonian Indians* (Amazon Yerlileri Tarafından Kaçırılmış Beyaz Bir Kızın Öyküsü). New York; E.P. Dutton & Co.
- Booth, William, 1989, "Yanomamö Yerlileri Savaşı", *Science* 243:1138-1140.
- Borgerhoff Mulder, Monique, 1987, "Kültürel ve Üreme Başarısı Üzerine: Kipsigis Kanıtı", *American Anthropologist* 89:617-634.
- Briggs, Asa, 1983, "Şehrin Çevresi." Donald Ortner, Ed., *How Humans adopt: A Biocultural Odyssey* (İnsanlar Nasıl Uyum Sağlar; Biyokültürel Bir Serüven). Washington, D.C.: Symposia and Seminar Series, Smithsonian Institution, pp. 371-394.
- Brooke, James, 1990, "Neredeyse Dokunulmamış Bir Vahşi Orman, Altın Madencileri Yerli Hayatını Tehdit Ediyor", *New York Times*, 18 Eylül.
- _____, 1991, "Ashidowa-teri Journal", *New York Times*, Sept. 11.
- Carneiro, Robert L., 1960, "Kes ve Yak Tarım: Yerleşim Modelleri Hakkında Anlamlarına Daha Yakın Bir Bakış." In Anthony Wallace, Ed., *İnsanlar ve Kùltürler. Beşinci Uluslararası Antropolojik ve Etnografik Bilimler Kongresinden Seçilmiş Belgeler*, s. 229-234. Philadelphia.
- _____, 1961, "Kuikurular Arasında Kes ve Yak Tarımcılığı ve Amazon Vahasındaki Kültürel Değişim Açısından Anlamları." In Johannes Wilbert, Ed., *The Evolution of Horticultural Systems in Native South America, Causes and Consequences: A Symposium* (Güney Amerika Yerlilerinde Tarım Sistemlerinin Evrimi, Nedenler ve Sonuçlar) *Anthropologica*, Supplement Publication No. 2, pp. 47-67, Caracas.
- _____, 1970, "Devletin Kökenine - Bir Kuram." *Sicence* 169:733-738.
- Carneiro da Cunha, Maria, 1989, "Editöre", *Anthropology Newsletter*, American Anthropological Association, Vol. 30, p. 3.
- Chagnon, Napoleon A., 1967, "Yanomamö-Vahşi İnsanlar," *Natural History* 76:22-31.
- _____, 1968a, *Yanomamö: Vahşi İnsanlar*, birinci basım. Kültürel Antropoloji'de Alan Araştırmaları. New Tork: Holt, Rinehart ve Winston.
- _____, 1968b, "Yanomamö Yerlileri Arasında Değişen (Öncü) Tarımın Kültür-Ekolojisi," *Proceedings VIII International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Tokyo. 3:249-255.
- _____, 1972, "Nüfus Bölünmesinin Toplumsal Nedenleri; Kabile Toplumsal Örgütlenmesi ve Genetik Mikro-farklılaşma." N G. A. Harrison ve A. J. Boyce, Eds., *The Structure of Human Populations* (İnsan Nüfuslarının Ya-

- pısı). Oxford: Clarendon Press, s. 252-282
- , 1973, *Magical Death* (Büyülü Ölüm) (16mm film). Documentary Educational Resources, Watertown, Mass.
- , 1974, *Studying the Yanomamö* (Yanomamöleri İncelemek). Studies in Anthropological Method. New York: Holt, Rinehart ve Winston.
- , 1975a, Marvin Harries'in 'Protein Savaşı Kuramı'na Yanıt, *Psychology Today* 8(12):6-7.
- , 1975b, "Soy, Dayanışma ve Akrabalık: Yerel Grup Büyüklüğünün Limitleri ve Genişleyen Nüfusta Bölünme Modelleri." *Yearbook of Physical Anthropology*, 19:95-110. American Anthropological Association. Washington, D.C.
- , 1979a, "Yanomamö Yerlileri Arasında Eş Rekabeti, Yakın Akrabaların Tarafını Tutma ve Köy Bölünmesi." N. A. Chagnon and W. Irons, Eds. *Evolutionary Biology and Human Social Behavior, An Anthropological Perspective* Evrimsel Biyoloji ve İnsan Toplumsal Davranış: Antropolojik bir Bakış. North Scituate, Mass.: Duxberry Press, pp. 86-131.
- , 1979b, "Çoğalma Başarısı, Eşitlikçi Topumlarda Eşit midir?" In N. A. Chagnon and W. Irons, Eds. *Evolutionary Biology and Human Social Behavior, An Anthropological Perspective* Evrimsel Biyoloji ve İnsan Toplumsal Davranış: Antropolojik bir Bakış. North Scituate, Mass.: Duxberry Press, pp. 374-401.
- , 1980, "Yanomamö Yerlileri Arasında Akraba Seçme Kuramı, Akrabalık, Evlilik ve Uygunluk", G. W. Barlow and J. Silverberg, Eds., *Sociobiology: Beyond Nature/Nurture? Special Symposium Publication No. 35*, American Association for the Advancement of Science. Westview Press, Boulder: s. 545-571.
- , 1981, "Yanomamö Yerlileri Arasında Terminolojik Akrabalık, Soy Akrabalığı ve Köy Bölünmesi." In R.D. Alexander and D. W. Tinkle, Eds., *Natural Selection and Social Behavior: Recent Research and New Theory* (Doğal Seçilme ve Toplumsal Davranış: Son Araştırma ve Yeni Kuram). New York: Chiron Press, pp. 490-508.
- , 1982, "Kabile Nüfuslarında Akrabaya Ayrıcalık Yapmanın Sosyodemografik Özellikleri: Kural Kırın Adam." King's College Sociobiology Group, Ed., *Current Problems in Sociobiology*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 291-318.
- , 1988a, "Bir Kabiliden Yaşam Hikâyeleri, Kan Davaları ve Savaşları" *Science* 239:985-992.
- , 1988b, "Erkeklerin Çoğalmada Üstünlük Sağlamak İçin Kadın Akrabaların Akrabalık Sınıflarıyla Oynaması". L. Betzig, M. Borgerhoff

- Mulder and P. Turke, Eds., *Human Reproductive Behaviour: A Darwinian Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press pp. 23-48.
- _____, 1989a, "Editöre", *Anthropology Newsletter*, American Anthropological Association, Vol. 30, pp. 3, 24.
- _____, 1989b, "Yanomamö Halkının Yaşamını Sürdürmesi" *Science* 244:11.
- 1989c, "Ferguson'a Yanıt", *American Ethnologist* 16:565-569.
- 1990a, "Reproductive and Somatic Conflicts of Interest in the Genesis of Violence and Warfare Among Tribesmen". In J. Haas, Ed., *The Anthropology of War*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 77-104.
- _____, 1990b, "Yanomamö Şiddeti Üzerine: Albert'a Yanıt", *Current Anthropology* 41:49-53
- _____, ve Timothy Asch, 1974a, *A Man Called Be: Studying the Yanomamö* (Arı Adında Bir Adam: Yanomamöleri İncelemek) (16mm film) Documentary Educational Resources, Watertown, Mass.
- _____, ve _____, 1974b, *Ocamo Is My Town* (Ocamo, Benim Kentim) (16mm film) Documentary Educational Resources, Watertown, Mass.
- _____, ve _____, 1975, *Moonblood: A Yanomamö Creation Myth as Told by Dedeheiwa* (Ay Kanı: Dedeheiwa Tarafından Anlatılan bir Yanomamö Yaratılış Efsanesi) (16mm film) Documentary Educational Resources, Watertown, Mass.
- _____, ve Paul Bugos, 1979, "Akrabalık ve Anlaşmazlık: Bir Yanomamö Balta Dövüşünün Çözümlemesi." N. A. Chagnon and W. Irons, Eds., *Evolutionary Biology and Human Social Behavior: an Anthropological Perspective*. North Scituate, Mass.: Duxberry Press. S. 213-238
- _____, Raymond Hames, 1979, "Amazonlarda Protein Eksikliği ve Kabile Savaşları: Yeni Veriler," *Science* 203:10-15.
- _____, ve _____, 1980, "La 'hipotesis proteica' y la adaptacion indigena a la cuenca del Amazonas: una revision critica de los datos y de la teoria", *Interciencia* 5(6):346-58. Caracas.
- _____, ve Willam Irons, Eds. 1979, *Evolutionary Biology and Human Social Behavior: An Anthropological Perspective* (Evrimsel Biyoloji ve İnsanın Toplumsal Davranışı: Antropolojik Bir Bakış). North Scituate, Mass.: Duxberry Press.
- _____, P. LeQuesne, ve J. Cook, 1971, "Yanomamö Sanrı Yapıcıları: Antropolojik, Botanik ve Kimyasal Bulgular," *Current Anthropology* 12:72-74.
- _____, ve T. Melancon, 1984 "Kabile Nüfuslarında Çoğalma, Akraba Sayıları ve Salgınlar: Bir Alan Araştırması". Nathan Keyfitz, Ed., *Population and Biology: Bridge Between Disciplines* (Nüfus ve Biyoloji: Bilimler

- Arasındaki Köprü). International Union for the Scientific Study of Populations. Liege: Ordina Editions, pp. 147-1671.
- , J. Bortoli, ve M. Eguillor, 1988, "Una aplicacion antropologica practica entre los Yanomami: Colaboracion entre Misioneros y Antropologos", *La Iglesia en Amazonas*, Puerto Ayacucho, Venezuela, pp. 75-83.
- Cocco, Luis, 1972, *Iyewei-teri: Quince anos entre los Yanomamö*. Caracas: Libreria Editorial Salesiana.
- Cock, J. H., 1982, "Cassava: Tropiklerde Temel bir Enerji Kaynağı," *Science* 218 (4574):755-762
- Concklin, Harold C. 1961, "Sıralı Ekim (Tarım) Incelemesi", *Current Anthropology* 2(1):27-61.
- Darwin, Charles, 1859, *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favored Races in the Struggle for Life* (Türlerin Kökeni) . London: John Murray.
- , 1871, *The Descent of Man, and Selection in Relation of* (İnsanın Kökeni), iki cilt. London: John Murray.
- Divale, William T., ve M. Harris 1976, "Nüfus, Savaş ve Erkek Üstünlüğü", *American Anthropologist* 78:521-538.
- Durkheim, Emile, 1958 [1895], *The Rules of the Sociological Method* (Sosyolojik Yöntemin Kuralları). George E. Catlin, Ed., John H. Mueller ve Sarah A. Solovay, çevirmenler. Glencoe, Ill.: The Free Press.
- , 1933 [1893], *The Division of Labor in Society* (Toplumda İşbölümü). George Simpson, çevirmen. Glencoe, Ill.: The Free Press.
- Fortes, Meyer, 1959, "Descent, Filiation and Affinity: A Rejoinder to Dr. Leach," *Man* 59(309):193-197 ve (331):206-212.
- , 1969 *Kinship and the Social Order: The Legacy of Lewis Henry Morgan* (Akrabalık ve Toplumsal Düzen). Chicago: Aldine.
- Fredlund, Eric V., 1982, *Shitari Yanomamö Incestuous Marriage: A Study of the Use of Structural, Lineal and Biological Criteria When Classifying Marriages* (Shitari Yanomamö Encest Evliliği) Ph. D. Dissertation, The Pennsylvania State University, University Park.
- Garcilaso de la vega, 1966, *Royal Commentaries of the Inca, Part One*. Austin: University of Texas Press. (ilk kez 1609'da ve 1616/7'de basılmıştır.)
- Good, Kenneth, 1989, *Yanomami Hunting Patterns: Trekking and Garden Relocation as an Adaptation to Game Availability in Amozorina, Venezuela* (Yanomami Avlanma Modelleri) Doktora Tezi, University of Florida.
- Gross, Daniel, 1975, "Amazon'da Protein Avı ve Kültürel Gelişme", *American Anthropologist* 77(3):526-549.

- Hames, Raymong, 1978, *A Behavioral Account of the Division of Labor Among the Ye'kwana Indians of Southern Venezuela* (Güney Venezüella Ye'kwana Yerlilerinde İşbölümü). Doktora Tezi. University of California, Santa Barbara.
- _____, 1989, "Amazonlar'ın Protein Araştırmasında Zaman, Verimlilik ve Yarat." *Research in Economic Anthropology* 11:43-85.
- _____, basılıyor, "Yanomamöler Arasında Baba: Çocuk Bakımında Çeşitlilikler." B. Hewlett, Ed., *Paternal Care: Cultural and Evolutionary Models*. Chicago: Aldine de Gruyter.
- Hames, Raymond ve Willam Vickers, Eds., 1983, *Adaptive Responses of Native Amazonians* New York: Academic Press.
- Harner, Michael, 1977, "The Ecological Basis for Aztec Sacrifice," *American Ethnologist* 4:117-135.
- Harris, Marvin, 1974, *Cows, Pigs, Wars and Witches: The Riddles of Culture* (İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar: Kültür Bilmeceleri). New York: Random House.
- _____, 1975, *Culture, People, Nature: An Introduction to General Anthropology* (Kültür, İnsanlar, Doğa: Genel Antropolojiye Giriş), ikinci basım. New York: Thomas Y. Crowell.
- _____, 1977, *Cannibals and Kings The Origins of Cultures* (Yamyamlar ve Krallar: Kültürlerin Kökenleri). New York: Random House.
- _____, 1979, "Yanomamöler ve Grup ve Köy Topluluklarında Savaş Nedenleri." M. Margolies ve W. Carter, Eds., *Brasil: an Anthropological Perspective, Essays in Honor of Charles Wagley*. New York: Xoumbia University press, s. 121-132.
- Howell, Nancy, 1990, *Surviving Fieldwork* American Anthropological Association, Special Publication No. 26. Washington, D.C.
- Hurault, J., 1972, *Francais et Indiens en Guyane*. Paris: Union Generale d'Edition.
- Irons, William, 1979a, "Investment and Primary Social Dyads." N. A. Chagnon ve W. Irons, Eds., *Evrimsel Biyoloji ve İnsanın Toplumsal Davranışı: Antropolojik Bir Bakış*. North Scituate, Mass.: Duxberry Press, pp. 181-213.
- _____, 1979b, "Kültürel ve Biyolojik Başarı" In N. A. Chagnon ve W. Irons, Eds, *Evolutionary Biology and Human Social Behavior: An Anthropological Perspective* (Evrimsel Biyoloji ve İnsanın Toplumsal Davranışı: Antropolojik Bir Bakış). North Scituate, Mass.: Duxberry Press, pp. 257-272.
- _____, 1980, "Somut Toplumsal Davranış Uyarlanabilir Nitelikte mi?" J. Sil-

- verberg and G. Barlow, Eds., *Sociobiology: Beyond Nature/Nurture?* Selected Symposium, American Association for the Advancement of Science, No. 35. Boulder, Co.: Westview Press, s. 417-463.
- Keessing, Roger M., 1975, *Kin Groups and Social Structure* (Akraba Grupları ve Toplumsal Yapı). New York: Holt, Rinehart ve Winston.
- Leach, Edmund, 1957, "Aspects of Bridewealth and Marriage Stability Among the Kachin and Lakher," *Man* 57(59):50-55.
- , 1970, *Claude Levi-Strauss*. Modern Masters Series. New York: Viking Press.
- Lee, Richard, 1968, "Avcılar Hayatlarını Kazanmak İçin Ne Yaparlar ya da Kit Kaynaklarla Nasıl Geçinilir?." In R. B. Lee and I. DeVore, Eds., *Man the Hunter* (Avcı İnsan). Chicago: Aldine, s. 30-43.
- , 1979, *!Kung San: Men, Women and Work in a Foraging Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , *The Dobe !Kung*. Kültürel Antropolojide Alan Araştırmaları. Holt, Rinehart ve Winston. N.Y.
- ; ve Irvén DeVore, Eds. 1968, *Man the Hunter*. Chicago: Aldine.
- Levi-Strauss, Claude, 1949, *The Elementary Structures of Kinship* (Akrabalığın Temel Yapıları), 1969 İngilizce çeviri. Boston: Beacon Press.
- Lizot, Jacques, 1971a, "Aspects économiques et sociaux du changement culturel chez les Yanomami" *L'Homme* 11(1):32-51.
- , 1971b, "Remarques sur le vocabulaire de parenté Yanomami" *L'Homme* 11(2):25-38
- , 1971c, "Société ou économie? Quelques thèmes à propos d'une communauté d'Amerindiens" *Journal de la Société des Americanistes* 60:136-175.
- , 1972, "Poisons yanomami de chasse, de guerre et de pêche," *Antropologica* 31:3-20
- , 1973a, "Onomastique yanomami", *L'Homme* 13(3):60-71.
- , 1973b, "El río de los periquitos: Breve relato de un viaje entre los Yanomami del Alto Siapa", *Antropologica* 37:3-23.
- , 1975, *El Hombre de la Pantorrilla Prenada*. Monografía No. 21, Fundación La Salle de Ciencias Naturales, Caracas.
- , 1976, *Le Cercle de Feu*. Paris: Editions du Seuil. (1985'te İngilizce olarak *Tales of the Yanomami* adıyla basıldı, Cambridge University Press, Cambridge Series in Social Anthropology, Cambridge.)
- , 1977, "Population, Resources, et Guerre chez les yanomami". *Libre* 2:111-145.
- , 1978, "L'Economie Primitive". *Libre* 4:69-113.

- _____, 1988, "Sobre la guerra: Una respuesta a N. A. Chagnon (Science, 1988)" *La Iglesia en Amazonas*, Vol. 44, pp. 23-24
- Malinowski, Bronislaw, 1922, *Argonauts of the Western Pacific*. London: Routledge ve Kegan Paul, Ltd.
- Mauss, Marcel, 1925, *The Gift* (Armağan). 1954 İngilizce çeviri. New York: The Free Press.
- Murphy, Robert L., 1960, *Headhunter's Heritage*, Berkeley: University of California Press.
- National Academy of Sciences, 1980, *Firewood Crops*. Washington, D.C.
- Neel, James V., 1970, " 'İlkel' Bir Halktan Dersler," *Science*, 170:815-822.
- _____, Centerwall, W.R., N.A. Chagnon, ve H.L. Casey, 1970, "Güney Amerika Yerlilerinin İşlenmemiş Toprak Nüfusunda Kızamık ve Kızamık Aşısının Etkileri Üzerine Notlar", *American Journal of Epidemiology* 91:481-429.
- _____, T. Arends, C. Brewer, N. Chagnon, H. Gershowitz, M. Layrisse, Z. Layrisse, J. McCluer, E. Migliazza, W. Oliver, F. Slazano, R. Spielman, R. Ward ve L. Weitkamp, 1971, "Yanomamö Yerlileri Üzerine İncelemeler", *Proceedings of the Fourth International Congress of Human Genetics. Human Genetics*, Sept 1971:96-111.
- Neitschmann, Bernard, 1980, "Limits of Protein" R. Hames, Ed., *Neotropiklerde Avlanma ve Balık Tutma İncelemeleri. Working Papers on South American Indians*, K. Kensinger, General Editor. Bennington, VT.: Bennington College. Pp. 131-135.
- Ortiz de Montellano, Bernard R. 1978 "Aztek Yamyamlığı: Ekolojik bir Gerçeklik?" *Science* 200:611-617.
- Reynolds, Philip Keep, 1927, *Muz: Tarihi, Yetiştirilmesi ve Başlıca Yiyecekler Arasında Yeri*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Rice, A. Hamilton, 1921, "The Rio Negro, The Casiquiare Canal, and the Upper Orinoco, September 1919- April 1920", *The Geographical Journal* 58:321-343.
- Ross, Eric B., 1978, "Yiyecek Tabuları, Beslenme ve Avlanma Stratejisi: Amazon Kültürel Ekolojisinde Hayvanlara Uyum Sağlama," *Current Anthropology* 19(1):1-36.
- Saffirio, Giovanni, 1985, *Ideal and Actual Kinship Terminology Among the Yanomama Indians of the Catrimani River Basin (Brasil)* (Catrimani Nehri Vahasında (Brezilya) Yanomamö Yerlileri Arasında İdeal ve Olgusal Akralalık Terminolojisi), Ph. D. Thesis, University of Pittsburgh.
- Sahlins, Marshall D., 1968a, "İlk Varlıklı Toplum Üzerine Notlar." R. Lee and I. DeVore, Eds., *Man The Hunter*. Chicago: Aldine, pp. 85-89.

- _____, 1989b, *Tribesmen*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Secoy, Frank R., 1953, Great Plains'de Değişen Askerî Modeller. The American Ethnological Society monografileri, E. Goldfrank, Ed. Locust Valley, N. Y.: J.J. Augustin.
- Service, Elman R., 1969, "Mouthtalk Yöntembilimi İçin Modeller." *Southwestern Journal of Anthropology* 25:68-80.
- Spindler, George, D., Ed., 1970, *Being an Anthropologist: Fieldwork in Eleven Cultures* (Antropolog Olmak: Onbir Kültürde Alan Çalışması). New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Swedlund, Allan C., ve George J. Armelagos, 1976, *Demographic Anthropology*. Dubuque, Iowa, Wm. C. Brown Co.
- Taylor, Kenneth, 1974, *Sanuma Fauna: Prohibitions and Classification*. Monografia No. 18, Fundacion La Salle de Ciencias Naturales. Caracas.
- Turnbull, Colin, 1965, *Wayward Servants: The Two Worlds of the African Pygmies*. Garden City, N.Y. : Natural History Press.
- _____, 1983, *Mbuti Pygmies: Change and Adaptation*, Kültürel Antropolojide Alan Araştırmaları, New York: Holt, Rinehart ve Winston.
- _____, 1972, *The Mountain People*. New York: Simon and Schuster.
- Wilbert, Johannes, 1972, *Survivors of El Dorado*. New York: Praeger.
- Turner, Terry, 1991, "Brezilya Yanomami Politikasında Önemli Değişim", *Anthropology Newsletter*, American Anthropological Association, Vol. 32, p. 1 ff.
- Valero, Helena, 1984, *Yo Soy Napetoma. Relato de Una Mujer Raptada por los Indigenas Yanomami*. Fundacion La Salle de Ciencias Naturales. Monografia No. 35. Caracas.
- Vickers, William T., 1978, "Ross'a Yanıt," *Current Anthropology* 19(1):27.
- Williams, George C., 1966, *Adaptation and Natural Selection: A Critique of Some Current Evolutionary Thought*, Princeton, N.H.: Princeton University Press.
- _____, 1971; Ed. *Group Selection*. New York: Aldine-Atherton.
- Wright, Sewall, 1922, "Coefficients of Inbreeding and Relationship" *American Naturalist* 56:330-338.
- Zerries, Otto, 1955, "Das Lashafest der Waika Indianer," *Die Umschau in Wissenschaft und Technik* 55:662-665.
- _____, 1964, *Waika: Die Kulturgeschichtliche Stellung der Waika-Indianer des Oberen Orinoco im Rahmen Der Völkerkunde Südamerikas*. Munich: Klaus Renner Verlag.

Yanomamöler Üzerine Etnografik Filmler

(VHS, PAV veya 16 mm biçimleri vardır)

Yanomamöler arasındaki alan çalışmamın birkaç yılı süresince daha geleneksel olan not alma ve yazılı betimlemeler yollarıyla doğru düzgün belgelenemeyeceğini hissettiğim, bazı etkinlikleri filme aldım. Yanomamö kültürünü ve davranışını belgelemek için kendi başıma becerebileceğimden daha üstün bir film yapımının gerektiği ortaya çıktı. Bu yüzden, 1968'de, alanda bana katılması ve alan araştırmamın bu bölümünde yer alması için bir film yapımcısını, Timothy Asch'i davet ettim. O mevsimdeki işbirliğimiz iki filmle sonuçlandı: *Şölen* ve *Yanomamö*. İkinci film, önceki yıllarda almış olduğum bazı görüntülerle birleştirilmiştir. 1971'de Asch ile birlikte, film çalışmamızı genişletmek için Ulusal Bilim Vakfı'ndan bir bağış aldık. Sağlam bir adam, Craig Johnson, projede bize katıldı. 1971'de, o zamanlar alan araştırmamın odağı olmuş uzak bir Şamatari köyü olan Mishimishimaböwei-teri'de aşağı yukarı 25000 metrelik sesli film çektik (Bkz. Chagnon, 1974). Bu malzemeden 21 belgesel film yaptık. Bunlar, aşağıda listelenmiştir. Yanomamöler, Buşmanlar ve diğer filmlerin katalogları doğrudan D.E.R.'den sağlanabilir.

D.E.R.'ye ek olarak, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi'nin Psikolojik Sinema Kayıtları (P.C.R.), Yanomamö filmleri dağıtmaktadır. Kayıtların katalogları, P.C.R.'ye yazarak elde edilebilir. Her iki dağıtıcının adresleri ve telefon numaraları:

D.E.R. (Documentary Educational Resources)
101 Morse Street
Watertown, MA 02172
(617) 926 0491. Fax (617) 926-9519

PCR: Films and Video in the Behavioral Sciences
Penn State Audi-Visual Services
Special Services Building
The Pennsylvania State University
University Park, PA 16802
[814] 863-3102

The Feast (Şölen) , 1970, 29dk. Bu film, Yanomamölerin anlaşıma ya da yandaş olma etkinliklerini konu alır ve 1968'de, Patanowä-teri köyünde düzenlenen bir şölende, belirli bir birleşmenin doğuşunu belgeler.

Yanomama: A Multidisciplinary Study, 1971, 43dk. Bu film, biyolog, genetikçi, serum uzmanları, diş hekimi ve antropologlardan oluşan bir grupta yapılan çok yönlü bir alan araştırmasının kayıdır. Yanomamö kültürü konusunda etnografik bir giriş içerir ve insan nüfuslarının ve kültürünün incelenmesinde ne kadar çok bilimsel alanda beraber çalışılabildiğini göstermede çok yararlıdır.

Magical Death (Büyülü Ölüm), 1973, 28dk. Bu film, dinin, politikaların ve şamanizmdeki sanrı yapıcı burunotu kullanımının birbirleriyle ilişkisini anlatır. Mishimishimaböwei-teri köyünde, grubun şamanlarının Bisaasi-terili ziyaretçilerine yönelik iyi niyetlerini, ziyaretçilerin düşmanlarına karşı zararlı büyüler yapmalarıyla yaşanan bir iki-günlük olayı anlatır.

A Man Called Bee: Studying the Yanomamö (Arı Adında bir Adam) 1974, 40dk. Bu film, Yanomamöler arasında 42 aylık alan çalışması süresince Chagnon tarafından kullanılan araştırma yöntemlerini, soylarının, yerleşim modellerinin, demografilerinin ve mitolojilerinin incelemelerini vurgulayarak tanımlar.

Ocamo Is My Town (Benim Kentim Ocamo), 1974, 23dk. Bu film, bir Yanomamö köyünde on dört yıl geçirmiş olan bir Salezya misyonerinin tutumlarını, başarılarını ve hedeflerini anlatır. Yanomamöleri Hristiyanlaştırmada hızlı bir başarı olasılığı görmeyen rahip, uygarlığın günün birinde bu köye gelmesiyle oluşacak etkiyi yumuşatmaya yarayacak pratik çözümler

bularak girişimlerinin önemini vurgular.

Arrow Game (Ok Oyunu), 1974, 7dk. Bu film, ok atmayı ve gelen oklardan sakınmayı öğrenen Yanomamö oğlan çocukları gösterir. Oğlanlardan biri okla yüzünden vurulduğu zaman –yüzünden çok benliği yaralanarak– sona eren, oldukça tehlikeli bu oyunda, uçları çıkarılmış insan boyu oklar kullanılmıştır.

Weeding the Garden (Bahçeyi Zararlı Otlardan Temizlemek), 1974, 14dk. Köyün en saygın üyeleri bile ekonomiyi ilgilendiren etkinliklere katılmalıdır. Köyde en çok sayılan şaman Dedeheiwā, bahçesini zararlı otlardan temizler, eşi ve çocukları belirli aralıklarla o dinlenirken ona hizmet ederler.

A Father Washes His Children (Bir Baba Çocuklarını Yıkıyor), 1974, 13dk. Saygın şaman ve siyasal önder olan Dedeheiwā, küçük çocuklarını nehre götürür ve onları yıkar. Eşi köyde kalır ve önemsiz hastalığı geçer.

Firewood (Yakacak Odun), 1974, 10dk. Yanomamö kadınları her gün odun toplayarak ve aile ateşinin devamlılığını sağlayarak saatler geçirirler. Odunu kesip taşımanın usandırıcılığı, bir kadının günlük yakacak odunu bin bir zahmetle taşıması izlenebilir. Annesi çalışırken büyük oğlu, küçük erkek kardeşine bakar.

A Man and His Wifie Make a Hammock (Bir Adamla Karısı Hamak Yapıyor), 1974, 9dk. Yanomamö hamakları, arasında eğrilen pamuk ipliklerinin örüldüğü iki dikey direktan oluşan bir iskelette yapılır. Güçlü bir reis olan Mōawā, eşlerinden biri ve küçük kızı hamaklarında dinlenip onunla kısıp sesle sohbet ederken, sessizce hamak üzerinde çalışır.

Children's Magical Death (Çocukların Büyülü Ölümü), 1974, 8dk. 4-10 yaş arası bir grup küçük oğlan, içi boş kamışla birbirlerinin burun deliklerine tahta külleri üfleyerek şamanları taklit ediyorlar. Eğlendirici pandomimleri, büyüklerini gözlemleyerek ne kadar sosyalleştiklerini açıkça ortaya koyar. Bu film, *Büyülü Ölüm*'le aynı zamanda kullanılmalıdır.

Climbing the Peach Palm (Amazon Hurması Ağacına Tırmanmak),

1974, 9dk. Yetiştirilen Amazon hurması ağacındaki meyveler sadece dikenli gövdeye tırmanılarak toplanabilir. Yanomamöler bu amaç için dahice bir alet –bir tırmanış iskeleti– icat etmişlerdir. Genç adamlar bu sarmaşık-ve-direk iskeletle dikenli ağaca çıkarak uzun sarmaşıklarla meyve demetlerini indirirler.

Ne Tribes Mission (Yeni Kabileler Misyonu), 1974, 12dk. Yeni Kabileler Misyununun adanmış üyeleri, Muhafazakâr Protestan bir misyoner grubu, Hristiyanlığı Yanomamölere getirme girişimlerinin nedenlerini ve Yanomamölerin neden “sahte iblislerine” tapmayı kesmeleri gerektiğini açıklıyorlar.

The Ax Fight (Balta Dövüşü), 1975, 30dk. Mishimishimaböwei-teri’de sopa, pala ve baltaların kullanıldığı bir dövüş patlak verir. Akrabalığın ve evlilik bağlarının yapısı, dövüşte belli tarafları tutmalarından dolayı katılımcılar tarafından açığa çıkarılır. Yavaş çekim gösterim ve sekans dondurma, hem etnografik hem de etnosinematografik incelemelerde kullanışlı bir yöntem oldu.

Tapir Distribution (Tapir Dağıtımı), 1975, 12dk. Etin, özellikle de büyük av hayvanlarının dağıtımı akrabalık ve evlilik bağlarına dayanan grup içi yandaşlıkları açığa vurur. Köy reisi, eti ve pişmiş sebzeleri köy içindeki ev reislerine törensel olarak dağıtan kayınbiraderlerine öldürdüğü hayvanları sunar. Törensel dağıtımdan sonra kadınlar, peşlerinde köy köpekleriyle sınırlı kalıntıları dağıtmaya giderler.

Tug of War (Halat Çekme Oyunu), 1975, 9dk. Bir yağmur fırtınası sırasında halat çekme oyunu oynayan bir grup kadın ve çocuğu gösteren bu filmde, günlük yaşamın daha şenlikli ve dostça yüzleri sergilenir.

Bride Service (Gelin Hizmeti), 1975, 10dk. Genç bir adam, avdan ve toplamadan, büyük bir yabani hindi ve ağır bir yabani meyve sepetiyle döner. Yiyeceği babası kanalıyla kayınpederine sunar. Yiyeceği getirmesi için 10 yaşında bir kız gönderilir. Utanmıştır ve sıkılgandır, köydeki izleyicilerin gülüşleri arasında yükünün altında çökerek durumundan yakınır.

The Yanomamö Myth of Naro as Told by Kaobawä (Kaobawä’nın ağ-

zından Yanomamö Efsanesi Naro), 1975, 22dk. İnsan, Ruh ve Hayvan arasındaki yakın ilişkiler, erkek kardeşini haince öldürmek için ve onun iki güzel karısını elde etmek için zararlı büyülerini bulan Opossum'un (Naro) eğlendirici ve karışık efsanesi gözler önüne serilmiştir. Kaobawā'nın etkileyici ve içten hikâye sunumu, rol yapma ve hikâye anlatma sanatı yeteneklerini ortaya koyar. İngilizce anlatım.

The Yanomamö Myth of Naro as Told by Dedheiwā (Dedeheiwā'nın ağzından Yanomamö Efsanesi Naro), 1975, 22dk. Yukarıda tanımlanan aynı efsane Kaobawā'nın köyünün güneyinde uzak bir köyde yaşayan hünerli ve ünlü şaman Dedeheiwā tarafından anlatılıyor. Bu film, karşılaştırmalı mitolojiyle ilgilenen öğrenciler için kusursuz bir karşıtlık oluşturur. İngilizce anlatım.

Moonblood: A Yanomamö Creation Myth as told by Dedheiwā (Ay Kanı: Dedeheiwā'nın Ağzından bir Yanomamö Yaratılış Efsanesi), 1975, 14dk. İnsanın (Yanomamö) kökeni, Geçmiş zamanlarda dünyaya inmiş ve ölmüş Ataların küllerini yemiş olan Peribo (Ay) efsanesiyle açıklanır. Ay, Atalardan biri tarafından karnından vurulur, kanı dünyaya damlar ve vahşi insanlara dönüşür. İngilizce anlatım.

Jaguar: A Yanomamö Twin-Cycle Myth (Jaguar: Bir Yanomamö İkiz-Döngü Efsanesi), 1976, 22dk. Ata Jaguar, neredeyse tüm insanlığı yok eder. Geriye sadece yemesi çok "acı" olan Kürar-Kadın ve onun çatıya saklanmış gebe kızı kalır. Jaguar kızı bulup yer ancak Kürar-Kadın mucize eseri yetişkinliğe erişecek ve Jaguar'dan intikamlarını alacak olan Omawā ve Yoasiwā adlarındaki doğmamış ikizleri kurtarır. İngilizce alt yazılı.

Yanomamöler, engin, yeşil bir tropik ormana seyrekçe dağılarak kilometrelerce boş arazilerle birbirinden ayrılan küçük köylerde yaşarlar. Yazıları olmasa da, zengin ve karmaşık bir dilleri vardır. Giysileri koruyucu olmaktan çok süslüdür. İyi giyinen erkekler en fazla el ve ayak bilekleri ile bellerini çevreleyen birkaç pamuklu iple gösteriş yaparlar. Penislerinin sünnet derisini bellerindeki iplere bağlarlar. Kadınlar da aşağı yukarı aynı şekilde giyinirler. Günlük yaşamları genellikle meyve-sebze yetiştirmek, avcılık, yabani otlar toplamak, yakacak odun taşımak, su getirmek, birbirleriyle konuşmak, tek eşyaları olan sepet, hamak, ok, yay gibi ürünleri yapmak ve vücutlarını boyadıkları toz boya ları sa ğ lamakla geçer. Yiyeceklerinin ço ğ unu bahçelerinde yetiştirirler. Her gün ava çıkan erkeklerin getirdi ğ i çeşitli hayvanların etini yerler.

Başlarına gelen kötülükleri, ölümleri düşmansı büyülerle açıklayan Yanomamöler, acılarını öfkeyle ifade edercesine hemen oklarına sarılır, suçlu bildiklerini ölümlle cezalandırırlar. Amazon Ormanlarının bu sakinleri bugün hâlâ yerli halklar arasında en savaşçı, en hiddetli halk olarak tanınmaktadır.

Ünlü antropolog Napoleon A. Chagnon'un Amazon ormanlarındaki bu köylerde yıllar süren incelemelere dayanarak yazdığı bu kitap, bilim dünyasında "alan çalış malarına" örnek olarak gösterilmekte, incelenmesi kolay olmayan Yanomamö halkının ayrıntılı bir resmini çizmektedir.

ISBN 975-331-521-X

9 789753 315210

yenisayfa
on-line alışveriş: **com.tr**

<http://www.epsilonyayinevi.com>